

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Милинко С. Врачар

**ТРАНСФОРМАЦИЈА ВОЈНОЦЕНТРИЧНЕ У ВЕЛИКУ
СТРАТЕГИЈУ СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА
И РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ У РАТОВИМА
ПОСТХЛАДНОРАТОВСКОГ ПЕРИОДА**

Докторска дисертација

Београд, 2026.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

Milinko S. Vračar

**THE TRANSFORMATION OF THE MILITARY-CENTRIC
INTO A GRAND STRATEGY OF THE UNITED STATES
OF AMERICA AND THE RUSSIAN FEDERATION IN
THE WARS OF THE POST-COLD WAR PERIOD**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2026.

Ментор:

др Драган Р. Симић,
редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Чланови комисије:

др Стеван Недељковић,
редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

др Владимир Ајзенхамер,
редовни професор, Факултет безбедности, Универзитет у Београду

др Вељко Благојевић,
виши научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду

Датум одбране: _____

Изјава захвалности

ПОДАЦИ О ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Наслов:

„Трансформација војноцентричне у велику стратегију Сједињених Америчких Држава и Руске Федерације у ратовима постхладноратовског периода“

Резиме:

Након Хладног рата, бројна литература из области стратешких студија указује да је свет крочио у доба другачијих ратова. Једноставно речено, рат није оно што је некада био, и то само пар деценија уназад. Међутим, иако је трансформација рата неспорна чињеница, данашњи одговори теоретичара на основна питања о рату – ко га води, како се води, зашто и због чега се води – и даље остају нејасни, чак и међусобно искључиви. Док традиционалисти, као непоколебљиве апологете Клаузевицеве теоријске мисли, тврде да се променио само карактер рата, протагонисти теорије нових ратова, супротно њима, сматрају да се променила његова природа, односно сама суштина рата коју је Клаузевиц установио пре готово два века. Управо та теоријска неконзистентност савремених стратешких студија представља проблемски оквир дисертације.

Иако су одговори на сва наведена питања важни за холистичко разумевање трансформације рата, аутор се у дисертацији фокусира на питање „како се води рат“, не би ли утврдио шта се то у периоду након Хладног рата променило, а шта се и даље мења у ратним стратегијама моћних и развијених земаља. У том контексту, истраживачку пажњу усмерава ка Сједињеним Америчким Државама и Руској Федерацији, као великим силама које су у наведеном периоду водиле значајније ратове, било у улози стожера ратних коалиција или самостално. Како о променама њихових стратегија још увек не постоје потпуна и јасна знања, више она теоријска него искуствена, аутор поставља истраживачко питање: Зашто и на који начин долази до промена стратегије Сједињених Америчких Држава и Руске Федерације у ратовима постхладноратовског периода?

Користећи стратегијску калкулацију „циљева, начина и средстава“ као аналитички модел, заснован на Клаузевицевом схватању природе рата и Ликовом моделу анализе стратегије, аутор закључује да у ратовима постхладноратовског периода долази до постепене трансформације војноцентричне у велику стратегију Сједињених Америчких Држава и Руске Федерације. Наведена трансформација последица је значајних промена у стратешком окружењу које су, почев од краја Другог светског рата, а посебно током последњих деценија услед утицаја глобализације и информационе револуције, битно измениле карактер рата. Концепт велике стратегије Сједињених Америчких Држава и Руске Федерације у ратовима постхладноратовског периода аутор објашњава већом применом невојних инструмената моћи и комбинованом применом различитих концепата ратовања, што, по њему, чини кључну разлику између постхладноратовских, односно постмодерних ратова, и претходних, модерних ратова, у којима је доминирала војноцентрична стратегија великих сила.

Кључне речи: трансформација рата, модерни ратови, постмодерни ратови, трансформација стратегије, стратегијска калкулација, војноцентрична стратегија, велика стратегија, постхладноратовски период, Сједињене Америчке Државе, Руска Федерација.

Научна област: политичке науке

Ужа научна област: међународне студије

УДК: 355.4:327.54"1945/1991"

INFORMATION ON THE DOCTORAL DISSERTATION

Title:

“The Transformation of the Military-Centric into a Grand Strategy of the United States of America and the Russian Federation in the Wars of the Post-Cold War Period”

Summary:

Following the end of the Cold War, a considerable corpus of strategic studies literature suggests that the world has entered an era of qualitatively different wars. Simply put, war is no longer what it used to be, even just a few decades ago. However, although the transformation of war is an undisputed fact, today's theoretical responses to fundamental questions about war — “who wages it, how it is waged, why and for what purpose” — remain unclear, and at times even mutually contradictory. Traditionalists, steadfast proponents of Clausewitzian theory, argue that only the character of war has changed, not its nature. In contrast, advocates of the “new wars” theory claim that the nature of war itself has evolved, thereby challenging the very essence of war as defined by Clausewitz nearly two centuries ago. This theoretical divergence within contemporary strategic studies constitutes the central problem addressed in this dissertation.

Although answers to all of the aforementioned questions are important for a holistic understanding of war's transformation, the dissertation focuses on the question “how war is waged” in order to determine what has changed, and what continues to change, in the war strategies of powerful and developed states in the post-Cold War period. Within this context, the author directs analytical attention to the United States and the Russian Federation as major powers that have engaged in significant military conflicts during the post-Cold War period, either as leaders of coalitions or as unilateral actors. Given that our understanding of the changes in their strategies remains incomplete, particularly in terms of systematic theoretical insight, the author poses the central research question: Why and in what ways have the war strategies of the United States and the Russian Federation changed in the post-Cold War period?

Using the strategic calculation of “ends, ways, and means” as an analytical model, derived from Clausewitz's concept of the nature of war and Lykke's model of strategic analysis, the author concludes that the post-Cold War period has witnessed a gradual transformation in the strategies of the United States and the Russian Federation, from military-centric approaches to the adoption of grand strategy. According to the author, this transformation results from significant changes in the strategic environment that, beginning after World War II and especially in recent decades, have been profoundly influenced by globalization and the information revolution, altering the character of war. The concept of grand strategy, as employed by the United States of America and the Russian Federation in the wars of the post-Cold War period, is characterized by an increased use of non-military instruments of power and an integrated application of various warfare concepts. According to the author, this is precisely what differentiates the wars of the post-Cold War era, also referred to as postmodern wars, from modern wars, which were marked by the application of military-centric strategies by great powers.

Key words: transformation of war, modern wars, postmodern wars, transformation of strategy, strategic calculation, military-centric strategy, grand strategy, post-Cold War period, United States of America, Russian Federation.

Scientific field: Political science

Scientific subfield: International studies

UDC number: 355.4:327.54"1945/1991"

САДРЖАЈ

ПРЕГЛЕД СЛИКА И ТАБЕЛА.....	1
ПРЕГЛЕД СКРАЋЕНИЦА	2
УВОД.....	4
Формулација проблема.....	4
Предмет и циљ дисертације	11
Основне хипотезе	17
Методе истраживања.....	19
Опис садржаја дисертације	21
1. ОДНОС РАТА И СТРАТЕГИЈЕ.....	23
1.1. Како разумети рат	23
1.1.1. Потешкоће у разумевању рата	23
1.1.2. Одређење рата	27
1.1.3. Однос рата и сродних појава (агресија и ратовање)	29
1.1.4. Основни начини ратовања	30
1.1.4.1. Конвенционално ратовање.....	30
1.1.4.2. Неконвенционално ратовање.....	31
1.1.5. Структура рата.....	32
1.1.6. Димензије рата и ратовања	34
1.2. Како разумети стратегију.....	36
1.2.1. Потешкоће у разумевању стратегије	36
1.2.2. Настанак и развој значења термина „стратегија“.....	38
1.2.3. Одређење стратегије	42
1.3. Како разумети велику стратегију.....	46
1.4. Како разумети ратну стратегију.....	50
1.4.1. Одређење ратне стратегије.....	50
1.4.2. Ратна стратегија у систему државне полистратегије	51
1.4.3. Структура ратне стратегије.....	53
1.5. Рат и стратегија у Клаузевицевом универзуму	57
1.5.1. Клаузевицев теоријски легат.....	57
1.5.2. Концепт природе рата	58
1.5.2.1. Дуална природа рата – природа и карактер рата.....	58
1.5.2.2. Концепт парадоксалног тројства	59

1.5.2.3. Однос логике и граматике рата.....	61
1.5.2.4. Концепт општег трења – прилике и ограничења деловања војске.....	62
1.5.3. Место и улога стратегије у дуалној природи рата	63
1.5.4. Одлучујућа победа, центар гравитације и први принцип стратегије	64
2. СТРАТЕГИЈСКА КАЛКУЛАЦИЈА – МОДЕЛ АНАЛИЗЕ РАТНЕ СТРАТЕГИЈЕ.....	67
2.1. Критеријум оцењивања успешности ратне стратегије	67
2.1.1. Фундаменталне одреднице стратегије.....	67
2.1.2. Политичка корисност као мерило успешности ратне стратегије	69
2.1.3. Концепти одлучујуће и апсолутне победе у рату	71
2.2. Улога стратегијске калкулације у анализи успешности ратне стратегије	72
2.2.1. Стратегијска калкулација – одређење и примена.....	72
2.2.2. Стратегијска калкулација у Ликовом моделу анализе стратегије.....	73
2.2.3. Стратегијска калкулација у Клаузевицевом концепту природе рата.....	74
2.2.4. Синтеза Ликовог и Клаузевицевог погледа на стратегијску калкулацију	75
2.3. Системска анализа рата – место и улога стратегијске калкулације	77
2.3.1. Теорија комплексног адаптивног система.....	77
2.3.2. Функционисање ратног система.....	79
2.3.3. Интеракција елемената ратног система – стратегијске релације.....	81
2.3.4. Интеракција елемената ратног система и средине његовог функционисања	82
2.3.4.1. Стратегијско окружење.....	82
2.3.4.2. Националне вредности и интереси	84
2.3.4.3. Појаве угрожавања, прилике и ограничења	86
2.3.5. Утицај стања стратегијског окружења на понашање зараћених страна.....	88
2.3.5.1. Димензије стратегијског окружења.....	88
2.3.5.2. Слобода (политичка корисност) употребе оружане силе	90
2.3.5.3. Утицај стратегијског окружења на слободу употребе оружане силе.....	90
2.3.6. Утицај понашања зараћених страна на стање стратегијског окружења.....	95
2.3.6.1. Мултидимензионално и мултивекторско деловање зараћених страна	95
2.3.6.2. Ресурси – извор националне моћи	96
2.3.6.3. Елементи и инструменти националне моћи	97
2.3.6.4. Агенти утицаја – примена инструмената националне моћи.....	101
2.3.6.5. Крајње жељено стање у стратегијском окружењу	102
2.4. Клаузевиц–Ликов модел стратегијске калкулације.....	105
2.5. Улога стратегијске калкулације у поступку формулисања ратне стратегије	109
2.5.1. Алгоритам формулисања ратне стратегије.....	109
2.5.2. Анализа и процена стања у стратегијском окружењу.....	110

2.5.3. Дефинисање циљева и крајње жељеног стања	113
2.5.4. Одабир и/или развој средстава (ресурса и способности)	115
2.5.5. Осмишљавање концепата примене средстава (ресурса и способности)	115
2.5.6. Евалуација ратне стратегије.....	119
3. ВОЈНОЦЕНТРИЧНА СТРАТЕГИЈА ВЕЛИКИХ СИЛА У РАТОВИМА МОДЕРНОГ ДОБА.....	120
3.1. Настанак и фазе развоја модерних ратова.....	120
3.2. Стратегијско окружење раног модерног и модерног доба	125
3.3. Важнији ратови и стратегије великих сила у раном модерном добу	130
3.3.1. Циљеви и исходи важнијих ратова великих сила у раном модерном добу	130
3.3.2. Стратегија великих сила у важнијим ратовима раног модерног доба.....	134
3.4. Важнији ратови и стратегије великих сила у модерном добу	136
3.4.1. Циљеви и исходи важнијих ратова великих сила у 19. веку.....	136
3.4.2. Стратегија великих сила у важнијим ратовима 19. века	141
3.4.3. Циљеви и исходи важнијих ратова великих сила у раном 20. веку	146
3.4.4. Стратегија великих сила у важнијим ратовима раног 20. века.....	149
3.5. Развој стратешке мисли у раном модерном и модерном добу.....	152
3.5.1. Доминација војноцентричног схватања стратегије.....	152
3.5.2. Период тоталних ратова – развој великостратешке мисли	154
4. ПЕРИОД НАКОН ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА – ПОТРЕБА ВЕЛИКИХ СИЛА ЗА ПРИМЕНОМ КОНЦЕПТА ВЕЛИКЕ СТРАТЕГИЈЕ У РАТУ	156
4.1. Ратови великих сила у хладноратовском периоду	156
4.1.1. Глобална доминација Сједињених Држава и Совјетског Савеза	156
4.1.2. Успостављање биполарног поретка – почетак Хладног рата	159
4.1.3. Америчко-совјетски антагонизми у основи Хладног рата	161
4.1.3.1. Узроци америчко-совјетског (руског) супарништва.....	161
4.1.3.2. Идеолошки узроци Хладног рата	163
4.1.3.3. Безбедносни и економски узроци Хладног рата	163
4.1.3.4. Геополитички узроци Хладног рата	165
4.1.4. Циљеви и исходи ратова великих сила током Хладног рата.....	166
4.2. Ратови великих сила у постхладноратовском периоду.....	170
4.2.1. Од униполарног ка мултиполарном поретку.....	170
4.2.2. Циљеви и исходи ратова Сједињених Држава и Русије након Хладног рата.	174
4.2.2.1. Постхладноратовска ратна пракса.....	174
4.2.2.2. Циљеви и исходи америчких војних интервенција	175
4.2.2.3. Циљеви и исходи руских војних интервенција	180

4.3. Војноцентризам у основи неуспеха ратних стратегија великих сила	184
4.4. Велика стратегија – одговор на неуспех војноцентричне стратегије	187
4.5. Промене у стратегијском окружењу након Другог светског рата	190
4.5.1. Политичко-правна димензија.....	190
4.5.2. Социо-културна димензија	193
4.5.3. Економска димензија.....	195
4.5.4. Техничко-технолошка димензија.....	198
4.5.5. Војно-оперативна димензија.....	201
5. ПРИМЕНА КОНЦЕПТА ВЕЛИКЕ СТРАТЕГИЈЕ СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА И РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ У РАТОВИМА ПОСТХЛАДНОРАТОВСКОГ ПЕРИОДА.....	204
5.1. Теоријски оквир постхладноратовских ратова – повратак великој стратегији	204
5.2. Концепт велике стратегије у рату – ДИВЕ модел.....	209
5.3. Логика примене концепта велике стратегије у рату	214
5.4. Примена концепта велике стратегије у ратовима Сједињених Држава	218
5.4.1. Развој примене концепта велике стратегије у ратовима Сједињених Држава .	218
5.4.2. Стратегија Сједињених Држава у Првом заливском рату – студија случаја	223
5.4.2.1. Анализа стратегијске ситуације.....	223
5.4.2.2. Примена инструмената моћи у предконфликтном периоду рата.....	225
5.4.2.3. Примена инструмената моћи у конфликтном периоду рата.....	229
5.4.2.4. Примена инструмената моћи у постконфликтном периоду рата	232
5.4.2.5. Евалуација стратегије Сједињених Држава у Првом заливском рату.....	234
5.5. Примена концепта велике стратегије у ратовима Руске Федерације	235
5.5.1. Развој примене концепта велике стратегије у ратовима Руске Федерације	235
5.5.2. Стратегија Руске Федерације у рату у Грузији – студија случаја	243
5.5.2.1. Анализа стратегијске ситуације.....	243
5.5.2.2. Примена инструмената моћи у предконфликтном периоду рата.....	245
5.5.2.3. Примена инструмената моћи у конфликтном периоду рата.....	247
5.5.2.4. Примена инструмената моћи у постконфликтном периоду рата	250
5.5.2.5. Евалуација стратегије Руске Федерације у рату у Грузији.....	253
ЗАКЉУЧАК.....	255
ЛИТЕРАТУРА.....	267

ПРЕГЛЕД СЛИКА И ТАБЕЛА

Слика 1	Приказ структуре рата кроз борбу и чиниоце снага и услова	стр. 33
Слика 2	Приказ структуре рата кроз димензије рата и ратовања	стр. 35
Слика 3	Место стратегије у поступку решавања стратешког проблема	стр. 43
Слика 4	Место ратне стратегије у систему државне полистратегије	стр. 52
Слика 5	Структура ратне стратегије према нивоима рата	стр. 54
Слика 6	Стратегијски ниво рата	стр. 55
Слика 7	Војноцентрични приказ структуре ратне стратегије	стр. 56
Слика 8	Приказ Клаузевицевог концепта природе рата	стр. 60
Слика 9	Ликов модел анализе стратегије	стр. 73
Слика 10	Примарна и секундарна стратегијска калкулација	стр. 76
Слика 11	Приказ функционисања ратног система	стр. 79
Слика 12	Приказ стратегијског окружења из угла једне зараћене стране	стр. 88
Слика 13	Процес стварања ефеката у стратегијском окружењу	стр. 103
Слика 14	Клаузевиц-Ликов модел стратегијске калкулације	стр. 106
Слика 15	Допуњен модел SWOT анализе	стр. 110
Слика 16	Однос између политичког и стратегијских циљева	стр. 114
Слика 17	ДИВЕ модел концепта велике стратегије у рату	стр. 210
Слика 18	Фазни модел планирања и извођења војне операције	стр. 215
Табела 1	Примена допуњеног модела SWOT анализе	стр. 111

ПРЕГЛЕД СКРАЋЕНИЦА

БАСС	Партија арапског социјалистичког препорода (<i>eng.</i> Ba'ath Party – Arab Socialist Ba'ath Party)
БДП	Бруто домаћи производ (<i>eng.</i> Gross Domestic Product – GDP)
БРИКС	Бразил, Русија, Индија, Кина и Јужноафричка Република (<i>eng.</i> Brazil, Russia, India, China, South Africa – BRICS)
ДИВЕ	Дипломатски, информативни, војни и економски инструменти националне моћи (<i>eng.</i> Diplomatic, Informational, Military, Economic – DIME)
ЕУ	Европска унија (<i>eng.</i> European Union – EU)
ЗНД	Заједница независних држава (<i>рус.</i> Содружество Независимых Государств – СНГ)
ММФ	Међународни монетарни фонд (<i>eng.</i> International Monetary Fund – IMF)
НАТО	Организација Северноатлантског уговора (<i>eng.</i> North Atlantic Treaty Organization – NATO)
ОДКБ	Организација Договора о колективној безбедности (<i>рус.</i> Организация Договора о коллективной безопасности – ОДКБ)
ОЕБС	Организација за европску безбедност и сарадњу (<i>eng.</i> Organization for Security and Cooperation in Europe – OSCE)
ОПЕК	Организација земаља извозница нафте (<i>eng.</i> Organization of the Petroleum Exporting Countries – OPEC)
РМА	Револуција у војним пословима (<i>eng.</i> Revolution in Military Affairs – RMA)
САД	Сједињене Америчке Државе (<i>eng.</i> United States of America – USA)
СССР	Савез Совјетских Социјалистичких Република (<i>рус.</i> Союз Советских Социалистических Республик)
УН	Уједињене нације (<i>eng.</i> United Nations – UN)
ФСБ	Федерална служба безбедности Руске Федерације (<i>рус.</i> Федеральная служба безопасности Российской Федерации – ФСБ)
ШОС	Шангајска организација за сарадњу (<i>eng.</i> Shanghai Cooperation Organisation – SCO)
CENTCOM	United States Central Command (Централна команда Оружаних снага Сједињених Америчких Држава)

GWOT	Global War on Terror (Глобални рат против тероризма)
NTC	National Transitional Council (Национални прелазни савет)
PESTEL	Political, Economic, Social, Technological, Environmental, Legal (Политички, економски, социјални, технолошки, еколошки и правни фактори)
PSYOP	Psychological Operations (Психолошке операције)
SWOT	Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats (снаге, слабости, могућности, претње)
UNMIK	United Nations Mission in Kosovo (Мисија привремене управе Уједињених нација на Косову).
UNOMIG	United Nations Observer Mission in Georgia (Посматрачка мисија Уједињених нација у Грузији)
UNSCOM	United Nations Special Commission (Специјална комисија Уједињених нација за разоружање Ирака)

УВОД

„Рат је од суштинског значаја за државу - то је подручје смрти и живота, стаза опстанка и пропасти, и стога се мора што боље проучити“¹

(Сун Цу „Умеће ратовања“)

Формулација проблема

Након Другог светског рата, на таласу доминације реалистичког погледа на свет, унутар науке о међународним односима створен је простор за настанак и развој стратешких студија – као њене дисциплине, усмерене ка сагледавању безбедносне димензије међународне стварности. Како се дисциплина „темељила на дугој традицији војне мисли о рату и стратегији“², њени теоретичари, тзв. „хладноратовски стратегисти“³, попут Бернарда Бродија (*Bernard Brodie*), Томаса Шелинга (*Thomas C. Schelling*), Хермана Кана (*Herman Kahn*), Алберта Волстетера (*Albert J. Wohlstetter*), Колина Греја (*Colin S. Gray*), Едварда Лутвака (*Edward Luttwak*), Лоренса Фридмана (*Lawrence Freedman*), Андре Бофра (*André Beaufre*), Роберта Озгуда (*Robert Osgood*), Бернарда Фола (*Bernard Fall*), Херија Самерса (*Harry G. Summers*) и других, били су апологете класичне стратешке мисли, посебно дела пруског теоретичара и војсковође из доба Наполеона, генерала Карла фон Клаузевица (*Carl von Clausewitz*).⁴ Стога су, супротно идеалистима из међународног периода, проблематику рата сагледавали кроз објектив стратегије, док се мисија дисциплине заснивала на њиховом настојању да одговоре на основни Клаузевицевски проблем – како силу учинити рационалним инструментом политике.⁵

Упркос томе што се Клаузевица мисао с почетка 19. века данас често преиспитије, или је на мети оштрих критика, она и даље чини *nucleus* теоријског оквира дисциплине, обликујући стратешку мисао у војним, политичким и академским круговима.⁶ Оно што његову мисао заиста чини парадигматичном, и што га битно разликује од других класичних теоретичара, јесте то што је аналитичким испитивањем рата, те спознајом његове структуре и закона, успео да продре у саму његову суштину. Зато Питер Перет (*Peter Paret*) каже да „Клаузевицева мисао одражава суштинску теорију о ванвременским аспектима рата“⁷, док пруског генерала Рејмон Арон (*Raymond Aron*) напосто назива филозофом рата.⁸ Греј каже

¹ Sun Cu, *Umeće ratovanja*, Intermedia, Beograd, 2016, str. 19.

² Видети више у: John Baylis and James J. Wirtz, “Introduction”, in: John Baylis, Colin S. Gray and James J. Wirtz (eds.), *Strategy in the Contemporary World: An Introduction to Strategic Studies*, Sixth Edition, Oxford University Press, New York, 2019, pp. 1-15.

³ Стратези се баве практичним а стратегисти теоријским питањима стратегије (Душан Вишњић, *Стратегија државе као судбина нације*, Институт ратне вештине, Министарство одбране, 2005, стр. 11-16).

⁴ О утицају теоријске мисли пруског генерала Карла фон Клаузевица на размишљања теоретичара стратешких студија, видети више у: Hew Strachan and Andreas Herberg-Rothe, “Introduction”, in: Hew Strachan and Andreas Herberg-Rothe (eds.), *Clausewitz in the Twenty-First Century*, Oxford University Press, New York, 2007, pp. 1-13; Antulio J. Echevarria, *Clausewitz and Contemporary War*, Oxford University Press, New York, 2007.

⁵ Према: Richard K. Betts, “Should Strategic Studies Survive?”, *World Politics*, Vol. 50, No. 1, 1997, p. 8.

⁶ Клаузевицево дело *O ratu* објављено је 1832. године (Carl von Clausewitz, *Vom Kriege*, Ferdinand Dümmler, Berlin, 1832).

⁷ Carl von Clausewitz, *On War*, edited and translated by Michael Howard and Peter Paret, Princeton University Press, New Jersey, 1976, p. 4.

⁸ Према: Raymond Aron, *Clausewitz: Philosopher of War*, Routledge Revivals, Routledge: Taylor & Francis, 2022, p. 15.

да Клаузевицево дело *О рату* представља „теоријски оквир за разумевање свих стратешких феномена, све до данашњих дана“⁹, а Бернард Броди описује га „не највећим, већ јединим истинитим делом о рату и стратегији“.¹⁰ Чак и Мартин ван Кревелд (*Martin van Creveld*), као тврдокорни критичар његове мисли, каже да је „Клаузевицево место у Пантеону осигурано“.¹¹

Развијајући теорију о рату и стратегији, Клаузевиц је прибегавао аналогијама из различитих научних области, попут филозофије, физике и лингвистике. Зато је своје дело *О рату* писао апстрактним језиком и стилем, употребљавајући метафоре, попут природе рата, центра гравитације или граматике и логике рата. Метафору **граматика рата** употребио је како би указао на начин како се води рат, а **логику рата** за објашњење разлога због чега се он води.¹² За њега је рат био страховити чин насиља – „акт силе којим противника принуђујемо на потчињавање нашој вољи“.¹³ Међутим, сматрао је да иако се отелотворује кроз граматику „метака и чаура“, рат нема своју, већ логику политике. Сила је, према њему, само средство, инструмент, док је наметање воље права сврха рата, која се налази у његовој политичкој димензији. Зато Клаузевиц посматра рат као инструмент политике, односно продужетак политике другим средствима.¹⁴ Тако се у његовом одређењу рата препознају две битне или суштинске карактеристике – „сила“ и „политичко“.¹⁵ Док се прва везује за граматику рата, а друга за његову логику, обе карактеристике, једна уз другу, одражавају саму суштину рата, то јест његову природу.

Природа рата, иначе, представља централни концепт Клаузевицеве теоријске мисли. Она је жижна тачка из које извиру и ка којој се враћају сва његова размишљања о рату и стратегији. Природа рата почива на тројству тежњи (сила) својствених актерима рата, које Клаузевиц види у влади државе, њеној војсци и становништву. Поред тројства, природу рата чине и елементи **општег трења**. Овим концептом Клаузевиц указује на средину одвијања рата, а њене елементе чине трење и клима рата, која обухвата опасност, напор, неизвесност и случајност.¹⁶ Природу рата Клаузевиц сагледава двојако, препознајући објективну природу, која је непроменљива и стална, то јест универзална за све ратове. Супротно томе, уочава и субјективну природу рата, која се под утицајем средине непрестано мења. Оно што одражава објективну природу рата, или само **природу рата**, како се данас уобичајено назива у теорији стратешких студија, јесте стално присуство елемената тројства рата и општег трења, док субјективну природу, или **карактер рата**, одражавају променљиве карактеристике наведених елемената. Зато Клаузевиц назива рат правим камелеоном и указује да свако доба има своју теорију рата, без обзира што се сваки рат одвија по универзалним законима.¹⁷

Полазећи од инструменталне подређености силе политичкој сврси, Клаузевиц посматра стратегију као спону између тактике и политичког циља, односно добијања битака и остваривања политичке сврхе.¹⁸ Мото његове стратешке мисли јесте победити противника у бици, на бојном пољу, то јест у физичкој димензији рата. Војна победа је,

⁹ Према: Colin S. Gray, *War, Peace and International Relations: An Introduction to The Strategic History*, Routledge, London and New York, 2007, pp. 15, 280-281.

¹⁰ Исто, p. 53.

¹¹ Martin van Creveld, *Transformacija rata*, Službeni glasnik, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2010, str. 10.

¹² Andreas Herberg-Rothe, *Clausewitz's Puzzle: The Political Theory of War*, Oxford University Press, New York, 2007, p. 151; Antulio J. Echevarria, "Reconsidering War's Logic and Grammar", *Military Strategy Magazine*, Vol. 1, Issue 2, 2011, pp. 4-5; Hew Strachan, "The Lost Meaning of Strategy", *Global Politics and Strategy*, Vol. 47, Issue 3, 2005, p. 34.

¹³ Клаузевиц, *О Рату*, Књига прва, Војно дело, Београд, 1951, стр. 57.

¹⁴ Исто, стр. 521-526.

¹⁵ Према: Milinko Vračar, "Fizionomija rata u postmoderni: Studija slučaja sirijskog oružanog sukoba", *Međunarodni problemi*, Vol. LXXI, No. 4, 2019, str. 450.

¹⁶ Клаузевиц, *О Рату*, оп. цит., стр. 55, 71.

¹⁷ Исто, стр. 55, 511.

¹⁸ Исто, стр. 92.

према њему, кључна за остваривање политичког циља, јер њом се стварају услови за потпуно сламање воље противника и наметање своје. Она се постиже у одлучујућој бици, заузимањем, а пре свега уништењем **центра гравитације** противника, то јест концентрације његове снаге, која се најчешће налази у војсци. Зато Клаузевиц сматра да је за победу потребна снага већа од противничке, и на том ставу изводи **први принцип стратегије**, исказујући га кроз војну надмоћност и називајући га најопштијим принципом победе.¹⁹

Клаузевицевско разумевање рата и стратегије, као доминантно међу теоретичарима стратешких студија, одржало се готово све до окончања Хладног рата. Међутим, крајем осамдесетих година прошлог века, подстакнут бројним неуспесима моћних и развијених земаља у хладноратовским сукобима ниског интензитета, Кревелд каже да је „стратешко мишљење о основним питањима о рату – ко га води, како се води, зашто и због чега се води – постало фундаментално мањкаво, уз то укорењено у Клаузевицевој слици света, која је постала застарела или је погрешна“.²⁰ Трагајући за разлозима тих неуспеха Кревелд долази до закључка да корен проблема сеже дубоко у начин на који стратегији поимају рат. По њему, „они упорно траже рат у 'Клаузевицевом универзуму'“²¹, али им суштина савременог рата измиче, јер се сам рат трансформисао“.²² Вредност Кревелдових ставова по питању неуспеха моћних и развијених земаља налази се у томе што у великој мери осликава **проблем савремених стратешких студија**, а то је – *недовољно познавање трансформације рата и њеног утицаја на стратешку мисао и праксу великих сила*. Да је такав проблем и даље присутан јасно се уочава у расправама бројних аутора, који заступају супротстављене ставове о томе шта се у рату променило, а шта је то остало исто.

Наиме, по окончању Хладног рата, Кревелдови погледи на трансформацију рата допуњени су различитим теоријским погледима на тзв. постмодерне или нове ратове. Како наводи Греј, „неколико сложених ратова за југословенско наслеђе у Европи и совјетско на Кавказу, затим ратови широм Западне и Централне Африке, убедили су поједине ауторе да је свет ушао управо у еру таквих ратова“.²³ На то су указивале бројне теорије, међу којима су многе од њих излазиле ван теоријских оквира војне науке и стратешких студија, попут: теорије „нових ратова“²⁴ Мери Калдор (*Mary Kaldor*); затим теорије „четврте генерације ратовања“²⁵ Вилијама Линда (*William S. Lind*) и Томаса Хемса (*Thomas Hammes*); „рата међу људима“²⁶ Руперта Смита (*Rupert Smith*); „постмодерног рата“²⁷ Марка Дауфилда (*Mark Duffield*); као и различите верзије теорије хибридног рата и многе друге. Наведени аутори остварили су можда и највећи утицај на обликовање идеје о тзв. постмодерним ратовима, али су и други, не толико запажени аутори, попут Доналда Сноуа (*Donald Snow*), Пола Колиера (*Paul Collier*), Дитриха Јанга (*Dietrich Jung*), Криса Греја (*Chris Hables Gray*), Дејвида Кина (*David Keen*) или Херфрида Манклера (*Herfried Munkler*), такође имали важан удео у томе.²⁸ Синиша Малешевих наглашава да су сви они прихватили идеју о новим

¹⁹ Исто, стр. 5-6, 41, 42, 157, 521.

²⁰ Martin van Kreveld, *Transformacija rata*, op. cit., str. 11-14, 22.

²¹ Израз „Клаузевицевски универзум“ употребио је Мартин ван Кревелд како би указао на теоријски легат Карла фон Клаузевица (Martin van Kreveld, *Transformacija rata*, op. cit., str. 41).

²² Срђан В. Старчевић и Срђан Благојевић, „Кревелдов спор са Клаузевицем: Да ли је смисао рата политички?“, *Српска политичка мисао*, Vol. 56, бр. 2, 2017, стр. 121.

²³ Colin S. Gray, “How Has War Changed Since the End of the Cold War?”, *Parameters*, Vol. 35, No. 1, 2005, p. 19.

²⁴ Mary Kaldor, *New and Old Wars: Organised Violence in a Global Era*, Stanford University Press, 1999.

²⁵ William S. Lind, Keith Nightengale, John F. Schmitt, Joseph W. Sutton and Gary I. Wilson, “The Changing Face of War: Into the Fourth Generation”, *Marine Corps Gazette*, October 1989; Thomas X. Hammes, *The Sling and the Stone: On War in the 21st Century*, Zenith Press, St. Paul, 2004.

²⁶ Rupert Smith, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*, A Knopf Book, New York, 2007.

²⁷ Mark Duffield, “Post-modern Conflict: Warlords, Post-adjustment States and Private Protection”, *Civil Wars*, Vol. 1, No. 1, 1998; Mark Duffield, *Global Governance and the New Wars: The Merger of Development and Security*, Zed, London, 2001.

²⁸ Donald Snow, *Uncivil Wars: International Security and the New Internal Conflicts*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 1996; Paul Collier, “Rebellion as a Quasi-Criminal Activity”, *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 44, No. 6,

ратовима, сматрајући да се насилни сукоби од краја 20. века битно разликују од ратова који су им претходили.²⁹

У групи теоретичара постмодерних ратова нашли су се и аутори које је Овенс (*Mackubin T. Owens*) назвао технолофилима или технолошким оптимистима.³⁰ Они су анализирали новине у ратоводству кроз промене које је донела иновативна примена нових технологија у армијама западних земаља, пре свега Сједињених Држава. Веровали су да је технолошки развој, у комбинацији са значајним променама у војној организацији и доктрини, фундаментално изменио начин извођења војних операција након Хладног рата. У то их је убедила брза и релативно лака победа коалиционих снага у Првом заливском рату.³¹ Поједини технофили, попут Крепиновича (*Andrew F. Krepinevich*), Овенса (*William A. Owens*), Аркиле (*John Arquilla*) и Ронфелда (*David Ronfeldt*), сматрали су да је револуција у војним пословима, заснована на информационој доминацији, имала потенцијал да чак трансформише и саму природу рата.³² Према њима, војне способности повезане са информационом ером елиминисале су физички и морални аспект људског елемента у Клаузевицевом тројству, што је утицало на значајну промену климе рата.³³

У групи теоретичара постмодерних (нових) ратова, поједини аутори, попут Кревелда и Калдорове, артикулисали су идеју о постмодерним ратовима кроз наратив о пост-Клаузевицевским сукобима. Таква идеја, међутим, убрзо је постала предмет бројних критика, а оне су упућиване од стране оних аутора које је Стивен Мец (*Steven Metz*) назвао традиционалистима.³⁴ Представници овог теоријског правца, попут Колина Греја, Хју Стрекана (*Hew Strachan*), Андреаса Херберг-Рота (*Andreas Herberg-Rothe*), Антулија Ечеварије (*Antulio J. Echevarria*), Мајкла Хауарда (*Michael Howard*) и Питера Парета, прихватили су чињеницу да се рат у времену након Хладног рата променио, али не суштински, односно на начин који се више не може разумети кроз оквир Клаузевицеве теорије. Критика традиционалиста такође се односила и на ставове других теоретичара, који су ратове постхладноратовског доба сматрали битно другачијим од претходних, модерних ратова.

Спорења између традиционалистичког и постмодернистичког (новоратовског) погледа на трансформацију рата присутна су и данас. Ставови аутора унутар ова два теоријска правца и даље се налазе у дијалектичком односу тезе и антитезе, без јасне сагласности о диметима и карактеру промена које је рат претрпео. На тај начин супротстављени ставови не нуде јасне одговоре на то шта се у рату заиста променило, на који начин су те промене настале и шта је, упркос свему, у њему остало трајно и непромењено. Управо то недостајуће сазнање представља један од кључних истраживачких императива савремених стратешких студија, нарочито у погледу трансформације

2000; Dietrich Jung, "A Political Economy of Intra-State War: Confronting a Paradox", in: Dietrich Jung (ed.), *Shadow Globalization, Ethnic Conflicts and New Wars: A Political Economy of Intra-State War*, Routledge, London, 2003; Chris Hables Gray, *Postmodern War: The New Politics of Conflict*, Guilford Press, New York, 1997; David Keen, "The Economic Functions of Violence in Civil Wars", *The Adelphi Papers*, Vol. 38, Iss. 320, 1998; Herfried Munkler, *The New Wars*, Polity, Cambridge, 2004.

²⁹ Види више у: Siniša Malešević, "The Sociology of New Wars?: Assessing the Causes and Objectives of Contemporary Violent Conflicts", *International Political Sociology*, Vol. 2, No. 2, 2008. pp. 98-100.

³⁰ Према: Mackubin T. Owens, "Colin Gray: The Strategist's Strategist", Foreign Policy Research Institute, Philadelphia, USA, June 8, 2020, доступно на: <https://www.fpri.org/article/2020/06/colin-gray-the-strategists-strategist/>, приступљено: 17.05.2022.

³¹ Исто.

³² Andrew F. Krepinevich, "Cavalry to Computer: The Pattern of Military Revolutions", *The National Interest*, No. 37, 1994, pp. 30-42; William A. Owens, *Lifting the Fog of War*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2000, pp. 97-128; John Arquilla and David Ronfeldt, *The Advent of Netwar*, RAND Corporation, Santa Monica 1996.

³³ Према: David J. Lonsdale, *The Nature of War in the Information Age: Clausewitzian Future*, Frank Cass, London, 2004, pp. 2-3; David Lonsdale, "Clausewitz and Information Warfare", in: Hew Strachan and Andreas Herberg-Rothe (eds.), *Clausewitz in the Twenty-First Century*, op. cit., p. 238.

³⁴ Steven Metz and Phillip Cuccia, *Defining War for the 21st Century*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College Press, Feb. 2011, p. 1.

стратегије. До таквог сазнања може се доћи једино уз темељно познавање најпре старих ратова, јер се тек на њиховим познавањем могу извести закључци о променама у савременим ратовима.

Такозвани стари ратови, како их је именовала Калдор, у суштини не представљају засебну категорију, већ одговарају оном феномену који је у литератури већ препознат кроз синтагму „модерни ратови“.³⁵ Традиционалисти, и готово сви теоретичари постмодерних ратова, те старе, односно модерне ратове, сматрају оним који су били утемељени на основним градивним елементима теоријског мишљења које је установио Клаузевиц.³⁶ Такви ратови сежу у прошлост најмање два века, све до Француске и Америчке револуције, мада, према појединим ауторима, они датирају још од времена Тридесетогодишњег рата и Вестфалског мира. Што се тиче периода одвијања, поједини аутори сматрају да су модерни ратови трајали све до Другог светског рата, док их други сагледавају чак до окончања Хладног рата.³⁷

Међу теоретичарима не постоји спорење да је карактер модерних ратова снажно обликован успостављањем и јачањем институција модерне државе, развојем науке, утицајима индустријализације, масовне производње, стандардизације итд. Појава модерних ратова везана је за јачање апсолутистичке, а касније, и са развојем националне државе, за време у коме је дошло до успостављања професионалних европских армија под контролом државног апарата, за развој масовних армија, тоталних и неограничених ратова, механизованог и маневарског ратовања и великог разарања. С обзиром да су се одвијали у време међународног поретка суверених држава, модерни ратови углавном се сматрају међудржавним. Политички циљ у тим ратовима углавном је био везан за ширење државне територије, а што се тиче њиховог финансирања, они су имали пуну подршку индустријске и финансијске базе државе, и то на рачун свих осталих државних интереса.³⁸

У погледу граматике рата, тачније стратегије, међу ауторима такође не постоје спорења да су модерни ратови вођени на темељу Клаузевицевог обрасца стратегијске калкулације, а то је свргавање владе противника и његово војно онеспособљавање (као циљева рата и ратовања), употреба масовне армије (као средства), и вођење одлучујуће битке (као начина употребе тих средстава).³⁹ У складу са таквим обрасцем ратовања, политички циљ у модерним ратовима остваривао се победом на бојном пољу, најчешће потпуним савлађивањем противника, чинећи га у војном и политичком смислу неспособним за преговоре.⁴⁰ Зато је у време модерних ратова основно правило доктрине било уништење главних елемената противничких снага.⁴¹ У њима је победа углавном била недвосмислена, то јест апсолутна, што је подразумевало потпуно и дугорочно наметање воље противнику, што се потврђивало мировним споразумом. Зато су у периоду модерних ратова постојале јасне границе мира и рата.

Са друге стране, тзв. постмодерни (нови) ратови сматрани су битно или суштински другачијим од модерних ратова. Иако се њихова појава најчешће везује за постхладноратовски период, корени таквих сукоба сежу дубоко у другу половину 20. века. Међутим, пуну форму попримају тек након завршетка Хладног рата, када је њихов карактер снажно обликован процесима глобализације и техничко-технолошког развоја, посебно у области информационо-комуникационих технологија. Поред тога, обликовање

³⁵ Meri Kaldor, *Novi stari ratovi – Organizovano nasilje u globalizovanoj eri*, Beogradski put, Beograd, 2005, str. 31.

³⁶ Meri Kaldor, *Isto*, str. 43; Hew Strachan, *The Changing Character of War*, Europaem, Oxford, UK, 2006, p. 3.

³⁷ Mary Kaldor, "In Defence of New Wars", *Stability*, Vol. 2, No. 1, 2013, pp. 2-3; Meri Kaldor, *Novi stari ratovi – Organizovano nasilje u globalizovanoj eri*, op. cit., str. 31-55; Rupert Smith, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*, op. cit.; Alvin i Hajdi Tofler, *Rat i antirat*, Paideia, Beograd, 1998, str. 39-44; Hew Strachan, *The Changing Character of War*, op. cit., p. 3.

³⁸ *Isto*.

³⁹ Harry R. Yarger, *Strategic Theory for the 21st Century: The Little Book on Big Strategy*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, February 2006, p. 61.

⁴⁰ Carl von Clausewitz, *On War*, edited and translated by Michael Howard and Peter Paret, op. cit., p. 4.

⁴¹ Према: Alvin i Hajdi Tofler, *Rat i antirat*, op. cit., str. 43.

карактера постмодерних ратова везује се за период који Симић описује као „урањање међународног поретка (суверених држава – прим. аут.) у широку мрежу глобалног друштва“⁴², у коме је дошло до релативизације државног суверенитета и слабења монопола државе над употребом силе. Тако су у тим ратовима важну улогу задобили недржавни актери – приватне војне формације, терористичке организације, криминалне мреже итд – док је учешће класичних, професионалних државних армија постало релативно ограничено.⁴³ Због тога су постмодерни ратови често задобијали обележја унутрашњих оружаних сукоба. Поред тога, сматрани су хаотичним и нејасним, будући да су у њима традиционалне разлике између законитог и илегалног, приватног и јавног, цивилног и војног, интерног и екстерног, као и локалног наспрам глобалног, постале замагљене.⁴⁴ Поједини аутори сматрају да циљ таквих ратова више није искључиво политичке природе, већ да њих покрећу и други мотиви, попут профита, религије или правде.

У погледу стратегије, у постмодерним ратовима оружана сила се не употребљава како би се преко војне остварила политичка победа, већ како би се њеном употребом, без војног савлађивања противника, директно утицало на промену његове воље.⁴⁵ Стога, литература ове ратове често приказује као асиметричне.⁴⁶ Они више личе на информационе операције подржане силом, него на класичне војне операције подржане информационим деловањем.⁴⁷ Због изражене асиметрије у односима моћи зараћених страна, у постмодерним ратовима више се користи тактика герилског ратовања наспрам тактике конвенционалног ратовања, уз примену нетрадиционалних метода попут тероризма. Такви ратови често се сматрају и нелинеарним, јер у њима, према многим ауторима, не постоји јасна линија фронта, почетка и завршетка рата, нити се постиже недвосмислена победа.⁴⁸

Традиционалисти одбацују ставове технофила и других теоретичара постмодерних ратова који указују на битне и суштинске промене постхладноратовских ратова.⁴⁹ Наиме, такве ставове сматрају митом, грешком или покушајем доказивања некаквих новина без довољног историјског или емпиријског утемељења, као одраз уског и погрешног разумевања и интерпретације Клаузевицевог теоријског легата.⁵⁰ Чврсто верују да је рат остао онакав како га је Клаузевиц објаснио, односно да је његова граматика остала војна а логика политичка. Упркос дубоким и наизглед непремостивим неслагањима у разумевању трансформације рата, традиционалисти ипак деле мишљење са теоретичарима постмодерних ратова да се граматика рата променила, али нису сагласни по питању како се она променила. Греј, на пример, износи да је „употреба силе свакако претрпела значајне

⁴² Према: Dragan R. Simić, *Svetska politika*, Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa, Beograd, 2009, str. 146-147.

⁴³ Mary Kaldor, “In Defence of New Wars”, op. cit., pp. 2-3.

⁴⁴ Siniša Malešević, “The Sociology of New Wars?: Assessing the Causes and Objectives of Contemporary Violent Conflicts”, op. cit., pp. 98-100.

⁴⁵ Emile Simpson, *War From the Ground Up: Twenty-First-Century Combat as Politics*, Oxford University Press, USA, 2012, p. 22.

⁴⁶ Lukas Milevski, “Asymmetry Is Strategy, Strategy Is Asymmetry”, *Joint Force Quarterly*, No. 75, 4th Quarter, 2014, pp. 77-80.

⁴⁷ William S. Lind, Keith Nightengale, John F. Schmitt, Joseph W. Sutton and Gary I. Wilson, “The Changing Face of War: Into the Fourth Generation”, op. cit., pp. 22-26; Patrick A. Mello, “In Search of New Wars: The Debate about a Transformation of War”, *European Journal of International Relations*, Vol. 16, No. 2, 2010, pp. 301-302.

⁴⁸ Mary Kaldor, “In Defence of New Wars”, *Stability*, op. cit., pp. 2-3; Frank G. Hoffman, *Conflict in the 21st Century – The Rise of Hybrid Wars*, Potomac Institute for Policy Studies, Arlington, Virginia, December 2007.

⁴⁹ Види више у: Colin S. Gray, “How Has War Changed Since the End of the Cold War?”, op. cit.; Hew Strachan, *The Changing Character of War*, op. cit.; Frank G. Hoffman, *Conflict in the 21st Century – The Rise of Hybrid Wars*, op. cit.; Antulio J. Echevarria, *Globalization And the Nature of War*, op. cit.; Antulio J. Echevarria, *Clausewitz and Contemporary War*, op. cit.; Carl von Clausewitz, *On War*, edited and translated by Michael Howard and Peter Paret, op. cit.

⁵⁰ Antulio J. Echevarria, *Fourth-Generation War and Other Myths*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College Press, November 2005.

промене, али не и суштинске“.⁵¹ Он каже да се „сила и даље употребљава, али много теже него раније. Она има мање користи као инструмент политике у 21. веку него што је имала у прошлим временима, чак и у недавним“.⁵² Стога, Кренсон (*John Krenson*) сматра да „употреба силе мора бити допуњена применом других инструмената националне моћи“.⁵³ Међутим, без обзира на такву промену начина аупотребе силе, традиционалисти и даље сматрају да је граматика рата током постхладноратовског периода остала доминантно војна. У прилог томе, Фридман наглашава да „сила никада није била, није ни сада, нити ће бити, једини инструмент за постизање политичких резултата у рату, али у рату не треба сумњати у њен ауторитет над другим инструментима“.⁵⁴

Размишљања традиционалиста и теоретичара постмодерних ратова о трансформацији рата, пре свега о променама његове граматике током постхладноратовског периода, граде широк дијапазон **хипотетичких ставова о проблему** са којим се, деценијама уназад, сусрећу стратешке студије. Већина тих дијалектички супротстављених ставова не може се у потпуности ни прихватити нити одбацити. У трагању за синтетичким сазнањем шта се у ратовима постхладноратовског периода заиста променило, а шта је остало исто, ти ставови и даље подлежу дубоком аналитичком преиспитивању. Тако би се **проблемско питање дисертације**, у најширем смислу, могло формулисати помоћу основних питања о рату, и оно гласи: *„Да ли су ратови постхладноратовског периода заиста битно или суштински другачији од модерних ратова или су то и даље модерни ратови у којима учествују не само државе, већ и други актери, вођени не само војним, већ и другим инструментима моћи, у којима се примењују и другачији начини наметања политичке воље, а не само кроз војно онеспособљавање противника на бојном пољу, које покрећу не искључиво политички, већ и други мотиви?“*

Лукас Милевски (*Lukas Milevski*) наводи да је „трансформација рата у постхладноратовском периоду постала важно проблемско питање стратешких студија“.⁵⁵ Стога, треба нагласити да су одговори на сва основна питања о рату несумњиво важни за њено целовито разумевање. Ипак, посматрано из угла мисије дисциплине, фокус истраживачке пажње у дисертацији треба усмерити ка питању „како се води рат“, односно ка сазнању шта се у одговору на то питање променило и шта се даље мења у постхладноратовском периоду. То је без сумње питање стратегије и стратешког мишљења, јер стратегија описује начин како се расположива средства употребљавају ради постизања циљева политике, док је улога стратешког мишљења да тај начин осмисли.⁵⁶ Стога, у погледу трансформације рата, сва основна питања о рату треба сагледавати кроз стратешки објектив, те одговори на њих треба да конвергирају ка сазнању како се и зашто мења досадашњи начин вођења рата, односно како се и зашто мења граматика рата, а тиме и стратегија.

Проблем стратешких студија, дакле, није трансформација рата сама по себи, јер би, као таква, она могла бити проблем „полемологије“⁵⁷. Будући да стратегија одговора на

⁵¹ Види више у: Colin S. Gray, “How Has War Changed Since the End of the Cold War?”, op. cit., p. 15.

⁵² Према: Colin S. Gray, *Hard Power and Soft Power: The Utility of Military Force as an Instrument of Policy in the 21st Century*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, April 2011, p. 4.

⁵³ John G. Krenson, “On Strategy: Integration of DIME in the Twenty-first Century“, Strategic Research Project, U.S. Army War College Press, February 2012, p. 3

⁵⁴ Lawrence Freedman, “Strategic Studies and the Problem of Power”, in: Lawrence Freedman, Paul Hayes and Robert O’Neill (eds.), *War, Strategy, and International Politics: Essays in Honour of Sir Michael Howard*, Clarendon Press, Oxford, 1992, p. 290.

⁵⁵ Види у: Lukas Milevski, “The Nature of Strategy versus the Character of War”, *Comparative Strategy*, Vol. 35, No. 5, 2016, pp. 438-439.

⁵⁶ Према: Mackubin Thomas Owens, “Strategy and the Strategic Way of Thinking”, *Naval War College Review*, Vol. 60, No. 4, 2007, pp. 111-112.

⁵⁷ Полемологија је друштвена наука која се бави ратом као комплексном појавом, то јест његовим тоталитетом. У односу на друге науке које се баве појединим аспектима рата, полемологија је општа наука (Слободан Б. Микић, *Поглед на рат*, Војна академија, Београд, 2003, стр. 13-16).

питање „како“, проблем дисциплине заправо чини неразумевање или игнорисање чињенице да се рат променио. Управо тај пропуст стратега великих сила довео је „бројних неуспеха њихових земаља у сукобима ниског интензитета“⁵⁸, како то види Кревелд, или до „кобног недостатка стратегије“⁵⁹, како то сматра Бофр. У суштини, реч је о проблему начина на који велике силе употребљавају оружану силу ради наметања политичке воље знатно слабијим војним противницима. Још од завршетка Другог светског рата, такав проблем се уочава у примени војноцентричних стратегија великих сила, које су се, у погледу политичке корисности, углавном показале као неделотворне и неоптималне.

Проблем стратешких студија, међутим, не може се свести искључиво на питање узрока мањкавог стратешког мишљења и неделотворне стратешке праксе великих сила. У ратовима постхладноратовског периода ипак је дошло до извесних промена у њиховим стратегијама, нарочито у стратегијама Сједињених Држава и Руске Федерације. Промене њихових стратегија огледају се у постепеном, али јасном отклону од војноцентричног начина вођења рата, што представља значајну новину у досадашњој ратној пракси великих сила. Упркос њиховој очигледности, те промене, ипак, још увек нису довољно расветљене нити теоријски објашњене. Теорије, попут хибридног или неограниченог рата, као и читав низ сродних теоријских приступа постхладноратовског периода, указују на поједине аспекте промена стратегија Сједињених Држава и Руске Федерације, али не пружају целовит увид у њихову форму и суштину. Управо та теоријска празнина представља један од важнијих истраживачких изазова за теоретичаре савремених стратешких студија, као и темељни разлог настанка ове дисертације.

Предмет и циљ дисертације

У формулацији предмета дисертације полази се од потребе сагледавања трансформације рата примарно кроз питање „како се води рат“ не би ли се дошло до сазнања шта се у погледу граматике, то јест стратегије великих сила променило и шта се даље мења у ратовима постхладноратовског периода. Друго полазиште у дисертацији представља чињеница да се међу великим силама у наведеном периоду највеће промене уочавају у концептима ратних стратегија Сједињених Држава и Руске Федерације. Заправо, то су једине велике силе које су у постхладноратовском периоду водиле значајније ратове, било самостално или као стожер ратних коалиција. Сагласно наведеним полазиштима, **предмет дисертације** чине „промене стратегије Сједињених Америчких Држава и Руске Федерације у ратовима постхладноратовског периода“.

Несумњиво, последњих деценија, стратешка мисао и ратна пракса Сједињених Држава и Руске Федерације постепено се мења, али узроци и облици тих промена још увек нису у потпуности разјашњени. Стратејски концепти две силе, примењени у ратовима постхладноратовског доба, углавном одступају од Клаузевицевог војноцентричног схватања рата и стратегије. Међутим, упркос томе, и даље остају отворена важна питања – због чега долази до таквог одступања и какву форму њихови стратегијски концепти задобијају? У настојању да се пруже одговори на наведена питања, савремена литература, како је речено, нуди мноштво различитих теоријских објашњења. Бројни аутори тврде да је свет ушао у еру тзв. нових, хибридних, постмодерних, неограничених или неких других ратова, док се савремено ратоводство све чешће описује као четврта, пета или чак нека наредна генерација ратовања.

Последњих деценија, међутим, мањи број аутора тежио је да објашњење ратних стратегија Сједињених Држава и Руске Федерације након Хладног рата смести у оквире концепта велике стратегије, што свакако представља значајан и позитиван помак у теорији стратешких студија. Међутим, концепт велике стратегије и даље је недовољно утемељен у

⁵⁸ Martin van Kreveld, *Transformacija rata*, op. cit., str. 11.

⁵⁹ Према: Bofr, *Uvod u strategiju*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1968, str. 11-15.

теорији, што отвара простор за недовољно јасна тумачења еволуције ратних стратегијских концепата две велике силе у наведеном периоду. У теорији стратешких студија, наиме, и даље су присутне бројне недоумице у вези са концептом велике стратегије. У том контексту, поставља се питање да ли је хоризонт велике стратегије ограничен ратом или се може истовремено разматрати и у условима мира, на пример као спољнополитичка стратегија или стратегија националне безбедности. Такође, нејасно је да ли је велика стратегија везана за највише приоритете и дугорочне политичке циљеве државе или се може примењивати и за решавање актуелних проблема и циљева мање важности. Поред тога, нејасно је да ли је велика стратегија својствена искључиво великим силама или је могу поседовати и мање државе итд.⁶⁰ Упркос теоријским маглама велике стратегије, концепт има значајну аналитичку вредност у разумевању постхладноратовских промена ратних стратегија Сједињених Држава и Руске Федерације, пре свега због његове инструменталне логике, у вези које се сви теоретичари слажу, а то је да велика стратегија подразумева примену свих ресурсних капацитета државе у остварењу постављеног циља.⁶¹

Хал Брендс (*Hal Brands*), Бери Р. Позен (*Barry R. Posen*) и Стивен М. Волт (*Stephen M. Walt*) анализирају постхладноратовске ратове Сједињених Држава као саставне елементе шире велике стратегије, схваћене као дугорочне спољнополитичке оријентације усмерене на очување америчке моћи и преобликовање међународног поретка. Позен и Волт ову стратегију називају „либералном хегемонијом“, истичући да је реч о интервенционистичком моделу који интегрише политичке, војне, економске и идеолошке инструменте националне моћи са циљем одржавања и проширивања америчког утицаја. У том оквиру, америчке постхладноратовске војне интервенције посматрају као директан производ такве стратегијске оријентације, у којој употреба различитих инструмената моћи представља средство обликовања међународног окружења у складу са америчким интересима и вредностима.⁶² По аналогном аналитичком приступу, Андреј Монахан (*Andrew Monaghan*) и Бобо Ло (*Bobo Lo*) тумаче руске постхладноратовске ратове као израз ревизионистичке велике стратегије Руске Федерације. Ови аутори указују да Москва настоји да промени постојећи безбедносни и политички поредак, истискујући преостале елементе западне доминације и успостављајући шири маневарски простор за самостално деловање. Анализа ратова у Чеченији, Грузији, Украјини и Сирији, у том контексту, представља емпиријску потврду тежње Русије ка реконфигурацији регионалног и глобалног поретка.⁶³

Тек у студији *Grand Strategy is Attrition: The Logic of Integrating Various Forms of Power in Conflict* из 2019. године, Лукас Милевски развија аналитички модел којим покушава да објасни како државе интегришу различите инструменте националне моћи у оквиру самог оружаног сукоба ради остварења ратног (политичког) циља, при чему посебну пажњу посвећује управо постхладноратовским стратегијама Сједињених Држава и Руске Федерације.⁶⁴ У том смислу, његово дело представља значајан искорак у савременим

⁶⁰ О нејасноћама концепта велике стратегије видети више у: Dragan R. Simić, *Svetska politika*, op. cit, str. 150-151; Hal Brands, *The Promise and Pitfalls of Grand Strategy*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, August 2012, pp. 1-7.

⁶¹ Nina Silove, “Beyond the Buzzword: The Three Meanings of ‘Grand Strategy’”, *Security Studies*, Vol. 27, No. 1, 2018, p. 27.

⁶² Види више у: Hal Brands, *What Good Is Grand Strategy?: Power and Purpose in American Statecraft from Harry S. Truman to George W. Bush*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2014, pp. 144–189; Barry R. Posen, *Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2014, pp. xi–xii, 1–5, 24–25, 50–55, 65–70, 107–110, 154–155, 165; Stephen M. Walt, *The Hell of Good Intentions: America’s Foreign Policy: Elite and the Decline of U.S. Primacy*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2018, pp. 13–14, 38, 76, 200–201).

⁶³ Andrew Monaghan, *Russian Grand Strategy in an Era of Competition*, Manchester University Press, Manchester 2022, pp. 1–3, 10–12; Bobo Lo, *Russia and the New World Disorder*, Chatham House, London, Brookings Institution Press, Washington, D.C., 2015, pp. 107–111, 179, 234–235.

⁶⁴ Lukas Milevski, *Grand Strategy is Attrition: The Logic of Integrating Various Forms of Power in Conflict*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, April 2019.

стратешким студијама, јер уноси концептуалну јасноћу у анализу трансформације америчке и руске стратегије у ратовима након Хладног рата. Из тог разлога, ова дисертација се, у значајној мери, ослања на теоријске поставке наведеног рада, које представљају њено треће полазиште. Међутим, треба нагласити да ово дело, упркос својој аналитичкој вредности, поседује и значајне недостатке, пре свега у тврдњи да је логика велике стратегије у рату заправо логика исцрпљивања, што уноси додатне нејасноће у теоријски оквир стратешких студија.

Теоријске нејасноће стратешких студија и њихова неконзистентност у објашњењу стратегија великих сила у постхладноратовском периоду, пре свега стратегија Сједињених Држава и Руске Федерације, као и академска тежња да се такав проблем превазиђе, намећу **основно истраживачко питање** у дисертацији, које гласи – *Зашто и на који начин долази до промена стратегије Сједињених Америчких Држава и Руске Федерације у ратовима постхладноратовског периода?* Очекивани одговори на ово питање треба да објасне узрочно-последичну везу између промена у стратегијском окружењу након завршетка Другог светског рата и трансформације стратегија САД и Руске Федерације у постхладноратовском периоду. У ту сврху, полази се од претпоставке да су промене у стратегијском окружењу након завршетка Другог светског рата (*независна варијабла*) довеле до умањења политичке корисности употребе оружане силе великих сила, укључујући САД и Руску Федерацију (*посредујућа варијабла*), а да је управо то умањење понајвише условило постепену трансформацију стратегија САД и Руске Федерације у ратовима постхладноратовског периода из војноцентричне у велику стратегију (*зависна варијабла*).

Велика стратегија САД и Руске Федерације у ратовима постхладноратовског периода сагледаваће се у односу на војноцентричну стратегију великих сила из периода модерних ратова, а као аналитички модел користиће се стратегијска калкулација „циљева, начина и средстава“, јер она чини срж формулисања сваке стратегије, па и оне која се примењује у рату.

Научна област предмета дисертације припада политичким наукама, у ужем смислу међународним студијама, а унутар њих стратешким студијама, које, према Венесону (*Pascal Vennesson*), представљају „интердисциплинарно поље које проучава коришћење оружане силе у политичке сврхе кроз њену припрему, претњу, употребу, контролу и последице у току динамичне интеракције најмање две супротстављене воље“.⁶⁵ С обзиром да се стратешке студије великим делом ослањају на класичну војну мисао, научна област предмета дисертације свакако залази и у предметни и теоријски оквир војне науке.

Тип истраживања је подједнако теоријски и емпиријски, будући да се проблем трансформације рата не може адекватно разумети без њиховог међусобног прожимања. Тврдњама о промени природе рата, новоратовски теоретичари довели су у питање темељна достигнућа војне науке и стратешких студија, враћајући расправу о рату готово на саме почетке његовог систематског проучавања. Наиме, створен је својеврсни зачарани круг који полази од тезе да се рат изменио у својој природи, да би се на крају поставило суштинско питање – шта је уопште рат ако му је природа измењена? Полазећи од тог проблема, теоријски део истраживања има за циљ да прецизно одреди појам рата, како би се изградили валидни и научно утемељени основи за разумевање његове трансформације. Наиме, како наводи Хју Стрекан, „ако настојимо да утврдимо да ли се рат мења, и ако је то тако, прво морамо знати шта је то рат“.⁶⁶ Да би се знали шта то рат јесте неопходно је разграничити његову природу од његовог карактера, јер поистовећивање ова два појма неминовно води погрешним или недовољно прецизним закључцима о суштини рата и његовој трансформацији. Без јасног разумевања рата није могуће разумети ни суштину

⁶⁵ Pascal Vennesson, “Is Strategic Studies Rationalist, Materialist, and A-Critical? Reconnecting Security and Strategy”, *Journal of Global Security Studies*, Vol. 5, Iss. 3, July 2020, p. 494.

⁶⁶ Hew Strachan, *The Changing Character of War*, op. cit., p. 2.

ратне стратегије, нити тумачити њену промену из војноцентричне у велику стратегију. У том смислу, теоријски заснована сазнања о рату и стратегији представљаће аналитички оквир за тумачење разлога и начина на које су се мењале стратегије Сједињених Држава и Руске Федерације у постхладноратовским ратовима. Истовремено, емпиријска анализа тих промена послужиће као средство провере и потврде валидности успостављеног теоријског оквира, чиме се постиже научна утемељеност читавог истраживања.

Како стратегија великих сила из периода модерних ратова чини референтно полазиште сагледавања промена стратегије САД и Руске Федерације у ратовима постхладноратовског периода, **шире временско одређење** предмета дисертације сеже уназад све до 17. века и Тридесетогодишњег рата. То је историјски моменат који се везује за почетак развоја модерне државе и период одвијања модерних ратова. Међутим, како је фокус истраживања усмерен на узроке и начине промена стратегије САД и Руске Федерације у ратовима постхладноратовског периода, **уже временско одређење** предмета дисертације односи се на хладноратовски и постхладноратовски период. Наиме, током Хладног рата дошло је до значајних промена у стратегијском окружењу, које су допринеле бројним стратешким неуспесима великих сила. Управо на тим искуствима, као и под утицајем даље трансформације стратегијског окружења након окончања Хладног рата, постепено су уследиле промене у стратегијским концептима Сједињених Држава и Руске Федерације.

Шире просторно одређење предмета дисертације обухвата простор одвијања ограничених ратова 17. и 18. века, повезаних са јачањем апсолутистичке државе, затим ратова 19. века, повезаних са стварањем националне државе, и два тотална рата глобалних размера прве половине 20. века. **Уже просторно одређење** предмета дисертације везано је за простор *Rimland*-а у коме су се током Хладног рата одвијали последњи значајни модерни ратови у коме су учествовале велике силе, а у постхладноратовском периоду ратови у коме су учествовале САД и Руска Федерација.

У **теоријском одређењу** предмета дисертације полази се најпре од теорије класичне стратешке мисли, која теорију стратегије поистовећује са теоријом победе.⁶⁷ Међутим, иако се *input* теорије савремених стратешких студија налази у класичној стратешкој мисли, разумевање рата чини важну разлику између класичних теоретичара и хладноратовских стратеиста, која се одразила и на њихово схватање стратегије. Класични теоретичари, наиме, сматрали су рат искључиво актом силе, ратоводство војном делатношћу, док су стратегију везивали за ратна времена и сматрали је војном стратегијом. Насупрот њима, хладноратовски стратеисти сматрали су да је рат постао знатно сложенија појава него што је била раније, те да ратоводство захтева шири знања од војних учења, односно да су уски оквири војне стратегије постали недовољни за постизање успеха у рату. Зато су поједини хладноратовски стратеисти указивали на потребу сагледавања савремених ратова кроз призму велике или тоталне стратегије. Таква потреба само је наглашена у постхладноратовском периоду, на шта упућују различите теорије, попут неограниченог ратовања, рата у сивој зони, хибридног ратовања итд. Стога концепт велике стратегије, иако и даље недовољно теоријски утемељен, али због своје инструменталне логике, свакако представља важно теоријско полазиште у сагледавању промена стратегије САД и Руске Федерације у ратовима постхладноратовског периода.

Теоријско полазиште дисертације свакако чине и главни теоријски правци науке о међународним односима. Они указују на природу међународне стварности унутар које се рат одвија и која обликује његов карактер, а тиме и стратегију. Клаузевицева размишљања о рату и стратегији била су компатибилна са политичким реализмом као доминантним теоријским правцем науке о међународним односима током Хладног рата.⁶⁸ Тако су, попут

⁶⁷ Kersti Larsson, "Military Strategy in the 21st Century", *Journal of Strategic Studies*, Vol. 42, No. 2, 2019, p. 158.

⁶⁸ Patrick James, "Structural Realism and the Causes of War", *Mershon International Studies Review*, Vol. 39, No. 2, 1995, p. 181.

њега, хладноратовски стратегисти заступали државоцентричан приступ у разматрању проблематике рата, одбацујући морална начела и пружајући пун легитимитет употреби силе у светској политици. Окончањем Хладног рата, међутим, реализам постаје недовољно широк теоријски оквир за разумевање и објашњење међународне стварности и њеног утицаја на обликовање карактера савремених ратова. То је период у коме недржавни актери задобијају све већи значај у економским, политичким, безбедносним и другим дешавањима, како унутар држава, тако и на међународном нивоу. Њихова заступљеност у ратовима широм света, свакако и као противника моћних и развијених земаља, постала је већа у односу на државе. Такав тренд несумњиво представља изазов за савремену стратешку мисао САД и Руске Федерације. За разлику од држава, недржавни актери не могу се поједностављено посматрати као рационални играчи. Њихово војно и политичко деловање снажно је обликовано идеационим факторима као ирационалном стратегијском категоријом. Зато у ратовима постхладноратовског периода вредносне категорије, попут идеологије, религије, културе – генерално идентитета – постају важно полазиште у стратешком промишљању САД и Руске Федерације. Управо је то разлог зашто сагледавање промена њихове стратегије у ратовима постхладноратовског периода, поред теорије реализма, захтева подједнако ослањање и на конструктивистичку теорију.

Нестанак блоковске поделе света, праћен глобализацијом и техничко-технолошким развојем, резултовао је, у већем делу света, процесима демократизације, повећања животног стандарда и поштовања универзалних хуманитарних вредности. То је подстакло поновно оживљавање либералних погледа на свет. Тежња за благостањем уз истовремено опадање ратничке етике у развијеним и демократским друштвима, упоредо са поштовањем међународног права, поставило је питања легитимитета и легалитета употребе оружане силе на место важних питања стратешког промишљања моћних и развијених земаља. Зато сагледавање промена стратегија САД и Руске Федерације у ратовима постхладноратовског периода захтева ослањање и на либералну парадигму науке о међународним односима.

У изради **категоријално-појмовног апарата** полази се од појма „рат“. Спознаја рата као комплексне друштвене појаве за науку није једноставан задатак будући да захтева његово сагледавање из угла више научних области и дисциплина. Међутим, у теорији међународних односа углавном се полази од Клаузевицевог одређења рата као „страховитог чина насиља, односно акта силе којим принуђујемо противника да се потчини нашој вољи“.⁶⁹ Стога, позивајући се на Клаузевица, Андреја Милетић одређује рат као „сукоб великих интереса, који се решава крвљу, у коме се непосредном употребом оружане силе између држава, њихових савеза или организација, настоји остварењу политичких циљева, победом над супротстављеном страном и њеним принуђивањем да прихвати услове победника“.⁷⁰ Вредност Клаузевицеве дефиниције налази се у томе што је он први указао на политичку димензију природе рата приказујући је кроз „вољу“. Ипак, његова дефиниција превише је уска, јер оружана сила, иако одредница рата, никада није била једино средство унутар његове граматике, чак ни у Клаузевицево доба, а посебно то није данас. Стога, Клаузевицева дефиниција захтева надоградњу инструменталном логиком концепта велике стратегије, која подразумева примену свих средстава државе, не само војних. Тако би се рат, за потребе дисертације, могао одредити као сукоб најмање две стране у коме свака страна тежи да другој наметне своју политичку вољу применом свих расположивих средстава, при чему употреба оружане силе има примат над применом осталих средстава.

Стратегија је термин који је поникао у војној теорији и пракси, али је одавно превазишао оквир војне делатности и теоријске мисли. Као погодан алат за решавање

⁶⁹ Клаузевиц, *О рату*, оп. цит., стр. 214.

⁷⁰ Андреја Милетић, “Rat”, у: Milan Matić i Milan Podunavac (ur.), *Enciklopedija političke kulture*, Beograd, 1993, str. 953.

практичних проблема друштвене, државне и међународне стварности, стратегија је ушла у предметне, методолошке, теоријске и термилошке оквире бројних наука и дисциплина, а своју примену našla је како у државничкој делатности, тако и у језику и пракси свакодневног живота. Употреба термина у различитим областима и контекстима, резултирала је његовим вишеструким значењем. Међутим, за потребе дисертације, важно је разумети да се под војном стратегијом, како износи Греј, подразумева „усмеравање употребе и претње употребом оружане силе у сврху остваривања циљева политике“⁷¹, док се велика стратегија односи на примену свих инструмената националне моћи – војних, дипломатских, информационих, економских и других – ради остварења циљева политике.

Иако се стратегија превасходно везује за начин примене средстава, она се много јасније може разумети кроз однос њених основних елемената – циљева, начина и средстава. Другим речима, свеобухватно разумевање стратегије подразумева одговоре на питања – „шта“, „како“ и „чиме“. Интерактивни однос елемената стратегије чини основу извођења стратегијске калкулације, а императив њеног извођења налази се у успостављању равнотеже (баланса) између тих елемената, што представља услов за остваривање жељених исхода, у потпуности и на оптималан начин. У том смислу, **стратегијска калкулација** би се могла разумети као когнитивни механизам усклађивања елемената стратегије, чиме се постиже ефективност и ефикасност примене расположивих средстава у процесу остваривања постављених циљева.

Под **стратегијским окружењем** подразумева се материјални и нематеријални простор испуњен економским, безбедносним, политичким, социјалним, културним, техничко-технолошким, верским и другим догађајима, процесима и трендовима који у значајној мери утичу, или могу утицати, на безбедност, развој и друге интересе и циљеве државе и нације. Сви ти фактори чине елементе стратегијског окружења који се могу посматрати унутар домаћег и међународног оквира, те се стога стратегијско окружење класификује на унутрашње и спољашње. Стално присуство тих елемената, у форми прилика и претњи националним и државним интересима, или ограничења деловања државе у сврху њиховог остваривања, представља природу стратегијског окружења. С друге стране, карактер стратегијског окружења сагледава се кроз промене карактеристика његових елемената, било унутрашњих или спољашњих. Скуп елемената једне или сличне врсте могу се сагледати кроз једну од димензија стратегијског окружења, попут политичке, правне, социо-културне, техничко-технолошке, економске, војне или неке друге димензије.

Научна оправданост дисертације проналази се у потреби унапређења теорије стратешких студија, пре свега у оном делу који је потребан за јасније разумевање и објашњење ратова и примењених стратегија током постхладноратовског периода. С друге стране, **друштвена оправданост** дисертације полази од чињенице да је Република Србија, деценијама уназад, континуирано изложена војним и тзв. хибридним претњама, чије се извориште налази у деловању појединих великих сила обухваћених предметом дисертације. Тако би унапређење теорије стратешких студија у овој области могло имати значајан допринос у прилагођавању стратегијско-доктринарних докумената Републике Србије новинама савремене ратне праксе, а последично и за изградњу способности њеног система одбране, потребних ради адекватног одговора на наведене претње.

Научни циљеви дисертације су дескрипција, класификација и објашњење. У том контексту, у дисертацији ће се детаљније описати, објаснити и класификовати појмови „рат“, „стратегија“ и „стратегијско окружење“. Дескрипција и објашњење имају за циљ спознају структуре тих појава, као и веза и односа елемената између и унутар њихове структуре. Класификација има за циљ спознају битних разлика између модерних и ратова постхладноратовског доба, пре свега у погледу примењених стратегија. **Практични циљ** дисертације налази се у добијању научно верификованих знања о променама савремене ратне праксе великих сила, која би, у форми смерница, послужила за изградњу

⁷¹ Colin S. Gray, *The Strategy Bridge: Theory for Practice*, Oxford University Press, New York, 2010, p. 115.

делотворнијег, ефикаснијег и свакако флексибилнијег одбрамбеног система Републике Србије – способног да одговори на комплексне и мултидимензионалне облике угрожавања безбедности у 21. веку.

Основне хипотезе

ОПШТА ХИПОТЕЗА

Промене у стратегијском окружењу након Другог светског рата условљавају постепену трансформацију војноцентричне у велику стратегију САД и Руске Федерације у ратовима постхладноратовског периода.

Прва посебна хипотеза

Стратегија је стална и променљива карактеристика рата и део је његове природе.

Прва појединачна хипотеза

Као стална карактеристика рата стратегија је део његове природе и тежишно је везана за когнитивну димензију и стратегијски ниво одвијања рата.

Друга појединачна хипотеза

Као променљива карактеристика рата стратегија је део његовог карактера, који се мења под утицајем средине унутар које се рат одвија.

Друга посебна хипотеза

Успешност стратегије условљена је њеном ефикасношћу и ефикасношћу, које се постижу извођењем стратегијске калкулације у складу са карактером стратегијског окружења.

Прва појединачна хипотеза

Логику извођења стратегијске калкулације чини постизање ефикасности и ефикасности стратегије, при чему је ефикасност потчињена ефикасности стратегије.

Друга појединачна хипотеза

Стратегијска калкулација условљена је карактером стратегијског окружења.

Трећа посебна хипотеза

У модерним ратовима стратегија великих сила, укључујући САД и Русију, била је војноцентрична, тежишно усмерена ка остваривању неограничених циљева рата, употребом оружане силе као кључног инструмента моћи и применом концепта војног онеспособљавања противника.

Прва појединачна хипотеза

У модерним ратовима стратегија великих сила, укључујући САД и Русију, била је тежишно усмерена ка остваривању неограничених циљева рата.

Друга појединачна хипотеза

У модерним ратовима употреба оружане силе била је кључни инструмент моћи великих сила, укључујући САД и Русију, у наметању воље противнику.

Трећа појединачна хипотеза

У модерним ратовима концепт војноцентричне стратегије великих сила, укључујући САД и Русију, био је заснован на индиректном приступу вољи противника, деловањем тежишно у физичкој димензији рата с циљем његовог војног онеспособљавања.

Четврта посебна хипотеза

Потреба великих сила за применом велике стратегије у рату, укључујући САД и Русију, настаје након Другог светског рата, пре свега услед промена у политичко-правној, социо-културној, техничко-технолошкој, војно-оперативној и економској димензији стратегијског окружења, које су умањиле политичку корисност употребе оружане силе, а повећавале политичку корисност примене невојних инструмената моћи.

Прва појединачна хипотеза

Након Другог светског рата, политичко-правна, социо-културна, техничко-технолошка, оперативна и економска ограничења употребе оружане силе умањиле су њену политичку корисност, а тиме и успешност војноцентричне стратегије великих сила, укључујући САД и Русију.

Друга појединачна хипотеза

У постхладноратовском периоду, пролиферација наоружања и широка примена софистициране цивилне технологије у војне сврхе, посебно информационо-комуникационе технологије, умањиле су војну надмоћ великих сила, укључујући САД и Русију, у односу на њихове противнике.

Трећа појединачна хипотеза

У постхладноратовском периоду, технолошки развој, глобални утицај медија, затим већа отвореност, повезаност и економска међузависност међународних актера, повећали су политичку корисност примене невојних инструмената моћи великих сила, укључујући САД и Русију.

Пета посебна хипотеза

У ратовима постхладноратовског периода долази до постепене трансформације војноцентричне у велику стратегију САД и Руске Федерације, која се огледа у већој примени невојних инструмената моћи и комбинованој примени различитих концепата ратовања, док се промене у погледу циља огледају у формулисању ограничених циљева рата.

Прва појединачна хипотеза

У ратовима постхладноратовског периода високи трошкови и ризици употребе оружане силе углавном условљавају САД и Руску Федерацију на формулисање ограничених циљева рата.

Друга појединачна хипотеза

У ратовима постхладноратовског периода стратегија САД и Руске Федерације заснива се на већој примени невојних инструмената моћи у односу на период модерних ратова.

Трећа појединачна хипотеза

У ратовима постхладноратовског периода стратегија САД и Руске Федерације заснива се на комбинованој примени различитих концепата ратовања при чему директан приступ вољи противника у моралној и когнитивној димензији рата задобија све већи значај.

Четврта појединачна хипотеза

У ратовима постхладноратовског периода заштита сопствених слабости задобија све већи значај у стратегији САД и Руске Федерације.

Методе истраживања

За разлику од природних појава, међу којима влада линеарност и предвидивост узрочно-последичних односа, стратегија и рат, као психичка и друштвена појава, не подлежу таквој законитости. Њихове улазне величине не производе увек исте и очекиване излазне резултате. Стога, војна надмоћ, иако представља важну улазну величину стратегије, не мора нужно да доведе до њеног успеха. Успешност стратегије свакако зависи од односа моћи супротстављених страна, али је подједнако условљена и карактером средине у којој се рат одвија. Промене унутар те средине – односно различитих димензија стратегијског окружења – битно утичу на ефективност и ефикасност употребе оружане силе, а тиме и на исход саме стратегије. Управо се због тога војна надмоћ, коју Клаузевиц препознаје као први принцип стратегије, показала поузданијим полазиштем у оквиру војноцентричних стратегија великих сила током ратова модерне епохе него у постхладноратовском периоду, у коме су карактеристике димензија стратегијског окружења битно ограничиле слободу, а тиме и политичку корисност употребе оружане силе.

Наведено упућује на закључак да је, са становишта епистемолошког приступа предмету дисертације, примена интерпретативног приступа примеренија од позитивистичког. Позитивистички приступ свакако има своју важну улогу у анализи рата и стратегије, али суштинско разумевање ова два феномена захтева тежишно ослањање на интерпретативни приступ. Другим речима, питање „колико“ може бити корисно, али су питања „зашто“, „када“, „где“ и „куда“ далеко плодотворнија за разумевање рата и стратегије, што је директно утицало и на избор истраживачких метода примењених у дисертацији. У том смислу, примарно ће се користити логичке методе анализе и синтезе.

Структурална анализа биће примењена ради сагледавања рата, стратегије и стратегијског окружења кроз идентификацију њихових основних елемената и унутрашње структуре. Функционална анализа послужиће за утврђивање веза и односа између елемената унутар структура рата, стратегије и стратегијског окружења, што је неопходно за објашњење природе и карактера рата, логике стратегијске калкулације и димензија стратегијског окружења. Такође, функционална анализа омогућиће сагледавање односа између елемената структура рата и стратегије, што је кључно за разумевање њихове међусобне условљености и начина на који промене карактера рата условљавају промене стратегије. Поред тога, ова метода користиће се за утврђивање односа између елемената структура рата и стратегије, с једне, и елемената структуре стратегијског окружења, с друге стране, како би се утврдило на који начин промене унутар димензија стратегијског окружења утичу на промене карактера рата, а тиме и на промене саме стратегије.

Генетичка анализа користиће се ради утврђивања момента настанка и динамике промена у стратегијском окружењу, које су довеле до умањења политичке корисности употребе оружане силе, а потом и до трансформације војноцентричних стратегија Сједињених Држава и Руске Федерације у велику стратегију током постхладноратовског периода. У циљу уочавања сличности, идентичности и разлика у квалитативним

карактеристикама рата, стратегије и стратегијског окружења у различитим историјским епохама – од периода модерних ратова до ратова постхладноратовског доба – примениће се компаративна анализа. Апстракцијом ће се издвојити опште, нужне и сталне карактеристике рата и стратегије, ради спознаје суштине ова два феномена. Поред наведених, у истраживању ће се користити индуктивна и дедуктивна логичка метода ради извођења општих закључака из специфичних емпиријских налаза, као и ради провере општих теоријских претпоставки на конкретним примерима ратова у различитим епохама. У поступку формулисања закључака о природи рата, стратегије и стратегијског окружења, о њиховој међусобној повезаности, условљености и променама, примениће се синтетичка метода.

Будући да је рат системска појава која обухвата односе и интеракцију најмање две зараћене стране, а ради јасног разумевања свих ратних процеса, као и њиховог утицаја на извођење и исход стратегијске калкулације, у дисертацији ће се користити системска анализа рата. Она ће бити изведена сагледавањем рата кроз теоријски оквир комплексног адаптивног система, чиме се пружа могућност ближег разумевања односа између основних елемената рата (зараћених страна), као и њиховог односа са елементима средине унутар које се рат одвија (стратегијско окружење). Познавање тих односа чини основу за одговоре на питања – зашто рат започиње, како се одвија и мења, и на крају, како се окончава. Како су та питања блиско повезана са стратегијом, оквир теорије комплексног адаптивног система послужиће као погодан аналитички оквир за разумевање места и улоге стратегије у ратном систему, њене повезаности са карактером рата, чиме се пружа могућност објашњења разлога зашто се и на који начин стратегија мења. То је посебно важно у контексту разматрања савременог стратегијског окружења, у коме промене политичких, правних, економских, културних, техничко-технолошких и других појава и процеса значајно обликују карактер рата, утичући тиме на релације моћи између зараћених страна. Последице, те промене утичу на понашање зараћених страна, пре свега на начин како оне делују једна према другој, али и према другим актерима у стратегијском окружењу.

У теорији стратешких студија не постоји универзално прихваћен алгоритам формулисања стратегије. Стога ће се метода моделовања користити за израду алгоритма који ће бити погодан за објашњење процеса извођења стратегијске калкулације. Поред тога, метода моделовања биће коришћена и за израду модела стратегијске калкулације, погодног за разумевање формулације и анализе велике стратегије у рату. Примена тог модела, названог „Клаузевиц-Ликов модел“, омогућиће се синтетичко сагледавање свих унутрашњих и спољашњих фактора средине (стратегијског окружења) који обликују ратни процес, а не само војно-оперативних фактора. Поред тога, овај модел пружиће основу за разумевање примене свих инструмената националне моћи зараћених страна ради сузбијања претњи из стратегијског окружења, као и њиховог деловања на обликовање стања тог окружења у циљу стварања повољних услова за деловање према противнику.

Метода студије случаја користиће се ради добијања детаљнијих сазнања о променама стратегија Сједињених Држава и Руске Федерације у ратовима постхладноратовског периода. Први заливски рат (1991) и Рат у Грузији (2008) представљају парадигматичне примере примене концепта велике стратегије ових држава, будући да су у оба случаја политички циљеви били јасно формулисани и правилно усаглашени са проценом способности противника, условима одвијања рата, расположивим ресурсима и одабраним начинима деловања. У тим ратовима, у предконфликтном периоду, дипломатске, економске и информационе мере ових земаља претходиле су употреби силе, стварајући повољан политички, правни, економски и наративни амбијент за њену каснију примену. У конфликтном периоду, ове мере подупирале су употребу оружане силе током самог извођења војне операције, док су у постконфликтној фази стварале услове окружења неопходне за дугорочну одрживост политичких резултата операције. Стога ће метода студије случаја бити примењена управо за потребе анализе примене концепта велике стратегије Сједињених Држава и Руске Федерације у два наведена рата.

Опис садржаја дисертације

Дисертацију *Трансформација војноцентричне у велику стратегију Сједињених Америчких Држава и Руске Федерације у ратовима постхладноратовског периода*, поред уводног дела, чине пет логички повезаних поглавља и закључак.

Прво поглавље намењено је објашњењу рата, стратегије и њиховог односа. „Иако је о рату написано много књига, студија, научних радова, он још увек није довољно истражен, нити разјашњен. И даље су присутне бројне непознанице, почев од тога шта се под њим подразумева, преко услова и узрока који до њега доводе, затим улоге субјективних и осталих чинилаца, све до његових закона“.⁷² Проблем јасног појмовног разумевања такође је везан и за стратегију. Употреба стратегије у готово свим областима државне и друштвене стварности резултовала је њеним различитим значењима. Нека су уско дефинисана, док су друга шира, али су неретко и погрешна. Зато се у првом поглављу тежи јасном појмовном одређењу ова два феномена. Ипак, у складу са предметом дисертације, тежиште поглавља биће на објашњењу стратегије као интегралног дела дуалне природе рата, првенствено њеног променљивог дела, то јест карактера. Да би се стратегија разумела на такав начин најпре се мора објаснити шта је то природа рата, шта се код ње мења, а шта остаје исто, и како се стратегија уклапа у дуалну природу рата. У ту сврху, као теоријски оквир, послужиће Клаузевицев концепт природе рата. Наведена разматрања рата и стратегије, пре свега њиховог односа, послужиће као теоријска основа за шире разумевање стратегије у наредном поглављу.

Друго поглавље намењено је ширем разумевању стратегије кроз оквир њених основних елемената – циљева, начина и средстава. Сагледавање стратегије на тај начин омогућава јасније разумевање поступака њеног формулисања и оцене њене успешности. Тиме се уједно омогућава и разумевање разлога због којих се стратегија мења и на који начин. Будући да срж наведених поступака чини стратегијска калкулација, која за циљ има успостављање баланса између елемената стратегије, фокус истраживачке пажње у другом поглављу биће усмерен управо на њеном разматрању. То, међутим, није једноставан задатак, јер процес стратегијске калкулације директно зависи од сложених интерактивних процеса који се одвијају унутар и између унутрашње и спољашње структуре рата. Ти процеси могу се јасно и у потпуности разумети тек кроз синтетички теоријски оквир кога граде Клаузевицево схватање природе рата, Ликов модел анализе стратегије и системска анализа рата. Сагледавање стратегијске калкулације кроз наведени оквир омогућава јасно разумевање како карактер стратегијског окружења утиче на ефективност и ефикасност њених резултата, односно на успешност саме стратегије. У том смислу, у овом поглављу биће изграђен модел стратегијске калкулације, заснован на наведеном теоријском оквиру, који ће у наредним поглављима послужити као аналитички алат за објашњење војноцентричне стратегије великих сила у доба модерних ратова, као и за објашњење трансформације војноцентричне у велику стратегију Сједињених Држава и Руске Федерације у ратовима постхладноратовског периода.

У **трећем поглављу** разматраће се стратегија великих сила у периоду модерних ратова. У том циљу, најпре ће бити објашњен карактер стратегијског окружења у различитим историјским фазама развоја модерног ратовања – од ограничених ратова 17. и 18. века, повезаних са јачањем апсолутистичке државе, преко ратова 19. века, обележених стварањем националне државе и убрзаном индустријализацијом, па све до тоталних ратова прве половине 20. века. Намера је да се утврди на који начин су промене карактера стратегијског окружења током ових фаза утицале на промену карактера рата, укључујући и промену стратегија великих сила. Карактер ратова у различитим фазама модерног доба биће објашњен кроз основне елементе стратегије – циљ (мотив) рата, расположива средства и начин примене тих средстава. Посебна пажња у сагледавању ратова модерног доба

⁷² Слободан Б. Микић, *Поглед на рат*, оп. цит., стр. 13.

посветиће се анализи елемената Клаузевицевог тројства – политичкој власти, друштву и војној организацији – као и њиховим односима.

Четврто поглавље одговара на први део основног истраживачког питања – *зашто долази до промена стратегија Сједињених Држава и Руске Федерације у ратовима постхладноратовског периода?* У трагању за тим одговором, ово поглавље се, у ширем смислу, бави разлозима настанка потребе великих сила за применом концепта велике стратегије у рату. Од завршетка Другог светског рата, ти разлози се проналазе у умањењу политичке корисности употребе оружане силе, што је последично довело и до умањења успешности војноцентричне стратегије великих сила. Такође, они се проналазе и у повећању политичке корисности примене невојних инструмената моћи. Управо су то два најважнија разлога због којих долази до постепене трансформације војноцентричне стратегије САД и Руске Федерације у велику стратегију у ратовима постхладноратовског периода. Наведене промене резултат су значајних промена карактеристика стратегијског окружења, које се одвијају још од завршетка Другог светског рата, а нарочито у периоду након Хладног рата. Стога ће се у овом поглављу посебна пажња посветити објашњењу промена у политичко-правној, социо-културној, техничко-технолошкој, војно-оперативној и економској димензији стратегијског окружења.

Пето поглавље одговара на други део основног истраживачког питања – *на који начин долази до промена стратегија Сједињених Држава и Руске Федерације у ратовима постхладноратовског периода?* Ово је заправо централно истраживачко питање у дисертацији. Тако ће се у овом поглављу посебна пажња посветити дескрипцији и објашњењу трансформације војноцентричне у велику стратегију ових земаља. Она ће се анализирати кроз промене циљева рата, као и кроз примену различитих стратегијских концепата, то јест приступа у следећим ратовима: Први заливски рат; Први и Други чеченски рат; рат у СР Југославији; Авганистански рат; Ирачки рат; затим рат у Грузији, Либији, Сирији и Украјини. Поред тога, ово поглавље бавиће се и ближим теоријским одређењем концепта велике стратегије у рату, с обзиром на то да у литератури стратешких студија ово питање још увек није довољно разматрано, нити јасно теоријски утемељено. У том контексту, објасниће се комплементарност теорије концепта велике стратегије у рату са осталим теоријским приступима којима се објашњавају ратови постхладноратовског доба. Истовремено, указаће се на суштинске разлике између војне стратегије и концепта велике стратегије у рату.

1. ОДНОС РАТА И СТРАТЕГИЈЕ

1.1. Како разумети рат

1.1.1. Потешкоће у разумевању рата

Представе о рату нису одувек биле исте, већ су обликоване контекстом времена у коме се рат сагледавао. Тако се одређења рата могу грубо поделити на научна и ненаучна. У старом и средњем веку она су била понајвише заснована на филозофским, религијским, митским и другим стајалиштима тадашњих мислилаца и теоретичара. Тек касније у модерно доба, на таласу развоја научне мисли, одређења рата постају обликована предметним интересовањем различитих наука. Отуда се у научним, уџбеничким, енциклопедијским и стручним публикацијама могу пронаћи бројне војне, политиколошке, социолошке, правне и друге дефиниције рата. Међутим, ограничене уским предметом истраживања, већина наука задржала се на фрагментарним закључцима о рату, што свакако отежава могућност разумевања његовог тоталитета, а тиме и његове суштине. Зато је за науку прихватање адекватне дефиниције рата постало изузетно сложен и захтеван задатак.

Рат је у основи социолошка појава, јер представља оружан сукоб друштвених ентитета. Он је такође и психолошка појава, с обзиром да друштвене ентитете чине појединци са својим нагонима, потребама, системом вредности, интелигенцијом, емоцијама, мотивима, вољом итд. Рат је, међутим, и политичка појава, јер представља сукоб кога покрећу политички мотиви. Зато Милетић каже да рат „не представља пуки судар оружаних сила држава, како би се однела војна победа, већ настојање да се остваре одређени политички циљеви који се на другачији, мирољубив начин нису могли (или нису желели) постићи“.⁷³ Рат је свакако и војна појава, јер се циљеви рата, утемељени на политичким мотивима, остварују деловањем војне организације и употребом оружане силе. Последице, рат је и техничко-технолошка појава, јер употреба оружане силе подразумева коришћење наоружања, других техничких средстава и технолошких достигнућа. Свакако, он је и стратегијска појава, јер употреба оружане силе није насумична и произвољна радња, већ добро осмишљена, организована и рационална делатност. За употребу оружане силе блиско су везана и питања њеног легитимитета и легалитета. Зато се рат може сматрати етичком и правном појавом. Рат је свакако и економска појава с обзиром да су материјалне потребе чести покретачи сукоба, док су производња, трговина и финансије неопходна материјална потпора вођења сваког рата. Несумњиво, рат је и историјска појава будући да датира још од времена успостављања првих политичких заједница.

Без обзира на сву сложеност рата и проблематику његовог разумевања, једно је сигурно, и око тога постоји недвосмислена сагласност међу теоретичарима – рат је друштвена појава. „Он припада категорији друштвених сукоба, и то најоштријег типа, процесу оружане борбе“.⁷⁴ Стога Милетић, ослањајући се на Клаузевица, каже да је рат „сукоб великих интереса, који се решава крвљу“.⁷⁵ Истина, рат никада није био сведен само на оружану борбу, али је она основни садржај рата без кога њега не би ни било. С обзиром на ту чињеницу, рат се, на највишем нивоу општости, може разумети као оружани друштвени сукоб. Међутим, поред карактеристика „оружани“ и „друштвени“, потпуна и исправна дефиниција рата морала би укључити и све друге карактеристике сукоба, које он мора поседовати да би се сматрао ратом. Управо у тој потреби и настаје проблем његовог одређења, јер различите науке те карактеристике углавном виде другачије – из угла свог

⁷³ Andreja Miletić, „Rat“, u: Milan Matić i Milan Podunavac (ur.), *Enciklopedija političke kulture*, op. cit, str. 954.

⁷⁴ Слободан Б. Микић, *Поглед на рат*, оп. цит., 2003, стр. 19.

⁷⁵ Andreja Miletić, *Isto*, str. 953.

предметног интересовања. Политиколози их проналазе у политичким условима настанка рата, социолози у различитим облицима антагонизама унутар друштвених структура, док економисти, правници и историчари суштинске карактеристике рата сагледавају из угла својих научних области.

Будући да представља веома сложену друштвену појаву, разумевање рата захтева примену интердисциплинарног истраживачког приступа. Међутим, такав приступ са собом носи одређене потешкоће. Због сагледавања рата из угла више научних области, сваки покушај његовог дефинисања отежан је стручном преференцом истраживача, а поред тога и његовом идеолошком, класном и сваком другом преференцом. Отуда Стипе Бузар каже „да коју год да дефиницију рата прихватимо, уједно прихватимо и ширу преференцу аутора којем дефиниција припада“.⁷⁶ То нужно не значи да су тумачења рата од стране различитих аутора погрешна, али су она свакако уска и недовољна за спознају његовог тоталитета, а тиме и његове суштине. Овакав проблем доводи до изостанка академске сагласности по питању шта је то рат, те је дијапазон његовог разумевања изузетно широк, чак и у оквиру истих научних области.

Наиме, када теоретичари покушавају да објасне рат они износе онтолошки исказ будући да се у њему налази експлицитно разумевање садржаја и суштине рата. Они, заправо, указују на његове „константне, опште и нужне карактеристике“⁷⁷, које су као такве везане за сваки рат понаособ, од времена његовог настанка све до данас. Међутим, како сложеност рата узрокује потешкоће у сазнању његовог тоталитета, то отежава индуковање суда о томе које су његове суштинске карактеристике, дакле сва она својства рата која га чине оним што то јесте (*definiens*) и по чему се разликује од других појава (*differentia specifica*). Како је изнето, *definiens* рата јесте сукоб, и по том питању не постоји спор међу теоретичарима. Они се не споре ни и око става да су „оружани“ и „друштвени“, као карактеристике сукоба, *differentia specifica* рата. Ипак, када би се трагало за свим осталим карактеристикама које рат чине другачијим у односу на друге врсте сукоба уочило би се да су оне изузетно бројне, а свака од њих има посебну важност за одређену научну област. Зато теоретичари из различитих научних области износе другачије онтолошке исказе о рату.

Полазећи од тога да „дефиниција представља објашњење суштине ствари“⁷⁸, може се увидети да бројна одређења рата, настала у оквирима различитих наука, осветљавају само поједине суштинске карактеристике рата. Дефиниције унутар војне науке наглашавају употребу оружане силе, тачније оружану борбу, као основни садржај рата. Војна наука разуме рат углавном кроз оквир Клаузевицеве дефиниције као „акта силе којом принуђујемо противника на потчињавање нашој вољи“.⁷⁹ На њу се ослањају и многе друге дефиниције, попут оне која рат види као „веома оштар, насилан и интензиван оружани сукоб између антагонистичких друштвених снага у којем се тежи или физичком уништењу противника или његовом присиљавању да прихвати наметнуте услове мира“.⁸⁰ Политиколошке дефиниције фокусиране су на „политичко“ као мотив и циљ сваког рата. Тако се рат у политиколошкој литератури најчешће формулише као „сукоб политичких ентитета или сукоб који се одвија ради остваривања политичких циљева“.⁸¹ У том смислу,

⁷⁶ Stipe Buzar, „Rat u teorijama međunarodnih odnosa – kratak osvrt na tri teorije“, u: Vladimir Filipović (ur.), *Zbornik sveučilišta Libertas*, 1-2, Libertas međunarodno sveučilište, Zagreb, 2017, str. 263.

⁷⁷ Суштинска својства су она која су *трајна* (константна) колико и сама врста предмета о којој је реч; која су *општа* јер нису карактеристична само за овај или онај појединачни предмет већ за врсту као целину; и која су *нужна* у том смислу што их с незнатним отстапањима мора имати сваки појединачни члан да би смо га могли убројати у дату врсту (Михаило Марковић, *Логика*, Народна књига, Београд, 1956, стр. 33).

⁷⁸ Михаило Марковић, *Филозофски основи науке*, БИГЗ, Београд, 1994, стр. 433.

⁷⁹ Клаузевиц, *О Рату*, оп. цит., стр. 42.

⁸⁰ Радомир М. Милашиновић и Срђан М. Милашиновић, *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности, Београд, 2007, стр. 321.

⁸¹ Christian Olsson and Siniša Malešević, „War“, in: William Outhwaite and Stephen Turner (eds.), *The Sage Handbook of Political Sociology*, SAGE Publications Ltd., London, 2017, p. 718.

Хедли Бул (*Hedley Bull*) каже да се под ратом подразумева „организовано насиље политичких субјеката које се спроводи по принципу једни против других. Насиље није рат уколико није спроведено у име политичког субјекта“.⁸²

Дефиниције рата у оквиру правне науке позивају се на његов легалитет. Наиме, међународно право најопштије дефинише рат као „оружани сукоб између држава, односно најгрубљи начин решавања међународних спорова између две или више држава са циљем постизања политичке превласти, средствима која предвиђа међународно право“.⁸³ Милетић каже да „савремени међународни правници дефинишу рат као стање међудржавног односа, на који се примењује ратно право....он се обично завршава уговором о миру, којим се решавају сва битна спорна питања (границе, накнада ратне штете, међусобни уговори итд.)“.⁸⁴ Рат се одређује и као „стање у којем преовлађују посебна правила која дозвољавају и регулишу насиље између влада, или поступак регулисаног насиља којим се решавају спорови између влада“.⁸⁵ Социолошке дефиниције, с друге стране, упућују на друштвене протувречности и антагонизме као основне покретаче рата. Отуда се у социолошкој литератури рат углавном одређује као „друштвени сукоб изазван класним, економским и политичким противуречностима, у којем се применом масовне оружане борбе тежи остваривању циљева класа, држава и народа“.⁸⁶

Дакле, бројна су и различита схватања суштинских карактеристика рата, те се он тешко може одредити јединственом дефиницијом. Чак и када би се то покушало онда би дефиниција постала рогобатна и недовољно јасна. Такву дефиницију, између осталих аутора, пружа Слободан Микић. Сагледавајући рат из угла више научних области, он га одређује као „сложену дисјунктивну друштвено историјску појаву у којој се сукобљавају државе, војнополитички савези или друштвене групе унутар појединих држава (нације, народи, етничке групе, племена, класе, слојеви, верске и друге интересне заједнице и групе), масовно и интензивно примењујући оружану, политичку, економску и психолошку борбу и друге врсте борби, ради остваривања својих економских и других интереса и циљева, када сукобљене стране међусобне неспоразуме, проблеме и сукобе не желе или нису у стању да реше другим, мирољубивим методама и средствима“.⁸⁷ Поред тога што овако сложена дефиниција одише значајном сазнајном нејасноћом, могло би се уочити да су чак и у њеним оквирима изостављени погледи на рат из угла појединих научних области. На пример, она не обухвата питање легалитета рата, којим се бави правна наука, или питање његовог легитимитета, којим се баве наука о међународним односима или етика.

Потешкоће одређења рата нису условљене само проблемом уочавања свих његових суштинских карактеристика, већ и проблемом њихове квантификације и квалификације. Јасно је да „политичко“, као једна од његових суштинских карактеристика, раздваја рат од осталих врста оружаних сукоба, попут криминалног. Међутим, постоје и други политички мотивисани оружани сукоби које многи аутори не сматрају ратом, попут сукоба ниског интензитета. Стога „политичко“ не представља довољан класификаторски критеријум између рата и осталих врста оружаних сукоба. На примеру сукоба ниског интензитета може се увидети и да „оружано“, као друга суштинска карактеристика рата, не представља довољан класификаторски критеријум за његово појмовно разграничење од осталих политички мотивисаних сукоба. Проблем се огледа у немогућности јасног

⁸² Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Second Edition, MacMillan Press, London, 1995, p. 178.

⁸³ Slavko Mrkić, „Међународно–правни третман рата“, *MP* 3, Vol. LXI, Br. 3, 2009, str. 224; Gavro Đ. Perazić, *Међународно ратно право*, Kultura, Београд, 1966.

⁸⁴ Исто, str. 954-955.

⁸⁵ Quincy Wright, „Changes in the Conception of War“, *American Journal of International Law*, Vol. 18, 1924, p. 762.

⁸⁶ Група аутора, *Социолошки лексикон*, Савремена администрација, Београд, 1982, стр. 57.

⁸⁷ Слободан Б. Микић, *Поглед на рат*, оп. цит., стр. 13.

квалитативног или квантитативног одређења интензитета употребе оружане силе који би одређени сукоб морао да поседује да би се могао сматрати ратом. Наиме, сукоб ниског интензитета одређује се као „војни сукоб...мањег интензитета од интензитета конвенционалног рата“.⁸⁸ У овој дефиницији, међутим, остаје нејасно који је то интензитет употребе оружане силе у конвенционалном рату. Поред тога, у дефиницији се појављује и нејасноћа да ли су онда неконвенционални ратови уопште ратови.⁸⁹

Поред наведених постоје и многе друге потешкоће у одређењу рата. У дефиницији рата као „стања отвореног...често продуженог сукоба“⁹⁰ нејасно је шта се подразумева под „отвореним“ сукобом и колико је дуго то „продужено“. Слично је и са дефиницијом која рат одређује као „...масован сукоб држава, војнополитичких савеза...“⁹¹, јер остаје нејасно на шта се односи „масовно“ – да ли на број учесника у рату или на број употребљене технике, и који је то тачан број ангажованог људства и технике који сукоб чини ратом. Услед наведених и других потешкоћа у одређењу рата приступило се и његовој квантификацији. Тако се у сврху његовог разграничења од осталих врста политички мотивисаних оружаных сукоба рат одређује и као међудржавни оружани сукоб који укључује најмање 1000 жртава у једној календарској години.⁹² Овакво нумеричко одређење рата, дато на темељу квантификације његових последица (људских жртава), не доприноси јасном разумевању суштине рата. Пре би се могло рећи да се овакво одређење рата смешта у оквире правне регулативе, а не научне теорије.

Упркос наведеним потешкоћама већина постојећих дефиниција рата није нужно погрешна, али је њихова научна корисност несумњиво ограничена. Мањи део њих, попут квантитативне дефиниције, ипак остају дубоко упитне у научном смислу. Оне се најпре могу пронаћи у теоријским оквирима правне науке. Међутим, поред тога, правна наука поседује и додатни проблем у одређењу рата. Према међународном праву, како је речено, „рат се може одвијати само између суверених политичких субјеката (држава), односно између јединица највишег реда политичке организације“.⁹³ Отуда политички мотивисане оружане сукобе између држава и недржавних актера, или само између недржавних актера, теорија међународног права не препознаје као ратове.⁹⁴ У историји, међутим, присутно је обиље таквих сукоба. Ако би се сви они посматрали искључиво кроз призму теорије међународног права, онда би у постојећем научном фонду знања о рату остала велика празнина. То у пракси, ипак, није случај. Ту празнину, између осталог, попуњавају теорије науке о међународним односима, које политички мотивисане оружане сукобе, у којима учествују недржавни актери, смештају у појмовне оквире унутардржавних (грађанских) и вандржавних сукоба, чиме се омогућава теоријско разматрање оних облика оружаног насиља који не испуњавају традиционалне критеријуме међудржавног рата.⁹⁵ На тај начин,

⁸⁸ Alan Stephens, “The Transformation of Low Intensity Conflict”, *Small Wars & Insurgencies*, Vol. 5. No. 2, 1994, p. 143.

⁸⁹ Ту се пре свега мисли на оне ратове у којима је бар једна зарађена страна недржавни актер који, у недостатку војне моћи, примењују неконвенционални начин ратовања, попут герилског. Такав начин ратовања несумњиво је мањег интензитета од конвенционалног ратовања.

⁹⁰ Kathleen Malley-Morrison, “Preface”, in: Kathleen Malley-Morrison, Sherri McCarthy and Denise Hines (eds.), *International Handbook of War, Torture, and Terrorism*, Springer, New York, 2013, p. viii

⁹¹ Група аутора, *Методологија ратне веитине*, Центар високох војних школа, Београд, 1996, стр. 38.

⁹² Centre for the Study of Civil Wars, “UCDP/PRIO Armed Conflict Dataset Codebook - Version 19.1”, Centre for the Study of Civil Wars, International Peace Research Institute, Oslo, 2019.

⁹³ Johan Matheus Gerardus van der Dennen, *On War: Concepts, Definitions, Research Data: a Short Literature Review and Bibliography*, Rijksuniversiteit, Groningen, 2005.

⁹⁴ Andreja Miletić, “Rat”, u: Milan Matić i Milan Podunavac (ur.), *Enciklopedija političke kulture*, op. cit, str. 954.

⁹⁵ Унутардржавни (грађански) ратови воде се на територији међународно признате државе, и то између снага владе и недржавних актера или између снага два или више недржавних актера, док се вандржавни ратови воде између снага владе и недржавних актера, и то ван граница државе којој припадају владине снаге (Видети више у: Frankwhelon Wayman and J. David Singer, “Inter-State, Intra-State, and Extra-State Wars: A Comprehensive Look at Their Distribution over Time, 1816–1997”, *International Studies Quarterly*, Vol. 47, No. 1, 2003, pp. 47-90).

теорија међународних односа проширује анализу рата ван класичног оквира „оружаног судара држава“, што доприноси разумевању карактеристика савремених оружаних сукоба, у којима се преплићу државни и недржавни актери, асиметричне форме насиља и политички циљеви различитог легитимитета и обима.

1.1.2. Одређење рата

Пут до спознаје суштине рата, до онога што он јесте, и по чему се разликује од других појава, води преко познавања његовог тоталитета, које захтева добијање одговора на основна питања о рату – ко га води, зашто, због чега и како се води и, последње, како се окончава. Одговори на сва та питања пружају целовито сазнање о рату, тачније ко су његови субјекти (актери), шта до њега доводи (услови), шта га конкретно покреће (узроци), чему се у њему тежи (циљеви), на који начин се одвија (концепти) и, последње, како се рат окончава (победа или пораз). Кревелд каже да „без обзира што се ова питања сматрају исувише филозофским, чак и неважним за практични посао рата, јасно је, ипак, да се ниједна људска активност не може одвијати, а камоли успешно извести, без темељног разумевања начела (законитости) која се у њој садрже“.⁹⁶ Другим речима, одговоре на основна питања о рату Кревелд повезује са могућношћу спознаје његових закона, а то и јесте основни задатак науке. Према Шешућу, „сазнати закон неке појаве значи сазнати њену суштину, то јест начин на који та појава настаје, како се одвија, како се мења и нестаје“.⁹⁷ Управо та сазнања нуде одговори на основна питања о рату, јер омогућавају спознају закона структуре рата, односно сазнање о основним елементима сваког рата. Такође, њима се омогућава и сазнање закона веза рата, односно сазнање о повезаности и условљености елемената структуре рата, као и о њиховој повезаности и условљености са елементима средине унутар које се рат одвија.⁹⁸ Поред наведеног, познавањем одговора на основна питања о рату могу се извести закључци о обиму и садржају појма „рат“. Под његовим обимом подразумевају се све карактеристике везане за рат, а под садржајем све његове битне или суштинске карактеристике, дакле сва она својства која рат чине тиме што јесте и другачијим од осталих врста сукоба.

Међутим, у поступку одређења рата не треба тежити утврђивању свих његових карактеристика како би се откриле оне суштинске, јер услед сложености рата то представља веома захтеван и тешко остварив подухват. Наиме, посматрано само из угла његових субјеката, сложеност рата огледа се у томе што он може бити сукоб вођен између држава, затим војнополитичких савеза или различитих друштвених структура, попут верских и етничких група, класа, политичких и других организација итд. Посматрано из угла услова који доводе до рата, може се говорити о бројним антагонизмима који владају унутар друштвених структура, или о низу супротстављених интереса који владају између држава, војнополитичких савеза итд. Сви ти антагонизми и интереси могу бити економске, политичке, идеолошке, цивилизацијске или неке друге природе. Свакако да су и начини вођења рата бројни и различити, јер зависе од броја и врсте његових актера, наиме, од тога да ли су они државни или недржавни актери, затим од врсте и масовности примењених средстава, од простора и времена одвијања сукоба, питања легалитета и легитимитета употребе оружане силе, имплементираних стратегија и примењених тактика итд. И разноврсност начина окончања рата утиче на његову сложеност. Један од исхода рата може

⁹⁶ Martin van Kreveld, *Transformacija rata*, op. cit., str.11.

⁹⁷ Према: Богдан Шешућ, *Основи методологије друштвених закона*, Научна књига, Београд, 1978, стр. 275.

⁹⁸ Научни закон је највиши облик научног сазнања. Теоријска вредност и значај научног закона јесте у томе што се на основу његовог сазнања може сазнати суштина одређене појаве, то јест њена битна структура и функција, као и везе са другим појавама, затим што се та појава може научно објаснити и предвидети. Међу важнијим законима могу се издвојити закони структуре и закони веза. Закони структуре изражавају структуру појава, док су закони веза заправо закони каузалитета (условљености) између чиниоца неке појава, али и чиниоца неке појаве са чиниоцима других појава (Према: *Исто*, стр. 275, 279).

бити недвосмислена победа или пораз зараћених страна. Такође, исход рата може представљати компромис зараћених страна, који настаје као резултат преговарања.

Дакле, бројне су карактеристике рата које се могу уврстити у његову дефиницију. Међутим, у поступку одређења рата, поред тежње за адекватном дефиницијом, треба тежити и томе да она не буде преширока, то јест рогобатна, а тиме и нејасна. Отуда бројне одреднице рата треба свести на мањи број, и то оних најбитнијих. Наиме, како се рат, пре свега, сматра оружаним сукобом онда се сви начини вођења рата, било да су они нелегитимни, легитимни, конвенционални, неконвенционални итд, могу генерално подвести под значење појма „оружано“. Друго, како се рат углавном сматра политички мотивисаним оружаним сукобом, онда се сви услови који доводе до њега, било да су они економске, идеолошке, класне или неке друге природе, могу подвести под значење појма „политичко“. Такође, и сви разлози због којих се води рат могу се разумети кроз значење тог појма, јер су они везани за политичку вољу, то јест политичке циљеве који се употребом оружане силе желе постићи у рату. Међутим, „оружано“ и „политичко“, како је речено, нису довољна *differentia specifica* којом се рат може јасно разграничити од сличних врста сукоба, пре свега због потешкоће одређења интензитета употребљене силе. Таква чињеница, ипак, не треба да представља непремостиву препреку у одређењу рата, јер се „сукоби ниског интензитета, са којима се рат често пореди, већ више од једног века сматрају 'малим ратовима'“.⁹⁹

С обзиром на то да је научно проучавање рата у највећој мери засновано на Клаузевицевом теоријском наслеђу, у поступку одређења рата неопходно је поћи управо од његове дефиниције. Према Клаузевицу, рат није ништа друго до проширени двобој, то јест борба. Он каже: „Ако хоћемо да замислимо једну целину као безброј појединих двобоја из којих се рат састоји, онда је боље да себи представимо два рвача. Сваки од њих жели да физичком силом принуди свог противника да се потчини његовој вољи. Крајња му је намера да противника обори и тим га онеспособи за сваки даљи отпор“.¹⁰⁰ На темељу таквог размишљања, он одређује рат као „акт силе којим принуђујемо противника да се потчини нашој вољи“.¹⁰¹ Дакле, Клаузевиц наглашава две основне суштинске карактеристике рата – „оружано“ и „политичко“. „Политичко“ у рату приказује кроз термин „воља“, а то је заправо политичка воља, док „оружано“ приказује синтагмом „физичка сила“, односно кроз употребу оружане силе. Дакле, када метафорички објашњава рат као двобој два рвача, Клаузевиц заправо мисли на оружану борбу између две стране супротстављених политичких воља, при чему оружану борбу сматра средством (инструментом), а наметање воље противнику сврхом рата.¹⁰²

Подстакнут Клаузевицевим разумевањем рата, а у намери ближег појашњења оружане борбе, у низу бројних и, како каже, рогобатних дефиниција, Душан Вишњић издваја једну од њих којој придаје посебну пажњу, сматрајући да поред тога што је једноставна поседује и значајну сазнајну корисност. Према тој дефиницији оружана борба представља „друштвени процес кроз који се примењује сила (насиље) и антисила (отпор насиљу) у сукобу супротстављених противника“.¹⁰³ Корисност ове дефиниције је вишеструка. Прво, она наглашава обострану и истовремену употребу силе и антисиле без којих нема оружане борбе, а тиме и рата. Друго, кроз употребу силе и антисиле у дефиницији се имплицитно наводе и оружана дејства, а то је важно јер она чине основни садржај оружане борбе. Треће, у њој се уочава јасна разлика у значењу термина „оружана дејства“ и „оружана борба“. Док оружано дејство представља једностран акт употребе оружане силе, с друге стране, оружана борба је (најмање) двострани акт, односно процес

⁹⁹ Видети више у: Charles Edward Callwell, *Small Wars: Their Principles and Practice*, University of Nebraska Press, Lincoln, 1906.

¹⁰⁰ Клаузевиц, *О Рату*, оп. цит., стр. 41.

¹⁰¹ Исто.

¹⁰² Исто.

¹⁰³ Душан Вишњић, *Појам оружане борбе: Логички оглед*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1988, стр. 44-45.

који се одвија кроз истовремену и међусобну употребу оружане силе два (или више) супротстављених актера. Четврто, кроз синтагму „супротстављени противници“ у дефиницији се имплицитно указује на две стране супротстављених политичких воља које, као непомирљиве, доводе до њиховог сукоба.¹⁰⁴

Из наведене дефиниције оружане борбе може се закључити да рат није једностран, већ (најмање) двострани акт или процес у коме зараћене стране, кроз оружану дејства, то јест употребу оружане силе, настоје да наметну једна другој своју политичку вољу. Међутим, као и многи други аутори, Вишњић наводи да „рат никада није био сведен само на оружану борбу, већ да садржи и друге врсте борбе, попут економске, дипломатске, политичке, информационе итд“.¹⁰⁵ Дакле, употреба оружане силе никада није била једино средство ратовања, а посебно то није данас када је у ратовању присутан тренд повећања примене невојних средстава. Отуда се закључује да је Клаузевицева дефиниција поприлично уска у савременом контексту разумевања рата. Како износи Менкен (*Thomas G. Mahnken*), „Клаузевиц је силу разматрао потпуно одвојено од других типова надметања у рату, иако су она постојала чак и у ратовима његовог доба“.¹⁰⁶

Треба разумети да је у ратовима које је Клаузевиц разматрао, а то су Наполеонов ратови, као и они који су му претходили, употреба оружане силе била толико доминантна над применом других средстава да је њихово теоријско разматрање било очекивано занемарено. Међутим, данас, у времену одвијања изузетно сложених ратова, у којима невојна средства све више добијају на значају, Клаузевицева дефиниција рата захтева надоградњу инструменталном логиком концепта велике стратегије која подразумева примену свих средстава ради постизања политичког циља. Ипак, у поступку надоградње Клаузевицеве дефиниције рата треба бити опрезан, јер је важно разумети да у рату употреба оружане силе нужно поседује ауторитет односно примат над применом осталих средстава. У супротном, да то није тако, не би се говорило о рату, већ о некој другој врсти сукоба. Тако би се рат, уз уважавање свих претходних разматрања, данас могао разумети као сукоб најмање две стране у коме свака страна тежи да другој наметне своју политичку вољу применом свих расположивих средстава, при чему употреба оружане силе има примат над применом осталих средстава.

1.1.3. Однос рата и сродних појава (агресија и ратовање)

Као сложена друштвена појава, рат дели одређене карактеристике са другим феноменима друштвене стварности. Управо због тих сличности, у новинарству, публицистици, политичком животу, али и у свакодневnoj комуникацији, често се појаве, које суштински нису рат, неосновано поистовећују с њим. Иако могу имати извесне заједничке елементе, ове појаве не поседују исто појмовно значење и не могу се сматрати ратом у строгом смислу те речи. Оне су бројне и повезане са различитим облицима насиља, конфликта, борбе за ресурсе или моћ. Међу таквим појавама најчешће су помињане агресија и ратовање. Ови термини често се користе као синоними за рат, иако се у научно-теоријском смислу битно разликују од њега. Недовољно појмовно разграничење између ових термина доводи до теоријске нејасноће у разумевању рата као друштвене појаве. Наиме, колоквијална употреба термина „рат“ утиче на прецизност и валидност научних теорија, што додатно замагљује јасно разумевање саме суштине рата. Због тога се јавља потреба за темељнијим разјашњењем значења ових сродних појава и за јасним утврђивањем појмовних разлика у односу на рат.

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ Isto, str. 17.

¹⁰⁶ Thomas G. Mahnken, "Strategic Theory", in: John Baylis, James J. Wirtz and Colin S. Gray (eds), *Strategy in the Contemporary World: An Introduction to Strategic Studies*, Oxford University Press, Oxford, 2019, p. 57.

Суштинска разлика између рата и агресије јесте та што рат садржи оружану борбу која га чини двосмерним актом. Агресија је, с друге стране, једностранни акт употребе силе и може представљати увод у рат, али не мора нужно у њега да прерасте. Рат започиње тек одговором нападнуте стране на насилно деловање стране која напада, то јест оне стране која врши агресију. Зато се рат посматра кроз дијалектички однос одбране и напада, док се агресија изједначава искључиво са нападом. Отуда се у теорији агресија најчешће одређује као напад једне или више држава на другу државу, којим се угрожавају независност, суверенитет или територијални интегритет нападнуте државе. Према врсти употребљених средстава агресија је најчешће оружане природе, али може обухватити и сваку другу субверзивну делатност усмерену против територијалне целине или независности друге државе.¹⁰⁷ Зато агресија може представљати не само војни, већ и политички, економски, информациони и други једностранни субверзивни акт, то јест дејство, или резултат различите комбинаторике тих дејстава.¹⁰⁸

Ратовање је друга појава која се често и погрешно поистовећује са ратом. Међутим, рат је далеко сложенија појава од ратовања, јер, изнад свега, представља „политичко стање, однос супротстављених и непомирљивих политичких воља, док је ратовање само део тог стања, али суштински део. Ратовање има инструменталну улогу унутар рата и представља активности зараћених страна којима оне, једна другој, намећу сопствену политичку вољу. Тако се ратовање, како наводи Питер Бровинг (*Peter Browning*), „углавном одређује као насилна борба између зараћених страна, која укључује примену различитих средстава, стратегија и тактика. У војном и политичком дискурсу, ратовање се схвата као начин вођења рата, превасходно у његовом војном домену“.¹⁰⁹ Разлика између рата и ратовања може се сагледати и кроз различитости њихових циљева. Док је циљ рата политичке природе и подразумева потчињавање противника сопственој политичкој вољи, циљ ратовања, с друге стране, представља постизање победе у борби, односно физичко, морално и когнитивно онеспособљавање противника за даље пружање отпора. Онеспособљавањем противника да води рат стварају се потребни услови за потчињавање његове политичке воље другој страни. Управо се у томе огледа инструментална улога ратовања унутар рата. У зависности од врсте актера који учествују у рату, затим употребљених средстава и примењених тактика, ратовање се може класификовати на различите начине. У војној теорији и теорији стратешких студија основна класификација је на конвенционално и неконвенционално ратовање.

1.1.4. Основни начини ратовања

1.1.4.1. Конвенционално ратовање

Конвенционално ратовање представља традиционални облик ратовања између држава или других организованих актера, у коме се користе регуларне оружане снаге у отвореним борбеним дејствима, на бојном пољу. Префикс „конвенционално“ проистиче из чињенице да сукобљене стране користе војне снаге, наоружање и тактике регулисане писаним и неписаним конвенцијама, пре свега међународном правном регулативом, укључујући Женевске конвенције. Зато се овај начин ратовања, између осталог, назива и регуларним. Дакле, овај облик ратовања, како сматра Кревелд, „одликују јасно дефинисане фронтовске линије, употреба стандардизованих пешадијских, оклопних, артиљеријских,

¹⁰⁷ Група аутора, *Војни лексикон*, Војноиздавачки завод, Београд, 1981, стр. 20.

¹⁰⁸ Према: Група аутора, *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1975, стр. 10.

¹⁰⁹ Peter Browning, *The Changing Nature of Warfare: The Development of Land Warfare from 1792 to 1945*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 2; Colin S. Gray, *Another Bloody Century: Future Warfare*, A Weidenfeld&Nicolson Ebook, London, 2011, p. 31; Colin S. Gray, *Fighting Talk: Forty Maxims on War, Peace, and Strategy*, Praeger Security International, London, 2007, p. 32.

ваздухопловних, морнаричких и других јединица војних снага, у којима је заступљена командна структура и хијерархија. У његовој основи налази се војноцентрични приступ, који подразумева пораз војних снага противника, често и његово физичко уништење, и/или заузимање његове територије. У том смислу, исход конвенционалног рата претежно се одређује на бојном пољу, као резултат одвијања битака“.¹¹⁰ Киган наводи да се „историјски развој конвенционалних ратова, углавном анализира кроз опис битака, као централних догађаја током рата у којима се концентрише војна моћ и политичка воља зараћених страна“.¹¹¹

Појмовно разумевање конвенционалног ратовања, према Кoenу (*Eliot Cohen*), „углавном се веже за сукобе између великих (европских) сила током периода одвијања модерних ратова. Како су њихове војне снаге у том периоду биле приближно једнаке, како по бројности, тако и по војним способностима, онда се овакав начин ратовања сматра и симетричним“.¹¹² Као класични облик вођења рата, конвенционално ратовање има дубоко утемељење у војној теорији и вишевековној ратној пракси. Одређујући рат као акт силе којим присиљавамо противника да прихвати нашу вољу, Клаузевиц наглашава организовану и војноцентричну природу конвенционалних ратова. Међутим, од краја Другог светског рата, а посебно почетком 21. века, развој технологије, пролиферација наоружања, широка доступност софистицираних техничких производа, затим повећана примена асиметричних стратегија и појава тзв. хибридних ратова, оспорили су доминацију овог модела ратовања, као водеће парадигме оружаних сукоба. Колин Греј ипак указује да „упркос томе, конвенционално ратовање и даље представља основу за разумевање модерне стратегије и употребе оружане силе у међународним односима“.¹¹³

1.1.4.2. Неконвенционално ратовање

Неконвенционално ратовање, с друге стране, обухвата све војне, квазивојне и невојне активности садржане у оружаним сукобима, који се углавном сматрају другачијим од рата или сукобом ниског интензитета. Оно је засновано на различитим тактикама и методама као што су герилско, партизанско и урбано ратовање, побуњеништво, противпобуњеништво, тероризам, противтероризам итд. Будући да овакав начин ратовања углавном примењују недржавни актери, који немају признат правни и политички статус зараћене стране, он се назива и ирегуларним, али и асиметричним, јер су недржавни актери војно инфериорнији у односу на регуларне државне војне снаге. Зато они примењују тактике и средства која нису у складу са опште прихваћеним нормама, правилима и обичајима ратовања. Генерално, тактика ирегуларног ратовања подразумева избегавање војне снаге моћнијег противника, а деловање на његове слабости. Употреба оружане силе нема за циљ војну победу над противником, већ његово материјално и психичко изнуривање, чиме се умањује његова војна способност и слама воља за борбом.¹¹⁴

Герилско ратовање је најстарији облик неконвенционалног ратовања. Термин „герила“, према Хантингтону (*Samuel P. Huntington*), „први пут је употребљен како би се указало на активности португалских и шпанских недржавних актера у борби против регуларних француских војних снага током Наполеонових ратова у 19. веку“.¹¹⁵ Данас,

¹¹⁰ Према: Martin van Creveld, *The Transformation of War*, Free Press, New York, 1991, pp. 27–29.

¹¹¹ John Keegan, *A History of Warfare*, Knopf, New York, 1993, pp. 74–77.

¹¹² Према: Eliot Cohen, “Technology and Warfare”, in: John Baylis, Wirtz James and Colin S. Gray (eds.), *Strategy in the Contemporary World: An Introduction to Strategic Studies*, 4th Edition, Oxford University Press, 2013, p. 141; Група аутора, *Војни лексикон*, оп. цит., стр. 231.

¹¹³ Colin S. Gray, *Modern Strategy*, Oxford University Press, Oxford, 1999, pp. 162–165.

¹¹⁴ Игор Баришић и Милинко Врачар, „Теоријска полазишта у разматрању концепта асиметричног ратовања”, *Војно дело*, Година LXXV, бр. 4, 2023, стр. 1/24.

¹¹⁵ Види више у: Samuel P. Huntington, “Introduction”, in: Franklin Osanka (ed.), *Modern Guerrilla Warfare: Fighting Communist Guerrilla Movements, 1941-1961*, The Free Press, New York, p. xvi; Sankaran Kalyanaraman, “Conceptualisations of Guerrilla Warfare”, *Strategic Analysis*, Vol. 27, No. 2, Apr-Jun 2003, pp. 172-185.

према Баришићу и Врачару, „термин се најчешће употребљава како би се означио начин ратовања војно слабије стране у сукобу која избором начина, места и времена напада настоји да задржи иницијативу, а да истовремено избегне директан оружани сукоб са војно надмоћнијим противником. На тај начин се избегава војни пораз од јачег противника, а предузимају кораки ка његовом изнуривању и слабљењу“.¹¹⁶ Герилски начин ратовања није иманентан само европском простору. Њиме су се користили и домородачки народи против европских колонијалних армија, избегавајући тиме отворен сукоб са војно надмоћнијим противником. Такви сукоби називани су „малим ратовима“.¹¹⁷ Временом је дошло и до употребе термина „партизанско ратовање“, којим се заправо указује на исту појаву. Овакав начин ратовања, према Валтеру Лекуеру (*Walter Laqueur*), укључује „самосталне и изоловане активности јединица квазивојног и полурегуларног карактера, које се изводе дубоко унутар непријатељске територије са циљем изнуривања противника“.¹¹⁸ Током 20. века герилско ратовање је постепено еволуирало ка сложенијим врстама неконвенционалног ратовања, првенствено ка побуњеништву, које је у појединим ратовима тог времена тежило да прерасте у конвенционални облик ратовања.¹¹⁹

У првобитној концепцији, герилско ратовање било је војноцентричне природе, слично као и конвенционално ратовање. Подразумевало је вођење асиметричног рата против јачег противника, кроз избегавање отворених битака, очување сопствених снага, и дуготрајно војно, материјално и психичко исцрпљивање непријатеља итд. Фокус је био на наношењу војних губитака надмоћнијем непријатељу, применом тактике која је укључивала саботаже, заседе, изненадне нападе и друге методе. Рани облици гериле, попут наведене португалске и шпанске, током Наполеонових ратова, били су пре свега локални, војни отпори, а мање организовани покрети за освајање срца и умова становништва. Дакле, у првобитној концепцији гериле политичка мобилизација становништва није била у првом плану, али се временом то променило, пре свега појавом побуњеништва, као сложеније врсте гериле. Побуњенички начин вођења рата заснива се на масовној регрутацији и мобилизацији становништва у борби која се води за политички простор између зараћених страна кроз задобијање легитимитета међу становништвом.¹²⁰ Међутим, ако се побуњеничке снаге, поред војних снага власти сопствене државе, боре и против војних снага друге државе, онда циљ оваквог начина вођења рата јесте и деловање на ставове становништва те државе, како би оно престало да пружа подршку свом политичком руководству.¹²¹ Зато се овакав начин неконвенционалног ратовања данас може назвати и популоцентричним.

1.1.5. Структура рата

Познавање структуре рата неопходно је за разумевање његове природе и карактера. Њено познавање, пре свега, важно је за спознају закона рата којима се објашњава како он настаје, како се одвија и мења, и на крају, како се окончава. У домаћој литератури која се

¹¹⁶ Игор Баришић и Милинко Врачар, „Теоријска полазишта у разматрању концепта асиметричног ратовања“, *Војно дело*, Година LXXV, бр. 4, 2023, стр. 1/24-1/25.

¹¹⁷ Видети више у: Charles Edward Callwell, *Small Wars: Their Principles and Practice*, op. cit.

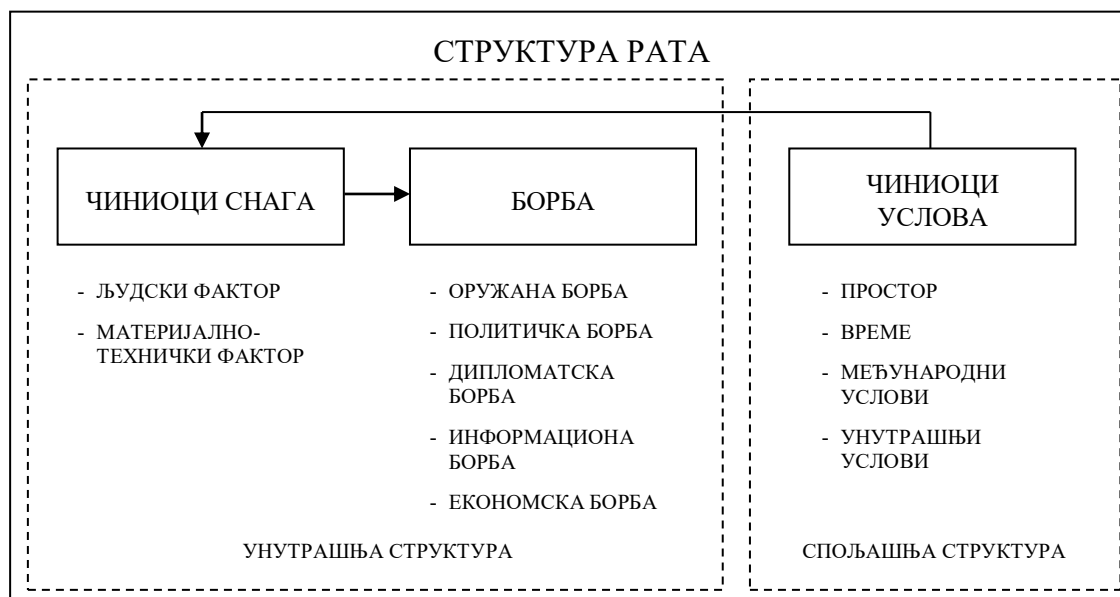
¹¹⁸ Walter Laqueur, *Guerrilla Warfare: A Historical and Critical Study*, Little, Brown, Boston, 1997, p. 148.

¹¹⁹ Према Мао Це-Тунговом моделу ратовања, примењеног током Хладног рата у Кини, Куби и Вијетнаму, побуњеничке снаге тежиле су да прерасту у војне формације са способношћу извођења конвенционалних операција (Thomas A. Marks, “Counterinsurgency and Operational Art”, *Low Intensity Conflict & Law Enforcement*, Vol. 13, No. 3, December 2005, pp. 188-189, 198-199).

¹²⁰ Gordon H. McCormick, Steven B. Horton and Lauren A. Harrison, “Things Fall Apart: The Endgame Dynamics of Internal Wars”, *Third World Quarterly*, Vol. 28, No. 2, 2007, pp. 321-367.

¹²¹ Према: Colin S. Gray, “Irregular Warfare: One Nature, Many Characters”, *Strategic Studies Quarterly*, Winter 2007, pp. 42-45; Catherine A. Theohary, “Defense Primer: What Is Irregular Warfare?”, CRS Reports, IF12565, Version 4, January 8, 2024.

бави овом проблематиком, структура рата одређује се наспрам оружане борбе као основног садржаја рата.¹²² Наиме, полазећи од тога да садржај појма „рат“ чине све његове суштинске карактеристике, онда је унутрашња структура рата свакако њима одређена. То су, дакле, све оне карактеристике које сукоб (борба) мора поседовати да би се одредио ратом, као што су „друштвени“, „оружани“ и „политички“. Наведене карактеристике заправо указују да је рат људска активност, која се одвија применом материјално-техничких средстава. Другим речима, рат је борба коју производе и обликују људски и уједно материјално-технички фактори. Према томе, основне елементе унутрашње структуре рата, поред борбе, пре свега оружане, чине и наведени фактори. Будући да људски и материјално-технички фактори директно производе и обликују борбу, они се називају и чиниоцима снага рата.¹²³

Слика 1 – Приказ структуре рата кроз борбу и чиниоце снага и услова¹²⁴

Људски и материјално-технички фактори имају пресудан утицај на свеукупан ток и резултат сваког рата. Они су увезани у дијалектичко јединство, које се изражава као категорија снаге сваке зараћене стране. Људски фактор има доминантну улогу у рату и јавља се у више функција – стваралачкој, руководећој и извршној. Људски фактор чини суштину рата као друштвене појаве, јер без њега рата не би ни било. То ипак не значи да материјално-технички фактор нема велики утицај на ратна дешавања. Међутим, мора се нагласити, овај чинилац снага директно зависи од људског фактора, у чијим рукама се налази и који о њему одлучује и примењује га. Зараћена страна, која има квантитативно више и квалитативно боље наоружање, војну опрему и друга материјално-техничка средства, свакако поседује предност у рату. Али, претварање те предности у ратни успех искључиво зависи од људског фактора.¹²⁵

Рат се не одвија у вакууму, односно изоловано од осталих појава објективне стварности. Стога, потпуна спознаја рата захтева разумевање његове повезаности са

¹²² Видети више у: Слободан Б. Микић, *Поглед на рат*, оп. цит., стр. 29-43.

¹²³ Све делатне услове, то јест све објекте (ствари, процесе, својства) који својим деловањем учествују у произвођењу дате појаве називамо чиниоцима (Михајло Марковић, *Филозовске основе науке*, САНУ, Београд, 1981, стр. 639)

¹²⁴ Извор: Аутор.

¹²⁵ Слободан Б. Микић, *Исто*, стр. 30-31.

другим појавама унутар средине у којој се одвија.¹²⁶ С обзиром на то да те појаве, путем утицаја на чиниоце снага, индиректно утичу на вођење борбе, оне се сматрају чиниоцима услова. Као такве, те појаве представљају саставни део спољашње структуре рата. Њихове квантитативне, а нарочито квалитативне карактеристике, могу имати како повољан, тако и неповољан утицај на деловање чинилаца снага. У складу са тим, свеукупну структуру рата чине три основна елемента: борба (оружана и неоружана – политичка, дипломатска; пропагандна, економска и сл.); чиниоци снага (људски и материјално-технички фактори) и чиниоци услова (простор, време, као и унутрашњи и међународни услови – политички, економски, социјални, културни и други) (Слика 1).

1.1.6. Димензије рата и ратовања

У западној литератури структура рата сагладава се нешто другачије, али она не одступа суштински од претходно наведене. Тачније, она понајвише одговара унутрашњој структури рата која укључује људске и материјално-техничке факторе. У том смислу, структуру рата чине физичка, когнитивна и морална димензија. Оне се прожимају и међусобно су интерактивне (Слика 2).¹²⁷ Физичка димензија рата укључује материјално-техничке факторе рата, као што су наоружање, техника и опрема, затим људство у физичком смислу, као и физички простор у коме се рат одвија. Физичке карактеристике рата генерално су лако уочљиве, разумљиве и мерљиве, док карактеристике когнитивне и моралне димензије рата то нису. Њих је тешко схватити и немогуће их је олако квантификовати, јер су везане за нематеријални аспект људског фактора.

Когнитивна димензија укључује разум, креативност, уверења, перцепције. У њој се улаже интелектуални напор, развијају идеје, а на основу њих, доносе се политичке и војне одлуке. За ову димензију рата везана је политичка воља, односно разлог због кога се води рат. Морална димензија је, како сматра Данијел Ласика (*Daniel Todd Lasica*), „много субјективнија од когнитивне димензије и укључује вредности и емоције“.¹²⁸ Међутим, када се говори о моралу у рату, према Драгану Станару, „под њим се не подразумева само питање етике, односно критеријум по коме се нечији поступци у рату оцењују као добри или зли, оправдани или неоправдани, већ и питање воље или мотивације за борбом. Оваква врста морала више је психолошка него етичка појава. Њом се, пре свега, указује на спремност за жртву и напор у контексту постављеног ратног циља“.¹²⁹ Различити су фактори, личне и колективне природе, који утичу на овакву врсту мотивације. Она је присутна како међу грађанима и политичком руководству, тако и међу припадницима оружаних снага код којих се назива борбеним моралом.

Поред наведених, у рату су присутне и друге димензије, које се конкретно везују за простор у коме се непосредно примењују средства и одвија борба. То су димензије

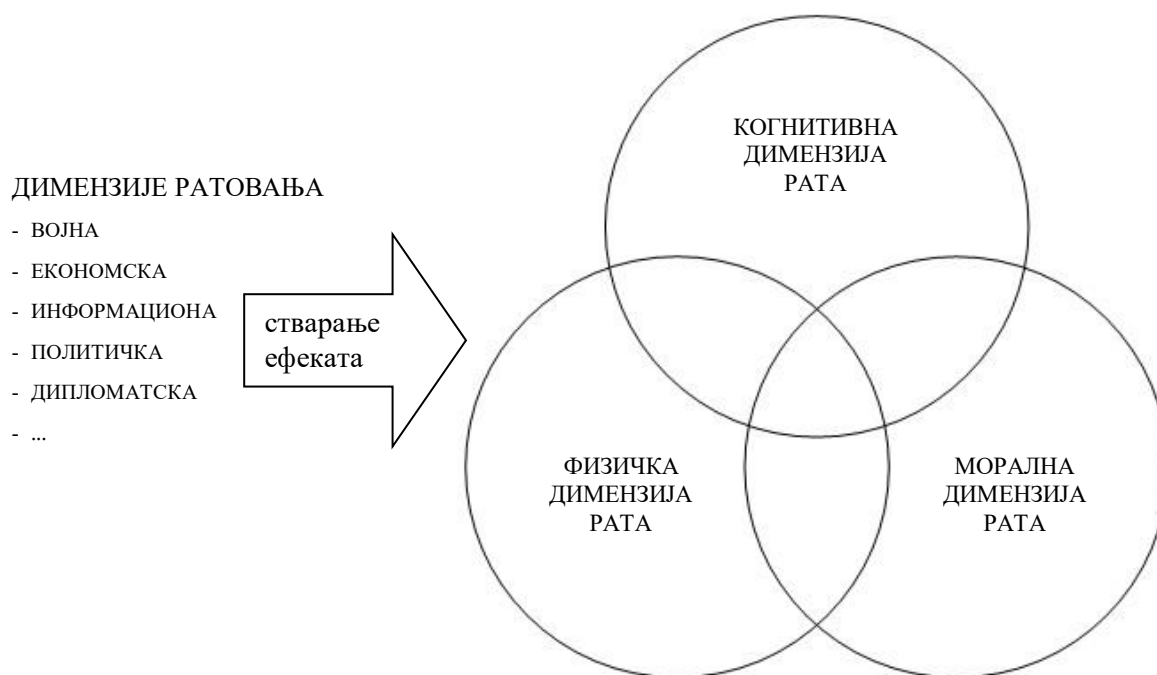
¹²⁶ Сазнати појаву стварности значи, пре свега, постати свестан њених битних својстава и односа према другим појавама (Михајло Марковић, *Логика*, Треће издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1994, стр. 8).

¹²⁷ Иза класификације димензија рата на моралну, когнитивну и физичку налази се британски официр и теоретичар с почетка 20. века, Џон Фредерик Чарлс Фулер (*J.F.C. Fuller*). Она је резултат комбинације идеја из класичне војне мисли и настојања да се рат сагледа из научног угла. Фулер је тежио да раздвоји рат на кључне компоненте како би га лакше разумео и објаснио. У том подухвату ослањао се на Клаузевицеве идеје о моралним и психолошким аспектима рата, што га је подстакло на дубље истраживање моралне димензије. Под утицајем Клаузевицевих и Сун Цуових размишљања о интелектуалним аспектима рата истражио је његову когнитивну димензију, док су Наполеонова употреба масовне војне силе и фокус на физичке аспекте рата обликовали његова размишљања о физичкој димензији рата (Видети више у: J.F.C. Fuller, *The Foundations of the Science of War*, Hutchinson & Co. Ltd., London, 1925, pp. 93-173).

¹²⁸ Daniel Todd Lasica, *Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory*, School of Advanced Military Studies, U.S. Army Command and General Staff College, Fort Leavenworth, Kansas, 2009, p. 1.

¹²⁹ Према: Драган Станар, *Војна етика и морал војске*, МЦ Одбрана, Београд, 2024, стр. 7; Драган Станар, „Етички чинилац борбеног морала“, *Национални интерес*, XVI, Vol. 37, Бр. 1, 2020, стр. 7-9.

ратовања. Оне су део физичке димензије рата, јер се сва средства, њихова примена и непосредне последице њихове примене јављају управо у овој димензији. Како ратовање није сведено само на војна средства и оружану борбу, димензије ратовања, поред војне, могу бити економска, информациона, политичка, дипломатска, културна, и др. Ако се посматра само војна димензија ратовања, она се у зависности од простора одвијања оружане борбе може класификовати на водени, земљишни и ваздушни простор, мада се последњих година, услед развоја и примене информационе и космичке технологије у војне сврхе, све више говори и о сајбер и космичком простору.

Слика 2 – Приказ структуре рата кроз димензије рата и ратовања¹³⁰

Кроз процес ратовања јасно се уочава интерактивна и динамична повезаност физичке, когнитивне и моралне димензије рата. На највишем нивоу, рат представља сукоб политичких воља, у коме зарађене стране настоје да једна другој наметну своју вољу. Тај сукоб се одвија у когнитивној димензији рата, јер политичка воља произилази из перцепција и уверења зарађених актера. Ипак, те воље се не сукобљавају апстрактно, већ посредно – применом војних, економских, информационих, дипломатских и других средстава унутар физичке димензије рата. Њихова примена ствара корпус различитих појава у тој димензији, који, између осталог, обухвата: уништење инфраструктуре, технике или живе силе противника; пласиране информације и формиране наративе; материјалне последице економских санкција или економске сарадње; међународну изолацију и сл. Последице примене средстава у физичкој димензији рата делују као узрочници настанка психолошких појава у моралној и когнитивној димензији рата, као што су: деморализација трупа и становништва; пад поверења у политичко и војно руководство; промене у перцепцијама стварности; степен уверења у оправданост и изводљивост рата и слично. Психолошке појаве повратно утичу на даљи ток одвијања рата, јер обликују начине на које ће средства убудуће бити примењивана у физичкој димензији. У зависности од карактера тих појава, наставак вођења рата може кренути путем ескалације, деескалације, промене стратегије или окончања самог сукоба.

¹³⁰ Извор: Аутор.

1.2. Како разумети стратегију

1.2.1. Потешкоће у разумевању стратегије

Разумевање стратегије нераскидиво је повезано са војном теоријом. Стратегија је одувек пружала оквир дубљег разумевања рата, тачније пута ка достизању његове сврхе. Отуда нас питање „шта је то стратегија“ неминовно враћа на војну теорију и делатност. Наиме, полазећи од етимолошког значења термина бројна литература указује да се родно место стратегије налази управо у систему војних знања о рату. Бофр износи да се „више од два миленијума уназад стратегија сматрала војводском или генералском вештином, која се као знање генерацијски преносила унутар затворених кругова малог и привилегованог броја људи“.¹³¹ Такво њено разумевање, према Ерлу (*Edward Mead Earle*), „одржало се безмало све до раног 19. века, да би се у периоду од Наполеона све до Хитлера стратегија институционално развијала и изучавала као војна наука“.¹³²

Ипак, како наводи Бул, „стратегија већ одавно није ексклузивно питање ратоводства“.¹³³ Као погодан алат за решавање практичних проблема, она је ушла у предметне, методолошке и теоријске оквире бројних наука и дисциплина, а своју примену упоредо је нашла како у државничкој делатности, тако и у језику и пракси обичног човека. Драган Р. Симић каже да је „стратегија, посебно од краја Другог светског рата, од искључиво војног појма, надишла и 'прогутала' рат, покривајући све ширу стварност. У институционалном погледу, она се преселила из генералштабова у институте, факултете, министарства, владине кабинете итд. Отуда се данас све чешће говори о полистратегији која, поред војне, обухвата и остале димензије као што су политичка, економска, дипломатска. Овако проширена стратегија прожима се са спољном политиком и као таква незаобилазна је у изучавању међународних односа“.¹³⁴

Лоренс Фридман, међутим, примећује да „стратегија више није везана само за важне државничке или војне одлуке, за питања живота и смрти, већ и за приземније ствари“.¹³⁵ Отуда полистратегију не треба везивати искључиво за државничку делатност. Стратегија је данас потребна свима, не само државницима и војсковођама, већ и менаџерима великих и малих корпорација, медицинарима, социјалним радницима, правницима, спортистима, па и самом човеку као појединцу. Позивамо се на стратегију сваки пут када нам одлуке зависе од потребних средстава, њихове ефективне примене, чак и редоследа како се она примењују. Не постоји готово нити једна људска активност која се сматра толико баналном да би била лишена стратегије. Фридман каже да је „стратешки приступ увек пожељнији од оног који је само тактички, а камоли случајан. Имати стратегију значи имати способност гледања даље од краткорочног и суштински у односу на тривијално. То значи бавити се узроцима, а не симптомима, видети шуму, а не дрвеће. Без стратегије, суочавање са било којим проблемом, или тежња ка било ком циљу, сматра се немарним“.¹³⁶

Будући да залази у готово све области друштвене стварности, да, како Осинга (*Frans Osinga*) износи, „обухвата широки дијапазон активности који превазилази проблематику рата и војне организације“¹³⁷, Боун Бартоломис (*J. Boone Bartholomees*) закључује да је „предметно поље стратегије постало толико широко да је њено разумевање и дефинисање

¹³¹ Bofr, *Uvod u strategiju*, op. cit., str. 17.

¹³² Erl, *Tvorci moderne strategije*, Knjiga treća, *Vojno delo*, Beograd, 1952, str. vii.

¹³³ Према: Hedley Bull, "Strategic Studies and its Critics", *World Politics*, Vol. 20, No. 4, Cambridge University Press, Cambridge, 1968, p. 594.

¹³⁴ Према: Dragan R. Simić, *Svetska politika*, op. cit., str. 151.

¹³⁵ Према: Lawrence Freedman, *Strategy: A History*, Oxford University Press, New York, 2013, pp. ix-x.

¹³⁶ Isto.

¹³⁷ Frans P. B. Osinga, *Science, Strategy and War: The Strategic Theory of John Boyd*, Routledge, London and New York, 2006, p. 9.

постало комплексан задатак“.¹³⁸ Са тиме слаже и српски академик Часлав Оцић, који каже да „о томе шта је стратегија постоји толико различитих мишљења да је уместо излагања свих њених дефиниција или трагања за њеним јединственим одређењем упитније покушати идентификовати стратешка питања и сагледати перспективе њиховог решења“.¹³⁹ Наиме, употреба термина „стратегија“ у различитим контекстима и готово свим областима друштвене стварности резултовала је његовим бројним и различитим значењима. Нека су уско дефинисана, док су друга шира, а неретко су и погрешна. Како износи Врачар, „склони смо да реч стратегија користимо као општи термин којим се описује ток деловања или визија правца у коме треба наставити на личном или организационом плану. Тиме се указује ништа више него на нешто шта бисмо желели да урадимо следеће у контексту постављеног циља. Међутим, такво редуковано тумачење термина замагљује сложеност праве стратегије, пре свега оне институционалне, то јест државне, свдећи је само на добру идеју или план без комплексне мисаоне потпоре“.¹⁴⁰

Стратегија се данас, дакле, несумњиво суочава са проблемом свог одређења. Већи део тог проблема садржан је у чињеници да се употреба термина „стратегија“ у различитим контекстима одразила на језик оних наука и дисциплина које се дотичу стратешких питања, па и самих стратешких студија, као научне дисциплине којима су та питања у фокусу. Језик науке, према Бартоломису, „представља резултат и основу сваке ефектне теорије. Теоретичари теже да користе термине на исти начин како би означили исту појаву, а њихова значења морала би бити јединствена за теоријски контекст, чак и онда када термини имају нетеоријску употребу“.¹⁴¹ Међутим, широка употреба термина „стратегија“, пропраћена редукованим и често погрешним тумачењима, замаглила је јасноћу и тачност језика науке, а то свакако утиче на валидност њене теорије. Зато разумевање и дефинисање стратегије данас није лак задатак, док се исправност многих њених дефиниција доводи у питање.

Други део проблема, вероватно и важнији, јесте тај што се деценијама уназад разумевање стратегије мењало и усложњавало, а да при томе није успостављена јединствена наука – стратегиологија – која би својим предметним обухватом објединила све стратешке проблеме и могуће начине њиховог решавања, и тако изградила јасан термилошки и методолошки апарат. Указајући на потребу за успостављањем овакве науке Оцић наводи да је „Патрик Гункл (*Patrick Gunkl*), девесетих година прошлог века, приликом покушаја дефинисања идеологије као опште науке о идејама, уврстио стратегиологију као једну од многих дисциплина ове науке“.¹⁴² Гунклово виђење стратегије, као својеврсне идеје, могло би послужити као путоказ у трагању за њеним јасним разумевањем и правилним одређењем. Ипак, потпуно разумевање стратегије захтева претходно познавање њеног изворишта као појаве, а потом и познавање настанка и развојног пута термина који ту појаву означава. То су, дакле, два основна полазишта од којих треба кренути на путу ка јасном разумевању стратегије. На тај начин се може сазнати зашто је данас тако мало сагласности око значења овог термина, и зашто се његово значење мењало кроз време, и какво је оно данас.

¹³⁸ J. Boone Bartholomees, “A Survey of the Theory of Strategy”, in: J. Boone Bartholomees (ed.), *Theory of War And Strategy*, 5th Edition, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, Carlisle, 2012, p. 13.

¹³⁹ Часлав Оцић, *Ка обали плови: Стратегиолошка разматрања*, Друштво за привредну историју, Београд, 2017, стр. 18.

¹⁴⁰ Milinko Vračar, „How to Understand Strategy“, in: Srdjan Blagojević & Dragan Trifković (eds.), *VojNa 2025: International scientific conference on military sciences*, Military Academy, Belgrade, 2025, p. 269.

¹⁴¹ J. Boone Bartholomees, “A Survey of the Theory of Strategy”, *Isto*.

¹⁴² Часлав Оцић, *Ка обали плови: Стратегиолошка разматрања*, оп. цит., стр. 19.

1.2.2. Настанак и развој значења термина „стратегија“

На почетку трагања за извориштем стратегије и објашњења развоја значења термина који се на њу односи треба поновити да, без обзира како се разуме и тумачи, стратегија представља погодан и често незаменљив алат у решавању низа практичних проблема, како државе и нације, тако и различитих група и организација, па и самог човека као појединца. Практична вредност стратегије налази се у њеној логици, тачније у логици стратешког размишљања. Разумљива кроз ефективност и ефикасност прорачуна жељених исхода и расположивих средстава она је дубоко усађена у образац људског размишљања, а тиме и његовог понашања. На темељима те логике човек се, као свесно и разумно биће, рационално односи према средини унутар које задовољава своје егзистенцијалне потребе, свакако и оне нагонске потребе за опстанком и безбедношћу.¹⁴³

Лоренс Фридман каже да је „оно што бисмо могли назвати стратегијском интелигенцијом еволуирало како кроз интеракције у сложенем друштвеном окружењу, тако и кроз тежњу за опстанком у суровим условима физичког окружења“.¹⁴⁴ Свакако да су друштвене интеракције и нагон за опстанком одувек били значајни за развој стратегијске интелигенције човека, али их не можемо сматрати њеним примарним извором. Логика стратегије обликује човеково размишљање у настојању да задовољи потребе за опстанком и безбедношћу, али истовремено делује и изван оквира његовог друштвеног и политичког живота. Она представља образац мишљења који се испољава чак и онда када човек тежи циљевима који нису искључиво нагонске природе.¹⁴⁵ Дакле, не треба сумњати да се човек користи стратегијском интелигенцијом у задовољењу свих својих потреба којима се у потпуности остварује, и као биолошко, и као свесно биће, тежећи безбедном и уједно квалитетном начину живота, било као појединац, било као члан заједнице. Зато *arhe* стратегије, или њено извориште, треба тражити у природи човека, односно у његовој способности да рационално размишља о начину задовољења свих својих потреба.

Иако се човек користи стратегијском интелигенцијом и ван свог живота унутар заједнице, сам моменат настанка термина „стратегија“, односно почетак размишљања о стратегији као погодном алату за решавање практичних проблема, везан је за друштвено стање човека, тачније за рани период развоја политичке заједнице (државе). Беатрис Хојзер (*Beatrice Heuser*) каже да је „то период када је човек почео да размишља о стратегији као о линку између политичких циљева и употребе силе“.¹⁴⁶ Како би се тај период ближе појаснио треба се осврнути на мишљења Слободана Јовановића и Рича Хорвата (*Rich Horwath*) о узроцима настанка државе и стратегије. Јовановић сматра да се „узрок настанка државе налази у потреби људи за одбраном од спољног угрожавања других људи организованих за пљачку и поробљавање“¹⁴⁷, док настанак стратегије Хорват веже са „потребом људи да победе своје противнике“.¹⁴⁸ На највишем нивоу општости, мишљења ових аутора упућују на закључак да држава, тачније њен војни апарат, представља средство потребно људима за одбрану од противника који угрожава њихов опстанак, при чему би се

¹⁴³ Драган Р. Симић каже да стратешко мишљење постоји само онда када је могуће правити рационалне изборе (Према: Dragan R. Simić, *Svetska politika*, op. cit., стр. 183).

¹⁴⁴ Lawrence Freedman, *Strategy: A History*, op. cit., p. 5.

¹⁴⁵ Аристотел каже да „човек, као и све што живи, размишља о очувању себе самог, али сваки човек се пита како треба да живи. Живот човека хоће 'добро', он тражи своје испуњење у 'срећном животу'“. Потребе човека, дакле, нису само нагонске. Он тежи задовољењу и других, 'виших или мета потреба', како их назива Абрахам Маслов (*Abraham Maslow*), а то су потребе за правдом, лепотом, добротом, редом, јединством итд. (Према: Драган Симеуновић, *Теорија политике, Рудер, I део*, Удружење „Наука и друштво“, Београд, 2002, стр. 22; Kelvin S. Hol i Gardner Lindzi, *Теорије личности*, Nolit, Београд, 1983, стр. 261).

¹⁴⁶ Beatrice Heuser, *The Evolution of Strategy: Thinking War from Antiquity to the Present*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, p. 3.

¹⁴⁷ Slobodan Jovanović, *Država*, BIGZ, Београд, 1990, стр. 30-39.

¹⁴⁸ Rich Horwath, "The Origin of Strategy", Strategic Thinking Institute, доступно на: <https://www.strategyskills.com/the-origin-of-strategy/>, приступљено: 09.04.2024.

опстанак могао разумети као политички циљ, док стратегија представља идеју како то средство употребити зарад постизања победе над противником ради остварења тог политичког циља.

Да се родно место стратегије налази у споју државничке и војне делатности, и то у раном периоду развоја државе, потврђује чињеница да готово свако дубље теоријско разматрање стратешке проблематике започиње цитатима из класичних дела из периода Антике. У њих свакако спадају она дела настала негде у 4. веку пре н.е, попут Сун Цуовог (*Sun Tzu*) *Умећа ратовања*, Тукидидовог (*Thucydides*) *Пелопонеског рата* или Каутиљине (*Kautilya/Chanakya*) *Арташастре*.¹⁴⁹ Премда се прве расправе о стратегији везују за древну Кину између 4. и 2. века п.н.е., сам термин „стратегија“, тачније *strategía* или *strategiké*, старогрчког је порекла и настао је знатно касније, тек у 4. веку нове ере. Изведен је из речи *strategos*, што у преводу значи генерал или војсковођа, односно из именице *strat*, која означава војску, и глагола *agos*, који значи водити.¹⁵⁰

Иако се настанак термина приписује Грцима, они га као и многи други народи тог времена нису користили у значењу које данас има. Грчки еквивалент данашњем значењу стратегије био је термин *strategike episteme*, што значи генералово знање, односно *strategon sophia* или генералска мудрост, док су термин *taktike* Грци користили у значењу реда или поретка.¹⁵¹ У недостатку сопственог термина у објашњењу стратегије Римљани су се користили грчким.¹⁵² Једно од познатијих латинских дела из области војне стратегије, кога је у 1. веку написао римски сенатор Фронтије (*Frontius*), носи грчки назив *Strategemata*. Из истог разлога, пар векова касније, војни приручник византијског цара Маврикија (*Maurice*) понео је грчки назив *Strategikon*.¹⁵³ Поред наведених, антички период обилује и многим другим делима исписаних пером државника, војсковођа, историчара, филозофа и теоретичара, који су се дотицали или су у потпуности били преокупирани проблематиком стратегије.¹⁵⁴

Проучавање дела античких политичких филозофа и њихових ставова о држави и њеном односу према војној делатности подстакло је мислиоце и војсковође средњег и новог века да разматрају спрегу политике и стратегије, као и начине да унапреде теорију ратне вештине. Италијански државник и политички теоретичар из 16. века, Николо Макијавели (*Niccolò Machiavelli*), сматрао је да „добра војна организација чини темељ сваке државе“.¹⁵⁵ Његова заслуга у развоју стратешке мисли проналази се у томе што је проучавање рата учинио социјалном науком коју је одвојио од разматрања етичких циљева

¹⁴⁹ Међу наведеним и другим делима из тог времена *Умеће ратовања* сматра се најстаријим делом које се бавило стратешком проблематиком. У њему су дате темељне одреднице стратегије. Упркос времену у коме је настало, Лидел Харт (*Basil Liddell Hart*) сматра да је оно и даље ненадмашно својом обухватношћу и дубином, док Семјуел Грифит (*Samuel B. Griffith*) напомиње да је Сун Цу тежио систематичном знању о стратегији које би помогло државницима и генералима да успешно окончају ратове. Међутим, многи аутори сматрају да Сун Цуова стратешка мисао надмашује проблематику рата и да је применљива у различитим областима државног и друштвеног живота савременог доба (Према: Душан Вишњић, *Стратегија државе као судбина нације*, оп. цит., стр. 188-189).

¹⁵⁰ Владимир Ајзенхамер, „Стратешке студије – од војних наука до студија безбедности“, у: Владимир Цветковић (ур.), *Науке безбедности: Врсте и облици*, Факултет безбедности, Београд, 2020, стр. 79.

¹⁵¹ Edward N. Luttwak, *Strategy: The Logic of War and Peace*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2001, p. 239.

¹⁵² Хорват наводи да су римски историчари користили термин „стратегија“ али искључиво како би означили територије под контролом стратега, војног заповедника у старој Атини и члана ратног већа (Rich Horwath, *The Origin of Strategy*, op. cit.).

¹⁵³ Дело је представљало компилацију стратегема, односно *strategems*, што у преводу значи ратни трикови (Према: Rich Horwath, *Isto*).

¹⁵⁴ Трагове стратешке мисли Фридман проналази чак у садржајима историјских дела, попут Хомерове *Одузеје* или *Илијаде*, затим у филозофским расправама Платона, па и у самој Библији (Lawrence Freedman, *Strategy: A History*, op. cit., pp. 3-41).

¹⁵⁵ У Макијавелијевим делима *Principe* и *Discorsi* провејава размишљање о пресудној улози војне моћи у политици, односно да су опстанак и величина државе обезбеђени само онда када војна сила добије право место у политичком поретку (Erl, *Tvorci moderne strategije*, op. cit., str. 9).

и тесно је повезао са политичким и економским размишљањем, док је у војној делатности тежио да прошири поље планирања, а смањи поље случајности.¹⁵⁶ Пуна величина Макијавелија као војног мислиоца препознаје се у његовом делу *О ратној вештини*, у коме нуди 27 општих принципа ратовања, заснованих на предвиђању промена у европском начину ратовања, које би настале као последица друштвене, економске и технолошке еволуције тог времена.¹⁵⁷

Развој стратешке мисли у 17. веку понајвише се везује за теоријско стваралаштво француског војног инжењера, Себастијана Вобана (*Sébastien Le Prestre de Vauban*).¹⁵⁸ Међутим, развоју стратешке мисли тог времена допринели су и други утицајни теоретичари, попут шпанског дипломате и војног писца Гарсије де Силва Фигероа (*García de Silva y Figueroa*) или италијанског војсковође и теоретичара Рајмонда Монтекуколија (*Raimondo Montecuccoli*).¹⁵⁹ Стратешка мисао 18. века понајвише је обележена делима пруског краља Фридриха II Великог (*Friedrich der Große*), затим француског војног теоретичара Жака Гибера (*Jacques de Guibert*), пруског војсковође и теоретичара Дитриха фон Билова (*Dietrich Heinrich Freiherr von Bülow*), велшког војсковође и теоретичара Хенрија Лојда (*Henry H. E. Lloyd*) и многих других. Милан Вего (*Milan Vego*) напомиње да „најистакнутије војсковође и најутуцајнији теоретичари овог века нису користили термин 'стратегија'“. ¹⁶⁰ Попут теоретичара из ранијих периода они су користили друге термине за објашњење стратегије, као што је „велика тактика“, док се разматрање стратешке проблематике у њиховим делима препознавало у размишљањима о рату и ратоводству и њиховом утицају на државну делатност.¹⁶¹

Термин „стратегија“, какав данас познајемо, први пут се појављује у расправама о војним пословима у Европи тек крајем 18. века, али све до 20. века његова употреба није задобила ширу примену.¹⁶² Први га је употребио француски војни теоретичар Пол Жедеон Жоли де Мезероа (*Paul-Gédéon Joly de Maizeroy*) 1771. године, и то у преводу дела *Taktiká* византијског императора Леа VI (*Leo VI*), који је стратегију и тактику посматрао у истој хијерархијској равни. У преводу тог дела Мезаро је навео да су стари Грци користили термин *strategía* у значењу генералске вештине.¹⁶³ Објашњење употребе тог термина довело је до тога да је стратегија, до тада разумљива кроз термине *strategike episteme*,

¹⁵⁶ Према: Erl, *Tvorci moderne strategije*, op. cit., str. 60.

¹⁵⁷ Niccolò Machiavelli, *Art of War*, Translated, Edited, and with a Commentary by Christopher Lynch, The University of Chicago Press, Chicago and London, 2005, pp. 157-159.

¹⁵⁸ Користећи се знањима из примењене математике највећи допринос пружио је на пољу своје специјалности, у изради фортификација и напада на тврђаве (Милан Мишић, *Енциклопедија Британика*, В-Ђ, Народна књига: Политика, Београд, 2005, стр. 68).

¹⁵⁹ У својим мемоарима Монтекуколи нуди обиље информација о стратешком размишљању његовог времена. Он каже „да ко верује да може напредовати или победити без битака противречи самом себи...ко год победи у биткама, осваја не само кампање већ и велики део територије (Hans Delbrueck, *The Dawn of Modern Warfare: History of the Art of War*, Vol. 4, translated by Walter J. Renfro, Jr., University of Nebraska Press, Nebraska/London, 1985, p. 308). Фигероа је сматрао да је „стратегија наука генерала која се бави плановима кампање и употребом тактике за постизање њихових циљева, док се тактика бави формацијама и маневрима на бојном пољу (Claus Telp, *The Evolution of Operational Art, 1740–1813: From Frederick the Great to Napoleon*, Frank Cass, London, 2005, pp. 23–24).

¹⁶⁰ Према: Milan Vego, *Joint Operational Warfare: Theory and Practice*, Vol. I, U.S. Naval War College, Newport, 2007, p. 1-37.

¹⁶¹ Жак Гибер је за стратегију употребљавао термин „велика тактика“ (Jonathan Abel, *Guibert's General Essay on Tactics*, Brill, Leiden/Boston, 2021, pp. 171-272). Стратешка мисао Фридриха II Великог у делу *Generalprinzipien des Krieges* препознаје се, између осталог, у његовом размишљању да битке одлучују о судбини једног народа као и да пруски ратови морају бити кратки, јер би дуготрајни рат довео до опадања пруске дисциплине, депопулације Пруске и исцрпљивања њених ресурса (Hans Delbrueck, *The Dawn of Modern Warfare: History of the Art of War*, op. cit., pp. 310-311).

¹⁶² Lawrence Freedman, “The Meaning of Strategy: Part I: The Origin Story”, *Texas National Security Review*, Vol. 1, Iss. 1, 2017, p. 91.

¹⁶³ Lars Wedin, “The Wonderful Trinity in a Globalized World”, *Journal of the Royal Swedish Academy for War Sciences*, No. 2, 2010, p. 127.

strategon sophia и многе друге, постала само „стратегија“.¹⁶⁴ Тиме је Мезеро уједно постао и први теоретичар који је направио јасну разлику у значењу термина „стратегија“ и „тактика“, као хијерархијски вишег и нижег нивоа ратовања.¹⁶⁵

Свакако важан моменат у развоју термина током 18. века представља спорење теоретичара да ли је стратегија компонента ратне вештине или је наука, или је и једно и друго. Попут Мезероа, или век раније де Силве Фигероа, фон Билон и аустријски надвојвода Карло (*Erzherzog Karl von Österreich*) сматрали су стратегију војном науком, а тактику војном вештином.¹⁶⁶ Попут њих, руски генерал Михаил Иванович Драгомиров сматрао је стратегију теоријом рата, а не нешто што је део ратне праксе.¹⁶⁷ С друге стране, француски адмирал Луис Бует-Виомез (*Louis Édouard Bouët-Willaumez*) дефинисао је стратегију као вештину. Међутим, постојала су и потпуно другачија мишљења која су заступали француски маршал Август де Мармонт (*Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmont*) и генерал Анри Бонал (*Henri Bonnal*). Они су тактику видели као науку, а стратегију као вештину.¹⁶⁸ Несагласје у схватању стратегије наставило се током 19. века, а оно је у извесној мери присутно и данас.

Значење термина „стратегија“ које данас преовладава, и које се покушава ретроспективно приписати теоријској војној мисли ранијег периода, постаје актуелно тек почетком 19. века.¹⁶⁹ Томе је понајвише допринело Клаузевицево размишљање о ратоводству. За њега је ратоводство представљало ратну вештину, и то у правом смислу те речи. Сматрао га је вештином употребе средстава у борби, односно вештином вођења борбе. Будући да је борба сложена делатност, да се састоји из низа појединачних бојева, Клаузевиц посматра тактику кроз активности припреме и вођења бојева, а стратегију као повезивање тих бојева у сврху остваривања ратног циља. Међутим, у Клаузевицевим дефиницијама стратегије и тактике, оне се не сагледавају као део ратне вештине, већ као учења, што указује или на теорију или науку.¹⁷⁰ Појашњење шта је Клаузевиц заиста подразумевао под стратегијом вероватно се може најбоље предочити речима Петра Томца. Он каже да је Клаузевиц „одбацивао сваку позитивну науку о ратној вештини која би имала значај закона. Ратоводство је за њега пре свега вештина, а не наука (теорија), али он каже да је теорија рата могућна и потребна, и да она садржи неопходна начела, правила, прописе и методе, нарочито у области тактике. Стратегији је, с друге стране, теорија мање наметљива и она помаже војсковођи да правилно схвати ствари“.¹⁷¹

Наведено упућује на закључак да се Клаузевиц, за разлику од својих претходника, противио строгој категоризацији стратегије као вештине или науке, сматрајући да је она

¹⁶⁴ Beatrice Heuser, *The Evolution of Strategy: Thinking War from Antiquity to the Present*, op. cit., p. 3.

¹⁶⁵ Исто.

¹⁶⁶ Мезеро је стратегију сматрао дубоком и узвишеном науком која укључује многе друге гране науке, али која је, пре свега, заснована на тактици (Lars Wedin, “The Wonderful Trinity in a Globalized World”, *Isto*, p. 127). Билон каже да је стратегија наука о усмереном кретању ка непријатељу, док је размена удараца тактика. Стратегија се по њему не бави биткама, већ тактика. Карло је сматрао да стратегија, као наука о рату, скицира планове и одређује ток војног подухвата. Врховни командант (стратег) треба да одређује ток војних подухвата, а вештина мора само да изврши стратешке пројекте (Према: Milan Vego, *Joint Operational Warfare: Theory and Practice*, Vol. I, op. cit., p. I-37).

¹⁶⁷ Aleksandr A. Svechin, *Strategy*, ed. Kent D. Lee, East View Publications, Minneapolis, 1992, p. 72.

¹⁶⁸ Бует-Виомез је стратегију сматрао вештином одређивања одлучујућих тачака ратишта и општих линија кретања војске. Молтке каже да је стратегија систем сврсисходности који пркоси општим принципима који би се могли научити. Маршал Мармонт је дефинисао стратегију као опште покрете направљене изван домета непријатеља и пре битака, док је тактика наука о примени маневара. Бонал је стратегију разумео као вештину осмишљавања, а тактику науком о извршењу (Према: Beatrice Heuser, *The Evolution of Strategy: Thinking War from Antiquity to the Present*, *Isto*, p. 3).

¹⁶⁹ Lawrence Freedman, “The Meaning of Strategy: Part I: The Origin Story”, op. cit., p. 91.

¹⁷⁰ Према енглеском преводу дела *О рату* Клаузевиц каже да нас тактика учи о употреби оружаних снага у боју, а стратегија о употреби бојева за постизање ратног циља, док српски превод овог дела упућује на то да су стратегија и тактика не учења, већ саме науке (Carl von Clausewitz, *On War*, edited and translated by Michael Howard and Peter Paret, op. cit., p. 128; Клаузевиц, *О Рату*, оп. цит., стр. 92).

¹⁷¹ Исто, стр. 24.

истовремено и једно и друго. Његов неспорни утицај на развој савремене стратешке мисли допринео је томе да се стратегија данас углавном тако и разуме. У том контексту, Роберт Кенеди (*Robert Kennedy*) каже да „стратегија није стриктно ни наука нити вештина. На неки начин, она је обоје“.¹⁷² Исто сматра и Јаргер (*Harry R. Yarger*) који износи да је „стратегија комплексна и да ју је најбоље сагледавати и као вештину и као науку“.¹⁷³ Међутим, савремена стратешка мисао и даље остаје испуњена строгим поделама стратегије на науку и вештину. Док Лидел Харт сматра да је стратегија вештина, Бернард Броди је посматра кроз оквир науке.¹⁷⁴

1.2.3. Одређење стратегије

Као и у претходним временима и данашње одређење стратегије представља резултат различитих приступа у њеном схватању. За науку је то свакако проблем, а он је додатно усложњен чињеницом што је разматрање стратегије изашло ван оквира војне делатности, захватајући готово све сфере државне и друштвене стварности. Отуда су дилеме у вези њеног одређења постале још израженије. Гледано из угла различитих наука и дисциплина, стратегија се данас понајвише разуме као идеја, замисао или концепт како премостити јаз између актуелне стварности и жељене будућности. Међутим, одговарајући на питање „како“ стратегија се схвата и као кохерентан план акције осмишљен за остваривање жељених исхода, али исто тако и као вештина осмишљавања тог плана и његовог спровођења. Будући да процес осмишљавања идеје или плана неретко подразумева примену логичко-методолошког апарата, стратегија се разуме и као метод мишљења, чак и као наука, и то практична, будући да је усмерена ка решавању конкретних проблема друштвене стварности.¹⁷⁵ Ипак, позивајући се на начело научне прецизности, није исправно сагледавати стратегију истовремено и као идеју, план, метод мишљења, као науку или вештину. Отуда из угла овог начела бројне савремене дефиниције стратегије остају упитне.

У настојању јасног разумевања и правилног одређења стратегије треба се вратити Гункловом виђењу стратегологије, као једне од многих дисциплина идеономије. Полазећи од таквог схватања стратегологије, стратегија се, у најширем смислу, може разумети као идеја. Конкретније, стратегија је идеја о начину употребе средстава у контексту постављеног циља. Стратегија, дакле, треба да одговори на питање како нешто урадити да би се тај циљ остварио. Она је идеја која спаја расположива средства и постављен циљ. Однос те идеје са расположивим средствима и постављеним циљевима може се посматрати кроз концептуални оквир. У том смислу, Осинга каже да је „стратегија идеја која пружа концептуалну везу између акције и ефекта, односно између инструмента и циља“.¹⁷⁶ Према Шмиту (*John F. Schmitt*), концепт представља „опис методе или шеме за употребу одређене способности у постизању постављеног циља. Концепт се сагледава кроз однос циљева, начина и средстава, при чему блиско кореспондира са начином. Средства су способности

¹⁷² Robert Kennedy, “The Elements of Strategic Thinking: A Practical Guide”, in: Gabriel Marcella (ed.), *Teaching Strategy: Challenge and Response*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, Carlisle, 2010, p. 15.

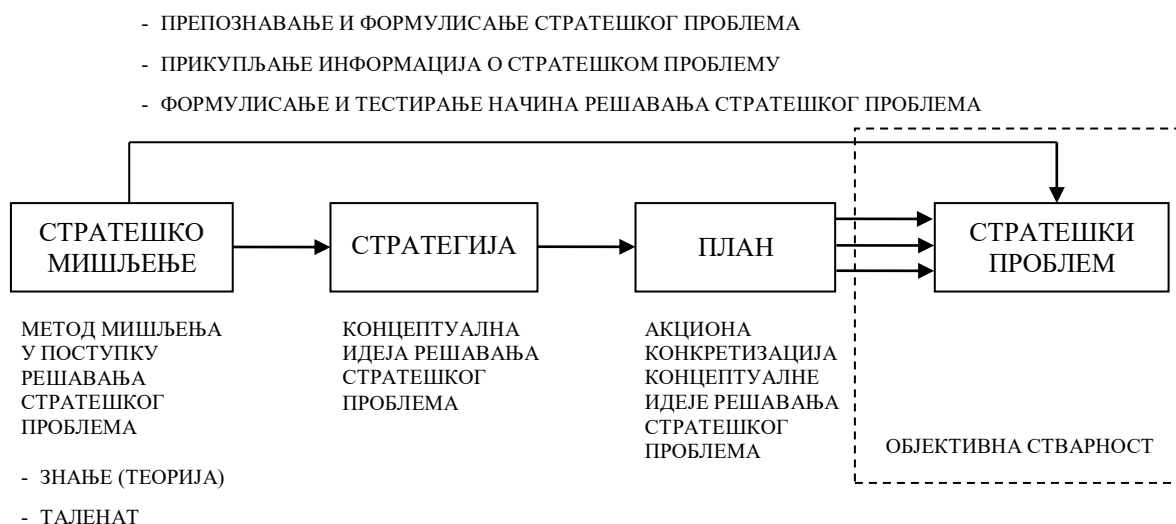
¹⁷³ Harry R. Yarger, *Strategic Theory for the 21st Century: The Little Book on Big Strategy*, op. cit., pp. 1-2.

¹⁷⁴ Лидл Харт сматра да је стратегија вештина расподеле и примене војних средстава за постизање циљева политике (Према: B. S. Liddell Hart, *Strategy*, Second Revised Edition, A Meridian Group, London, 1967, p. 321). Сматрајући да се стратегија и економија заснивају на становишту здравог разума о људским интеракцијама, Бернард Броди је дао подстрек развоју стратегије као науке на потпори методолошког апарата економских наука (Према: Thomas G. Mahnken and Joseph A. Maiolo, “Part I - The Uses of Strategic Theory”, in: Thomas G. Mahnken and Joseph A. Maiolo (eds.), *Strategic Studies: A Reader*, Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York, 2008, p. 5).

¹⁷⁵ Према: Душан Вишњић, *Стратегија државе као судбина нације*, оп. цит., стр. 107; Harry R. Yarger, *Strategic Theory for the 21st Century: The Little Book on Big Strategy*, op. cit., pp. 2-3; Bofr, *Uvod u strategiju*, op. cit., str. 20-21; Bernard Brodie, “Strategy as Science”, *World Politics*, 1. July, 1949, pp. 467-510; Edward N. Luttwak, *Strategy: The Logic of War and Peace*, op. cit., pp. 16-31.

¹⁷⁶ Frans P. B. Osinga, *Science, Strategy and War: The Strategic Theory of John Boyd*, op. cit., p. 9.

које треба применити у датој ситуацији, циљеви су стања која се тим средствима желе достићи, а начини су метод примене тих средстава“.¹⁷⁷ Будући да одговара на питање „како“, суштина сваке стратегије налази се у опису идеје о начину (методе) како нешто урадити. Међутим, шира слика те идеје стиче се кроз релацију циљева, начина и средстава, то јест питања „шта“, „како“ и „чиме“.

Слика 3 – Место стратегије у поступку решавања стратешког проблема¹⁷⁸

Дакле, у којој год области се сагледава, стратегија би се морала разумети као идеја, а не као план, метод мишљења, наука, теорија или вештина. Ипак, стратегија је блиско повезана са свим наведеним појавама, јер она им претходи или из њих проистиче. Најчешће се поистовећује са планом, али је стратегија општији појам од плана. Она је свеобухватна идеја или визија којом се усмерава кретање неке организације (државе, нације, војске, компаније итд.) од њеног тренутног до крајњег жељеног стања. За разлику од плана, стратегија представља највиши и најопштији ниво приступа одређеном проблему. Таквим приступом се, у најширем смислу, описује начин или концепт решавања тог проблема, превазилажења препрека и коришћења предности у окружењу деловања организације. Стратегија, као општа концептуална замисао, дакле, пружа усмерење решавања проблема, док план детаљно описује како се то усмерење конкретно извршава. План је, дакле, детаљна мапа пута којом се конкретизује концептуална идеја решавања одређеног проблема кроз конкретне акције, временске и просторне оквире, потребне материјалне и људске ресурсе.¹⁷⁹ У том смислу, план представља оперативну компоненту стратегије. Другим речима, планом се стратегија отелотворује кроз конкретно дефинисане активности односно курсеве акције.

Стратегија се често поистовећује са методом мишљења. Међутим, метод мишљења везан је за стратешко мишљење, чији резултат представља стратегија. Метод мишљења је заправо начин или логика по којој се одвија процес или поступак стратешког мишљења. У најширем смислу, стратешко мишљење се, према Врачару и Милковском, може одредити као „ментална активност која се примењује у контексту изналажења рационалних идејних решења ради остваривања неког циља, а у области националне безбедности за остваривање

¹⁷⁷ John F. Schmitt, “A Practical Guide for Developing and Writing Military Concepts”, Hicks & Associates, Inc., McLean, December 2002, p. 3.

¹⁷⁸ Извор: Milinko Vračar, „How to Understand Strategy“, op. cit., p. 272.

¹⁷⁹ Према: Cecilia Lynch, “Strategy vs Plan: What's the difference and which do you need?”, доступно на: <https://www.focusedmomentum.com/blog/difference-between-a-strategy-and-a-plan>, приступљено: 16.9.2024.

циљева државне политике у складу са државним и националним интересима“.¹⁸⁰ Рационалност идејних решења садржана је у њиховој изводљивости, а потом у њиховој ефективности (делотворности) и ефикасности (економичности). То је заправо логика по коме се одвија стратешко мишљење. Том логиком указује се да расположива средства треба примењивати на начин којим се обезбеђује остваривање постављеног циља (ефективност), али у оквирима прихватљивих трошкова и ризика (ефикасност). Пут до таквих начина води кроз процес стратешког мишљења, односно кроз логичко-методолошки поступак његовог одвијања, а резултат тог поступка је стратегија, као идеја о начину решавања стратешког проблема.

Упркос томе што многи теоретичари сматрају да је стратегија наука, то ипак није исправно разумевање њене суштине. Наука може бити једино стратегиологија, са јасно дефинисаним предметом истраживања, методолошким апаратом, језиком и теоријом. Марковић каже да „предмет истраживања ма које науке јесу актуелни проблеми настали у процесу практичне интеракције човека и објективне стварности, док је основни смисао сваке науке спознаја те стварности ради решавања проблема унутар ње“.¹⁸¹ Тако би, сходно томе, објекат стратегиологије била свеукупна објективна стварност, док би њен предмет чиниле конкретне појаве унутар те стварности, које Оцић описује као „напетости или тензије, загонетке или дилеме које стратегија треба да реши“.¹⁸² Предмет стратегиологије, дакле, нису све појаве објективне стварности, већ проблеми који се јављају у вези са задовољењем одређених потреба државе (нације), различитих друштвених група и организација (војних, економских, политичких, религијских, спортских итд.), па и самог човека као појединца. Стога се ти проблеми могу назвати „стратешким“, с обзиром да се задатак стратегије налази у томе да их реши.

У том смислу, посматрано из угла државе, предмет стратегиологије представљају бројни стратешки проблеми који се јављају у форми различитих изазова очувању, унапређењу и/или заштити државних и националних вредности и интереса. Посматрано уже, из угла војне организације, предмет стратегиологије представљају насилне појаве оружане природе, којима се угрожавају национални интереси и вредности. Предмет стратегиологије, међутим, није сведен само на проучавање стратешких проблема, већ је усмерен и на сагледавање начина њиховог решавања. Стога, у целини посматрано, предмет стратегиологије обухвата идентификовање и анализу стратешких проблема, као и проучавање и развијање когнитивних методолошких поступака којима се такви проблеми решавају. Такви поступци представљају основу формулисања стратегије.

Поред тога што није наука, стратегија није ни теорија, али се на њу нужно ослања. Теорија може бити само конституенс стратегиологије као науке. У том смислу, задатак стратегиологије јесте да спозна објективну стварност кроз призму стратешких проблема, а да верификована знања о тим проблемима преточи у научну теорију. Важно је, при томе, разумети да теорија не нуди конкретна решења одређених стратешких проблема. Практична вредност теорије налази се у томе што она стратезима пружа могућност бољег разумевања појава објективне стварности, њихових основних чиниоца и закона на којима се заснива њихов међусобни однос. То знање помаже стратегу у процесу решавања стратешких проблема који су везани за одређене појаве објективне стварности. Успех њиховог решавања, међутим, не зависи само од познавања стратешких проблема, већ и од поступка њиховог решавања. Зато је задатак стратегиологије да уједно развија теорију стратешког мишљења, то јест теорију когнитивног процеса решавања стратешких проблема.

¹⁸⁰ Према: Милинко Врачар и Вангел Милковски, „Стратејски приступ Републике Србије у решавању косовско-метохијског проблема“, *Национални интерес*, Год. XVII, Вол. 43, Бр. 3, 2022, стр. 53.

¹⁸¹ Према: Михаило Марковић, *Филозовске основе науке*, оп. цит., стр. 25; Група аутора, *Политичка енциклопедија*, оп. цит., стр. 628.

¹⁸² Према: Часлав Оцић, *Ка обали плови: Стратејолошка разматрања*, оп. цит., стр. 18-19.

Стратегија се не може поистоветити нити са вештином, јер је вештина везана за процес стратешког мишљења. Роберт Кенеди сматра да „вештина представља способност стратешког размишљања, која се стиче искуством, посматрањем и проучавањем. Размишљати стратешки значи систематски трагати за знањем које, између осталог, укључује препознавање и формулисање проблема, прикупљање информација о проблему, формулисање и тестирање алтернативних начина његовог решавања“.¹⁸³ Вештина ипак није само усвојено или стечено знање, већ и урођен дар или таленат. Вишњић, стога, описује вештину као „људски таленат за одабир најпогоднијих средства потребних за остварење датог циља“.¹⁸⁴ О вештини, и као знању, и као таленту, говори и сам Клаузевиц, описујући ратног генија као фигуру која надмашује обичне способности војсковође. Клаузевиц каже да „ратни геније поседује изузетне квалитете неопходне за успешно вођење рата. Он је особа која се издваја својом вештином да процени ситуацију, донесе одлуке и ефикасно одговори на промене током сукоба“.¹⁸⁵ Према томе, стратегија је идеја о начину решавања стратешког проблема, која настаје као резултат стратешког мишљења – когнитивног процеса који се ослања на вештину стратега, односно на његово знање и таленат за вођење рата.

Стратегија, дакле, није план, нити теорија, ни наука, нити вештина, иако је са свима њима блиско повезана. Она претходи плану као општа концептуална замисао која одређује правце деловања; ослања се на теорију, јер теорија пружа разумевање објективних појава и закономерности; користи метод мишљења који структурира ток стратешког промишљања; и у значајној мери зависи од вештине стратега – од његовог знања, искуства и талента. У суштини, стратегија представља идеју која усмерава организацију – државу, војску, корпорацију или било који сложени систем – од постојећег ка жељеном будућем стању. Она описује рационалан начин решавања проблема, односно начин достизања жељеног стања кроз употребу расположивих средстава, превазилажење ограничења и искоришћавање предности окружења. Стратегија, другим речима, одређује шта треба постићи, чиме и којом логиком, док план конкретизује ту замисао у времену, простору и кроз ресурсе.

Према томе, стратегија је идеја о рационалном начину решавања стратешког проблема. Она настаје као резултат стратешког мишљења – когнитивног процеса који се ослања на знање, искуство и интелектуалну вештину стратега. Схваћена кроз концептуалну везу између средстава и постављеног циља, стратегија је применљива у свим областима државне и друштвене стварности. Тако се, из угла државничке делатности, стратегија може разумети као рационална идеја о начину коришћења инструмената националне моћи (дипломатских, информационих, војних и економских) ради остваривања политичких циљева у складу са националним интересима.¹⁸⁶ У области војне делатности, стратегија представља идеју о начину коришћења војних средстава ради реализације циљева политике. Уколико се војна делатност посматра кроз призму ратних времена, онда се стратегија може разумети као идеја о начину вођења рата, односно о начину употребе оружане силе ради постизања циљева политике.

¹⁸³ Robert Kennedy, “The Elements of Strategic Thinking: A Practical Guide”, op. cit., pp. 15-16.

¹⁸⁴ Dušan Višnjić, *Pojam oružane borbe: Logički ogled*, op. cit., str. 13.

¹⁸⁵ Неке од основних карактеристика које Клаузевиц повезује са ратним генијем укључују: способност брзог расуђивања; уочавања тренутка и савладавања трења (непредвидивих околности); затим одлучност и храброст; оригиналност и креативност; јасноћу ума и сл. Клаузевиц је посебно наглашавао да ратни геније није само резултат урођених способности и талента, већ и последица искуства, образовања и континуираног усавршавања. Он представља спој теоријских знања и практичних вештина, при чему је кључни фактор успеха управо његова способност да се прилагоди променама и задржи хладнокрвност у условима високог ризика и неизвесности (Клаузевиц, *О Рату*, оп. цит., стр. 66-80).

¹⁸⁶ U.S. Joint Chiefs of Staff, “Strategy: Joint Doctrine Note 1-18”, US Joint Force Development, 25 April 2018, p. 1-1.

1.3. Како разумети велику стратегију

Питања како дефинисати велику стратегију и да ли она уопште постоји и даље представљају извор недоумица у њеном проучавању, упркос сталном и све израженијем порасту популарности самог појма. Нина Силов (*Nina Silove*) износи да „међу теоретичарима постоји широка сагласност да се велика стратегија односи на дугорочан феномен, усмерен ка највишим приоритетима државе, који обухвата све облике државног деловања – војне, дипломатске, економске и друге. Ипак, мање је јасно шта тачно представља појава која се кроз те карактеристике испољава, што указује на методолошке недостатке у начину на који теоретичари, често имплицитно, дефинишу и операционализују појам велике стратегије“.¹⁸⁷ Савремена литература о великој стратегији, према Брендсу, „и даље не почива на јединственом значењу овог појма. Напротив, он се често користи без икаквог прецизног дефинисања, што за последицу има расправе које више прикривају него што расветљавају његово стварно значење“.¹⁸⁸

Овакав проблем посебно је изражен у оквиру стратешких студија, чији интердисциплинарни карактер отвара простор за конфузију између супротстављених, па чак и међусобно искључивих схватања велике стратегије.¹⁸⁹ Додатне нејасноће уносе контрадикторни ставови, и то веома утицајних аутора унутар дисциплине. Тако, на пример, у делу *The Strategy Bridge: Theory for Practice* Колин Греј каже да су „све стратегије велике, при чему сам појам стратегије дефинише релативно уско, превасходно војним терминима, као усмеравање употребе и претње употребом оружане силе ради остваривања политичких циљева“.¹⁹⁰ Овакви погледи додатно замагљују јасно разграничење стратегије и велике стратегије, доприносећи концептуалној нејасноћи велике стратегије унутар савремене стратешке мисли. Стога, данашње разумевање овог појма у великој мери осликава стање које је Лидел Харт уочио још 1929. године, када је изнео да је „подручје велике стратегије у највећој мери *terra incognita* – простор који још увек чека на истраживање и разумевање“.¹⁹¹

Лукас Милевски износи да „сам појам и почетна идеја о великој стратегији (*la grande stratégie*) потичу из француске војне мисли, док је британска стручна јавност била упозната са појмом већ 1805. године. У једној војној енциклопедији из тог периода забележено је да се стратегија, односно знање о командовању армијама, може поделити на два дела – један који обухвата вишу, и други који обухвата нижу грану ове вештине. Први део обухвата све оно што би требало да зна врховни командант, као и његови потчињени генерали, док се други део односи на штаб и на одређени број нижих официра“.¹⁹² Све до 20. века, развој великостратешке мисли у војном дискурсу одвијао се уз значајне појмовне нејасноће и недовољно јасно разграничење између стратегије и њених виших облика. У том периоду, како износи Милевски, „велика стратегија се најчешће схватала као унутрашња, елитна компонента саме стратегије, а не као посебан и свеобухватан концептуални оквир који интегрише војне, политичке и друге инструменте државне моћи“.¹⁹³

Велика стратегија, у савременом значењу, представља творевину 20. века, посебно његове прве половине. Са порастом сложености вођења рата, сам појам „стратегија“ показао се недовољно разрађеним, те се јавила потреба за његовим прецизнијим рашчлањивањем како би се омогућило аналитички јасније промишљање. У делу из 1906. године, *Strategical Terms and Definitions Used in Lectures on Naval History*, Џулијан Корбет

¹⁸⁷ Nina Silove, “Beyond the Buzzword: The Three Meanings of ‘Grand Strategy’”, op. cit., p. 27.

¹⁸⁸ Hal Brands, *The Promise and Pitfalls of Grand Strategy*, Strategic Studies Institute, op. cit., p. 1.

¹⁸⁹ Lukas Milevski, *The Evolution of Modern Grand Strategic Thought*, Oxford University Press, Oxford, 2016, pp. 1-2.

¹⁹⁰ Colin S. Gray, *The Strategy Bridge: Theory for Practice*, op. cit., pp. 19, 115.

¹⁹¹ Basil H Liddell Hart, *The Decisive Wars of History: A Study in Strategy*, G Bell & Sons, London, 1929, p. 151.

¹⁹² Lukas Milevski, *The Evolution of Modern Grand Strategic Thought*, op. cit., pp. 15-16.

¹⁹³ Isto, p. 16.

(Julian S. Corbett) поделио је „стратегију на велику, односно главну стратегију, и мању стратегију. Према њему, велика стратегија обухвата све ресурсе нације за рат, укључујући војне, економске, дипломатске и политичке чиниоце, док се мања стратегија односила пре свега на оперативне планове и начине њихове реализације“.¹⁹⁴ У књизи *The Reformation of War* из 1923. године, Џон Фредерик Чарлс Фулер, ослањајући се на сопствено искуство из Првог светског рата, уводи разликовање више врста стратегија – велике, главне и мале. Фулерова велика стратегија усмеравала је војне аспекте нације, морал цивилног становништва, трговинске и индустријске ресурсе, као и елемент духа.¹⁹⁵ За њега је велика стратегија била делатност највишег нивоа власти и подразумевала је координацију материјалних и друштвених снага Британске империје ради њене адекватне припремљености за будуће сукобе, за коју је сматрао да је на почетку Првог светског рата била недовољна.¹⁹⁶

У делу *The Decisive Wars of History: A Study in Strategy* из 1929. године, Лидл Харт нуди једну од најзначајнијих виђења велике стратегије. Лејтон (Peter Layton) истиче да „Хартово размишљање о великој стратегији и данас чини темељ разумевања овог појма не само у теорији, већ и у државничкој пракси“.¹⁹⁷ Према Харту, „улога велике стратегије јесте да координише и усмерава све ресурсе једне нације ка остварењу политичког циља рата, који је одређен националном политиком. Велика стратегија треба да израчунава и развија економске ресурсе и људску снагу нације како би се обезбедила одрживост оружаних снага. Исто важи и за моралне ресурсе, јер је подстицање и учвршћивање воље за победом и истрајност подједнако важно као и располагање опипљивијим облицима моћи. Она такође треба да уреди расподелу моћи између различитих родова оружаних снага, као и између војске и индустрије. Али ни ту се њена улога не завршава, будући да је борбена моћ само један од инструмената велике стратегије. Она мора да узме у обзир и да примени моћ финансијског, дипломатског и трговинског притиска, као и, не мање важно, етичког притиска, ради подривања воље противника. Добар и праведан циљ истовремено је и мач и штит. Најзад, док је хоризонт стратегије ограничен трајањем рата, велика стратегија гледа даље од самог рата – ка миру који ће уследити“.¹⁹⁸

Десетак година касније, у делу *Strategy of Indirect Approach*, Харт поново наглашава да „стратегија не сме бити ограничена само на припрему и извођење војних операција, већ мора обухватити и период мира, као и политичке, економске и дипломатске инструменте државне моћи. Велику стратегију назива националном ратном политиком, чији је циљ не само победа у рату, већ и обезбеђивање стабилног и праведног мира, односно спречавање да исход рата садржи клицу будућег сукоба“.¹⁹⁹ Хартово инсистирање на стратешком промишљању постконфликтног периода посебно је значајно, јер наглашава да успех стратегије не произилази само из војног тријумфа, већ изискује способности државе да обликује крајње жељено стање, које ће дугорочно спречити обнову непријатељстава и очувати политички резултат рата.

Истовремено са Фулером и Хартом, тумачења велике стратегије од стране других аутора пролазила су кроз сличан, али још израженији процес ширења значења овог појма. Дефиниција коју је понудио Едвард Мид Ерл и данас је присутна у научној употреби, иако је по утицају и учесталости цитирања мање заступљена од Хартове. У вихору Другог светског рата, у уводном есеју зборника *Makers of Modern Strategy* из 1943. године, Ерл каже „да је велика стратегија највиши облик државног планирања и деловања, у којем се

¹⁹⁴ Julian S. Corbett, *Some Principles of Maritime Strategy*, United States Naval Institute, Annapolis, 1911, (reprinted 1988), p. 308.

¹⁹⁵ J. F. C. Fuller, *The Reformation of War*, 2nd ed., Hutchinson and Co, London, 1923, p. 214.

¹⁹⁶ Исто.

¹⁹⁷ Peter Layton, “The Idea of Grand Strategy”, *The RUSI Journal*, Vol. 157, No. 4, 2012, p. 57.

¹⁹⁸ Basil H Liddell Hart, *The Decisive Wars of History: A Study in Strategy*, op. cit., p. 150.

¹⁹⁹ Lidel Hart, *Strategija posrednog prilaženja*, Vojno delo, Beograd, 1952, str. 212-219 (оригинал дело: B. H. Liddell Hart, *The Strategy of Indirect Approach*, Faber & Faber, London, 1941).

војни, економски, дипломатски и други ресурси интегришу у периодима мира и рата ради остваривања виталних националних интереса“.²⁰⁰ Велика стратегија, према њему, није ограничена само на вођење рата, већ обухвата његову припрему и одређивање политичких циљева. Она обезбеђује да држава уђе у рат под најповољнијим условима. Ерл наглашава да политика и војска морају деловати у тесној координацији, а да је улога велике стратегије да управља свим инструментима националне моћи. За њега стратегија постаје свеобухватан процес управљања националним ресурсима и државним циљевима, где је војна сила само један од елемената државне политике.²⁰¹

Ширину погледа на велику стратегију обележила су и новија тумачења, која се јављају од друге половине 1970-их година све до данас. Тако, на пример, Бари Позен наводи да „велика стратегија мора да идентификује вероватне претње безбедности државе и да осмисли политичке, економске, војне и друге одговоре на те претње“.²⁰² Едвард Лутвак такође ставља у средиште велике стратегије спајање војних и невојних средстава. На нивоу велике стратегије, према његовом тумачењу, „међусобна дејства нижих, војних нивоа, њихова синергија или противречности, производе коначне исходе у ширем оквиру међународне политике, и то у сталној интеракцији са невојним трансакцијама држава – формалним дипломатским разменама, јавним комуникацијама и пропагандом, тајним операцијама, перцепцијама других актера које обликују обавештајни извори, како званични тако и незванични, као и свим економским трансакцијама које имају значај изван искључиво приватне сфере“.²⁰³

Иако су Фулер и Ерл изместили опсег велике стратегије на период мира, једна од кључних одлика овог корпуса тумачења велике стратегије јесте њена блиска повезаност са ратом. Говорећи о пракси велике стратегије, Лутвак каже да „границе велике стратегије јесу широке, али оне не обухватају све односе свих актера у укупности међународне политике“.²⁰⁴ Према њему, велика стратегија се испољава искључиво у условима оружаног сукоба, а не као стална и свеобухватна делатност државног управљања у миру. Сличан став заузима и Колин Греј, који наглашава да, „уколико појам велике стратегије жели да задржи интелектуалну доследност, он мора да прихвати нужну повезаност са војном силом, као једним, али не и јединим од својих обележја“.²⁰⁵ У прилог томе, Мајкл Хауард (*Michael Howard*) каже да се „велика стратегија у првој половини 20. века огледала у мобилизацији и распоређивању националних ресурса, људства и индустријских капацитета, уз истовремено ангажовање ресурса савезничких, а кад год је то било могуће и неутралних држава, са намером остварења националних циљева у ратним условима“.²⁰⁶ У целини посматрано, наведени ставови указују на то да је значајан број аутора, у већем делу 20. века, феномен велике стратегије превасходно схватао као концепт чија је примена нераскидиво повезана са ратним временима и условима оружаног сукоба.

Ипак, у другој половини 20. века долази до измештања великостратешке мисли из оквира војне теорије. Окончање Другог светског рата означило је дубоку прекретницу у историји међународних односа, али и у самом разумевању и практиковању стратегије. Док су у претходним вековима државе своју моћ углавном заснивале на војним капацитетима и примени силе у оквиру ограничених или тоталних ратова, послератна епоха донела је услове који су захтевали много шире и комплексније облике стратегијског деловања. Успостављање биполарног поретка, појава нуклеарног оружја и безбедносне дилеме,

²⁰⁰ Erl, *Tvorci moderne strategije*, op. cit., str. 2-3 (оригинал дело: Edward Mead Earle (ed.), *Makers of Modern Strategy: Military Thought from Machiavelli to Hitler*, Princeton University Press, Princeton, 1943).

²⁰¹ Isto.

²⁰² Barry R. Posen, *The Sources of Military Doctrine: France, Britain, and Germany Between the World Wars*, Cornell University Press, Ithaca, 1984, p. 13.

²⁰³ Edward N. Luttwak, *Strategy: The Logic of War and Peace*, op. cit., p. 209.

²⁰⁴ Isto, p. 208-209.

²⁰⁵ Colin S. Gray, *The Strategy Bridge: Theory for Practice*, op. cit., p. 114.

²⁰⁶ Michael Howard, *Grand Strategy: Volume IV, August 1942–September 1943*, Her Majesty's Stationery Office, London, 1972, p. 1.

масовни процес деколонизације, настанак глобалних економских институција и све дубља међузависност света, створили су окружење у коме се стратегија више није могла сводити искључиво на војну делатност и оперативно-тактичке моделе вођења рата. Уместо тога, великим силама, пре свега Сједињеним Државама и Совјетском Савезу, постало је неопходно да артикулишу стратегију као свеобухватан приступ који интегрише примену политичких, економских, војних, дипломатских инструмената моћи, ради остварења националних интереса.

Концепт велике стратегије најпре је ушао у државничку праксу, тачније у област спољне политике. Стога, Милевски наводи да је управо „Хладни рат допринео разумевању велике стратегије као оквира за вођење спољне политике“.²⁰⁷ У том периоду, Сједињене Државе и Совјетски Савез деловали су у различитим идеолошким, институционалним и безбедносним оквирима, што је у литератури често тумачено као постојање различитих образаца велике стратегије, иако ти обрасци, на почетку Хладног рата, нису теоријски артикулисани на тај начин. Међутим, стратези и државници тог времена, попут Џорџа Кенана (*George F. Kennan*), Хенрија Кисинџера (*Henry Alfred Kissinger*), Збигњева Бжежинског (*Zbigniew Brzezinski*) и Андреја Громика (*Андрей Андреевич Громыко*), својим промишљањем и спољнополитичком праксом допринели су ономе што ће накнадно бити препознато кроз појмовни оквир велике стратегије.²⁰⁸ Сви они наглашавали су остваривање дугорочних националних интереса, управљање свим државним ресурсима, процену међународног окружења и употребе како војних, тако и невојних инструмената моћи.

Пред крај Хладног рата, у Сједињеним Државама долази до институционализације великостратешког усмеравања политике националне безбедности, пре свега кроз јачање постојећих институција и увођење стратегије националне безбедности као формалног документа 1987. године. Тиме је створена основа за системско и дугорочно усклађивање политичких циљева Сједињених Држава са елементима њихове свеукупне националне моћи, на унутрашњем и спољашњем плану. У том контексту, Милевски наводи да је „за време Хладног рата национална стратегија била синоним за велику стратегију“.²⁰⁹ Појам велике стратегије био је потиснут и функционално замењен појмовима као што су национална стратегија, стратегија националне безбедности, па чак и политика.²¹⁰ Тако је постепеним уласком у оквире државничке праксе велика стратегија, на прелазу два века, задобила знатно шире значење, које и данас преовладава у савременој теорији. Она се данас, према Јаргеру, понајвише разуме као „свеобухватна национална визија развоја, примене и координације свих инструмената националне моћи у сврху остваривања циљева, као што су заштита националне безбедности, подршка економском просперитету нације и промовисања националних вредности“.²¹¹

Популарност термина „велика стратегија“ значајно је порасла након завршетка Хладног рата, посебно по објављивању Кенедијевог (*Paul M. Kennedy*) збирника радова *Grand Strategies in War and Peace* 1991. године. Кенеди сматра да је „велика стратегија концепт који је подједнако усмерен на мир као и на рат, можда чак и више на мир него на рат. Она се не завршава окончањем рата, нити започиње његовим избијањем. Велика стратегија се односи на развој и интеграцију политика које треба да делују током деценија, па чак и векова“.²¹² Ипак, упркос све већој популарности термина у постхладноратовском периоду, многи од оних који су га користили, или га и даље користе, истичу да је велика

²⁰⁷ Lukas Milevski, *The Evolution of Modern Grand Strategic Thought*, op.cit., p. 5.

²⁰⁸ Види више у: Lukas Milevski, *Isto*, pp. 88-94, 104-106; Justin Vaïsse, *Zbigniew Brzezinski: America's Grand Strategist*, Harvard University Press, Cambridge, 2018; Alexander A. Sindeev, "A. A. Gromyko and Security Policy: Conflict of Strategies after Helsinki", *Contemporary Europe*, No. 3 (131), 2025, pp. 202-211.

²⁰⁹ Lukas Milevski, *Isto*, p. 98.

²¹⁰ Види више у: *Isto*, pp. 97-103.

²¹¹ Према: Harry R. Yarger, *Strategic Theory for the 21st Century: The Little Book on Big Strategy*, op. cit., p. 11.

²¹² Paul M. Kennedy, "Grand Strategies in War and Peace: Toward a Broader Definition", in: Paul M. Kennedy (ed.), *Grand Strategies in War and Peace*, Yale University Press, New Haven, 1991, p. 4.

стратегија клизав, нејасан и збркан концепт. Стога, Брендс наводи да се „у савременој литератури још увек воде расправе о томе како овај појам треба дефинисати. Иако се поједине дефиниције наводе чешће од других, ниједна од њих није постала општеприхваћена или ауторитативна. Напротив, сам број дефиниција, и њихов стални пораст, сведочи о дубокој неслаганости у погледу значења овог појма. Додатни доказ таквог неслагања јесте и упорна присутност неколико фундаменталних питања, међу којима су: да ли велика стратегија уопште постоји; да ли је она резултат свесне намере; да ли све државе имају велику стратегију или само велике силе; као и у којој мери је велика стратегија трајна, а у којој прилагодљива“.²¹³

Без обзира на појмовне нејасноће и неслагања бројних аутора, могло би се закључити да је значење појма „велика стратегија“ постепено еволуирало током 20. века, крећући се од првобитно уског, војног разумевања, ка ширем државничком оквиру усмеравања укупне националне моћи у правцу остваривања постављеног политичког циља. Иако се значење појма у међувремену променило, ова еволуција ипак није подразумевала напуштање рата као централне референтне тачке велике стратегије, већ њено ширење на период мира, у коме се стратешко деловање државе све више ослањало на политичке, економске, дипломатске и друге институционалне инструменте моћи. У том смислу, велика стратегија се током друге половине 20. века трансформисала у стратешки концепт који обухвата како спољнополитичко позиционирање државе, тако и унутрашње управљање ресурсима и институционалним потенцијалима, при чему је задржала чврсту везу са ратним временима. Стога се савремено разумевање велике стратегије не може схватити као одвајање од рата, већ као концептуално преобликовање у условима у којима је рат постао један, али не и једини начин остваривања политичких циљева државе.

1.4. Како разумети ратну стратегију

1.4.1. Одређење ратне стратегије

Реч стратегија потиче из војне праксе. Првобитно је била строго повезана са вођењем рата, али се данас користи у знатно ширем значењу и односи се на различите сфере друштвеног и државног деловања. Зато је у терминологији стратешких студија присутан проблем недостатка адекватне синтагме чијом би се употребом терминолошки јасно указало на стратегију везану искључиво за период одвијања рата. У ту сврху, и даље се најчешће користи само термин „стратегија“, чиме се не прави јасна разлика између стратегије у рату и осталих стратегија. Такође, у пракси је присутно и коришћене синтагме „војна стратегија“. Ипак, и то није исправно, јер рат није сведен само на оружану борбу. Није исправно нити коришћење синтагме „стратегија ратишта“ која се данас увелико налази у терминологији стратешких студија.²¹⁴ Ратиште је простор одвијања рата, а рат је двосмеран процес. По томе би се могло закључити да је стратегија ратишта јединствена за све зараћене стране, али она то није. Свака зараћена страна има своју стратегију ратовања којом се користи у сукобу са другом страном. Отуда се закључује да би исправније било употребити синтагму „стратегија ратовања“. Међутим, и ратовање је, попут рата, двосмеран процес, што употребу и ове синтагме чини неадекватном. Поред тога, неадекватност њене употребе налази се у томе што је ратовање део рата, те се њеном употребом циљеви ратовања могу поистоветити са ратним циљевима зараћених страна, а то је свакако погрешно.

²¹³ Hal Brands, *The Promise and Pitfalls of Grand Strategy*, Strategic Studies Institute, op. cit, pp. 1-7.

²¹⁴ У западној литератури стратешких студија данас се све више користи синтагма 'стратегија ратишта' (theater strategy) како би се указало на стратегију у рату. (Видети у: Andrew S. Harvey, "The Levels of War as Levels of Analysis", *Military Review*, Vol. 10, Iss. 1, November-December 2021, p. 77).

Сложеност проблема употребе адекватне синтагме захтева изналажење компромисног решења. Будући да је рат шири појам од ратовања, да обухвата како ратни циљ, тако и циљеве ратовања, за стратегију ратних времена условно се може користити синтагма „ратна стратегија“. Префиксом „ратна“ указује се на стање рата за које је стратегија везана, али искључиво као једнострана појава, то јест као идеја једне зараћене стране о начину вођења рата против друге, противничке стране. На темељу истог компромисног принципа условно се могу користити и синтагме „ратни циљ“ и „циљ ратовања“. Њима се указује искључиво на циљеве рата и ратовања једне зараћене стране. Тако би се, уважавањем наведене условности, ратна стратегија могла разумети као концептуална замисао примене националне моћи, пре свега њене војне компоненте, ради остваривања ратног циља. Међутим, потпуније разумевање ратне стратегије захтева најпре познавање њеног места у систему државне полистратегије, а затим и познавање њене структуре према нивоима одвијања рата.

1.4.2. Ратна стратегија у систему државне полистратегије

Државна полистратегија представља систем међусобно усаглашених стратегија различитог нивоа, посредством којих држава усмерава и примењује укупну националну моћ – у миру и рату – ради остваривања политичких циљева заснованих на државним и националним интересима (Слика 4). У западној литератури овакав систем најчешће се посматра као хијерархијски уређен низ стратегија – од велике стратегије, као највишег и свеобухватног оквира, преко стратегије националне безбедности, до нижих, секторских стратегија повезаних са појединачним функцијама државе.²¹⁵ Иако се највиши ниво полистратегијског система уобичајено приказује као ниво велике стратегије, он се може разумети и као ниво стратегије националне безбедности, будући да се ова два појма у теорији често изједначавају.²¹⁶

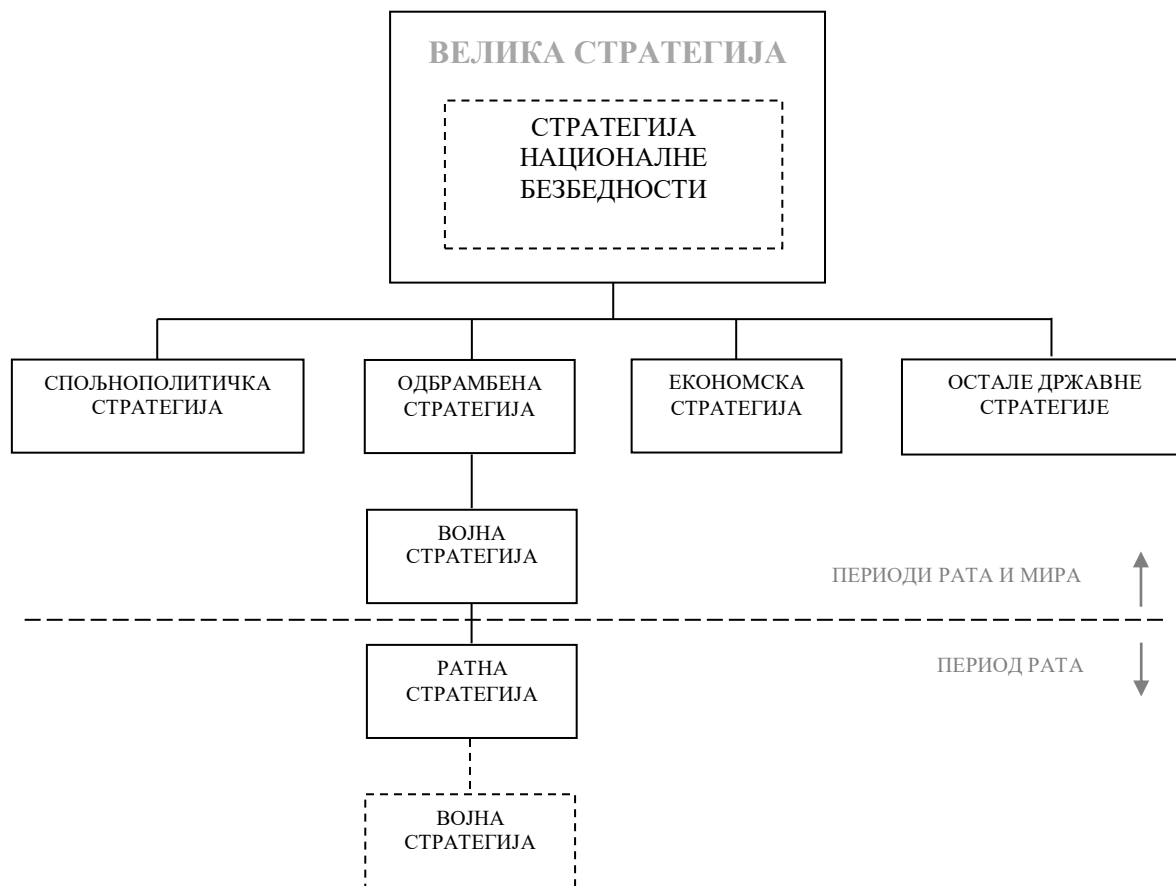
Секторске стратегије, као што су спољнополитичка, одбрамбена, економска, информациона и друге државне стратегије, припадају истој хоризонталној равни. Према усмерењу, то јест циљу који теже да остваре, оне се могу посматрати изоловано. Међутим, из угла начина остваривања тих циљева, секторске стратегије су међусобно повезане и функционално испреплетене. Тако се, на пример, одбрамбена стратегија, чији је основни циљ заштита националних интереса од спољних оружаних претњи, не може посматрати одвојено од спољнополитичке стратегије, будући да спољна политика представља један од кључних инструмената у остваривању одбрамбене функције државе. Истовремено, одбрамбена стратегија је нераскидиво повезана и са економском стратегијом, јер економски потенцијал представља један од кључних темеља за изградњу и одржавање одбрамбених способности државе.

Све до половине 20. века, одбрамбена функција државе традиционално се поистовећивала са њеном војном функцијом, док је сама војна функција била превасходно везана за ратна времена. Као последица тога, у теорији није постојало јасно разграничење између одбрамбене, војне и ратне стратегије. У том периоду, одбрамбена функција, као и сама стратегија, описиване су искључиво војним терминима. Међутим, појавом нуклеарног наоружања, а у постхладноратовском периоду, појавом нетрадиционалних, невојних претњи опстанку државе и њеним виталним интересима, долази до промене у разумевању

²¹⁵ Види више у: Harry R. Yarger, *Strategic Theory for the 21st Century: The Little Book on Big Strategy*, op. cit., p. 9; Jose E. Cepeda, *What Should Be America's Next Post 9-11 Grandstrategy?*, U.S. Army War College, Carlisle Barracks, Pennsylvania, April 2008, pp. 6-7;

²¹⁶ О изједначавању велике стратегије и стратегије националне безбедности види више у: Milan Vego, *Joint Operational Warfare: Theory and Practice*, Vol. I, op. cit., p. I-40; Lukas Milevski, *The Evolution of Modern Grand Strategic Thought*, op.cit., pp. 97-103.

одбрамбене функције државе.²¹⁷ Опсег њене примене проширен је на период мира, а њена логика заснива се на координисаној примени свих елемената националне моћи ради остваривања одбрамбених интереса државе.²¹⁸ Одбрамбена стратегија државе, дакле, не може се више свести само на војну стратегију и војну моћ. Међутим, упркос томе, војна моћ остаје носећи стуб одбрамбене функције државе, те је одбрамбена стратегија и даље тежишно ослоњена на војну стратегију.

Слика 4 – Место ратне стратегије у систему државне полистратегије²¹⁹

Поред промена у разумевању и практиковању одбрамбене стратегије, дошло је и до значајне трансформације војне стратегије, која више није ограничена искључиво на ратна времена. Током Хладног рата, појава нуклеарне претње и континуирано јачање конвенционалних војних способности довели су до пораста значаја стратегијских приступа заснованих на одвраћању и управљању војним претњама у међудржавним односима. Самим тим, опсег примене војне стратегије проширио се и на период мира, па се она данас може разумети као идеја о томе како употребљавати војна средства у миру и рату ради остваривања, пре свега, одбрамбених политичких циљева. У том смислу, Колин Греј истиче да војна стратегија „усмерава употребу и претњу употребом оружане силе у сврху остваривања циљева политике“.²²⁰ Ипак, иако војна стратегија обухвата и мирнодопску

²¹⁷ Милинко С. Врачар и Игор И. Баришић, „Одбрамбена функција државе – традиционално и савремено разумевање“, *Српска политичка мисао*, Вол. 89, Бр. 1, 2025, стр. 100-103.

²¹⁸ Доналд Нектерлајн (Donald E. Nuechterlein) појашњава одбрамбене интересе (циљеве) као „заштиту државе и њених грађана од физичког насиља од стране друге државе и/или од спољне претње по систем власти (Donald E. Nuechterlein, “National Interests and Foreign Policy: A Conceptual Framework for Analysis and Decision-Making”, *Review of International Studies*, Vol. 2, No. 3, 1976, p. 248).

²¹⁹ Извор: Аутор.

²²⁰ Colin S. Gray, *The Strategy Bridge: Theory for Practice*, op. cit., p. 115.

димензију, конкретно усмеравање непосредне употребе оружане силе остаје превасходно везано за ратна времена.

Однос одбрамбене, војне и ратне стратегије у полистратегијском систему државе може се разумети као хијерархијски уређен процес у којем одбрамбена стратегија поставља опште смернице за формулисање војне стратегије, док војна стратегија, на nižем нивоу, представља основу за обликовање ратне стратегије. У ратним условима, одбрамбени циљеви државе операционализују се у конкретни ратни циљ, који је везан за одређени простор, време, стратешки проблем и противника. У том смислу, ратна стратегија може се схватити као замисао вођења рата ради остваривања ратног циља применом свих инструмената националне моћи, при чему кључну улогу има употреба оружане силе. Из тога произлази да војна стратегија чини централну компоненту ратне стратегије. Ипак, неопходно је јасно разликовати војну стратегију која произилази из одбрамбене стратегије од војне стратегије као саставног дела ратне стратегије. Прва представља општу и дугорочну визију употребе оружаних снага у миру и рату и чини део система државних стратегијских докумената, док друга припада nižем хијерархијском нивоу и односи се на употребу оружаних снага у конкретном рату. Стога се однос између војне стратегије, као општег и дугорочног оквира, и војне стратегије, као елемента ратног процеса, може сагледати кроз однос општег и посебног.

1.4.3. Структура ратне стратегије

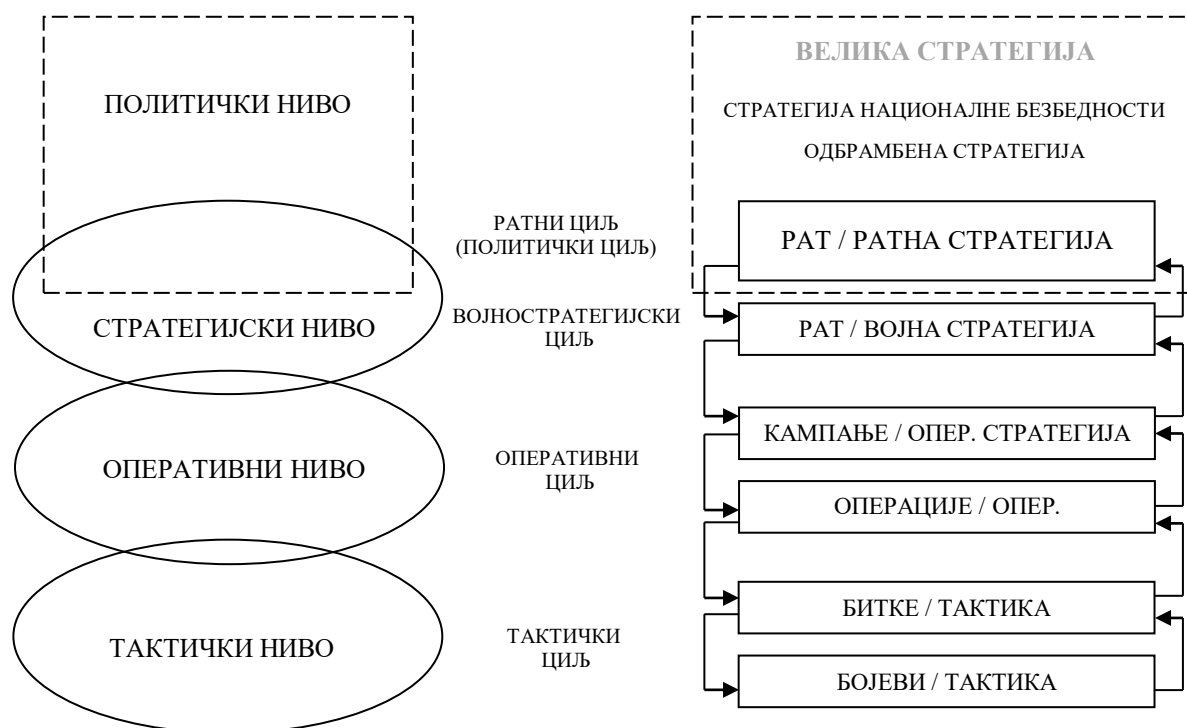
Комплексност рата условила је поделу његовог одвијања на стратегијски, оперативни и тактички ниво. Наведена подела има дугу историју, почевши од Клаузевица, који је јасно идентификовао два нивоа рата – стратегијски и тактички. Према њему, „тактика је учење о употреби оружаних снага у боју, док је стратегија учење о употреби бојева за постизање ратног циља“.²²¹ Како износи Дун (*Martin Dunn*), „Клаузевиц је следио традиционално гледиште да је тактика све оно што се дешава на бојном пољу, док је стратегија све оно што са бојног поља води ка ратном циљу, што је у време настанка његове теорије имало дубоког смисла, јер је контрола ратних активности била ограничена непосредним опажањем војсковође, трупе су се бориле концентрисано, оружје је било кратког домета, а бојно поље релативно мало и јасно дефинисано“.²²² Тек касније, усложњавањем рата и просторним ширењем бојног поља, проблем повезивања ратног циља и тактичких маневара довео је до формирања оперативног нивоа рата. Тај проблем јавља се већ током Наполеонових ратова, а посебно се интензивирао током Првог и Другог светског рата.

Сагласно наведеној подели одвијања рата, структура ратне стратегије данас се сагледава кроз стратегијски, оперативни и тактички ниво (Слика 5). Суштина ове поделе почива на тежњи ка јаснијем разумевању различитих аспеката сукоба, доношењу рационалних одлука, извођењу кохерентног планирања и координисаног спровођења како логистичких, тако и борбених и других активности. Оваква подела одвијања рата доприноси очувању јединства политичке намере и војног деловања, чиме се обезбеђује да свака кампања или операција, свака битка и свака појединачна акција постану смислени корак ка остварењу свеукупне политичке сврхе рата. Она омогућава ефективнију и ефикаснију синхронизацију планова и ресурса, чиме се обезбеђује да тактичке и оперативне активности и стратегијске одлуке остану међусобно усклађене у времену и простору. Сваки од наведених нивоа рата има специфичне циљеве и задатке, као и одговорности које се међусобно надовезују. Тако се циљеви додељују од највишег нивоа ка

²²¹ Клаузевиц, *О Рату*, оп. цит., стр. 92.

²²² Martin Dunn, “Levels of War”, доступно на: <https://www.clausewitz.com/readings/Dunn.htm>, приступљено: 18.11.2024.

нижим, док се сам циљ рата остварује постепено – од мањих тактичких успеха у бојевима и биткама, све до победа у главним операцијама и кампањама.

Слика 5 – Структура ратне стратегије према нивоима рата²²³

Према Фостеру (*Gregory D. Foster*), „стратејски ниво представља највиши ниво рата, који обухвата целокупан ратни процес, односно читав спектар сукоба (борбе)“.²²⁴ Стратејски ниво, дакле, не разматра сукоб искључиво у оквиру војне димензије, већ и у политичкој, економској, дипломатској, информационој и другим димензијама ратовања. Ипак, будући да се оружана борба сматра основним садржајем рата, па се њен значај често неоправдано пренаглашава у односу на друге облике борбе, у литератури се стратегијски ниво рата најчешће неправилно разматра кроз „призму велике стратегије, која у суштини представља политички ниво рата, и њему подређени ниво војне стратегије“.²²⁵ Сагласно томе, остале компоненте ратне стратегије – економска, дипломатска, информациона и друге – које су реално присутне у рату и од великог су значаја за његово вођење, готово стално остају запостављене у теоријским разматрањима (Слика 6). Тиме се ствара нејасноћа у погледу тога шта се у рату настоји постићи применом економских, дипломатских, информационих и других средстава, односно шта представљају економски, дипломатски, информациони и други циљеви ратовања, чијим се достизањем остварује ратни (политички) циљ рата.

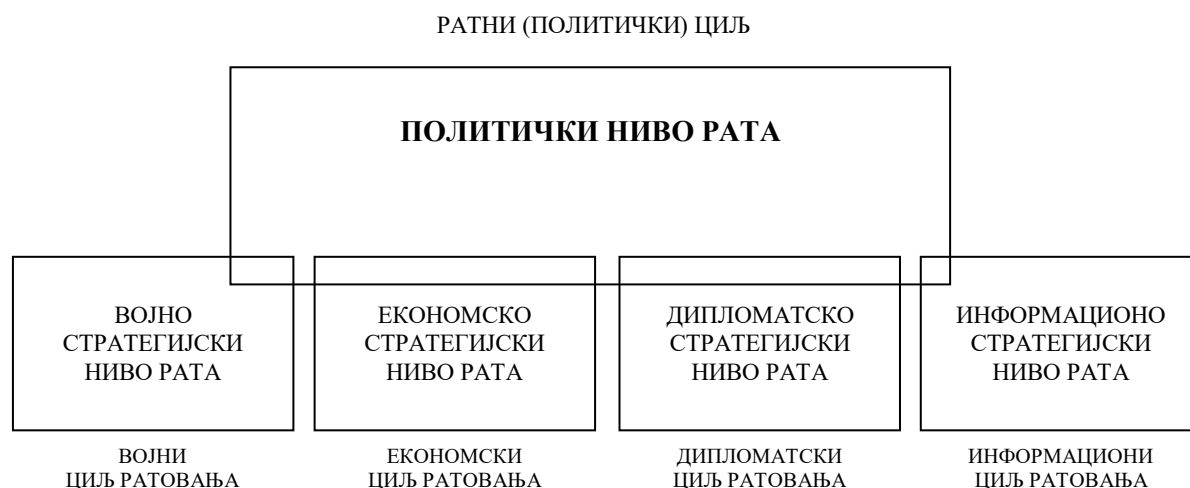
Непосредни циљ који се настоји постићи применом војних средстава налази се управо на нивоу војне стратегије и назива се војностратејским циљем. То је, заправо, војни циљ ратовања. С друге стране, политичка компонента стратегијског нивоа рата знатно је комплекснија од војне и захтева додатно појашњење. Она се у теорији често, мада не у потпуности оправдано, сагледава кроз ниво велике стратегије. Први разлог за то вероватно се налази у чињеници да се велика стратегија поистовећује са највишим политичким приоритетима државе, односно са оним доменом у којем се формулишу

²²³ Извор: Аутор.

²²⁴ Gregory D. Foster, “A Conceptual Foundation for a Theory of Strategy”, *The Washington Quarterly*, Vol. 13, No. 1, Winter, 1990, pp. 55-56.

²²⁵ Milan Vego, *Joint Operational Warfare: Theory and Practice*, Vol. I, op. cit., pp. II-3 - II-5.

политички циљеви рата и одређује његова сврха. Други и вероватнији разлог произлази из инструменталне логике концепта велике стратегије, која подразумева интегрисану и координисану употребу свих средстава у рату која држави и нацији стоје на располагању – војних, економских, дипломатских, информационих и других. Управо због таквог холистичког приступа, ниво политичког управљања ратом у пракси се често поклапа са оним што се у теорији нашироко, али недовољно јасно и доследно, сматра великом стратегијом.

Слика 6 – Стратегијски ниво рата²²⁶

Како би се избегле нејасноће у разумевању политичке компоненте стратегијског нивоа рата, овај ниво је потребно јасније термилошки разграничити. Полазиште за то је чињеница да се велика стратегија уобичајено поистовећује са стратегијом националне безбедности. Стога је правилније рећи да политичка компонента стратегијског нивоа рата заправо представља ниво стратегије националне безбедности и њој подређене одбрамбене стратегије. Једноставно речено, реч је о политичком нивоу рата. Овај ниво, према Клаузевицу, представља област у којој се дефинише сврха његовог вођења. Клаузевиц наглашава да рат своје значење и свој смер добија управо са политичког нивоа, јер се на том нивоу формулишу политички циљеви који рату дају смисао и одређују границе у којима се војна средства могу употребљавати.²²⁷ Политичка компонента рата стога има примат над инструменталном компонентом, која је садржана на војностратегијском нивоу. Она дефинише шта се жели постићи применом средстава, какви се исходи сматрају прихватљивим и колики степен ангажовања различитих средстава држава може да поднесе. У том смислу, политички ниво рата не само да поставља крајње циљеве рата, већ одређује рационалност и усмерење активности на осталим нивоима, стварајући оквир у којем се војна, економска, дипломатска, информациона и друга средства интегришу у јединствену концепцију вођења рата.

Проблем анализе невојних димензија ратовања пренет је са стратегијског на ниже нивое рата. То је данас, у суштини, основни проблем формулисања и имплементације концепта велике стратегије у рату. Наиме, када је реч о нижим нивоима рата – оперативном и тактичком – структура ратне стратегије такође се неоправдано сагледава сувише уско, односно искључиво кроз призму војне димензије ратовања (Слика 7). Такав приступ представља последицу дуготрајно доминантног војноцентричног схватања рата, које и даље преовлађује у теорији и стратешкој пракси моћних и развијених држава. Управо због

²²⁶ Извор: Аутор.

²²⁷ Према: Клаузевиц, *О рату*, оп. цит., стр. 47.

тог наслеђа теорија стратешких студија још увек ретко улази у детаљније разматрање примене невојних средстава на оперативном и тактичком нивоу.²²⁸ Отуда литература из ове области указује да се на оперативном нивоу рата одвијају војне кампање, које се састоје од низа операција, а оне од битака и бојева. За овај ниво рата карактеристична је тзв. оперативна стратегија, која се може дефинисати као концептуална замисао усмерена на координацију и управљање кампањама и операцијама ради остваривања ратног, односно политичког циља.²²⁹ Оперативна стратегија представља спону између војне стратегије и конкретних борбених дејстава, јер разматра распоређивање и употребу снага предвиђених војном стратегијом, у складу с намерама, снагом и распоредом противника, временским, просторним и другим условима конкретног оперативног окружења. Док војна стратегија формулише општу концептуалну замисао употребе војних средстава у функцији остваривања војностратегијског циља, који је свакако у складу са ратним циљем, оперативна стратегија конкретизује ту замисао путем оперативног планирања, кроз формулисање оперативних циљева (односно циљева појединачних кампања и операција) и дефинисање могућих курсева акције за њихово остварење.

Слика 7 – Војноцентрични приказ структуре ратне стратегије²³⁰

Најнижи ниво у хијерархији рата је тактички, на којем се воде појединачне битке и бојеви. За овај ниво карактеристична је стратегија бојишта, односно тактика, која се може

²²⁸ Видети више у: Colin S. Gray, *Modern Strategy*, op. cit., pp. 18–19.

²²⁹ Milan Vego, *Joint Operational Warfare: Theory and Practice*, Vol. I, op. cit., p. I-38; Dennis M. Drew and Donald M. Snow, *Making Twenty-First-Century Strategy: An Introduction to Modern National Security Processes and Problems*, Air University Press, Alabama, 2006, pp. 115-130.

²³⁰ Преузето и преправљено са: David Jablonsky, "Why Is Strategy Difficult?", in: J. Boone Bartholomees Jr. (ed.), *U.S. Army War College Guide to National Security Issues*, Vol. I: *Theory of War and Strategy*, 5th ed., Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 2012, p. 9.

дефинисати као концептуална замисао употребе војних снага на бојишту у функцији остваривања тактичких циљева, који су у складу са оперативним, а на вишим нивоима рата са војностратегијским и ратним циљем.²³¹ Тактички ниво обухвата одлуке и радње које се односе на избор положаја, распоред снага, маневар на терену, избор момента за напад или одбрану, као и сам начин дејства прима противнику. На овом нивоу, успех се мери остваривањем конкретних задатака, као што су заузимање кључних тачака, уништење противничких јединица или одбијање њихових напада.²³² Међутим, прави значај тактичког успеха огледа се у његовом доприносу ширим оперативним и стратегијским намерама. У том смислу, иако је у хијерархији рата најнижи, тактички ниво је пресудан за остваривање замисли виших нивоа. Најбоље осмишљена стратегија остаје без вредности уколико се на тактичком нивоу не обезбеди ефикасна и доследна примена. Зато је тактика директно условљена квалитетом обучености, дисциплине и морала трупа, али и способношћу командног кадра да брзо доноси одлуке и прилагођава их динамици бојишта.

1.5. Рат и стратегија у Клаузевицевом универзуму

1.5.1. Клаузевицев теоријски легат

Стратегија је суштинска карактеристика рата, јер, како је речено, употреба оружане силе није насумична и произвољна, већ добро осмишљена, организована и рационална ратна делатност. Међутим, сваки покушај ближег разумевања односа стратегије и рата неминовно нас враћа Клаузевицевом универзуму. Вредност његове теоријске мисли налази се у томе што се заснива на законима рата. Клаузевицево дело *О рату*, написано још почетком 19. века, представља, према Ечеварији, „праву феноменологију рата, теоријску студију насталу применом већ развијених научних метода“.²³³ Аналитичким испитивањем рата Клаузевиц је успео да дође до научних закона којима се сазнаје његова природа, а на темељу тих закона извео је принципе ратководства као доктринарне смернице за употребу оружаних снага у рату. Тиме је, како Валдман (*Thomas Waldman*) сматра, Клаузевиц направио „револуционарни отклон од аритметичких и геометријских концептуализација ратководства присутних у делима Себастијана Вобана, Дитриха фон Билова и Хенрија Лојда, као и његовог савременика из доба Наполеона, швајцарског генерала Антоана Жоминија (*Antoine Henri de Jomini*)“.²³⁴ Управо то, према Томцу, чини Клаузевицеву мисао класичном, а њега суштински другачијим теоретичарем од других.²³⁵

Иако Клаузевицева теорија и даље обликује стратешку мисао у војним, политичким и академским круговима широм света, она се последњих деценија нашла на удару бројних критика. Замера му се то што је створио државоцентричну и војноцентричну теорију рата и стратегије која се показује неадекватном у разумевању савремених ратова. Поједини аутори, како наводи Греј, „сматрају да живимо у пост-Клаузевицевском добу, да рат више није подухват који углавном спроводе владе са својим војскама, и у име својих друштава. Улога државе, како кажу, пролази кроз период деклинације, тако да већину савремених ратова воде недржавни субјекти за сврхе које нису погодне за анализу националног интереса“.²³⁶

²³¹ Dennis M. Drew and Donald M. Snow, *Isto*, pp. 22-24.

²³² Milan Vego, *Joint Operational Warfare: Theory and Practice*, Vol. I, op. cit., p. APP-9.

²³³ Antulio Echevarria, *Clausewitz and Contemporary War*, op. cit., p. 22.

²³⁴ Више о томе у: Thomas Waldman, „Clausewitz and the Study of War“, *Defence Studies*, Vol. 12, No. 3, 2012, pp. 345–374.

²³⁵ Петар Томац у уводном делу књиге: Клаузевиц, *О рату*, оп. цит., стр. 31-32.

²³⁶ Према: Colin S. Gray, *War, Peace and International Relations: An Introduction to The Strategic History*, op. cit., p. 25.

На упућене критике традиционалисти одговарају ставом да је Клаузевиц понајвише помињан, али понајмање схваћен теоретичар рата, те закључују да су његова размишљања често погрешно интерпретирана.²³⁷ Несумњиво, своје дело *О рату* писао је апстрактним, филозофским стилем, користећи се метафорама и аналогима из теорија других наука, што његову мисао чини тешко разумљивом. Друго, његово дело је несистематизовано и незавршено, што отежава јасно разумевање тока и целине његове мисли. Треће, Клаузевицу нису била доступна савремена достигнућа науке како би ближе појаснио законе рата кроз сложене друштвене и политичке процесе.²³⁸ У време када је стварао своју теорију, а то је време Наполеонових ратова, рат није био толико сложена појава као што је то данас. Углавном су га водиле државе, на бојном пољу, са својим јасно дефинисаним оружаном снагама, док је примат силе над другим примењеним средствима у рату био неприкосновен. Ипак, без обзира на потешкоће у разумевању његове мисли, пажљивим читањем онога што је написао, увиђа се да је Клаузевицева теорија универзална.²³⁹ Покушавајући да објасни променљиву природу рата, то јест његов карактер, Клаузевиц сам каже да „свако време има своју врсту рата“.²⁴⁰ Зато Клаузевицу не треба судити по опису карактера ратова његовог доба, или оних раније, већ по вредности теоријског оквира који је изградио. Он је погодан за разумевање и објашњење како старих или међудржавних ратова, тако и оних тзв. нових или постмодерних ратова који многи теоретичари сматрају битно другачијим од старих ратова.

1.5.2. Концепт природе рата

1.5.2.1. Дуална природа рата – природа и карактер рата

Најважнији аспект Клаузевицовог разумевања рата јесте то што рат има дуалну природу. Не у бинарном смислу по коме ратови могу бити ограничени или неограничени, државни или грађански, већ у смислу немачке филозофске традиције по којој појаве имају објективну и субјективну природу.²⁴¹ Инспирисан Хегеловом дијалектиком, Клаузевиц управо тако посматра природу рата, као објективну и субјективну.²⁴² У савременој теорији стратешких студија, ове две различите, али блиско повезане и интерактивне природе рата, данас се разматрају нешто другачије. Како наводи Греј, „објективна природа рата се просто разуме само као природа рата, а његова субјективна природа као карактер рата“.²⁴³ Полазећи од тога, под природом рата данас се подразумевају све његове карактеристике које су трајне и непроменљиве, дакле универзалне за све ратове. Насупрот природи, карактер рата обухвата све променљиве карактеристике рата које сваки рат чине јединственим, дакле другачијим од било ког другог рата.

Кроз концепт дуалне природе рата Клаузевиц је успео да укаже на законе структуре и законе веза у рату, односно на стално присутне елементе рата, на њихове интерактивне односе, али и на односе тих елемената са чиниоцима средине унутар које се рат одвија, и због чијег се утицаја његов карактер мења. Познавање закона рата данас је посебно важно у контексту значајних промена стратегијског окружења на које ратна стратегија треба да

²³⁷ Hew Strachan, *Carl von Clausewitz's On War: A Biography*, Atlantic Books, London, 2013, pp. 10, 16; Antulio J. Echevarria, *Globalization and the Nature of War*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, March 2003, p. 6.

²³⁸ Милинко Врачар, „Место и улога стратегије у Клаузевицевом концепту дуалне природе рата”, *Војно дело*, Вол. 77, Бр. 1, 2025, стр. 1/74.

²³⁹ *Исто*, стр. 1/66.

²⁴⁰ Клаузевиц, *О рату*, оп. цит., стр. 511.

²⁴¹ Antulio J. Echevarria, *Isto*, p. 7.

²⁴² Видети више у: Antulio J. Echevarria, “Clausewitz: Philosopher of War or Military Scientist?”, *Army History*, No. 70, Winter 2009, pp. 22-25.

²⁴³ Colin S. Gray, *Isto*.

одговори. Разрада комплексног теоријског оквира природе рата, којом се, на темељу познавања закона рата, спознаје његова суштина, за Клаузевица није био циљ сам по себи. Она је плод његове намере да успостави теоријски фундамент на коме би се градила стратешка мисао како победити у рату. У томе је несумњиво успео. Зато његово дело *О рату* Колин Греј сматра „теоријским оквиром за разумевање свих стратешких феномена, све до данашњих дана“.²⁴⁴

1.5.2.2. Концепт парадоксалног тројства

Клаузевицево схватање природе рата је комплексно и вишеслојно. Он је анализира кроз различите концепте, попут парадоксалног или чудноватог тројства, затим климе рата и трења, логике и граматике рата и многих других. Међутим, његова свеукупна замисао природе рата потиче из концепта парадоксалног тројства. С обзиром да „повезује све његове идеје о рату и стратегији у једну смислену целину“²⁴⁵, овај концепт Валдман назива „апотезом Клаузевицевог теоретисања“.²⁴⁶ Он почива на схватању да рат покрећу и обликују три доминантне тежње: мржња и непријатељство; затим игра вероватноће и шансе и, последња, тежња субординације, односно подређености рата политичкој сврси.²⁴⁷ Наведене тежње представљају примарно Клаузевицево тројство. Друго је секундарно, а многи аутори га називају и друштвеним тројством, јер сваку од наведених тежњи Клаузевиц приписује једном од субјеката друштва (државе) – народу, влади и војсци.²⁴⁸

Прва тежња, мржња и непријатељство, сматра се ирационалном јер проистиче из страсти, слепог инстинктивног нагона.²⁴⁹ Зато је Клаузевиц понајвише приписује народу, или, данашњим речником речено, нацији или друштву. Она има упориште у вредностима, емоцијама, хтењу, потребама и мотивима које друштво, односно нација, улаже у рат. Поред мржње и непријатељства, о којима је Клаузевиц говорио, вредности и емоције укључују патриотизам, храброст, страх и анксиозност, оптимизам или песимизам, жељу за осветом, тугу, равнодушност, чак и емпатију према противничкој страни итд. Тако у рату резултанта вредности и емоција једног друштва гради или умањује његову вољу за борбом, односно утиче на његову спремност да положи жртву у контексту постављеног циља. Отуда се друштво, из угла подршке или противљења ратним циљевима државе, сматра основом за одржавање рата. Будући да је везана за вољу за борбом, ова тежња се може назвати и моралном.²⁵⁰

Друга тежња, игра вероватноће и шансе, је најкомплекснија за разумевање и објашњење. Она се сматра нерационалном с обзиром да је везана за појаве које нису производ људског размишљања или намере у рату.²⁵¹ Те појаве Клаузевиц разматра кроз концепте трења и климе рата, а њима указује на све оне елементе средине који отежавају деловање војске у рату, али и на шансе које могу повољно утицати на њено деловање.²⁵²

²⁴⁴ Према: Colin S. Gray, *Isto*, pp. 15, 280-281.

²⁴⁵ Christopher Bassford, „The Primacy of Policy and the Trinity in Clausewitz’s Mature Thought”, in: Hew Strachan and Andreas Herberg-Rothe (eds.), *Clausewitz in the Twenty-First Century*, Oxford University Press, Oxford, 2007, p. 75.

²⁴⁶ Thomas Waldman, *War, Clausewitz, and the Trinity*, Doctoral Dissertation, University of Warwick, UK, Coventry, June 2009, p. 9.

²⁴⁷ Према: Клаузевиц, *О Рату*, оп. цит., стр. 55.

²⁴⁸ Клаузевиц каже да „први од три елемента (тројства) припада више самом народу, други више војсковођи и његовој војсци, а трећи више влади. Страсти, које ће се у рату распламсати, морају већ постојати у самим народима; обим који ће добити игра храбрости и талента у царству вероватноће и шансе, зависи од особина војсковође и војске; политичке намере припадају само влади (Клаузевиц, *О Рату*, оп. цит., стр. 55).

²⁴⁹ Према: Edward J. Villacres and Christopher Bassford, „Reclaiming the Clausewitzian Trinity”, *Parameters*, Vol. 25, No. 1, Autumn 1995, p. 13.

²⁵⁰ Милинко Врачар, „Место и улога стратегије у Клаузевицевом концепту дуалне природе рата”, оп. цит., стр. I/68.

²⁵¹ Edward J. Villacres and Christopher Bassford, *Isto*.

²⁵² Клаузевиц, *О Рату*, оп. цит., стр. 86.

Присуство тих елемената захтева од војсковође да поседује посебне квалитете за успешно вођење рата, тачније вештину. Од њега се очекује да избегне негативне утицаје трећа, а да при томе искористи шансе, то јест повољне прилике унутар средине одвијања рата. Вештину војсковође Клаузевиц објашњава његовом креативношћу или слободом деловања духа (ума), те ову тежњу понајвише приписује војсци, односно стратегу кога назива ратним генијем.²⁵³ С обзиром да је везана за војску, за њена средства, и размишљање о начину њихове примене у сложеној средини у којој владају повољне и неповољне прилике, ова тежња се може назвати и инструменталном.²⁵⁴

Слика 8 – Приказ Клаузевицевог концепта природе рата²⁵⁵

Трећа тежња, субординација, лако је разумљива. Сматра се рационалном, јер проистиче из подређености рата политичкој сврси. Рационалност се огледа у томе што рат није насумична, себи довољна, већ сврсисходна делатност, при чему се сврха проналази у политичком разлогу рата.²⁵⁶ Зато ову тежњу, која се назива и разлогом, Клаузевиц понајвише приписује политичком руководству државе, односно влади.²⁵⁷ Кроз њу се сагледавају политички циљеви које држава, на темељу њених интереса, артикулише у рату. Тако ова тежња, у односу на претходне две, представља усмеравајући елемент унутар парадоксалног тројства. Поред тога, она има и контролну улогу, јер политички циљеви одређују начин на који се води рат. Будући да је везана за политичку сврху вођења рата, ова тежња може се назвати и политичком.²⁵⁸

²⁵³ Исто, стр. 66-80.

²⁵⁴ Милинко Врачар, Исто, стр. I/69.

²⁵⁵ Извор: Исто, стр. I/68.

²⁵⁶ Видети више у: Edward J. Villacres and Christopher Bassford, "Reclaiming the Clausewitzian Trinity", op. cit., p. 13.

²⁵⁷ Видети више у: Исто, pp. 9-19.

²⁵⁸ Милинко Врачар, Исто, стр. I/69.

Нити једна тежња тројства не може се потпуно приписати једном од друштвених (државних) субјеката. Према Врачару, „иако је морална тежња понајвише својствена народу, она је истовремено присутна и код политичког руководства, свакако и унутар војске где се мотивација њених припадника сагледава кроз борбени морал. Инструменталном тежњом тежишно се указује на когнитивну димензију рата, односно на промишљање како употребити војску у рату, те се ова тежња понајвише веже за војсковођу, односно за његову стратешку креативност, то јест способност рационалног размишљања. Инструментална тежња подједнако је присутна и код политичког руководства, јер оно улаже интелектуални напор у управљању целокупним ратним процесом. Политичка тежња, с друге стране, понајвише се приписује политичком руководству, али је она истовремено и кључна смерница којом се војсковођа руководи током употребе војске на бојном пољу“.²⁵⁹

У савременој литератури стратешких студија тројствени концепт тежњи углавном се описује као парадоксалан. Клаузевиц, међутим, никада није употребио ту реч, већ *wunderliche* (чудесно). Реч „парадоксално“ први пут су употребили Мајкл Хауард и Питер Парет, и то као превод наведене немачке речи.²⁶⁰ Многи аутори избегавају да тумаче парадоксалност тројства, не разумевајући у потпуности значење те синтагме. Они који то ипак чине наводе да се парадоксалност тројства налази у тензији која влада између његових тежњи. Њихова интеракција чини рат непредвидивим и контрадикторним. Иако политичка сврха настоји да контролише рат, емоционална компонента народа и непредвидива природа војног ангажмана могу ометати и мењати политичку сврху сукоба. Рат тиме може постати ирационалан и неконтролисан, што доводи до парадокса у којем политика, као рационална тежња, покушава да контролише нешто што је по својој природи често ирационално и хаотично.²⁶¹ У том контексту, Кол (*Brian Cole*) износи да „парадоксалност тројства проистиче из тога што рат, као рационалну тежњу, истовремено покрећу и обликују и друге две тежње. Примат политике је најутицајнија тежња, али у рату увек постоји могућност да он буде надвладан деловањем осталих тежњи, и то је оно што тројство чини парадоксалним“.²⁶²

1.5.2.3. Однос логике и граматике рата

Иако стално присутне у рату, Клаузевиц каже да су тежње променљиве величине. Разлог промене интензитета тежњи налази се у њиховој интеракцији, односно у међусобном утицају. Кроз интеракцију политичке и инструменталне тежње може се сагледати међусобни утицај политичке сврхе и деловања војске. Наиме, ратна дешавања се одвијају по одређеним начелима, правилима или принципима који се сврставају у две категорије – логику и граматiku рата. Логика је везана за политичку димензију рата и њом се указује на дубље разлоге зашто се води рат и шта се њим жели постићи на највишем, стратегијском нивоу. Она представља скуп политичких императива и принципа који управљају односима између зараћених страна, али и односима између политичке сврхе и деловања војске. Међутим, војска истовремено делује и у складу са војним или оперативним принципима. Они се називају граматиком рата и односе се на практични аспект одвијања рата на бојном пољу.²⁶³

Однос граматике и логике рата заснован је на динамичној интеракцији војних и политичких принципа вођења рата. Наиме, логика утиче на граматiku рата тако што обликује концептуална ограничења деловања војске. Она је артикулисана кроз ратни циљ, а

²⁵⁹ Исто.

²⁶⁰ Carl von Clausewitz, *On War*, op. cit., p. 89.

²⁶¹ Brian Cole, "Clausewitz's Wondrous Yet Paradoxical Trinity: The Nature of War as a Complex Adaptive System", *Joint Force Quarterly*, No. 96, 1st Quarter 2020, p. 43.

²⁶² Исто.

²⁶³ Видети више у: Antulio J. Echevarria, "Reconsidering War's Logic and Grammar", op. cit., pp. 4-6.

величином (значајем) тог циља могу се ограничити или проширити, то јест битно изменити начини деловања војске у складу са војним принципима. То свакако подразумева и промену интензитета употребе силе. Наиме, подређеност силе политичком циљу спутава или појачава интензитет њене употребе у складу са величином тог циља. Што је величина ратног циља већа, већи ће бити напори војске у сврху његовог остваривања, то јест интензитет примењеног насиља ће се појачавати.²⁶⁴ Граматика рата, с друге стране, утиче на његову логику тако што даје јасну слику о томе шта се у складу са ратним циљем може постићи употребом силе на основу војних принципа, и по коју цену. Ратни циљ не сме робовати апстрактним политичким принципима, већ се мора прилагодити стварним околностима бојишта које обликују војне принципе. У том контексту, граматика може променити логику рата, то јест политички циљ.²⁶⁵

Утицај моралне на политичку тежњу рата може се сагледати кроз подршку друштва ратној намери политичког руководства. Наиме, емоције и вредности које владају унутар друштва, попут патриотизма, оптимизма, па чак и мржње, непријатељства или жеље за осветом, могу бити потпора веће подршке ратној намери политичког руководства. Емоције попут страха и анксиозности, или емпатије према противнику, с друге стране, у рату могу учинити сасвим супротно. Утицајем на инструменталну тежњу емоције могу довести до појаве неисправних политичких и војних одлука, а у крајњем, до делимичног или потпуног умањења ефективности употребе оружане силе. У екстремним случајевима, пренаглашене емоције мржње и непријатељства могу приближити рат свом апсолутном облику.²⁶⁶ То је најрадикалнији облик сукоба, ослобођен политичких, економских, социјалних, етичких, логистичких, просторних и других ограничења.

Апсолутни рат, наиме, представља тоталну борбу у којој зарађене стране користе све расположиве ресурсе како би уништиле једна другу, без обзира на цену те борбе. У таквом рату не постоји принцип умерености. У њему се одвија сукоб сила препуштених сами себи, које се неспутано сучељавају и упињу све до крајности. Клаузевиц, међутим, сматра да апсолутни рат није изводљив облик рата. Према њему, стварни рат никада не задобија форму апсолутног, јер је ограничен факторима трења и политичком сврхом.²⁶⁷ За разлику од апсолутног, стварни рат покрећу политички мотиви који не дозвољавају да насиље експлодира до својих крајњих граница, већ да пулсира у оквирима политичке сврхе. Зато политика, као рационална тежња, деловањем на моралну и инструменталну тежњу, свакако спречава ескалацију рата у свој апсолутни облик у коме постаје необуздан и сам себи циљ.

1.5.2.4. Концепт општег трења – прилике и ограничења деловања војске

Интензитет тежњи парадоксалног тројства подложен је променама, не само због међусобне интеракције тежњи, већ и због њихове подложности утицајима средине одвијања рата. Такав феномен Клаузевиц објашњава концептима климе рата и трења, које обједињује кроз оквир појма „опште трење“. Под њим подразумева све оне елементе средине који отежавају, то јест ограничавају, деловање војске у рату кроз утицај на моралне, когнитивне и физичке аспекте одвијања рата.²⁶⁸ Кроз концепт општег трења Клаузевиц, заправо, указује на све оно што прави рат, или рат на терену, разликује од рата на папиру. Клима рата обухвата јединствене околности сваког рата које стварају одређену атмосферу у контексту деловања војске. Она садржи елементе као што су неизвесност, опасност, напор и случајност. Клаузевиц каже да је у рату тешко доћи до потпуне и тачне

²⁶⁴ Клаузевиц, *О Рату*, оп. цит., стр. 47; Милинко Врачар, „Место и улога стратегије у Клаузевицевом концепту дуалне природе рата”, оп. цит., стр. 1/70.

²⁶⁵ Милинко Врачар, *Исто*.

²⁶⁶ *Исто*.

²⁶⁷ Видети више у: Клаузевиц, *О Рату*, оп. цит., стр. 42, 44-45, 500.

²⁶⁸ *Исто*, стр. 87.

информације о терену, непријатељу, чак и о сопственим снагама. Зато сматра да је неизвесност кључна компонента ратне климе јер ствара „маглу рата“ која омета јасно сагледавање ситуације, што свакако утиче на рационалност војних одлука.²⁶⁹

Напор је, према Клаузевицу, последица деловања војске у физичком простору. Попут неизвесности, напор може утицати на ток извођења операција умањујући морал и когнитивне способности војске и војсковође. Опасност у рату генерише емоцију страха која утиче на мотивацију војске и војсковође, свакако и на њихову способност правилног расуђивања. Случајности, попут изненадних догађаја, такође могу променити ток одвијања битке или рата. Такве појаве могу представљати повољне и отежавајуће околности за деловање војске. Оне укључују неочекиване грешке непријатеља, изненадне временске промене или неочекивану појаву додатних ресурса. У сваком случају, појава која за једну зараћену страну представља трење, за другу може бити шанса. У том контексту треба посматрати шансу као повољну прилику из средине одвијања рата. Стратег који препозна и искористи повољну прилику може је претворити у стратешку предност над противником. Концептом трења, за разлику од концепта климе рата, Клаузевиц указује на конкретне и опипљиве физичке елементе средине одвијања рата који отежавају спровођење ратног плана, односно деловање војске. Те елементе чине природне препреке и други просторни услови, затим климатски услови, доба дана итд.²⁷⁰

1.5.3. Место и улога стратегије у дуалној природи рата

Парадоксално тројство представља кључни концепт који, уз подршку других концепата, попут климе рата, трења, логике и граматике рата, Клаузевиц користи за објашњење дуалне природе рата. Ипак, не може се порећи чињеница да је Клаузевицево објашњење природе рата поприлично апстрактно и тешко разумљиво. Али, без обзира на ту чињеницу, пажљивом анализом његовог приказа унутрашњих и спољашњих интеракција тежњи парадоксалног тројства, може се стећи јасна представа о структури рата. Анализом Клаузевицеве теоријске мисли закључује се да унутрашњу структуру рата чине стално присутне тежње парадоксалног тројства, док његову спољашњу структуру чине елементи општег трења, дакле све оне појаве унутар средине одвијања рата које позитивно или негативно утичу на деловање војске, то јест на инструменталну тежњу.²⁷¹

Елементи унутрашње и спољашње структуре рата, као и процеси који се одвијају унутар и између њих, чине природу рата. Наиме, стално присуство и интерактивно деловање тежњи парадоксалног тројства, као и стално присуство и утицај елемената средине одвијања рата на те тежње, Клаузевиц види као универзално законодавство, дакле нешто што је својствено сваком рату, без обзира на време и простор њиховог одвијања. Зато Клаузевиц каже да су „сви ратови ствари једне те исте врсте и да рат, иако условљен посебним карактеристикама држава и њихових оружаних снага, мора да садржи неки општи, универзални елемент“.²⁷² Сагласно томе, природа рата обухвата све оне његове карактеристике које су трајне и непроменљиве. Дакле, сваки рат је обележен политичком

²⁶⁹ Исто, стр. 82-86.

²⁷⁰ Према: Исто, стр. 80-88.

²⁷¹ Елементима унутрашње структуре рата могуће је објаснити димензије рата, које је у војну науку, почетком 20. века, увео Џ. Ф. К. Фулер (Видети више у: J.F.C. Fuller, *The Foundations of the Science of War*, Hutchinson & Co. Ltd., London, 1925, pp. 93-173). Морална тежња, која се односи на област емоција, директно указује на моралну димензију рата. Инструментална тежња, као одраз способности војсковође да стратешки размишља и делује у контексту присуства шанси и трења, представља основ за разумевање когнитивне димензије рата. Поред тога, будући да се инструментална тежња односи и на употребу оружаних снага у физичком простору, она истовремено указује и на физичку димензију рата. Са когнитивном димензијом рата повезује се и политичка тежња, с обзиром на то да политичко руководство у рату ангажује интелектуални напор у дефинисању циљева и усмеравању целокупног ратног деловања зарад њиховог остварења.

²⁷² Клаузевиц, *О Рату*, оп. cit., стр. 522, 511.

сврхом, насиљем, емоцијама, повољним приликама и отежавајућим околностима, али и интелектуалним напором, то јест стратешким размишљањем политичког и војног руководства. Отуда је „стратешко“ суштинска, а тиме и универзална карактеристика рата, као што су то „друштвено“, „политичко“ и „оружано“. Таква карактеристика рата чини стратегију интегралним делом његове природе.

Клаузевицев концепт природе рата, наиме, недвосмислено указује на централно место стратегије унутар рата. Парадоксално тројство и концепт општег трења не само да објашњавају суштину рата, то јест његову природу, већ граде основу за разумевање улоге стратегије као повезујућег механизма између његових унутрашњих и спољашњих елемената, односно тежњи тројства и услова средине. Таква улога стратегије у рату представља универзално правило, што је несумњиво чини делом његове природе. Међутим, стратегија је део и карактера рата, који обухвата све променљиве карактеристике везане, како за тежње тројства, тако и за услове средине одвијања рата. Те карактеристике чине сваки рат јединственим, односно другачијим од других. Зато Клаузевиц назива рат правим камелеоном, указујући да свако доба има своју врсту рата, без обзира што се сваки рат одвија на универзалним принципима.²⁷³ Наиме, интензитет трију тежњи зависи како од њихове међусобне интеракције, тако и од утицаја који на њих остварују елементи средине одвијања рата. Будући да су ти услови променљиве величине, њиховом променом у току одвијања ратног процеса, мења се интензитет тежњи тројства, а тиме и сама стратегија унутар инструменталне тежње. У контексту таквог погледа на стратегију, она се може разумети као когнитивни алат којим се стратег служи како би усагласио деловање војне организације (инструментална тежња) са политичким циљем владе (политичка тежња) и моралном подршком народа (морална тежња), у складу са ограничењима (трење) и повољним условима (шансе) средине за деловање војске.

1.5.4. Одлучујућа победа, центар гравитације и први принцип стратегије

Клаузевицева стратешка мисао је војноцентрична. Заснива се на схватању рата као крвавог акта силе, који се отелотворује кроз граматику метака и чаура. Њен императив гласи – победити противника у бици, на бојном пољу. Зато Клаузевиц одређује стратегију као учење о употреби бојева (битака) за постизање ратног циља.²⁷⁴ По томе се он суштински разликује од утемељивача војне стратешке мисли, Сун Цуа, који је наглашавао да „највеће умеће стратега није у добијању битака, већ у победи без борбе“.²⁷⁵ Међутим, сам Клаузевиц је рекао да свако доба има своју врсту рата.²⁷⁶ У том контексту треба рећи да његова стратешка мисао представља плод епохе Наполеонових ратова, у којима је и сам активно учествовао. Његова размишљања о рату и стратегији обликована су у вихору Француске револуције, која је изнедрила масовну народну армију и силовиту Наполеонову тактику уништења.

Војна победа је, према Клаузевицу, кључни услов за наметање политичке воље противнику. Он се може постићи само уколико је противничка држава војно поражена. То подразумева онеспособљавање њених оружаних снага, и то у мери у којој оне више нису кадре да наставе борбу. То се превасходно постиже уништењем главнине оружаних снага противника.²⁷⁷ Међутим, када говори о победи, Клаузевиц истиче важност заузимања територије. Њено заузимање свакако је пожељно. У супротном, на њој би се могле формирати нове оружане снаге које би наставиле рат. Али, како су оружане снаге примарно средство заштите државе, природан редослед одвијања ратног процеса подразумева прво

²⁷³ Према: *Исто*, стр. 55, 511.

²⁷⁴ *Исто*, стр. 92,

²⁷⁵ Sun Cu, *Умеће ратовања*, оп. cit., стр. 121.

²⁷⁶ Клаузевиц, *О Рату*, оп. cit., стр. 511.

²⁷⁷ *Исто*, стр. 42.

њихово неутралисање, а затим заузимање територије. Клаузевиц ипак додаје да потпуно или чак делимично освајање територије противника није увек неопходно за победу. Стога, савладавање противничких оружаних снага остаје кључни моменат у постизању војне победе, док се освајање територије примењује по потреби ради осигурања тог успеха. Остварењем ова два повезана циља ратовања, нужно првог, стварају се услови за остваривање ратног циља. То подразумева да влада противничке државе и њени савезници прихвате мир, а да се њено становништво потчини политичкој вољи супротне стране.²⁷⁸

Војна победа се, према Клаузевицу, постиже у главној или одлучујућој бици. Она је кључни тренутак у процесу одвијања рата коме конвергирају све претходне битке. У главној бици сви споредни циљеви рата се стапају у главни циљ, а борба за његово остварење води се уз потпуно напрезање снага. Наиме, Клаузевицове идеје о одлучујућој победи дубоко су укорењене у његовом схватању рата као континуираног процеса, где се победа не схвата као резултат само једне велике битке, већ као кумулативни ефекат бројних маневара и акција које временом доводе до победе. Главна битка, као тежиште рата, представља тачку у којој се постиже одлучујућа победа. Она се остварује уништењем или онеспособљавањем главнине оружаних снага противника. То је, према Клаузевицу, основни центар гравитације противника.²⁷⁹ Његовим уништењем или онеспособљавањем противник се избацује из равнотеже, а његов целокупни систем се урушава. Тиме се стварају услови за наметање политичке воље противнику. Другим речима, победа у главној бици, која подразумева заузимање или уништење противничког центра гравитације, односно тежишта његове снаге, резултира победом у рату која се потврђује мировним споразумом.²⁸⁰

Центар гравитације је метафора коју је Клаузевиц преузео из физике настојећи да изведе аналогију између масе предмета, која је концентрисана у једној тачки, и политичке и војне моћи државе која има своје тежиште. У том контексту, Клаузевиц каже да оружане снаге сваке ратујуће стране, појединих држава као и савеза држава, имају извесно јединство и кроз ово јединство унутрашњу везу; а где постоји веза, ту постоји и аналогија тежишта.²⁸¹ То тежиште је, према њему, центар гравитације противника. Он држи целокупан систем противника у јединству. Деловањем на то тежиште, које је заправо извор снаге противника, јединство његовог система веза се урушава. Уништењем или парализовањем центра гравитације, дакле, руши се равнотежа читавог противничког система. То је тачка највеће осетљивости на коју треба усмерити главне војне напоре, јер њеним неутралисањем долази до политичког слома противничке државе. Клаузевиц наводи да центар гравитације није увек исти. Он зависи од карактера државе, њеног друштвеног и политичког система, као и од конкретног рата. У том контексту, центар гравитације се може налазити у главнини оружаних снага противника, у његовој престоници или политичком центру, у савезништву које одржава противника у рату, као и у вођи или личности око које се окупља отпор. У Наполеоновим ратовима центар гравитације углавном се налазио у главнини оружаних снага противника. Управо је то разлог зашто је Клаузевиц толико инсистирао на главној бици и стратегијском концепту уништења противника.²⁸²

На темељу војноцентричног схватања рата и стратегије, Клаузевиц гради граматику рата низом војних принципа ратовања, попут економије снага, смелости, лукавства, надмоћности, моралне величине, изненађења итд. Посебно издваја основни принцип победе или први принцип стратегије, који произилази из његовог схватања да је за победу над противником потребна снага која је надмоћнија од његове.²⁸³ Такав принцип опонира

²⁷⁸ Исто, стр. 57, 157.

²⁷⁹ Исто, стр. 513.

²⁸⁰ Исто, стр. 204-208.

²⁸¹ Исто, стр. 417.

²⁸² Исто, стр. 513.

²⁸³ Према: Исто, стр. 41, 42, 157, 521.

Сун Цуовој мисли да „у рату није увек корисно бити јачи од противника и ослањати се само на војну снагу“.²⁸⁴ Међутим, подстакнут личним искуством из Наполеонових ратова, и проучавањем ратова који су претходили Наполеоновим у протекла два века, Клаузевиц сматра да је без обзира на значај талента војсковође, ратничких врлина војске, наоружања које користи, увежбаности и организације, кључни фактор за достизање ратне победе војна надмоћ. Њу експлицитно објашњава бројчаном доминацијом над противником. Стога, према Клаузевицу, „у рат треба кренути са што бројнијом војском, јер чак и најдаровитијем војсковођи веома је тешко извојевати победу над двоструком непријатељском снагом“.²⁸⁵

²⁸⁴ Sun Cu, *Умеће ратовања*, оп. cit., стр. 44.

²⁸⁵ Према: Клаузевиц, *О Рату*, оп. cit., стр. 157.

2. СТРАТЕГИЈСКА КАЛКУЛАЦИЈА – МОДЕЛ АНАЛИЗЕ РАТНЕ СТРАТЕГИЈЕ

2.1. Критеријум оцењивања успешности ратне стратегије

2.1.1. Фундаменталне одреднице стратегије

Свака стратегија тежи успеху. Међутим, поставља се питање шта се подразумева под успехом стратегије и како се он оцењује? У трагању за тим сазнањем треба поновити да је стратегија идеја о начину примене расположивих средстава у контексту остваривања постављеног циља. Сходно томе, оцену њеног успеха Драган Р. Симић види у одговору на једноставно питање „да ли је идеја прорадила“.²⁸⁶ Он каже да је „стратегија врста упутства за делотворно испуњавање постављених циљева. Може се сматрати успешном само онда када су њени главни циљеви остварљиви и остварени“.²⁸⁷ Слично Симићу, Рејнзбург (*Michael Rainsborough*) оцењује успех стратегије њеном ефективношћу. За њега је питање да ли су циљеви остварени неприкосновени критеријум за оцену ефективности стратегије.²⁸⁸ Међутим, у оцени успешности стратегије аутори се користе и њеним другим карактеристикама, као што су: кохерентна; флексибилна; проактивна; ефикасна; добра; корисна и сл. Неке од тих њих могу се сматрати синонимима успешне стратегије, док су друге само њене одреднице.

Под одредницама успешне стратегије сматрају се све оне њене карактеристике које доприносе потпуном и оптималном остварењу постављеног циља. Изводљивост је свакако једна од њих. Њом се указује да су постављени циљеви остварљиви у складу са расположивим ресурсима.²⁸⁹ Кохерентност, као друга одредница успешне стратегије, сугерише да је стратегија логички доследна, да њени елементи функционишу у хармонији како би остварили заједничке циљеве. То подразумева усаглашеност циљева и акција, затим конзистентност у примени, синергију ресурса, фокусираност итд.²⁹⁰ Флексибилност, односно адаптивност, представља следећу одредницу успешне стратегије. Њом се предочава способност стратегије да се прилагођава актуелним и будућим дешавањима. У сврху достизања те способности, поред основне, стратегија треба да садржи и резервне концептуалне замисли, које би се могле применити у случају настанка промена стратегијске ситуације.²⁹¹ Успех стратегије битно зависи и од њене проактивности, односно способности да обликује и намеће будућа дешавања. Проактивна стратегија је, дакле, она која поседује способност стварања стратегијског изненађења и стицања стратегијске предности над противником, а то, између осталог, подразумева обликовање услова стратегијског окружења.

Премда су наведене и друге одреднице стратегије изузетно важне за достизање њене успешности, нејасно је ипак која у томе поседује фундаменталну важност. Позивајући се на Дракера (*Peter F. Drucker*), Михајло Копача каже да „међу вишеструким одредницама

²⁸⁶ Dragan R. Simić, *Svetska politika*, op. cit., str. 182.

²⁸⁷ Isto, str. 163.

²⁸⁸ M.L.R. Smith, “On Efficacy: A Beginner’s Guide to Strategic Theory”, *Military Strategy Magazine*, Vol. 8, Iss. 2, 2022, p. 16.

²⁸⁹ Види више у: Henry C. Eccles, “Strategy—The Theory and Application”, *Naval War College Review*, Vol. 32, No. 3, May-June 1979, pp. 11-21.

²⁹⁰ Види више у: Henry Mintzberg, “The Fall and Rise of Strategic Planning”, *Harvard Business Review*, Vol. 72, No. 1, 1994, pp. 107-114.

²⁹¹ Види више у: Richard Rumelt, *Good Strategy—Bad Strategy: The Difference and Why It Matters*, Crown Currency, 2011, pp. 85-88.

добре стратегије, ефективност представља једну од најзначајнијих“.²⁹² Будући да се ефективност често и погрешно поистовећује са ефикасношћу, он прави јасну разлику у значењу ова два термина. Под ефикасношћу стратегије Копања сматра чињење ствари на „прави начин“, док ефективност објашњава као чињење „правих ствари“. Ефикасно делање значи да ће се остварити одређени ефекти по најмањој могућој цени, док ефективно делање значи да ће прави ефекти бити остварени.²⁹³ Управо то, чињење „правих ствари“, према Копањи, јесте *raison d'être* саме стратегије. Зато он каже „да иако можда није најфундаменталнија, нити ултимативна одредница стратегије, ефективност јесте једна од најзначајнијих“.²⁹⁴

Други аутори управо ефективност сматрају најфундаменталнијом и ултимативном одредницом успешне стратегије. У западној литератури стратешких студија то се понајвише уочава у објашњењу значења синтагме *sound strategy* (исправна стратегија).²⁹⁵ За такву стратегију Јаргер каже да је она уједно и ефективна и ефикасна. При томе наглашава да је сврха стратегије стварање стратешког ефекта. Зато је, према њему, ефикасност стратегије нужно подређена њеној ефективности, и закључује да ако је стратегија неефективна, ма колико била ефикасна, она не доприноси остваривању националног интереса.²⁹⁶ Копања дели Јаргерово мишљење, сматрајући да је идеал да стратегија буде и ефикасна, и ефективна. Међутим, у избору између ефикасне или ефективне стратегије, избор би увек требао да падне на ефективност, на штрб ефикасности. Првенствени *raison d'être* стратегије јесте остварење одређеног ефекта у виду зацртане воље државе, а не да по што нижој цени доведе до нечега другог. Сходно томе, формулација стратегије примарно би требала да буде вођена тежњом за ефективношћу, па тек онда за ефикасношћу.²⁹⁷

Наведени и други аутори, дакле, сматрају да се сврха стратегије налази у стварању ефекта. У основи, то јесте тачно, али би исправније било рећи да се сврха стратегије налази у остваривању постављених циљева, а да се њен задатак састоји у стварању ефекта. Ефекти су појаве које настају у објективној стварности као последица примене расположивих средстава. Метафорички речено, они су својеврсна трансмисија између примене расположивих средстава и остварења постављеног циља. Улога ефекта, тачније, налази се у стварању услова за остваривање постављеног циља. По томе да ли доприносе томе или не, они могу бити жељени или нежељени. Жељени су сви они ефекти које стратегија тежи да постигне. Другим речима, они су део планираног исхода примене средстава који је усклађен са постављеним циљевима. С друге стране, нежељени су сви они ефекти који отежавају или онемогућавају остварење постављеног циља. Између осталог, они су везани за настанак трошкова, који могу бити планирани у границама њихове прихватљивости, или пак могу бити непланирани. Непланирани нежељени ефекти могу остати у оквирима прихватљивих трошкова, али, исто тако, могу изаћи ван тих оквира и тиме проузроковати неуспех стратегије.

Трошкови су неодвојиви део имплементације стратегије и укључују материјалне и нематеријалне губитке. Материјални губици обухватају финансијске издатке, економске и инфраструктурне губитке, људске жртве итд, док се нематеријални трошкови сагледавају кроз појаве, као што су: деморализација становништва; умањење друштвене кохезије;

²⁹² Михајло Копања, „Ефективност одвраћања: Када је одвраћање права стратегија за остваривање националних интереса?“, *Српска политичка мисао*, Вол. 80, Бр. 2, 2023, стр. 78; Peter F. Drucker, *Management: Revised Edition*, Harper-Collins e-books, New York, 2009.

²⁹³ Михајло Копања, *Геополитички приступ утврђивању делотворности концепта велике стратегије обуздавања (Студија случаја: Сједињене Америчке Државе, 1979-1989)*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Факултет безбедности, Београд, 2022, стр. 86.

²⁹⁴ Михајло Копања, „Ефективност одвраћања: Када је одвраћање права стратегија за остваривање националних интереса?“, оп. цит., стр. 78.

²⁹⁵ Giles Moon, "Making Sound Strategy: Back to the Basics of Ends, Ways, and Means", *Military Strategy Magazine*, Vol. 9, Iss. 2, Winter 2024, p. 35.

²⁹⁶ Према: Harry R. Yarger, *Strategic Theory for the 21st Century: The Little Book on Big Strategy*, op. cit., p. 14.

²⁹⁷ Михајло Копања, *Исто*, стр. 79-80.

губитак легитимитета власти; нарушавање угледа државе у међународној заједници итд.²⁹⁸ Што су национални интереси важнији, а тиме постављени циљеви захтевнији, држава показује спремност да поднесе веће трошкове њиховог остварења, односно да подигне праг прихватљивости трошкова. Насупрот томе, ако је значај националних интереса и постављених циљева мањи, онда је и праг прихватљивих трошкова пропорционално нижи. Ризици су блиско повезани са трошковима. Они одражавају различите неизвесности унутар стратегијског окружења. То су све оне појаве које могу настати у стратегијском окружењу и негативно утицати на успешност стратегије. Такве појаве могу настати и самом имплементацијом стратегије.²⁹⁹ Међутим, без обзира на који начин настају, те појаве су углавном резултат неправилне анализе и процене стратегијске ситуације, пре свега оних појава које Клаузевиц назива трењем. Неуважавање таквих појава може довести до додатних и непланираних трошкова, свакако и оних који су неприхватљиви. Зато, поред трошкова, ризици представљају предмет посебне пажње стратега приликом формулисања стратегије и њене имплементације.

Све одреднице успешне стратегије свакако су важне, али ефективност спада у ред најважнијих. Она одражава делотворност стратегије, дакле оно шта се с њом може постићи. Отуда је ефективност њена фундаментална одредница. Међутим, иако је стратегија у одређеној ситуацији делотворна, ако остварује постављен циљ, то не значи да ће бити и ефикасна, што је такође нужан услов за достизање успешне стратегије. Наиме, трошкови имплементације стратегије не смеју премашити вредност постављеног циља. У супротном, они ће постати неприхватљиви, а стратегија неуспешна. Зато би се ефикасност морала сматрати другом фундаменталном одредницом успешне стратегије. У том контексту Портер (*Michael E. Porter*) наглашава да „ефективност није довољна одредница успешне стратегије“.³⁰⁰ Дакле, није довољно да стратегија само производи жељене ефекте, већ би у том поступку требала бити и ефикасна, то јест оптимална или исплатива.

Успешну стратегију, дакле, подједнако одређују ефективност и њена ефикасност, при чему је ефикасност стратегије подређена њеној ефективности. Однос ових двеју одредница може се посматрати тако што ефикасност примене средстава своди ефективност стратегије у оквиру оптималности. Сходно томе, успешне су све оне стратегије које чине „праву ствар“ на „прави начин“, односно које остварују постављен циљ уз минималне трошкове и ризике. Мање успешне су оне стратегије које остварују циљ уз веће трошкове и ризике, али у границама њихове прихватљивости. На послетку, неуспешне су све оне стратегије које, или не остварују постављен циљ, или га остварују уз неприхватљиве трошкове. Међутим, да би стратегија била ефективна и ефикасна, она најпре мора бити реално изводљива. То значи да расположива средства подржавају остварење постављеног циља. Ако то не чине, стратегија ће остати само идеја без употребне вредности. Стога се, поред ефективности и ефикасности, изводљивост стратегије мора уврстити у ред њених фундаменталних одредница.

2.1.2. Политичка корисност као мерило успешности ратне стратегије

Како се стратегија примењује у готово свим областима државне и друштвене стварности, њен успех се оцењује различито, али не у смислу да ли је она ефективна и ефикасна, јер то је универзално мерило успеха сваке стратегије, већ у односу на област у којој се стратегија примењује. Тако се у свакодневној пракси успех стратегије оцењује

²⁹⁸ Steven Heffington, Adam Oler and David Tretler, “A National Security Strategy Primer”, National Defense University Press, Washington, D.C., 2019, pp. 43-44; United States Marine Corps, “The Marine Corps War College Strategy Primer”, USMC, Marine Corps University Press, Quantico, Virginia, 2021, pp. 63-64.

²⁹⁹ Steven Heffington, Adam Oler and David Tretler, “A National Security Strategy Primer”, op. cit., pp. 44-45; United States Marine Corps, “The Marine Corps War College Strategy Primer”, op. cit., pp. 64-65.

³⁰⁰ Michael E. Porter, “What is strategy?”, *Harvard Business Review*, Vol. 74, No. 6, 1996, p. 62.

њеним доприносом, утицајем, корисношћу или неким другим постигнутим резултатима. Међутим, без обзира на област примене, свака успешна стратегија могла би се назвати добром или корисном. Политичка корисност је, на пример, мерило успеха државних стратегија, јер без јасног политичког доприноса свака државна стратегија губи своју сврху. Тако се у оквиру разматрања исхода државних стратегија, успешност и политичка корисност практично сматрају синонимима.

С обзиром на то да припада реду државних стратегија, успех исхода ратне стратегије мери се пре свега њеном политичком корисношћу. Она зависи од способности да се војни потенцијали преточе у очекиване политичке резултате. Иако Клаузевиц истиче да је „основа успеха стратегије у војној надмоћи, односно у поседовању већих способности у односу на противника“³⁰¹, то само по себи не гарантује постизање жељених политичких исхода. Војна моћ се најчешће исказује кроз способност да се у физичкој димензији рата произведу ефекти попут уништења снага, инфраструктуре или других ресурса противника. Међутим, чак и значајни физички ефекти не морају нужно довести до политички корисних резултата, што се може објаснити међузависношћу и преплитањем ефеката у различитим димензијама рата.

Ефекти произведени у физичкој димензији рата, превасходно употребом оружане силе, генеришу последице у моралној и когнитивној димензији. У моралној димензији, крајњи жељени ефекат јесте слом воље противника да настави борбу и пружа отпор. У когнитивној димензији, тај ефекат добија свој пуни смисао у облику прихватања наше политичке воље од стране противника. Будући да је наметање сопствене политичке воље права сврха рата, крајњи жељени ефекат стратегије манифестује се управо у когнитивној димензији. Стога, позивајући се на Бофра, Портер каже „да је у рату решење стратешког проблема догађај психолошке природе. Оно се налази у томе да противник прихвати услове које желимо да му наметнемо“.³⁰² Ти услови су, према Клаузевицу, увек политичке природе. Наиме, прихватање наше воље од стране противника – засновано на његовом уверењу да је даље вођење борбе бесмислено или неизводљиво – представља психолошки догађај са непосредним политичким последицама, који настаје у когнитивној димензији рата. Стога се политичка вредност ратне стратегије мора процењивати првенствено у односу на коначне ефекте употребе оружане, али и сваке друге силе у когнитивној димензији рата, а не у физичкој или моралној димензији.

Политичка корисност ратне стратегије оцењује се на политичком нивоу рата, односно на нивоу на коме се формулише ратни циљ. Док се успех стратегије у прошлости превасходно везивао за резултате употребе оружане силе, савремено ратовање све више укључује дипломатска, економска, информациона и друга невојна средства. Стога се политичка корисност ратне стратегије мора оцењивати кроз укупне ефекте примене и војних и невојних инструмената. Ефективност примене тих средстава не зависи од њихове просте количине, већ од способности државе да их адекватно интегрише и употреби. У том смислу, Бофр наглашава да је стратегија „вештина примене средстава са највећом ефективношћу“.³⁰³ Управо та ефективност представља кључни показатељ политичке корисности стратегије. Колико је ратна стратегија успешна у постизању крајњег стратегијског ефекта у когнитивној димензији рата – прихватања наше политичке воље од стране противника – у тој мери се њена политичка корисност може оценити као потпуна, делимична или недовољна.

³⁰¹ Клаузевиц, *О Рату*, оп. cit., стр. 157.

³⁰² Према: Michael E. Porter, „What is strategy?“, op. cit., стр. 157.

³⁰³ Bofr, *Uvod u strategiju*, op. cit., стр. 21.

2.1.3. Концепти одлучујуће и апсолутне победе у рату

Све до недавно, успех ратне стратегије ценио се остваривањем војне победе над противником. Међутим, таква оцена данас се и те како доводи у питање. Како је речено, војна победа није сврха рата, нити је то крајњи стратегијски циљ. Сврха рата, а тиме и успех ратне стратегије, налази се у наметању политичке воље противнику. Зато исход оружаног сукоба није коначни показатељ успеха ратне стратегије, већ је то политички резултат. Зато Клаузевиц каже да је „војна победа циљ рата, који само наизглед замењује политичку сврху, али у позадини војног напора увек стоји политички мотив. Стога је крајњи исход рата увек политичке природе“.³⁰⁴ Управо та неподударност војне победе и политичке сврхе појмовно разграничава концепт одлучујуће победе, као војног резултата рата, од концепта апсолутне победе, која одражава политичку димензију ратног исхода.

Концепт одлучујуће победе везује се за Клаузевицево поимање победе у главној бици, којом се стварају услови за остваривање политичког циља. Међутим, значење ове синтагме временом је еволуирало како се рат усложњавао. Време битака из 19. века заменило је време сложених операција и кампања 20. и 21. века. Полазећи од те чињенице, Колин Греј каже да је у данашње време могуће „идентификовати неколико значења ове синтагме, и то на оперативном, стратегијском и политичком нивоу. На оперативном нивоу одлучујућа победа треба да буде она победа која одлучује о исходу кампања (операције), а на стратегијском нивоу која одлучује ко је војни победник у рату, али не нужно и ко је политички победник. У политичком смислу, одлучујућа победа јесте она која омогућава постизање послератног жељеног решења“.³⁰⁵

Да би се избегла различита тумачења синтагме „одлучујућа победа“, неопходно је њено значење ограничити искључиво на домен војне победе. Такав вид победе подразумева окончање једне значајне фазе рата и стварање услова за прелазак у наредну фазу. У савременом ратоводству ту улогу имају операције и кампање, као што су то некада имале велике битке. У том смислу, победе на тактичком и оперативном нивоу свакако могу бити окарактерисане као одлучујуће. На стратегијском нивоу рата, одлучујућа победа такође мора бити схваћена искључиво као војна. Иако војна победа на овом нивоу означава ко је војни победник, она не мора истовремено указивати и на политички тријумф. Политичког победника представља она страна у сукобу чија се политичка воља подудара са крајњим исходом рата, а која је у потпуности и дугорочно прихваћена од стране противника.

Војна победа стратегијског нивоа није увек довољан услов за постизање политичке победе, јер се политички циљеви не остварују искључиво сломом војне снаге противника, већ променом његове политичке воље.³⁰⁶ Клаузевиц је рекао да је рат наставак политике другим средствима, што значи да војна дејства морају бити подређена политичком циљу, а не само војним успесима. У том смислу, политичку победу треба јасно одвојити од одлучујуће победе као војне победе у рату. Политичка победа јесте апсолутна победа или, како Џон Луис (*John David Lewis*) каже, „недвосмислена победа у политичком смислу“.³⁰⁷ Она одражава стање потпуног остварења политичке корисности примене свих расположивих средстава, што значи да је противник у потпуности и дугорочно прихватио

³⁰⁴ Према: Клаузевиц, *О Рату*, оп. цит., стр. 41.

³⁰⁵ Colin S. Gray, *Defining and Achieving Decisive Victory*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, April 2011, p. 11.

³⁰⁶ Ратна пракса осветљава бројне ратове у којима су државе оствариле стратегијске победе на бојном пољу, али ипак нису успеле да их конвертују у дугорочне, па чак и краткорочне политичке успехе. Пример томе је америчка инвазија на Ирак 2003. године, где је војна победа над Садамовим оружаном снагама постигнута брзо, али је недостатак стратегије за послератну стабилизацију Ирака довео до хаоса и раста отпора локалног становништва.

³⁰⁷ John David Lewis, *Nothing Less than Victory: Decisive Wars and the Lessons of History*, Princeton University Press, Princeton, 2010, p. 1.

политичку вољу победника као своју.³⁰⁸ Треба нагласити да апсолутна победа не захтева нужно остваривање војне победе на тактичком, оперативном, па чак ни на стратегијском нивоу. Историја ратовања, поготово савремена, бележи бројне примере у којима је војно инфериорна страна, без војног тријумфа над јачом страном, ипак успела да добије рат у политичком смислу.³⁰⁹ Стога, уколико се рат води искључиво војноцентрично, са фокусом на бојно поље и краткорочне тактичке, оперативне, па чак и стратегијске војне успехе, без истовременог разумевања политичке сврхе, онда се ризикује да се добију само битке (операције или кампање), а изгуби рат у целини. Тиме се јасно указује да се сврха рата, о чему говори Клаузевиц, не налази у тактичким победама, већ у прихватању политичке воље победника, јер коначни исход рата настаје на политичком нивоу, а не у физичкој димензији бојишта.

2.2. Улога стратегијске калкулације у анализи успешности ратне стратегије

2.2.1. Стратегијска калкулација – одређење и примена

Размишљање о ефективности и ефикасности као о фундаменталним одредницама стратегије, свакако и као критеријуму оцењивања њене успешности, потиче из економије, тачније из теорије бизниса. Оно се темељи на логици извођења *cost/benefit* анализе, која је усађена у саму срж стратешког мишљења. У поступку формулисања ратне стратегије таквом логиком тежи се максимизацији политичке добити, а минимизацији трошкова примене расположивих средстава, што се постиже кроз процес извођења стратегијске калкулације постављених циљева, расположивих средстава и начина њихове примене. То је централни процес унутар свеукупног процеса стратешког мишљења. Као такав, он битно утиче на крајњи резултат стратешког мишљења, а тај резултат је заправо стратегија. Императив извођења стратегијске калкулације налази се у успостављању равнотеже или баланса између елемената стратегије – циљева, начина и средстава. У поступку имплементације стратегије баланс наведених елемената омогућава постизање жељених ефеката у границама прихватљивих трошкова.³¹⁰ У том смислу, успешна стратегија, као резултат процеса стратешког мишљења, а у ужем смислу процеса стратегијске калкулације, треба да одражава управо баланс циљева, начина и средстава.

Претходна разматрања указују да би се стратегијска калкулација могла схватити као механизам усклађивања циљева, начина и средстава, којим се стратег служи у поступку формулисања стратегије. Међутим, поред такве намене, стратегијска калкулација може се користити и као погодан модел за анализу успеха стратегије. У ту сврху, тројствени оквир „циљ-начин-средство“ користи се као својеврсна контролна листа елемената које треба анализирати у поступку оцене успешности стратегије. У том поступку влада иста логика као и у поступку формулисања стратегије, а то је логика максималне добити, а минималних трошкова. На темељу те логике, у поступку формулисања стратегије, стратегијска калкулација се изводи како би се циљ, начин и средство ускладили ради постизања

³⁰⁸ На пример, након Другог чеченског рата, чеченски сепаратисти су у потпуности и дугорочно прихватили руску политичку вољу, што указује да је Русија остварила апсолутну победу у овом рату.

³⁰⁹ Без војностратегијске победе, апсолутну победу остварили су Талибани током сукоба са америчким снагама у Авганистанском рату почетком овог века, као и муџахедини у сукобу са совјетским снагама на истом простору пар деценија раније. Пример тога такође представља Вијетнамски рат. Америчка војска је током читавог периода одвијања сукоба постизала убедљиве победе у готово свим већим биткама са снагама Вијетконга, али тактички и оперативни војни успеси нису довели до жељеног политичког исхода – очувања Јужног Вијетнама (Према: Harry G. Summers Jr., *On Strategy: A Critical Analysis of the Vietnam War*, Presidio Press, Novato, 1982, p. xv).

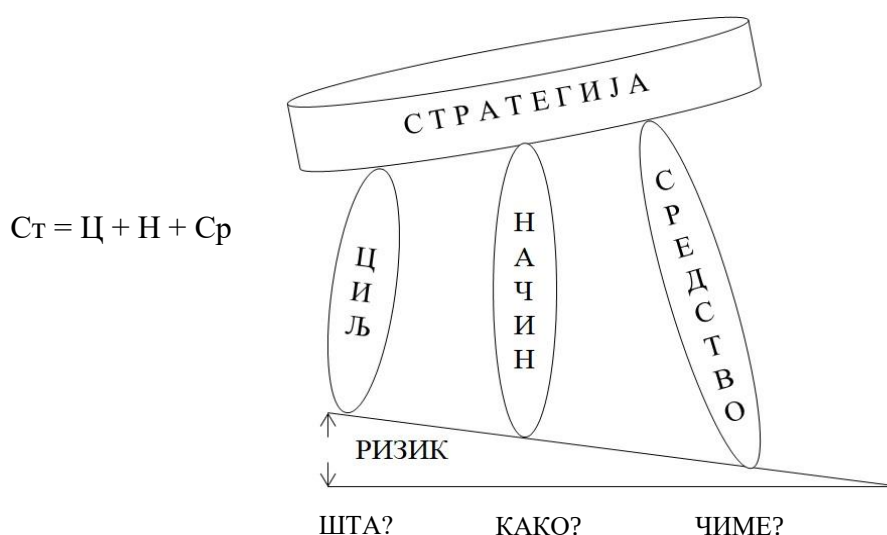
³¹⁰ Према: Harry R. Yarger, *Strategic Theory for the 21st Century: The Little Book on Big Strategy*, op. cit., pp. 1, 14.

ефективности и ефикасности стратегије, а приликом оцене њене успешности како би се анализирао усклађеност наведених елемената.

Ако стратегија производи жељене ефекте, и то у границама прихватљивих трошкова, то значи да су циљ, начин и средства усклађени. У том случају стратегија се оцењује као успешна. Насупрот томе, ако стратегија не производи жељене ефекте, или ако производи нежељене ефекте ван граница прихватљивих трошкова, то значи да елементи стратегијске калкулације нису усклађени, те се стратегија оцењује као неуспешна. Анализа неуспешне стратегије може показати да су расположива средства неадекватна или недовољна за остваривање постављеног циља, што стратегију чини неизводљивом. Са друге стране, средства могу бити адекватна и довољна, али се начин њихове примене може показати неефикасним или неефектним, што указује на нефлексибилност или неку другу карактеристику стратегије. Када је реч о циљу, поред тога што може бити неизводљив у односу на расположива средства, он може бити и нејасно формулисан.

2.2.2. Стратегијска калкулација у Ликовом моделу анализе стратегије

Модел анализе стратегије, приказан кроз тројствени оквир „циљ-начин-средство“, први пут је представио 1989. године професор Америчког ратног колеџа (*US Army War College*), пуковник Артур Лик (*Arthur F. Lykke*).³¹¹ Сликавним приказом модела као треножне столице, засноване на формули – стратегија = циљ + начин + средство – Лик је пружио прилично једноставан, али веома користан алат, како за разумевање и објашњење стратегије, тако и за њену формулацију и оценоу успешности. Лик каже да се „треножац нагиње у страну ако његове ногаре, које представљају циљ, начин и средство, нису у балансу. Ако је било која ногара мања од других, присутан је ризик од неуспеха стратегије. Што је већи нагиб треношца, већи је и дисбаланс ногара, чиме се повећава ризик од неуспеха стратегије. Један од начина како стратег може да доведе ногаре у баланс јесте да коригује средства, други, да примени другачији начин њихове употребе, и трећи, да промени циљ. Четврти начин не постоји, и тада се стратег одлучује да прихвати ризик од неуспеха стратегије“ (Слика 9).³¹²

Слика 9 - Ликов модел анализе стратегије³¹³

³¹¹ Arthur F. Lykke, "Defining Military Strategy", *Military Review*, January-February, 1997, pp. 183-186.

³¹² Према: *Isto*, pp. 185-186.

³¹³ Преузето и направљено са: *Isto*, p. 185.

Да би се Ликов тројствени оквир „циљ-начин-средство“ боље разумео у поступку формулисања стратегије, или приликом анализе њене успешности, треба се фокусирати на питања која се односе на сваки од ових елемената. Циљеви ће увек одговорити на питање „шта“ неко покушава да постигне, начини ће увек указати „како“ ће се средства користити, док средства увек објашњавају „чиме“ ће се реализовати начин. Отуда се Ликов модел анализе стратегије, уместо оквира „циљ-начин-средство“, може представити помоћу три кључна питања која сваки стратег поставља у поступку формулисања стратегије, али и приликом анализе њене успешности:

- шта треба постићи (шта)?
- на који начин се то постиже (како)?
- која су средства потребна да се то постигне на овакав начин (чиме)?

Стратегија, као идеја о начину примене средстава, првенствено одговара на питање „како“. Зато у поступку њеног формулисања стратег увек усклађује то питање са питањима „шта“ и „чиме“. То је опште правило извођења стратегијске калкулације. Наиме, полазећи од постављеног циља стратег увек поставља питање „како остварити постављен циљ“, али у позадини тог питања заправо се крије друго питање – „како применити расположива средства у контексту постављеног циља“. Тим питањем стратег започиње процес осмишљавања адекватног начина примене средстава, а то чини усклађивањем питања „како“ са питањима „шта“ и „чиме“. Поступак оцене успешности стратегије одвија на сличан начин. Оцењујући успех стратегије, стратег анализира да ли је питање „како“ усклађено са питањима „шта“ и „чиме“, и ако није, зашто. Могло би се рећи, питање „како“ није једино, али јесте централно питање стратегијске калкулације. Како стратегијска калкулација представља носећи процес стратешког мишљења, ово питање провејава читавим поступком формулисања стратегије, кроз све његове фазе, али, исто тако, и поступком оцењивања успеха стратегије. Наиме, свако промишљање о начину како решити конкретан стратешки проблем, или сваки покушај оцене успешности тог начина, увек је фокусирано на питање „како“.

Аналитичка вредност Ликовог модела, заснованог на формули – стратегија = циљ + начин + средство – навела је Макубина Овенса на идеју о ширем разумевању стратегије. Иако се понајвише веже за начин употребе средстава, односно за питање „како“, Овенс сматра да се „стратегија много корисније може посматрати кроз релацију циљева, начина и средстава.³¹⁴ Несумњиво, стратегија, као идеја о начину примене расположивих средстава у контексту постављеног циља, одговара, не само на питање „како“, које је свакако суштинско, већ и на питања „шта“ и „чиме“. Дакле, није могуће, нити формулисати стратегију, нити анализирати њен успех, без одговора на сва три питања. Зато је стратегију сасвим оправдано посматрати кроз оквир елемената „циљ-начин-средство“, а стратегијску калкулацију као когнитивни процес усклађивања тих елемената.

2.2.3. Стратегијска калкулација у Клаузевицевом концепту природе рата

Стратегијска калкулација, поред Ликовог концептуалног модела стратегије, може се сагледати и кроз Клаузевицев концепт природе рата. Клаузевиц не говори експлицитно о стратегијској калкулацији, али његова размишљања о односу тежњи тројства, како између њих самих, тако и са елементима средине одвијања рата, говоре у том правцу. У оквиру таквог размишљања, стратегијска калкулација би се могла разумети као когнитивни процес усклађивања инструменталне (војне) тежње са осталим тежњама тројства, у складу са деловањем елемената трења и шанси унутар средине одвијања рата. Трење и прилике делују на све три тежње, мењајући њихов интензитет односно њихове карактеристике, а

³¹⁴ Према: Mackubin Thomas Owens, “Strategy and the Strategic Way of Thinking”, op. cit., p. 111.

такав утицај на тежње тројства може се сагледати и кроз слободу деловања војске. Да би слобода деловања војске била већа, задатак стратега је да усклади инструменталну тежњу са осталима тежњама тројства, уважавајући позитивне и негативне утицаје средине. То није нимало једноставан задатак, јер, према Клаузевицу, рат није производ само страсти народа, нити снаге војске, или само чин политичке воље владе. Он је све то заједно, стопљен у јединство тежњи народа, војске и владе, које се непрестано мења услед утицаја средине, при чему је сама средина променљиве природе.³¹⁵ Стога, стратег не сме занемарити нити један фактор средине. У супротном, то би повећало вероватноћу настанка стратешког неуспеха.

Стратег разуме да уколико је народ демотивисан, војска ће изгубити моралну подршку, а влада политички легитимитет; ако политичка сврха није усклађена са способностима војске и њеним деловањем, стратегија ће постати неизводљива или неодржива; а ако деловање војске игнорише политичку намеру, резултат може бити сведен само на војну победу, а не и политичку. Међутим, стратег би морао да разуме да наведени примери неравнотеже тројства, у великој мери, представљају резултат утицаја срединских фактора. Отуда је познавање тих фактора од суштинске важности за формулисање стратегије. Зато стратег непрестано прати, анализира и процењује факторе средине, како би њихов утицај уврстио у формулу извођења стратегијске калкулације. Ипак, стратегијска калкулација није прост математички прорачун. Иако се у основи њеног извођења налази логика *cost/benefit* анализе, резултат калкулације понајвише представља производ талента и знања стратега, тачније његове вештине да процени шта је у контексту постављеног политичког циља могуће постићи расположивим средствима и постојећом вољом народа у конкретним условима средине.

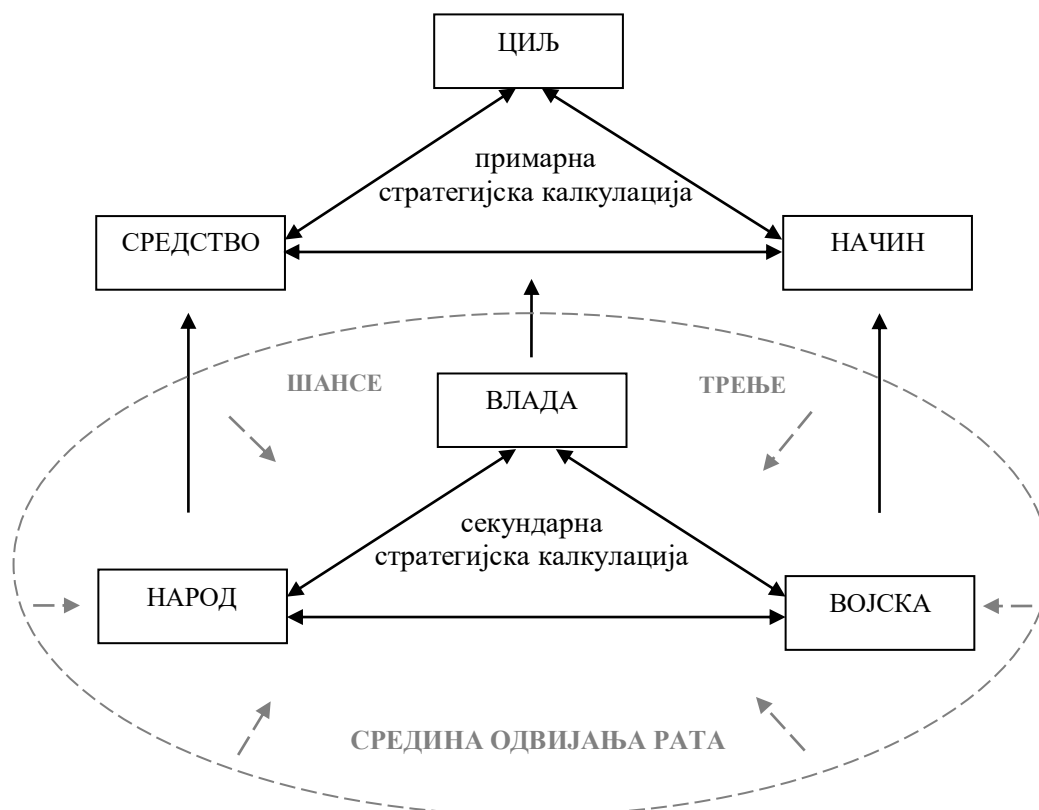
Међутим, иако стратег примарно користи стратегијску калкулацију у процесу формулисања стратегије, она му може послужити и као погодан модел за анализу њене успешности. Наиме, стратегијском калкулацијом може се оценити усклађеност тежњи тројства, како међусобно, тако и у односу на услове средине. У том контексту, равнотежа између тежњи указује на успешну стратегију, док њихов дисбаланс указује на стратешки неуспех. До неуспеха стратегије углавном долази у ситуацијама када инструментална тежња није подржана моралном и политичком тежњом, или када деловање војске, то јест инструментална тежња, није у сагласју са политичким циљем. Да би се тежње довеле у баланс, стратег мора деловати у следећим правцима – ка јачању моралне подршке народа влади и војсци; ка усаглашавању политичких циљева са реалним војним способностима и нивоом моралне подршке народа или ка усаглашавању војне активности са политичком сврхом и народним расположењем. Поред три наведена правца, стратег може деловати и ка условима средине, мењајући, при томе, њихове карактеристике. Променом карактеристика тих услова стратег заправо посредно утиче на успостављање баланса (равнотеже) између тежњи тројства. Међутим, уколико ниједна опција деловања не доводи до успостављања баланса трију тежњи, онда у том случају настаје ризик од неуспеха стратегије.

2.2.4. Синтеза Ликовог и Клаузевицевог погледа на стратегијску калкулацију

Иако оба теоријска оквира нуде вредне аналитичке увиде у процес извођења стратегијске калкулације, сваки од њих ипак има извесна ограничења у том погледу. Ликов модел је користан као аналитички алат за разумевање односа између елемената стратегије, чиме је могуће уочити њихову (не)повезаност и (не)равнотежу. На тај начин могуће је проверити усклађеност расположивих средстава са изабраним начинима деловања, као и да ли ти начини воде ка остварењу постављених циљева. Суштинско ограничење овог модела огледа се у томе што не пружа могућност анализе утицаја срединских фактора на елементе

³¹⁵ Према: Клаузевиц, *О Рату*, оп. цит., стр. 41-88.

стратегије. Отуда је Ликов модел анализе стратегије потребно допунити теоријским оквиром Клаузевицевог концепта природе рата, јер омогућава дубље разумевање улоге срединских фактора – шанси и трења – у извођењу стратегијске калкулације. Тиме се отвара простор за дубљу анализу динамичног односа елемената стратегије и услова средине одвијања рата.

Слика 10 – Примарна и секундарна стратегијска калкулација³¹⁶

Суштинско ограничење Клаузевицевог концепта налази се у томе што не разматра однос између елемената стратегије – циљева, начина и средстава. Његова аналитичка вредност налази се у разумевању основних покретачких сила рата – тежњи владе, народа и војске. У том оквиру, стратегија се анализира посредно, кроз инструменталну тежњу. Међутим, Клаузевицева пажња ка срединском контексту одвијања рата чини његов концепт погодним за допуну Ликовог модела. Наиме, Ликов модел омогућава извођење основне структурне анализе усклађености елемената стратегије. Међутим, он не пружа дубљи осврт на питања „зашто“ и „како“ ти елементи интерагују, како између себе, тако и са факторима средине. Такав недостатак надомешћује Клаузевицев концепт природе рата, јер тројство тежњи чини спону између средине одвијања рата и елемената стратегије. Интеракција тежњи тројства и средине одвијања рата заправо чини основу на којој се граде и обликују односи између циљева, начина и средстава. Тако се усклађивање ових елемената одвија посредно, кроз процес усклађивања тежњи тројства, како међусобно, тако и у складу са утицајима срединских фактора – шанси и трења.

Метафорички речено, усклађивање циљева, начина и средстава, представља само видљиви врх леденог брега стратегијске калкулације, док је већи и теже уочљив део тог брега прожет сложеним везама и интеракцијама елемената структуре рата. У складу са тим, крајња сврха извођења стратегијске калкулације налази се у усклађивању елемената стратегије, док усклађивање тежњи тројства има само инструменталну улогу у том погледу.

³¹⁶ Извор: Аутор.

У том контексту, стратегијска калкулација, из угла Ликовог модела анализе стратегије, могла би се назвати „примарном“, а из угла Клаузевицевог концепта природе рата „секундарном“. Тако би баланс инструменталне тежње са остале две тежње тројства, као и условима средине, требао да резултује избалансираним односом циљева, начина и средстава.

Покушај синтетизовања ова два теоријска приступа ипак прате извесне потешкоће. Оне настају управо због тога што Клаузевиц не разматра утицај срединских фактора – шанси и трења – на елементе стратегије, већ искључиво на тежње тројства. Стога, уколико желимо да разумемо како средински фактори утичу на циљеве, начине и средства, потребно је најпре утврдити како се ти елементи доводе у везу са тежњама тројства. Тек тада је могуће разумети како се утицаји срединских фактора преливају из домена Клаузевицевог тројства у домен елемената стратегије. Да би се то учинило потребно је отклонити теоријске нејасноће и недоречености у Клаузевицевом концепту природе рата и ближе појаснити значење начина и средстава у Ликовом моделу стратегије. У том погледу, теоријски оквир стратешких студија могао би бити користан алат. Његовом применом морална тежња народа у Клаузевицевом тројству могла би се довести у везу са средствима из Ликовог модела анализе стратегије, инструментална тежња војске са начином примене тих средстава, а политичка тежња владе са циљем (Слика 10).

Синтетизовање ова два теоријска приступа у циљу јаснијег разумевања стратегијске калкулације захтева и примену системске анализе рата. Наиме, резултат стратегијске калкулације подједнако зависи од унутрашњих и спољашњих процеса рата, те, стога, познавање ових процеса представља основу за разумевање због чега су поједине стратегије успешне, док друге то нису. Клаузевицев концепт природе рата несумњиво пружа темељ за научно објашњење ових процеса, али његов теоријски оквир ипак није у потпуности довољан. Аналитичка вредност Клаузевицевог концепта природе рата огледа се у томе што омогућава разумевање низа сложених унутрашњих и спољашњих интеракција које произилазе из динамике тројства, али их Клаузевиц тумачи претежно из перспективе једне зараћене стране. Рат је, међутим, двосмеран процес – системска појава која обухвата односе и интеракцију најмање две супротстављене стране. Због тога потпуно и јасно разумевање свих ратних процеса, као и њиховог утицаја на извођење и исход стратегијске калкулације, захтева примену системске анализе рата. Друго, терминологија коју Клаузевиц користи у делу *О Рату* није у потпуности усклађена са терминологијом теорије савремених стратешких студија. Стога, извођење системске анализе рата мора бити подржаоа управо овом терминологијом.

2.3. Системска анализа рата – место и улога стратегијске калкулације

2.3.1. Теорија комплексног адаптивног система

Према општој системској теорији, систем функционише кроз интерактивни однос својих елемената, а производом њихове интеракције систем остварује своју сврху, то јест разлог свог функционисања.³¹⁷ У погледу односа са средином унутар које функционишу, системи могу бити отворени или затворени. Код затворених система не постоји интеракција са средином њиховог функционисања, док функционисање отворених система, поред тога што се мења у складу са утицајима средине, истовремено утиче на стање те средине.³¹⁸ Према томе, комплексни адаптивни системи су отвореног типа. Производ

³¹⁷ Према: Ludwig von Bertalanffy, *General System Theory: Foundations, Development, Applications*, George Braziller, New York, 1968, pp. 39-41.

³¹⁸ Према: Vinca Bigo, “Open and Closed Systems and the Cambridge School”, *Review of Social Economy*, Vol. LXIV, No. 4, December 2006, pp. 493-514.

интеракције њихових елемената је нелинеаран. Он није прост збир вредности понашања елемената, већ уједно зависи и од утицаја средине на њихово понашање.³¹⁹ Адаптивност таквих система огледа се у томе што поседују механизме за праћење и прилагођавање променама услова средине, а само прилагођавање системи врше кроз процес усклађивања понашања својих елемената. Тиме се постиже стабилност и ефективност функционисања система у процесу остваривања њихове сврхе.³²⁰ Дакле, целокупним понашањем комплексних адаптивних система истовремено управљају два типа процеса, унутрашњи и спољашњи. Унутрашњи процеси везани су за интеракцију елемената система, а спољашњи за интеракцију елемената система са средином унутар које систем функционише.³²¹

Оквир теорије комплексног адаптивног система, између осталог, погодан је за анализу функционисања политичких организација, свакако и државе као највишег облика политичког организовања. Основне елементе државе, посматране као систем, чине грађани, институције, интересне групе, различите организације, медији, привреда, војска, невладин сектор, политичке партије итд. Између тих елемената одвијају се политичке, економске, правне, културне и друге друштвене интеракције. Сваки елемент делује сагласно својој логици, утичући на друге елементе система, као и на систем у целини. При томе, сваки елемент се налази под утицајем како унутрашње, тако и спољашње средине функционисања државног система, а то су унутрашње и међународно окружење. Како би држава функционисала и несметано остваривала своју сврху, а то је њен опстанак и свеукупни друштвени развој, она користи своје институције као адаптивни механизам како би прилагодила понашање својих елемената како међусобним, тако и утицајима окружења. Држава то чини кроз уставне реформе, измене закона, промене практичних политика у области економије, безбедности, културе, спољне политике итд.

Поред државе, теорија комплексног адаптивног система погодна је за анализу и других сложених система чије елементе чине управо државе. У такве системе убрајају се, на пример, економски, политички, безбедносни и други међународни системи, унутар којих државе делују као узајамно повезани, али независни елементи, који стално утичу једни на друге, као и на целокупан систем. Ови системи функционишу у сложеном и динамичном међународном окружењу, чије карактеристике, као што су нестабилност, непредвидивост, брзе промене и међузависност, значајно утичу на природу односа међу државама. Ти односи могу обухватати читав спектар релација, од конструктивне економске и политичке сарадње и партнерства, преко економског или политичког надметања, па све до отворених конфликта и оружаних сукоба, то јест ратова. Сходно томе, релације сукобљености међу државама, било да се испољавају у области дипломатије, економије, или кроз оружане сукобе, могу се анализирати кроз теоријски оквир комплексног адаптивног система. Такав приступ омогућава дубље разумевање не само директних узрока и исхода сукоба, већ и начина на који се систем, унутар кога владају сукобљени односи држава, адаптира на промене унутар средине његовог функционисања, првенствено кроз измену образаца понашања његових елемената, то јест држава.

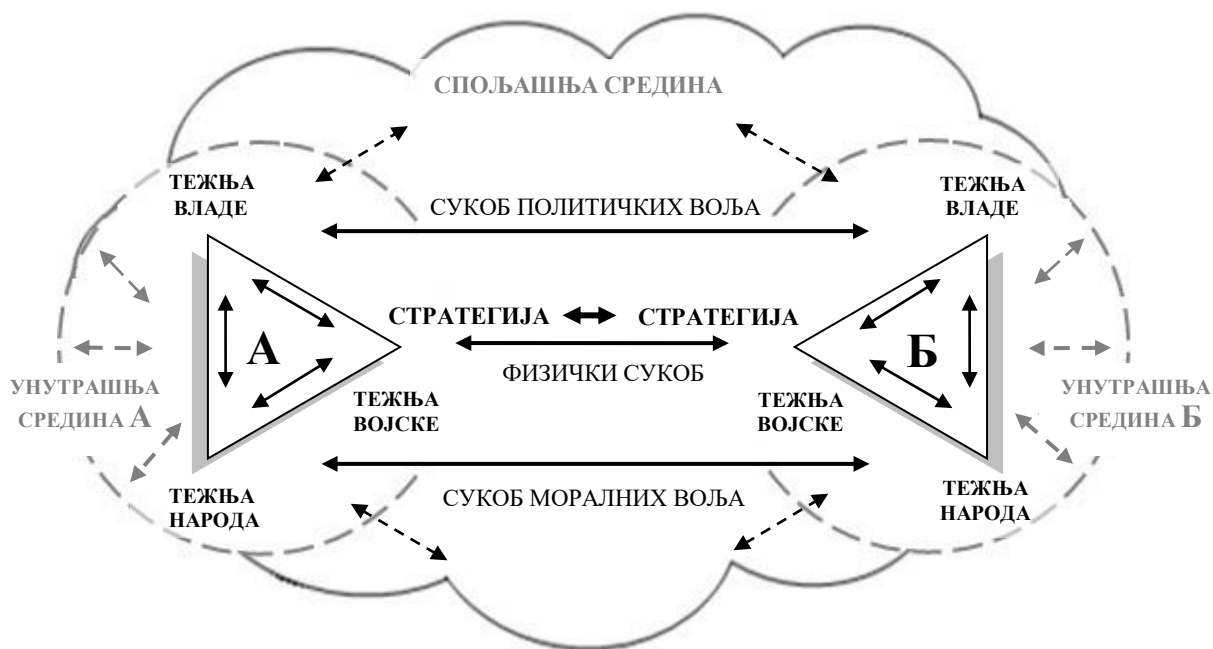
³¹⁹ Према: Brian Cole, "Clausewitz's Wondrous Yet Paradoxical Trinity: The Nature of War as a Complex Adaptive System", op. cit., p. 44.

³²⁰ Према: Dragoljub Šarović i Milan J. Perović, "TQM: Kompleksni adaptivni sistem", *Kvalitet & izvrsnost*, Br. 7-8, 2020, str. 31-32.

³²¹ Такви системи могу се пронаћи у различитим областима природне и друштвене стварности, а сврха њиховог функционисања, као и начин прилагођавања средини унутар које функционишу, се разликују. На пример, економски системи функционишу кроз интеракције бројних агената, попут компанија, потрошача, банака, итд, који се прилагођавају, како једни другима, тако и променама у окружењу. Промене у окружењу могу бити резултат политичких и безбедносних дешавања, технолошког напретка, еколошких и климатских изазова итд. Оне утичу на све учеснике у економији, а успешни економски системи су они који су у стању да се најбрже адаптирају новим условима.

2.3.2. Функционисање ратног система

Полазећи од опште системске теорије, рат се може посматрати као систем сачињен од (најмање) два елемента која чине зараћене стране. Према теоријском оквиру Клаузевицевог концепта природе рата, интеракција тих елемената одвија се кроз релације политичке, моралне и физичке сукобљености (Слика 11). Резултат таквог сукобљавања јесте политичко стање, које се цени оствареношћу политичких воља зараћених страна. Као производ функционисања ратног система, политичко стање зависи не само од простог збира понашања зараћених страна, већ и од утицаја средине на њихово понашање. Наиме, зараћене стране непрестано интерагују са средином функционисања ратног система, прилагођавајући своје понашање њеним карактеристикама. Променљивост карактеристика те средине одражава се како на динамику и интензитет сукоба зараћених страна, тако и на промену политичког стања које њихов сукоб производи. Истовремено, понашање зараћених страна, свакако и политичко стање као њихов производ, повратно утичу на средину функционисања ратног система мењајући њене карактеристике. Тако наведене унутрашње и спољашње интеракције чине рат динамичном, отвореном и адаптивном појавом, а гледано из угла системске теорије, чине га комплексним адаптивним системом.

Слика 11 – Приказ функционисања ратног система³²²

Процеси у ратном систему, међутим, не одвијају се искључиво између његових елемената, као ни између његових елемената и средине у којој систем функционише. Процеси се одвијају и унутар самих елемената ратног система. Тако би се зараћене стране могле схватити као системи сами по себи. У том контексту треба рећи да Клаузевиц сагледава зараћене стране кроз призму тежњи парадоксалног тројства. Према системској теорији, тежње би се могле схватити као основни градивни елементи система сваке зараћене стране. Унутар тог система одвија се интеракција политичке, моралне и инструменталне тежње, које Клаузевиц доводи у везу са владом, народом и војском. У погледу стратегије, крајњи производ те интеракције јесте интензитет инструменталне тежње, односно начин понашања сваке зараћене стране, који се понајвише сагледава кроз употребу оружане силе (насиље). Међутим, рат није сведен само на употребу оружане силе.

³²² Извор: Аутор.

Зато се понашање сваке зараћене стране у ратном систему подједнако сагледава и кроз начин употребе економске, дипломатске, информационе и сваке друге силе.

Интеракција тежњи парадоксалног тројства подложна је утицајима средине одвијања рата. Услед интеракције зараћених страна, она је истовремено подложна и утицајима тежњи противничке стране. Тако свеукупни спољни утицај на интеракцију тежњи унутар система сваке зараћене стране производи промену њиховог понашања, односно промену начина како те стране примењују силу (насиље).³²³ Истовремено, свака зараћена страна својим понашањем повратно утиче на средину одвијања рата мењајући њене карактеристике. По томе би се могло закључити да основни елементи ратног система, то јест саме зараћене стране, представљају комплексне адаптивне системе. Тако би се у коначном рат могао разумети као комплексан адаптивни систем кога чине (најмање) два отворена комплексна адаптивна подсистема. У таквом систему не постоји јединствени (централни) адаптивни механизам који служи прилагођавању понашања његових елемената утицајима средине. Уместо тога, сваки елемент ратног система понаособ, то јест свака зараћена страна појединачно, поседује сопствени механизам прилагођавања, како спољашњој средини, тако и понашању друге зараћене стране. Функционисање тог механизма засновано је на извођењу процеса стратегијске калкулације, којим се инструментална тежња, то јест начин понашања зараћене стране, усаглашава са остале две тежње њеног тројства, али и са утицајима средине одвијања рата, укључујући, при томе, и тежње тројства противника.

Теорија комплексног адаптивног система погодна је за разумевање не само како ратни систем функционише, већ и како се његово функционисање окончава. То је свакако важно за разумевање питања победе у рату. Наиме, интеракција зараћених страна, заснована на међусобном насиљу, чини рат специфичним системом. За разлику од других система који теже стабилном функционисању и свом опстанку, сврха функционисања ратног система је парадоксална. Она се налази у тежњи престанка функционисања ратног система. Оваква специфичност ратног система произилази из сврхе функционисања система сваког његовог елемента, то јест зараћених страна. Сврха њиховог функционисања се, према Клаузевицу, налази у наметању сопствене политичке воље другој страни у сукобу, што покреће њихово међусобно насиље. Све док политичко стање, као резултат међусобног насиља, одражава неоствареност политичких воља зараћених страна, постојаће разлог функционисања система сваке од њих, као и разлог функционисања ратног система у целини. У моменту када једна зараћена страна успе да наметне своју политичку вољу другој, сврха функционисања њеног система, као и ратног система у целини, постаје остварена. То је моменат када ратни систем престаје са својим функционисањем.

Могло би се закључити да ратни систем представља специфичан комплексан адаптивни систем код кога се сврха адаптације не налази само у прилагођавању понашања његових елемената срединским условима, већ и у њиховом међусобном прилагођавању. Наиме, политичко стање, као производ насилне интеракције елемената ратног система, не делује једносмерно – искључиво ка средини његовог функционисања. Несумњиво, политичко стање обликује ту средину, али истовремено делује повратно и на саме елементе система који га генеришу. Тако политичко стање континуирано покреће интерактивно насилно понашање зараћених страна, док средина функционисања ратног система обликује њихово понашање кроз утицај на тежње тројства. У том комплексном међудејству, остварење политичке сврхе сваке зараћене подразумева да је њена стратегија успела да успостави и одржи баланс тежњи тројства, а да стратегија противника то није била кадра. Успех стратегије једне зараћене стране, а неуспех стратегије друге стране, доводи до

³²³ Брајан Кол (*Brian Cole*) каже да „интеракција елемента Клаузевицовог тројства, како међусобно, тако и са елементима средине одвијања рата, ствара образац понашања зараћених страна“ (Према: *Brian Cole*, “Clausewitz’s Wondrous Yet Paradoxical Trinity: The Nature of War as a Complex Adaptive System”, *op. cit.*, p. 43).

престанка функционисања ратног система, што означава крај рата победом једне а поразом друге стране.

2.3.3. Интеракција елемената ратног система – стратегијске релације

Поред тога што су детерминисане сукобљеношћу, релације између елемената ратног система могу се одредити и као стратегијске. Према Вишњићу, „на крајевима стратегијских релација налазе се сукобљени интереси и моћ“.³²⁴ Интереси су основа непомирљивих политичких воља, а моћ, разумљива као способност вршења утицаја над другим, базира на средствима, односно на способностима тих средстава да произведу жељене ефекте у физичкој, моралној и когнитивној димензији рата. Другим речима, свака зараћена држава примењује средства како би онеспособила противничку државу да води рат. То се постиже остваривањем циљева ратовања, односно физичким, моралним и, пре свега, когнитивним онеспособљавањем противника да води рат. Клаузевицевски речено, насилним деловањем на центар гравитације противника, на концентрацију његове снаге, свака страна у сукобу тежи да изведе систем противника из равнотеже како би престао да функционише. Престанком његовог функционисања, противник бива приморан да прихвати политичку вољу друге стране, а то је крајњи жељени ефекат који се жели постићи у рату.

Примена средстава, међутим, није произвољна делатност. Она се, према Клаузевицу, одвија на темељу политичких и оперативних принципа ратовања, то јест логике и граматике рата. Начин примене средстава произилази из идеје која обједињује све аспекте сопственог и противничког тројства, као и повољне и неповољне факторе средине. Та идеја је заправо стратегија. Она представља замисао рационалног начина употребе расположивих средстава, што значи да су ти начини остварљиви, делотворни и оптимални, односно усмерени ка остваривању максималне политичке користи уз настанак минималних трошкова. Управо се због тога релације сукобљености могу разумети као стратегијске. Оне су прожете не само политичким, моралним и физичким, већ и когнитивним силама зараћених страна. При томе, когнитивна сила обједињује остале силе сваке зараћене стране у једну кохерентну целину.

Сукоб когнитивних сила Кревелд описује као „континуирани динамични процес надмудривања“.³²⁵ Свака страна у сукобу, чак и војно супериорна, тежи да надмудри противника, како би њено деловање, то јест примена расположивих средстава, производило жељене, а деловање противника нежељене ефекте. Надмудривање је поступак којим се стиче стратегијска предност над противником, најпре у поступку доношења одлука, а затим и током одвијања самог сукоба. То се постиже изненађењем и обмањивањем противничке стране, као и прикривањем сопствених намера и начина деловања. Поред тога, надмудривање је предуслов стицања и очувања стратегијске иницијативе. Она се стиче континуираним и проактивним обликовањем стратегијске ситуације у складу са сопственим намерама, а не пасивним реаговањем на потезе противника. У складу са тим, надмудривање захтева способност стратега да проникне у начин размишљања противника, како би предвидео његове намере и будуће поступке, али исто тако и способност да га обмане и учини неспособним да рационално одлучује и реагује.

Свака зараћена страна, дакле, тежи да обмане противника, што представља један од важнијих Клаузевицевих принципа рата.³²⁶ Поред тога, свака од њих је истовремено приморана да одговори на обману друге стране. Тако когнитивни сукоб зараћених страна ствара парадоксалну логику ратовања.³²⁷ Сасвим је очекивано (логично) да се стратегија која је једном била успешна више неће поновити, јер ће се противник таквој стратегији

³²⁴ Према: Душан Вишњић, *Стратегија државе као судбина нације*, оп. цит., стр. 25.

³²⁵ Према: Matin Van Creveld, *On Future War*, Brassey's (UK) Ltd., London, 1991, pp. 120-123.

³²⁶ Клаузевиц, *О Рату*, оп. цит., стр. 164.

³²⁷ Види више у: Edward N. Luttwak, *Strategy: The Logic of War and Peace*, op. cit., p. 3-15.

прилагодити. Међутим, њеним понављањем, управо зато што противник то не очекује, она ипак може произвести успех. Друго, стратегија која претходно није успела такође може навести противника на помисао да се она више неће поновити. Али, у случају њеног понављања, она може постићи успех. Треће, примена потпуно нове, до сада непознате стратегије, може изненадити противника и тако постићи успех. Зато је способност разумевања начина на који противник размишља и делује од изузетне важности у рату – како ради правовременог препознавања и осујећивања његових покушаја обмане, тако и ради стварања услова да се и сам противник успешно доведе у заблуду. Парадоксална логика ратовања, заснива се, дакле, не толико на нелогичном, колико на неочекиваном деловању зараћених страна. Свака од њих делује у складу са својом логиком, а она, између осталог, подразумева прикривање сопствених намера и деловања. Тиме се код противника ствара „магла рата“, коју Клаузевиц повезује са неизвесношћу, као веома важним елементом трећа.³²⁸ Магла рата, односно неинформисаност о другој страни у сукобу, као и о свеукупној стратегијској ситуацији, умањује могућност доношења рационалних политичких и војних одлука противника, што може довести до високих трошкова имплементације његове стратегије и, у крајњој линији, до њеног неуспеха.

У контексту парадоксалне логике ратовања, успех стратегије сваке зараћене стране зависи од тога да ли је она проактивна, односно да ли је способна да креира стратегијску ситуацију у којој се противник доводи у стање неинформисаности, заблуде и неизвесности. Такво стање, тачније магла рата, за противника представља изузетно висок ризик, јер у тим околностима доноси нерационалне одлуке, а његова стратегија производи нежељене ефекте. Такође, успех стратегије зависи и од њене адаптивности, односно способности да се правовремено и адекватно прилагоди намерама и деловању противника, укључујући и његове покушаје обмане. Отуда информисаност о намерама и поступцима противника постаје кључни фактор у процесу когнитивног сукобљавања зараћених страна. Поседовање тачних и благовремених информација о противнику, као и способност предвиђања његовог деловања, знатно умањује или потпуно отклања маглу рата. Тиме се повећава способност стратега зараћених страна да доноси и спроводи рационалне политичке и војне одлуке.

2.3.4. Интеракција елемената ратног система и средине његовог функционисања

2.3.4.1. Стратегијско окружење

Анализа интеракције елемената ратног система и средине његовог функционисања представља погодан теоријски оквир за разумевање како стратегијско окружење утиче на понашање зараћених страна, али и како понашање зараћених страна повратно обликује услове самог окружења. Међутим, да би се та каузалност јасно разумела треба кренути од појашњења значења синтагме „стратегијско окружење“. Тумачећи га кроз концепт општег трећа, Клаузевиц је, пре готово два века, указао на значај стратегијског окружења за ток и исход одвијања рата. Савремена теорија, међутим, не везује више овај појам искључиво за средину одвијања рата, тачније за феномен рата. Данас се, у ширем смислу, стратегијско окружење посматра и одређује као материјални (физички) и нематеријални (метафизички) простор испуњен (политичким, економским, безбедносним, правним, социјалним, културним, техничко-технолошким, религијским, војним и другим догађајима, стањима, процесима и трендовима (природним, психичким и друштвеним појавама) које генеришу државни и недржавни актери у складу са сопственим вредностима, интересима и циљевима.³²⁹ При томе, актери, њихове вредности, интереси, циљеви, наведене појаве, као

³²⁸ Клаузевиц, *О Рату*, оп. cit., стр. 83-84.

³²⁹ Према: U.S. Joint Chiefs of Staff, “Joint Doctrine Note 1-18”, op. cit., p. I-1; United States Marine Corps, “The Marine Corps War College Strategy Primer”, op. cit., pp. 13-22; Steven Heffington, Adam Oler and David Tretler, “A National Security Strategy Primer”, op. cit., p. 9.

и простор који их уоквирује, чине елементе стратегијског окружења. Карактеристике тих елемената одређују стање или карактер стратегијског окружења.

Јаргер описује стратегијско окружење као „самоорганизовани (затворен) сложен систем који настоји или да одржи постојећи баланс својих елемената, или да успостави одговарајући нови“.³³⁰ Из тога би се могло закључити да се овакав систем налази у перманентном стању мањег или већег дисбаланса. То се може објаснити чињеницом да се понашање и интеракција елемената стратегијског окружења, то јест различитих актера унутар њега, темеље на интересима тих актера, који најчешће нису остварени, или барем нису остварени у потпуности. Управо та неоствареност њихових интереса условљава непрекидно деловање и међусобно интераговање актера. У том контексту, стратегијско окружење, схваћено као сложен систем, чини низ подсистема који су детерминисани различитим типовима релација између актера. Комплементарни интереси чине основу подсистема у којима преовлађују њихове релације сарадње, док конкурентски и супротстављени интереси формирају подсистеме засноване на релацијама њиховог надметања и сукобљавања. У том оквиру, рат представља један од подсистема стратегијског окружења, који почива на релацијама сукобљености најоштријег типа. При томе, такав подсистем не функционише изоловано, већ је у сталној интеракцији са другим подсистемима унутар стратегијског окружења.

Јаргер додатно описује стратегијско окружење као „област у којој државно руководство остварује односе са другим државама ради остваривања националних интереса“.³³¹ Тако посматрана, наведена област би се могла схватити као међународни систем. Ипак, држава не остварује своје интересе искључиво кроз односе са другим државама, већ и са недржавним актерима. Корпус тих актера укључује појединце, интересне групе, невладине организације, као и међународне субјекте, попут мултинационалних корпорација, транснационалних терористичких и криминалних организација, еколошких покрета итд. Стога се разумевање стратегијског окружења не може свести само на међународни систем, већ се мора посматрати знатно шире – као међународно окружење у којем делују и међусобно интерагују различити државни и недржавни актери.³³²

Стратегијско окружење државе не обухвата само међународни, већ и домаћи простор, те се зато сагледава кроз оквир унутрашњег и спољашњег стратегијског окружења. Унутрашње стратегијско окружење обухвата простор, актере и појаве унутар државних граница. Оне уоквиравају политичку, економску, безбедносну, културну, технолошку и другу стварност и динамику државе и њеног друштва. У том смислу, унутрашње стратегијско окружење указује на степен политичке стабилности, снагу институција, ниво технолошког развоја, економску отпорност, способност безбедносног апарата, кохезију друштва, квалитет живота итд. Сви наведени и други фактори изграђују способност државе да остварује своје интересе у интеракцији са другим државним и недржавним актерима унутар свеукупног стратегијског окружења. Спољашње стратегијско окружење, супротно унутрашњем, обухвата простор, актере и појаве које се налазе изван државних граница. То је у суштини међународно окружење, у коме држава остварује односе са другим државама, међународним владиним организацијама, али и недржавним актерима глобалног и регионалног значаја.

Елементе унутрашњег и спољашњег стратегијског окружења не треба разматрати одвојено, то јест изоловано. Они се налазе у односу сложене међузависне интеракције, чији резултат обликује услове средине деловања државе. На пример, економске појаве унутар

³³⁰ Према: Harry R. Yarger, *Isto*.

³³¹ *Isto*.

³³² Док је међународни систем оквир кроз који се сагледавају односи и интеракције првенствено између држава, али и међународних владиних организација, међународно окружење представља знатно шири оквир који обухвата све услове средине у којима државе, међународне организације, као и недржавни актери делују и интерагују.

граница државе утичу на токове регионалне и глобалне економије, док спољни економски процеси истовремено обликују националну економију. По истом принципу могу се разматрати и техничко-технолошке појаве. Технолошки развој не остаје ограничен територијом државе у којој настаје, док је уједно подложен утицајима технолошког развоја у другим државама. И друге појаве унутар унутрашњег и спољашњег стратегијског окружења, као што су политичке, правне или културолошке, почивају на интерактивном међузависном односу унутрашњег и спољашњег стратегијског окружења. Поред тога, појаве из различитих димензија стратегијског окружења такође се налазе у интерактивном и међузависном односу. Тако, на пример, примена нових технологија трансформише постојеће облике комуникације, производње и трговине, начине сарадње или сукобљавања, вредносне системе и културне обрасце, потребе, хтења и понашање појединаца, различитих група, читавих друштава па и саме цивилизације.

Оно што је за безбедност државе и њено стратешко промишљање изузетно важно јесте то да све појаве у стратегијском окружењу могу представљати потенцијалне или непосредне изворе угрожавања националних вредности и интереса. Такође, те појаве могу ограничити или увећати способност деловања државе у сврху остваривања националних интереса, односно достизања жељеног стања њене безбедности. Стога и теорија и стратешка пракса придају посебан значај анализи ових појава, сагледавајући их кроз три основне категорије – појаве угрожавања, повољне прилике и појаве ограничења.³³³ Систематска идентификација ових појава омогућава стратегу да реално процени ризике и претње које произилазе из унутрашњег и спољног окружења, као и да формулише рационалне одговоре усмерене ка њиховом ублажавању или елиминисању. Другим речима, анализирањем појава у стратегијском окружењу кроз наведене категорије успоставља се поузданији основ за формулисање стратегијских циљева и избор најрационалнијих начина за њихово остваривање.

2.3.4.2. Националне вредности и интереси

С обзиром да се стратегијско окружење тежишно сагледава из угла националних интереса, потребно је најпре јасно дефинисати њихово значење. Међутим, пре тога, пажњу треба усмерити ка значењу националних вредности, јер се национални интереси на њима граде.³³⁴ Националне вредности, како наводи Мијалковић, „обухватају различите идеје, уверења, принципе и норме које обликују дух, јединство и идентитет једне нације. Оне укључују наслеђене, заједничке вредности које људи шире и међусобно деле, око којих се окупљају и кроз које развијају свест о блискости и припадности“.³³⁵ Националне вредности су дубоко укоренење у историји, култури, традицији, религији, у политичкој и економској организацији друштва.³³⁶ Зато оне представљају релативно трајне феномене на којима држава гради свој субјективитет и функционише као засебан политички ентитет у међународном окружењу. Националне вредности могу бити и универзалне. Слобода, правда и мир управо су такве вредности. Оне обликују идентитет готово сваке нације и државе. Поред тога, свака држава почива на вредностима опстанка, територијалности,

³³³ Видети више у: Harry R. Yarger, *Strategic Theory for the 21st Century: The Little Book on Big Strategy*, op. cit., p. 17; U.S. Joint Chiefs of Staff, “Joint Doctrine Note 1-18”, op. cit., p. I-1; United States Marine Corps, “The Marine Corps War College Strategy Primer”, op. cit. pp. 13-22; Steven Heffington, Adam Oler and David Tretler, “A National Security Strategy Primer”, op. cit., p. 9.

³³⁴ Joseph S. Nye, *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, Basic Books, New York, 1991, p. 24.

³³⁵ Saša V. Mijalković, *Nacionalna bezbednost*, Drugo, izmenjeno i dopunjeno izdanje, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2011, str. 116.

³³⁶ Колективизам, као вредност дубоко усађена у руској традицији, представља основу почитовања руског друштва према политичкој власти, што се препознаје у дугој историји аутократских и централистичких режима. То је битна разлика у односу на западна друштава код којих се политички систем заснива на индивидуализму и демократији.

суверенитета и безбедности својих грађана.³³⁷ Идентитет сваке нације и државе уједно граде и специфичне вредности. На пример, демократија, индивидуализам, материјализам, капитализам, приватност итд. јесу вредности које се најчешће приписују америчком и већини западних друштава, док се вредности, попут духовности и колективизма, понајвише приписују руском, али и већини источних друштава.

Шта су национални интереси и каква је њихова веза са националним вредностима? Позивајући се на ставове Џејмса Розенауа (*James Rosenau*), Јовић и Крстић наводе да се „национални интереси односе на оно што је најбоље за национално друштво“.³³⁸ Управо то што је најбоље за национално друштво обично се своди на значење појма „безбедност“, а стање безбедности друштва и нације захтева политичку акцију. Стога, национални интереси представљају покретач политичке делатности државе. Заправо, национални интереси чине спону између националних вредности и политичког деловања државе. Они одражавају институционалну тежњу да се националне вредности очувају, унапреде или заштите. Ипак, националне интересе не треба схватити као коначно остварљиве циљеве политике, већ као трајне путоказе за политичко деловање.³³⁹ Док су национални интереси окренути ка националним вредностима, указујући на дугорочне тежње државе, политички циљеви су усмерени ка стратегијском окружењу, указујући на то шта држава треба да постигне у њему у складу са националним интересима, односно како би се досегло оно што је најбоље за државу и нацију. Док су националне вредности и интереси релативно трајна категорија, политички циљеви се мењају у складу са динамиком промена стања стратегијског окружења.

Андерја Милетић каже да „нису сви национални интереси подједнаког значаја, било уопште, било у одређеним, конкретно датим околностима“.³⁴⁰ Зато се они категоришу према степену важности и приоритету остварења. Уобичајена подела укључује интерес опстанка, затим виталне, важне и периферне националне интересе.³⁴¹ Интерес опстанка представља најважнији национални интерес, јер физичко постојање државе представља предуслов за задовољавање свих њених потреба. Витални национални интереси сматрају се подједнако значајним, јер су директно везани за опстанак државе. Најчешће подразумевају очување и заштиту територијалног интегритета, суверенитета и безбедности грађана. Губитак дела територије или суверенитета не мора нужно значити престанак постојања државе. Међутим, дугорочно може угрозити њен опстанак. Освајање нових територија може представљати виталан интерес, само онда ако је директно повезано са опстанком и егзистенцијом државе.³⁴² Постоје и другачији погледи на виталне интересе. На пример, очување начина живота сматра се виталним америчким интересом, иако он није директно везан за опстанак државе. Оно што је заједничко опстанку и виталним интересима јесте

³³⁷ Територија, суверена власт и становништво представљају основне конститутивне елементе државе. Зато су то виталне вредности државе. Међутим, како нација не постоји без државе, јер она представља политички (државотворно) организован народ, онда се државне вредности уједно сматрају и виталним националним вредностима (Према: Милинко С. Врачар и Игор И. Баришић, „Одбрамбена функција државе – традиционално и савремено разумевање“, оп. cit., стр. 90).

³³⁸ Nikola Jović and Milan Krstić, “From Objectivist Ontology to Sovereignist Practice: How Serbian Citizens’ Perception of National Interest Shapes Their Desired Prioritization of Foreign Policy Goals”, in: Dragan Đukanović, Saša Mišić and Nikola Jović (eds.), *National Interest(s) in World Politics*, University of Belgrade – Faculty of Political Science, Belgrade, 2024, p. 12.

³³⁹ Националне интересе је најбоље схватати као фундаменталне и трајне потребе или жеље државе које промовишу њено благостање. Они се у ширем смислу могу одредити као тежња државе за сигурношћу и просперитетом (Steven Heffington, Adam Oler and David Tretler, “A National Security Strategy Primer”, op. cit., p. 10).

³⁴⁰ Andreja Miletić, *Nacionalni interes u američkoj teoriji međunarodnih odnosa*, Centar za međunarodne studije Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1978, p. 132.

³⁴¹ U.S. Joint Chiefs of Staff, “Joint Doctrine Note 1-18”, op. cit., p. vii.

³⁴² Нацисти су освајање територија у Источној Европи сматрали виталним интересом, јер су настојали да обезбеде животни простор немачког народа (*Lebensraum*). Израел је у ратовима са арапским државама ширио територију како би створио стратешку дубину за своју одбрану.

питање „за шта смо спремни да дамо живот“.³⁴³ То су, дакле, интереси због којих је држава спремна да поднесе готово било какав трошак и преузме готово сваки ризик, укључујући започињање или значајно ризиковање рата.³⁴⁴

Важни национални интереси најчешће обухватају питања економске стабилности и просперитета, укључујући глобални приступ ресурсима, присуство или утицај у стратешки важним регионима, савезништва и промоцију националних вредности. Уколико држава не делује у складу са овим интересима, могла би постати значајно ослабљена. У том смислу, освајање нових територија представља важан интерес у случајевима када се ради о повећању њене моћи, слободном приступу ресурсима или стицању геостратешке предности.³⁴⁵ Важни интереси такође могу бити разлог за покретање рата, али, за разлику од интереса опстанка и виталних националних интереса, захтевају пажљивију процену прихватљивих трошкова и ризика. Стога се важни интереси најчешће доводе у везу са питањем о томе „за шта смо спремни да ратујемо“, а не толико са питањем „за шта смо спремни да дамо живот“.³⁴⁶ То значи да, по питању важних интереса, држава није спремна да поднесе било који трошак или да преузме сваки ризик, али је зато спремна да употреби оружану силу. Последњу категорију чине периферни национални интереси. Иако могу побољшати квалитет живота, они нису од пресудног значаја за развој државе. Често се називају и хуманитарним интересима. Углавном се односе на регионалну и глобалну безбедност, обухватају, између осталог, питања везана за достизање и одржавање мира, али само под условима којим се не угрожава безбедност саме државе.³⁴⁷

Националне вредности и интереси, дакле, представљају основне покретаче политичког деловања државе. Они генеришу политичке одлуке и усмеравају државно деловање у свим областима друштвеног и државног живота, свакако и у области безбедности.³⁴⁸ Безбедносна политика произилази, пре свега, из потребе државе да заштити опстанак и своје виталне интересе. Поред тога, она укључује остваривање или заштиту важних и периферних интереса. Када су национални интереси неостварени или војно угрожени, држава може реаговати на два начина – дефанзивно или офанзивно. Дефанзивно деловање усмерено је ка заштити опстанка и виталних интереса од непосредног војног угрожавања споља, док офанзивно деловање може имати два облика – превентивно и експанзионистичко. Први облик деловања предузима се у циљу спречавања прерастања војне претње у непосредно војно угрожавање опстанка и виталних интереса државе, а други ради унапређења, пре свега, важних националних интереса. Оно се може испољити кроз освајање нових територија, ширење геополитичког или економског утицаја, као и кроз промоцију сопствених вредности у међународном окружењу.

2.3.4.3. Појаве угрожавања, прилике и ограничења

У теорији стратешких студија, појаве угрожавања најчешће се тумаче као претње, односно појаве које могу нанети штету виталним, важним или периферним интересима државе.³⁴⁹ Међутим, проблем оваквог приступа налази се у томе што претње подразумевају искључиво потенцијал угрожавања националних интереса, док се занемарују појаве које у

³⁴³ U.S. Joint Chiefs of Staff, “Joint Doctrine Note 1-18”, *Isto*.

³⁴⁴ Steven Heffington, Adam Oler and David Tretler, “A National Security Strategy Primer”, *op. cit.*, p. 11.

³⁴⁵ Колонијално ширење Велике Британије и Француске у 19. веку није повезано са опстанком тих земаља, већ са њиховом тежњом за стицањем економске добити. Анексија Крима 2014. године може се повезати са важним националним интересом Русије да осигура утицај у Црноморском региону, и тиме спречи НАТО ширење у Украјини.

³⁴⁶ U.S. Joint Chiefs of Staff, “Joint Doctrine Note 1-18”, *op. cit.*, p. vii.

³⁴⁷ United States Marine Corps, “The Marine Corps War College Strategy Primer”, *op. cit.*, p. 26.

³⁴⁸ Према: Lawrence Freedman, *Strategy: A History*, *op. cit.*, pp. 608-610; Colin S. Gray, *Modern Strategy*, *op. cit.*, pp. 52-54.

³⁴⁹ Steven Heffington, Adam Oler and David Tretler, “A National Security Strategy Primer”, *op. cit.*, p. 12; United States Marine Corps, “The Marine Corps War College Strategy Primer”, *op. cit.*, p. 28.

актуелном тренутку непосредно производе штетне последице по њих. Стога, у широки оквир појава угрожавања треба уврстити све оне појаве унутар стратегијског окружења које угрожавају или могу угрозити националне интересе. Такве појаве су заправо стратешки проблеми, који од државе захтевају превентивно или реактивно деловање ради њиховог решавања.

Појаве угрожавања могу имати природно, али и друштвено порекло, с обзиром да их генеришу различити актери у стратегијском окружењу, било случајно или свесно у складу са својим вредностима, интересима и циљевима. Према месту настанка, појаве угрожавања могу бити унутрашње и спољашње. Употреба или претња употребом оружане силе од стране других држава или савеза чине спољашње појаве угрожавања друштвеног порекла. Поред њих, ова група појава укључује: економску кризу регионалног и глобалног домета; економске санкције; шпијунажу; транснационални тероризам итд. С друге стране, побуњеништво, сепаратизам, унутрашњи тероризам, локални природни или технолошки хазарди примери су унутрашњих појава угрожавања друштвеног порекла.³⁵⁰ Повољне прилике у стратегијском окружењу доприносе деловању државе у остваривању националних интереса.³⁵¹ Оне се могу поистоветити са Клаузевицевим шансама, односно условима средине који олакшавају или унапређују деловање војске. У савременом смислу, приликама се сматрају све појаве у стратегијском окружењу које позитивно утичу на функционисање државних институција, то јест повећавају њихову способност за остваривање националних интереса. Такве појаве подразумевају: стабилну и развијену економију; политичку стабилност; технолошки напредак; друштвену кохезију и поверење у институције. Такође, оне подразумевају и повољне међународне околности, попут економске, политичке или безбедносне сарадње са другим државама и организацијама. За успех стратегије од изузетне је важности да се такве појаве благовремено препознају и искористе у правом тренутку.

Појаве ограничења представљају услове стратегијског окружења који не делују директно као претња националним интересима, али значајно умањују могућности државе да те интересе оствари. У суштини, то су препреке које сужавају слободу деловања државе и ограничавају избор њених стратегијских опција.³⁵² Ограничења могу имати унутрашњи карактер, као што су: ограничени економски и финансијски ресурси; недовољан ниво технолошког развоја; нефункционисање институција; одсуство друштвене кохезије или недостатак подршке политичком руководству. С друге стране, она могу имати и спољашњи карактер, на пример: међународне правне норме; обавезе које произилазе из савезништва; економска зависност од иностраних актера; осетљивост на економске санкције; неповољан међународни имиџ или негативне геополитичке околности. За разлику од појава угрожавања, ограничења делују суптилније, али могу имати једнако озбиљне последице. Тако, недостатак технолошких капацитета не мора директно угрозити опстанак државе, али је дугорочно може лишити способности да равноправно учествује у међународним односима и остварује своје интересе.³⁵³

³⁵⁰ Види више у: United States Marine Corps, "The Marine Corps War College Strategy Primer", op. cit., pp. 28-29, 66.

³⁵¹ Steven Heffington, Adam Oler and David Tretler, "A National Security Strategy Primer", op. cit., p. 13.

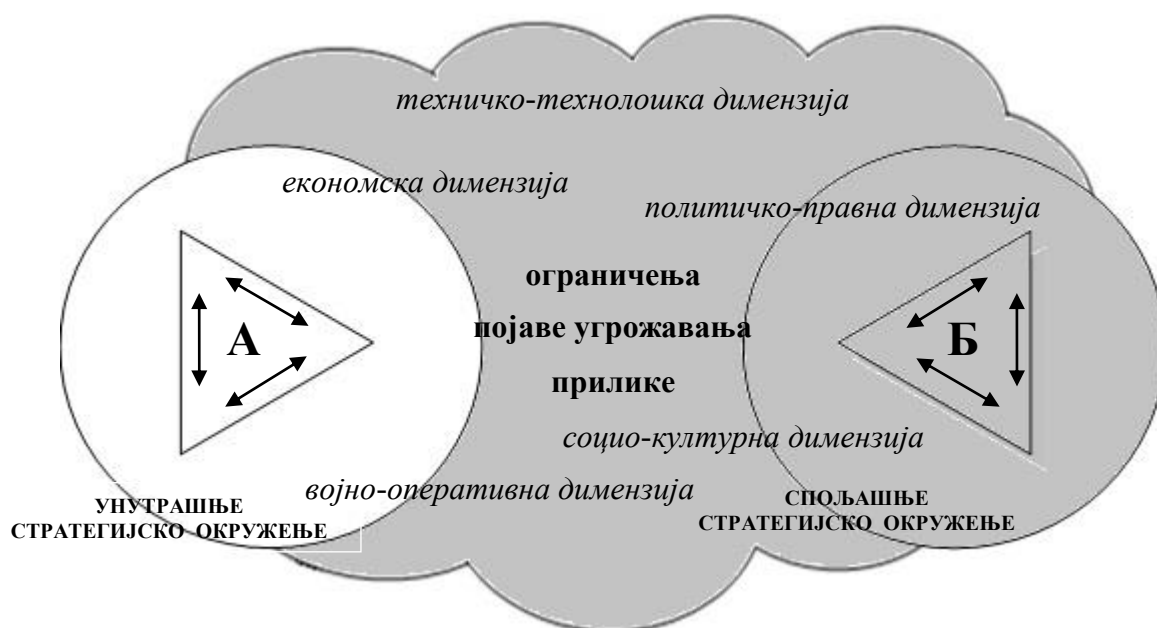
³⁵² Види више у: United States Marine Corps, "The Marine Corps War College Strategy Primer", op. cit., pp. 61-62, 66-67.

³⁵³ *Isto.*

2.3.5. Утицај стања стратегијског окружења на понашање зараћених страна

2.3.5.1. Димензије стратегијског окружења

Да би се разумело како стратегијско окружење утиче на понашање зараћених страна, оно се мора сагледати кроз оквир дуалне природе рата. Стално присуство елемената окружења и тежњи тројства чини оно што је заједничко сваком рату – његову природу. Насупрот томе, променљиве карактеристике елемената стратегијског окружења, које обликују његов карактер, заједно са променљивим карактеристикама тежњи тројства, одређују карактер сваког појединачног рата. Важно је разумети да се елементи стратегијског окружења и тежње тројства налазе у интерактивном и међузависном односу, тако да свака промена у окружењу изазива промену тежњи тројства и обрнуто. Како је стратегија повезана са инструменталном тежњом, јасно је да је она подложна утицајима карактера окружења. Управо зато Јаргер наглашава да је „стратегија подређена природи (карактеру – прим. аут.) стратегијског окружења“.³⁵⁴

Слика 12 – Приказ стратегијског окружења из угла једне зараћене стране³⁵⁵

Стога, успех стратегије зависи од њене флексибилности, односно способности да се прилагоди условима окружења. Само флексибилна стратегија може обезбедити унутрашњу усаглашеност инструменталне тежње са страстима народа и политичком сврхом владе. Зато извор успеха стратегије не лежи у крутом спровођењу унапред дефинисаних планова, већ у сталном прилагођавању променљивим околностима окружења. Управо из тог разлога Мареј (*Williamson Murray*) и Гримсли (*Mark Grimsley*) констатују да је стратегија „процес континуираног прилагођавања променљивим условима стварности“.³⁵⁶ Та стварност, из угла ратне стратегије, подразумева унутрашње и спољашње стратегијско окружење. Да би се јасније разумело како оба окружења утичу на успех стратегије, потребно их је ближе појаснити.

³⁵⁴ Према: Harry R. Yarger, *Strategic Theory for the 21st Century: The Little Book on Big Strategy*, op. cit., p. 7.

³⁵⁵ Извор: Аутор.

³⁵⁶ Williamson Murray and Mark Grimsley, "Introduction: On Strategy", in: Williamson Murray, Knox MacGregor and Alvin Bernstein (eds.), *The Making of Strategy: Rulers, States, and War*, Cambridge University Press, New York, 1994, p. 1.

Наиме, посматрано из угла једне зараћене стране, унутрашње стратегијско окружење обухвата материјални и нематеријални простор унутар државних граница, односно све актере, њихове вредности, интересе и циљеве, као и различите природне, психолошке и друштвене појаве које се у том простору јављају и утичу на интензитет тежњи сопственог тројства. То је простор у коме се доносе политичке и војне одлуке, мобилишу материјални и људски ресурси, формулишу стратегијске замисли. Спољашње стратегијско окружење, с друге стране, обухвата елементе међународног окружења, као и елементе унутрашњег стратегијског окружења противника, укључујући и тежње његовог тројства (Слика 12).

Интеракција елемената оба стратегијског окружења ствара динамичну средину одвијања рата која утиче на политичке, моралне и инструменталне тежње сваке зараћене стране. На тај начин елементи стратегијског окружења обликују њихове стратегије, то јест начин на који зараћене стране употребљавају оружану и сваку другу силу. Управо зато, Џереми Блек (*Jeremy Black*) каже да се „рат никада није одвијао независно од других појава, те његово разумевање захтева контекстуализацију“.³⁵⁷ Попут њега, Греј наводи да „историја ратовања нема смисао ако садржи причу о употреби силе која је лишена контекста“.³⁵⁸ Дакле, оружана и свака друга сила у рату не употребљава се у вакууму, већ у контексту утицаја политичких, економских, техничко-технолошких, културолошких, географских, историјских и других појава унутар стратегијског окружења. Према критеријуму сличности, све наведене и друге појаве могу се груписати у одређене категорије. Греј их назива „димензијама стратегије“³⁵⁹, мада се оне могу назвати и димензијама стратегијског окружења. Иако је спектар тих димензија подоста широк, у најважније се могу уврстити:

- политичко-правна димензија;
- техничко-технолошка димензија;
- економска димензија;
- социо-културна димензија и
- војно-оперативна димензија.

Политичка димензија углавном се односи на појаве које утичу на легитимитет употребе оружане силе, док правна димензија обухвата норме међународног и домаћег права које чине основу за дефинисање легалности њене употребе. Техничко-технолошка димензија најчешће обухвата питања технолошке зависности или независности државе, затим утицај технологије на ниво борбених способности. Економска димензија претежно укључује факторе од којих зависи економска одрживост војних операција, али и способност економског утицаја на противника и друге актере. Социо-културна димензија, између осталог, обухвата вредносни систем друштва од кога битно зависи легитимитет и начин употребе оружане силе. Напослетку, војно-оперативна димензија обухвата све теренске, логистичке, тактичке, доктринарне и друге оквире деловања који могу ограничити или проширити слободу употребе оружане силе.

³⁵⁷ Jeremy Black, *Rethinking Military History*, Routledge, London, 2004, p. 243.

³⁵⁸ Colin S. Gray, *War, Peace and International Relations: An Introduction to The Strategic History*, op. cit., pp. 1-3.

³⁵⁹ У делу *Modern Strategy* из 1999. године, Колин Греј наводи чак седамнаест димензија стратегије, да би осам година касније, у делу *War, Peace and International Relations: An Introduction to The Strategic History*, свео њихов број на само шест, сматрајући их најважнијим – политичка, економска, технолошка, војно-стратејска, географска и историјска димензија стратегије (Видети више у: Colin S. Gray, *Modern Strategy*, op. cit, p. 24; Colin S. Gray, *War, Peace and International Relations: An Introduction to The Strategic History*, op. cit., pp. 9-13).

2.3.5.2. Слобода (политичка корисност) употребе оружане силе

Иако рат обухвата широк дијапазон примене војних и невојних средстава, разумевање утицаја димензија стратегијског окружења на употребу оружане силе, остаје од суштинског значаја за објашњење функционисања ратног система кроз призму стратегије. Оружана сила, као централно и носеће средство у рату, има кључни значај у постизању потпуног стратегијског ефекта, односно у остваривању политичког циља рата. Међутим, слобода употребе оружане силе није апсолутна, што свакако утиче и на њену политичку корисност. У оној мери у којој је слобода њене употребе ограничена, било политичким, правним, културолошким, технолошким, оперативним или неким другим условима средине, у тој мери се сужава и опсег и величина политичких циљева који се њеном употребом желе остварити. У контексту постојећих ограничења, употреба оружане силе постаје мање ефективно средство у достизању жељених политичких исхода рата.

Овакво схватање односа слободе употребе оружане силе и њене политичке корисности у потпуном је сагласју са Клаузевицевом мишљу да је рат наставак политике другим средствима. Ако се та средства, конкретно оружана сила, не могу применити у свом пуном опсегу и капацитету, њихова ефективност као политичког инструмента постаје умањена. Зато Харт каже да „стратегија није само питање победе на бојном пољу, већ и начина да се та победа преточи у трајни политички резултат“.³⁶⁰ Стога, ако је примена средстава унапред ограничена, онда и могућност да се војни успеси конвертују у политичке добитке такође постаје ограничена. Наиме, сваки спољашњи или унутрашњи фактор димензија стратегијског окружења, који директно ограничава употребу оружане силе, уједно утиче и на њену политичку корисност, то јест на домет политичких исхода које сила може да досегне. Како би резултат имплементације стратегије био у сагласју са жељеним политичким исходом, Колин Греј каже да „стратегија мора бити усклађена са политичким циљевима, али и са средствима која су реално расположива“.³⁶¹ Та расположивост, међутим, не односи се само на физичку доступност тих средстава, већ и на могући опсег рационалних опција (концепата) њихове примене, којима се остварује њихова жељена политичка корисност.

2.3.5.3. Утицај стратегијског окружења на слободу употребе оружане силе

Посматрано из угла правно-политичке димензије стратегијског окружења, слобода употребе оружане силе данас у великој мери зависи од домаће правне регулативе. Устав или закони многих држава јасно дефинишу ко је овлашћен да донесе одлуку о употреби оружане силе, под којим условима и под чијим надзором. На пример, председници САД и Руске Федерације имају значајна овлашћења у области одбране и националне безбедности, али њихова слобода одлучивања о употреби оружане силе није апсолутна. Она је ограничена различитим институционалним механизмима контроле – унутрашњим правним системом, парламентарним процедурама, судским органима и другим телима.³⁶² Ови механизми имају за циљ да спрече једнострано или произвољно одлучивање које би могло резултирати оружаним сукобом. У том смислу, правно-политичка димензија јасно се профилише као важан и неизоставан фактор ограничења употребе оружане силе.

³⁶⁰ B. S. Liddell Hart, *Strategy*, op. cit., p. 321.

³⁶¹ Colin S. Gray, *Modern Strategy*, op. cit., p. 17.

³⁶² Члан 1., Одељак 8. Устава САД даје Конгресу овлашћење да објави рат, финансира оружане снаге и регулише војне акције, док Члан 2., Одељак 2. одређује председника као врховног команданта, што му даје значајна овлашћења у вођењу војних операција (United States, “United States Constitution”, Government Printing Office, Washington, D.C., 2023). Члан 87. Устава Руске Федерације одређује председника као врховног команданта, док се Чланом 102. Савету Федерације одобрава одлука о употреби Оружаних снага Руске Федерације ван територије Руске Федерације (Российская Федерация, „Конституция Российской Федерации“, Принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 года).

Важан фактор обликовања слободе употребе оружане силе представља и домаће јавно мњење. Подршка грађана ратним напорима може представљати значајан механизам контроле власти, нарочито у државама у којима се политичке одлуке заснивају на друштвеном консензусу. Утицај јавности на доносиоце политичких и војних одлука зависи од карактера политичког система. У демократским друштвима, грађани поседују значајан потенцијал остваривања утицаја на одлуке о употреби оружане силе. Он се остварује кроз функционисање парламента, независне медије, изборни процес, грађанске протесте и друге демократске механизме. Уколико војна операција изазове велики број жртава, било у редовима сопствених или противничких снага, посебно међу становништвом, политички лидери могу изгубити подршку јавности, а тиме и своју политичку позицију.

У том погледу, независни медији имају важну улогу. Они прате, анализирају и извештавају јавност о току и последицама операција и тиме обликују ставове јавног мњења. Уједно, преко медија, грађани износе своје ставове у јавност, чиме директно утичу на одлуке и деловање политичког режима. Ако медији разоткрију различите злоупотребе употребе оружане силе, пре свега настанак ратних злочина, притисак јавности може довести до умањења интензитета извођења војне операције или чак до њеног прекида. Због тога је у демократским системима, попут америчког, тешко замисливо доношење војних одлука без претходне анализе подршке јавности. Од њене подршке зависи не само легитимност употребе силе, већ и одрживост политичке власти.³⁶³ Насупрот томе, у ауторитарним режимима политички лидери располажу широм слободом по питању употребе оружане силе. У друштвима у којима такви режими владају, отпор јавности је углавном минималан, с обзиром да је системски потиснут. Када је реч о хибридном режимима у непотпуно изграђеним демократским друштвима, попут руског друштва, они се налазе под контролом јавности, али је она ограничена. Иако у таквим друштвима формално постоје одређени демократски механизми, њихов утицај на политичко деловање власти остаје недовољан за суштинску контролу употребе оружане силе.

На слободу употребе оружане силе значајно утиче и међународно јавно мњење. Поред ставова званичника иностраних земаља, међународно јавно мњење обухвата и ставове међународних организација, пре свега Организације Уједињених нација. Док политички ставови државника не морају бити правно обавезујући, одлуке и резолуције УН би, по правилу, требало да буду засноване на принципима међународног права.³⁶⁴ Због тога је слобода употребе оружане силе у великој мери ограничена међународно-правним нормама. Уколико нека држава добије позитивну реакцију међународног јавног мњења за спровођење војне интервенције, нарочито ако је она правно утемељена, онда та држава стиче не само формални легитимитет у том погледу, већ и легитимитет кроз већу политичку и дипломатску подршку. Насупрот томе, уколико међународна заједница осуђује такву интервенцију, онда се држава може суочити са дипломатском изолацијом, економским санкцијама, политичким притисцима, па чак и са могућношћу војне интервенције од стране трећих актера. Поред међународног јавног мњења и јавно мњење противничке стране игра важну улогу у ограничењу или ширењу слободе употребе оружане силе. Уколико становништво противничке земље снажно подржава војне акције своје владе, сваки покушај употребе оружане силе против те земље може изазвати додатну мобилизацију и отпор њеног становништва. Тиме се сужава маневарски простор за употребу оружане силе. Насупрот томе, низак ниво подршке јавности властима може

³⁶³ Yagil Levy, "The Second Lebanon War: Examining Democratization of War Theory", *Armed Forces and Society*, Vol. 36, No. 5, 2010, p. 787.

³⁶⁴ Члан 2. Повеље УН забрањује претњу силом и употребу силе против територијалног интегритета или политичке независности било које државе. Члан 51. признаје право на самоодбрану у случају оружаног напада, али уз обавезу држава да о својој реакцији обавесте Савет безбедности, док чланови 39-42 предвиђају да само Савет безбедности УН може одобрити колективну употребу силе у циљу одржавања или обнављања међународног мира и безбедности (United Nations, "Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice", San Francisco, 1945).

отворити већи простор за спољну војну интервенцију, уз мањи ризик од друштвеног или војног отпора.

Савезништво са другим земљама такође представља важан елемент правно-политичке димензије стратегијског окружења, с обзиром да почива на међународним уговорима и споразумима који обликују односе међу државама. Оно утиче на слободу употребе оружане силе на два начина – може је проширити или ограничити. С једне стране, механизми колективне одбране унутар савеза, као што су НАТО или ОДКБ, омогућавају већу оперативну способност, политичку координацију и ширу међународну подршку. С друге стране, чланство у савезу подразумева усклађивање са политичким ставовима и правним нормама других чланица, што може ограничити једностране одлуке појединачних држава. Тако савезништво истовремено пружа безбедносне гаранције и политички легитимитет, али и поставља услове и границе у погледу употребе оружане силе.³⁶⁵

Социјална и културна динамика обликује друштвену перцепцију рата и стратешку слободу употребе оружане силе. Како каже Греј, „рат је друштвена институција, њега воде друштва, не само државе. Зато, без обзира на мноштво контекста рата, нити један не може парирати друштвеном утицају“.³⁶⁶ Наиме, култура је, како износи Џиул Ким (*Jiyul Kim*), „кључан оквир за разумевање како људи размишљају и делују. Културом се објашњава начин на који појединци и друштва придају значење свету око себе и одређују своје место у њему. Испољава се на различите начине, кроз језик и говор, идеје и идеологије, обичаје и традицију, веровања и религију, ритуале и церемоније, уметност, симболе, начин живљења итд. Укратко, кроз све оно што одражава вредности, норме, схватања, потребе, интересе“.³⁶⁷ Култура се, према Смиту (*Peter B. Smith*), Бонду (*Michael Harris Bond*) и Кагицибусу (*Çigdem Kagitçibasi*), „сагледава на различитим нивоима, почев од појединца, па све до различитих типова заједница, као што су клан, организација, племе, село, град, држава или нација. Национална култура би се могла схватити као скуп доминантних вредности, норми, уверења и понашања који су се развили током историјског искуства једне нације и који обликују идентитет и начин живота њених чланова“.³⁶⁸

Важан сегмент културе сваке нације чини њена политичка култура. Она, према Киму, обухвата „политички систем, политичку традицију, политичке институције, доношење одлука, као и стратешку културу“.³⁶⁹ Он наводи да се „концептом стратешке културе објашњава како елементи националне културе утичу на креирање државне политике, односно на понашање државе у погледу стратешких избора, приоритета, безбедности, дипломатије и, свакако, употребе силе“.³⁷⁰ С обзиром да се наведени концепт неретко користи као модел анализе како нека нација, то јест држава, примењује оружану силу, поједини аутори, попут Замана (*Rashed Uz Zaman*), поједностављују значење овог концепта, свдећи га на „културолошко разумевање рата“.³⁷¹ Међутим, иако уско у обухвату, војноцентрично разумевање стратешке културе има своју аналитичку вредност. Оно јасно упућује на чињеницу да различити елементи националне културе, попут

³⁶⁵ Члан 5. НАТО уговора гарантује колективну одбрану, што значи да ако једна чланица буде нападнута, све остале имају обавезу да помогну (NATO, “The North Atlantic Treaty”, Washington, DC, 1949). То проширује могућности употребе силе, јер чланице могу рачунати на подршку савезника у случају напада. Међутим, ова одредба такође ограничава слободу једностране употребе силе, јер било која акција мора бити у складу са одлукама целог савеза, а не само по вољи једне државе. Током ратова у Ираку и Авганистану, на пример, САД су координисале своје војне активности са осталим чланицама НАТО, чиме је ограничена могућност њихове једностране војне акције.

³⁶⁶ Colin S. Gray, *War, Peace and International Relations: An Introduction to The Strategic History*, op. cit., p. 8.

³⁶⁷ Jiyul Kim, *Cultural Dimensions of Strategy and Policy*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, May 2009, p. 6.

³⁶⁸ Peter B. Smith, Michael Harris Bond and Çigdem Kagitçibasi, *Understanding Social Psychology Across Cultures: Living and Working in a Changing World*, SAGE Publications, 2006, p. 26.

³⁶⁹ Jiyul Kim, *Isto*, p. 20.

³⁷⁰ *Isto*, pp. 22-23.

³⁷¹ Rashed Uz Zaman, “Strategic Culture: A Cultural Understanding of War”, *Comparative Strategy*, Vol. 28, No. 1, pp. 68-88.

вредности, религије, традиције, идентитета или уверења, остварују значајан утицај на поступак одлучивања држава у погледу употребе оружане силе, али и на начин на који оне употребљавају оружану силу, то јест како оне воде рат. На пример, крилатица *American Way of War* указује на културолошке аспекте америчке нације у вођењу рата. Само са другим префиксом, она се може применити и на примеру других држава, како би се објаснио начин како те државе воде рат у складу са својом националном културом.³⁷²

Веома утицајан фактор који обликује начин вођења рата јесте степен цивилизацијског развоја друштва. Данас се показује да развијена друштва имају већу одбојност ка ратним дешавањима у односу на мање развијена друштва, што свакако утиче на начин како оне воде рат. Сам Клаузевиц је пре два века увидео разлику у начину вођења рата између цивилизованих друштава и оних која то нису. Он наводи да „ратови образованих народа нису тако свирепи и деструктивни као што су то ратови између необразованих народа. Код дивљих народа преовлађују намере које произилазе из нарави, а код образованих оне које припадају разуму“.³⁷³

Данас, ипак, живимо у постиндустријском и постмодерном добу, у коме су научна достигнућа, пре свега технолошке иновације, као и бенефити економске и сваке друге међународне сарадње, продрли у готово све државе света и подстакли тежњу њихових грађана ка благостању. Стога се данас више не може експлицитно говорити о постојању „дивљих друштава“, али се свакако може говорити о чињеници да међу државама и даље постоје значајне разлике у степену цивилизацијског развоја. Док су модерне демократије, по правилу, постале секуларна друштва, у којима религија има искључиво традиционалну улогу, у теократским државама, пре свега оним унутар исламске цивилизације, религија и даље снажно обликује политички и свеукупни друштвени живот. У таквим друштвима, посебно током кризних ситуација, религија често доприноси ирационалном понашању, не само грађана, већ и политичке елите. Због тога су оружани сукоби у којима учествују таква друштва и данас праћени бруталном свирепашћу, па чак и ритуалном употребом силе. Таква, теократска друштва, за разлику од секуларних, обично поседују висок праг толеранције према сопственим губицима. Због тога су она спремна да поднесу готово сваку жртву за остваривање политичких циљева иза којих стоје снажни религијски мотиви.

Према Кревелду, „рат је потпуно подређен и прожет технологијом. Узроци који доводе до ратова и циљеви због којих се воде; ударци којима кампање почињу и победе којима се (понекад) завршавају; однос између оружаних снага и друштава којима служе; планирање, припрема, извршење и процена; операције и обавештајни рад и организација и снабдевање; циљеви и методе и способности и мисије; команда и лидерство и стратегија и тактика; чак и сами појмовни оквири које наш мозак користи како би размишљао о рату и његовом вођењу, нису имуни на утицај који је технологија имала, који има и који ће увек имати“.³⁷⁴ Несумњиво, техничко-технолошки напредак одувек је био важан фактор ратова. Све досадашње револуције у војним пословима, сви досадашњи помаци у начину вођења рата, засновани су на техничко-технолошком развоју и примени нових средстава ратовања.³⁷⁵ Отуда техничко-технолошки фактор свакако има важан допринос у обликовању способности држава за вођење рата, али и у обликовању њихове слободе употребе оружане силе.

Државе које располажу развијеном и аутономном научном и војно-индустријском базом, опремљене модерним наоружањем, борбеном техником и логистичким

³⁷² На пример, државе са милитаристичком традицијом, као што су Израел, САД или Русија, имају нижи праг задршке у поступку доношења одлуке за употребу оружане силе. С друге стране, државе које су прошле трауму ратова, као што су, на пример, Немачка или Јапан, временом су развиле пацифистичку културу, што их свакако битно ограничава у доношењу таквих одлука.

³⁷³ Клаузевиц, *О Рату*, оп. cit., стр. 42.

³⁷⁴ Martin van Creveld, *Technology and War: From 2000 B.C. to the Present*, The Free Press, New York, 1991, p. 3.

³⁷⁵ Видети више у: William S. Lind, Keith Nightengale, John F. Schmitt, Joseph W. Sutton and Gary I. Wilson, "The Changing Face of War: Into the Fourth Generation", op. cit., pp. 23-24.

капацитетима, поседују знатно веће способности и већу флексибилност у планирању и извођењу војних операција. Насупрот томе, технолошко заостајање, непоседовање истраживачко-развојне и производне базе, као и зависност од набавке борбених система, могу значајно ограничити слободу употребе оружане силе. Међутим, парадоксално, висок ниво техничко-технолошког развоја, који стоји у основи изузетно разорних способности савременог наоружања, посебно нуклеарног, може деловати као ограничавајући фактор употребе оружане силе. Разлог томе се налази у последицама које би примена таквог наоружања могла да произведе. Иако поседовање и употреба конвенционалног оружја, па чак и претња нуклеарним наоружањем, и даље задржавају стратешку релевантност, савремено ратоводство све више се оријентише ка примени високопрецизног и далекометног оружја. Применом оваквог наоружања избегава се директна фронтална борба, минимизирају се људски губици и умањују политички ризици, што је од нарочитог значаја у условима интензивне медијске изложености и високе осетљивости јавног мњења по питању употребе оружане силе. У том смислу, техничко-технолошки напредак није важан само за повећање разорне моћи, већ и као инструмент контролисаног и селективног деловања. Стога у модерним ратовима, софистицирано наоружање, информационе способности и сајбер капацитети постају изузетно важни, некада чак и пресудни, фактори у процесу доношења војних одлука и обликовања тока ратних збивања. У том смислу, конвенционално оружје постаје само један сегмент ширег техничко-технолошког оквира вођења рата.

Економски фактор има важну улогу у обликовању способности и слободе државе да употребљава оружану силу. Економија је материјална основа на којој се темељи војна моћ. Она омогућава улагања у научноистраживачки рад, технолошке иновације и развој војне индустрије, чиме се директно утиче на квалитет и квантитет наоружања, војне опреме и логистичке подршке. Без стабилне и довољно развијене економске и финансијске базе, држава није у могућности да опрема, одржава, развија и модернизује своје оружане снаге, нити да изводи дуготрајне и интензивне војне операције. У том контексту, државе са високим војним буџетима, развијеном научно-технолошком и индустријском базом, попут САД, Кине или Русије, поседују већу слободу употребе оружане силе. Оне су способне да обезбеде дугорочну логистичку подршку својим војним напорима, да самостално развијају наоружање и да поднесу високе ратне трошкове.

Насупрот томе, државе које оскудевају у економским ресурсима, чије су привреде нестабилне или зависне од међународних финансијских и технолошких токова, ограничене су у погледу слободе употребе силе. Недостатак финансијске одрживости значи да такве државе нису способне да поднесу трошкове чак ни током краћих и ограничених војних операција ако је њихова цена висока. Међутим, чак и економски најмоћније државе поседују ограничења у погледу дугорочне примене силе. Иако су способне да воде више истовремених и скувих ратова, ресурси који подупиру њихове војне напоре нису неограничени. Пол Кенеди наводи да је „тријумф или пораз било које велике силе последица више или мање ефикасног искоришћавања економских ресурса у време рата“.³⁷⁶ Наиме, прекомерно преусмеравање економских ресурса са производње богатства ка војним сврхама на дужи временски рок води ка унутрашњем слабљењу државе. Такође, ако држава пренапегне своје капацитете вођењем дуготрајних и скувих ратова, што назива стратешким пренапрезањем, ризикује да трошкови надмаше политичке користи од спољне експанзије, што постаје нарочито изражено у условима релативног економског опадања државе.³⁷⁷

Међународно економско окружење такође има значајан утицај на слободу употребе оружане силе. Економска међузависност, зависност од страних инвестиција, осетљивост на

³⁷⁶ Pol Kenedi, *Uspori i pad velikih sila: Ekonomska promena i ratovanje od 1500. do 2000. godine*, CID, Podgorica, JP Službeni glasnik, Beograd, 1999, str. 11.

³⁷⁷ Isto, str. 11-12.

нестабилност тржишта енергената, прекиди глобалних трговних ланаца, поремећаји финансијских токова итд, представљају важна међународна економска ограничења извођења војних операција, посебно код извозно оријентисаних земаља. Поред директних економских губитака, присутни су и индиректни трошкови извођења војних операција. Они се огледају у паду привредне активности, повећању инфлације, губитку инвестиција, расту незапослености итд. Све те последице битно утичу на одрживост војних напора, чак и код најразвијенијих држава.

Војно-оперативна димензија стратегијског окружења најближе одговара Клаузевицевом концепту трења, којим се објашњавају ограничења и повољности у деловању војске. Ова димензија утиче на слободу употребе оружане силе у оквиру теренских, логистичких, тактичких и доктринарних услова. У пракси, чак и у ситуацијама када постоји и политички легитимитет и правна основа за употребу силе, квантитативна и квалитативна надмоћ над противником, те довољна финансијска подршка за извођење војне операције, наведени услови средине ипак могу озбиљно ограничити њено извођење. Теренски услови, као што су карактеристике планинских, мочварних, пустињских, урбаних или других географских простора, затим временске прилике, удаљеност зоне операције, као и логистичке могућности, битно утичу на способност извођења војне операције. Поред тога, доктринарна ограничења, односно шта се у рату сматра дозвољеним, пожељним или нужним, такође могу обликовати степен слободе употребе оружане силе. Вођење рата против асиметричног противника, који примењује неконвенционалне методе ратовања (герилске нападе, тероризам, заседе, урбану борбу, камуфлажу у цивилном становништву), пример је тактичког ограничења. У вођењу таквог рата, класична, конвенционална војска суочава се са противником који избегава фронталне сукобе, што значајно умањује ефективност класичних тактичких поступака.³⁷⁸

2.3.6. Утицај понашања зараћених страна на стање стратегијског окружења

2.3.6.1. Мултидимензионално и мултивекторско деловање зараћених страна

Понашање зараћених страна углавном се сагледава кроз њихово насилно деловање, којим настоје да онеспособе противника за даље вођење рата, како би у крајњем промениле његову вољу у складу са својим политичким мотивима. Свакако да оружаном насиље представља доминантан облик деловања зараћених страна, што оружану борбу чини основним садржајем рата, а употребу оружане силе кључним средством за остваривање политичких циљева. Међутим, њихово деловање далеко је сложеније од тога. Најпре, ратовање није сведено само на оружану борбу, јер се борба, поред војне, одвија у економској, информационој, дипломатској и другим димензијама ратовања. Зато се стране у сукобу не понашају само као војни, већ и као политички, економски, информациони и други актери. Применом свих расположивих средстава, дакле не само војних, оне настоје да изазову ефекте у физичкој, моралној и когнитивној димензији рата, а шире посматрано, у свим димензијама стратегијског окружења. Поред тога, рат не подразумева само интерактиван однос зараћених страна. Вектори њиховог деловања, поред противника, усмерени су и ка другим актерима у стратегијском окружењу. Отуда се свеукупно деловање зараћених страна може описати као мултидимензионално и мултивекторско.

Овакво комплексно деловање зараћених страна покрећу две основне тежње. Прва и суштинска јесте тежња за елиминацијом појава у стратегијском окружењу којима се угрожавају или могу угрозити њихови национални интереси. Стога је ова тежња покретач

³⁷⁸ Стратегија се не спроводи у лабораторијским условима. Она је увек ограничена факторима као што су терен, време, доктрина, па чак и људска погрешивост“ (Према: Colin S. Gray, *Modern Strategy*, op. cit, p. 24–26).

интерактивног деловања зараћених страна, пре свега насилног (оружаног), које за циљ има елиминацију борбених способности и воље за борбом противника. Међутим, слобода деловања према противнику, како је речено, није апсолутна. Она је ограничена условима унутрашњег и спољашњег стратегијског окружења. Отуда се друга тежња зараћених страна проналази у хтењу за ширењем слободе сопственог деловања, уз истовремено ограничење слободе деловања противника. Да би се таква тежња остварила, поред противника, зараћене стране делују и према другим актерима у сопственом, противничком и међународном стратегијском окружењу.

У мултидимензионалном и мултивекторском деловању зараћених страна препознаје се логика стратегије, односно тежња за максимизацијом сопствених добитака (ефективност), а минимизацијом трошкова (ефикасност), а истовремено и тежња за умањењем добитака противника, а повећањем његових трошкова. У складу са таквом логиком, зараћене стране делују према другим актерима у стратегијском окружењу, како би унутар димензија тог окружења створиле нове или унапредиле постојеће повољне услове за сопствено деловање према противнику, а истовремено елиминисале постојећа или спречиле појаву нових ограничења за такво деловање. Поред тога, оне настоје да противнику наметну нова или појачају постојећа ограничења, а да уједно смање или потпуно елиминишу повољне прилике за његово деловање.

У Клаузевицевом концепту природе рата и Ликовом моделу анализе стратегије може се препознати теоријско упориште мултидимензионалног и мултивекторског деловања. Поред тога, овакво деловање зараћених страна може се објаснити теоријским оквиром комплексних адаптивних система. Према Клаузевицу, војно онеспособљавање противника представља основни императив стратегије, а остварење тог императива битно зависи од слободе деловања војске, која је условљена повољним и неповољним приликама стратегијског окружења. У том контексту, фактори средине, које Клаузевиц назива трењем и шансама, играју важну улогу у процесу формулисања стратегије, с обзиром да утичу на интензитет тежњи тројства. Задатак стратега је да кроз процес стратегијске калкулације усагласи наведене тежње како би, на крају, успоставио баланс елемената стратегије – циљева, начина и средстава. Њиховим балансом постиже се већа ефективност и ефикасност деловања према противнику. Према Лику, баланс елемената стратегије може се успоставити кориговањем сваког елемента понаособ, а према теорији комплексних адаптивних система, он се може успоставити и истовременим кориговањем услова средине.³⁷⁹ Тиме деловање зараћених страна није усмерено само ка противнику, већ и ка другим актерима у стратегијском окружењу. Стога, концептуална замисао зараћених страна не сме бити заокупљена размишљањем искључиво о намерама, снази и деловању противника, већ би морала укључити и промишљање како утицати и на остале актере у стратегијском окружењу.

2.3.6.2. Ресурси – извор националне моћи

Делујући према противнику и другим актерима у стратегијском окружењу, зараћене стране свесно и циљано мењају његово стање, обликујући га на начин како би постало повољније за њихово деловање и, уједно, безбедније по њихове интересе. То чине применом расположивих средстава, која се одвија у складу са резултатом стратешког мишљења, а у ужем смислу стратегијске калкулације. Такав резултат је заправо стратегија, то јест идеја о примени расположивих средстава у контексту постављеног циља. Отуда се стратегија може разумети као спона између средстава, на којима се гради и пројектује национална моћ, и политичког циља због кога се води рат. Зато Лик одређује стратегију као

³⁷⁹ Елементи комплексних адаптивних система нису само реактивни, већ и проактивни у погледу мењања услова средине у којима делују (J. H. Holland, "Complex Adaptive Systems", *Daedalus*, Vol. 121, No. 1, 1992, p. 17).

„замисао како користити националну моћ зарад остваривања циљева политике“.³⁸⁰ Осмишљавање пута од средстава до политичког циља, међутим, није нимало једноставан задатак. Он је поплочан бројним препрекама (трењем), које настају унутар димензија стратегијског окружења. Задатак стратегије је да те препреке заобиђе или отклони, и да на тај начин са успехом оствари постављен циљ.

Да би се улога стратегије на том путу јасно разумела потребно је најпре разјаснити значење појма „средства“. Према теорији стратешких студија, средства обухватају ресурсе и способности које зарађене стране користе за остваривање политичких циљева. Поред тога, она обухватају инструменте националне моћи, као методе коришћења ресурса, и актере утицаја који те ресурсе непосредно користе.³⁸¹ У том смислу, средства се могу разумети двојачко – као материјална и нематеријална основа или извор националне моћи (ресурси и способности) и, с друге стране, као функционална категорија, која ту моћ користи ради остварења политичког циља (инструменти и актери који их примењују). Стога се стратегија може разумети као механизам који повезује изворе националне моћи, актере који користе те изворе са конкретно постављеним политичким циљем.

У теорији не постоји универзална листа ресурса, али сваки њихов приказ укључује неколико кључних: природна богатства; географија; економија; инфраструктура; индустријска база. Међутим, и други, теже уочљиви и мерљиви, ресурси не заостају по свом значају у погледу доприноса стратешким намерама и напорима државе. У ову групу ресурса, између осталих, спадају: људски ресурси, попут броја становника, стопе наталитета, старосне структуре, нивоа образовања итд; затим политички систем, који подразумева политичку структуру, начин одлучивања и управљања, поштовање владавине права итд; национална воља, као перцепција друштва о томе шта су национални интереси, али и као спремност грађана да поднесу жртву ради њиховог остварења итд. Овој групи ресурса свакако припада и национална култура, која битно утиче на обликовање и пројекцију националне моћи.³⁸²

У стратегијској пракси ресурсе не треба разматрати засебно и изоловано једне од других, будући да су међусобно условљени и функционално повезани. Демографски потенцијал, природна богатства и индустријска развијеност, на пример, директно обликују снагу националне економије, а без јаке економске базе није могуће обезбедити финансирање војне индустрије, набавку наоружања и опреме, одржавање логистичких капацитета нити извођење сложених војних операција. Дипломатија се ослања на укупну економску и војну моћ, али истовремено може да допринесе њеном увећању кроз савезништва, трговинске аранжмане или приступ новим тржиштима и технологијама. Технолошки развој, са своје стране, унапређује одбрамбене способности државе, повећава конкурентност њене привреде и омогућава утицај на јавно мњење посредством савремених информационих платформи. Обликоване перцепције, затим, могу ојачати легитимитет и делотворност државе у примени војних и других средстава. Сходно томе, нити један елемент националне моћи не функционише самостално. Тако се вредност сваког од њих испољава у синергији са осталим елементима, при чему се њихов крајњи допринос стратешким напорима државе процењује у односу на конкретну стратешку ситуацију у којој се држава налази.

2.3.6.3. Елементи и инструменти националне моћи

С обзиром да ресурси представљају извор националне моћи, остаје нејасно да ли се национална моћ онда своди само на прости збир расположивих ресурса, или је она можда

³⁸⁰ Arthur F. Lykke, "Toward an Understanding of Military Strategy", in: Joseph R. Cerami and James F. Holcomb (eds.), *U.S. Army War College Guide to Strategy*, U.S. Army War College, Carlisle 2001, p. 180.

³⁸¹ Steven Heffington, Adam Oler and David Tretler, "A National Security Strategy Primer", op. cit., p. 19.

³⁸² Isto.

нешто више од тога. Да би се то разјаснило треба кренути од самог значења појма „моћ“. У теорији међународних односа појам моћи заузима централно место, али упркос томе изостаје консензус аутора у вези његовог значења.³⁸³ Стојановић наводи да се „проблем налази у разноврсности садржаја који се појму приписују“.³⁸⁴ На пример, моћ се често, мада погрешно, поистовећује са силом. У том смислу, треба навести Шварценбергово (*Georg Schwarzenberger*) мишљење да је „моћ способност појединаца, групе или државе да наметне своју вољу другоме, ослањајући се при томе на делотворност средстава силе у случају непокоравња“.³⁸⁵ Анализом ове дефиниције, Стојановић закључује да „наметање воље другоме није ништа друго него сила у најужем смислу речи. Моћ је, према њему, акумулирана способност за производњу промена, а сила је непосредно извршење тих промена“.³⁸⁶ Тако се суштина моћи налази у способности производње промена у објективној стварности, између осталог и кроз наметање воље другом, док се суштина силе проналази у самој производњи промена. У том смислу, сила би се могла разумети као практична примена способности производње промена или, простије речено, као отелотворење моћи.

Међутим, и када се појмовно разграничи од силе, моћ и даље остаје недовољно јасан појам. У области међународних односа она се углавном сагледава двојачко. Нај прави разлику између „моћи као способности да се произведе исход у виду утицаја (релациона моћ) и моћи као скупа ресурса који могу довести до некаквог исхода (ресурсна моћ)“.³⁸⁷ Исоходе ресурсне моћи, Арон и Дојч (*Karl Wolfgang Deutsch*), виде у два супротна појава – стварању (производњи) и уништењу – али те појаве сагледавају ван контекста друштвених релација и конкретно оствареног исхода“³⁸⁸. Тако би се ресурсна моћ могла разумети као једностран појава. Она се сагледава кроз потенцијал чињења, који је садржан у различитим ресурсима. С друге стране, релациона моћ је двострана појава. Сагледава се у друштвеном контексту, кроз конкретно остварен утицај у форми промене перцепција и понашања актера у релацији. Као таква, објашњава се бихејевиралистичким дефиницијама, попут оне Роберта Дала (*Robert A. Dahl*). Он каже да је „моћ способност да се други приморају да ураде нешто што иначе не би урадили“³⁸⁹.

Џозеф Нај препознаје три лица релационе моћи. Напомиње да Далова дефиниција указује на наредбодавну врсту релационе моћи, која се отелотворује присилом или награђивањем актера над којим се врши утицај. Суштина ове моћи налази се у способности да се понашање другог актера промени супротно његовој вољи, а у складу са вољом оног актера који врши утицај. Такву врсту моћи Нај назива командном или тврдом, и сматра је првим лицем релационе моћи.³⁹⁰ Њено друго лице назива меком моћи. То је заправо кооптивна моћ, која се отелотворује привлачењем, а не приморавањем другог актера. Суштина ове моћи, дакле, налази се у способности да се понашање другог актера промени на начин да он заправо жели да се понаша у складу са вољом актера који врши утицај над њим. То се, између осталог, постиже обликовањем вредносног система другог актера, чиме се мењају његове почетне преференце, последично његове потребе и хтења, а у крајњем и понашање. Без обзира што мека моћ стоји у супротности са тврдом моћи, она је по потреби

³⁸³ Према: Dragan R. Simić, *Poredak sveta*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999, str. 224; Vladimir Ajzenhamer, „Uloga međunarodnog autoriteta u Lejkovoj hijerarhizovanoj 'shemi' svetske politike“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXXI, br. 3, 2019, str. 311–312.

³⁸⁴ Према: Radoslav Stojanović, *Sila i moć u međunarodnim odnosima*, Radnička štampa, Beograd, 1982, str. 11.

³⁸⁵ Georg Schwarzenberger, *Power Politics: A Study of International Society*, Stevens, London, 1951, p. 14.

³⁸⁶ Према: Radoslav Stojanović, *Isto*, str. 11, 80.

³⁸⁷ Džozef S. Naj, *Budućnost moći*, Arhipelag, Beograd, 2012, str. 19.

³⁸⁸ Raymond Aron, *Paix et guerre entre les nations*, Calmann-Levy, Paris, 1962, p. 23; Karl W. Deutsch, *The Analysis of International Relations*, 2nd Edition, Prentice-Hall INC, New Jersey, 1978, p. 31 (наведено у: Radoslav Stojanović, *Isto*, str. 18).

³⁸⁹ Robert Dal, „Moć“, *Nova srpska politička misao*, Vol. XIII, No. 1-4, 2006, str. 37.

³⁹⁰ Džozef S. Naj, *Budućnost moći*, op. cit, str. 28-29.

допуњава. Синергију ове две врсте релационе моћи Нај назива паметном моћи.³⁹¹ На послетку, треће лице моћи Нај сагледава кроз посредан утицај на другог актера. Таква врста моћи, која нема конкретан назив у теорији, отелотворује се обликовањем услова средине у којој функционише актер над којим се врши утицај, како би се ограничила слобода његовог деловања, а његово понашање свело на оне облике који одговарају мотивима актера који врши утицај.³⁹²

С обзиром на њихову различитост, ресурсна и релациона моћ мере се другачије. Како није везана за конкретно остварен исход, већ за потенцијал или снагу, ресурсна моћ мери се збиром расположивих ресурса, попут величине БДП-а, броја становника или величине оружаних снага. Дакле, мера ресурсне моћи је квантитативне природе, али се може мерити и збиром ресурса који се не могу лако и прецизно квантификовати, попут мотивације или друштвене кохезије. Насупрот ресурсној, мера релационе моћи углавном је квалитативне природе. Она се приказује конкретно оствареним исходима у виду промена у перцепцији и понашању актера у релацији. У том смислу, она се описује исказима којима се предочава да ли је утицај остварен, у којој мери, на које време итд. Мерење релационе моћи захтева претходно познавање почетних мотива актера. У супротном, не би било могуће дефинисати исходе у њиховој релацији, а тиме ни измерити величину њихове моћи. Узимајући у обзир почетне мотиве актера, исход релационе моћи може бити жељен или нежељен. У ситуацијама када долази до нежељеног исхода он се мери насталим перцепцијама и понашањем другог актера, који су у супротности са почетним мотивима стране која врши утицај. Поред тога, исход релационог односа може и изостати, а то се дешава у ситуацијама када деловање једне стране не производи реакцију друге стране.

Када се говори о значају ресурсне и релационе моћи у области међународних односа, треба кренути од чињенице да су оне блиско повезане и међузависне. Зато их не треба анализирати појединачно, независно једне од друге, нити придавати посебан значај једној од њих. За стратегије и креаторе међународне политике веома је важно да познају какве ресурсе држава поседује, али се та важност налази у питању шта са тим ресурсима држава може да учини, било у међународном или унутрашњем стратегијском окружењу. Наиме, релациона моћ темељи се на потенцијалу расположивих ресурса. Напросто, да би се остварио жељени утицај над другом страном потребно је користити ресурсе како би се производом њиховог коришћења изазвала реакција те стране. Међутим, свако коришћење ресурса не доводи нужно до жељеног исхода. Природу исхода у великој мери одређује контекст коришћења ресурса, а он може бити повољан или неповољан.³⁹³ У том смислу, релациону моћ треба посматрати као контекстуалну појаву. Њен извор, дакле, не почива само у расположивим ресурсима, већ и у способности да се ти ресурси рационално искористе у складу са повољним и неповољним условима средине. Таква способност је заправо способност конвертовања ресурсне у релациону моћ и она чини основу сваке успешне стратегије, па и ратне.³⁹⁴

³⁹¹ *Isto*, стр. 31.

³⁹² *Isto*, стр. 30.

³⁹³ На пример, у релацији две зараћене стране за очекивати је да ће војно супериорнија страна однети победу над слабијом страном. Али, ако се деловање војно супериорније стране налази под снажним утицајем ограничавајућих фактора (трења), онда свакако може доћи до неуспеха у наметњу њене политичке воље слабијој страни.

³⁹⁴ Ту способност Клаузевиц објашњава знањем и вештином ратног генија (Види више у: Клаузевиц, *О Рату*, оп. цит., стр. 66-79). Наиме, када објашњава центар гравитације, као извор снаге противника, Клаузевиц заправо мисли на ресурсну моћ. Први принцип стратегије, који види у бројчаној надмоћи над противником, такође спада у домен ресурсне моћи. Међутим, када говори о наметању политичке воље противнику деловањем војске у условима трења и шанси, Клаузевиц мисли на релациону моћ, која зависи од контекста повољних и неповољних услова средине одвијања рата. Задатак стратега, којег назива ратним генијем, налази се у томе да деловање војске, то јест инструменталну тежњу, прилагоди утицајима срединских фактора. Способност таквог прилагођавања заправо је способност конвертовања ресурсне у релациону моћ.

У складу са основном категоризацијом моћи, националну моћ треба схватити двојако – и као ресурсну, и као релациону. Посматрана кроз оквир ресурсне моћи, она обухвата све расположиве ресурсе и способности које се на њима граде, а које држава може користити за очување, унапређење или заштиту својих националних интереса. Релациону компоненту националне моћи, с друге стране, треба схватити кроз конкретно остварен утицај на друге државе и актере. Конверзија ресурсне компоненте националне моћи у релациону компоненту врши се применом инструмената националне моћи. Инструменти моћи су заправо методе или алати коришћења ресурсне компоненте националне моћи. Они су везани су за конкретне елементе националне моћи. У литератури се најчешће наводе четири основна елемента – војна, дипломатска, информациона и економска моћ.³⁹⁵ То свакако нису једини елементи националне моћи, али се у стратегијској пракси и теорији сматрају најважнијим.

Елементи националне моћи сагледавају се кроз дихотомију ресурсне и релационе компоненте. Посматрани кроз оквир релационе компоненте, елементи националне моћи могу се исказати кроз њихове инструменте и исходе који настају њиховом применом. Тако се у контексту релационе моћи, војна моћ може одредити као способност државе да путем инструмената – употребе оружане силе, претње њеном употребом или војном помоћи – утиче на перцепције и понашање других актера. Ресурсна компонента војне моћи, с друге стране, може се разумети као борбена моћ или, просто речено, као снага војске. Она представља збир материјалних и нематеријалних ресурса, попут наоружања, војне опреме и људства, као и способности које се на тим ресурсима граде, као што су маневарске или ватрене способности војске. Поред наведених, борбена моћ укључује способности које су везане за доктрину, борбени морал, лидерство, дисциплину итд.³⁹⁶

На исти начин могу се одредити и релационе компоненте осталих елемената националне моћи. Тако би се економска моћ могла схватити као способност државе да путем трговине, инвестиција, финансијске помоћи, контроле над финансијским средствима или санкција утиче на перцепције и понашање других актера. Кључни извори ове моћи налазе се у: природним ресурсима; индустријској и технолошкој бази; финансијским ресурсима; јачини националне валуте; људском капиталу; економским везама; чланству у трговинским и финансијским организацијама итд. Дипломатска моћ је способност државе да путем билатералне и мултилатералне дипломатије, јавне дипломатије, дијалога, преговарања или претњи утиче на перцепције и понашање других држава и међународних актера. Кључне изворе ове моћи чине: дипломатске мисије и представништва; вештина преговарања; међународни углед државе; чланство у међународним организацијама, савезима и коалицијама; међународно право; међународни уговори и споразуми; војни и економски потенцијал државе итд.

По истом принципу информациона моћ би се могла схватити као способност државе да путем дистрибуције, контроле и манипулације информацијама утиче на перцепције и

³⁹⁵ Charles Richard and Robert Peters, "A Modest Proposal to Improve Joint Professional Military Education", *Journal of Policy & Strategy*, Vol. 5, No. 1, 2025, pp. 3–4; Thorsten Kodalle, D. Ormrod, C. Sample, and K. Scott, "A General Theory of Influence in a DIME/PMESII/ASCOP/IRC2 Model", *Journal of Information Warfare*, Vol. 19, No. 2, 2020, p. 12.

³⁹⁶ Ватрене и маневарске способности представљају две кључне компоненте борбене моћи сваке војске. Односе се на различите, али међусобно повезане аспекте употребе оружаних снага на тактичком и оперативном нивоу вођења рата. Ватрене способности генерално подразумевају способности јединица војске да нанесу штету, униште или неутралишу противничке снаге. Извор тих способности налази се у ресурсима, као што су наоружање, војна опрема, људство итд, односно у способностима које се граде на тим ресурсима. На пример, способност наоружања да нанесе штету противнику произилази из његовог дмета, убојитости, брзине ватре итд, док се способност људства огледа у његовој обучености да то наоружање и опрему адекватно употреби. Маневарске способности одражавају способности јединица војске да изведу жељени маневар (покрет), односно да се дислоцирају у простор извођења војне операције, да запоседну повољније позиције за извођење борбених дејстава, да променом положаја избегну ударе противника итд, а њихов извор такође се налази у различитим ресурсима и способностима (Види више у: U.S. Department of the Army, "ADP 3-0: Operations", Headquarters, Department of the Army, Washington, D.C., 2022, pp. 21-24).

понашање других актера. Изворе ове моћи, између осталих, чине: медији; интернет и дигитална инфраструктура; друштвене мреже; сајбер инфраструктура; обавештајне службе; истраживачки и академски центри; информационо-технолошке корпорације итд. Извор информационе моћи чини и национална култура. Обухватајући трајне вредности, норме, наративе, обрасце понашања, историјско наслеђе итд, национална култура обликује начин на који нација перципира информације, генерише ставове и реагује. У том смислу, познавање културе своје нације омогућава држави да креира информације у циљу подизања морала, јачања друштвене кохезије и мобилизације сопственог друштва. С друге стране, оно усмерава државу у правцу контроле и манипулације одређеним информацијама како би избегла или умањила отпор домаће јавности према одлукама и поступцима власти, нарочито по питању употребе оружане силе. Познавање националне културе важно је и за креирање информација намењених противнику, његовим савезницима, али и другим актерима у стратегијском окружењу. Познавањем система вредности, хтења, потреба, морала, страхова, уобичајеног начина одлучивања и деловања противника омогућава идентификовање места његове снаге, али и рањивости на које је могуће информативно деловати у циљу промене његових перцепција, размишљања и понашања. Познавање националне културе противника чини предуслов за прилагођавање садржаја и начина комуникације са циљаном публиком.³⁹⁷

2.3.6.4. Агенти утицаја – примена инструмената националне моћи

Инструменте националне моћи примењују различити актери који, у име државе, њених интереса и политичких циљева, остварују директан утицај на друге субјекте – државе, међународне владине организације и различите недржавне актере. Као такви, они се означавају и као агенти утицаја.³⁹⁸ Ипак, поред своје специфичне улоге, агенти утицаја припадају и ресурсима државе, јер представљају капацитете и потенцијале којима се држава служи ради остваривања својих интереса. Њихови кадрови, институционална структура, знање и материјална средства чине саставни део националних ресурса, који се, у зависности од политичке одлуке, могу усмеравати на дипломатске, економске, информативне или војне активности. Сагледани на тај начин, агенти утицаја, дакле, нису само корисници националних ресурса, већ и сам национални ресурс.

Спектар агената утицаја је подоста широк и обухвата како појединце, тако и групе и организације које, у складу са својим положајем и улогом, непосредно учествују у процесу пројекције националне моћи. Када се говори о организацијама, најчешће се мисли на структурне целине владе – министарства одбране, спољних и унутрашњих послова, економије, финансија, информисања, као и на организације које се налазе под директном надлежношћу тих министарстава.³⁹⁹ У групу ових агената могу се уврстити и друге домаће или међународне организације, које, кроз формално, полуформално или неформално деловање, могу допринети стратешким напорима државе. Међународне владине организације подразумевају ентитете попут Уједињених нација, Међународног монетарног фонда или Светске трговинске организације. Квази-владине организације, као што су поједине агенције или институти, налазе се делимично под контролом државе и поседују

³⁹⁷ Џозеф Нај каже да се успешна примена меке моћи ослања управо на разумевање културе и вредности других, док Филип Тејлор (*Philip M. Taylor*) наглашава да стратегијске комуникације постају делотворне тек када су усклађене са когнитивним и социо-културним контекстом циљних актера (Према: Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, PublicAffairs, New York 2004, pp. 11–15; Philip M. Taylor, *Munitions of the Mind: A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Day*, 3rd ed., Manchester University Press, Manchester, 2003, pp. 7–9).

³⁹⁸ Steven Heffington, Adam Oler and David Tretler, “A National Security Strategy Primer”, op. cit., p. 20.

³⁹⁹ На пример, војна организација налази се под директном надлежношћу министарства одбране, полицијом управља министарство унутрашњих послова, док се дипломатска представништва налазе под управом министарства спољних послова.

извесну аутономију рада. Партнери су иностране владе, њихове агенције и персонал, док прокси актере чине невладини страни партнери.⁴⁰⁰

Посебну категорију агената утицаја чине медији. Они обухватају широк спектар актера, од новинара, блогера и извештача, до појединаца или агенција које дистрибуирају вести путем штампе, електронских медија и интернета. Индустрија забаве такође може бити агент утицаја, као што то могу бити државни и приватни привредни и комерцијални субјекти. Грађанско друштво подразумева групе и организације које нису директно везане за државу, али могу бити ангажоване у њеном стратешком деловању. У њих спадају добротворне организације, синдикати, политичке странке и покрети, верске групе или заједнице, непрофитне групе или организације итд. У спектар агената утицаја спадају и невладине организације, које делују на локалном, националном или међународном нивоу. Свакако, ту су и уважени појединци. Они поседују значајан потенцијал утицаја, и то независно од институционалне припадности. То могу бити познате личности из области спорта, културе и забаве, бивши председници држава или друге јавне личности чији углед остварује снажан друштвени и политички утицај.⁴⁰¹

Агенти утицаја примењују инструменте моћи у различите сврхе, укључујући присилу, награђивање, привлачење, као и ограничавање слободе деловања других актера. Употребом или претњом употребе оружане силе, агенти утицаја користе војну моћ у сврху присиле или одвраћања. Војна помоћ примењује се зарад награђивања или краткорочног привлачења других актера, посебно приликом формирања ратних коалиција. Инструменти економске моћи имају широк спектар примене. Путем санкција или блокаде финансијских средстава врши се присила над другим актерима или се ограничава слобода њиховог деловања. Награђивање се врши трговинским повластицама или пружањем финансијске помоћи. Економске инвестиције служе у сврху дугорочног привлачења других актера. Инструменти информационе моћи углавном се примењују као допуна примене других инструмената националне моћи, и то у сврху присиле, одвраћања, привлачења или ограничавања деловања других актера. Сличну улогу има примена инструмената дипломатске моћи. Тако се билатерална и мултилатерална дипломатија могу применити у сврху привлачења других актера, али и за ограничавање слободе њиховог деловања. Дипломатски притисци или ултиматими примењују се у функцији присиле, док се уступци примењују у сврху награђивања.

2.3.6.5. Крајње жељено стање у стратегијском окружењу

Стање стратегијског окружења мења се појавама које настају као директна или индиректна последица примене инструмената националне моћи. Примена војних инструмената директно резултује: уништењем борбене технике противника; његовог људства и инфраструктуре; заузимањем територије; цивилним жртвама; паником и страхом; миграцијама; војним оснаживањем савезника или прокси актера итд. Примена дипломатских, економских и информационих инструмената, између осталог, директно доводи до: подршке или осуде у међународним институцијама; дипломатске изолације; (не)признавања територија; прекида или успостављања ланаца снабдевања; недоступности финансијских средстава и робних несташица; успостављања или прекида савеза и ратних коалиција; артикулације нових или измене постојећих наратива; друштвене кохезије или поларизације; промене ставова домаће и међународне јавности итд.

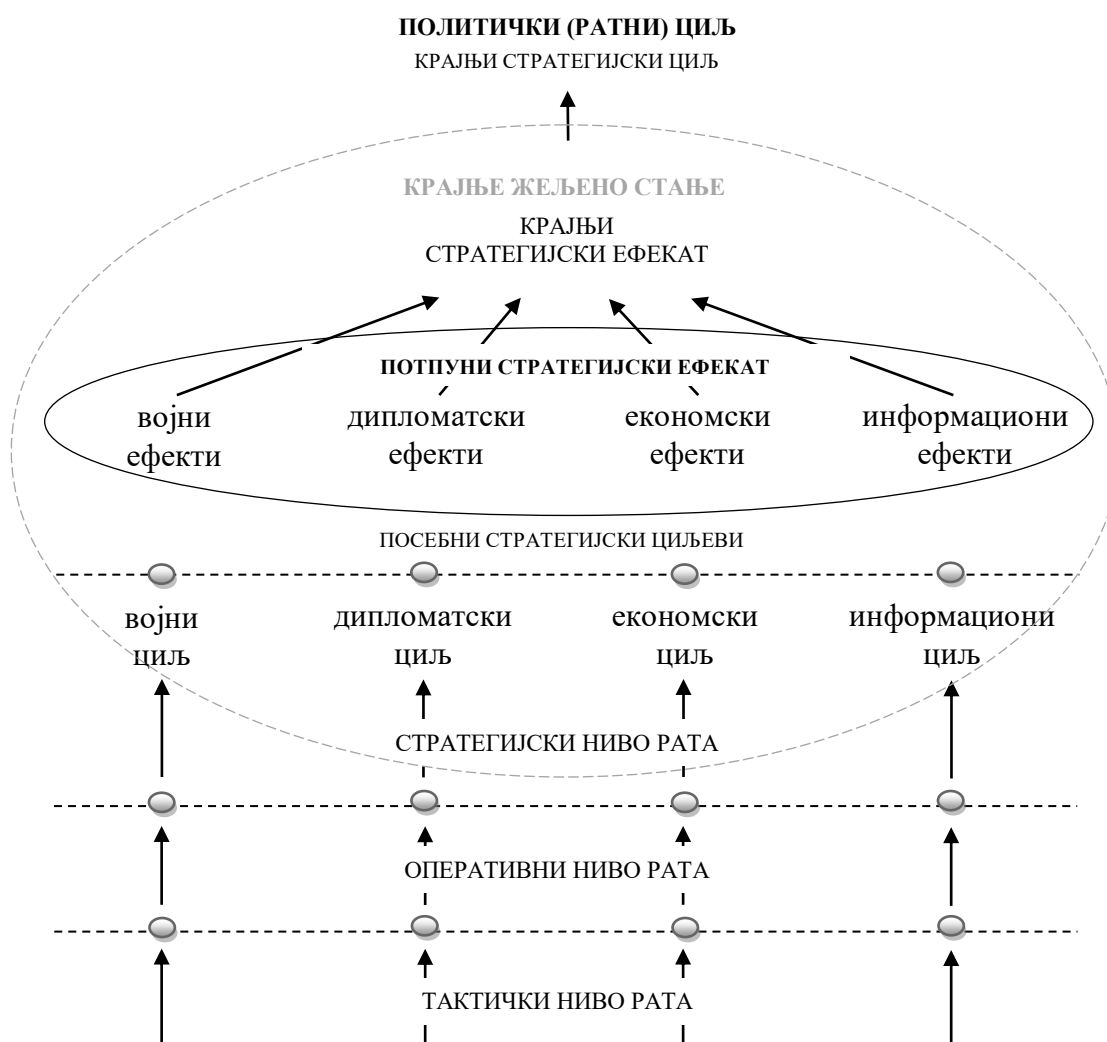
Наведене и друге појаве последично генеришу појаве у физичкој, моралној и когнитивној димензији рата. Те појаве Греј назива ефектима, и они се огледају у промени моралне, когнитивне или физичке способности противника да води рат.⁴⁰² Међутим, такво

⁴⁰⁰ Steven Heffington, Adam Oler and David Tretler, *Isto*.

⁴⁰¹ *Isto*, pp. 20-21.

⁴⁰² Према: Colin S. Gray, *The Strategy Bridge: Theory for Practice*, op. cit., pp. 9, 81.

виђење ефеката превише је уско. Ефекти нису ограничени само на промене које се дешавају код противника, већ они могу настати унутар сопственог друштва, сопствених оружаних снага и политичког руководства. Те промене се огледају кроз подизање или слабљење морала, повећање или смањење материјалних способности за вођење рата, кроз промене перцепције о томе колико је ратни циљ оправдан, достижан итд. Ефекти такође могу настати и код савезника или неутралних актера, у виду промене њихових ставова, мотивације, спремности да пружи подршку или да се дистанцирају од сукоба.⁴⁰³

Слика 13 – Процес стварања ефеката у стратегијском окружењу⁴⁰⁴

С обзиром да су ефекти појаве материјалне и психолошке природе, они се уобичајено деле на физичке и понашајне.⁴⁰⁵ Посматрано из угла противника, физички ефекти обухватају појаве које одражавају умањење његових материјалних способности да води рат. Они настају као последица уништења или оштећења технике, опреме, људства, саобраћајне инфраструктуре, кључних објеката или прекида војне помоћи противнику. У ову групу ефеката спада и умањење економских способности противника да води рат.

⁴⁰³ Према: Joe Strange and Richard Iron, *Understanding Centers of Gravity and Critical Vulnerabilities*, Marine Corps University Press, Quantico, 2004, 9–12; UK Ministry of Defence, „Joint Doctrine Publication 3-00 (JDP 3-00): Campaign Execution”, 3rd Edition, Change 1, UK MoD, October 2009, p. 3A-7; U.S. Joint Chiefs of Staff „Joint Publication 5-0: Joint Planning”, U.S. Joint Chiefs of Staff, Washington, D.C., June 16, 2017, p. IV-10.

⁴⁰⁴ Извор: Аутор.

⁴⁰⁵ Paul K. Davis, *Effects-Based Operations: A Grand Challenge for the Analytical Community*, RAND Monograph Report MR-1477, RAND Corporation, Santa Monica, 2001, pp. 17-18.

Таква појава настаје као последица економских санкција, блокаде финансијских средстава, уништења индустријских постројења или прекида спољне финансијске подршке. Понашајни ефекти, с друге стране, обухватају промене морала становништва и политичког руководства противника, затим борбеног морала његове војске итд. Такви ефекти су резултат промена друштвене кохезије, економског и социјалног стања у земљи, легитимитета власти итд. Посебну групу понашајних ефеката чине промене у перцепцијама противника, односно у начину како он процењује и вреднује стратегијску ситуацију. Такве промене, између осталог, настају услед задобијања или губитка савезника и коалиционих партнера, пружања или изостанка дипломатске, финансијске, војне или друге подршке итд.

Понашајни ефекти имају већи значај за остварење политичког циља у односу на физичке ефекте. Значај физичких ефеката огледа се, пре свега, у њиховој способности да продру у моралну и когнитивну димензију противника.⁴⁰⁶ Управо у тим димензијама настају кључни ефекти који воде ка промени његове воље и понашања. Стога, искључиво физичко уништавање противничких снага и инфраструктуре није довољно да изазове понашајну промену противника. Оно мора да изазове дубља психолошка стања – беспомоћност, страх, неизвесност и слично – која мењају његове перцепције, мотивацију, одлучивање и, на крају, понашање. Понашајни ефекти стога се не мере бројем уништених циљева, већ променама у моралу, мишљењу, процени ситуације и, на крају, у конкретном понашању противника.

Ефекти настају на свим нивоима одвијања рата – од најнижег, тактичког, преко оперативног, све до стратегијског и политичког нивоа (Слика 13).⁴⁰⁷ Њихов настанак постепено води ка промени политичке воље и понашања противника, односно ка крајњем стратегијском ефекту.⁴⁰⁸ Такав ефекат, који је директно повезан са политичким циљем, настаје у когнитивној димензији рата и на политичком нивоу његовог одвијања. Крајњи стратегијски ефекат се често поистовећује са политичким циљем рата. Међутим, политички циљ је нормативна појава и одређује шта држава настоји да постигне у рату у складу са својим интересима, док крајњи стратегијски ефекат представља психолошку појаву, која се огледа кроз промену воље и понашање противника. У том смислу, крајњи стратегијски ефекат чини нужан услов остварења политичког циља и мерило његовог остварења.

Крајњи стратегијски ефекат условљен је остварењем потпуног стратегијског ефекта. Он представља синтезу кључних војних, дипломатских, економских, информационих и других ефеката, постигнутих на стратегијском нивоу рата, у циљу онеспособљавања противника да води рат. Као такав, потпуни стратегијски ефекат је мерило физичког, моралног и когнитивног онеспособљавања противника да настави са борбом. Другим речима, потпуним стратегијским ефектом оцењује се остварење војних, дипломатских, економских и информативних циљева ратовања на стратегијском нивоу рата. Међутим, попут циљева оперативног и тактичког нивоа, стратегијски циљеви нису усмерени само према противнику. Истовремено, они су усмерени и ка другим актерима у стратегијском окружењу, како би се утицало на њихове способности, перцепције, мотивацију и, коначно, на понашање у складу са политичким циљем рата, а све ради ширења слободе сопственог деловања према противнику, а уједно ограничавања слободе његовог деловања. У складу са тим, потпуни стратегијски ефекат служи и као мерило таквог постигнућа. Тако се услед своје комплексности, изазване мултивекторским деловањем, стратегијски циљеви не могу свести само на циљеве ратовања (борбе). Стога се у теорији стратешких студија они обично називају посебним стратегијским циљевима.⁴⁰⁹

Крајње жељено стање представља најшири оквир услова стратегијског окружења које зараћене стране настоје да постигну и одрже у рату. Оно обухвата политичке,

⁴⁰⁶ Масовно америчко бомбардовање у Вијетнаму рату створило је физички ефекат (разарање), али није створило жељени психолошки ефекат – промену перцепције и одлука северновијетнамског руководства.

⁴⁰⁷ Према: Colin S. Gray, *The Strategy Bridge: Theory for Practice*, op. cit., pp. 19, 63.

⁴⁰⁸ Према: Lawrence Freedman, *Strategy: A History*, op. cit., 608–610.

⁴⁰⁹ Steven Heffington, Adam Oler and David Tretler, “A National Security Strategy Primer”, op. cit., p. 16.

дипломатске, војне, економске, друштвене, етничке, хуманитарне и друге услове или, једноставније речено, најширу слику окружења, коју политичко руководство сваке зараћене стране жели да постигне након окончања непријатељстава.⁴¹⁰ Такво стање обухвата истовремено и крајњи и потпуни стратегијски ефекат. Поред тога, оно обухвата и сет услова у стратегијском окружењу којима се обезбеђује да постигнути ефекти, а пре свега промена мотива и понашања противника, остану стабилни и одрживи, што у крајњем омогућава дугорочну одрживост жељеног политичког исхода. Достижање ових услова захтева мултидимензионално и мултивекторско деловање зараћених страна, како у конфликтном, тако и у постконфликтном периоду рата. У ред таквих услова, између осталих, спадају: подршка становништва победничке стране политичком решењу рата; прихватање воље победника унутар јавности и политичке елите поражене стране; стабилност политичког, економског, правног и сваког другог система поражене стране, која онемогућава понаваљање кризе; функционисање институција поражене стране у складу са договореним или наметнутим интересима победника; безбедносна и политичка стабилност региона која спречава понаваљање кризе; подршка или барем неутралност савезника и кључних међународних актера.⁴¹¹

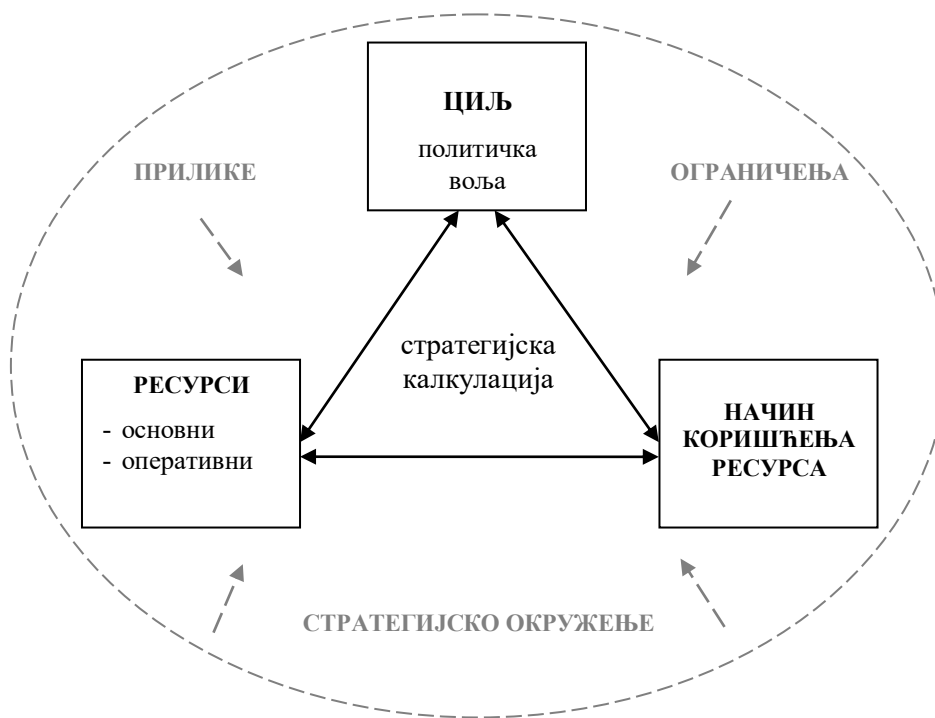
2.4. Клаузевиц–Ликов модел стратегијске калкулације

Системска анализа рата, ослоњена на теорију стратешких студија, показује да стратегијска калкулација – утемељена на Ликовом моделу анализе стратегије и Клаузевицевом поимању природе рата – представља адаптивни механизам зараћених страна којим оне прилагођавају сопствено деловање како намерама и деловању противника, тако и стању стратегијског окружења. Такво прилагођавање, дакле, одвија се кроз два међусобно повезана, комплементарна процеса. Први процес подразумева континуиран циклус анализе и процене снаге, слабости, намера и деловања противника, чији се резултати, током извођења стратегијске калкулације, користе за корекцију сопственог деловања према противнику. Други процес односи се на анализу и процену стања стратегијског окружења у свим његовим димензијама, са циљем идентификовања повољних и неповољних прилика за сопствено деловање. Добијени резултати укључују се у процес стратегијске калкулације ради осмишљавања начина деловања према актерима у стратегијском окружењу – савезницима, домаћим актерима, неутралним државама или међународним организацијама – како би се створили што повољнији услови за деловање према противнику у конфликтном периоду рата, а у постконфликтном, за одрживост постигнутог жељеног политичког исхода рата.

Процес стратегијске калкулације одвија се на два нивоа – примарном и секундарном. На примарном нивоу, у складу са Ликовим моделом анализе стратегије, спроводи се калкулација циљева, начина и средстава. На секундарном нивоу, у складу са Клаузевицевим поимањем природе рата, одвија се калкулација покретачких сила рата – тежњи народа, владе и војске. Расчлањивањем појма „средства“ у Ликовом моделу анализе стратегије на ресурсе, инструменте моћи и агенте утицаја, теорија стратешких студија омогућава обједињавање ова два различита, али комплементарна процеса у једну функционалну целину. Да би се стратегијска калкулација тумачила на тај начин, морална тежња народа из Клаузевицевог тројства повезује се са средствима у Ликовом моделу; инструментална тежња војске са начином примене тих средстава; а политичка тежња владе са политичком вољом, односно са самим циљем стратегије (Слика 14).

⁴¹⁰ Milan Vego, *Joint Operational Warfare: Theory and Practice*, Vol. I, op. cit., p. I-44.

⁴¹¹ Сет оваквих услова треба разумети као међузавистан систем. Проблем у једној области, на пример, крах економије или губитак легитимности власти, може изазвати проблеме у другим областима и тиме угрози одрживост постигнутог политичког циља.

Слика 14 – Клаузевиц-Ликов модел стратегијске калкулације⁴¹²

Повезивањем са средствима у Ликовом моделу анализе стратегије, тачније са ресурсима, Клаузевицева тежња народа сагледава се знатно шире од моралне подршке народа ратним напорима владе и војске. Према теорији стратешких студија, морал је само један у низу бројних ресурса које друштво пружа влади и војсци на коришћење у ратним временима. Стога, спој Клаузевицеве народне тежње и Ликових средстава треба посматрати кроз свеукупну ресурсну компоненту националне моћи. При томе, ту компоненту треба разумети кроз две категорије – непосредне (оперативне) и посредне (основне) ресурсе. Наиме, људски и материјално-технички ресурси, као „чиниоци снага у рату“⁴¹³, о којима говори Микић, директно су укључени у процес борбе. Као такви, они су део унутрашње структуре рата и могу се назвати непосредним или оперативним ресурсима. Сви остали ресурси друштва припадају „чиниоцима услова рата“⁴¹⁴, те су, стога, део спољашње структуре рата. Тачније, они су саставни део унутрашњег стратегијског окружења, које обухвата свеукупну друштвену стварност једне државе, укључујући и њене ресурсне капацитете. Такви ресурси непосредно утичу на чиниоце снага (оперативне ресурсе), а преко њих посредно и на сам ток и исход борбе. Зато се ови ресурси могу назвати посредним, односно базичним или боље речено – основним ресурсима.⁴¹⁵

На пример, војна индустрија није непосредно укључена у процес борбе, али посредно доприноси његовом одвијању. Стога се војна индустрија може сматрати основним ресурсом, док њени производи – наоружање и војна опрема – представљају оперативне ресурсе. Слично томе, и друштво се може тако категорисати. Посматрано као свеукупност потреба, мотива, емоција, ставова, односа и делатности грађана, друштво није непосредни учесник борбених дејстава, али преко људског фактора као чиниоца снага

⁴¹² Извор: Аутор.

⁴¹³ Слободан Б. Микић, *Исто*, стр. 30-31.

⁴¹⁴ *Исто*.

⁴¹⁵ Џон Миршајмер (*John Mearsheimer*) основну моћ назива латентном, а оперативну моћ активном. Према његовом гледишту, латентна моћ, сама по себи, не гарантује политички или војни успех, али је предуслов који се може трансформисати у стварну војну моћ под условима стратешке употребе. Активна моћ, према њему, јесте моћ у виду оружаних снага, и механизма примене силе (*Džon Miršajmer, Tragedija politike velikih sila, Izmenjeno i dopunjeno izdanje, Čigoja štampa, Beograd, 2017, str. 91-92*).

утиче на одвијање борбе у физичком, когнитивном и моралном домену. У том контексту, политички, економски, образовни, културни, морални, научни и други процеси, догађаји и стања унутар друштва треба посматрати као основне ресурсе који посредно учествују у ратном процесу. Насупрот томе, онај део друштва који је укључен у састав оружаних снага или припада другим агентима утицаја представља оперативни ресурс, будући да је непосредно ангажован у самом процесу борбе.

Међутим, с обзиром на њихову функционалну повезаност у процесу изградње и пројектовања ресурсне, односно борбене моћи, обе категорије ресурса треба посматрати као јединствену ресурсну целину. Управо зато се током одвијања рата, кроз процес стратегијске калкулације, непрестано врши међусобно балансирање ових категорија и њихово истовремено прилагођавање циљевима рата и условима стратегијског окружења.⁴¹⁶ На том фону, Колин Греј истиче да је „стратегија уметност распоређивања и примене средстава (ресурса) ради остварења циљева политике, на начин који је осетљив на спољне околности“.⁴¹⁷ Слично њему, Бејлис (*John Baylis*) и Вирц (*James J. Wirtz*) наглашавају да је „стратегија процес координације и усмеравања свеукупних ресурса нације према политичком циљу“. У истом духу, теоретичар велике стратегије, Едвард Мид Ерл, закључује да је „стратегија вештина искоришћавања свих ресурса којима један народ или коалиција народа располаже“⁴¹⁸, као и да је „улога велике стратегије да координише и усмерава све ресурсе једне нације ка остварењу политичког циља рата, који је одређен националном политиком“.⁴¹⁹

Ресурси, било оперативни или основни, могу бити показатељ снаге или слабости државе. Њихова довољност за сламање борбене воље противника указује на снагу државе, док њихов недостатак представља извор њене слабости. Поред тога, и основни ресурси – попут друштвене кохезије и економске стабилности – као и оперативни ресурси, као што је борбени морал, могу представљати рањиве тачке државе које, уколико их противник успешно нападне, могу ослабити њену борбену моћ и тиме умањити њену релациону моћ. Уколико је место рањивости блиско повезано са центром гравитације државе, односно са местом концентрације њене снаге, дејство противника на ту тачку може значајно ослабити, па чак и у потпуности ануирати њену способност да води борбу. На тај начин умањује се способност државе да производи жељене стратегијске ефекте у стратегијском окружењу, чак и у сукобу са знатно слабијим противником.

Повезивањем са начином у Ликовом моделу анализе стратегије, Клаузевицева тежња војске, или инструментална тежња, такође се сагледава у ширем оквиру. Војна организација никада није била једини агент утицаја у рату. Међутим, све до недавно, она је, уз дипломатију, била доминантна у том погледу. Усложњавањем рата и преливањем процеса борбе из војне у друге димензије ратовања, остали државни и недржавни актери рата узели су веће учешће у ратном процесу, док резултат њиховог деловања задобија све већи значај у остваривању ратног циља. У том погледу, спој Клаузевицеве војно-инструменталне тежње и Ликовог начина примене средстава треба посматрати кроз широки спектар различитих начина коришћења ресурсних капацитета државе, како од стране војне организације, тако и од других агената утицаја који примењују дипломатску, информациону, економску и другу моћ.

⁴¹⁶ Пример томе представља индустријска мобилизација САД током Другог светског рата. Снажан економски и технолошки потенцијал (основни ресурси) омогућио је брзо проширење и опремање оружаних снага, чиме су створени оперативни ресурси потребни за вођење рата. Преко програма, попут *Lend-Lease*, и огромне производње оружја и технике, основни ресурси су систематски конвертовани у борбену моћ, што је омогућило дуготрајно вођење операција на више фронтова и, на крају, остварење политичког циља – потпуног слома сила Осовине (Према: Mark Harrison, “Resource Mobilization for World War II: the U.S.A., U.K., U.S.S.R., and Germany, 1938-1945”, *The Economic History Review*, Vol. 40, No. 2, 1988, pp. 171-192).

⁴¹⁷ Colin S. Gray, *Modern Strategy*, op. cit., p. 17.

⁴¹⁸ Erl, *Tvorci moderne strategije*, op. cit., str. 2-3.

⁴¹⁹ Basil H Liddell Hart, *The Decisive Wars of History: A Study in Strategy*, op. cit., p. 150.

Тежња владе, као трећи елемент Клаузевицевог тројства, у суштини представља политичку вољу у рату, која је у Ликовом моделу анализе стратегије приказана кроз циљ. Кроз однос логике и граматике рата, политичка воља усмерава избор потребних ресурса и обликује начин њихове употребе. Она утиче и на динамику и интензитет деловања према противнику и другим актерима у стратегијском окружењу. Поред тога, политичка воља одређује легитимитет коришћења ресурса, као и прихватљив ниво трошкова и ризика у односу на жељену политичку добит. На тај начин, политичка воља делује као интегративни фактор који повезује свеукупни ресурсни потенцијал државе са инструменталним тежњама војске и других агената утицаја. Ипак, политичка воља није константна величина, већ је подложна променама у зависности од расположивости ресурсних потенцијала и начина њихове употребе, што је управо предмет разматрања стратегијске калкулације.

Клаузевицева средина одвијања рата може се поистоветити са стратегијским окружењем. У делу *О рату* појам средине одвијања рата Клаузевиц је објаснио кроз трење и шансе, наглашавајући да се у стварности рат никада не одвија у идеалним условима, већ у атмосфери препрека и непредвидивости. Трење представља све оно што ремети планирано деловање – од логистичких проблема и теренских услова, преко слабог морала, до непоузданих савезника. Са друге стране, шансе су околности које могу непредвиђено олакшати или отежати остваривање циљева, било кроз грешке противника или кроз повољне догађаје. Савремена теорија стратешких студија развила је појам стратегијског окружења, које обухвата шири спектар срединских фактора – политичких, економских, технолошких, социо-културних и других – који, као прилике и ограничења, утичу не само на начин коришћења расположивих средстава, већ и на њихово стање. У том смислу, трење се може посматрати као појава ограничења, која негативно утиче на стање расположивих ресурса или као појава која ограничава слободу њиховог коришћења, док се шансе могу посматрати супротно појавама трења, као прилике.

Међутим, када се сагледава утицај фактора средине на ратна дешавања, постоје извесне разлике између Клаузевицеве средине одвијања рата и стратегијског окружења. Клаузевиц полази од срединских околности везаних за војно деловање, док савремени концепт стратегијског окружења захвата шири средински контекст мултидимензијалног деловања зараћених страна који обухвата дипломатску, економску, информациону и друге димензије ретовања. Ипак, заједничка им је идеја да исход рата није одређен само снагом ресурса, већ уједно и комплексним условима средине у којима се они користе. На тај начин, Клаузевицев појам средине одвијања рата може се сматрати претечом модерног разумевања стратегијског окружења.

Клаузевиц–Ликов модел, као синтетички поглед на стратегијску калкулацију из угла Ликовог модела анализе стратегије и Клаузевицевог концепта природе рата, указује да се стратегијска калкулација може схватити као сложен процес усклађивања примене оперативних ресурса стању основних ресурса и захтевношћу остварења политичког циља у условима позитивног и негативног утицаја елемената стратегијског окружења на стање свеукупног ресурсног потенцијала државе и слободу његове примене. Из наведеног се може закључити да се политичка воља владе (политички циљ рата), затим основни и оперативни ресурси (снага, слабост и рањивост државе), као и повољни и неповољни услови унутрашњег и спољашњег стратегијског окружења (прилике и ограничења), налазе у самом фокусу извођења стратегијске калкулације. Сви ти елементи, као променљиве величине, улазе у формулу њеног извођења, чији резултат, добијен на основу логике *cost-benefit* анализе, представља концептуалну замисао како ефективно и ефикасно употребити све расположиве ресурсе државе у контексту остварења политичког циља рата. Та замисао је заправо стратегија. Стога, стратегијска калкулација представља централни процес у поступку њеног формулисања, али, исто тако, може послужити и за њену анализу.

У том смислу, важно је навести, Клаузевиц–Ликов модел стратегијске калкулације представља погодан теоријски оквир како за формулацију тако и за анализу примене концепта велике стратегије у рату. Наиме, примена овог модела омогућава синтетичко

сагледавање свих унутрашњих и спољашњих фактора стратегијског окружења који, као прилике или ограничења, обликују ратни процес, а не само потизиван или негативан утицај војно-оперативних фактора окружења. Такође, модел пружа основу за разумевање примене свих ресурсних капацитета државе (основних и оперативних) ради сузбијања претњи из стратегијског окружења, као и мултидимензионалног и мултивекторског деловања зараћених страна на обликовање стања тог окружења у циљу стварања повољних услова за деловање према противнику.

2.5. Улога стратегијске калкулације у поступку формулисања ратне стратегије

2.5.1. Алгоритам формулисања ратне стратегије

Упркос поједностављеним схватањима стратегије – као дијалога између политике и националне моћи, или као замисли како користити националну моћ како би се премостио јаз између постојеће стварности и жељене будућности – поступак њеног формулисања ипак није једноставан задатак. Он захтева примену стратешког мишљења као сложеног и методолошки утемељеног мисаоног процеса, који је усмерен на стратегијско окружење, националне интересе и ресурсе који се користе за њихово остварење и заштиту. Поступак формулисања ратне стратегије одвија се кроз алгоритам кога чине следеће фазе:

- анализа и процена стања у стратегијском окружењу
- дефинисање циљева и крајње жељеног стања
- одабир и/или развој средстава (ресурса и способности)
- осмишљавање концепата примене средстава (ресурса и способности)
- евалуација ратне стратегије.⁴²⁰

Поступак формулисања ратне стратегије обликују две међусобно условљене компоненте стратешког мишљења – дивергентна и конвергентна – од чијег складног односа у великој мери зависи успех стратегије.⁴²¹ Дивергентна компонента односи се на креативност стратега, његову способност да иновативно размишља у процесу дефинисања циљева, избора адекватних ресурса и, посебно, при осмишљавању начина њиховог коришћења. Ову димензију Клаузевиц повезује са појмом ратног генија, као оличења стваралачке способности у рату.⁴²² Насупрот томе, конвергентна компонента припада критичком, рационалном аспект стратешког мишљења, којим се обезбеђује изводљивост, ефективност и ефикасност стратегије. У том смислу, рационална компонента стратешког мишљења своди његову креативну компоненту у оквире могућих, делотворних и оптималних стратегијских решења.⁴²³ Другим речима, креативност стратега производи стратегијска решења, док их његова рационалност селекује помоћу критеријума кога чине фундаменталне одреднице успешне стратегије – изводљивост, ефективност и ефикасност.

Критеријум селекције стратешких решења гради логику извођења стратегијске калкулације. На темељу те логике усаглашавају се елементи стратегије – циљеви, начини и средства – у складу са очекиваним добитима, трошковима, ризицима, повољним приликама и ограничењима из стратегијског окружења. То је, како је речено, логика *cost/benefit* анализе, која провејава кроз све фазе алгоритма формулисања стратегије. Зато се

⁴²⁰ U.S. Joint Chiefs of Staff, "Joint Doctrine Note 1-18", op. cit., p. II-1.

⁴²¹ Вангел Милковски, Хатица Бериша, Милан Миљковић и Хајрадин Радончић, *Војна Стратегија 2*, МЦ „ОДБРАНА“, Београд, 2025, стр. 77.

⁴²² Види више у: Клаузевиц, *О Рату*, оп. цит., стр. 66-79.

⁴²³ Милинко Врачар и Вангел Милковски, „Стратегијски приступ Републике Србије у решавању косовско-метохијског проблема“, *Национални интерес*, Год. XVII, Вол. 43, Бр. 3, 2022, стр. 56.

стратегијска калкулација с правом сматра централним процесом унутар формулисања стратегије. Међутим, процес стратегијске калкулације не престаје формулисањем стратегије. Он се наставља и током њене имплементације, кориговањем елемената стратегије у складу са променљивим условима стратегијског окружења. Стога, резултат стратегијске калкулације није једнократно решење, већ динамичан, адаптиван и поновљив процес сталног прилагођавања стратегије реалним околностима и понашању актера у стратегијском окружењу.

2.5.2. Анализа и процена стања у стратегијском окружењу

Будући да елементи стратегијског окружења представљају информациони *input* за извођење стратегијске калкулације, правилно разумевање утицаја тих елемената на националне интересе и ресурсе од кључне је важности за формулисање успешне стратегије. Поступак формулисања стратегије, стога, започиње анализом и проценом стања у стратегијском окружењу, довођењем у везу националних интереса и ресурса са елементима стратегијског окружења. У пракси се, у ту сврху, најчешће примењује SWOT анализа. Попут *cost-benefit* анализе, она потиче из сфере бизниса и користи се као једноставан алат за унапређење пословања компанија.⁴²⁴

ПРИЛИКЕ	ПОЈАВЕ УГРОЖАВАЊА	ОГРАНИЧЕЊА
СНАГА	СЛАБОСТИ	РАЊИВОСТИ

Слика 15 – Допуњен модел SWOT анализе⁴²⁵

Методологија извођења SWOT анализе започиње идентификовањем снаге (*Strengths*) и слабости (*Weaknesses*) компаније, затим прилика (*Opportunities*) и претњи (*Threats*) из окружења, које могу подстаћи или угрозити њено пословање. У следећем кораку врши се анализа односа наведених елемената. У том контексту, снага се повезује са приликама како би се уочила могућност максималног искоришћења потенцијала компаније, док се однос снаге и претњи анализира ради спознаје могућности ублажавања негативних утицаја окружења на њено пословање. Однос слабости и претњи указује на извор ризика за пословање компаније, док се однос слабости и прилика анализира ради коришћења прилика из окружења ради умањења њених слабости.⁴²⁶ Резултат свих појединачних анализа представља полазну основу за формулисање стратегије пословања компаније.

⁴²⁴ George Panagiotou, "Bringing SWOT into Focus", *Business Strategy Review*, Vol. 14, No. 2, 2003, pp. 8–10.

⁴²⁵ Извор: Аутор (Осечена поља представљају допуњене елементе SWOT анализе).

⁴²⁶ Види више у: Marilyn M. Helms and Judy Nixon, "Exploring SWOT Analysis – Where Are We Now?, A Review of Academic Research from the Last Decade", *Journal of Strategy and Management*, Vol. 3, No. 3, 2010, pp. 215–251.

Табела 1 – Примена допуњеног модела SWOT анализе⁴²⁷

Однос	Шта се испитује
Појаве угрожавања × национални интереси	Степен штетног утицаја на националне интересе.
Снага × Појаве угрожавања	Да ли расположива моћ може умањити или неутралисати појаве угрожавања.
Снага × Прилике	Како расположива моћ може максимално искористити спољне прилике ради остварења ратног циља.
Снага × Ограничења	Колико расположива моћ може ублажити или превазићи структурне баријере окружења.
Слабости × Прилике	Како прилике могу помоћи у превазилажењу слабости (нпр. војна или финансијска помоћ савезника).
Слабости × Појаве угрожавања	Како слабости постају полуга противничких активности.
Слабости × Ограничења	Како слабости појачавају негативан утицај ограничења (нпр. неефикасне институције у условима економских санкција).
Рањивости × Појаве угрожавања	Могућа места деловања противника ради умањења снаге.
Рањивости × Прилике	Да ли се рањивости могу ублажити кроз прилике.
Рањивости × Ограничења	Да ли ограничења чине рањивости тежим за заштиту.

С обзиром на елементе које разматра, SWOT анализу могуће је применити не само у поступку формулисања пословних стратегија, већ и сваке друге стратегије, па и ратне. Разлика у њеној примени налази се у томе што се код пословних стратегија она користи за побољшање пословања компанија, а код државних стратегија, укључујући и ратну, у сврху рационалнијег начина остваривања националних интереса. У поступку формулисања ратне стратегије, међутим, SWOT анализа показује извесне недостатке. Прво, она не прави јасну разлику између унутрашњег и спољашњег стратегијског окружења, што представља значајан проблем, јер је за стратега изузетно важно да, поред међународног и противничког окружења, познаје стање и динамику унутар домаћег окружења. Друго, SWOT анализа не разматра ограничења окружења и рањивости државе као посебне категорије, а то су важни елементи који, с једне стране, обликују способности државе, а са друге, слободу коришћења тих способности у рату. Стога основни модел SWOT анализе треба допунити наведеним елементима (Слика 15).

Недостатак SWOT анализе јесте и то што она не разматра динамику и променљивост појава у стратегијском окружењу, већ само пружа увид у његово актуелно стање. Процена будућег стања окружења, међутим, од кључне је важности за успех стратегије. Она омогућава предвиђање могућих утицаја окружења на националне интересе и ресурсе државе, што пружа простор за извођење благовремене корекције стратегије у складу са

⁴²⁷ Извор: Аутор.

очекиваним променама. То је свакако разлог зашто је SWOT анализу неопходно комбиновати са другим техникама које омогућавају свеобухватнији увид у промене стања окружења. У групи таквих техника налази се PESTEL анализа, која пружа оквир за систематско праћење развоја политичких (*Political*), економских (*Economic*), социјалних (*Social*), технолошких (*Technological*), срединских (*Environmental*) и правних (*Legal*) појава унутар стратегијског окружења.

Међутим, суштинска слабост PESTEL анализе налази се у томе што, у свом основном облику, не разматра међусобну интеракцију наведених елемената, већ искључиво служи као преглед утицаја сваког елемента понаособ.⁴²⁸ Наиме, карактер стратегијског окружења понајвише је обликован динамиком интеракција његових елемената. Зато PESTEL анализу треба допунити другим техникама, као што је анализа сценарија (*Scenario planning*), која елементе окружења доводи у везу кроз одређене сценарије.⁴²⁹ Такође, треба користити и технику системске динамике (*System Dynamics*), с обзиром да ова техника посматра окружење кроз скуп међусобно повезаних променљивих величина.⁴³⁰ Свакако, може се користити и анализа међусобних утицаја (*Cross-impact analysis*). Ова техника омогућава процену како појава једног догађаја мења вероватноћу настанка других догађаја.⁴³¹

Процес примене наведених техника врши се одређеним редоследом. Он започиње применом PESTEL анализе, како би се елементи унутрашњег и спољашњег окружења идентификовали кроз појаве угрожавања, повољне прилике и ограничења. Овај корак даје шири контекст стратегијског окружења и пружа основу за даље испитивање његових елемената. Након тога, примењује се допуњена SWOT анализа, која доводи унутрашње елементе – националне интересе, снагу, слабост и рањивост државе – у однос са елементима PESTEL анализе, који су претходно идентификовани кроз наведене категорије. У том поступку, најпре се анализира однос националних интереса и појава угрожавања, како би се утврдио степен штетног утицаја на сваки појединачни национални интерес. При томе се приоритетно разматрају интерес опстанка и витални национални интереси, али се не искључују важни и периферни интереси. Резултати ове анализе служе као информациона база која се користи за формулисање политичког (ратног) циља, који је усмерен на отклањање појаве угрожавања, односно на промену политичке воље противника и његово понашање. У следећем кораку анализира се однос прилика и ограничења из стратегијског окружења са ресурсним капацитетима државе како би се створила информациона база потребна за формулисање начина одговора на појаве угрожавања, то јест начина остваривања политичког циља (Табела 1).

Потребно је нагласити, анализа и процена стратегијског окружења не врши се искључиво ради сагледавања утицаја његовог стања на сопствене интересе и ресурсне капацитете. Рат је системска појава у којој зарађене стране делују као интерактивни елементи кроз релације сукобљености. Циљ ратовања (борбе) сваке зарађене стране јесте да поремети или заустави функционисање система противника, како би му наметнула своју вољу. Да би се то постигло, неопходно је разумети на који начин стање окружења утиче на интересе, снагу, слабости, а посебно на рањивости противника, односно на његове кључне центре гравитације. У том контексту, SWOT анализа не служи само за процену сопствених способности, већ и за систематско идентификовање ових елемената у систему противника, чијим се коришћењем или подривањем стварају услови за постизање потпуног

⁴²⁸ Види више у: İrfan Yüksel, "Developing a Multi-Criteria Decision Making Model for PESTEL Analysis", *International Journal of Business and Management*, Vol. 7, No. 24, 2012, pp. 52–66.

⁴²⁹ Види више у: Paul J. H. Schoemaker, "Scenario Planning: A Tool for Strategic Thinking", *Sloan Management Review*, Vol. 36, No. 2, 1995, pp. 25–40.

⁴³⁰ Види више у: Paul Keys, "System Dynamics as a Systems-Based Problem-Solving Methodology", *Systems Practice*, Vol. 3, No. 5, 1990, pp. 479–493.

⁴³¹ Wolfgang Weimer-Jehle, "Cross-Impact Balances: A System-Theoretical Approach to Cross-Impact Analysis", *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 73, No. 4, 2006, pp. 334–361.

стратегијског ефекта.⁴³² Овакав начин примене SWOT анализе може се уочити и у сфери бизниса, где је за успешно пословање компанија потребно знати како средински фактори утичу на унутрашње елементе конкурентских компанија.⁴³³

Након обједињавања спољних и унутрашњих елемената и извршене анализе њихових односа – како у сопственом систему, тако и у системима противника, савезника, партнера, неутралних других важних актера у стратегијском окружењу – у следећем кораку приступа се примени осталих техника, како би се проценила динамика стратегијског окружења кроз утицаје његових елемената на националне интересе и ресурсне способности државе. Може се закључити да се редослед примене техника у поступку анализе и процене стања у стратегијском окружењу заснива на постепеном преласку од статичког ка његовом динамичком разумевању.

2.5.3. Дефинисање циљева и крајње жељеног стања

Након извршене анализе и процене стања стратегијског окружења приступа се дефинисању циљева стратегије и крајње жељеног стања. Поједини аутори изједначавају значење крајње жељеног стања са значањем политичког циља или праве незнатне разлике између њих.⁴³⁴ Међутим, како је изнето, то нису идентичне појаве. Политички (ратни) циљ представља крајњу политичку тежњу државе у рату, док крајње жељено стање подразумева жељену конфигурацију односа кључних актера у стратегијском окружењу, којом се успоставља сет потребних услова за остваривање те тежње, али и одрживост резултата њеног остварења у постконфликтном периоду.⁴³⁵ Полазећи од те разлике, након идентификације појава угрожавања у стратегијском окружењу, прво се формулише политички циљ. Тиме се, на најопштијем нивоу, дефинише шта се жели постићи у односу на појаву угрожавања, односно како се намерава анулирати или значајно смањити штетан утицај њеног носиоца (противника).

На основу политичког циља затим се дефинише крајње жељено стање у стратегијском окружењу, односно сет услова који треба да допринесе остварењу политичког циља и његовом дугорочном одржању у постконфликтном периоду. Како се крајње жељено стање достиже остварењем посебних стратегијских циљева – војних, дипломатских, економских и информационих – у следећем кораку приступа се њиховом дефинисању. Такви циљеви се додељују војној организацији и другим агентима утицаја, који применом војних, дипломатских, информационих, економских и других инструмената националне моћи, а у складу са политичким циљем, непосредно утичу на мотиве, перцепције, способности и понашање противника, али и других актера у стратегијском окружењу.

Према величини, то јест захтевности, политички циљеви деле се на две основне категорије – неограничене и ограничене.⁴³⁶ Ограничени политички циљеви углавном подразумевају контролу над одређеним територијама и правцима, мање територијалне корекције, приступ ресурсима итд. Остварење таквих циљева не захтева уништење противника као политичког субјекта, већ оставља простор за компромис што углавном

⁴³² Према: Harry R. Yarger, *Strategy and the National Security Professional: Strategic Thinking and Strategy Formulation in the 21st Century*, Praeger, Westport, 2008, pp. 45–48.

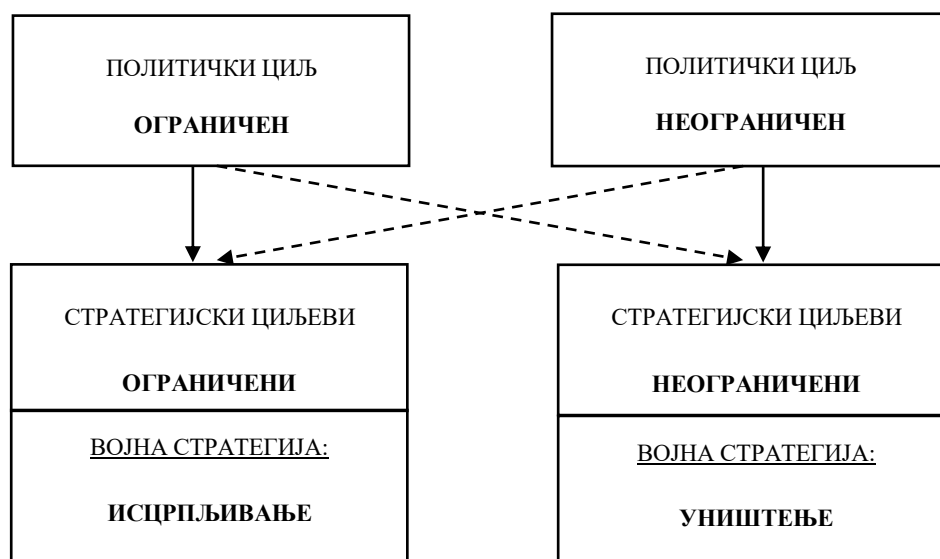
⁴³³ Види више у: Miloš Nikolić i Ljiljana Stojić Mihajlović, “Strategijska analiza poslovanja preduzeća”, *Trendovi u poslovanju*, Godina VIII, Sveska 1, br. 15, 2020, str. 31.

⁴³⁴ Види више у: Steven Heffington, Adam Oler and David Tretler, “A National Security Strategy Primer”, op. cit., p. 15; United States Marine Corps, “The Marine Corps War College Strategy Primer”, op. cit., p. 35; “The Marine Corps War College Strategy Primer”, op. cit., pp. 35–36.

⁴³⁵ Према: U.S. Joint Chiefs of Staff, „Joint Publication 5-0: Joint Planning“, op. cit., p. xxii.

⁴³⁶ *Isto*, pp. 44–46.

води ка преговорима.⁴³⁷ Неограничени политички циљеви, с друге стране, подразумевају тежњу ка потпуној неутрализацији или трансформацији противника као политичког субјекта, не остављајући, по том питању, простор за било какав компромис. Такви циљеви обично укључују промену политичког режима противника, чак и промену његовог политичког система, затим анексију већег дела или читаве територије противника.⁴³⁸

Слика 16 – Однос између политичког и стратегијских циљева⁴³⁹

Наспрам величине политичког циља одређује се интензитет ратних напора државе. Према Клаузевицевој логици, ако је политички циљ ограничен, рат се води као ограничена борба, уз релативно мање ангажованих ресурса. У супротном, ако је политички циљ неограничен, тежи се апсолутној борби, у којој непријатељ мора бити политички уништен, што захтева значајну, а понекад и потпуну мобилизацију друштва и ресурса.⁴⁴⁰ Ратни напори државе огледају се кроз величину циљева ратовања, односно посебних стратегијских циљева, чије остварење треба да доведе до потпуног стратегијског ефекта – физичког, моралног и когнитивног онеспособљавања противника – а на послетку, и до остварења крајњег жељеног ефекта и политичког циља. Дакле, према Клаузевицевој логици, што је политички циљ амбициознији, то стратегијски циљеви постају захтевнији по питању обима уложених ресурса и начину њихове примене, како према противнику, тако и према другим актерима у стратегијском окружењу.

Гледано из угла војне стратегије, као носеће идеје унутар ратне стратегије, остваривање неограниченог политичког циља логички захтева примену стратегије уништења, док остваривање ограничених политичких циљева обично води ка стратегији исцрпљивања (Слика 16). Међутим, у пракси ова логичка веза често не функционише као непобитно правило – ограничени политички циљеви понекад се остварују средствима чији су интензитет и карактер ближи стратегији уништења, док формално неограничени политички циљеви могу бити реализовани кроз дуготрајне операције исцрпљивања. Такве

⁴³⁷ Пример ограничених циљева налазимо у династичким ратовима на европском тлу током 17. и 18. века. Они су се водили због углавном територијалних корекција или питања престолонаследства, али без уништавања противничке државе као политичког субјекта.

⁴³⁸ У Другом светском рату савезници нису прихватили делимичне уступке већ су захтевали безусловну капитулацију Немачке и Јапана, свргавање њихових режима и потпуну трансформацију тих држава као политичких субјеката.

⁴³⁹ Извор: U.S. Marine Corps, "MCDP 1-1: Strategy", U.S. Marine Corps, Headquarters United States Marine Corps, Washington, D.C., 12 November 1997, pp. 56-60.

⁴⁴⁰ Према: Клаузевиц, *О Рату*, оп. цит., стр. 56-66.

аномалије настају услед комбинације различитих фактора. На пример, у случајевима када је политички циљ ограничен, а постоји намера да се сукоб што пре оконча, остварење тог циља може се заснивати на примени стратегије уништења.⁴⁴¹ Супротно томе, формално неограничени политички циљеви понекад се реализују кроз стратегију исцрпљивања, најчешће услед недостатка адекватних снага и логистичких капацитета, асиметричне стратегије и тактике противника, карактеристика ратишта, унутрашњих и међународних ограничења, али свакако услед прагматичне процене трошкова и ризика.⁴⁴² Због наведених фактора ограничења, зарађене стране често бирају постепено слабљење противника или комбинују елементе обе стратегије у различитим фазама сукоба.

2.5.4. Одабир и/или развој средстава (ресурса и способности)

Фаза одабира и/или развоја средстава (ресурса и способности) започиње системском анализом расположивих ресурса и способности, које се могу употребити у складу са постављеним политичким и стратегијским циљевима, као и идентификацијом оних средстава која недостају за остварење тих циљева или могу представљати тачке рањивости. У том контексту, прво се утврђују расположиви материјални и нематеријални ресурси, а потом војне, дипломатске, економске, информационе и друге способности које се на тим ресурсима граде. Уколико се установи јаз између постављених циљева и расположивих средстава, развој стратегије може се кретати у два основна правца – ревидирање политичког циља, како би постао изводљив у оквирима постојећих ресурсних капацитета, или покретање активности усмерених на попуњавање ресурсних празнина кроз трансформацију постојећих или развој потребних ресурса и способности.⁴⁴³

Развој недостајућих ресурса и способности у пракси подразумева низ конкретних мера и активности, као што су: попуњавање стратешких резерви (гориво, муниција, лекови); покретање кампања за јачање морала и друштвене кохезије; повећање обима индустријске производње; прелазак функционисања кључних државних сектора на ратни режим; диверзификација трговинских ланаца; обезбеђење несметаног снабдевања и увоза критичних компоненти; јачање мера за ублажавање ефеката економских санкција; додатна мобилизација људства; унапређење обуке и извођење војних вежби; оснаживање обавештајних и контраобавештајних капацитета; интензивнији ангажман савезника (логистика, снабдевање, финансирање, удруживање војних капацитета); формирање ратних коалиција; интензивирање дипломатских напора ради придобијања подршке неутралних актера и међународних организација итд. При свему томе морају се јасно дефинисати временски рокови, надлежне институције, извори финансирања и критеријуми евалуације напретка. У том смислу, мултидимензионално и мултивекторско деловање зарађених страна добија на посебном значају. Недостаци у ресурсима и способностима не могу се надокнадити искључиво војним мерама, већ координисаним војним, економским, дипломатским, информационим и другим активностима у сопственом, противничком и међународном окружењу.

2.5.5. Осмишљавање концепата примене средстава (ресурса и способности)

У следећој фази формулисања стратегије приступа се осмишљавању концепата примене средстава. Разумљив кроз однос циљева, начина и средстава, стратезијски концепт представља замишљени модел будуће акције који указује како рационално употребити

⁴⁴¹ Пример томе је америчка ратна стратегија у Првом заливском рату (1991).

⁴⁴² Пример томе је руска ратна стратегија у рату у Украјини (2022-)

⁴⁴³ Према: Steven Heffington, Adam Oler and David Tretler, “A National Security Strategy Primer”, op. cit., pp. 35-37; United States Marine Corps, “The Marine Corps War College Strategy Primer”, op. cit., pp. 54-56.

расположиве ресурсе (способности), како би се извршио жељени утицај на противника и друге важне актере у стратегијском окружењу и тиме створили потребни услови за остварење политичког циља. У фази осмишљавања концепата примене средстава, дивергентна или креативна компонента стратешког мишљења генерише више алтернативних модела будуће акције, док их конвергентна или рационална, критичка компонента селекује према њиховој изводљивости, ефективности и ефикасности.

Концепти се разматрају кроз стратегијске приступе и начине деловања, који у суштини одражавају Клаузевицеву инструменталну тежњу војске, а у ширем смислу, инструменталне тежње осталих агената утицаја, који примењују дипломатску, економску, информациону и другу ресурсну моћ. Ове две међусобно повезане категорије сагледавају се кроз различите аналитичке нивое. Стратегијски приступи одређују општи правац и карактер употребе оружане и сваке друге силе, док начини деловања описују конкретне облике и методе њене употребе.⁴⁴⁴ Наиме, стратегијски приступи репрезентују општу логику или обрасце деловања којима се усмерава како ће држава, путем војне организације и других агената утицаја, применити расположива средства (ресурсе и способности) у миру и рату, како би остварила своје политичке циљеве. Стратегије уништења (*annihilation*), исцрпљивања (*attrition*), индиректног приступа (*indirect approach*), обуздавања (*containment*), одвраћања (*deterrence*), присиле (*coercion*), кажњавања (*punishment/punitive strike*), представљају само неке типове стратегијских приступа.

Што се тиче ратне стратегије, њена логика одражава логику војне стратегије. Наиме, војна стратегија представља основу на коју се, у ратном процесу, нужно надовезују сви остали облици моћи. Један пол логичке скале војне стратегије јесте стратегија уништења, према којој се оружана сила употребљава одлучно ради потпуног слома противника и брзог окончања рата. Други пол те скале чини стратегија исцрпљивања – дужи и спорији процес онеспособљавања противника, који се окончава моментом када он више није у стању да поднесе трошкове рата.⁴⁴⁵ Унутар те логичке скале налази се стратегија индиректног приступа, као и други стратегијски приступи, који се у рату углавном примењују комбиновано, али уз доминантну примену једног од њих. Њихова примена заснива се на основним претпоставкама о сопственим и противничким намерама, снази, слабостима, местима рањивости, повољним и неповољним условима стратегијског окружења итд.

Начини деловања представљају операционализацију стратегијских приступа у конкретној стратешкој ситуацији. У том контексту, они претварају одабране стратегијске приступе у низ конкретних активности на терену. Тако се однос ове две различите, али блиско повезане категорије, може посматрати као хијерархијски. Стратегијски приступи нуде апстрактну визију како решити стратегијски проблем. То је најопштија концептуална или стратешка замисао о курсу будућег деловања, која се формулише на стратегијском нивоу одвијања рата. Заправо, то је стратегија. Она пружа општу слику шта треба учинити у стратегијском окружењу применом инструмената моћи, како би се унутар тог окружења досегло крајње жељено стање. Стратешка замисао се исказује кроз формулацију војних, дипломатских, економских, информационих и других посебних стратегијских циљева. Кроз процес оперативног планирања, она се конкретизује кроз начине деловања на оперативном и тактичком нивоу, односно кроз одабир и примену адекватних инструмената моћи. У том смислу, начини деловања су функционални еквивалент примене инструмената моћи.

Однос стратегијских приступа и начина деловања може се посматрати и као дијалектички. Повратна информација о успеху примењених начина деловања са терена утиче на ревизију стратегијског приступа у континуираном процесу адаптације стратегије стању стратегијског окружења током њене имплементације. Дакле, у поступку њене имплементације, рационална стратегија захтева непрестано усклађивање између

⁴⁴⁴ Према: Steven Heffington, Adam Oler and David Tretler, "A National Security Strategy Primer", op. cit., pp. 37-40.

⁴⁴⁵ Lukas Milevski, *Grand Strategy is Attrition: The Logic of Integrating Various Forms of Power in Conflict*, op. cit., p. xiii.

стратегијских приступа и начина деловања.⁴⁴⁶ У савременим ратовима, важан критеријум избора начина деловања налази се у компатибилности војних са невојним инструментима моћи. Данас се ратна стратегија не заснива тежишно на употреби оружане силе. Дипломатска изолација, економска присила као и информациони утицаји често су неопходни за достизање потпуног стратегијског ефекта. Зато начини деловања морају бити мултидимензионално оријентисани и међусобно координисани.⁴⁴⁷

Стратегијски приступ може се реализовати посредством низа различитих начина деловања, а њихов избор, као и код самих приступа, зависи од сопствених и противничких намера, снаге, слабости и рањивости, те од услова стратегијског окружења. Стратегија уништења углавном користи војне методе деловања и обухвата, између осталог: одлучујуће битке; масовне артиљеријске или ваздушне нападе усмерене на стратешке циљеве; као и брзе продоре и офанзивне операције. Ове методе имају за циљ, пре свега, брзо неутралисање материјалних (физичких) способности противника за вођење рата. Стратегија исцрпљивања такође почива на војним методама деловања, које се примењују у функцији постепеног и продуженог онеспособљавања противника. Типични облици таквог деловања укључују: продужене артиљеријске и ваздушне нападе, усмерене на оперативне и тактичке циљеве; нападе на енергетску, индустријску и другу цивилну инфраструктуру; блокаде копнених и водених коридора итд.

Насупрот стратегијским приступима уништења и исцрпљивања, стратегија индиректног приступа није искључиво војно оријентисана, иако њено историјско порекло води ка герилским и другим војним асиметричним методама вођења рата, које настоје да избегну директно фронтално сучељавање са противником – на пример, ударима по боковима, саботажама, диверзијама, узнемиравањем линија снабдевања, или постепеним разлагањем противничког морала.⁴⁴⁸ У савременом теоријском и практичном смислу, индиректни приступ задобија много шири оквир деловања. Он обухвата комплексну примену дипломатских, економских, информационих и других инструмената националне моћи, који се примењују као допуна директној употреби оружане силе. Циљ је стварање услова у којима противник постепено губи физичку, а пре свега психолошку способност за наставак отпора. У том контексту, индиректни приступ је много више усмерен на моралну и когнитивну димензију противника – на његову вољу, перцепције, политичку кохезију, друштвену подршку, процесе одлучивања и способност да одржи дугорочно ангажовање у рату. Уместо тражења победе кроз доминацију у физичкој димензији бојишта, индиректни приступ настоји да створи услове окружења у којима противник доживљава растући когнитивни, политички и морални терет, што га доводи у положај у којем је одустајање, повлачење или прихватање неповољног исхода рационалнији избор од наставка борбе.

Начини деловања унутар одабраних приступа обично се сагледавају бинарно, на пример, као: директан или индиректан; симетричан или асиметричан; унилатералан или мултилатералан; секвенцијалан или кумулативан, отворен или прикривен начин деловања.⁴⁴⁹ Дихотомија директног и индиректног начина деловања може се сагледати према деловању на центар гравитације противника, односно на концентрацију његове снаге, коју Клаузевиц види у његовој војсци, политичкој вољи, економској бази или савезничкој (коалиционој) подршци. Стратегија уништења тежи директном и брзом уништењу центра гравитације противника, на пример, кроз одлучујућу битку, свргавање државног и војног руководства противника или заузимање главног града, као симбола његове политичке моћи. Код овог приступа циљ је максимална концентрација употребе

⁴⁴⁶ На пример, на почетку рата у Украјини (2022-), руске оружане снаге су примениле метод силовите офанзивне војне операције, како би брзо промениле политички режим у Кијеву. Међутим, неуспех те акције довео је до промене стратегијског приступа Русије у рату, од приступа уништења ка дуготрајном приступу исцрпљивања украјинских оружаних снага.

⁴⁴⁷ Према: Colin S. Gray, *Modern Strategy*, op. cit., pp. 52–55.

⁴⁴⁸ Lidel Hart, *Strategija posrednog prilaženja*, op. cit., str. 8-9.

⁴⁴⁹ Steven Heffington, Adam Oler and David Tretler, "A National Security Strategy Primer", op. cit., p. 40.

оружане силе на примарни центар гравитације и његово физичко неутралисање. Стратегија исцрпљивања, с друге стране, тежи смањењу издржљивости центра гравитације противника, путем постепеног трошења материјалних и нематеријалних ресурса на којима почива.

Код стратегије индиректног приступа не делује се непосредно на центар гравитације противника, већ се циљано дејствује на места његове рањивости. У ужем, војном смислу, то су, између осталог, линије снабдевања и комуникације, командно-информационе мреже, критична инфраструктура или логистички капацитети. У ширем, државно-друштвеном смислу, рањивости обухватају економску одрживост вођења рата, легитимитет политичког режима, квалитет живота становништва, друштвену кохезију, као и перцепцију успешности и оправданости рата. Индиректни приступ, дакле, не тежи непосредном „трошењу“ или уништењу ресурса противника, већ подривању услова који омогућавају да његов центар гравитације уопште функционише. Уколико се ти услови довољно ослабе – било у материјалном, било у морално-когнитивном домену – долази до постепеног урушавања способности противника да води рат, што у крајњем може довести до колапса функционисања читавог система.

У том смислу, методе које се примењују у оквиру индиректног стратегијског приступа могу бити веома разноврсне, и обухватају, између осталог: економске санкције и финансијске рестрикције; пропагандно и информационо деловање, укључујући манипулацију перцепцијама и нарушавање поверења у институције; дипломатску изолацију и нарушавање спољнополитичке позиције противника; психолошке операције усмерене на подривање морала војске и становништва; подстицање унутрашњих тензија, политичких подела или друштвене нестабилности; сајбер-операције усмерене на поремећај комуникација и инфраструктуре; енергетски притисак, ограничења снабдевања критичним ресурсима итд. Сви наведени инструменти функционишу као посредни механизми притиска којима се противник доводи у положај у коме наставак борбе постаје скупљи, ризичнији и политички неодржив.

Асиметричност зараћених страна може се сагледати кроз неколико кључних облика. Прво, присутна је асиметрија у политичким циљевима. Једна страна може тежити ограниченом политичком циљу, док друга може имати неограничене или максималистичке захтеве. Друго, јавља се физичка асиметрија, која произлази из неједнакости у ресурсима, простору, технолошкој развијености, организационим способностима и оперативном потенцијалу зараћених страна. Треће, постоји асиметрија воље, која се огледа у различитим степенима спремности да се поднесе терет ратовања и да се сломи воља противника за отпором. Четврто, јавља се доктринарна асиметрија, која је директно повезана са начинима деловања и проистиче из разлика у војним доктринама, култури ратовања и историјски изграђеним оперативним традицијама. На пример, ако зараћене стране обе примењују одлучујућу битку као доминантан облик деловања у конвенционалном ратовању, њихови начини деловања сматрају се симетричним. Међутим, уколико војно супериорнија страна тежи одлучујућој бици, док војно инфериорнија страна примењује герилске или друге асиметричне методе ратовања, тада њихови оперативни приступи постају асиметрични.

Методи деловања који прате стратегије уништења и исцрпљивања углавном су отвореног типа, јер подразумевају директну, видљиву и војно доминантну употребу силе. Насупрот томе, стратегија индиректног приступа обухвата и прикривене методе деловања, које могу бити политичке, економске, психолошке или информационе природе. Дихотомија секвенцијалних и кумулативних метода деловања заснива се на брзини и динамици производње жељених ефеката. Методи повезани са стратегијом уништења теже да произведу кумулативни ефекат, односно брзу концентрацију борбене моћи ради остваривања одлучујућег исхода. Насупрот томе, стратегија исцрпљивања и стратегија индиректног приступа почивају на секвенцијалном, постепеном нагомилавању ефеката, чији коначни резултат није тренутан, већ се јавља тек након даљег периода систематског деловања.

2.5.6. Евалуација ратне стратегије

Евалуација ратне стратегије подразумева оцену њене успешности, која се спроводи према критеријумима изводљивости, ефективности и ефикасности, односно према фундаменталним одредницама успешне стратегије. Оцењивање успешности стратегије врши се у процесу њеног формулисања – уз уважавање одређених претпоставки – али и током њене имплементације, узимајући у обзир конкретно остварене ефекте у стратегијском окружењу, како везане за противника, тако и за друге актере. Евалуација стратегије може указати на неадекватност или недовољност расположивих ресурса за остваривање постављеног политичког циља, што чини стратегију неизводљивом. Са друге стране, ресурси могу бити адекватни и довољни, али начин њиховог коришћења може бити неефикасан или неефектан у складу са контекстом окружења унутар кога се користе. Што се тиче политичког циља, он може бити неизводљив у односу на расположиве ресурсе или недовољно јасно дефинисан.⁴⁵⁰

Наведени облици дисбаланса елемената стратегије углавном су резултат погрешне анализе и процене стања унутрашњег и спољашњег стратегијског окружења, као и неправилног извођења стратегијске калкулације. То се најчешће дешава услед неуважавања или недовољног познавања свих елемената који би се морали наћи у формули њеног извођења – од политичког циља, преко расположивих ресурса и начина њихове употребе, све до реалних ограничења и прилика унутар стратегијског окружења. Њиховим неуважавањем или недовољним познавањем ствара се ризик од губитка баланса између елемената стратегије. Ако такав дисбаланс постоји, потребно је отклонити његове узроке како би се стратегија усмерила ка путу њеног успеха. У ту сврху могуће је ревидирати расположиве ресурсе и начине њиховог коришћења. Ако то не производи жељене ефекте, потребно је редефинисати сам циљ, то јест прилагодити га могућностима расположивих ресурса. Поред тога, могуће је деловати и на стратегијско окружење, како би се његово стање променило у складу са потребама ефективног и ефикасног коришћења расположивих ресурса или како би се стање ресурса довело на ниво који је потребан за остваривање постављеног политичког циља.

⁴⁵⁰ Нејасно формулисан политички циљ може створити утисак да он заправо и не постоји. У контексту ратне стратегије овај проблем се често јавља када се политички (ратни) циљ поистовети са посебним стратегијским циљевима, пре свега војним. У таквим случајевима ратна стратегија може производити очекиване ефекте на стратегијском, оперативном или тактичком нивоу, али ће ти ефекти изостати на политичком нивоу одвијања рата. Другим речима, стратегија може донети убедљиве победе на бојишту, али ће ипак остати неуспешна с политичке тачке гледишта.

3. ВОЈНОЦЕНТРИЧНА СТРАТЕГИЈА ВЕЛИКИХ СИЛА У РАТОВИМА МОДЕРНОГ ДОБА

3.1. Настанак и фазе развоја модерних ратова

Савремена литература описује последње деценије међународне стварности као период транзиције у војним пословима.⁴⁵¹ Иако је велики број теоретичара настојао да објасни промене у начину ратовања, сама суштина те транзиције и даље остаје предмет стручних и научних расправа.⁴⁵² Оне су подстакнуте различитим, често и међусобно искључивим теоријским погледима на трансформацију рата, а једно од доминантних теоријских схватања јесте то да је свет ушао у еру тзв. нових, хибридних, неограничених или постмодерних ратова. Такви ратови се значајно, а по неким ауторима, и суштински разликују од ратова из ранијих времена, између осталог, и по начину њиховог вођења. У том контексту, данас се говори о ратовању четврте, пете или чак неке наредне генерације, што свакако указује на значајну и убрзану промену принципа ратоводства, које Клаузевиц обједињује кроз појам „граматика рата“.

Да би се схватио карактер савремених ратова, пре свега промена њихове граматике, неопходно је претходно разумети раније форме ратовања. Теоретичари их називају класичним или традиционалним формама и повезују их са ратовима модерне епохе, тачније са модерним ратовима. Међутим, крајем 20. и почетком 21. века, у оквиру теоријских расправа о тзв. новим или постмодерним ратовима, у терминологију стратешких и безбедносних студија уводи се и појам „стarih ратова“. Он не означава посебну категорију ратова, већ служи као аналитички контраст за описивање карактеристика модерних ратова. Старе ратове, ипак, не треба схватити као теоријски утемељену одредницу модерних ратова, јер се, сходно свом садржају, овај појам може применити и на оружане сукобе из претходних историјских епоха, знатно пре модерне епохе. Али, у контексту објашњења актуелне транзиције у војним пословима, појам старих ратова требало би схватити, пре свега, као ретроспективну, аналитичку категорију, која омогућава извођење јасне дистинкције између савремених ратова и оних који су им непосредно претходили, а то су управо модерни ратови.

У литератури не постоји јединствено становиште о моменту настанка и периоду трајања модерних ратова. Хју Стрекан, на пример, повезује настанак модерних ратова са завршетком верских ратова у Европи. Према њему, „Вестфалски мир, којим је 1648. године окончан Тридесетогодишњи рат (1618–1648), означио је крај верских ратова на европском тлу и утврдио примат јединствене државне власти. Грађански ратови између слабих краљева и моћних племића били су окончани. Након тога су апсолутистички монарси, подржани кругом растућег просперитета, шире базе за опорезивање, готовинске економије и развоја централне бирократије, били у могућности да формирају и опреме сталне армије, које су се одржавале и у миру и у рату. Када би рат избио, он више није био резултат унутрашњих подела, већ жеље за спољном безбедношћу или проширењем државе“.⁴⁵³

Верски ратови, о којим Стрекан говори, углавном се вежу за период између 16. и почетка 18. века. Након Реформације, европски континент остао је дубоко подељен између католичких и протестантских држава. Тако су значајнији ратови тог периода, попут

⁴⁵¹ Antulio J. Echevarria, *Reconsidering the American Way of War*, Georgetown University Press, Washington, D.C., 2014; Lawrence Freedman, *The Future of War: A History*, PublicAffairs, New York, 2017; MacGregor Knox and Williamson Murray (eds.), *The Dynamics of Military Revolution, 1300–2050*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

⁴⁵² Више у: Steven Metz and James Kievit, *Strategy and the Revolution in Military Affairs: From Theory to Policy*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, June 1995, p. 1.

⁴⁵³ Hew Strachan, *The Changing Character of War*, op. cit, p. 3.

Француских верских ратова (1562–1598), затим Шпанског рата против Холандије, познатог и као Осамдесетогодишњи рат (1568–1648) или Тридесетогодишњег рата, који је разорио велики део средње Европе, имали дубоку верску позадину. У периоду њиховог одвијања религија је представљала не само духовни, већ и политички идентитет у Европи. Зато су религијска питања била тесно повезана са борбом за политичку власт, што их је учинило важним покретачем оружаних сукоба између европских држава.⁴⁵⁴ Ипак, завршетком Тридесетогодишњег рата, религијски мотиви постепено уступају место државним и династичким интересима, што означава почетак модерног, односно секуларног схватања међународних односа и самог рата.⁴⁵⁵

Настанак модерних ратова Колин Греј повезује са процесом формирања модерне државе и применом силе у име државних, а не личних интереса монарха. У том ставу ослања се на мишљење Кнокса (*MacGregor Knox*) и Мареја (*Williamson Murray*), према којима је „успон модерне државе у 17. веку довео до прве у низу од пет војних револуција модерног доба“⁴⁵⁶. Наведени аутори износе да се „суштина те револуције огледала у споју централизације државне власти и професионализације војске, што је свакако представљало темељ државне моћи тог времена“.⁴⁵⁷ Управо моментом стварања модерне државе, према Греју, започиње период модерне стратегијске историје, у којој је рат постао инструмент државне политике, а монопол над легитимном применом насиља основ државног суверенитета. Ипак, Греј наглашава да се процес уобличавања модерних ратова довршава тек у 20. веку, и то са појавом индустријализације. Масовна производња, унапређени транспорт и развој комуникација, трансформисали су карактер ратовања, стварајући услове за настанак епохе модерних, индустријски заснованих сукоба.⁴⁵⁸

Греј увиђа и објашњава технолошке и концептуалне промене у ратовима касног 20. и раног 21. века, али их не сматра узроком настанка тзв. нових ратова. Ратови тог времена, према њему, нису суштински нови феномен, чијом је појавом уследио потпуни отклон од модерних ратова. Стога, појам нових ратова Греј одбацује као нерелевантан. Сматра да је оно што зовемо модерним ратом, као ратом суверених држава, са рационалним политичким циљем, организованом војном силом и стратешким планирањем, остала основна матрица сукоба и у 21. веку. Такви ратови, према њему, и даље постоје, чак и када се говори о хибридни или асиметричним сукобима, затим већем учешћу недржавних актера или употреби нових технологија на којима данас базира сајбер или информационо ратовање. Он тврди да све те појаве представљају само еволуцију карактера модерног рата, али не и његову трансформацију у нешто суштински ново.⁴⁵⁹ Попут њега, Стрекан сматра да се карактер савременог ратовања променио услед нових технологија, асиметричних сукоба,

⁴⁵⁴ Више у: Peter H. Wilson, “The Causes of the Thirty Years’ War 1618–1648”, *The English Historical Review*, Vol. 123, No. 502, 2008, pp. 554–586.

⁴⁵⁵ Џон Лин (*John Lynn*) наводи да је Француска типичан пример преласка европских држава из периода верских у доба модерних ратова. Почетком 17. века изгледало да је Француска коначно изашла из скоро четрдесет година верских ратова између католика и протестаната. Међутим, атентат на Хенрија IV (*Henri IV*), који се догодио 1610. године, означио је наставак још четрдесет година верских сукоба и отпора племства јачању краљевске власти, који су кулминирали у периоду од 1648. до 1653. године. Луј XIII (*Louis XIII le Juste*), који је дошао на престо након Хенријеве смрти, окупио је војску од око 120.000 људи током Тридесетогодишњег рата против Хабзбурга. Међутим, у другој половини 17. века, његов син и престони наследник, Луј XIV (*Louis XIV*), могао је да изјави – држава, то сам ја (*l’état, c’est moi*). Уживајући у централизацији државне власти, успео је да подигне војску од 420.000 људи за Деветогодишњи рат (1688–1697), настојећи да прошири Француску до њених природних граница на Рајни и Алпима (Према: John Lynn, *The Wars of Louis XIV 1667–1714*, Routledge, London, 1999, p. 50).

⁴⁵⁶ Colin S. Gray, *War, Peace and International Relations: An Introduction to Strategic History*, op. cit., p. 54.

⁴⁵⁷ Williamson Murray and MacGregor Knox, “Thinking about Revolutions in Warfare”, in: MacGregor Knox and Williamson Murray (eds.), *The Dynamics of Military Revolution, 1300–2050*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, p. 7.

⁴⁵⁸ Colin S. Gray, *War, Peace and International Relations: An Introduction to Strategic History*, op. cit., pp. 54–56.

⁴⁵⁹ Colin S. Gray, “How Has War Changed Since the End of the Cold War?”, op. cit., pp. 15–16.

већег учешћа недржавних актера, али се није променио у смислу потпуног прекида са моделом модерног рата.⁴⁶⁰

Мери Калдор дели ставове оних аутора који сматрају да су модерни ратови повезани са стварањем модерне државе. При томе наводи да се процес њиховог развоја одвијао кроз неколико различитих фаза – од релативно ограничених ратова 17. и 18. века, повезаних са све јачом снагом апсолутистичке државе, преко револуционарних ратова 19. века, попут Наполеонових ратова или Америчког грађанског рата, који су били везани за стварање националне државе, до (индустријских) тоталних ратова раног 20. века и замишљеног Хладног рата касног 20. века. Свака од ових фаза, како наводи, била је обележена различитим облицима ратовања, укључујући различите типове војних сила, стратегија и техника, као и односа и средстава ратовања. Али, упркос томе, рат је остао препознатљиво истовестан феномен – везан за стварање централизоване, рационализоване, хијерархијски уређене и територијално заокружене модерне државе. Међутим, за разлику од Греја и Стрекана, Калдورها сматра да је након Хладног рата модерна држава уступила место новим типовима политичког и друштвеног уређења, самим тим и новим ратовима.⁴⁶¹ Стога, према њој, окончање Хладног рата представља временску вододелницу између модерних и тзв. нових ратова.

Руперт Смит сматра да моменат настанка модерних ратова не треба тражити у раномодерном добу, већ на прелазу 18. у 19. век. То је период Француске револуције и одвијања Наполеонових ратова. Наводи да се управо тада гради парадигма међудржавног индустријског рата, која почива на два основна елемента – држави и индустрији. Из споја та два елемента произилази целокупно разумевање модерних оружаних сукоба, које се одржало све до данас. Револуционарна Француска, према њему, означила је почетак процеса у коме се друштво трансформисало у националну, грађанску државу, способну да мобилише све своје ресурсе, док је војска постала израз колективне политичке воље народа. Из револуционарног покрета, према Смиту, рођене су модерне војске. Реформама у француској војсци Наполеон је створио прототип оружане силе која ће касније постати модел свим националним армијама. У његовој стратегији сила се није користила као инструмент династичке амбиције, већ као средство државне политике утемељено у народној вољи и индустријским капацитетима.⁴⁶² Тако је, према Смиту, рођена нова парадигма ратовања, према којој се моћ државе више не мери само бројем војника, већ и способношћу нације да индустријски подржи и одржи ратни напор.

Према Смиту, модел индустријског рата, развијао се током читавог 19. века, а свој врхунац достигао је у два светска рата раног 20. века. У њима је употреба силе у потпуности постала функција државне политике, ослоњене на индустрију и народну вољу. Управо тај спој политичке, друштвене и индустријске динамике представља основу онога што назива парадигмом модерног ратовања. Међутим, Смит напомиње да модерни ратови, у смислу великих државних сукоба, данас више нису доминантни, јер су ресурси, политика и средства употребе силе драстично измењени. Према њему, такви ратови су завршени окончањем Другог светског рата, када своје место постепено уступају „ратовима међу људима“, који су обележени потпуно другачијом парадигмом. Али, упркос томе, Смит наводи да се еволуција модерних ратова наставља кроз читав остатак 20. века.⁴⁶³

Попут Смита, Чарлс Тили (*Charles Tilly*) повезује модерне ратове са настанком и консолидацијом модерне државе у времену од касног 18. до средине 20. века. Он тврди да су тзв. стари ратови били ратови између држава, које воде регуларне армије у униформи, а њихов исход се одлучивао на бојном пољу. Тили, међутим, сагледава однос између процеса изградње државе и настанка модерних ратова као двосмерну релацију. Он наглашава да је рат стварао државе, док су истовремено државе стварале рат. Наиме, континуирано вођење

⁴⁶⁰ Више у: Hew Strachan, *The Changing Character of War*, op. cit., pp. 1-30.

⁴⁶¹ Meri Kaldor, *Novi stari ratovi – Organizovano nasilje u globalizovanoj eri*, op. cit., str. 31-32.

⁴⁶² Rupert Smith, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*, op. cit., pp. 14, 40-41.

⁴⁶³ Исто.

ратова захтеvalo је сталну мобилизацију ресурса, централизовано опорезивање и јачање бирократског апарата, што је постепено довело до институционалне консолидације модерне државе. Повратно, државна консолидација омогућила је организованије и ефикасније вођење ратова, чиме је створен зачарани круг између милитаризације и државотворности. На тај начин рат је постао не само средство државне политике, већ и покретач историјског развоја европског државног система.⁴⁶⁴

Тезу о повезаности модерних ратова са индустријским периодом износе Алвин и Хајди Тофлер (*Alvin and Heidi Toffler*). Почетком 80-их година прошлог века, у делу *Трећи талас*, Алвин Тофлер развија теорију развоја цивилизације кроз три фазе, које метафорички назива таласима. Први талас, према њему, представља фазу пољопривредног развоја цивилизације, док Други означава индустријску епоху. Трећи талас, који је још увек у повоју, симболизује настанак потпуно новог друштвеног поретка. Како би указао на комплексност постиндустријске цивилизације, Трећи талас повезује са различитим појмовима, као што су информатичко доба, електронска ера, глобално село, постиндустријско, супериндустријско или технетронско друштво. На сваки од три таласа Тофлер не гледа као на изоловане и једнократне догађаје, већ као на револуционарне процесе промена, који се временски преплићу и крећу различитим брзинама. Пољопривредна револуција, која је, по њему, започета пре више од десет миленијума, није ни окончана крајем 17. века, када се Европом већ проширила индустријска револуција, увелико покренувши Други талас промена. Тако су се на европском, а потом и на другим континентима, истовремено, али различитим брзинама, одвијала два различита процеса цивилизацијске трансформације. За разлику од пољопривредне револуције, индустријализација је, како наводи Тофлер, много брже, и то само за три века, прошла кроз нације и континенте. Данас, према њему, Први талас готово да је утихнуо, али још увек опстаје, Други талас још није потрошио своју енергију, а трећи већ увелико преобликује нашу стварност.⁴⁶⁵

Десетак година касније, у делу *Rat и антират*, Алвин и Хајди Тофлер повезују три таласа цивилизације са одговарајућим облицима ратовања. Полазећи од тезе да начин на који водимо рат одражава начин на који стварамо богатство, Тофлери наводе да су ратови Првог таласа били повезани са пољопривредном цивилизацијом. Тако су ратови тог доба одражавали економску структуру пољопривредних друштава. Међутим, са појавом индустријског друштва појављују се ратови Другог таласа (индустријски ратови – прим. аут.), карактеристични за модерно доба. Њих су водиле суверене државе, користећи индустријске потенцијале, ради остваривања националних интереса. Индустријски систем развио је друштвени модел у којем су масовна производња, масовно образовање, масовне комуникације, као и масовна потрошња, били нераскидиво повезани са развојем оружја за масовно уништење. Клаузевицева максима да је рат чин насиља доведен до крајњих граница попримила је своје најпотпуније значење управо у ратовима индустријског доба, при чему крајње отелотворење достиже у Другом светском рату. Убрзо након тог рата, снаге Трећег таласа већ су почеле да изазивају и подривају темеље масовног индустријског друштва Другог таласа, најављујући настанак новог, постиндустријског доба, а са њим и нове облике ратовања.⁴⁶⁶

У делу *War in European History*, Мајкл Хауард објашњава ратове као резултат историјске еволуције европског друштва, при чему свака фаза одражава одређени облик односа између државе, друштва и војне силе – почев од витешких ратова (8–14. век), који су били лични сукоби племства засновани на части и лојалности унутар феудалног поретка; преко плаћеничких ратова (14–16. век), у којима војска постаје професија и средство зараде, и трговачких ратова (16–17. век), када се оружани сукоби воде ради контроле

⁴⁶⁴ Charles Tilly, *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1992*, Blackwell Publishers, Cambridge, 1992, pp. 67–71.

⁴⁶⁵ Alvin Toffler, *Трећи талас*, Prosveta, Beograd, 1983, str. 27–32.

⁴⁶⁶ Alvin i Hajdi Toffler, *Rat i antirat*, op. cit., str. 2, 33–38, 39–44.

трговине и колонија. У том низу следе ратови професионалаца (17–18. век), у којима држава преузима монопол над насиљем и ствара сталне армије, што означава почетак модерне војне дисциплине и државне стратегије. Затим наступају револуционарни ратови (крај 18. – почетак 19. века), у којима се народ укључује као политички субјект, а рат постаје инструмент идеологије. Национални ратови (19. век) уводе индустрију и масовну мобилизацију као кључне елементе моћи, док ратови технологије (20. век) претварају рат у тотални систем, заснован на индустријској, научној и технолошкој доминацији. Хауард наводи да након 1945. године рат излази ван оквира европског система и постаје глобални феномен – вођен идеологијом, технологијом и нуклеарним одвраћањем.⁴⁶⁷

Иако експлицитно не објашњава настанак модерних ратова, могло би се закључити да тај моменат Хауард веже за период појаве сталних, професионалних армија и централизације државне власти у 17. веку. Према њему, то је доба када држава стиче монопол над насиљем, војска постаје институционализована, дисциплинована и стална, а рат престаје да буде лична ствар владара и постаје инструмент државне политике. За њега се модерни ратови завршавају окончањем Другог светског рата, јер се тада руши европски модел ратовања, који је трајао од Вестфалије. Након тога држава није остала главни субјект рата, а њено место заузимају блокови (НАТО, Варшавски пакт). У том периоду, појава нуклеарног оружја укида могућност класичног сукоба, Европа губи контролу над својим ратним поретком, док се стратегија претвара у глобалну, идеолошку и технолошку игру моћи. Хауардово поимање модерног рата, дакле, заснива се на мишљењу да је то европски рат, који започиње Вестфалијом, а завршава се Хирошимом, то јест моментом прве употребе нуклеарног оружја.⁴⁶⁸

Пред сам крај Хладног рата, у раду *The Changing Face of War: Into the Fourth Generation*, Вилијам Линд представља развој модерних ратова кроз три генерације ратовања и најављује појаву четврте. Иако не даје прецизне хронолошке оквири, из описа оружја и тактика могу се извући приближне историјске границе. Прву генерацију (середина 17 – средина 19. века) одликује борбени поредак у линијама и колонама условљен употребом мушкета са глатком цеви. Другу генерацију карактеришу рововско ратовање и масовна ватра, настали услед технолошког напретка оружја (жлебљене пушке, митраљези, артиљерија), што је кулминирало у Првом светском рату. Трећа генерација јавља се у каснијим фазама Првог светског рата, у виду промена у начину напада, то јест маневарског ратовања, заснованог на брзом продору мањих покретних јединица у непријатељеву позадину ради заобилажења и дезорганизације одбране. Овај приступ даље је развијан током Другог светског рата у форми „муњевитог рата“ (*Blitzkrieg*) и остао је важан кроз читав период Хладног рата. Линд затим најављује четврту генерацију ратовања, која се обликује од краја 20. века. Њена суштина није у технолошкој револуцији, већ у промени природе сукоба. Државе губе монопол над употребом силе, а недржавни актери – герилске и терористичке групе – постају главни носиоци насиља.⁴⁶⁹ Према томе, епоха модерних ратова, према Линду, обухвата прве три генерације ратовања и завршава се окончањем Хладног рата.

Размишљања наведених аутора упућују на закључак да модерни ратови представљају резултат дубоких друштвених и технолошких промена, које су се у Европи, а касније и на другим континентима, одвијале од средине 17. све до касног 20. века. Свака од тих промена оставила је снажан печат у појединим етапама модерног доба. Зато се период модерних ратова не може посматрати као монолитна целина, већ као развојни процес који се одвијао у више фаза. Посматрано у најширем контексту, могу се издвојити две развојне фазе. Прву чине ратови раног модерног доба, која је трајала од средине 17. до краја 18. века. Ти ратови су повезани са јачањем апсолутистичких држава, развојем новчане

⁴⁶⁷ Види више у: Michael Howard, *War in European History*, Oxford University Press, Oxford, 2009.

⁴⁶⁸ Isto, pp. 56-61, 135-137.

⁴⁶⁹ William S. Lind, Keith Nightengale, John F. Schmitt, Joseph W. Sutton and Gary I. Wilson, “The Changing Face of War: Into the Fourth Generation”, op. cit., pp. 23-26.

економије и појавом сталних професионалних војних састава. Друга фаза обухвата ратове модерног доба, у пуном смислу те речи. То су револуционарни и индустријски ратови који су трајали од касног 18. до средине 20. века, и који су били засновани на националним мотивима, масовној мобилизацији и индустријској производњи. Иако је свака од тих фаза била обележена различитим стратегијским приступима и методама вођења рата, у основи их је повезивала иста логика – рат као рационално средство државне политике.

3.2. Стратејско окружење раног модерног и модерног доба

Друштвени и технолошки контекст раног модерног и модерног доба представља погодан аналитички оквир за сагледавање политичко-правне, економске, техничко-технолошке и социо-културне димензије стратегијског окружења тог времена. Промене које су се одвијале унутар ових димензија снажно су утицале на карактер ратова и развој стратешке мисли великих сила, од Вестфалије до средине 20. века. Промена у једној димензији – на пример, настанак нових производних односа, научних открића, политичких идеја или вредносних система – неизбежно је изазивала трансформације у другима, стварајући сложену мрежу међузависности. Због тога се промене у стратегијском окружењу овог периода морају посматрати холистички, као процес у којем се идеологија, политичка моћ, економија, право и технолошки напредак узајамно прожимају и условљавају, обликујући структуру војне организације, њену функционалну делатност, карактер оружаних сукоба и, на крају, саму стратегију.

У рано модерно доба, из ренесансног хуманизма позног феудалног периода рађа се просветитељство – друштвени покрет који афирмише науку, рационално мишљење и критички однос према традицији као основе друштвеног напретка. Просветитељске идеје снажно су утицале на стварање модерне државе и њене војне организације. Просветитељи су представљали интелектуални покрет отпора заосталости, фанатизму, деспотизму и верском мрачњаштву, полазећи од уверења да је друштвени прогрес могућ под руководством разума. Филозофи 17. и 18. века – као што су Декарт (*René Descartes*), Лок (*John Locke*), Волтер (*Voltaire*), Монтескије (*Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu*) и Русо (*Jean-Jacques Rousseau*) – ширили су просветитељске идеје које су омогућиле да се друштво и власт проучавају рационално, као системи који се могу уређивати законом, образовањем и институцијама, а не религијом.⁴⁷⁰ На тај начин постепено се обликовао концепт секуларне државе и њене војне организације, у оквиру кога владар више није схватан као „Божји војник“, већ као државни управник који рационално управља војном организацијом ради остварења државних и националних интереса.⁴⁷¹

Одбацивањем теолошког ауторитета над државном политиком и стављањем човека у средиште друштвеног и моралног поретка, ренесансни хуманизам је представљао идејну потпору настанку модерног појма државног суверенитета, док је Вестфалски мир био политичко-правна институционализација тих идеја, којом је држава, по први пут, формално призната као самосталан и суверен субјект међународног поретка. Коначно, просветитељство је извршило рационализацију појма суверенитета. Просветитељи су тежили потпуној секуларизацији власти, њеним преношењем са владара на народ, односно на општу вољу као извор легитимитета. Тако је појам суверенитета еволуирао од хуманистичке идеје људске аутономије, преко вестфалске државне самосталности, до

⁴⁷⁰ Према: Dorinda Outram, *The Enlightenment*, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, pp. 1–15; Срђан Словић, „Монтескјеов концепт природног стања, природних и позитивних закона и облика владавине“, *Политичка ревија*, Вол. 54, Бр. 4, 2017, стр. 22.

⁴⁷¹ Према: Ada Palmer, “Humanist Lives of Classical Philosophers and the Idea of Renaissance Secularization: Virtue, Rhetoric, and the Orthodox Sources of Unbelief”, *Renaissance Quarterly*, Vol. 70, No. 3, 2017, pp. 935-936; Charles Tilly, *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1992*, op. cit., pp. 42-45.

просветитељског концепта народне суверене воље, као темеља модерне политичке заједнице.⁴⁷²

У Вестфалском поретку, на таласу просветитељских идеја, друштвена динамика европских земаља креће се у смеру све већег одклона од политичког, економског, социо-културног и војног наслеђа феудалне прошлости. У политичком смислу, то је подразумевало централизацију државне власти и јачање њених институција. Централизација је постојала и у феудализму, али је била ограничена и персонална: владар је јачао свој положај у односу на племство, али без трајних институционалних механизма управе. У раном модерном добу, међутим, централизација постаје институционална и трајна; власт се више не везује за личност владара, већ за државу као правни и политички ентитет, а монарх постаје симбол државе, не само најмоћнији племић.⁴⁷³ Такве промене снажно су утицале на трансформацију војне организације и карактер рата. Са утврђивањем принципа државног суверенитета, рат престаје да буде лични сукоб владара и постаје инструмент државне политике. Европске државе постепено преузимају монопол над легитимном применом силе, што означава радикалан раскид са феудалним моделом организације, финансирања и употребе војске.

Други важан допринос просветитељства јесте стварање грађанске државе. Идејне и економске претпоставке њеног настанка јављају се већ у позном феудализму, када долази до распада феудалне економије и јачања градова и трговине.⁴⁷⁴ Међутим, процес изградње грађанске државе добија пун замах у раном модерном добу, на таласу идеја мислилаца друштвеног уговора и поделе власти, као што су Русо (*Jean-Jacques Rousseau*), Кант (*Immanuel Kant*), Хобс (*Thomas Hobbes*) или Лок.⁴⁷⁵ Крај 18. века – између Америчке револуције (1776) и Француске револуције (1789) – представља политички врхунац успостављања грађанске државе: систем апсолутизма и феудалних привилегија бива укинут, а држава постаје израз народног суверенитета. Закони, грађанска права и државне институције постају универзални, а не више сталешки.⁴⁷⁶ Грађанска држава значајно се афирмише током 19. века, када европске земље, након дугог периода сукоба и консолидације власти, развијају стабилне институције, представничке демократије и фискално-војни апарат. У том процесу, ратовање, опорезивање и централизација власти довели су до трајне институционализације народног суверенитета и грађанских права, чиме је означен прелаз са феудалних на модерне грађанске државе засноване на рационалној бирократији и друштвеном уговору.⁴⁷⁷

Без обзира што је успостављање грађанске државе створило предуслове за политичку еманципацију појединца, то није одмах значило и успостављање демократије. Политичка демократија први пут се практично појављује пред крај 18. века, најпре у САД, доношењем Устава, који заснива власт на принципу народног суверенитета и репрезентативне демократије, а затим и у Француској, где Декларација о правима човека и грађанина уводи концепт једнакости грађана пред законом и суверенитета народа, рушећи сталешку и феудалну хијерархију. Ове револуције означавају почетак институционалне демократије унутар грађанске државе, мада ограничене на имућне мушке грађане, без

⁴⁷² Управо у том периоду интелектуалне и цивилизацијске еволуције настаје појам „модерна“, којим се објашњава ново доба у коме друштвени и политички поредак више не почива на божанском ауторитету, већ на разуму, институцијама и секуларним законима (Према: Shmuel N. Eisenstadt, “Multiple Modernities”, *Daedalus*, Vol. 129, No. 1, 2000, pp. 1-29).

⁴⁷³ Види више у: Qian Chengdan, “Transformation of European States: From Feudal to Modern”, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Vol. 2, 2010, pp. 6683–6691.

⁴⁷⁴ Jorgen Moller, “Medieval Roots of the Modern State: The Conditional Effects of Geopolitical Pressure on Early Modern State Building”, *Social Science History*, Vol. 42, No. 2, 2018, p. 296.

⁴⁷⁵ Видети више у: Milorad Stupar, *Filozofija politike: Antičko i moderno shvatanje političke zajednice*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, IP Filip Višnjić Beograd, 2010.

⁴⁷⁶ J. C. D. Clark, “How Did the American Revolution Relate to the French? Richard Price, the Age of Revolutions, and the Enlightenment”, *Modern Intellectual History*, Vol. 19, No. 1, 2022, pp. 105–127.

⁴⁷⁷ Више у: Charles Tilly, *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1992*, op. cit., pp. 69–160.

политичких права жена и нижих друштвених слојева.⁴⁷⁸ Током 19. века демократски процеси се продубљују кроз постепено ширење изборног права, јачање парламентарних монархија и република и развој грађанских слобода. Ипак, демократија је и даље остала ограничена на буржоазију, не добивши облик либералне демократије, која ће тек после Другог светског рата постати снажан нормативни механизам контроле политичке власти и употребе силе у западним државама.

Иако модерно доба, све до средине 20. века, није изнедрило грађанску демократску државу у пуном капацитету, легитимитет вођења рата постепено је постао важно питање. То је било последица растуће зависности држава од масовне друштвене мобилизације и од осетљивости јавности на ратне жртве. Тај процес постаје видљив већ у Наполеоновим ратовима, који су повезали државне циљеве са мобилизацијом читаве нације и показали да је способност режима да одржи друштвену подршку пресудна за дуготрајне и крваве кампање.⁴⁷⁹ Слично томе, пруски ратови за уједињење Немачке ослањали су се на снажну националну легитимацију, те су вођени као ограничени конфликти са строго контролисаним циљевима, како би се очувала унутрашња стабилност и избегла шира европска ескалација.⁴⁸⁰ У Првом светском рату, чак и у недемократским државама попут Русије или Немачке, губитак друштвене подршке довео је до унутрашњег колапса и изласка из рата. Фебруарска револуција у Русији, настала из дубоког економског и друштвеног исцрпљивања, уз слом војне дисциплине, учинила је наставак рата политички неодрживим.⁴⁸¹ Ови примери показују да је почетком 19. века, независно од степена демократске уређености, легитимитет вођења рата постао важан услов одрживости масовних ратних напора.

Када се говори о правним променама у раном модерном добу и њиховом утицају на војну делатност и поимање рата, потребно је нагласити да се рат у то време схватао као правни однос између признатих суверених краљева, династија и држава. Само су ти субјекти поседовали право и легитимитет да покрену и воде оружане сукобе. Ипак, посматрано из угла савременог међународног права, „правност“ рата била је условна, јер није произилазила из кодификованог међународноправног система, јер такве институције, попут Повеље УН или Хашких конвенција, у то доба још нису постојале. Под „правним односом“ подразумевало се да је рат институционализовано средство политике између признатих суверених држава, а не хаотичан чин лишен поретка. Тај концепт није био утемељен у писаном, позитивном праву, већ у природном праву народа, које су у 17. и 18. веку развијали мислиоци као што су Гроцијус (*Hugo Grotius*), Пуфендорф (*Samuel Freiherr von Pufendorf*) и де Вател (*Emer de Vattel*). Према њиховом становишту, из односа међу сувереним државама произилази природно право на рат и мир. Оба стања сматрана су рационално утемељеним и правно прихватљивим јер су произилазила из међусобног признања и поштовања суверенитета.⁴⁸²

Вестфалски поредак није успоставио формални међународноправни систем. Међутим, у то време постојала је нормативна идеја да је рат регулисан однос међу државама, а не производ анархије. У раном модерном добу „правност рата“ није имала

⁴⁷⁸ Према: Rett R. Ludwikowski, “The French Declaration of the Rights of Man and Citizen and the American Constitutional Development”, *American Journal of Comparative Law*, Vol. 38, 1990, pp. 448–452, 459–462; Suzanna Sherry, “The Intellectual Origins of the Constitution: A Lawyers’ Guide to Contemporary Historical Scholarship”, *Constitutional Commentary*, Vol. 5, 1988, pp. 323–349; Seva Gunitsky, “Democratic Waves in Historical Perspective”, *Perspectives on Politics*, Vol. 16, No. 3, 2018, p. 635.

⁴⁷⁹ Isser Woloch, *The New Regime: Transformations of the French Civic Order, 1789–1820*, W. W. Norton, New York, 1994, pp. 423–425.

⁴⁸⁰ Barry R. Posen, “Nationalism, the Mass Army, and Military Power”, *International Security*, Vol. 8, No. 2, 1993, pp. 80–124.

⁴⁸¹ John Keegan, *The First World War*, Alfred A. Knopf, New York, 1999, pp. 334–339.

⁴⁸² Према: Ian Hurd, “Legitimacy and Authority in International Politics”, *International Organization*, Vol. 53, No. 2, 1999, pp. 379–408; Zoran Radivojević, “Poreklo međunarodnog humanitarnog prava”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, Br. 58, 2011, pp. 95–100.

обавезујући карактер као данас. Она је представљала морални оквир, а не правно ограничење. Суверени су сами одређивали када су интереси, част или безбедност довољан разлог за употребу силе, па је право на рат (*jus ad bellum*) у пракси било питање политичке процене, а не правне процедуре. Потпуна правна регулатива рата јавља се тек у 20. веку, најпре са Повељом Друштва народа (1919), а затим Повељом УН (1945), чиме „правност рата“ прелази из моралне у правно обавезујућу категорију. Хуманитарно право се развијало постепено – Хашке конвенције (1899, 1907) прве уобличавају обавезујуће норме вођења рата (*jus in bello*), регулишући средства и методе борбе, одговорност држава и статус неутралних. Тај процес продубљен је Женевским конвенцијама (1864, 1906, 1929), а коначно кодификован Женевском конвенцијом из 1949. и Додатним протоколима из 1977. године, којима су постављени темељи савременог међународног хуманитарног права усмереног на заштиту жртава оружаних сукоба.⁴⁸³

У правној регулативи раног модерног доба побуне, устанци и герилски облици отпора нису се сматрали ратовима, већ кривичним делима против законите власти. У већини европских монархија – попут Француске и Хабзбуршке монархије – такви поступци сводили су се на нарушавање јавног мира и третирали као криминални акт, усмерен против суверена, а не као рат у правном смислу. Међутим, крајем 18. и почетком 19. века, под утицајем Наполеонових ратова и појаве национално-ослободилачких покрета, традиционална подела на „рат“ и „немире“ почиње да се урушава. Шпански отпор против француске окупације (1808–1814) представља један од првих модерних примера „народног рата“, у коме локално становништво активно учествује у оружаном отпору, бришући границу између цивила и војника. Шпанске герилске групе биле су први колективни покрет у којем цивили стичу војне карактеристике, постајући прототип каснијих народних ратова.⁴⁸⁴ Током друге половине 19. века, у међународном праву расте прихватање идеје да устаници могу добити признање као зараћена страна, али не и као држава. Најпознатији пример је Амерички грађански рат, када су Велика Британија и Француска, проглашавајући неутралност, имплицитно признале Конфедерацију као зараћену страну. То је био кључни тренутак у признавању зараћене стране без признавања државности, што је означило почетак еволуције у међународноправном схватању актера оружаних сукоба.⁴⁸⁵

У рано модерно доба, поред политичких, правних и социо-културних промена, долази и до значајних трансформација у економској димензији европских држава, пре свега због преласка на тржишну економију. Током развијеног и позног феудализма тржиште је имало ограничен домет. Доминирала је аграрна производња, натурална рента и локална размена под контролом феудалних господара, без јединственог правног и фискалног система. У раном модерном добу, са јачањем централизованих монархија и развојем колонијалне трговине, долази до интеграције локалних у национална и међународна тржишта, што означава прелазак на капиталистичку логику акумулације капитала. Државе развијају институције за регулисање пореза, кредита и трговине, док се рад ослобађа феудалних ограничења и постаје роба. У модерном добу, посебно током индустријске револуције, тржишна економија се уобличава као аутономан систем заснован на слободној конкуренцији и надничном раду, уз све мање директне државне интервенције. Тако тржиште, од локалног и зависног у доба феудализма, постаје глобално и саморегулишуће у оквирима модерног капитализма.⁴⁸⁶

⁴⁸³ Према: Boris Krivokapić, *Rat i pravo: Teorija i praksa oružanih sukoba i međunarodno pravo*, Udruženje pravника Republike Srpske, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, Banja Luka, 2023, str. 194, 189-213, 239–247.

⁴⁸⁴ Mark Lawrence, “Poachers turned gamekeepers: A study of the guerrilla phenomenon in Spain, 1808–1840”, *Small Wars & Insurgencies*, Vol. 25, No 4, 2014, pp. 843-857.

⁴⁸⁵ Charles Zorgbibe, “Sources of the Recognition of Belligerent Status”, *International Review of the Red Cross*, No. 310, 2003, p. 119.

⁴⁸⁶ Jorgen Moller, “Medieval Roots of the Modern State: The Conditional Effects of Geopolitical Pressure on Early Modern State Building”, *op. cit.*, pp. 295–316.

Наведене промене довеле су до успостављања централизованог система финансирања европских држава, што је омогућило систематско планирање, снабдевање и управљање војним ресурсима и резултирало појавом војно-административног апарата као једног од стубова државне моћи. Растући фискални и административни капацитети раномодерних држава били су и последица и предуслов континуираног ратовања, јер су трошкови сталних војски приморали владаре да развију бирократију, пореске системе и кредитне мреже које су премашиле феудални поредак.⁴⁸⁷ У то доба, финансијска институционализација довела је до професионализације војске и стандардизације наоружања, чиме је знатно повећана њена ефективност и способност за вођење ресурсно захтевних, дуготрајних ратова. Прелазак са зависности од најамника на сталне професионалне армије симболизовао је државно остваривање суверенитета и постао највидљивији израз централизације власти.⁴⁸⁸ Раст трошкова ратовања након 1600. године приморао је државе да прошире административне и фискалне капацитете; само оне које су успеле да издрже те трошкове излазиле су снажније из сукоба.⁴⁸⁹

Током 19. века карактер модерних ратова битно се мења под утицајем два упоредна процеса – ширења националних идеја и индустријализације. Национализам је радикално променио циљеве, мотивацију и легитимитет рата. Он више није био вођен у име династија или владара, већ у име народа и нације.⁴⁹⁰ Ова идеја, настала након Француске револуције, омогућила је масовну мобилизацију и постепено стварање националних армија, што је довело до појаве концепта ратова народа. Француски декрет *levée en masse* (1793) био је први облик опште националне мобилизације, у којем грађани постају не само поданици, већ и активни браниоци државе и њеног идентитета.⁴⁹¹ Овај феномен снажно је утицао на Клаузевица, који је у анализи Наполеонових ратова препознао појаву „ратова народа“ – сукоба у којима се целокупна енергија нације ставља у службу политичког циља. Према његовом тумачењу, национализам је створио услове да се рат више не схвата као ограничени инструмент владарске политике, већ као друштвени покрет заснован на страсти, вољи и колективној енергији народа.⁴⁹²

На таласу ширења националне идеје, у деценијама након Француске револуције, европске војске постепено задобијају национални карактер. Појављује се концепт „народа у оружју“, па се војске трансформишу из гарнизона владара у оружане силе нације. Након револуционарних и Наполеонових ратова, европске силе увиђају да традиционалне професионалне армије не могу парирати масовној мобилизацији и патриотском заносу који је произвела Француска револуција. Тако су у Пруској, 1813. године, војни реформатори, попут Герхарда фон Шарнхорста (*Gerhard von Scharnhorst*), Аугуста Најдхарт фон Гнајзенауа (*August Wilhelm Neidhardt von Gneisenau*) и Хермана фон Бојена (*Hermann von Boyen*), успоставили систем *Landwehr* (народне милиције), који је објединио елементе народне мобилизације и државне контроле. Овај модел представљао је облик „упрегнутог национализма“, односно настојање да се патриотски ентузијазам народа каналише у службу монархије и државне власти.⁴⁹³

Почетком 18. века Петар Велики (*Пётр Алексеевич Романов*) створио је стајаћу војску по европском узору, засновану на регрутној обавези сељака, што је држави

⁴⁸⁷ Steven Gunn, David Grummitt and Hans Cools, “War and the State in Early Modern Europe: Widening the Debate”, *War in History*, Vol. 15, No. 4, 2008, pp. 372, 378–379.

⁴⁸⁸ Peter H. Wilson, “Foreign military labour in Europe’s transition to modernity”, *European Review of History: Revue Européenne d’histoire*, Vol. 27, No. 1–2, 2000, pp. 12–32.

⁴⁸⁹ Nicola Gennaioli and Hans-Joachim Voth, “State Capacity and Military Conflict”, *Review of Economic Studies*, Vol. 82, No. 4, 2015, p. 1412.

⁴⁹⁰ Michael Howard, *War in European History*, op. cit., pp. 77–84.

⁴⁹¹ Eric J. Hobsbawm, *The Age of Revolution: Europe 1789–1848*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1962, pp. 173–176.

⁴⁹² Према: Клаузевиц, *О Рату*, оп. цит., стр. 410–415.

⁴⁹³ Dennis E. Showalter, “The Prussian Landwehr and Its Critics, 1813–1819”, *Central European History*, Vol. 4, No. 1, 1971, pp. 3–33.

омогућило пуну контролу над војним потенцијалом. У 19. веку, посебно након пораза у Кримском рату (1853–1856), започете су реформе усмерене ка модернизацији и делимичној либерализацији војне структуре, али је аутократски карактер контроле остао доминантан.⁴⁹⁴ Русија званично уводи национални систем војне обавезе 1874. године, за време Александра Другог (*Александар II Николаевич*), када се први пут успоставља принцип опште регрутне дужности за све друштвене слојеве. Војна служба је тада дефинисана као грађанска дужност сваког поданика империје, што је означило значајан корак ка концепту националне војске.⁴⁹⁵ У САД, током већег дела 19. века, војна служба није била општа обавеза, већ се заснивала на принципу *citizen-soldier* – грађанина који добровољно брани државу у време рата. Држава се примарно ослањала на добровољце, а тек у Грађанском рату доноси се први закон о регрутовању. Основна разлика у односу на европске системе била је у томе што је у монархијама војник био поданик који служи владару, док је у САД био грађанин који служи заједници и уставу. Овакав модел повезао је национални идентитет са демократским вредностима, заснивајући се на идеји да је војна дужност израз слободе, а не подаништва.⁴⁹⁶

Средином 18. века, а нарочито у 19. веку, развој науке покреће технолошки напредак и индустријализацију, чиме се стварају услови за масовну производњу наоружања и настанак великих, бројних армија. То продубљује везу између економске снаге и војних потенцијала државе, која постаје један од кључних фактора обликовања карактера модерних ратова. У таквом оквиру настаје концепт ратне економије – економски ресурси државе постају основа за изградњу њене војне моћи и способност дуготрајног ратовања. Индустријализација је, уз то, омогућила развој транспортних и комуникационих система – железнице, телеграфа и парних бродова – што је значајно повећало маневарске способности и логистичку издржљивост армија. Ове промене ће средином 20. века кулминирати појавом тоталних ратова, због чега се ратови 19. и раног 20. века у савременој литератури често називају индустријским.⁴⁹⁷ У том периоду рат престаје да буде привилегија искључиво војне делатности и постаје свеобухватан државни и друштвени подухват у коме се политика, економија, национална свест, наука, индустрија и војска интегришу у јединствени ратни систем.

3.3. Важнији ратови и стратегије великих сила у раном модерном добу

3.3.1. Циљеви и исходи важнијих ратова великих сила у раном модерном добу

Током 17. века европски простор био је подељен између неколико најутицајнијих сила, чија се моћ заснивала на споју династичких веза, економских ресурса и војних капацитета. Хабзбуршка монархија, са аустријским и шпанским огранком, у раном делу века важила је за главног носиоца континенталне моћи.⁴⁹⁸ Шпанија је, ослоњена на колонијалне приходе и снажну војску, дуго задржавала престиж, али је постепено слабила услед финансијске исцрпљености и пораза у ратовима са Холандијом (1568–1648),

⁴⁹⁴ Tatiana V. Chernikova, “The ‘Flip Side’ of Peter the Great’s Reforms”, *RUDN Journal of Russian History*, Vol. 20, No. 1, 2021, pp. 94–95.

⁴⁹⁵ Robert F. Baumann, “Subject Nationalities in the Military Service of Imperial Russia: The Case of the Bashkirs”, *Slavic Review*, Vol. 78, No. 3, 2019, pp. 678–679.

⁴⁹⁶ Ronald R. Krebs, “The Citizen-Soldier Tradition in the United States: Has Its Demise Been Greatly Exaggerated?”, *Armed Forces & Society*, Vol. 36, No. 1, 2009, p. 160.

⁴⁹⁷ Према: Massimiliano Gaetano Onorato, Kenneth Scheve and David Stasavage. “Technology and the Era of the Mass Army”, *The Journal of Economic History*, Vol 74, No. 2, June 2014, pp. 449–481; W. H. McNeill, “The Industrialization of War”, *History Today*, Vol. 32, No. 10, 1982, pp. 21–28.

⁴⁹⁸ Charles W. Ingrao, *The Habsburg Monarchy, 1618–1815*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, pp. 1–5, 12–13.

Француском (1635–1659) и Енглеском (1585–1604).⁴⁹⁹ Аустријски Хабзбурзи били су усмерени на одбрану Средње Европе од Османског царства и борбу за утицај унутар Светог римског царства. Ратови са Османлијама учврстили су позицију Аустрије као заштитнице хришћанског света на југоистоку континента.⁵⁰⁰ Француска се, након смиривања унутрашњих верских сукоба и отпора племства јачању краљевске власти, постепено развила у апсолутистичку монархију.⁵⁰¹ Холандија је, након ослобађања од шпанске власти, постала трговачка и поморска велесила, док је Енглеска, упркос унутрашњој нестабилности, почела да гради империјалну моћ на мору. На северу су Шведска и Данска били кључни актери у борби за доминацију над Балтиком, а на истоку су Пољско–литванска унија и Османско царство представљали важне факторе моћи.⁵⁰² Русија је у то време тек излазила из Смутног доба и настојала да консолидује власт и формулише стратешке циљеве.⁵⁰³

Тридесетогодишњи рат (1618-1648) представљао је прекретницу у историји европских сукоба, означивши прелазак са верских на политичке и државне мотиве ратовања. Оно што је започело као сукоб католика и протестаната унутар Светог римског царства, убрзо је прерасло у свеевропски рат у којем су учествовале готово све велике силе тог доба. Док су Хабзбурзи настојали да очувају католичко јединство и учврсте своју власт, протестантски кнезови су тражили аутономију. На страни протестаната, убрзо су се укључиле Данска, Шведска и Француска, не због вере, већ због геополитичких интереса. Шведска је тежила доминацији у северној Немачкој, а Француска, иако католичка земља, подржавала је протестанте ради слабљења Хабзбурга и ширења утицаја у западној Европи. Завршетком рата, Вестфалским миром 1648. године, потврђена је равноправност католика, лутерана и калвиниста. Централна власт Хабзбурга је ослабила, Француска је стекла Алзас, Шведска територије у северној Немачкој, Холандија и Швајцарска признате су као независне државе, а Европа је добила нови политички поредак заснован на државном суверенитету и равноправности држава. Тај мир није само окончао верске ратове, већ је означио почетак модерног међународног система у којем су политички интереси заменили конфесионалне мотиве.⁵⁰⁴

Након Вестфалије, тежиште европских сукоба постепено се померало ка морима. Англо–холандски ратови (1652–1674) представљали су борбу за контролу над трговином и поморским путевима. Холандија је у то време била водећа трговачка сила, али је Енглеска настојала да јој преотме примат. Иако је Холандија у почетку одолевала, ти сукоби су најавили успон Енглеске као водеће поморске и колонијалне силе, што ће током 18. века постати једна од основа глобалне равнотеже.⁵⁰⁵ Истовремено, Француска је у другој половини 17. века настојала да изгради своју континенталну хегемонију. После дугог рата са Шпанијом (1635-1659), окончаног Пиринејским миром, стекла је значајне територијалне добитке и постала водећа сила западне Европе. У Рату за холандско наслеђе (1672–1678), покушала је да покори Холандију, али је заустављена коалицијом Холандије, Шпаније и

⁴⁹⁹ John Lynch, *The Hispanic World in Crisis and Change, 1598–1700*, Blackwell, Oxford, 1992, pp. 31-32, 47-48.

⁵⁰⁰ Према: J. D. Tracy, "The Habsburg Monarchy in Conflict with the Ottoman Empire, 1527–1593: A Clash of Civilizations", *Austrian History Yearbook*, No. 46, 2015, pp 1–26.

⁵⁰¹ Guy Rowlands, "Foreign Service in the Age of Absolute Monarchy: Louis XIV and His Forces Étrangères", *War in History*, Vol. 17, No. 2, 2010, pp. 141-165.

⁵⁰² Izidor Janžekovič, "The Balance of Sea Power in the Early Modern Era: The Anglo-Dutch Wars (1652–1674)", *International Journal of Maritime History*, Vol. 36, No. 4, 2024, pp. 799-824.

⁵⁰³ Peter B. Brown, "How Muscovy Governed: Seventeenth-Century Russian Central Administration", *Russian History*, Vol. 36, No. 4, 2009, pp. 459–529.

⁵⁰⁴ Према: Izidor Janžekovič, "The Balance of Power from the Thirty Years' War and the Peace of Westphalia (1648) to the War of the Spanish Succession and the Peace of Utrecht (1713)", *History of European Ideas*, Vol. 49, No. 3, 2022, pp. 561–579; Myron P. Gutmann, "The Origins of the Thirty Years' War", *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 18, No. 4, 1988, pp. 749–770.

⁵⁰⁵ Izidor Janžekovič, "The Balance of Sea Power in the Early Modern Era: The Anglo-Dutch Wars (1652–1674)", *op. cit.*, pp. 799-824.

Аустрије. Мир у Нимејгену (1678) потврдио је моћ Француске, али је и показао да систем савеза постаје главни механизам очувања равнотеже.⁵⁰⁶

Настојећи да консолидује власт након Смутног времена и прошири контролу ка западу и југу, Русија од средине 17. века постепено ступа на европску сцену. Руско–пољски рат (1654–1667) вођен је ради учвршћивања руске власти у Левобрежној Украјини, а Андрусовско примирје потврдило је те територијалне добитке и стабилизovalo западне границе Москве.⁵⁰⁷ Недуго затим, у Руско–турском рату (1676–1681), Русија брани позиције у Украјини од Османског царства. Мир у Бахчисарају утврдио је Дњепар као границу и потврдио руски утицај у источним областима Украјине.⁵⁰⁸ У исто време Османско царство наставља експанзију ка централној Европи. Опсада Беча 1683. представља врхунац његових амбиција, али пораз од Пољске који следи покреће Велики турски рат (1683–1699). Света лига – Хабзбуршка монархија, Пољска, Венеција и од 1686. Русија – зауставља турски продор и ослобађа велики део централне Европе. Карловачки мир (1699) означава крај османске експанзије и јачање Аустрије као водеће регионалне силе.⁵⁰⁹ Русија затим наставља са Азовским походима (1695–1696), у којима победом над Османлијама обезбеђује излаз на Азовско море, чиме јасно показује намеру да се изгради као поморска сила – стратешку основу своје експанзије у 18. веку.⁵¹⁰

Почетком 18. века, велике силе Европе биле су јасно профилисане. Француска као водећа копнена сила, Британија као поморска, Аустрија као централноевропски стуб и Пруска као сила у успону. Русија је, након победе над Шведском у Великом северном рату (1700–1721), добила излаз на Балтик, и тако ушла у ред европских сила. У истом периоду, Европа је била захваћена Ратом за шпанско наслеђе (1701–1714), који је избио након смрти последњег шпанског Хабзбурга. Француска је настојала да обједини француску и шпанску круну под својом династијом Бурбона, док су чланице Велике алијансе – Велика Британија, Холандија, Аустрија и Португалија – тежиле да спрече француско јачање и угрожавање европске равнотеже моћи. Рат је окончан Утрехтским и Раштатским миром (1713–1714), којима је Француска ограничила своје амбиције. Бурбони су преузели шпански престо, чиме су Хабзбурзи изгубили контролу над Шпанијом и њеним прекоморским колонијама, али је, под притиском чланица Велике алијансе, Француска морала да се одрекне уједињења круна. С друге стране, Британија је стекла Гибралтар и колонијалне повластице, а Аустрија проширила поседе у Италији и Холандији.⁵¹¹

Средином 18. века избија Рат за аустријско наслеђе (1740–1748), изазван спором око легитимитета наследства у Хабзбуршкој монархији. Пруска настоји да прошири своје поседе и завлада богатом аустријском провинцијом Шлезејом, што и постиже. Ахенским миром (1748) Аустрија губи једну од својих најразвијенијих области, али задржава династијску контролу над осталим земљама, док немачки простор улази у еру двоструке

⁵⁰⁶ Izidor Janžeković, “The Balance of Power from the Thirty Years’ War and the Wars of Louis XIV”, *European History Quarterly*, Vol. 53, No. 4, 2023, pp. 667–686.

⁵⁰⁷ Kirill Kochegarov, “Russian-Polish Projects on Joining or Exchanging of Military Forces to Struggle against Turkey and Crimea in the 1660s–1680s: Genesis, History, Reasons for Failure”, *Open Military Studies*, Vol. 1, 2020, pp. 113–122.

⁵⁰⁸ Boris N. Florya, “Relationships between Russia and the Left-Bank Cossack Hetmanate and the Conclusion of the Treaty of Bakhchisarai”, *Slavic Almanac*, No. 1-2, 2024, pp. 12–28.

⁵⁰⁹ Georg B. Michels, “A Breathing Space for Vienna? The 1677 Ottoman Invasion of Ukraine and Its Impact on Hungary and the Habsburg Empire”, *Austrian History Yearbook*, Vol. 56, 2025, pp. 72–98.

⁵¹⁰ Brian J. Boeck, “When Peter I Was Forced to Settle for Less: Coerced Labor and Resistance in a Failed Russian Colony (1695–1711)”, *The Journal of Modern History*, Vol. 80, No. 3, 2008, p. 498.

⁵¹¹ Након смрти краља Карла II Хабзбуршког 1700. године, шпански престо је наследио Филип Анжујски (Филип V), унук француског краља Луја XIV, чиме је започела владавина династије Бурбона у Шпанији. Тако је Шпанија постала династички независна од Аустрије (Хабзбурга), политички суверена – са сопственим двором, владом и међународном политиком, али и у почетку веома блиска Француској (Према: Stella Ghervas, “Balance of Power vs. Perpetual Peace: Paradigms of European Order from Utrecht to Vienna, 1713–1815”, *The International History Review*, Vol. 39, No. 3, 2016, pp. 404–425; Agustí Alcoberro, “The War of the Spanish Succession in the Catalan-Speaking Lands”, *Catalan Historical Review*, Vol. 3, 2010, pp. 69–86).

хегемоније – Беча и Берлина.⁵¹² Ривалство између Пруске и Аустрије обликоваће односе у централној Европи све до 19. века. Недуго затим избија Седмогодишњи рат (1756–1763), који се често сматра првим глобалним сукобом модерног доба, јер је вођен у Европи, Северној Америци и Индији. Пруска и Британија бориле су се против Француске, Аустрије и Русије, свака са различитим интересима. Пруска је бранила Шлезију, Аустрија настојала да је поврати, а Британија и Француска водиле борбу за колонијалну превласт. Исход рата учинио је Британију водећом светском колонијалном силом – добивши Канаду, Флориду и већину француских поседа у Индији, док је Француска изгубила готово све северноамеричке територије. Пруска је задржала Шлезију, учврстивши статус велике европске силе.⁵¹³

У другој половини 18. века Русија наставља експанзију ка југу, усмерену ка црноморском басену и Балкану. У Руско–турском рату (1768–1774) настојала је да обезбеди излаз на Црно море и прошири политички и верски утицај на православне народе под османском влашћу, нарочито у Молдавији, Влашкој и на ширем балканском простору. Кучук–Кајнарџиским миром (1774) Русија добија право слободне пловидбе Црним морем и формално право заштите православних поданика Османског царства, док Османлије признају независност Кримског каната, фактички губећи контролу над Кримом. Исти споразум оставио је Молдавију и Влашку под османским суверенитетом, али под снажним руским утицајем, чиме почиње постепено слабљење османске власти у дунавском и балканском региону.⁵¹⁴

За то време на другој страни Атлантика, растући антагонизми између Британије и њених америчких колонија довеле су до Америчког револуционарног рата (1775–1783). Мотиви колониста били су политичка аутономија и отпор опорезивању, док је Британија настојала да очува колонијални поредак и контролу над трговином. Рат је попримио глобалну димензију када су Француска, Шпанија и Холандија подржале колоније ради слабљења Британије. Победом колонија и Париским миром 1783. створене су Сједињене Америчке Државе, а Британија је изгубила највреднији део своје империје. Иако је остала поморска сила, тај пораз је означио први велики изазов њеној глобалној доминацији и убрзао њену стратегијску оријентацију ка Индијском и Тихом океану.⁵¹⁵

Истовремено, Француска, која је подржала америчку револуцију, нашла се у финансијској кризи. Подршка америчким напорима у рату са Британцима исцрпела је државну касу и додатно продубила постојеће друштвене неједнакости, стварајући предуслове за унутрашњу експлозију незадовољства.⁵¹⁶ Тако крајем века настаје Француска револуција (1789), која је идејама слободе, једнакости и народног суверенитета уздрмала темеље феудалног поретка и изазвала страх водећих европских монархија – пре свега Аустрије, Пруске, Русије и Велике Британије, које су у идејама револуције виделе претњу властитом апсолутистичком поретку. Вођена тежњом да одбрани и прошири револуционарне принципе, али и да скрене пажњу са унутрашњих политичких и економских проблема, Француска је покренула Револуционарне ратове (1792–1799). Упркос почетним поразима, успела је да прошири своје границе и створи систем зависних

⁵¹² Jack M. Sosin, “Louisburg and the Peace of Aix-la-Chapelle, 1748”, *The William and Mary Quarterly*, Vol. 14, No. 4, 1957, pp. 516–535.

⁵¹³ Jeremy Black, “The Global Seven Years War, 1754–1763”, *The International History Review*, Vol. 35, No. 2, 2013, pp. 425–426.

⁵¹⁴ Kiril A. Fursov, “Russia and the Ottoman Empire: The Geopolitical Dimension: Guest Editor’s Introduction”, *Russian Studies in History*, Vol. 57, No. 2, 2018, pp. 99–102; Roderic H. Davison, “Russian Skill and Turkish Imbecility: The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered”, *Slavic Review*, Vol. 35, No. 3, 1976, pp. 463–483.

⁵¹⁵ Joseph D. Jr. Reid, “Economic Burden: Spark to the American Revolution?”, *The Journal of Economic History*, Vol. 38, No. 1, 1978, pp. 81–100.

⁵¹⁶ Robert D. Harris, “French Finances and the American War, 1777–1783”, *The Journal of Modern History*, Vol. 48, No. 2, 1976, pp. 233–258.

република у Холандији, Италији и Швајцарској.⁵¹⁷ Таквим исходима, Француска је постала водећа континентална европска сила крајем 18. века, док су Револуционарни ратови поставили темеље за Наполеонове ратове у наредном веку.

3.3.2. Стратегија великих сила у важнијим ратовима раног модерног доба

Период раног модерног доба Вејгли (*Russell F. Weigley*) означава као раздобље европске историје у којем су велике фронталне битке постале централни облик вођења рата и основно средство за остваривање државних циљева. То је време војноцентричне стратегије, у којем су владари и генерали веровали да се воља народа и судбина држава могу решити на бојишту у једном дану. Упркос таквом уверењу, одлучујућа (апсолутна) победа углавном је увек изостајала. Управо зато тај период назива „потрагом за одлучујућом битком“. Сви велики ратови тог доба, од Тридесетогодишњег рата све до Наполеонових ратова, завршили су истим исходом – блиставим тактичким успесима и непотпуним стратегијским исходима. У том контексту, Вејгли описује ово доба тежњом великих сила ка уништењу противничке војске, али и парадоксом – што су армије постајале бројније, дисциплинованије и професионалније, ратови су постајали све дужи и мање делетоворни. Стога, раномодерни период Вејгли види као „доба битака“, борби високог интензитета, али ограниченог домета, условљеног техничким, логистичким и друштвеним околностима.⁵¹⁸

Анализом ратова овог раздобља кроз оквир стратегијске калкулације, може се закључити да су оскудни основни и оперативни ресурси ограничили величину ратних циљева европских сила. Оне нису поседовале развијен систем мобилизације и логистике нити индустријску базу која би могла да поднесе дуготрајне и тоталне ратове. Војни састави били су професионални, али недовољно мотивисани и дисциплиновани, при томе и скупи. Борбене способности европских армија биле су мале, ограничене технолошким развојем и слабом логистичком подршком. У том смислу, оне нису биле способне за потпуно политичко и војно уништење противника, већ за мање територијалне добитке, остваривање утицаја, контролу важних путних праваца, потврђивање династичке легитимације итд. Тако је и стратегија ратова тог времена била прилагођена таквим ограничењима. Иако су битке имале тежњу за уништењем противника, стратегија је генерално била усмерена ка његовом исцрпљивању.

На такву стратегијску праксу указује и Цереми Блек, који раномодерни период европске историје посматра као еру ограничених ратова. Циљ стратегије углавном је био исцрпљивање противника, а не његово уништење, а као разлог наводи фискална и административна ограничења, која су условљавала опсег војних операција. Блек наводи да је фискално-војни систем био централни стуб државне и војне моћи. Међутим, тај систем је ограничио трајање и обим операција, с обзиром да је стално био изложен финансијским и логистичким проблемима. Стога закључује да упркос расту армија и морнарица, ратови тог доба нису прерастали у тоталне сукобе. Високи трошкови и ограничени административни државни капацитети држали су војне напоре у оквирима умерене војне активности. То је у политичком смислу допринело очувању равнотеже моћи међу великим силама. Блек износи да ратови тог доба нису били хумани, али су се велике силе у већини ратова придржавале одређених кодекса дозвољеног понашања, што је значајно ограничавало примену силе.

⁵¹⁷ J. R. Censer, “Intellectual History and the Causes of the French Revolution”, *Journal of Social History*, Vol. 52, No. 3, 2019, pp. 545-554; Lynn Hunt, “The French Revolutionary Wars”, in: Michael Broers and Philip Dwyer (eds.), *The Cambridge History of the Napoleonic Wars - Volume 1: Politics and Diplomacy*, Cambridge University Press; Cambridge, 2022, pp. 127-146.

⁵¹⁸ Russell F. Weigley, *The Age of Battles: The Quest for Decisive Warfare from Breitenfeld to Waterloo*, Indiana University Press, Bloomington, 1991, pp. xi-xiii, 535-538.

Војне активности биле су засноване на поштовању дипломатске процедуре, избегавању репресије над цивилима, размени заробљеника, неуништавању престоница итд.⁵¹⁹

Ресурсна ограничења била су очигледна још у Тридесетогодишњем рату. Иако је обухватио готово читав простор Европе, рат није имао тотални карактер. Хабзбуршки владари нису имали људски и материјални потенцијал да политички и војно униште протестантске државе, нити су те државе, с друге стране, располагале потенцијалом да слома централну власт царства. Најамничке војске, недовољна финансијска средства и ограничена способност логистичког снабдевања, чинили су да свака велика офанзива мора бити временски ограничена и често усмерена на опсаде градова и тврђава, а не на уништење противничких војски.⁵²⁰

Слична ситуација се понавља у Англо–холандским ратовима, где је природа ресурса ограничила величину политичких циљева. Холандија је располагала високим технолошким знањем, али је била ограничена демографијом и копненом снагом. Енглеска је у то време постепено развијала фискални систем који ће тек касније постати темељ њене будуће глобалне доминације. Ипак, ниједна сила у тим ратовима није имала потенцијал да уништи другу, те су исходи њихових ратова били дефинисани компромисима.⁵²¹ Иста логика владала је у Француско–шпанском рату и Рату за холандско наслеђе. У њима је институционално и војно јачање Француске било праћено логистичким и финансијским ограничењима. Она су у наведеним ратовима наметала примену опсада, позиционог ратовања и умерене територијално дефинисане политичке циљеве, уместо тоталног уништавајућег рата на више фронтова. Тако је француска стратегија у тим ратовима тежила минимизованим ризицима и исцрпљивању противника, пре него његовом потпуном уништењу.⁵²²

У ратовима са Пољском и Турском, Русија је успела да стабилизује своје границе, али ипак није имала довољан ресурсни потенцијал за дубље офанзиве. Ситуација се мења са Азовским походима, где технички напредак у бродоградњи и артиљерији омогућава формулисање ширих политичких циљева – приступ Црном мору – што представља први корак ка преласку са одбрамбене на офанзивну стратегију. Велики северни рат јасно показује како раст оперативних ресурса Русија мења њене стратешке могућности и амбиције. Победом над Шведском, Русија добија излаз на Балтик, али је и даље остала ограничена логистиком. Услед слабог снабдевања офанзиве се воде сезонски, а политички циљеви, иако проширени, ипак остају ограничени на контролу над трговачким путевима.⁵²³

У Рату за шпанско наслеђе, а касније и у Рату за аустријско наслеђе, ограничени ресурси такође дефинишу границе политичких амбиција. Пруска је имала способност да освоји и задржи Шлезивију, али не и да у потпуности уништи Аустрију. Француска и Британија воде дуге кампање, али унутрашња финансијска ограничења спречавају апсолутну победу било које стране. Седмогодишњи рат наговештава другачију етапу. Енглеска и Пруска показују да добро организовани фискални систем и ефикасна администрација могу надокнадити ограничену демографију и омогућити глобални ратни напор. Ипак, чак и у овом тзв. Првом светском рату, политички циљеви остају ограничени – Британија тежи колонијалној доминацији, али не и уништењу Француске, док Пруска брани своју територију. Руски ратови против Османског царства у 18. веку указују да упркос бољој артиљерији, флоти и командној структури, њени ресурси и даље не

⁵¹⁹ Према: Jeremy Black, *European Warfare, 1660–1815*, UCL Press, London, 1994, pp. 230–232, 234–237.

⁵²⁰ Peter H. Wilson, Katarína Tkáčová and Thomas Pert, “Mapping Premodern Small War: The Case of the Thirty Years War (1618–48)”, *Small Wars & Insurgencies*, Vol. 34, No. 6, 2023, pp. 1046–1048, 1051–1053, 1058–1061.

⁵²¹ David Ormrod, *The Rise of Commercial Empires: England and the Netherlands in the Age of Mercantilism, 1650–1770*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, pp. 33–43, 273–278.

⁵²² John A. Lynn, “The Growth of the French Army during the Seventeenth Century”, *Armed Forces & Society*, Vol. 6, No. 4, 1980, pp. 574–580, 582–583.

⁵²³ Carol B. Stevens, “Why Seventeenth-Century Muscovite Campaigns against Crimea Fell Short of What Counted”, *Russian History*, Vol. 19, No. 1–4, 1992, pp. 492–497; Brian J. Boeck, “When Peter I Was Forced to Settle for Less: Coerced Labor and Resistance in a Failed Russian Colony (1695–1711)”, *op. cit.*, pp. 488–491, 507–510.

омогућавају продор до Цариграда, те политички циљ остаје ограничен на слободну пловидбу Црним морем и утицај на православне народе на Балкану.⁵²⁴

Тек са Америчким револуционарним ратом и Револуционарним ратовима Француске настају значајне промене у тројству ресурса, политичких циљева и стратегије. Политички циљ америчких колониста – независност – првобитно је превазилазио њихове материјалне и војне могућности, али је захваљујући повољним приликама у унутрашњем и спољашњем стратегијском окружењу, пре свега у виду идеолошке мобилизације и савезништва са Француском, постао остварљив.⁵²⁵ У Француској, револуционарне идеје трансформишу се у конкретну војну снагу кроз масовну мобилизацију (*levée en masse*), којом се друштво у целини претвара у оперативни ресурс. Армија расте са приближно 150.000 војника 1792. године на 750.000 и више војника до 1794. године, што представља до тада невиђену концентрацију људског потенцијала у рукама државе. Истовремено, од 1793. године, материјалне способности вођења рата се увећавају увођењем централизованог управљања производњом оружја и муниције, чиме је створена основа за државно контролисану ратну економију. Тако удружени, људски и материјални капацитети по први пут омогућавају остваривање неограничених политичких циљева Француске – рушење постојећег европског поретка и ширење револуционарних идеја путем оружја.⁵²⁶

Скромна развијеност основних и оперативних ресурса може се препознати као један од главних разлога због којих су политички циљеви ратова раног модерног доба били ограничени, а стратегија лишена могућности политичког и војног уништења противника. Недовољно развијено наоружање, ограничени капацитети производње и логистике, оскудица финансијских средстава и примитивна државна администрација условили су да ратови остану ограничени и по циљу и по интензитету. Тек крајем ове епохе, технички и организациони напредак, удружен са растућом идеолошком енергијом друштва, отвара простор за појаву новог модела ратовања. Стога се може закључити да су током читавог 17. и већег дела 18. века управо ресурси ограничавали домете политичких циљева и интензитет стратегије. Могућност остваривања неограничених политичких циљева јавља се тек онда када су оперативни ресурси почели да се развијају на основу индустријског и масовног људског потенцијала — што је најјасније уочљиво на примеру Француске крајем 18. века.

3.4. Важнији ратови и стратегије великих сила у модерном добу

3.4.1. Циљеви и исходи важнијих ратова великих сила у 19. веку

Почетком 19. века Француска је постала водећа копнена сила, Британија је изградила своју поморску империју, Русија се уздигла као источна велесила, а Пруска и Аустрија су доминирале централноевропским простором. Хабзбуршка монархија је, упркос губицима, остала један од стубова средње Европе, настојећи да одржи равнотежу између Пруске и Русије. Османско царство изгубило је контролу над значајним делом својих европских посета и претварало се у фактор опадајуће, али још увек релевантне силе на југоистоку континента. Преко Атлантика, у Северној Америци, функционисала је млада и прва модерна република, заснована на принципима народног суверенитета. Већ у првим годинама 19. века водеће светске силе улазе у период нових сукоба. Овај период је обележен снажним утицајем индустријализације, јачања националних идеја и ширења

⁵²⁴ Jeremy Black, *European Warfare, 1660–1815*, op. cit., pp. 12–16, 119–123, 148–152.

⁵²⁵ Jeremy Black, *War in the Eighteenth-Century World*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2013, pp. 123–129.

⁵²⁶ John A. Lynn, *The Bayonets of the Republic: Motivation and Tactics in the Army of Revolutionary France, 1791–94*, Routledge, New York, 2019, pp. 60, 88; Gojko Miljanić, *Vojna istorija*, Udžbenik za vojne akademije, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980, str. 16–17.

колонијализма, што је уродило постепеним преласком ратова са ограничених на тоталне, како у погледу циљева због којих су вођени, тако и по питању ангажованих ресурса. У односу на претходни период, мотиви великих сила у сукобима 19. и прве половине 20. века постајали су све сложенији – од очувања равнотеже снага у Европи, преко освајања колонија и нових тржишта, до тежње ка стварању и афирмацији националних држава, а потом и до идеолошких и геополитичких сукоба у 20. веку. У таквој међународној динамици, Русија (а касније Совјетски Савез) и САД постепено су се из регионалне перспективе уздигле на место глобалних сила.

Наполеонови ратови (1803–1815) оставили су дубок траг не само у 19. веку, већ и у каснијем развоју европске војне мисли. Мотиви ових ратова били су вишеструки. С једне стране, Наполеон је тежио ширењу револуционарних принципа слободе, једнакости и грађанских права, који су произашли из Француске револуције, а са друге, изградњи снажне империје која би подржала политичку, економску и војну хегемонију Француске на европском континенту. Тако су Наполеонови ратови имали истовремено идеолошку, геостратешку и геоекономску димензију. Француска је настојала да осигура своје тржиште, сломи британску трговачку моћ и уједини Европу под својим утицајем кроз континентални систем, односно политику економске изолације Велике Британије. Супротно томе, европске силе – Аустрија, Пруска, Русија и Британија – тежиле су да спрече јачање Француске како би очувале постојећу равнотежу снага и спречиле ширење револуционарних идеја у Европи. Исход ратова био је коначан пад Наполеона поразом код Ватерлоа 1815. године, када Француска губи дотадашњи статус водеће силе.⁵²⁷

Бечки конгрес (1815) уследио је као дипломатски одговор великих сила на поремећај европског поретка изазван Наполеоновим ратовима. Основни циљ Конгреса био је обнова стабилности и успостављање новог система равнотеже снага, којим је дефинисан политички, територијални и идеолошки оквир послератне Европе. Конгрес је утврдио нови европски поредак, познат као Бечки систем, који је током наредних деценија обезбедио релативну стабилност и одложио крупније међудржавне сукобе. Истовремено, Бечки конгрес означио је крај епохе француске револуционарне и империјалне доминације, али је иза дипломатског консензуса постојала сложена мрежа супротстављених интереса великих сила. Велика Британија настојала је да спречи успон било које континенталне хегемоније и заштити своје поморске и трговачке позиције; Француска је, упркос поразу, тежила ревизији новог поретка; Русија је истовремено деловала као чувар конзервативног система и експанзионистичка сила; Аустрија је штитила опстанак своје мултинационалне монархије, док је Пруска настојала да се наметне као водећа немачка држава. Сукоб ових интереса, иако привремено потиснут, постао је основа нових европских тензија и ратова у другој половини 19. века.⁵²⁸

Кримски рат (1853–1856) представљао је први велики сукоб европских сила након Наполеонових ратова. Русија је интервенисала у Османском царству под изговором заштите православних поданика, али је прави мотив био освајање мореуза Босфора и Дарданела и излазак на Средоземље. Британија и Француска, страхујући од нарушавања баланса моћи и угрожавања својих трговачких рута, стале су на страну Османског царства. Пораз Русије на Криму показао је слабости њене индустријске базе и војне модернизације, али је истовремено подстакао дубоке реформе и јачање државе. Кримски рат је постао

⁵²⁷ Према: Alan Forrest, "The Strategies of the Napoleonic Wars", in: Isabelle Duyvesteyn and Beatrice Heuser (eds.), *The Cambridge History of Strategy - Volume 2: From the Napoleonic Wars to the Present*, Cambridge University Press, Cambridge, 2025, pp. 18-37; Katherine Aaslestad, "Blockade and Economic Warfare", in: Alan Forrest and Peter Hicks (eds.), *The Cambridge History of the Napoleonic Wars - Volume III: Experience, Culture and Memory*, Cambridge University Press, Cambridge, 2022, pp. 117-141.

⁵²⁸ Према: Jonathan Kwan, "The Congress of Vienna, 1814–1815: Diplomacy, Political Culture, and Sociability", *The Historical Journal*, Vol. 60, No. 4, 2017, pp. 1125–1146; Tuomas Forsberg, "Russia and the European Security Order Revisited: From the Congress of Vienna to the Post-Cold War", *European Politics and Society*, Vol. 20, No. 2, 2019, pp. 154–171.

симбол сукоба између континенталне (руске) и поморске (британске и француске) моћи, указујући да индустријска и логистичка супериорност могу одлучити исход рата више него сама бројност армије. Наиме, он је представљао показатељ да је индустријска револуција почела да мења карактер ратовања, услед масовне примене технолошких иновација, као што су железница, телеграф, парни бродови и савремена артиљерија. Због тога се овај рат често сматра прелазом између старих династичких и модерних индустријских ратова.⁵²⁹

Паралелно са овим догађајима, Русија је током 19. века водила серију ратова на Кавказу и у Средњој Азији, настојећи да обезбеди своје јужне границе и прошири утицај. Кавкаски рат (1817–1864), који је обухватао сукобе са народима Чеченије, Дагестана и других кавкаских области, представљао је дуготрајан процес потчињавања региона руској империји. Истовремено, Русија је водила походе у Средњој Азији, најпре у Казахстану (1820–1860), а затим и у областима Хиве, Бухаре и Туркменије (1865–1885). Циљ ових похода био је успостављање контроле над трговачким и војно-стратешким путевима који су повезивали Европу и Азију, као и над кључним геостратешким положајима у унутрашњости континента.⁵³⁰ Истовремено, руски ратови на Кавказу и у Средњој Азији били су део ширег геополитичког ривалства са Британијом, познатог као „Велика игра“, у којем су обе силе настојале да осигурају превласт у региону између Индије и Руског царства. У том надметању обе силе тежиле су ширењу утицаја у региону између Индије и Руског царства, где је питање доминације над средњоазијским просторима постало симбол борбе за контролу Евроазије. До краја века, Русија је успела да integriше већи део Средње Азије, чиме је створила тампон зону према британској империји и осигурала стратешку дубину своје јужне границе.⁵³¹

Истовремено, Русија је наставила експанзију ка југоистоку. У Руско–турском рату (1877–1878) интервенисала је под изговором заштите православних и словенских народа на Балкану, али са стварним циљем јачања геополитичког утицаја и приступа Средоземљу. Победе руске војске довеле су до Санстефанског мира (1878), којим је створена Велика Бугарска под снажним руским утицајем, док је сама Русија добила Јужну Бесарабију и делове Кавказа. Међутим, Берлинским конгресом (1878), под притиском Британије и Аустроугарске, њени добици су ограничени. Бугарска је подељена на три области, Аустроугарска је окупирала Босну и Херцеговину, док је Британија преузела Кипар, чиме је спречен руски продор ка Средоземљу.⁵³² Ипак, рат је учврстио улогу Русије као заштитнице словенства и православља, што ће обликовати њено деловање у будућим балканским кризама. На северу Русија није водила велике офанзивне ратове као на југу и југоистоку, али је током рата са Шведском (1808–1809), остварила значајан успех. Као резултат победе над Шведском, Финска, која је до тада припадала Шведској, постала је део Руског царства као Велика кнежевина Финска. Овим је Русија обезбедила своју северозападну границу и створила тампон зону према Шведској и Балтичком мору, чиме је ојачала свој утицај у региону северне Европе.⁵³³

У централној Европи, током друге половине 19. века, одвијао се успон Пруске, која је кроз три рата за уједињење Немачке – Дански (1864), Аустро–пруски (1866) и

⁵²⁹ Yakup Bektas, “The Crimean War as a Technological Enterprise”, *The Royal Society Journal of the History of Science*, Vol. 71, No. 3, 2017, pp. 233–262.

⁵³⁰ Timur Natkhov, “Colonization and Development: The Long-Term Effect of Russian Settlement in the North Caucasus, 1890s–2000s”, *Journal of Comparative Economics*, Vol. 43, No. 1, 2015, pp. 76–97.

⁵³¹ Georgy Vadimovich Ibrayymov, “The Great Game in Front and Central Asia in the XIX Century: Historiography of the Question”, *RUDN Journal of World History*, Vol. 13, No. 4, December 2021, pp. 431–445.

⁵³² Према: Ntina Tzouvala, “These Ancient Arenas of Racial Struggles’: International Law and the Balkans, 1878–1949”, *European Journal of International Law*, Vol. 29, No. 4, 2018, pp. 1149–1171; Anna M. Mirkova, “Population Politics’ at the End of Empire: Migration and Sovereignty in Ottoman Eastern Rumelia, 1877–1886”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 55, No. 4, 2013, pp. 955–985.

⁵³³ Jaroslaw Suchoples, “In the Shadow of the Eastern Neighbour: Finland in the Security Policy of Russia and the Soviet Union from Peter the Great to Contemporary Times”, *Studia Europejskie – Studies in European Affairs*, Vol. 4, 2022, pp. 9–38.

Француско–пруски (1870–1871) – успела да створи националну немачку државу. Прво је 1864. године, заједно са Аустријом, поразила Данску и преузела војводства Шлезвиг и Холштајн, чиме је започет процес пруског преузимања иницијативе у немачком простору. Циљ Пруске у овом рату био је јачање утицаја међу немачким државама и стицање стратешке контроле над северним приобаљем Балтичког мора.⁵³⁴ Убрзо је дошло до сукоба са Аустријом, јер је питање управе над заједнички освојеним територијама постало повод за шири конфликт око лидерства у немачком уједињењу. Победом у бици код Садове 1866. године, Пруска је однела одлучујући тријумф, елиминисала Аустрију као водећи фактор у немачком питању и формирала Северни немачки савез под својом доминацијом. Као последица тог пораза, Хабзбуршка монархија је већ наредне, 1867 године, прошла кроз дубоку уставну реформу и претворена у двојну Аустро–угарску монархију, што је означило њено трајно повлачење из немачких послова.⁵³⁵

Завршни корак у процесу немачког уједињења био је Француско–пруски рат (1870–1871), који је Пруска намерно испровоцирала како би подстакла јужне немачке државе да јој се придруже у заједничкој борби против Француске. Одлучујућом победом код Седана 1870. године Француска је војно и политички поражена. Мировним уговором у Франкфурту (1871) Француска је морала да уступи Немачком царству области Алзаса и северни део Лорене, као и да плати високу ратну одштету од пет милијарди франака.⁵³⁶ Тако су успесима у три наведена рата – против Данске, Аустрије и Француске – створени услови за коначно уједињење Немачке под пруском хегемонијом. У јануару 1871. године у Версају је проглашено Немачко царство (*Deutsches Kaiserreich*), чиме је остварен дугогодишњи циљ немачког националног покрета – стварање јединствене, централизоване и моћне државе у срцу Европе.⁵³⁷

Процес уједињења Италије (1848-1870) обухватио је низ ратова усмерених против аустријске доминације на северу, бурбонске власти на југу (Напуљ и Сицилија) и папске државе у централном делу полуострва. Први рат за независност (1848–1849) вођен је између Краљевине Сардиније и Аустријског царства. Окончан је поразом Сардиније, али је подстакао развој италијанског национализма и тежње ка уједињењу.⁵³⁸ Други рат (1859), у којем је Сардинија, уз подршку Француске, поразила Аустрију, омогућио је проширење сардинске територије и припајање Ломбардије. После успеха војних операција Краљевине Сардиније у јужној Италији 1860. године дошло је до пада бурбонске власти на југу полуострва, а годину дана касније до стварања Краљевине Италије (1861). Истовремено, Сардинија је 1860. године војно заузела већи део Папске државе (осим Рима и околине), чиме се њена територија свела на уску област под француском заштитом. Трећи рат за независност (1866), у којем је Италија била савезник Пруске против Аустрије, донео је припајање Венеције.⁵³⁹ Завршетак уједињења уследио је 1870. године, када је италијанска војска, након повлачења француских трупа, ушла у Рим и тиме укинула последње остатке

⁵³⁴ Према: Група аутора, *Vojna enciklopedija: Knjiga šesta*, Друго издање, Војноиздавачки завод, Београд, 1973, стр. 49-50; Julie K. Allen, “Remembering the Schleswig War of 1864: A Turning Point in German and Danish National Identity”, *The Bridge*, Vol. 37, No. 1, 2014, pp. 37-50.

⁵³⁵ Група аутора, *Vojna enciklopedija: Knjiga prva*, Друго издање, Војноиздавачки завод, Београд, 1970, стр. 331; Mark Bennett, “International analysis of battlefield performance in the Austro-Prussian War, 1866–1870”, *War and Society*, Vol. 41, No. 3, 2022, pp. 182-200.

⁵³⁶ Група аутора, *Vojna enciklopedija: Knjiga šesta*, op. cit., стр. 50-53.

⁵³⁷ Frederik Frank Sterkenburgh, “Staging a Monarchical-Federal Order: Wilhelm I as German Emperor”, *German History*, Vol. 39, No. 4, December 2021, pp. 519–541.

⁵³⁸ Guilherme de Oliveira and Carmine Guerriero, “Extractive States: The Case of the Italian Unification”, *International Review of Law & Economics*, Vol. 56, 2018, pp. 142-159.

⁵³⁹ Brian A'Hearn and Valeria Rueda, “Internal Borders and Population Geography in the Unification of Italy”, *The Journal of Economic History*, Vol. 83, No. 3, 2023, pp. 747–785.

папске световне власти, остваривши дугогодишњи циљ националног и територијалног уједињења.⁵⁴⁰

На другој страни Атлантика, САД су постепено прерастале из регионалне у континенталну, а потом и у глобалну силу. Рат са Британијом (1812–1815), иако без већих територијалних промена, потврдио је америчку независност и означио крај британског утицаја на северноамеричком континенту. Тај рат је истовремено учврстио амерички национални идентитет и показао да нова држава може успешно да брани своје интересе против старих европских сила.⁵⁴¹ Након тога, уследио је рат са Мексиком (1846–1848), који је покренут услед незадовољства Мексика америчком анексијом Тексаса 1845. године. Рат је донео Вашингтону огромне територијалне добитке. Тексас је остао у саставу САД, а поред тога, оне су добиле Калифорнију и југозападне области. Тиме је у САД остварена идеја о континенталном ширењу од Атлантика до Пацифика.⁵⁴² У том смислу, овај рат је представљао практичну реализацију доктрине *Manifest Destiny*, идеолошког концепта који је оправдавао америчку експанзију као историјску мисију и израз националне судбине.⁵⁴³

Амерички грађански рат (1861–1865) представљао је најдубљу унутрашњу кризу и преломни тренутак у америчкој историји. Иза сукоба између Севера и Југа стајали су политички, економски и идеолошки мотиви – питање ропства, однос између федералног јединства и права појединачних држава на самостално одлучивање, као и различити модели друштвеног развоја. Север је градио индустријско и тржишно друштво, засновано на најамном раду, урбанизацији и капиталистичком предузетништву, док је Југ остао привредно и социјално утемељен на аграрном и робовласничком друштвеном систему. Супротности између индустријског капитализма и аграрног робовласништва претвориле су економске разлике Севера и Југа у дубоки идеолошки и политички сукоб око будућег облика америчке државе. Победа Севера над Југом обезбедила је очување Уније и укидање ропства, док је, додатно томе, као последица рата, дошло до брзе индустријализације и модернизације читаве земље, што је убрзало економски развој САД и учврстило темеље будуће америчке светске моћи.⁵⁴⁴

Крајем 19. века, Шпанско–амерички рат (1898) означио је дефинитиван улазак САД у ред великих сила. Победом над Шпанијом, оне су добиле Филипине, Гуам и Порторико, док је Куба стављена под њихов протекторат. Мотив овог рата био је пре свега економски и колонијални – осигурање нових тржишта и контрола прекоморских трговачких рута, што је означило почетак америчког глобалног присуства. Овај сукоб, назван „првим америчким империјалним ратом“, указао је на нову стратегију САД, засновану на споју војне моћи и економске доминације, која је постала темељ америчког интервенционизма у наредном веку.⁵⁴⁵ До краја 19. века, САД су се придржавале изолационистичке Монроове доктрине, али је победа у Шпанско–америчком рату означила прелом ка активној прекоморској политици. Та промена одражавала је раст индустријске снаге и потребу за новим тржиштима, због чега су војни успеси постали средство економске експанзије. Освајањем Филипина, Кубе и Порторика, САД су обезбедиле трговинске и стратешке позиције,

⁵⁴⁰ Amerigo Caruso and Jens Späth, “‘Identity Containers’ in Nineteenth-Century Italy and Germany: An Introduction”, *National Identities*, Vol. 22, No. 4, 2020, pp. 361–371.

⁵⁴¹ Richard W. Maass, “Difficult to Relinquish Territory Which Had Been Conquered: Expansionism and the War of 1812”, *Diplomatic History*, Vol. 39, No. 1, 2015, pp. 70–92.

⁵⁴² Група аутора, *Вojна енциклопедија: Књига прва*, op. cit., str. 125.

⁵⁴³ Džon Miršajmer, *Tragedija politike velikih sila*, op. cit., str. 309–315.

⁵⁴⁴ Према: Група аутора, *Вojна енциклопедија: Књига прва*, op. cit., str. 118–121; Alvin i Hajdi Tofler, *Rat i antirat*, op. cit., str. 40; Emma Teitelman, “The Properties of Capitalism: Industrial Enclosures in the South and the West after the American Civil War”, *Journal of American History*, Vol. 106, No. 4, March 2020, pp. 879–900.

⁵⁴⁵ Према: Група аутора, *Вojна енциклопедија: Књига прва*, op. cit., str. 537–538; Marc-William Palen, “The Imperialism of Economic Nationalism, 1890–1913”, *Diplomatic History*, Vol. 39, No. 1, 2015, pp. 157–185.

поставивши темеље интервенционистичке стратегије која ће у 20. веку спајати војну силу, економски утицај и политичку контролу.⁵⁴⁶

3.4.2. Стратегија великих сила у важнијим ратовима 19. века

Данашње разумевање рата, војне организације и стратегије потиче са почетка 19. века, тачније из времена Наполеона у коме је настала и постепено се обликовала парадигма индустријског рата. Према Смиту, то је концепт који се заснива на сукобу између суверених држава, маневру масовних армија и потпуној мобилизацији људских и индустријских ресурса ради постизања апсолутне победе над противником. Парадигматски образац индустријског рата, који се развијао током 19. и прве половине 20. века, подразумевао је процес који се одвијао кроз низ повезаних догађаја – мир-криза-рат-решење. У том обрасцу решење, односно мировни споразум, схвата се као обнова мира, док рат, односно силовита војна акција, представља кључну и одлучујућу фазу у том процесу. Наполеонове ратове били су место настанка такве парадигме, а она је временом еволуирала како су се њена два кључна елемента – национална држава и индустрија – сазревали. Сваки на свој начин, Амерички грађански рат, затим ратове за уједињење Немачке и коначно два светска рата допринели су развоју те парадигме.⁵⁴⁷

Наполеонове ратове представљали су прекретницу у историји ратовања, јер је њима направљен радикални раскид са граматиком ратова раног модерног доба. До краја 18. века, ратове великих сила били су ограничени како по циљу, тако и по средствима и обиму насиља. Њихови циљеви углавном су били династички, територијални или дипломатски, што је подразумевало мање територијалне корекције, добијање наследног права или уравнотежење односа моћи. Граматика тих ратова углавном се ослањала на маневарско ратовање, што је подразумевало избегавање директне фронталне борбе. Водили су се бројчано малим, недовољно мотивисаним и скупим најамничким војскама владара, те је услед тих, затим технолошких и других ограничења, стратегијски приступ у тим ратовима био усмерен, углавном, ка исцрпљивању противника. Зато су се ратове раномодерног доба окончавали компромисним решењима, а не потпуном доминацијом једне зарађене стране над другом.

Међутим, појавом Француске револуције, карактер и граматика рата се мења. По први пут у историји ратовања Револуција је интегрисала народ, државу и војску у јединствени политичко-војни ентитет, познат као нација у оружју (*nation en armes*). Овакав концепт, на коме је Клаузевиц пар деценија касније изградио теорију тројственог рата, из темеља је променио величину политичког циља Француске, а касније и других великих сила. Он више није био ограничен скромним ресурсним потенцијалом, већ је, подржан стабилним финансијама, масовношћу производње и учешћем народа у рату, задобио неограничене димензије. Конкретно у Револуционарним и Наполеоновим ратовима, то је подразумевало рушење постојећег европског поретка и ширење револуционарних идеја међу европским монархијама.

Када се анализира граматика Наполеонових ратова, треба нагласити да он није био теоретичар, попут његових савременика Клаузевица или Жоминија, већ врсни практичар рата, то јест стратег. Стога, Наполеон није оставио лични теоријски легат како би се изворно разумела његова стратешка мисао. Ипак, у његовим *Максимама*, које су током европских похода Француске прикупљали његови официри, увиђа се Наполеоново

⁵⁴⁶ George C. Herring, *From Colony to Superpower: U.S. Foreign Relations since 1776*, Oxford University Press, New York, 2008, pp. 290–305, 308–336.

⁵⁴⁷ Rupert Smith, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*, op. cit., pp. 29, 40.

разумевање суштине рата као инструмента одлучујуће силе.⁵⁴⁸ Како наводи Фридман, „Наполеонов стратегијски мото био је потпуно физичко уништење противника, чиме се урушавала његова политичка воља“.⁵⁴⁹ Наиме, за разлику од војсковођа 17. и 18. века, Наполеон није стремио изградњи повољне позиције ради преговарања, већ потпуном физичком слому противника на бојном пољу. С обзиром на масовност и темпераментни дух француских револуционарних снага, он напосто није тежио да победи у низу мањих исцрпљујућих окршаја, већ да једним снажним ударцем паралише целокупну способност противника да пружа отпор. Стога су Наполеона с правом сматрали зачетником традиције стратегије уништења и концепта одлучујуће битке. Овакав начин сламања политичке и борбене воље противника постаће централни стратегијски приступ у европској војној мисли. Он ће средином 19. века снажно утицати на „Молткеову доктрину“⁵⁵⁰ током ратова за уједињење Немачке и, уједно, поставити темељ за све остале индустријске ратове 19. и раног 20. века.

Наполеонов ратови важни су и због тога што су показали да између политичко-стратегијског усмеравања и тактичког извођења битке недостаје посреднички ниво одвијања рата. Дотадашњи модели ограничених, династичких сукоба, вођених малобројним најамничким војскама, уступили су место масовним народним армијама које су обухватале стотине хиљада људи. Таква обимност снага захтевала је нови облик командовања, планирања и координације. Стратегија више није била у стању да непосредно управља свим елементима на бојишту, нити је тактика могла да обухвати целину војних операција. Паралелно са тим, проширење бојишта на читаве регионе Европе, увођење корпусног организационог система француске војске и све већа логистичка сложеност створили су потребу управо за таквим нивоом управљања војним операцијама, који ће се на прелазу 19. у 20. век установити као оперативни ниво рата.⁵⁵¹ Тако је у времену након Наполеона оперативна уметност постала засебна компонента војне мисли која спаја стратегију и тактику.⁵⁵²

С обзиром на радикалне промене у начину вођења рата, Греј наводи да су „Наполеонов ратови представљали другу револуцију у војним пословима модерног доба“.⁵⁵³ Она се јасно може објаснити кроз аналитички оквир стратегијске калкулације. Наиме, Наполеон је успешно повезао војну стратегију уништења (начин) са неограниченим политичким мотивима Француске револуције (циљ), као и са државним апаратом, идеолошком мотивацијом народа и индустријском базом (ресурси). Тако су некадашња фискална, логистичка, демографска и друга унутрашња ограничења из периода раномодерних ратова била превазиђена масовном мобилизацијом, централизованом државном контролом финансија и ратном економијом. На тај начин су основни ресурси – популација, финансијски приходи, индустријска производња – постали оперативно доступни у великом обиму. То је омогућило формулисање неограничених политичких

⁵⁴⁸ Наполеонове Максиме представљају збирку кратких изрека и принципа о ратовању које су саставили његови официри након његове смрти, на основу његових наредби, писама и говора. Најпознатије издање је из 1827. године, под насловом *The Military Maxims of Napoleon Bonaparte*.

⁵⁴⁹ Lawrence Freedman, *Strategy: A History*, op. cit., pp. 76-77.

⁵⁵⁰ Фелдмаршал Хелмут фон Молтке (Helmuth Karl Bernhard von Moltke) био је начелник Генералштаба Пруске од 1857. године и оперативни архитекта војних победа Пруске у ратовима за уједињење Немачке.

⁵⁵¹ Наполеон је увео корпусни систем војне организације, при чему је сваки корпус бројао око 20–30 хиљада људи, са сопственом артиљеријом, коњицом и логистиком, што је омогућило да сваком корпусу буде поверен део војне кампање. Тако је сваки корпус могао да делује самостално неколико дана, али ипак у оквиру оперативног плана кампање. Овај систем војне организације практично је створио потребу за оперативном координацијом – средњим нивоом између генералштаба и команданата јединица (Према: Kevin Kiley, “The Grand Quartier-General Impérial and the Corps d’Armée: Developments in the Military Art, 1795–1815”, *Napoleon Series*, November 10, 2025, доступно на: https://www.napoleon-series.org/military-info/organization/c_staff2.html, приступљено: 15.08.2025).

⁵⁵² Milan Vego, *Joint Operational Warfare: Theory and Practice*, Vol. I, op. cit., pp. xvii–xviii, I-3 - I-8.

⁵⁵³ Colin S. Gray, *War, Peace and International Relations: An Introduction to Strategic History*, op. cit., p. 55.

циљева – континентална доминација и промена политичког поретка Европе – и примену стратегије уништења, засноване на брзим офанзивама и одлучујућим биткама.

Баланс елемената Наполеонове стратегије био је одржив све док логистика и мултифронталност нису показали границе издржљивости. Повољне унутрашње прилике – револуционарни легитимитет, демографска мобилност, централизована администрација – суочиле су се са унутрашњим и спољашњим ограничењима – истрошеност логистике, британска поморска супериорност, растући национализам окупираних народа и снажан отпор Русије, који је подразумевао високи степен спремности на жртву. Тако је одлучујући ударац Наполеоновој стратегији нанела руска кампања 1812. године, током које су неповољни климатски услови, руски метод спаљене земље и слабости у снабдевању уништили „Велику армију“. Након тога Француска више није била способна да обнови људске и материјалне губитке, док је пад морала и дисциплине, изазван страховитим губицима и незнањем у редовима војске, озбиљно подрио њену борбену способност. Стога је почетна Наполеонова стратегија брзих офанзива и уништења противника постепено замењена дуготрајним, исцрпљујућим операцијама окупације и одбране. Систем савезништва, заснован на принуди потчињених народа, почео је да се урушава, а коалиција Пруске, Аустрије, Русије и Британије успела је да обједини војне, економске и дипломатске ресурсе у јединствену стратегију отпора. Наполеон, ослоњен на војноцентрични приступ ратовања, без економске стабилности и политичке легитимности, више није могао да очува успостављени поредак.⁵⁵⁴ У коначном, дисбаланс између политичких циљева Француске и борбених способности њене војске довео је 1815. године до коначног пораза Наполеона и краја његове епохе.

У деценијама након Наполеона, индустријализација је суштински изменила стратегије и других великих сила, приближивши их ономе што је Клаузевиц назвао апсолутним ратом. Међутим, такве промене нису настале одмах. У првим деценијама 19. века водеће европске монархије – Русија, Аустрија и Пруска, уз подршку Британије – биле су заокупљене гушењем национално-револуционарних покрета, тако да је војно-стратејска мисао у том периоду готово замрла. Тек средином века концепције Наполеонових ратова постају поновно актуелне, те се стратешка мисао усредсређује ка одлучујућој бици.⁵⁵⁵ Међутим, због неравномерне индустријализације европског простора, тај процес није био линеаран. Пол Кенеди износи „да у Европи након 1815. године ниједна велика сила није била кадра нити вољна да покуша да загосподари. Њихове владе биле су заокупљене унутрашњом нестабилношћу, управо због појаве национално-револуционарних покрета. Ова релативна стабилна међународна сцена омогућила је Британској империји да се на темељима снажне индустријализације издигне на место глобалне силе у погледу морнарице, колонија и трговине. Међутим, до средине века индустријализација се раширила и на друге регионе, те је равнотежа снага почела да се помера ка оним земљама које су имале и ресурсе и организацију да експлоатишу новија производна и технолошка средства. Тако је неколико ратова те епохе – до извесне мере Кримски рат, а у потпуности Амерички грађански рат и Француско-пруски рат – донело пораз оним друштвима којима је недостајала широко заснована индустријска инфраструктура, потребна за подршку огромним војним напорима.“⁵⁵⁶

Кримски рат, на пример, јасно показује да бројност људства и велике количине материјала нису били довољни ресурси Русије за спровођење стратегије уништења. Русија је располагала значајним основним ресурсима, али без развијене железничке мреже, индустријске производње и модерног наоружања није могла да оствари одлучујуће

⁵⁵⁴ Према: Група аутора, *Вojна енциклопедија: Књига девети*, op. cit., стр. 178-179; Gojko Miljanić, *Вojна историја*, op. cit., стр. 22-26; Dominic Lieven, “Russia and the Defeat of Napoleon, 1812–14”, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, Vol. 7, No. 2, 2006, pp. 283–308.

⁵⁵⁵ Група аутора, *Вojна енциклопедија: Књига девети*, op. cit., стр. 178.

⁵⁵⁶ Pol Kenedi, *Успон и пад великих сила: Економска промена и ратовање од 1500. до 2000. године*, op. cit., стр. 13-14.

офанзиве. Британија и Француска, иако супериорне у поморској сили и у појединим областима логистике и артиљерије, примењивале су опсаде, блокаде и ограничене експедиције у склопу стратегије исцрпљивања. Напросто, оне нису располагале потребним потенцијалом за спровођење стратегије уништења и потпуно сламање руске војне способности.⁵⁵⁷ Кенеди назива Кримски рат почетком ерозије руске моћи. Према њему, тим ратом разоткривен је дубоки јаз између војних амбиција и стварне економске снаге царства. Русија је средином века и даље била аграрна и технички заостала земља, без индустријске базе која би поднела дуготрајан модерни рат. Тако је пораз у Кримском рату означио крај илузије о њеној континенталној надмоћи и почетак постепеног померања равнотеже снага ка индустријски напреднијим државама.⁵⁵⁸ Слична ограничења била су присутна и у кавкаским походима Русије против Чечена, Дагестана и других народа тог простора, где је користила постепено ширење утврђења, контролу терена и стални притисак уместо брзих продора. Територија и отпор локалног становништва диктирали су стратегију исцрпљивања. Међутим, када су се средином века у Русији развиле железнице, наоружање и административна управа она је стекла способност да конвертује основне ресурсе у оперативну надмоћ и постепено доврши колонијалну интеграцију тог простора.⁵⁵⁹

Пуно остварење парадигме индустријског рата било је видно у пруским ратовима за уједињење Немачке. Централизована државна управа, дисциплинована армија и развијена железничка мрежа створиле су предуслове за брзе и прецизне операције. Железница је постала кључни инструмент стратешког темпа, омогућивши масовну мобилизацију и концентрацију снага на више фронтова, као и истовременост напада. Телеграф је омогућио ефикасно командовање и координацију, уз оперативну аутономију нижих команданата. У рату против Данске, Пруска је применила концентрисане ударе ради брзог принуђивања. У рату са Аустријом спроведена је типична стратегија уништења – раздвајање аустријских армија и њихово физичко неутралисање у кратком времену. Одлучујућа битка код Садове трајала је само један дан, али је у потпуности сломила борбену способност Аустрије. У Француско-пруском рату, пруска стратегија уништења достиже врхунац. Комбинација железнице, масовне мобилизације, артиљерије и централизоване команде омогућила је да у низу брзих операција буду опкољене и уништене француске армије код Висенбурга, Седана и Меца. Наиме, Пруска је свесно одбацила стратегију исцрпљивања у корист потпуног уништења противника као организоване силе, што је Пруској омогућило политички резултат у виду уједињења Немачке.⁵⁶⁰

У ратовима за уједињење Италије примењиване су стратегије које су комбиновале брзе офанзивне ударе, усмерене против аустријских снага на северу и бурбонских снага у јужној Италији, са постепеним исцрпљивањем оба противника. Уместо да Аустрију или Бурбонску Краљевину Две Сицилије у потпуности уништи као државе, Краљевина Сардинија је тежила да снаге противника притиска, разбија њихову политичку и оперативну кохезију и истискује их из кључних области Италијанског полуострва. Током рата 1859. године Сардинија, у савезу са Француском, применила је стратегију брзих концентрисаних удара против аустријске војске, чиме је у кратком времену изборена значајна територијална добит. Насупрот томе, у кампањама 1848–1849. и 1866. године доминирао је приступ дуготрајног исцрпљивања аустријских капацитета, уз ослањање на

⁵⁵⁷ Yakup Bektas, “The Crimean War as a technological enterprise”, *Isto*, pp. 233–262.

⁵⁵⁸ Према: Pol Kenedi, *Isto*, pp. 198–207.

⁵⁵⁹ Према: Thomas M. Barrett, “Lines of Uncertainty: The Frontiers of the North Caucasus”, *Slavic Review*, Vol. 54, No. 3, 1995, pp. 578–601.

⁵⁶⁰ Према: Thorsten Loch and Agilolf Kesselring, “Through Artillery from Thrust to Fire: How Prussian Military Thinking Anticipated Emergent Warfare in 1870”, *War in History*, Vol. 31, No. 2, 2024, pp. 128–147; Bastian Matteo Scianna, “A Predisposition to Brutality? German Practices against Civilians and Franks-Tireurs during the Franco-Prussian War 1870–1871 and Their Relevance for the German ‘Military Sonderweg’ Debate”, *Small Wars & Insurgencies*, Vol. 30, No. 4–5, 2019, pp. 968–993; Richard R. Davis, “Helmuth von Moltke and the Prussian–German Development of a Decentralised Style of Command: Metz and Sedan 1870”, *Defence Studies*, Vol 5, No. 1, 2005, pp. 83–95.

савезе са револуционарним покретима (1848–1849) и са Пруском (1866). Италијански приступ био је усмерен ка остваривању политичких циљева уједињења постепеним слабљењем противника и контролом тока сукоба, а не ка тоталном уништавању њихових армија.⁵⁶¹

Амерички грађански рат историчари често приказују као први индустријски рат који се водио на америчком тлу, јер су у њему по први пут у потпуности примењени индустријски ресурси као одлучујући фактори победе. Овај сукоб је важан и по томе што је означио прелазак САД из пољопривредног у индустријско друштво. Наиме, према Тофлерима, „Амерички грађански рат представља судар сила Првог и Другог таласа, у коме је индустријализовани Север поразио аграрни Југ“.⁵⁶² Стратегијски приступ Севера највећим делом одговарао је моделу исцрпљивања, а не стратегији уништења. Његове војне снаге примењивале су индустријске и технолошке предности – морску блокаду, контролу пловних путева, разарање железница и војне инфраструктуре – како би ресурсно ослабиле војне снаге Југа.⁵⁶³ Како наводи Нили (*Mark E. Neely*), „чак и најрадикалније операције нису имале карактер тоталног рата. Разарања су била селективна и усмерена искључиво на војне и логистичке капацитете Конфедерације“.⁵⁶⁴ Због тога се стратегија Севера у овом рату најпрецизније може описати као индустријска стратегија исцрпљивања.

Стратегија Русије у рату са Турском била је комбинована, са доминацијом стратегије исцрпљивања и ограничене примене стратегије уништења, која је била условљена, пре свега, геополитичким и дипломатским ограничењима. Упркос томе што је модернизовала војску и железнице, Русија је ушла у рат са ограниченим политичким циљем. Геополитички положај Русије у систему европске равнотеже снага наметао је опрез. Сваки покушај руског продора ка Цариграду или Босфору изазивао је отпор Велике Британије, која је у одбрани путева ка Индији видела витални интерес, као и Аустроугарске, која је настојала да спречи јачање руског утицаја на Балкану. Ове силе су представљале дипломатску противтежу руској војној надмоћи и принудиле је да задржи умерене политичке циљеве – ослобођење словенских народа од Османског царства и слободу пловидбе Црним морем, али не и освајање самог Цариграда. Због тога се стратегијски приступ Русије у 19. веку заснивао на постепеном слабљењу османске војске на Балкану и заузимању кључних тачака, пре свега у Бугарској.⁵⁶⁵

Крајем века, у Шпанско–америчком рату, стратегија уништења добија глобалну димензију. Индустријска и поморска моћ САД омогућиле су брзе експедиције преко океана и елиминацију шпанске силе у неколико недеља. То је означило улазак у доба у којем индустријски потенцијал и мобилност оружаних снага постају кључни инструменти пројекције моћи.⁵⁶⁶ Овим ратом Сједињене Државе не само да су демонстрирале свој технолошки и логистички потенцијал, већ су први пут показале способност да воде офанзивне операције далеко од својих граница. Истовремено, победа над Шпанијом 1898. године утврдила је модел по коме брза концентрација силе и технолошка надмоћ омогућавају постизање политичких циљева без дуготрајног исцрпљивања. На тај начин, америчка победа над Шпанијом представљала је прекретницу у међународним односима, јер је увела Сједињене Државе у ред великих сила.

Може се рећи да је 19. век био место рођења стратегије уништења, али је њена еволуција била праћена бројним ограничењима. Индустријализација и техничко-

⁵⁶¹ Према: Thurston George J, “The Italian War of 1859 and the Reorientation of Russian Foreign Policy”, *The Historical Journal*, Vol. 20, No. 1, 1977, pp. 121-144; Guilherme de Oliveira and Carmine Guerriero, “Extractive States: The Case of the Italian Unification”, op. cit., pp. 142-159.

⁵⁶² Alvin i Hajdi Tofler, *Rat i antirat*, op. cit., str. 40.

⁵⁶³ Robert Burton Ekkelund Jr. and Mark Thornton, “The ‘Confederate’ Blockade of the South”, *Quarterly Journal of Austrian Economics*, Vol. 4, 2001, pp. 23–42.

⁵⁶⁴ Mark E. Neely, “Was the Civil War a Total War?”, *Civil War History*, Vol. 37, No. 1, 1991, p. 14.

⁵⁶⁵ Према: Frederick Maurice, *The Russo-Turkish War, 1877: A Strategical Sketch*, Swan Sonnenschein & Co., London, 1905, pp. 3-10; Група аутора, *Vojna enciklopedija: Knjiga osma*, op. cit., str. 286-228.

⁵⁶⁶ Према: Група аутора, *Vojna enciklopedija: Knjiga prva*, op. cit., str. 537-538.

технолошки напредак радикално су изменили карактер и граматику рата. Технолошке иновације – железнице, телеграф, парни бродови итд. – омогућили су убрзану мобилизацију и дистрибуцију снага, док је развој наоружања увећао разорну моћ. Ипак, свака иновација истовремено је доносила и нову зависност, то јест рањивост тадашњих великих сила. Што је војна технологија постајала сложенија, то су армије великих сила све више зависиле од индустријске базе, снабдевачких линија и технички оспособљеног кадра. Тај однос између снаге и рањивости постао је једна од кључних одлика стратегијске калкулације 19. века. У том контексту, најтеже су страдале традиционалне европске континенталне силе – Русија, Аустрија и Француска – чији су системи остали заглављени у претходној, преиндустријској фази, те нису успеле да модернизују своје војне организације и систем логистике. Насупрот њима, државе које су у потпуности прихватиле индустријску и административну модернизацију, попут Пруске и САД, изашле су као победнице тог времена и постале носиоци парадигме индустријског рата и симболи настанка епохе стратегије уништења.

3.4.3. Циљеви и исходи важнијих ратова великих сила у раном 20. веку

Почетком 20. века светски систем улази у нову фазу нестабилности. То је доба убрзане индустријализације, нарастајућег национализма и оштрих империјалних супротстављања. Све то постепено је водило ка ери тоталних ратова. Наиме, незадовољство исходима претходних ратова подстакло је ревизионистичке тежње великих сила. Истовремено, финансијске кризе и економска нестабилност на прелазу 19. у 20. век подгревале су милитаризацију привреда и оправдавале употребу силе као средства решавања системских противуречности. Растући национализам и општа војна обавеза створили су друштва спремна за масовну мобилизацију, док је систем међународних савеза учинио да сваки локални конфликт може постати глобални. У таквом окружењу, рат је престао да буде ограничено средство политике и постао је свеобухватни друштвени феномен – сукоб држава, економија и нација у целини.⁵⁶⁷

У низу таквих ратова, а услед супротстављених империјалних интереса на Далеком истоку, прво долази до сукоба Русије и Јапана (1904–1905). Русија је покушала да осигура утицај у Манџурији и Кореји, као и приступ Тихом океану. Међутим, пораз од Јапана означио је крај руске доминације у источној Азији и изазвао унутрашње потресе који су довели до револуције 1905. године. Истовремено, рат је обележио успон Јапана као нове војне силе и први пораз једне европске империје од азијске државе.⁵⁶⁸ Убрзо након тог сукоба свет улази у доба тоталних ратова, који ће доминирати првом половином 20. века. Ти ратови су обележени до тада невиђеном деструктивношћу и свеопштом мобилизацијом војних, економских и других друштвених ресурса, у борби не само за опстанак, већ и за преуређење глобалног поретка.

Први светски рат (1914–1918) настао је као резултат акумулиране сукобљености националних и империјалних интереса. На једној страни нашле су се Централне силе – Немачка, Аустроугарска и, касније, Османско царство, а на другој Антанта, коју су чиниле Француска, Британија, Русија, а касније и Сједињене Државе. Мотиви наведених сила за улазак у рат били су различити. Аустроугарска је тражила сукоб са Србијом како би обновила свој углед након пораза у балканским ратовима. Немачка је тежила ревизији европског поретка и колонијалној експанзији, Русија је ушла у рат ради заштите интереса на Балкану и у Цариграду, Француска је настојала да поврати Алзас и Лорену, а Британија

⁵⁶⁷ Према: David Stevenson, *Cataclysm: The First World War as Political Tragedy*, Basic Books, New York, 2004, str. 3-11.

⁵⁶⁸ Према: Grupa autora, *Vojna enciklopedija: Knjiga osma*, Drugo izdanje, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1974, str. 271-278; Philip Streich and Jack S. Levy, "Information, Commitment, and the Russo-Japanese War of 1904-1905", *Foreign Policy Analysis*, Vol. 12, 2016, pp. 489-511.

да спречи доминацију Немачке у Европи и заштити своју империју.⁵⁶⁹ Када су Сједињене Државе 1917. године ушле у Први светски рат, иза званичног позивања на слободу мора и одбрану демократског поретка као моралног оправдања налазили су се пре свега економски интереси повезани са убрзаним развојем америчке привреде и њеним утврђивањем као светске силе. Истовремено, САД су настојале да обезбеде редовну отплату обимних ратних кредита које су америчке банке од 1914. године додељивале Британији, Француској и другим савезницима. Потенцијални банкрот европских партнера озбиљно би угрозио финансијску стабилност САД, као и њихов растући међународни економски и политички утицај, што је Вашингтон додатно мотивисало да се активно умеша у рат.⁵⁷⁰

Улазак Америке у Први светски рат преокренуо је равнотежу снага и допринео победи сила Антанте. Версајским мировним споразумом из 1919. године утврђене су нове државне границе, а Немачка је проглашена главним кривцем за избијање рата. Споразум је наметнуо Немачкој губитак колонија, дела сопствене територије, затим ограничење војне моћи и обавезу плаћања високих ратних репарација. Силе Антанте, посебно Француска и Велика Британија, прошириле су своје утицаје, док су САД из рата изашле као нови глобални лидер. Поред тога, крај рата означио је пад три велика царства – Аустроугарског, Руског и Османског – и стварање новог поретка заснованог на принципу националног самоопредељења. Центар финансијске и економске моћи премештен је из Велике Британије у САД, које су постале водећа индустријска и кредитна сила света. Бољшевичка револуција у Русији (1917) представљала је изазов традиционалном поретку, док је амерички либерални интернационализам унео веру у могућност глобалне демократије и мира кроз међународне институције. У том духу створена је Лига народа, али је, због изостанка чланства САД и њихове неспособности да спречи ревизионистичке силе, нови поредак остао нестабилан, генеришући услове за нове сукобе.⁵⁷¹

У међународном систему између два светска рата постојало је пет великих сила. Аустроугарска је нестала на крају Првог светског рата, али су Велика Британија, Француска, Немачка, Италија и Совјетски Савез (наследник Русије) и даље остале. Током ове две деценије није било ниједног рата између наведених сила. Ипак, у том периоду дошло је до Совјетско-пољског рата (1919–1920), у којем је Пољска, непосредно након Првог светског рата, напала револуцијом тешко ослабљени Совјетски Савез. У том рату, Пољска је тежила да одвоји Белорусију и Украјину од Совјетског Савеза, како би те области учинила делом федерације којом би она управљала. Међутим, исход рата био је такав да је Пољска успела да припоји само неке мање делове Белорусије и Украјине.⁵⁷² Што се тиче самог Совјетског Савеза, након револуције и грађанског рата (1917–1922), успео је да се консолидује као нова идеолошка сила, која је све више изазивала постојећи капиталистички поредак, у коме су доминирале западне силе. У то време, стратешки приоритет Совјетског Савеза био је опстанак у условима западне изолације, те припрема за будуће сукобе, која се унутар земље спроводила кроз индустријализацију и колективизацију. То је, на послетку, створило темеље совјетске војне моћи у другој половини 20. века.⁵⁷³

Док је у међуратном периоду Совјетски Савез постепено израстао у војну силу, западне демократије су се суочавале са дубоком економском кризом. Велика економска депресија из 1929. године уништила је поверење у либералне институције и отворила пут

⁵⁶⁹ Colin S. Gray, *War, Peace and International Relations: An Introduction to Strategic History*, op. cit., pp 77-79; John F. V. Keiger, "Thinking the Causes of World War I", *Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development*, No. 1, 2014, pp. 52-63.

⁵⁷⁰ Према: Benjamin O. Fordham, "Revisionism Reconsidered: Exports and American Intervention in World War I", *International Organization*, Vol. 61, No. 2, 2007, pp. 277-310.

⁵⁷¹ Према: Colin S. Gray, *Isto*, pp. 100-104.

⁵⁷² Džon Miršajmer, *Tragedija politike velikih sila*, op. cit., str. 432-433.

⁵⁷³ Paul Dukes, *A History of Russia: Medieval, Modern, Contemporary c. 882–1996*, Palgrave, London, 1998, pp. 227–245.

тоталитарним покретима. У Немачкој су национално понижење и економска криза омогућили успостављање нацистичке диктатуре, док је у Италији већ био учвршћен фашистички режим. Тако је економски колапс двадесетих година уништио идеју трајног мира и отворио простор ревизионизму. До средине тридесетих година 20. века Европа је постала континент супротстављених идеологија и несигурних савеза. Демократије су биле у дефанзиви, а ревизионистичке силе у успону. Совјетски Савез је балансирао између опреза и амбиција, док је Јапан, оснажен победом над Русијом, започео империјалну експанзију у Манџурији (1931) и Кини (1937), што је додатно убрзало глобалну нестабилност. У таквој атмосфери економске нестабилности, идеолошке поларизације, ревизионистичких и империјалних амбиција, свет се лагано кретао ка новој глобалној катастрофи.⁵⁷⁴

Други светски рат (1939–1945) био је врхунац кризе међународног система и последица неуспеха Версајског поретка, који није отклонио дубоке економске, политичке и идеолошке противречности настале након Првог светског рата. Хитлерова (*Adolf Hitler*) Немачка настојала је да ревидира резултате претходног сукоба и успостави доминацију у Европи, док су Мусолинијева (*Benito Amilcare Andrea Mussolini*) Италија и царски Јапан тежили изградњи нових империја у Медитерану и Источној Азији. На тим основама је 1940. године створена Осовина Берлин–Рим–Токио, чији су циљеви били територијална експанзија, контрола ресурса и рушење постојећег међународног поретка. Супротстављени блок чиниле су Савезничке силе, познате као Велика алијанса (*Grand Alliance*), у почетку састављена од Велике Британије и Француске, које су у рат ушле ради одбране европске равнотеже и спречавања немачке хегемоније. После пада Француске 1940. године, Британија је наставила борбу готово сама све до 1941. године, када су у рат ступили Совјетски Савез и Сједињене Америчке Државе.⁵⁷⁵

Совјетски Савез је Пактом Молотов–Рибентроп (1939) обезбедио своје западне границе и утицај у Источној Европи, али је након немачке инвазије у јуну 1941. године постао кључна копнена сила антифашистичке коалиције. Мотив Совјета био је двострук – опстанак у условима егзистенцијалне претње и обнова геополитичког утицаја у Источној Европи. Сједињене Државе су ушле у рат након јапанског напада на луку Перл Харбор децембра 1941. године, преуевши улогу економске и војне потпоре савезника. Амерички мотиви били су заштита пацифичких интереса и глобалне трговине, очување либералног међународног поретка, као и спречавање доминације сила Осовине. Кина, која је од 1937. године већ била у рату са Јапаном, званично је постала чланица Велике алијансе након 1941. године.⁵⁷⁶

Исход рата био је потпуни пораз сила Осовине. Италија је капитулирала 1943. године, а Немачка у мају 1945. године, након што су совјетске трупе заузеле Берлин и приморале је на безусловну капитулацију. Јапан је капитулирао у септембру 1945. године, након што су САД бациле атомске бомбе на Хирошиму и Нагасаки августа те године. Последице рата биле су дубоке и глобалне. Европа је била физички и економски разрушена, док су САД и Совјетски Савез изашли као нове суперсиле, поделивши свет на два идеолошка блока – западни, либерални, и источни, комунистички, чиме је започета ера Хладног рата. Немачка је подељена на четири окупационе зоне, Јапан је стављен под америчку окупацију, а Совјетски Савез је проширио зону утицаја на Источну Европу. Мировни оквир заснивао се на низу савезничких конференција, одржаних у Техерану

⁵⁷⁴ Према: Colin S. Gray, *Isto*, pp. 108-113; Michael Howard, *War in European History*, op. cit., pp. 108-120; Antonis Klapsis, "Economic Crisis and Political Extremism in Europe: From the 1930s to the Present", *European View*, Vol. 13, No. 2, 2014, pp. 189-198.

⁵⁷⁵ Према: Colin S. Gray, *Isto*, pp. 108-113; Michael Howard, *Isto*, pp. 128-132.

⁵⁷⁶ Група аутора, *Vojna enciklopedija: Knjiga deveta*, Друго издање, Војноиздавачки завод, Београд, 1975, стр. 356-467; John A. Thompson, "Conceptions of National Security and American Entry into World War II", *Diplomacy & Statecraft*, 2005, Vol. 16, No. 4, pp. 671-697.

(1943), Јалти (фебруар 1945) и Потсдаму (јул–август 1945), на којима су САД, Велика Британија и СССР дефинисале ново политичко и територијално уређење света.⁵⁷⁷

3.4.4. Стратегија великих сила у важнијим ратовима раног 20. века

Период раног 20. века понајвише је био обликован интензитетом насиља и разарајућим последицама два тотална индустријска рата – Првог и Другог светског рата. Међутим, непосредно пре њих, на самом почетку века, избио је Руско–јапански рат. Он је представљао први велики рат епохе империјализма, вођен у битно измењеним материјално–техничким и социјално–економским условима.⁵⁷⁸ У том рату, обе стране су ангажовале велике људске и материјалне ресурсе, што је захтевало развијену индустрију, организовано снабдевање и стабилне контингенте обученог људства. Индустријска производња, железнице и прва значајнија моторизација постали су кључни ресурси стратегијског значаја, па се од стратегије више није тражило само оперативно вођење борби, већ и њихова логистичка припрема и одржавање. Повећана снага ватре, пре свега брзометног пешадијског оружја и модерне артиљерије, условила је напуштање краткотрајних фронталних судара и прелазак на шире и дуготрајније операције. Масовна употреба овог оружја приморала је обе стране да развијају обимне фортификационе системе, што је довело до раних облика позиционог ратовања које ће у потпуности сазрети у Првом светском рату.⁵⁷⁹ Тако се стратегија у овом рату може дефинисати кроз доминантну примену стратегије исцрпљивања, али са одређеним елементима уништења које су обе стране покушавале да постигну упркос бројним ограничењима.

Према својим просторним размерама, материјално–економским потенцијалима и ангажованим људским ефективима, Први светски рат надмашио је све ратове претходних епоха и представљао први сукоб у којем је ратовање попримило обележја тоталног рата. Ратне операције вођене су на три континента – европском, афричком и азијском – док је у рату учествовало око 28 држава са укупно 1,5 милијарди становника. То је био типичан империјалистички рат, вођен између две групације капиталистичких држава, од којих су једне покушавале да одрже постојећи светски поредак, док су друге захтевале његову промену. Према начину борбе то је био рат маса (милионских ефектива), ватре и фортификације, грандиозних битака и исто таквих губитака, уз примену нових борбених и техничких средстава (тенкова, бојних бродова, подморница, авиона, хемијског оружја итд).⁵⁸⁰ Велике силе су ушле у Први светски рат на основу искустава из ратова за уједињење Немачке, које су Пруси брзо решили у своју корист применом стратегије уништења противничке стране. Због тога су стратегијске процене зараћених страна почивале на две погрешне претпоставке – да ће се рат завршити најкасније за неколико месеци и да неће захтевати веће економске поремећаје ни напрезање ратног потенцијала. У складу са тим проценама дефинисани су и ратни планови.⁵⁸¹

Прва година рата била је обележена силовитим маневарским ратовањем – офанзивним и дефанзивним операцијама великих размера. Међутим, ниједна офанзива није завршена потпуним успехом, јер нападач није имао довољно резерви да експлоатише почетне победе, док је бранилац релативно брзо успевао да ојача одбрану. Већ после неколико месеци било је очигледно да се рат не може добити једном генералном

⁵⁷⁷ Grupa autora, *Vojna enciklopedija: Knjiga Deveta, Isto*; Ingo Kesternich et al., “The Effects of World War II on Economic and Health Outcomes across Europe”, *IZA Discussion Paper* No. 6296, The Institute for the Study of Labor (IZA), Bonn 2012, pp. 1-45.

⁵⁷⁸ Релативно краatak период империјалистичких ратова започет је још крајем 19. века – Шпанско–америчким ратом (1898), а наставио се Бурским ратом (1899–1902), у коме су се сукобили Бури и Велика Британија на данашњем простору Јужне Африке.

⁵⁷⁹ Grupa autora, *Isto*, p. 180.

⁵⁸⁰ *Isto*, p. 181.

⁵⁸¹ Gojko Miljanić, *Vojna istorija*, op. cit., str. 29, 63-67.

одлучујућом битком. Тако се стратегија уништења показала неадекватном за рат оваквих размера. На сва три ратишта – западноевропском, источноевропском и балканском – вођено је више важних битака, али ниједна од њих није постигла потпуни стратегијски ефекат. Излаз је пронађен у позиционом ратовању, те је стратегија уништења, са којом се ушло у рат, уступила место стратегији исцрпљивања. Ипак, ни једна страна није била спремна за рат исцрпљивања – недостајало је обучено људство, а рат је захтевао огромне количине оружја, муниције и опреме, што није било могуће без хитних и обимних структурних промена у привреди. У том погледу, економски фактор постао је кључан елемент стратегија зараћених страна.⁵⁸² Рат исцрпљивања трајао је више од три године, а основно питање у то време било је како остварити одлучујућу надмоћ над противником. Гледано из угла стратегијске калкулације, улазак САД у рат представљао је кључну повољну прилику за силе Антанте, које су тиме стекле ресурсну надмоћ над Централним силама, што је у крајњем одлучило исход рата.

По просторном обиму операција, ангажованим снагама и интензитету насиља, Други светски рат надмашио је све претходне ратове, укључујући и Први светски рат. Чињеница да је у њему учествовала 61 држава, са преко 2 милијарде становника, да су борбена дејства вођена на територији 40 земаља, да је мобилисано 110 милиона људи и да су практично све области друштвеног живота биле подређене ратним потребама, указивала је на сложеност стратегијских концепата примењиваних у том рату. Како је рат трајао готово шест година, у том раздобљу су се смењивали различити стратегијски приступи. Генерално, у том периоду, могу се посматрати два периода развоја стратегије. Први укључе раздобље од немачке агресије на Пољску септембра 1939. године до немачке агресије на СССР 1941. године и напада Јапана на САД те исте године, док други период обухвата раздобље од 1942. до 1945. године.⁵⁸³

Први период развоја стратегије био је обележен немачким муњевитим начином ратовања (*Blitzkrieg*), што је указивало на стратегијски приступ уништења. Немачко руководство полазило је од претпоставке да, услед ограничених економских ресурса и структурне зависности од брзе победе, рат мора бити окончан у кратком року. Због тога је противнике требало савлађивати једног за другим, сукцесивно, концентрисаним ударима оклопно-механизованих снага и авијације, уз максимално избегавање сопственог исцрпљивања. Чак се и у агресији на СССР рачунало да ће главнина Црвене армије бити разбијена у року од приближно сто дана. У оквиру таквог приступа, Немачка је, за мање од седам месеци након напада на Пољску, извела десант на Норвешку и приморала Данску на капитулацију готово без отпора. Потом је разбијена одбрана Француске, Белгије и Холандије, као и британски експедициони корпус у Француској. Августа 1940. године започета је ваздушна офанзива против Британије, која је представљала покушај да се рат брзо оконча елиминацијом последњег великог европског противника. Током јесени 1940. и пролећа 1941. године Немачка распоређује трупе у Румунији и Бугарској, док у априлу 1941. године покреће агресију на Југославију и Грчку. Тиме је, за непуну двадесет два месеца, стратегија уништења омогућила Немачкој да сломи готово све државе континенталне Европе (изузев СССР-а и Велике Британије) и да фактички успостави потпуну војну, економску и политичку доминацију над већим делом континента. Оваква ситуација створила је непосредне предуслове за припрему и покретање агресије на Совјетски Савез, која је у немачким стратешким проценама представљала коначан корак у реализацији циљева рата.⁵⁸⁴

⁵⁸² Група аутора, *Вojна енциклопедија: Књига Девета*, op. cit., str. 181.

⁵⁸³ Исто, p. 180.

⁵⁸⁴ Према: John P. Harris, "The Myth of Blitzkrieg", *War in History*, Vol. 2, No. 2, 1995, pp. 335–352; Weichong Ong, "Blitzkrieg: Revolution or Evolution?", *The RUSI Journal*, Vol. 152, No. 6, 2007, pp. 82–87; Robert M. Citino, "The War Hitler Won: The Battle for Europe, 1939–1941", *Journal of Military and Strategic Studies*, Vol. 14, No. 1, 2011, pp. 1–18.

Други период развоја стратегије обележен је заустављањем муњевитог ратовања Немачке и преузимањем стратешке иницијативе од стране антифашистичке коалиције – СССР-а, САД-а и Велике Британије. Немачка је у почетној фази агресије на СССР (операција „Барбароса“) постигла значајне успехе, али су масовне и исцрпљујуће битке 1942. и 1943. године, пре свега Стаљинградска битка (јул 1942 – фебруар 1943), битно ослабиле њене ресурсе и сломили почетну иницијативу. Уз Стаљинград, пресудну улогу имале су и битка код Курска (јул–август 1943), која је представљала највећу тенковску битку у историји у којој је Вермахт изгубио последњу шансу да поврати оперативну иницијативу на Источном фронту. Такође, значај има и битка за Москву (октобар 1941 – јануар 1942), која је спречила немачки блицкриг и први пут показала да је могуће зауставити немачку офанзиву. Истовремено, на Медитерану и северноафричком ратишту, победе савезничких трупа, нарочито битка код Ел Аламејна у Египту (октобар–новембар 1942), лишиле су Немачку и Италију контроле над Северном Африком и омогућиле касније напредовање према јужној Европи. На Западном фронту пресудан оперативно-стратегијски преокрет представљала је савезничка инвазија у Нормандији јуна 1944. године, којом је отворен други фронт у Европи и тиме извршен дефинитиван стратешки притисак на Немачку са запада. Победе Црвене армије на Истоку и савезника на Средоземном и Западном фронту постепено су створиле услове за општу офанзиву антифашистичке коалиције. Што се рат ближио крају, превласт савезничких снага постајала је све изразитија, кулминирајући Берлинском операцијом у априлу–мају 1945. године и атомским бомбардовањем Хирошиме и Нагасакија, што је убрзало капитулацију Јапана и означило коначни завршетак рата.⁵⁸⁵

Стратегија у Другом светском рату суштински се разликовала од стратегије из Првог светског рата. Док је Први светски рат био обележен статичким фронтима, позиционим ратовањем и исцрпљивањем као доминантним стратегијским приступом, стратегија у Другом светском рату задобија превасходно уништавајући карактер. Технолошки напредак, моторизација, ваздухопловство и оклопне снаге, као и глобалне економске мобилизације зараћених сила, довели су до тога да се операције воде на огромним просторима Европе, Азије, Африке и Пацифика – истовремено и међусобно повезано. Док су генерали у Првом светском рату тежили одлучујућој бици, по узору на Наполеоново искуство, Други светски рат је показао да у условима тоталног рата, у којем учествује велики број великих сила, са дубоким ресурсним резервама и производним потенцијалом, једна битка не може донети тренутни стратешки слом противника. Чак ни највеће битке рата – Москва, Стаљинград, Курск, Нормандија, Ел Аламејн или Мидвеј – нису саме по себи одлучивале рат, али су представљале важне прекретнице. Њима су стварани предуслови за покретање нових операција, промену стратегијске иницијативе и постепено урушавање противничких ресурсних потенцијала – што људских, што материјалних.

У Другом светском рату пут ка постизању пуног стратегијског ефекта није водио кроз један пресудан удар, већ кроз кумулативно деловање на више фронтова, у различитим просторним и временским околностима. Иако је стратегија уништења била доминантно примењиван приступ, она није представљала једини модел ратовања. За разлику од Првог светског рата, развој маневарских и ватрених способности ваздухопловства, као и увођење ракетног наоружања, омогућили су да се кључни индустријски, инфраструктурни и логистички капацитети противника погађају дубоко у позадини, изван домета копнених снага. Управо је у том домену стратешко ваздушно ратовање постало парадигматичан пример стратегије исцрпљивања. Суштина ове стратегије била је да се противник постепено доведе до капитулације систематским уништавањем производних и енергетских капацитета, нарушавањем логистике, инфраструктуре и морала становништва, а не једним одлучујућим поразом главнине његових снага. Примери таквог приступа у Другом

⁵⁸⁵ Група аутора, *Vojna enciklopedija: Knjiga Deveta*, op. cit., str. 185-188.

светском рату били су бројни: савезничко стратешко бомбардовање Немачке (1942–1945); немачка ваздушна кампања против Британије (1940–1941); америчко бомбардовање јапанских острва (1944–1945) и немачко ракетно дејство по британским градовима (1944–1945).

3.5. Развој стратешке мисли у раном модерном и модерном добу

3.5.1. Доминација војноцентричног схватања стратегије

Развој стратешке мисли у раномодерном добу пратио је постепене друштвене и технолошке промене, али је теоријски и даље био недовољно развијен. Током 17. и 18. века стратегија се углавном поистовећивала са тактиком, односно умећем побеђивања у бици, што показује да још није постојало јасно разграничење између нивоа ратне вештине. Иако су мислиоци попут Вобана, Монтекуколија, Гибера и Билова наговештавали више облике војног промишљања, теоријске формулације стратегије биле су тек у зачетку. Гибер је покушао да направи отклон од „елементарне тактике“ уводећи појам „велике тактике“, али је и тај појам остао ближи тактичком него стратешком нивоу.⁵⁸⁶ Де Мезеро је први употребио термин „стратегија“ у значењу блиском савременом, дефинишући је као управљање ратом на вишем нивоу, чиме је тек постављен темељ њеном теоријском развоју.⁵⁸⁷ Истовремено, велики државници и војсковође попут Фридриха Великог и Петра Великог у пракси су наслућивали стратешку димензију као повезивање војне моћи и политичких циљева, али без систематизоване теоријске основе.⁵⁸⁸ Њихови концепти рационалног управљања ратом били су више резултат политичке и војне праксе него развијене теорије. Стога, до краја 18. века стратегија је постојала више као интуитивно државничко и војно умеће него као јасно формулисана теоријска дисциплина.

Схватање стратегије као политичког инструмента државе уобличава се тек у 19. веку, након постепеног продора просветитељских идеја у војну делатност и увођења формалног образовања официра у европским армијама. Друштвене и технолошке промене раног модерног доба нису утицале само на организацију и наоружање војски, већ су трансформисале и улогу командног кадра. Са настанком сталних, професионалних и хијерархијски уређених оружаних снага, опремљених напредним средствима борбе, официри добијају већу важност као носиоци знања, одговорности и способности управљања. Развој технике и појава нових система наоружања створили су потребу за систематским школовањем, које је морало да обједини теоријско разумевање рата и практично познавање технологије. Истовремено, раст масовности и сложености војних операција захтевао је командни кадар који поседује не само стручне вештине, већ и изражене аналитичке и управљачке способности, чиме су постављени темељи модерном схватању стратегије. У том процесу, од средине 17. до средине 19. века, у европским државама настају прве институције систематског војног образовања. Међу њима се издвајају *Royal Military and Mathematics Academy* (1675) у Бриселу, који је у то време био део Хабзбуршке монархије; затим француска *École des cadets gentilshommes* (1751) у Паризу; пруска *Kriegsakademie* (1801) у Берлину; као и руска *Императорская военная академия* (1832) у Санкт Петербургу. Оснивање ових академија представљало је

⁵⁸⁶ Jonathan Abel, *Guibert's General Essay on Tactics*, op. cit., pp. 171-272.

⁵⁸⁷ Lars Wedin, "The Wonderful Trinity in a Globalized World", op. cit., p. 127.

⁵⁸⁸ Према: Hans Delbrueck, *The Dawn of Modern Warfare: History of the Art of War*, op. cit., pp. 310-311; Adam L. Storrington, "The Age of Louis XIV: Frederick the Great and French Ways of War", *German History*, Vol. 38, No. 1, 2020, pp. 24–46; Denis J. B. Shaw, "Geographical Practice and Its Significance in Peter the Great's Russia", *Journal of Historical Geography*, Vol. 22, No. 2, 1996, pp. 160–176.

прекретницу у професионализацији официјерског кадра и важан корак ка развоју теорије модерне стратешке мисли.⁵⁸⁹

Академизација војне обуке представљала је развојни процес у којем је војска постајала институционално, интелектуално, морално и стручно усклађена са духом модерног времена. Одвијање тог процеса било је кључно за почетак постепене трансформације средњовековне војне вештине добијања битака у научно засновану дисциплину модерног доба, везану за добијање рата. Наиме, све до средине 17. века, војна вештина се заснивала на искуству и наслеђу племићких породица, док се обука официјера одвијала кроз дворске службе, ратне подвиге и приватне учитеље. Међутим, на таласу рационализма и просветитељства, проблематика ратководства почиње да се сагледава систематски, применом логичких принципа и научних закона. Тако је појава првих војних академија означила почетак институционализације и развоја војне науке. Као последица тих новина, ратне активности и њихова исходишта више нису тумачени као плод „божије воље“ или херојског подухвата, већ као резултат рационалног промишљања војсковође или стратега. Отуда се војна делатност европских земаља све више повезивала са научним дисциплинама, које су у време просветитељства чиниле темељ рационалног сазнања.

У контексту таквих промена, официјерски кадар је усвајао знања из области филозофије, математике, физике, фортификације, механике, географије, историје итд. Поред обуке у руковању оружјем и тактици, млади официјери су изучавали основне принципе стратегије и тактике, повезујући војно и техничко знање у јединствену целину са политичким и друштвеним животом државе. Тиме су успостављени темељи војне науке, која је била окренута проучавању законитости употребе оружане силе у складу са интересима и политиком државе. Последично, рат више није сматран племићким надметањем или питањем части, већ комплексном друштвеном појавом, подупретом државним разлогом, коју је могуће анализирати, предвиђати и пројектовати. Тако су добијена знања на војним академијама произвела интелектуалну основу за појаву, и данас, веома утицајних теоријских дела класичних теоретичара, попут Клаузевицевог *О рату*.⁵⁹⁰

Иако је Клаузевицев утицај на развој класичне стратешке мисли био неприкосновен, значајан допринос у том погледу пружио је и његов савременик – швајцарски генерал Антоан Жомини. Касније, током 19. и почетка 20. века, стратешка мисао се развијала у делима других војсковођа и теоретичара, попут немачког генерала Хелмута фон Молткеа (*Helmuth Johannes Ludwig von Moltke*), немачког фелдмаршала Алфреда фон Шлифена (*Alfred Graf von Schlieffen*), немачког генерала Колмара фон дер Голца (*Colmar Freiherr von der Goltz*), француског маршала Фердинада Фоша (*Ferdinand Foch*) итд. Као и други класични теоретичари тог времена, они су били протагонисти Жоминијеве, а посебно Клаузевицеве теоријске мисли. Стога су ратководство посматрали као рационалну и закономерну делатност. Тежили су откривању закона рата, посебно оних од кључног значаја за његово вођење и окончање, а на темељу њиховог познавања развијали су

⁵⁸⁹ Tamir Libel, “Professional Military Education as an Institution: A Short (Historical) Institutional Survey”, *Scandinavian Journal of Military Studies*, Vol. 4. Iss. 1, 2021, pp. 121–131; Dennis Showalter, *The Wars of German Unification, 1864–1871*, Arnold, London 2004, pp. 21–22.

⁵⁹⁰ Под менторством реформатора пруске војске, генерала Герхарда фон Шарнхорста, Клаузевиц је похађао пруску војну академију *Kriegsakademie* у Берлину у периоду од 1801. до 1803. године. Шарнхорстова предавања подстакла су Клаузевица на критички и рационалан приступ проучавању рата, а на формирање његовог погледа на рат уједно су утицала и знања из природних наука, као и идеје филозофа, попут Канта (*Immanuel Kant*), Хегела (*Friedrich Hegel*) и Монтескијеа. На темељу тих знања Клаузевиц је обликовао своје схватање рата као сложеност друштвено-политичког феномена, дуалне природе, и стратегије као процеса који повезује оружану силу, политички циљ и људски дух у јединствену целину (Видети више у: Клаузевиц, *О рату*, оп. цит., стр. 7–8; Antulio J. Echevarria, “Clausewitz: Philosopher of War or Military Scientist?”, оп. cit., pp. 22–25; Andreas Herberg-Rothe, “Theory and Practice: The Inevitable Dialectics”, *Militaire Spectator*, Vol. 184, No. 4, 2015, pp. 160–172).

доктринарне принципе, као смернице за употребу оружаних снага у рату, постављајући темеље савремене стратегије и процеса оперативног планирања.⁵⁹¹

Оно што је заједничко теоретичарима класичне стратешке мисли јесте то што је њихова пажња била усмерена искључиво на период одвијања рата, односно на питање како генерали користе своје оружане снаге ради остварења ратног циља.⁵⁹² У односу на данашње стратегије и стратегисте, за њих нису били од пресудног значаја политички разлози отпочињања сукоба, нити друштвене и економске последице које су ратови изазивали, већ начин на који се противник може војно савладати. Стога је фокус њихове стратешке пажње био на питању како остварити победу на бојном пољу, а то је подразумевало победу у бици. Зато се теорија класичне стратешке мисли поистовећује са теоријом војне победе.⁵⁹³ Сматрајући битку основним инструментом остваривања стратешких и политичких циљева, могло би се рећи да је, према стратегијском приступу и методама вођења рата, стратешка мисао раног модерног и модерног доба била војноцентрична. Војна победа над противником, дакле у физичкој димензији ратовања, сматрала се мером успеха државе и највишим изразом умећа војсковође, што је довело до развоја оперативне вештине усмерене на решавање рата одлучујућом битком.

Индустријски ратови касног 19. века, а посебно раног 20. века, ипак су делимично изменили Клаузевицев први принцип стратегије, по коме је бројчана надмоћност представљала кључни фактор остваривања победе над противником. У ратовима које је Клаузевиц анализирао у делу *О Рату*, а то су ратови раног модерног доба, пре свега они из Наполеонове епохе, масовна мобилизација и бројност трупа били су важан извор борбене моћи и често кључни услов за постизање победе. У другој половини 19. века овај образац постепено уступа место индустријском, ресурсном ратовању, у коме бројност снага губи на значају услед развоја технологије. Технолошка надмоћ, железничка мобилност, логистика, развијена артиљерија и способност државе да одржава дуготрајне, материјално захтевне операције сада постају кључни елементи ратног успеха. Ова трансформација темељно је редефинисала однос између бројности трупа и њихове борбене моћи. Истовремено, она је најавила модел ратовања који ће доминирати у два тотална рата, где ће индустријски капацитети, технолошке иновације и организација ресурса у већој мери одредити исход сукоба него сама бројност армија. У том смислу, први принцип стратегије индустријских ратова могао би се разумети као принцип војне супериорности, која се темељила на интеграцији материјалне, технолошке и логистичке надмоћи. Након Наполеона, таква врста надмоћи постала је основни извор борбене моћи великих сила и кључни, иако не једини, фактор остваривања победе у рату.

3.5.2. Период тоталних ратова – развој великостратешке мисли

У раном периоду 20. века ипак долази до извесног одступања од класичног, војноцентричног схватања стратегије. У то време рат постаје све сложенији и свеобухватнији феномен. Развој технике, саобраћаја, комуникација, као и ширење националних идеја, омогућили су стварање масовних армија, па су оружани сукоби све више одражавали социјални, културолошки, економски и технолошки карактер ангажованих снага. Савремено наоружање – тенкови, далекометна артиљерија, ратни бродови, подморнице и ваздухопловство – допринело је развоју ратоводства у све три димензије, због чега је рат почео да захтева све комплекснију организацију коришћења основних и оперативних ресурса државе, исто као и самих оружаних снага. Захваљујући

⁵⁹¹ О доприносу наведених теоретичара развоју стратешке мисли видети више у : Peter Paret, Gordon A. Craig and Felix Gilbert (eds.), *Makers of Modern Strategy: From Machiavelli to the Nuclear Age*, Princeton University Press, Princeton, 1986.

⁵⁹² J. Boone Bartholomees, "A Survey of the Theory of Strategy", op. cit., p. 13.

⁵⁹³ Kersti Larsdotter, "Military Strategy in the 21st Century", op. cit., p. 4.

томе, свет је ушао у еру тоталних ратова, у којима су се политичка, економска, идеолошка и војна моћ стопиле у јединствени национални напор усмерен ка победи над противником.⁵⁹⁴ У том контексту, како је навео де Менесес (*Filipe Ribeiro de Meneses*) настала је позната изрека француског премијера из Првог светског рата, Жоржа Клемансоа (*Georges Benjamin Clemenceau*), да је „рат постао исувише важна ствар да би се препустила генералима“.⁵⁹⁵

Управо тај спој масовне мобилизације, индустријског ратовања и контроле ресурса у Првом светском рату био је извор потребе за теоријским уобличавањем концепта велике стратегије, који се као идеја јавља још из периода Наполеонових ратова. Као први рат у којем је исход одређивала не само војна надмоћ, већ способност државе да организује производњу, снабдевање, транспорт, финансије, савезништва, пропаганду и морал, Први светски рат је суштински оспорио дотадашње уско војноцентрично схватање стратегије. Био је то рат у коме су победу обезбеђивали индустријски потенцијали, кредитна способност, контрола над морима, дипломатска умреж

еност и рационална употреба људства – дакле управо она свеобухватност која ће касније постати суштина концепта велике стратегије. Стога, није случајно што су управо ветерани и аналитичари Првог светског рата, попут Џ. Ф. К. Фулера, први артикулисали потребу за стратегијом која обједињује војне операције са политичким, економским и индустријским чиниоцима друштва. На његова размишљања о великој стратегији убрзо су се надовезали Лидел Харт и Едвард Мид Ерл. Тако је искуство Првог светског рата, као првог тоталног рата, постало не само практична основа већ и интелектуални оквир за развој теорије концепта велике стратегије у рату.

Док се Први светски рат може сматрати претечом велике стратегије, Други светски рат представља њену прву потпуно свесну и институционализовану примену. За разлику од периода 1914–1918. године, када су државе у тотални рат улазиле постепено и без интегрисаног планског оквира, великим силама у Другом светском рату било је јасно да победа захтева усклађивање политичких циљева, индустријске мобилизације, научно-технолошких капацитета, пропаганде, логистике, дипломатских односа и војних операција у један јединствени државни напор. Управо због тога је овај рат означио прво доба у којем су политички лидери – попут Черчила (*Winston Churchill*), Рузвелта (*Franklin Delano Roosevelt*), Стаљина (*Иосиф Виссарионович Сталин*) и њихових штабова – свесно управљали ратним напорима у складу са принципима велике стратегије.⁵⁹⁶ Америчко руководство је кроз *Joint Chiefs of Staff* усаглашавало војне операције са производњом наоружања, транспортним капацитетима и дипломатским активностима усмереним на одржавање шире коалиције, док је то исто радило британско државно тело *Chiefs of Staff Committee*. Стога, Стрекан наводи да су „Черчил и чланови његовог Штаба били свесни да се баве великом стратегијом, чак и ако су за такву делатност изостављали придев 'велика'“.⁵⁹⁷ У том смислу, Други светски рат није само пример тоталног рата, већ и парадигматски случај у коме се велика стратегија јавља као институционализован и свесно вођен процес.

⁵⁹⁴ Erl, *Tvorci moderne strategije*, op. cit., str. vii- viii.

⁵⁹⁵ Filipe Ribeiro de Meneses, “Too Serious a Matter to Be Left to the Generals? Parliament and the Army in Wartime Portugal, 1914–18”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 33, No. 1, 1998, p. 85.

⁵⁹⁶ Hew Strachan, *The Direction of War: Contemporary Strategy in Historical Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, p. 34.

⁵⁹⁷ Isto, p. 242.

4. ПЕРИОД НАКОН ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА – ПОТРЕБА ВЕЛИКИХ СИЛА ЗА ПРИМЕНОМ КОНЦЕПТА ВЕЛИКЕ СТРАТЕГИЈЕ У РАТУ

4.1. Ратови великих сила у хладноратовском периоду

4.1.1. Глобална доминација Сједињених Држава и Совјетског Савеза

Завршетак Другог светског рата увео је свет у дубоко трансформисан међународни систем, чији су обриси били уочљиви још за време самог рата. У документу америчких војних планера из 1944. године – *Fundamental Military Factors in Relation to Discussions Concerning Territorial Trusteeships and Settlements* – наводи се следеће: „Окончање рата затећи ће дубоко измењен свет у погледу односа војних снага држава. Таква промена биће упоредива више са потресом који је изазвао пад Рима него са било којим другим догађајем који ће настати у наредних хиљаду и по година. Након елиминације Немачке и Јапана, као војних сила, и преобликовања економске моћи главних држава, Сједињене Државе и Совјетски Савез остаће једине војне силе првог реда. Такав исход биће резултат специфичне комбинације географског положаја, огромног пространства и индустријског потенцијала за производњу оружја“.⁵⁹⁸

Ратна дешавања, дакле, још нису ни била окончана, а већ је било извесно да ће глобална равнотежа снага бити суштински измењена у односу на предратни мултиполарни поредак. Динамика сукоба указивала је да ће већина великих сила бити гурнута у засенак. Како се рат приближавао крају, било је све очигледније да је немачки покушај овладавања Европом у потпуности пропао, као што је неповратно пропало и настојање Јапана да успостави доминацију над Далеким истоком и Пацификом. У исто време, Британија је губила позицију водеће светске силе, показујући немоћ да задржи свој глобални домет. Тако је временом постајало све извесније да ће се само Сједињене Државе и Совјетски Савез издвојити као водеће силе, чиме су се обистинила Токвилова (*Alexis de Tocqueville*) предвиђања с почетка 19. века да ће Американци и Руси држати у својим рукама судбину половине човечанства. Сам наговештај такве могућности навео је аналитичаре, различитих идеолошких опредељења, на питање – да ли ће 20. век постати амерички или руски век?⁵⁹⁹

Нај износи да су „савезници, још током рата, оптуживали Совјете да представљају револуционарну снагу, пре него снагу *status quo*“.⁶⁰⁰ Такве оптужбе биле су основане, јер су Совјети тежили опипљивим, територијалним послератним циљевима, док су Американци, с друге стране, били склонији успостављању општег оквира међународне политике. Различите амбиције савезника биле су приметне још у захтевима које су руски, британски и амерички лидери – Стаљин, Черчил и Рузвелт – изнели за преговарачким столом у Јалти. Загледан у Немачку и Пољску, Стаљин је изнео јасне територијалне претензије, док је Черчил настојао да обнови Француску како би се у Европи, у случају евентуалног америчког повлачења, створила противтежа растућој совјетској моћи. Насупрот њима,

⁵⁹⁸ Joint Strategic Survey Committee (JSSC), “Fundamental Military Factors in Relation to Discussions Concerning Territorial Trusteeships and Settlements”, JCS 973, U.S. National Archives, Record Group 218, 28 July 1944. наведено према: Maurice Matloff, *Strategic Planning for Coalition Warfare, 1943-1944*, Center of Military History, United States Army, Washington, D. C., 1994, pp. 523-524.

⁵⁹⁹ Čarls V. Kegli, Jr. i Judžin R. Vitkof, *Svetska politika: Trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka, Diplomatska akademija, Beograd, 2004, str. 190.

⁶⁰⁰ Према: Džozef S. Naj, *Kako razumevati međunarodne sukobe: Uvod u teoriju i istoriju*, Stubovi culture, Beograd, 2006, str. 170.

Рузвелт је пажњу највише усмеравао ка стварању Уједињених нација и изградњи отвореног међународног економског система.⁶⁰¹

Циљеви Совјета представљали су класичне империјалистичке амбиције. Оне нису одражавале само пуку жељу Стаљина, јер је иза њих стајала нарастајућа војна совјетска моћ, која му је пружала реално покриће да такве амбиције изнесе и оствари. Наиме, када је Хитлерова Немачка поражена априла 1945. године, СССР је постао најмоћнија држава Европе, а након капитулације Јапана, и најмоћнија држава у североисточној Азији. Сем Сједињених Држава, како наводи Миршајмер, „нити једна друга велика сила није могла да спречи моћну Црвену Армију да прегази ове регионе и успостави светску хегемонију.“⁶⁰² Нагли пораст совјетске моћи изазвао је подозрење западних савезника, пре свега Сједињених Држава. Њихова забринутост почивала је на сумњи да ће Совјети кренути путем ширења политичког утицаја и преобликовања глобалне ставрности на штету западних интереса. Пред сам завршетак рата Стаљиновим потезима само су додатно појачали такве сумње.

Пре него што ће Трећи рајх нестати под налетом савезника, Стаљин је упутио десетине дивизија на Далеки исток, које су биле спремне да се баце на огољену јапанску армију у Манџурији. То се и догодило само три дана након Хирошиме. На другој страни света, совјетско напредовање на западном фронту преокренуло је катастрофално руско пропадање након Октобарске револуције. У територијалном смислу, Совјетски Савез се повратио у нешто сличном облику који је Русија имала у периоду од 1814. до 1848. године. Проширио је своје границе на северу на штету Финске, у центру на уштрб Пољске, а на југу, повратком Бесарабије, на штету Румуније. Балтичке државе – Естонија, Летонија и Литванија – које су се након Првог светског рата осамосталиле, и чију је независност Москва признала мировним уговорима из 1920. године, сада су поново стављене под њено окриље. Присвојен је и део источне Пруске (данашња Калининградска област РФ), као и парче Чехословачке (подкарпатска Украјина). На Далеком истоку, брза окупација Манџурије, Северне Кореје и Курилских острва представљала је не само освету Јапану за пораз у рату 1904-1905. године, већ и задобијање стратешке прилике за повезивање са Маовим комунистима у Кини.⁶⁰³

По завршетку рата, војна моћ Совјета изгледала је импозантно, али је њихова економска база била значајно девастирана. Губици становништва били су огромни, многи градови су лежали у рушевинама, а хиљаде села било је уништено.⁶⁰⁴ Упркос томе, успели су да надмаше Немачку у производњи наоружања, што је чинило кључну основу њихове победе. Војна надмоћ Совјетског Савеза постигнута је усмеравањем привреде на војно-индустријску производњу, уз драстично смањење производње у другим секторима. На тај начин, године 1945, СССР је израстао у војног дива. Иако је у првим годинама након рата Црвена армија смањена за две трећине, она је и даље поседовала огромну војну моћ, коју је подупирало 175 дивизија, сачињених од 25.000 тенкова и 19.000 авиона.⁶⁰⁵ Тако је Совјетски Савез изашао из Другог светског рата као највећа копнена војна сила света, али је, с друге стране, и даље остао сиромашна земља. Економска, индустријска, технолошка и финансијска моћ Совјетског Савеза била је значајно мања од америчке, као што су то били потенцијали и осталих предатних великих сила.⁶⁰⁶

⁶⁰¹ Isto.

⁶⁰² Džon Miršajmer, *Tragedija politike velikih sila*, op. cit., str. 400.

⁶⁰³ Према: Pol Kenedi, *Uspori i pad velikih sila: Ekonomska promena i ratovanje od 1500. do 2000. godine*, op. cit., str. 406-407.

⁶⁰⁴ Совјетски Савез је у рату изгубио између 20 и 25 милиона људи, укључујући око седам и по милиона погинулих у оружаним снагама, шест до осам милиона цивила убијених од стране Немаца и још неколико милиона индиректних жртава насталих услед глади, присилног рада и тешких ратних услова.

⁶⁰⁵ Према: Pol Kenedi, *Isto*, str. 407-408.

⁶⁰⁶ Према: G. Warren Nutter, Israel Borenstein and Adam Kaufman, *Growth of Industrial Production in the Soviet Union*, Princeton University Press, Princeton, 1962, pp. 225-282.

Године 1945. америчка моћ је изгледала колосално, готово неупоредиво већа наспрам других земаља. Напросто, окончањем рата остатак света био је потпуно исцрпљен или је остао недовољно развијен, што је америчку моћ учинило „вештачки високом“, слично британској моћи 1815. године. Међутим, без обзира на ту чињеницу, стварне димензије америчке моћи биле су без преседана. Подстакнут огромним растом војне потрошње, национални доходак САД значајно је порастао. Број фабрика је увећан за 50 одсто, а у истом проценту порастао је и обим производње. Између 1940. и 1944. године индустријски развој Америке напредовао је брже него у било ком периоду пре или после тога. Иако је привредни раст углавном био последица ратне производње, истовремено се повећала и производња у цивилном сектору, која, за разлику од привреде осталих великих сила, није била девастирана ратним разарањима. По окончању рата, САД су поседовале две трећине светских резерви злата, више од половине светске производње одвијало се на њиховој територији, а њом је стварано око трећине свих светских производа. Продуктивност по глави становника и животни стандард америчких грађана били су далеко највиши у свету. Другим речима, САД су биле једина земља која је из рата изашла богатија, док су све остале земље, укључујући и велике силе, постале знатно сиромашније.⁶⁰⁷

Економски потенцијал Сједињених Држава директно се рефлектовао на њихову војну моћ. Пред крај рата оне су имале 12,5 милиона људи у војној служби, укључујући 7,5 милиона преко мора. По завршетку рата, број људства се смањио на деветину, али је америчка војна моћ и даље остала импозантна. Америчка морнарица била је „без премца“ у свету. Флота од 1.200 ратних бродова, окупљених око десетина носача авиона, била је у том тренутку далеко већа од британске Краљевске морнарице. Истовремено, нити једна друга значајна поморска снага није ни постојала. Носачи авиона и јединице мариница омогућили су пребацивање снага и пројекцију америчке војне моћи широм света, где год се могло прићи са мора. Још импозантније било је ваздухопловство, које је, између осталог, укључивало преко 2.000 бомбардера, који су током рата савњивали Хитлерову Европу, и 1.000 бомбардера дугог домета, који су јапанске градове претварали у пепео. Изнад свега, Сједињене Државе су од 1945. године поседовале монопол над атомским наоружањем, које је сваком потенцијалном противнику обећавало пустошење какво се догодило у Хирошими и Нагасакију.⁶⁰⁸ Ослањајући се на способност глобалне пројекције силе, технолошку супериорност, нуклеарни монопол и статус највеће светске економске силе, Сједињене Државе изашле су из Другог светског рата као најмоћнија држава света. Ипак, једина земља која је оспаравала потенцијал америчког хегемонизма био је Стаљинов Совјетски Савез.

Кегли (*Charles W. Kegley*) и Виткоф (*Eugene R. Wittkopf*) наводе да су у „послератним годинама, све земље, наспрам Сједињених Држава и Совјетског Савеза, изгледале као патуљци“.⁶⁰⁹ Поражене силе – Немачка и Јапан – сишле су са трона великих сила, а иста судбина задесила је и исцрпљене силе победнице – Француску и Британију. Немачка је подељена на два дела и стављена под окупациону контролу западних земаља и Совјета.⁶¹⁰ Национални доходак Немачке у 1946. години био је мањи од трећине од оног из 1938. године. Слично се догодило и Јапану где је национални доходак сведен на ниво од 57 одсто у односу на период 1934-1936. године. При томе, Јапан је потпао под потпуну америчку окупацију, при чему су му одузете освојене земље преко мора – Корејско полуострво, Тајван, Јужни Сахалин и Курилска острва, Манџурија и острва на Пацифику. Италија, иако се формално нашла међу силама победницама (1943), била је суштински поражена и лишена статуса велике силе. Њена економска судбина такође је била суморна. Послератна Француска није била кадра да се војно и материјално носи са Совјетима и Американцима. Стога је и она сишла са места велике силе. Велика Британија, економски и војно

⁶⁰⁷ Pol Kenedi, *Isto*, str. 402.

⁶⁰⁸ *Isto*, str. 403.

⁶⁰⁹ Čarls V. Kegli, Jr. i Judžin R. Vitkof, *Svetska politika: Trend i transformacija*, op. cit., p. 190.

⁶¹⁰ Сједињене Државе, Британија и Француска контролисале су две трећине њене територије, док је совјетска зона контроле обухватала преосталу трећину.

ослабљена, била је потпуно засенчена совјетском и америчком моћи. Суочена са растућим финансијским теретом, ратним дуговима и неизбежном деколонизацијом, која је постепено подривала основе њене глобалне моћи, до скоро највећа империјална сила света ушла је у период неповратног стагнирања.⁶¹¹

Измењена равнотежа снага уобличила је структуру послератне међународне стварности, која ће, под одредницом „Хладни рат“, постати доминантни оквир политичке и безбедносне динамике готово читаве друге половине 20. века. Из магме најкрвавијег рата историје изникле су две суперсиле, преузимајући улогу главних архитеката новог светског поретка. Војна супремација Совјетског Савеза на копну и Сједињених Држава на мору и у ваздуху, удружена са америчком економском надмоћи без преседана, попуниле су вакуум глобалне моћи и уздигле две државе на сам врх светске хијерархије. Иако дојучерашње кључне савезнице у борби против сила Осовине, две земље су се по завршетку рата убрзо нашле на супротним странама дубоког идеолошког и геополитичког раздвајања. Свака од њих, ослоњена на сопствену универзалистичку идеологију, полагала је право на глобалну легитимност и нудила различиту визију политичког, економског и друштвеног уређења света. У амбијенту међусобног неповерења и страха, настојале су да привуку или потчине друге државе, и увуку их у своје сфере утицаја. Тако је у свету, који је тек излазио из рушевина тоталног рата, настала нова, биполарна структура моћи, у којој су се конкуренција и надметање идеологија, економских модела и визија глобалног поретка сјединиле у дуготрајно стратешко надметање двеју суперсила.

4.1.2. Успостављање биполарног поретка – почетак Хладног рата

По окончању рата у Вашингтону је јачало уверење да би само трајно америчко ангажовање у Европи и Азији могло спречити даљу експанзију Совјета и очувати равнотежу снага у кључним регионима светске политике. На темељу таквог уверења настала је идеја о стратегији обуздавања (*containment*), коју је 1946. године, у свом чувеном „Дугом телеграму“, формулисао амерички дипломата Џорџ Кенан. Суштина такве стратегије почивала је на идеји да се експанзија Совјетског Савеза може зауставити систематским, а не искључиво војним ограничавањем његовог утицаја. То је подразумевало окруживање његове територије и примену свих политичких, економских и војних средстава, усмерених на његово дугорочно исцрпљивање. Кенан није био заговорник директног војног сукобљавања са Совјетима, јер је сматрао да би такав потез могао довести до ескалације неконтролисаних размера. Стога су његова размишљања била окренута дугорочном и свеобухватном обуздавању совјетске моћи. Веровао је да ће спољни притисци и унутрашње слабости комунистичког режима на крају довести до његовог краха.⁶¹² Непуних пет деценија касније, то се заиста и догодило. Зато Кисинџер наводи да „ниједан документ (мислећи на Дуги телеграм – прим. аут.) није тако тачно предвидео распад Совјетског Савеза“.⁶¹³

Кенанове идеје о обуздавању Совјетског Савеза одмах су привукле пажњу америчких званичника, те их је послератни амерички председник, Хери Труман (*Harry S. Truman*), прихватио као камен темељац послератне америчке спољне политике. Подстакнут Кенановом стратегијом, а испровоциран кризним дешавањима у Турској и Грчкој, чији је узрок видео у комунистичком покрету, Труман је пред Конгресом 1947. године изјавио: „Верујем да политика САД мора бити таква да помаже слободним народима који се одупиру покушајима потчињавања од стране наоружаних мањина или спољног

⁶¹¹ Према: John Lewis Gaddis, *The Cold War: A New History*, Allen Lane, London, 2006, pp. 18, 23–35, 99–103; Pol Kenedi, *Isto*, str. 410–411.

⁶¹² Према: George F. Kennan, “The Long Telegram”, U.S. Department of State, February 22, 1946, доступно на: <https://nsarchive2.gwu.edu/coldwar/documents/episode-1/kennan.htm>, приступљено: 14.10.2005.

⁶¹³ Henri Kisindžer, *Diplomatija II*, Verzal press, Beograd, 1999, str. 404.

притиска“.⁶¹⁴ Његова изјава убрзо је постала позната као „Труманова доктрина“ и сматрана је политичко-идеолошком разрадом Кенанове стратегије. С друге стране, примена Маршаловог плана (1947–1952), започетог исте године, сматрала се њеним економским отелотворењем. Суштина овог плана налазила се у политичкој стабилизацији и економској реконструкцији Западне Европе и источног Медитерана. То је требало да спречи ширење комунизма у европском простору, а уједно да створи чврсте политичке и економске везе западноевропских држава и Турске са Вашингтоном. Коначно, успостављање НАТО-а (1949) представљало је војну институционализацију Кенанове стратегије. Кроз оквир ове организације, САД, западноевропске државе и Турска повезани су у јединствен колективни одбрамбени механизам окренут према совјетској претњи.

У целини посматрано, Труманова доктрина, Маршалов план и НАТО, чинили су три комплементарна инструмента примене Кенанове стратегије, чија је имплементација увела свет у хладноратовски период. Почетак Хладног рата, међутим, није везан за један конкретан датум или догађај. У литератури, сама најјава спровођења Маршаловог плана (јун 1947) често се тумачи као кључни моменат успостављања биполарног поредка и почетак Хладног рата. Наиме, одмах по најави примене плана, Стаљин је почео да учвршћује совјетски утицај у Источној Европи, инсталирајући себи одане комунистичке режиме у Чехословачкој, Пољској, Источној Немачкој, Мађарској, Румунији и Бугарској. При томе је користио снажан политички притисак, контролу служби безбедности и присуство Црвене армије. У наведеним државама постепено су елиминисане плуралистичке политичке странке, централизована је политичка моћ и спроведена национализација привреде. Тако је у источноевропским земаљама, у релативно кратком року, успостављен модел власти по совјетском узору.⁶¹⁵ У коначном, Стаљин је таквим потезима успео да успостави и консолидује источни блок, што му је омогућило формирање Варшавског уговора 1955. године, као војног крила блока, и Савета за узајамну економску помоћ (СЕВ) 1949. године, као његовог економског оквира.⁶¹⁶

Структура источног блока, изграђена на војној и политичкој подређености Москви, потпомогнута економском неефикасношћу његових чланица, генерисала је незадовољство у више источноевропских држава. Националне посебности, различити нивои развијености и повремени покушаји појединих партијских елита да воде аутономну политику у односу на Москву, довели су до озбиљних пукотина унутар блока. Управо су таква одступања од совјетске линије покренула серију војних интервенција Москве против политичких побуна – најпре у Источној Немачкој (1953), потом у Мађарској (1956) и, коначно, у Чехословачкој (1968). Интервенције нису наишле на озбиљнији отпор, те нису прерасле у дуготрајне и отворене оружане сукобе. Њима је Москва успела да очува контролу над чланицама блока и да, на дуже време, спречи ширење политичких одступања од совјетске линије.⁶¹⁷

Већи део наведених догађаја десио се у раној фази Хладног рата, коју Кегли и Виткоф описују као „период интензивне конфронтације двеју суперсила“.⁶¹⁸ У основи њиховог сукоба налазили су се дубоки идеолошки и геополитички антагонизми, који су постали трајна оса преко које се преламала глобална политика готово пола века. У првим годинама након рата међународни поредак накратко је попримио обележја униполарности, с обзиром да су Сједињене Државе располагале нуклеарним монополем и, последично,

⁶¹⁴ Čarls V. Kegli, Jr. i Judžin R. Vitkof, *Isto*, p. 197.

⁶¹⁵ Henri Kisindžer, *Diplomatija II*, op. cit, str. 404-405.

⁶¹⁶ Laurien Crump and Simon Godard, “Reassessing Communist International Organisations: A Comparative Analysis of COMECON and the Warsaw Pact in Relation to Their Cold War Competitors”, *Contemporary European History*, Vol. 27, No. 1, 2018, pp. 85–109.

⁶¹⁷ Такви поступци Москве имали су идеолошко и политичко утемељење у Брежњевљевој (Леонід Ильич Брежнев) доктрини (1968), према којој се „суверенитет социјалистичких држава може ограничити уколико њихово деловање угрожава интересе читавог социјалистичког заједништва (Mark Kramer, “The Soviet Bloc and the Cold War in Europe”, in: Klaus Larres (ed.), *A Companion to Europe Since 1945*, Wiley-Blackwell, Chichester, 2009, pp. 69-75).

⁶¹⁸ Čarls V. Kegli, Jr. i Judžin R. Vitkof, *Isto*, p. 197.

способношћу да нанесу коначни разорни ударац сваком потенцијалном противнику. Тај краткотрајни стратешки примат окончан је већ 1949. године, када је Совјетски Савез успешно тестирао сопствено нуклеарно наоружање.⁶¹⁹ Тиме је окончана америчка нуклеарна стратешка предност и покренута фаза биполарне стратегијске равнотеже, која ће постати темељ целокупне динамике Хладног рата, али и односа између двеју сила у постхладноратовском периоду. Управо из тог разлога, свака наредна криза морала је бити управљана у оквирима пажљиве стратегијске контроле, јер је ризик од ескалације у нуклеарни рат постао трајна и пресудна одредница понашања обе силе.

4.1.3. Америчко-совјетски антагонизми у основи Хладног рата

4.1.3.1. Узроци америчко-совјетског (руског) супарништва

Познавање узрока Хладног рата важно је из више разлога. Прво, њима се прилично јасно могу објаснити мотиви који су у хладноратовском периоду, али и након њега, све до данас, усмеравали две земље у читавом спектру стратешког промишљања и понашања – од формулисања политичких и безбедносних стратегија, преко економске пројекције моћи, све до изградње глобалних сфера утицаја. Друго, њихово познавање омогућава разумевање ширег контекста политичких мотива и циљева који су стајали у основи сваког појединачног војног ангажмана Сједињених Држава и Совјетског Савеза (касније Русије) након Другог светског рата – од Корејског рата (1950-1953) па све до рата у Украјини (2022-). У том смислу, без обзира на промене у међународном окружењу, сви ти ратови могу се посматрати кроз оквир стратегијског континуитета. Они су почивали на истим економским и безбедносним подстицајима, а њихов кључни циљ био је ширење сфере утицаја две земље, спречавање ривалске стране у таквом покушају и обликовање међународног окружења у складу са сопственим интересима.

Наиме, са поразом Немачке и искорењивањем фашизма нестало је заједнички циљ који је до тада подстицао сарадњу Совјета и западних земаља, те су њихове тензије убрзо изашле у први план. О томе сведочи Черчилов говор у Фултону 1946. године, у којем је указао на „гвоздену завесу која се спустила на Европу. Његове речи показале су се пророчким, будући да су најавиле почетак раздобља међународне историје, које ће убрзо постати познато као Хладни рат.“⁶²⁰ Међутим, још крајем Другог светског рата постало је јасно да структура послератног поретка неће зависити од међународног права и дипломатских формулација, колико од расподеле војне и индустријске моћи. Совјетски Савез је убрзано израстао у експанзионистичку силу, способну за пројекцију моћи далеко ван својих граница. Таква чињеница угрожавала је америчке интересе, што је подстакло САД на решавање сопствене дилеме, коју је Спајкмен (*Nicholas John Spykman*) изразио питањем: „Да ли треба да заштитимо наше интересе одбраном на овој страни океана, или активним учешћем у земљама преко океана?“⁶²¹

Наведено питање налази се у самој сржи америчког изолационизма, који је, као спољнополитички концепт, најснажније преиспитан након Другог светског рата.⁶²² У то

⁶¹⁹ Isto.

⁶²⁰ Rupert Smith, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*, op. cit., p. 180.

⁶²¹ Nicolas Spykman, *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1942, p. 22, наведено према: Небојша Вуковић, *Логика империје: Николас Спајкмен и савремена америчка геополитика*, Конрас, Нација Прес, Београд, 2007, стр. 95.

⁶²² Корени изолационизма САД налазе се у размишљању оснивача и првог америчког председника, Џорџа Вашингтона (*George Washington*), да се интереси америчке младе републике не смеју везивати за старе ривалитете европских сила (Према: Edward Pessen, “George Washington’s Farewell Address, the Cold War, and the Timeless National Interest”, *Journal of the Early Republic*, Vol. 7, No. 1, 1987, pp. 1–25). Доктрина петог америчког председника, Џејмса Монроа (*James Monroe*) додатно је утврдила принцип раздвајања америчког и европског политичког простора. Њеном објавом 1823. године, САД су ставиле до знања европским силама да

време настале промене у глобалној равнотежи моћи, које су напосто приморале америчке лидере да одустану од традиционалног дистанцирања од послова европских сила, које је обележило америчку спољну политику током читавог 19. и прве половине 20. века. Иако је исход Шпанско-америчког рата (1898) уврстио САД у ред великих сила, изолационизам је, ипак, остао темељно спољнополитичко опредељење Вашингтона, нарочито након Првог светског рата. Одбијање америчког Сената да ратификује Версајски уговор, и тако подржи улазак САД у Лигу народа, представљало је врхунац такве политике. Како износи Нај, „САД су одбиле да се придруже нечему што су саме створиле, те је систем колективне безбедности био приморан да функционише без онога ко је требало да буде његов најзначајнији актер“.⁶²³ Иза такве одлуке Сената стајала је дубока унутрашња резервисаност америчке политичке елите према преузимању међународних обавеза и дугорочном ангажману у европским пословима. Међутим, избијањем Другог светског рата Сједињене Државе су се суочиле са ограничењима такве политике и нужном потребом за преиспитивањем своје глобалне улоге.

Деценијама након Другог светског рата остало је, ипак, недовољно јасно шта су били кључни разлози оваквог америчког преокрета и почетка хладноратовске конфронтације са Совјетима. Тумачења била су бројна и различита. Дилема да ли је идеологија првенствено служила као оправдање за деловање суперсила, а мање као стварни путоказ за њихово деловање, била је у самом средишту расправа теоретичара.⁶²⁴ Међу њима, идеологија је била најчешће помињан узрок Хладног рата и фактор обликовања стратешког промишљања и понашања суперсила. Истина, она је представљала вредносни оквир кроз који су Вашингтон и Москва тумачили послератно међународно окружење, процењивали сопствену улогу у њему и артикулисали своје глобалне интересе. Идеологија, ипак, није била једини нити пресудни темељ њихове хладноратовске стратегије. Јасну потврду томе пружа чињеница да се конфронтација две земље наставила и након Хладног рата, у време када је комунизам у постсовјетској Русији нестао као државна идеологија. Стога се ни једно теоријско тумачење узрока Хладног рата не може посматрати као искључиво и самодовљно.

Узроци Хладног рата, сасвим сигурно, били су утемељени у бројним америчко-совјетским антагонизмима, а сваки од њих добијао је на значају тек кроз међусобну интеракцију. Зато ове антагонизме, то јест узроке Хладног рата, треба сагледавати истовремено и холистички и синергички. У литератури се најчешће се разматрају кроз три широко прихваћена историографска оквира: традиционалистички, који наглашава идеолошку супротстављеност и совјетску експанзију; ревизионистички, који акценат ставља на америчке економске интересе; и постревизионистички, који у први план ставља безбедносну дилему и структуралне факторе биполарног система.⁶²⁵ Мада се разликују у интерпретацијама и нагласцима, сва три тумачења указују на сложено преплитање идеолошких, безбедносних и економских узрока Хладног рата. Геополитичко гледиште, на крају, омогућава њихово обједињавање, јер пружа шири аналитички оквир у којем се Хладни рат може разумети као резултат синергије идеолошких, безбедносних, економских и просторних фактора.

ће свако њихово војно или политичко ангажовање у западној хемисфери бити схваћено као угрожавање америчких интереса. Истовремено, доктрина је подразумевала и америчку уздржаност од учешћа у европским ривалитетима (Према: John Lewis Gaddis, "The Emerging Post-Revisionist Synthesis on the Origins of the Cold War", *Diplomatic History*, Vol. 7, No. 3, 1983, pp. 171–190).

⁶²³ Džozef S. Naj, *Kako razumevati međunarodne odnose: Uvod u teoriju i istoriju*, Stubovi kulture, Beograd, 2006, str. 126.

⁶²⁴ Rupert Smith, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*, op. cit., p. 192.

⁶²⁵ Види више у: Džozef S. Naj, *Kako razumevati međunarodne sukobe: Uvod u teoriju i istoriju*, op. cit., str. 154–158.

4.1.3.2. Идеолошки узроци Хладног рата

Прво тумачење узрока Хладног рата је традиционалистичко и понајвише се везује за идеолошке антагонизме две суперсиле. Томас Бејли (*Thomas A. Bailey*), један од важнијих представника овог правца, сматра да се корени Хладног рата налазе у Стаљиновој идеологији и експанзионистичком карактеру совјетског система, што је изазвало реакцију америчке стране.⁶²⁶ Наиме, америчка нетрпељивост према Совјетском Савезу сеже у период пре Другог светског рата и дубоко је укореењена у реакцији на бољшевичку револуцију, која је изнедрила режим заснован на марксистичкој критици капиталистичког империјализма. Марксистичка идеологија сматрана је као непосредна претња основним америчким принципима демократског капитализма. У Сједињеним Државама, већ у међуратном периоду, комунизам је постао синоним за издајничко и антиамеричко деловање, што је допринело развоју снажног антикомунистичког дискурса. Страх од ширења марксистичке идеологије подстакао је формирање антикомунистичке доктрине, којом су се Сједињене Државе представиле као носилац тзв. мисионарског крсташког рата, усмереног на обуздавање и искорењивање атеистичког комунистичког зла. Након Другог светског рата, за Вашингтон је било од пресудне важности да спречи продор комунизма у европска друштва разорена ратом, где су комунистички покрети добијали на снази. Стога су све послератне активности америчке владе, усмерене на обуздавање совјетског експанзионизма, укључујући при томе и војне активности, готово увек представљане и оправдаване у идеолошким категоријама.⁶²⁷

Своје послератне потезе Совјети су такође артикулисали у снажно идеолошким категоријама. Њихову спољну политику подстицало је дубоко уверење да капитализам и комунизам, као две универзалистичке идеологије, не могу дугорочно коегзистирати, с обзиром да почивају на дубоко супротстављеним економским, друштвеним и политичким принципима. Према Гедису (*John Lewis Gaddis*), совјетски лидери полазили су од уверења да капитализам и комунизам не могу трајно постојати један поред другог као стабилни и равноправни системи. То је дубоко обликовало њихово разумевање међународног поретка и стратегије у раном хладноратовском периоду. Идеолошки сукоб са Западом Москва је доживљавала као историјски неминован, а коначну победу комунизма као природан исход светског развоја. Почевши од Лењина (*Владимир Ильич Ленин*), совјетско руководство било је уверено да капиталистичке државе – предвођене Сједињеним Државама – настоје да опколе Совјетски Савез и сузбију комунистичку идеологију. Та перцепција доприносила је трајном осећају структурне угрожености.⁶²⁸ Лефлер (*Melvyn P. Leffler*) сматра да је управо страх од западног опкољавања био један од кључних покретача совјетске политике. Због тога је стратегија Москве била усмерена на спречавање капиталистичког притиска и очување услова за дугорочни тријумф комунистичког модела.⁶²⁹

4.1.3.3. Безбедносни и економски узроци Хладног рата

Друго тумачење узрока Хладног рата произилази из ставова постревизионистичких аутора који нагињу реалистичкој традицији. Према њима, Хладни рат представља резултат транзиције моћи која је избацила Сједињене Државе и Совјетски Савез на врх међународне хијерархије, услед чега је свака страна природно развила међусобну сумњичавост и страх од потенцијалног глобалног вођства оне друге. Ова бојазан подстицала је обе суперсиле да

⁶²⁶ Више у: Thomas A. Bailey, *America Faces Russia: Russian-American Relations from Early Times to Our Day*, Cornell University Press, New York, 1950, pp. 3–6.

⁶²⁷ Čarls V. Kegli, Jr. i Judžin R. Vitkof, *Isto*, pp. 192, 194.

⁶²⁸ Према: John Lewis Gaddis, *The Cold War: A New History*, op. cit., pp. 11-14; John Lewis Gaddis, *We Now Know: Rethinking Cold War History*, Clarendon Press, Oxford, 1997, pp. 191-192.

⁶²⁹ Види више у: Melvyn P. Leffler, *A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration, and the Cold War*, Stanford University Press, Stanford, 1992, pp. 51-52.

остваре доминантан утицај у својим сферама утицаја или у стратешки важним регионима света.⁶³⁰ У том контексту, амерички интерес после 1945. године био је јасан – спречити стварање хегемона у Европи и Азији, обезбедити приступ отвореним тржиштима и заштитити сопствени економски модел и индустријску, војну и финансијску предност.⁶³¹ Због тога се изолационизам показао као неодржив спољнополитички приступ за послератне Сједињене Државе. Совјетски Савез, ослоњен на огромну копнену силу, универзалистичку, експанзивну идеологију и контролу над Источном Европом, представљао је непосредну претњу виталним америчким интересима, чак и самом опстанку. Наиме, повлачење у изолационизам значило би препуштање евроазијског простора совјетској доминацији, што би дугорочно угрозило амерички приступ ресурсима, кључним тржиштима и савезницима. Дугорочно, тиме би се подриле основе америчке економске и политичке стабилности. Стога се активна ангажованост у Европи и Азији, а не повлачење из тих региона, наметнула као рационално решење Сједињених Држава за очување своје националне безбедности.

Још током одвијања рата, реалистичко виђење стварности снажно је обликовало односе Сједињених Држава и Совјетског Савеза, подстичући међусобну сумњичавост и безбедносну дилему која је већ у првим годинама хладноратовског периода резултовала интензивним и обостраним наоружавањем, како у нуклеарном, тако и у конвенционалном погледу. Управо у томе лежи суштина реалистичког тумачења Хладног рата. У биполарном систему, какав је био послератни, свака суперсила гледала је на другу као на ривала и настојала да максимизира сопствену моћ како би обезбедила предност и гарантовала сопствену безбедност. У прилог томе, Миршајмер истиче „да је за државе најбољи начин да осигурају своју безбедност то да постану најмоћнија држава у систему. Што је држава јача у односу на своје ривале, мања је вероватноћа да ће је било који од њих напасти и угрозити њен опстанак. Слабије државе су невољне да уђу у рат са моћнијим државама, јер би вероватно претрпеле војни пораз. Идеална ситуација је да држава постане хегемон“.⁶³²

Ревизионистички погледи нису битно одступали од постревизионистичких, јер су и они нагињали реалистичком објашњењу. Ревизионисти су сматрали да су економски мотиви, попут тежње Америке за отвореним тржиштима, слободном трговином и очувањем либералног капиталистичког поретка, играли пресудну улогу у обликовању њене послератне стратегије. Тврдили су да је америчкој економији био неопходан експанзионизам, и да су Сједињене Државе планирале да свет учине безбедним не толико за демократију, колико за капитализам. Америчка економска хегемонија, према њима, није могла да трпи било коју државу која би покушала да организује аутономни економски простор. Естаблишмент у Вашингтону био је забринут да се не понове тридесете године, јер би без спољне трговине дошло до нове Велике депресије.⁶³³ Тако је идеологија, према ревизионистима, али и постревизионистима, била тек површински слој дубљих безбедносних и економских интереса Америке. Она је имала функцију политичког оправдања, али не и кључног покретача хладноратовског деловања Вашингтона.

Оно што чини основну разлику између два тумачења узрока настанка Хладног рата јесте то што су постревизионисти као кључни разлог наглашавали безбедносне, а ревизионисти економске интересе. Без обзира на ту разлику, могло би се рећи да су та два правца била комплементарна из угла реалистичке школе међународних односа. Наиме, реалисти, попут Миршајмера, сматрају да конфронтација великих сила настаје из њихових тежењи да обезбеде сопствену безбедност, контролу над кључним стратешким просторима и приступ ресурсима.⁶³⁴ Управо у тим тежањама Сједињених Држава и Совјетског Савеза

⁶³⁰ Čarls V. Kegli, Jr. i Judžin R. Vitkof, *Isto*, p. 191.

⁶³¹ Видети више у: Melvyn P. Leffler, *Isto*, pp. 184-185, 499; William Appleman Williams, *The Tragedy of American Diplomacy*, 2nd revised edition, Delta Books, New York, 1978, pp. 162, 171.

⁶³² Džon Miršajmer, *Isto*, str. 66.

⁶³³ Према: Džozef S. Naj, *Kako razumevati međunarodne odnose: Uvod u teoriju i istoriju*, op. cit., str. 156.

⁶³⁴ Према: *Isto*, str. 155.

могу се јасно препознати како безбедносни, тако и економски покретачи Хладног рата. За реалисте, безбедност и опстанак су централна питања великих сила, а остварење тих, највиших националних (државних) интереса постиже се стицањем и поседовањем моћи. У свету у коме влада принцип самопомоћи, најважнија је војна моћ, а њени темељи се понајвише налазе у економској моћи.

4.1.3.4. Геополитички узроци Хладног рата

Реалистички дискурс, који наглашава потребу великих сила за контролом стратешки важних простора и приступа ресурсима, пружа основу за објашњење геополитичког надметања Сједињених Држава и Совјетског Савеза као важног, ако не и темељног узрока Хладног рата. Степић наводи да је свет после 1945. године наставио да функционише на основама телурократско-таласократског антагонизма, моделованог према Спајкменовим теоријским постулатима, који је интегрисао и модификовао идеје Махана (*Alfred Thayer Mahan*) и Мекиндера (*Halford John Mackinder*). Према њима, глобални поредак почива на *Heartland–Rimland* дихотомiji и на циклусима трансгресионо-регресионих сучељавања континенталних (телурократских) и поморских (таласократских) сила. Тако су, на једној страни, САД и њени савезници из структуре *Rimland*-а настојали да што ефикасније окруже *Heartland*, чију срж чини данашња Русија, и ограниче његов стратешки маневарски простор. На другој страни, СССР и чиниоци *Heartland*-а тежили су да пробију обруч *Rimland*-а и изађу на топла мора.⁶³⁵

Наиме, основно полазиште Спајкменове теорије јесте уверење да је светска историја резултат непрекидног надметања сила мора и копна за светском доминацијом. Превага у том надметању припада оној страни која је у стању да контролише простор Евроазије, чији стожерни простор чини *Heartland*, односно данашња Русија. У том смислу, „евроазијски приобални појас, који Спајкмен назива *Rimland*, представља кључну геополитичку арену, јер овладавање тим простором значи стицање глобалне моћи. Зато Спајкмен закључује: „Ко контролише *Rimland*, контролише Евроазију, а ко контролише Евроазију, држи судбину света у својим рукама“.⁶³⁶ Његова размишљања не одступају суштински од Мекиндерових. То гранично подручје сталног надметања сила мора и копна, према Мекиндеру, чини појас тзв. унутрашњег или периферног полумесеца (*Inner or Marginal Crescent*), који се подудара са приобалним деловима евроазијског континента. Преко тог појаса силе копна из средишта света настоје да се домогну отворених мора, а силе мора да преко њега контролишу ривалску страну. Овај појас окружује тзв. Светско острво (*World Island*), копнени простор Евроазије, чији се централни, стожерни део (*Pivot Area*), односно средиште, срце света (*Heartland*), налази у централном делу евроазијског масива, што суштински представља територију данашње Русије. Мекиндер сматра да онај ко контролише Источну Европу, има превласт над *Heartland*-ом, а онај ко има превласт над Светским острвом има превласт над целим светом. У том контексту наводи да Русија заузима централну стратешку позицију света. Са те позиције она је у могућности да напада на све стране, али исто тако да буде нападнута са свих страна, осим са севера.⁶³⁷

Посматрано кроз геополитичку призму, сукоб Сједињених Држава и Совјетског Савеза представљао је класичну конфронтацију таласократских и телурократских сила око контроле кључних евроазијских простора. Совјетски Савез, као континентална сила, стремио је да обезбеди стратешку дубину и приступ периферијама Евроазије, посебно приобалним зонама, док су Сједињене Државе то покушавале да спрече. Наиме, Сједињене Државе су, као водећа поморска сила, преузеле улогу коју је од 19. века имала Велика

⁶³⁵ Миломир Степић, *Геополитика: Идеје, теорије, концепције*, Институт за политичке студије, Београд, 2016, стр. 279.

⁶³⁶ Александар Дугин, *Основи геополитике – Геополитичка будућност Русије*, Екопрес, Зрењанин, 2004, стр. 63-64.

⁶³⁷ Исто, стр. 48-50.

Британија – да онемогући руски продор из *Heartland*-а ка приобалним зонама Европе, Блиског истока и Азије. Руски продор на ободу Евроазије, и излазак на топла мора, нарушио би поморску равнотежу моћи, што је било супротно британским интересима. У том светлу треба посматрати разлоге Кримског рата (1853–1856), као и читав низ дипломатских и стратешких сукобљавања у Евроазији током „Велике игре“, у којима је Лондон настојао да ограничи ширење руског утицаја у правцу Медитерана, Персијског залива и Индијског океана.⁶³⁸

Након 1945. године, британски стратешки образац само је усађен у америчку глобалну стратегију, која је почивала на Кенановој идеји обуздавања Совјетског Савеза. У том контексту, Кисинџер износи да је „Кенан поставио задатак Америци да се бори против совјетских притисака по ободу једне огромне територије, која је обухватала различите културе, односно Азију, Средњи исток и Европу“.⁶³⁹ Примена такве стратегије само је настављена након Хладног рата. У том периоду логику *Heartland–Rimland* дихотомије развио је Збигњев Бжежински, који је улогу *Rimland*-а пројектовао на три велика геополитичка простора, за које је сматрао да су неопходни за дугорочно очување америчког утицаја дуж океанских прочеља – западни (Европа), јужни (Блиски исток) и источни (Индо-Пацифик). Тај тројни просторни ланац, који по ободу окружује евроазијски континентални простор, тачније Русију, постао је геостратегијски механизам обуздавања и спречавања доминације било које континенталне силе над Евроазијом.⁶⁴⁰ Управо су у тим просторима Сједињене Државе спречавале ревизионистичке намере постсовјетске Русије, усмеравајући политичке, војне и економске напоре ка ограничавању њеног утицаја у Европи, Кавказу, Централној Азији и Блиском истоку, али и ка спречавању раста кинеске моћи и њене доминације у Индо-Пацифику.

Стога, свеукупне хладноратовске активности Сједињених Држава и Совјетског Савеза, укључујући и ратове које су две земље водиле у том периоду, треба посматрати примарно кроз оквир геополитичког надметања за контролу над *Rimland*-ом – простором који, према Спајкмену, одређује судбину света.⁶⁴¹ Логика таквог надметања суперсила није престала окончањем Хладног рата. Напротив, она је само настављена у условима ревидиране глобалне хијерархије моћи, у којој је једна страна – Сједињене Државе – изашла ојачана, а друга – Совјетски Савез (Русија) – привремено потиснута. Стога, ратови које су покретале или подржавале Сједињене Државе и постсовјетска Русија након 1991. године, у потпуности одражавају континуитет исте геополитичке осе – тежњу да се обезбеди утицај у зонама од стратешког значаја – од Балкана и Црног мора, преко Блиског истока, до Кавказа и Централне Азије. Управо у том контексту, постхладноратовске интервенције Вашингтона и Москве треба посматрати само као другачије изразе дугорочне геополитичке конкуренције поморских и континенталних сила.

4.1.4. Циљеви и исходи ратова великих сила током Хладног рата

Оно што је, према Нају, период Хладног рата заиста учинило историјским изузетком јесте чињеница да је реч о раздобљу дуготрајних геополитичких и идеолошких напетости које, упркос изузетно високом степену конфронтације, никада нису прерасле у директан оружани сукоб између две суперсиле. Изостанак директног сукоба био је, према њему, пре свега последица нуклеарне равнотеже и међусобно загарантованог уништења, чиме су

⁶³⁸ Према: Edward Ingram, “Great Britain’s Great Game: An Introduction”, *The International History Review*, Vol. 2, No. 2, 1980, pp. 160–171; Ali Muhammad Bhat, “Great Game in Central Asia: Causes and Consequences”, *Journal of Social Sciences*, Vol. 16, No. 1, 2020, pp. 125–133; James Stone, “Bismarck and the Great Game: Germany and Anglo-Russian Rivalry in Central Asia, 1871–1890”, *Central European History*, Vol. 48, No. 2, 2015, pp. 151–175.

⁶³⁹ Henri Kisindžer, *Diplomatija II*, op. cit., str. 405.

⁶⁴⁰ Zbignjev Bžežinski: *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; Romanov, Banja Luka, 2001, str. 37.

⁶⁴¹ Према: Миломир Степић, *Исто*, стр. 271.

постављена изразито чврста ограничења употребе силе.⁶⁴² Шелинг (*Thomas C. Schelling*) сматра да је нуклеарно наоружање створило дипломатију насиља, у којој победа није била условљена уништавањем противника, већ спречавањем катастрофе која би уништила обе стране.⁶⁴³ Тако је структура биполарног хладноратовског система, заснована на нуклеарном одвраћању, створила стратегијску стабилност у којој ниједна страна није желела директну употребу оружане силе против друге, јер би то водило неконтролисаној катастрофи.

Нуклеарна претња била је суштински разлог зашто су суперсиле изместиле своје надметање на ободу међународног система, у земље Трећег света, односно у просторе дубоких политичких и етничких ломова, где је њихово надметање било могуће без опасности од нуклеарне ескалације. Та светска периферија, међутим, није била само географска одредница, већ простор у коме је глобални поредак дозвољавао индиректни сукоб великих сила. У том смислу, Џервис (*Robert Jervis*) истиче да је Хладни рат био изграђен на парадоксу стабилности и нестабилности. Нуклеарна стабилност између суперсила на стратешком нивоу истовремено је отварала простор за нестабилност на нижим нивоима сукоба, тако што је те нивое чинила релативно безбедним за њихово надметање. Зато су Кореја, Вијетнам, Лаос, Камбоџа, Ангола, Мозамбик, Блиски исток, Куба, Централна Америка и Авганистан постали жаришта прокси ратова, јер су то биле зоне у којима су суперсиле могле да се надмећу без преласка нуклеарног прага.⁶⁴⁴

Висок ризик од глобалне катастрофе стварао је стабилност у центру система, али је генерисао нестабилност на његовој периферији, где су суперсиле користиле широк спектар инструмената моћи – тајне операције, пропаганду, као и финансијску, материјалну, али и директну и индиректну војну помоћ прокси актерима у бројним сукобима. Иако ниског интензитета, такви сукоби нису били маргинални у стратешком смислу. Вестад (*Odd Arne Westad*) износи да је Хладни рат био глобални феномен управо зато што је вођен у Трећем свету, где су сукоби локалне природе постајали арене великих идеолошких и геополитичких борби. Тако су 1970-их година догађаји у Африци, Азији и Латинској Америци постали централни за међународне односе. Вашингтон и Москва настојали су да мењају свет како би доказали универзалност својих идеологија, док су се елите трећеразредних држава показале као плодно тле за њихово надметање. Пружајући помоћ у ширењу домена слободе или друштвене правде, обе силе су себе доживљавале као актере који истовремено подржавају природне токове светске историје и бране сопствену безбедност.⁶⁴⁵ Због тога прокси ратови Хладног рата нису били споредна последица биполарног система на његовим ободима, већ његова логична и структурна последица. Они су представљали компромис суперсила између потребе за међусобним надметањем и њиховог страха од нуклеарне катастрофе.

У контексту таквог надметања, Корејски рат (1950–1953), Рат у Вијетнаму (1965–1973) и совјетска интервенција у Авганистану (1979–1989) представљали су типичне примере прокси сукоба у којима су се САД и СССР сучељавали посредно на ободима међународног система. Ови ратови су свакако имали снажно упориште у регионалним кризама, али су њихов карактер, време одвијања и стратешки исходи били дубоко обликовани ширим геополитичким и идеолошким оквиром Хладног рата. Њима је јасно показано да надметање суперсила није остало ограничено на дипломатске, економске или информационе инструменте, већ да је, у одређеним ситуацијама, прерастало у отворено, иако просторно ограничено, војно ангажовање једне суперсиле против регионалног противника подржаног од стране друге суперсиле. Управо зато поједини аутори истичу да

⁶⁴² Према: Džozef S. Naj, *Kako razumovati međunarodne odnose: Uvod u teoriju i istoriju*, op. cit., str. 153.

⁶⁴³ Види више у: Thomas C. Schelling, *Arms and Influence*, Yale University Press, New Haven and London, 1966, pp. 1–34.

⁶⁴⁴ Види више у: Robert Jervis, *The Meaning of the Nuclear Revolution: Statecraft and the Prospect of Armageddon*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1989, pp. 19–35.

⁶⁴⁵ Према: Odd Arne Westad, *The Global Cold War: Third World Interventions and the Making of Our Times*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, pp. 4–9.

су сукоби у земљама Трећег света постали својеврсне арене за индиректно сучељавање глобалних идеологија и интереса.⁶⁴⁶

Рат у Кореји био је први велики сукоб хладноратовског периода и уједно први тест спремности САД да примене политику обуздавања комунизма војним средствима. Према Гедису, политички мотив Вашингтона у овом рату није био максималистички (неограничен политички циљ – прим. аут.), то јест уништење Северне Кореје, већ спречавање пада Јужне Кореје и очување међународног *status quo*.⁶⁴⁷ Иако америчка администрација није ушла у рат са циљем уједињења полуострва, она је ипак, након почетних војних успеха 1950. године, прихватила могућност остварења таквог циља, али под условом да се не умеша НР Кина. Међутим, безусловним прихватањем таквог циља од стране војне команде, рат је ескалирао управо у том правцу, што је довело до интервенције Кине.⁶⁴⁸ Тако је у позадини локалног сукоба САД са Пјонгјангом, према Стјуку (*William W. Stueck*), стајао шири изазов комунистичког блока, пре свега Кине, која је директном војном интервенцијом од јесени 1950. године спречила пораз Северне Кореје, док је Совјетски Савез, као индиректни учесник рата, обезбеђивао политичку и материјалну подршку, настојећи да ограничи амерички утицај у региону без уласка у отворени рат.⁶⁴⁹

Вијетнамски рат представља кључни оружани сукоб током централног периода Хладног рата, у коме су се испреплитали глобални интереси суперсила и локална револуционарна динамика постколонијалне Индокине. Логевал (*Fredrik Logevall*) наводи „да политички циљ Сједињених Држава није био уништење Северног Вијетнама као државе (неограничен политички циљ – прим. аут.), већ спречавање стварања домино ефекта - даљег ширења комунистичког утицаја у Југоисточној Азији – као и очување веродостојности америчких безбедносних обавеза према Јужном Вијетнаму и регионалним савезницима“.⁶⁵⁰ Локалну димензију сукоба у Јужном Вијетнаму носио је Вијетконг, герилски и политичко-војни покрет, дубоко укореван у друштвене структуре југа, чије је деловање, у комбинацији са подршком Северног Вијетнама, омогућило да се рат води као дуготрајан и асиметричан сукоб.⁶⁵¹ Истовремено, како наводи Вестад, иза овог локалног рата стајао је шири стратешки сукоб хладноратовског система, у оквиру кога је Ханој деловао као носилац револуционарног пројекта ослобођења на подршку Москве и Пекинга, који су обезбеђивали значајну војну, економску и дипломатску помоћ, али су своје учешће пажљиво ограничавали како би избегли ескалацију сукоба у директан рат са Сједињеним Државама.⁶⁵² Са друге стране, за Совјетски Савез и Кину подршка Северном Вијетнаму имала је шири геополитички значај као средство слабења америчког утицаја у Трећем свету, при чему је страх од неконтролисане ескалације, укључујући и нуклеарну димензију, условио да Вијетнамски рат, упркос свом интензитету и дуготрајности, остане ограничен у оквирима хладноратовског надметања.⁶⁵³

Совјетска војна интервенција у Авганистану 1979. године била је условљена дубоком унутрашњом кризом просовјетског режима у Кабулу, који је крајем седамдесетих

⁶⁴⁶ Christopher Andrew and Vasili Mitrokhin, *The World Was Going Our Way: The KGB and the Battle for the Third World*, Basic Books, New York, 2005, p. 20.

⁶⁴⁷ Према: John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*, rev. and expanded ed., Oxford University Press, Oxford, 2005, pp. 87–121.

⁶⁴⁸ Melvyn P. Leffler, *A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration, and the Cold War*, op. cit., pp. 404–406.

⁶⁴⁹ William W. Stueck, *The Korean War: An International History*, Princeton University Press, Princeton, 1995, pp. 1–15, 96–103, 127–132, 168–172.

⁶⁵⁰ Fredrik Logevall, *Choosing War: The Lost Chance for Peace and the Escalation of War in Vietnam*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1999, p. 31.

⁶⁵¹ George C. Herring, *America's Longest War: The United States and Vietnam, 1950–1975*, 6th ed., McGraw-Hill Education, New York, 2020, pp. 84–85.

⁶⁵² Према: Odd Arne Westad, *The Global Cold War: Third World Interventions and the Making of Our Times*, op. cit., pp. 158–195.

⁶⁵³ Isto, pp. 155–168.

година изгубио контролу над већим делом територије, као и совјетском перцепцијом Авганистана као дела сопствене јужне безбедносне зоне, у којој је Москва настојала да спречи преливање нестабилности ка Средњој Азији. Наиме, Демократска народна партија Авганистана, иако ослоњена на совјетску политичку и војну подршку, суочила се већ током 1978–1979. године са масовним оружаним отпором племенских и исламистичких група, изазваним радикалним реформама, репресијом и унутрашњим фракцијским сукобима, што је довело до губитка контроле над већим делом територије.⁶⁵⁴ Насупрот СССР-у, авганистански отпор добио је подршку више спољних актера: Сједињене Државе су сукоб посматрале као средство индиректног слабљења Совјетског Савеза у позној фази Хладног рата; Пакистан је интервенцију доживљавао као директну претњу сопственој безбедности и настојао да прошири свој утицај у Авганистану; док је Саудијска Арабија, из комбинације идеолошких и савезничких разлога, финансијски подржавала отпор.⁶⁵⁵ Локалну димензију сукоба носиле су муџахединске снаге као хетерогени спој авганистанских племенских и верских актера, чије је герилско ратовање, уз значајну спољну подршку, претворило сукоб у дуготрајан и асиметричан рат исцрпљивања, док су све укључене велике силе пажљиво ограничавале сопствено учешће како би избегле директну ескалацију у сукоб суперсила.⁶⁵⁶

Корејски рат, рат у Вијетнаму и совјетска интервенција у Авганистану, посматрани у целини, показују да су суперсиле, упркос изразитој војној надмоћи у односу на своје противнике, из ових сукоба изашле поражене или, у најбољем случају, са само делимично оствареним политичким циљевима. Ни у једном од наведених случајева употреба оружане силе није донела апсолутну победу великим силама. У Кореји је очуван *status quo*, али није дошло до уједињења две Кореје, што је био накнадни мотив Сједињених Држава. У Вијетнаму је америчка стратегија доживела потпуни пораз и довела до губитка савезничког режима, док је у Авганистану совјетска интервенција окончана повлачењем без стабилизације политичког поретка коме је Москва тежила. Стога, у целини гледано, исходи ових ратова указују на тренд опадања политичке корисности употребе оружане силе великих сила у дуготрајним, асиметричним и друштвено укорјењеним конфликтима хладноратовског периода.

Поред Кореје и Вијетнама, Сједињене Државе су извеле и низ војних интервенција ниског интензитета у другим земљама како би ограничиле совјетски утицај и стабилизовале пријатељске режиме, укључујући Кубу (1961), Доминиканску Републику (1965), Лаос (1964–1973), Камбоџу (1970–1973), Гренаду (1983) и Панаму (1989). Стратешки исходи ових интервенција били су различити. У Доминиканској Републици, као и у Гренади и Панами, САД су оствариле брзе војне успехе и постигле ограничене политичке циљеве без шире ескалације. Насупрот томе, интервенција на Куби и дуготрајно ангажовање у Лаосу и Камбоџи показали су јасна ограничења америчке моћи, будући да нису спречили консолидацију комунистичких режима и често су произвели дугорочну регионалну нестабилност.⁶⁵⁷ Наведени примери генерално указују да је конвенционална употреба оружане силе, за разлику од дуготрајних асиметричних сукоба, била релативно ефективна у кратким и ограниченим операцијама.

Значај војних неуспеха суперсила у Хладном рату додатно су појачавали неуспеси Француске у Првом индокинеском рату (1946–1954) и Алжирском рату (1954–1962) – сукобима којим је Париз настојао да очува колонијалну власт. У Индокини, пре свега у

⁶⁵⁴ Видети више у: Minton F. Goldman, “Soviet Military Intervention in Afghanistan: Roots & Causes”, *Polity*, Vol. 16, No. 3, 1984, pp. 384–403; Odd Arne Westad, *Isto*, pp. 327–328.

⁶⁵⁵ Види више у: Adelaide Petrov-Yoo, *Explaining America's Proxy War in Afghanistan: U.S. Relations with Pakistan and Saudi Arabia, 1979–1989*, Master's Thesis, Clark University, Worcester, Massachusetts, 2019, pp. 147–193, 194–233.

⁶⁵⁶ Artemy M. Kalinovsky, *A Long Goodbye: The Soviet Withdrawal from Afghanistan*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, 2011, pp. 10–36.

⁶⁵⁷ Према: John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*, op. cit., pp. 125–161, 197–234; Odd Arne Westad, *The Global Cold War: Third World Interventions and the Making of Our Times*, op. cit., pp. 195–233, 331–357.

Вијетнаму, али и у Лаосу и Камбоџи, Француска се суочила са Вијет Мином (*Viet Minh*), национално-ослободилачким и комунистички вођеним покретом под руководством Хо Ши Мина (*Ho Chi Minh*), који је комбиновао герилско ратовање са широком политичком мобилизацијом становништва и успео да нанесе одлучујући војни пораз француским снагама. Тај пораз довео је до распада Француске Индокине и стварања независних држава – Вијетнама, Лаоса и Камбоџе – при чему је у случају Вијетнама процес деколонизације окончан поделом земље Женевским споразумима из 1954. године.⁶⁵⁸ У Алжирском рату Француска је ратовала против Фронта националног ослобођења (*Front de Libération Nationale – FLN*), који је, ослањајући се на комбинацију герилског ратовања и политичке мобилизације, приморао Париз на повлачење и прихватање алжирске независности 1962. године.⁶⁵⁹ У оба случаја Француска је, упркос значајној војној надмоћи, била неспособна да конвенционалном употребом силе сломи друштвено дубоко укорене покрете отпора и очува жељени политички поредак.

Велика Британија је донекле представљала изузетак у односу на америчка, совјетска и француска искуства, пре свега због релативно успешних исхода војних интервенција у Малајској побуни (1948–1960) и Фокландском рату (1982). За разлику од француског неуспеха у Индокини и Алжиру, британска кампања у Малаји ослањала се на дуготрајну, интегрисану контрагерилску стратегију која је комбиновала ограничену употребу оружане силе са политичким реформама, контролом територије и придобијањем локалног становништва, што је омогућило пораз побуњеничког покрета и релативну стабилизацију колоније.⁶⁶⁰ У Фокландском рату 1982. године Лондон је успео да, у ограниченом и јасно дефинисаном међудржавном сукобу, примени значајне војне капацитете и пројектује силу на великој удаљености, повративши контролу над острвима и показавши да употреба оружане силе и даље може бити политички ефикасна када су циљеви јасни, ограничени и одвојени од сложене друштвене динамике локалних побуна.⁶⁶¹ Насупрот наведеним успесима, Суецка интервенција 1956. године показала је да Британија више није у стању да самостално делује као велика сила у условима америчко–совјетског биполаризма, означивши симболичан крај класичног колонијалног интервенционизма.⁶⁶²

4.2. Ратови великих сила у постхладноратовском периоду

4.2.1. Од униполарног ка мултиполарном поретку

Пад Берлинског зида 1989. године симболично је означио окончање Хладног рата, док су распад источног блока и формални нестанак Совјетског Савеза 1991. године представљали његов коначни, системски завршетак и слом биполарне структуре међународних односа. Док је исход Другог светског рата довео до успона две суперсиле, исход Хладног рата представљао је фундаментално другачији расплет. Један пол система – Сједињене Државе – изашао је из конфронтације као једина глобална суперсила, док је други пол – Совјетски Савез – престао да постоји као државни и геополитички субјект.

⁶⁵⁸ Видети више у: Leonard V. Smith, *French Colonialism: From the Ancien Régime to the Present*, Cambridge University Press, Cambridge, 2023, pp. 141–172.

⁶⁵⁹ Видети више у: Martin S. Alexander and J. F. V. Keiger, “France and the Algerian War: Strategy, Operations and Diplomacy”, in: Martin S. Alexander and J. F. V. Keiger (eds.), *France and the Algerian War: Strategy, Operations and Diplomacy, 1954–1962*, Frank Cass, London, Portland, 2022, pp. 1–28.

⁶⁶⁰ Према: John Newsinger, *British Counterinsurgency: From Palestine to Northern Ireland*, 2nd ed., Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2015, pp. 33–45, 59–61.

⁶⁶¹ Према: Lawrence Freedman, *The Official History of the Falklands Campaign, Vol. I, The Origins of the Falklands War*, Routledge, London and New York, 2005, pp. 1–28, 113–147.

⁶⁶² Према: Keith Kyle, *Suez: Britain’s End of Empire in the Middle East*, I.B. Tauris, London, 2011, pp. xv–xvi, 477–532.

Такав исход произвео је дубоку, али у великој мери и неочекивану трансформацију архитектуре међународног система. Наиме, иако су се током осамдесетих година 20. века уочавали индикатори кризе совјетског система, мало ко је очекивао да ће до његовог урушавања доћи тако брзо, чак и на Западу. У том контексту, Гедис каже „да почетком 1989. године нико није увиђао да су Совјетски Савез, његова империја и идеологија, а тиме и сам Хладни рат, наликовали гомили песка на ивици урушавања. Било је довољно само неколико додатних зрна да се процес покрене“.⁶⁶³

У тренуцима распада Источног блока постало је јасно да Европа више неће представљати главну геополитичку арену сукоба два супротстављена система. Процес урушавања блока започео је унутрашњим слабостима совјетске економије, структурним дефицитима планске привреде, империјалном пренапрегнутошћу и политичком ерозијом која је поткопала легитимитет комунистичких режима у источној Европи.⁶⁶⁴ У кратком временском периоду распала се целокупна архитектура моћи заснована на совјетској доминацији. Источноевропске државе прошле су кроз убрзане политичке ломове, а Варшавски пакт, као симбол војне кохезије социјалистичког блока, формално је престао да постоји 1991. године.⁶⁶⁵ Распад СССР-а у децембру те године представљао је коначни чин дезинтеграције биполарног светског поретка. Из његове структуре настало је петнаест нових држава, од којих ниједна није могла да наследи глобалне капацитете Совјетског Савеза, осим Руске Федерације, која је задржала нуклеарни арсенал и статус сталне чланице Савета безбедности, али не и упоредиве економске и идеолошке ресурсе моћи.⁶⁶⁶

Почетком деведесетих година прошлог века постало је очигледно да су Сједињене Државе остале једина глобална суперсила, без премца у било ком показатељу националне моћи. Америчка надмоћ била је резултат огромне економске базе, технолошке супериорности, најмоћније војске на свету са глобалном мрежом база и нуклеарне тријаде без равноправног ривала. Војна операција „Пустињска олуја“, спроведена 1991. године у Ираку, потврдила је ту надмоћ, показујући доминантну примену прецизног наоружања, информатичке супериорности и способности глобалне пројекције силе.⁶⁶⁷ Нестанком биполарне равнотеже успостављен је униполарни поредак, заснован на претпоставци да Сједињене Државе више немају стратешког ривала. Управо тај период Краутхамер (*Charles Krauthammer*) назива „униполарним моментом“, истичући да се ради о историјској епизоди у којој америчка моћ делује без структурних ограничења, карактеристичних за претходни систем.⁶⁶⁸ Икенбери (*G. John Ikenberry*) сматра да униполарност није била само војни и економски феномен, већ и институционални – Уједињене нације, ММФ, Светска банка и НАТО функционисали су у оквиру поретка у којем су Сједињене Државе представљале централни ослонац. Америчка доминација, према њему, била је везана за постојећи међународни институционални поредак, што је смањило отпор других држава, али је, с друге стране, омогућило стабилност униполарног система.⁶⁶⁹

Како износи Примаков (*Евгѐний Макси́мович Примако́в*), по окончању Хладног рата на Западу је, а посебно у Сједињеним Државама, интересовање за Русију почело да опада. Русија, по његовом мишљењу, напосто више није била Совјетски Савез, који је у светској политици несумњиво имао глобални значај. Западу је одговарао тежак положај Русије, тим

⁶⁶³ John Lewis Gaddis, *The Cold War: A New History*, op. cit., p. 238.

⁶⁶⁴ Види више у: Džozef S. Naj, *Kako razumevati međunarodne sukobe: Uvod u teoriju i istoriju*, op. cit., str. 175-180.

⁶⁶⁵ Види више у: Mark Kramer, “The Collapse of East European Communism and the Repercussions within the Soviet Union (Part 1)”, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 5, No. 4, 2003, pp. 178–256.

⁶⁶⁶ Према: Stephen Kotkin, *Armageddon Averted: The Soviet Collapse, 1970–2000*, Oxford University Press, Oxford, 2008, pp. 1–9, 10–30, 58–85.

⁶⁶⁷ Види више у: Lawrence Freedman, *The Evolution of Nuclear Strategy*, 3rd ed., Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2003, pp. 407–414, 445–449.

⁶⁶⁸ Charles Krauthammer, “The Unipolar Moment”, *Foreign Affairs*, Vol. 70, No. 1, Winter 1990/1991, pp. 23–33.

⁶⁶⁹ G. John Ikenberry, *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*, Princeton University Press, Princeton, 2001, pp. 215–230.

пре што је њена социјално-економска деградација била појачана њеном „безубом спољном политиком“ у првој половини 1990-их година, а чији је прокламовани циљ био улазак у „цивилизовани свет“, уз потпуно пренебрегавање руских националних интереса.⁶⁷⁰ Таква Русија, ослабљена, дезоријентисана и отуђена од саме себе, није ни издалека представљала претњу Западу. Управо зато у првим годинама након Хладног рата није дошло до обнове супарништва САД и Русије, већ до извесног приближавања две земље. О томе сведочи чињеница да је током администрације Џорџа Буша Старијег (*George Herbert Walker Bush*) и Била Клинтона (*Bill Clinton*) постојала јасна тежња САД за интеграцијом Русије у постхладноратовски поредак.⁶⁷¹

Међутим, први председник постсовјетске Русије, Борис Јељцин (*Борис Николаевич Ељцин*), настојао је да своју земљу позиционира као равноправног партнера Запада. Тако су различити погледи на природу и садржај постхладноратовског партнерства убрзо довели до постепеног удаљавања две земље. Кључни извор удаљавања представљало је ширење НАТО-а, које је у Москви доживљавано не само као безбедносни изазов, већ и као политички сигнал да Русија нема равноправно место у новом међународном поретку. Руске елите, како либералне, тако и национално оријентисане, гледале су на ширење НАТО-а као на кршење духа постхладноратовске сарадње, док је све израженији био и осећај да се Русија третира као објект западне политике, а не као коаутор нових правила међународног система. Тај осећај маргинализације био је присутан чак и међу блиским сарадницима Бориса Јељцина, што указује да је разочарање постхладноратовским поретком имало дубоко упориште у руском руководству.⁶⁷²

Акумулиране тензије између две земље добиле су замах током НАТО интервенције против Савезне Републике Југославије 1999. године. Она је у Москви доживљена као преломни тренутак у постхладноратовским односима са Западом. Наиме, за руске политичке и безбедносне елите, ова интервенција представљала је снажан политички ударац, јер је схваћена као показатељ спремности Сједињених Држава и њихових савезника да прибегну употреби оружане силе без одобрења Савета безбедности Уједињених нација. Како сведочи Талбот, у Москви је интервенција доживљена не само као конкретна безбедносна претња, већ и као нарушавање основних правила међународног поретка успостављеног након Хладног рата, при чему је улога Русије, као сталне чланице Савета безбедности, била суштински маргинализована. Догађаји у Југославији продубили су уверење руског руководства да се нови међународни поредак обликује без истинског партнерства са Русијом, као и да се постхладноратовске институције користе на начин који одражава асиметричан однос моћи, у којем Сједињене Државе имају доминантну улогу у дефинисању правила и њиховој примени.⁶⁷³ Тако је 2000. године, доласком на власт Владимира Путина (*Владимир Владимирович Путин*), неповерење према Западу довело до постепеног ревизионистичког заокрета руске спољне политике.

Након терористичких напада Ал Каиде (*Al Qaeda*) на Сједињене Државе 11. септембра 2001. године дошло је до поновне сарадње две земље. Руско руководство је донело свесну политичку одлуку да подржи америчку војну интервенцију против талибанског режима у Авганистану, укључујући одобравање транзита и логистичке подршке преко руске територије за снаге коалиције, као и прећутно прихватање америчког војног присуства у појединим државама Централне Азије. Такав приступ био је мотивисан руским безбедносним интересима у борби против транснационалног исламистичког екстремизма и перципиран као наставак сопствених искустава Русије из рата у

⁶⁷⁰ Jevgenij Primakov, *Svet bez Rusije? – Čemu vodi politička kratkovidost*, Službeni glasnik, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2010, str. 7.

⁶⁷¹ Strobe Talbott, *The Russia Hand: A Memoir of Presidential Diplomacy*, Random House, New York, 2002, pp. 3–24, 33–38, 189–214.

⁶⁷² Michael McFaul, *Russia's Unfinished Revolution: Political Change from Gorbachev to Putin*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2001, pp. 133–151, 146–149.

⁶⁷³ Према: Strobe Talbott, *Isto*, pp. 298–331.

Авганистану и сукоба у Чеченији.⁶⁷⁴ Међутим, ова сарадња није подразумевала стратешко партнерство дугорочног карактера. Како наводи Герман (*Tracey German*), иако је Москва након 11. септембра толерисала успостављање америчког војног присуства у Централној Азији, као изузетка условљеног борбом против тероризма, овај уступак није подразумевао дугорочно стратешко прихватање америчког позиционирања у региону. Каснија америчка политика, обележена растућим унилатерализмом и игнорисањем руских статусних и безбедносних интереса, допринела је брзој ерозији партнерства и учврстиле перцепцију Москве да се привремена сарадња трансформише у структурно потискивање Русије из сопственог стратешког окружења.⁶⁷⁵

Односи Сједињених Држава и Русије постају озбиљно нарушени услед америчке интервенције у Ираку 2003. године. Према Ангели Стент (*Angela E. Stent*), Москва се, заједно са Француском и Немачком, јасно противила рату, истичући да интервенција нема мандат СБ УН-а и да доктрина превентивног рата подрива темеље међународног права. Америчка одлука да делује без одобрења СБ УН-а, у Русији је доживљена као потврда унилатерализма Сједињених Држава и као наставак униполарне праксе примене силе, започете НАТО интервенцијом против Савезне Републике Југославије 1999. године.⁶⁷⁶ Како Фридман наводи, многи Руси били су шокирани начином на који су Сједињене Државе и њихови савезници поступали према Ираку и Србији, чак и када су признавали одговорност Садама Хусеина (*Sadam Husein Abd al-Madżid al-Tikriti*) и Слободана Милошевића. Интервенције НАТО-а против Југославије и Ирака, у Москви су схваћене као доказ селективне примене међународних норми и симбол униполарне доминације Запада, што је значајно допринело расту руске несигурности.⁶⁷⁷

Осећај руске маргинализације постепено се акумулирао у постхладноратовском поретку и све израженије артикулисао кроз критику према Западу. Најдиректнији политички израз тог незадовољства био је приметан у говору Владимира Путина на Минхенској безбедносној конференцији 2007. године, који се у литератури често тумачи као симболичка прекретница у односима Русије и Запада. У том обраћању, Путин је отворено оспорио легитимитет униполарног поретка, указујући на проблем ширења НАТО-а, једнострано деловање Сједињених Држава и ерозију међународног права, као кључног проблема постхладноратовске безбедносне архитектуре. Нагласио је да је једнополарни поредак не само неприхватљив, већ и немогућ. Минхенски говор није означио нагли заокрет руске спољне политике, али је указао на дуготрајно незадовољство Русије. Напросто, Западу је пружен јасан сигнал да Русија више не прихвата улогу периферног актера у поретку након Хладног рата.⁶⁷⁸ Тиме је Путин симболично означио крај релативно кратке ере међународног поретка, кога је Краутхамер назвао униполаризмом, и најавио повратак стратешке конкуренције и надметања великих сила.

Средином прве деценије 21. века постајало је све јасније да се америчка униполарна предност суочавала са растућим ограничењима. Продужени и ресурсно интензивни ангажмани Сједињених Држава у ратовима у Авганистану (2001-2021) и Ираку (2003-2011) указивали су на проблеме прекомерног растезања моћи, док су истовремено економски успон Кине и постепена војно-стратешка консолидација Русије подстицали обнову балансирања у међународном систему. Према Позену, униполарна доминација САД није обезбедила трајну стабилност, већ је генерисала реакцију других великих сила, усмерену на ограничавање америчке способности неоспорне пројекције силе. У том контексту, Кина је,

⁶⁷⁴ Isto, pp. 413-415.

⁶⁷⁵ Tracey German, "From Cooperation to Confrontation: U.S.-Russia Relations since 9/11", *International Politics*, Vol. 61, 2024, pp. 567-586.

⁶⁷⁶ Angela E. Stent, *The Limits of Partnership: U.S.-Russian Relations in the Twenty-First Century*, Princeton University Press, Princeton, 2014, pp. 82-96.

⁶⁷⁷ Lawrence Freedman, *The Evolution of Nuclear Strategy*, op. cit., pp. 417-418.

⁶⁷⁸ Према: Richard Sakwa, "New Cold War or Twenty Years' Crisis? Russia and International Politics", *International Affairs*, Vol. 84, No. 2, 2008, pp. 241-267.

кроз развој војних способности настојала да смањи америчку слободу деловања у кључном стратешком простору западног Пацифика, док је Русија, развојем и модернизацијом конвенционалних и нуклеарних снага, настојала да оспори америчку доминацију у сопственом регионалном окружењу.⁶⁷⁹ Ови процеси указивали су на чињеницу да се међународни систем постепено, али сигурно, кретао ка мултиполарнијој структури, у којој су Сједињене Државе остајале најмоћнији појединачни актер, али више не и неоспорни центар глобалне моћи.

Подстакнута неповерењем према Западу, Русија није реаговала искључиво војним балансирањем, већ је приступила широј стратегији јачања политичких, економских и безбедносних веза са источним центрима моћи. Циљ је био умањење зависности од западних економских институција и тржишта, као и јачање сопствене економске и политичке позиције у настајућем мултиполарном поретку. Кључно место у том процесу било је продубљивање односа са Кином, као и сарадња са Индијом, Бразилом и другим државама у успону. Формирање економског формата БРИКС 2008. године, уз јачање улоге ШОС-а, основане 2001. године и ОДКБ-а, организације основане годину дана касније, представљали су централне инструменте ове стратегије. Иако оквири ових организација нису били замишљени као класични војно-политички савези, попут НАТО-а, они су Русији омогућили развој алтернативних облика економске, политичке и безбедносне сарадње, засноване на принципима суверенитета, немешања у послове других земаља и одбацивања униполарне хијерархије.

4.2.2. Циљеви и исходи ратова Сједињених Држава и Русије након Хладног рата

4.2.2.1. Постхладноратовска ратна пракса

У постхладноратовском периоду, практично осим Русије, ниједна друга велика сила није водила ратове самостално. Од Првог заливског рата (1991), преко рата у Авганистану (2001–2021), до рата у Ираку (2003–2011), Сједињене Државе су водиле ратове у оквиру широких међународних коалиција. Међутим, иако формално коалиционог карактера, у свим тим ратовима чињеница је да су САД имале лидерску улогу, будући да су дефинисале политичке циљеве и обезбеђивале кључне војне, дипломатске, обавештајне и логистичке ресурсе. С друге стране, америчка војна ангажовања у Сомалији (1992–1993), Југославији (1999), Либији (2011), као и у Сирији (од 2014), не могу се сматрати класичним ратовима, већ ограниченим војним операцијама, уз доминантно ослањање на употребу ваздушне силе и ограничено копнено присуство. Посматрано из тог угла, ратом се не може сматрати ни руско војно ангажовање у Сирији (од 2015).

У односу на Сједињене Државе и Русију, војно ангажовање других сила у постхладноратовском периоду потпуно је занемарљиво. Самосталне војне операције Француске у појединим афричким земљама – Чаду (1990–1994), Централноафричкој Републици (1996–1997), Обали Слоноваче (2002–2004; 2011) и Малију (2013–2022) – не могу се сматрати ратовима пуног спектра. Њих је примереније дефинисати као војне интервенције ограничене како по циљу, тако и по интензитету примене силе. Војно ангажовање Велике Британије у овом периоду ограничено је, пре свега, учешћем у међународним коалицијама, најчешће предвођеним Сједињеним Државама. У целини посматрано, наведене чињенице указују на јединствени положај Русије, као једине велике силе која је у овом периоду водила самосталне ратове, као и на специфичну улогу

⁶⁷⁹ Према: Barry R. Posen, "From unipolarity to multipolarity: transition in sight?", in: G. John Ikenberry, Michael Mastanduno and William C. Wohlforth (eds.), *International Relations Theory and the Consequences of Unipolarity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, pp. 317-341.

Сједињених Држава, као коалиционог лидера у ратној пракси других великих сила постхладноратовског доба.

У погледу циљева америчких војних ангажмана у овом периоду, за њих је карактеристичан изразито изражен несклад између формално декларисаних политичких циљева и суштинских разлога због којих су војне операције покретане. Наиме, по завршетку Хладног рата, САД су деловале у условима униполарне констелације моћи, без присуства ривалског блока, који би могао да ограничи њихову слободу деловања. То им је омогућило покретање војних интервенција у кризним подручјима широм света, под различитим нормативним, хуманитарним и безбедносним оправдањима.⁶⁸⁰ Анализа ових интервенција, према Волту, указује на образац по коме су формални политички циљеви САД често оправдавани кроз међународне институције, посебно кроз Савет безбедности УН, док су прави мотиви били повезани са настојањем да се ојача њихова глобална доминација.⁶⁸¹ Поред тога, ова анализа указује да почетни војни успеси САД нису нужно водили ка одрживим жељеним политичким исходима. Стратегије САД често су прецењивале политичку корисност употребе оружане силе, занемарујући дубље структурне слабости држава и региона у којима је интервенисано, чиме су уједно ограничавани и стварни негативни ефекти њене употребе.⁶⁸²

Руске постхладноратовске интервенције у Чеченији, Грузији, Сирији и Украјини могу се посматрати као различите манифестације исте стратешке логике засноване на циљевима очувања државног интегритета, повратку статуса велике силе и очувању доминантног утицаја у постсовјетском простору. Први и Други чеченски рат били су усмерени на спречавање унутрашње фрагментације и очување територијалне целовитости Руске Федерације, при чему је други сукоб означио и консолидацију централне власти и обнову способности државе да монополише употребу силе. Рат са Грузијом 2008. године представљао је први отворени покушај Москве да оружаном силом заустави ширење западних безбедносних структура и потврди постсовјетски простор као зону својих привилегованих интереса. Интервенција у Сирији, иако географски изван тог простора, имала је кључну функцију демонстрације обновљене способности Русије за пројекцију силе и повратак у ред великих сила, док рат у Украјини представља синтезу наведених интереса – борбу за стратешку дубину, ограничење западног утицаја и редефинисање постхладноратовског европског безбедносног поретка.

4.2.2.2. Циљеви и исходи америчких војних интервенција

Интервенција у Сомалији (операција *Restore Hope*) била је прва велика међународна хуманитарна операција постхладноратовског доба, спроведена под вођством Сједињених Држава и мандатом Уједињених нација. Декларисани амерички циљеви, дефинисани резолуцијама Савета безбедности УН бр. 794 и 814, обухватали су спречавање глади, обезбеђивање сигурног окружења за доставу хуманитарне помоћи и подршку обнови основних институција државе.⁶⁸³ Међутим, интервенција је истовремено одражавала и шири контекст настајања новог концепта америчког интервенционизма након Хладног рата, у оквиру кога је Сомалија послужила као тест за проверу способности Сједињених Држава за брзу пројекцију силе и демонстрацију моралног и политичког лидерства у условима институционалног колапса.⁶⁸⁴ Исход операције био је неповољан за америчку

⁶⁸⁰ Charles Krauthammer, "The Unipolar Moment", op. cit., pp. 23–33.

⁶⁸¹ Stephen M. Walt, *Taming American Power: The Global Response to U.S. Primacy*, W. W. Norton, New York, 2005, pp. 41, 146–149.

⁶⁸² Lukas Milevski, *The Evolution of Modern Grand Strategic Thought*, op. cit., pp. 137–141.

⁶⁸³ Према: United Nations Security Council, "Resolution 794", December 3, 1992; United Nations Security Council, "Resolution 814", March 26, 1993.

⁶⁸⁴ Према: John L. Hirsch and Robert B. Oakley, *Somalia and Operation Restore Hope: Reflections on Peacemaking and Peacekeeping*, United States Institute of Peace Press, Washington, D.C., 1995, pp. vii–xv.

страну. Након пораза од снага Сомалијске националне алијансе (*Somali National Alliance – SNA*) у бици за Могадиш октобра 1993. године, Сједињене Државе су се повукле из Сомалије, док су прокламовани циљеви стабилизације и изградње државних институција остали неостварени.⁶⁸⁵

Први заливски рат 1991. године (операције *Desert Shield* и *Desert Storm*) представља један од ретких постхладноратовских сукоба у којем су формално артикулисани политички циљеви у великој мери били остварени. У складу са резолуцијама Савета безбедности УН бр. 660, 678 и 687, циљеви међународне коалиције, предвођене Сједињеним Државама, били су повлачење ирачких снага из Кувајта, обнова његовог суверенитета и успостављање регионалне стабилности.⁶⁸⁶ Међутим, иза наведених циљева, како наводе Фридман и Карш (*Efraim Karsh*), стајали су снажни геополитички мотиви Сједињених Држава – спречавање Ирака да контролише значајан део светских резерви нафте, заштита савезничких монархија у Персијском заливу и демонстрација америчке војне и политичке надмоћи у раној фази униполарног поретка.⁶⁸⁷ Ограниченост политичких циљева омогућила је успешну конверзију војне силе у жељени политички резултат, што овај сукоб несумњиво издваја од већине других америчких интервенција у постхладноратовском периоду. Наиме, формално постављени циљеви рата су остварени, али многи аутори сматрају да је исход рата политички непотпун. Наиме, иако је Кувајт ослобођен, режим Садам Хусеина остао је на власти, не због војне немоћи коалиције, већ као последица свесне политичке одлуке да се избегне окупација Ирака и ризик од распада државе.⁶⁸⁸ Тако је војна победа, како примећује Бачевић (*Andrew J. Bacevich*), „обезбедила краткорочну стабилизацију региона, али је ирачко питање остало политички нерешено, стварајући услове за дуготрајну кризу, која ће коначно кулминирати Другим заливским ратом 2003. године“.⁶⁸⁹

Војна интервенција НАТО против Савезне Републике Југославије 1999. године (операција *Allied Force*), предвођена Сједињеним Државама, представља прекретницу у легитимацији хуманитарне употребе силе без мандата Савета безбедности Уједињених нација. Како истичу Далдер (*Ivo H. Daalder*) и О’Хенлон (*Michael E. O’Hanlon*), „Косово (јужна српска покрајина Косово и Метохија – прим. аут.) је у западној перцепцији посматрано као потенцијално жариште у нестабилном региону, чија би ескалација могла произвести шире безбедносне последице, због чега је употреба силе сматрана нужном“.⁶⁹⁰ Стога су декларисани политички циљеви операције били заустављање масовних кршења људских права на Косову и Метохији, спречавање хуманитарне катастрофе и приморавање Београда да прихвати план из Рамбујеа, који је предвиђао повлачење југословенских безбедносних снага и распоређивање међународних трупа.⁶⁹¹ Ипак, како наводи Фридман, „суштински мотиви интервенције били су сложенији и превасходно повезани са питањима кредибилитета и репутације НАТО-а у постхладноратовском поретку“.⁶⁹² Исход

⁶⁸⁵ Robert G. Patman, “The Roots of Strategic Failure: The Somalia Syndrome and Al Qaeda’s Path to 9/11”, *International Politics*, Vol. 52, No. 1, 2015, pp. 92–99.

⁶⁸⁶ Према: United Nations Security Council, “Resolution 660”, August 2, 1990; United Nations Security Council, “Resolution 678”, November 29, 1990; United Nations Security Council, “Resolution 687”, April 3, 1991.

⁶⁸⁷ Према: Lawrence Freedman and Efraim Karsh, *The Gulf Conflict, 1990–1991: Diplomacy and War in the New World Order*, Princeton University Press, Princeton, 1993, pp. xxix–xxxiv, 95–109, 180–188.

⁶⁸⁸ Isto, pp. 410–418.

⁶⁸⁹ Andrew J. Bacevich, *America’s War for the Greater Middle East: A Military History*, Random House, New York, 2016, p. 130.

⁶⁹⁰ Ivo H. Daalder and Michael E. O’Hanlon, *Winning Ugly: NATO’s War to Save Kosovo*, Brookings Institution Press, Washington, D.C., 2000, pp. 24–25.

⁶⁹¹ Према: Bruno Simma, “NATO, the UN and the Use of Force: Legal Aspects”, *European Journal of International Law*, Vol. 10, No. 1, 1999, pp. 1–22; Marc Weller, “The Rambouillet Conference on Kosovo”, *International Affairs*, Vol. 75, No. 2, 1999, pp. 211–251.

⁶⁹² Према: Lawrence Freedman, “Victims and Victors: Reflections on the Kosovo War”, *Review of International Studies*, Vol. 26, 2000, pp. 336–338; NATO, “Kosovo Air Campaign (March–June 1999)”, NATO, updated October 21, 2024, доступно на: https://www.nato.int/en/what-we-do/operations-and-missions/kosovo-air-campaign-march-june-1999?utm_source=chatgpt.com, приступљено: 10.12.2025.

интервенције био је ограничен. Повлачење југословенских снага и успостављање међународне мисије јесу остварени, али дугорочна политичка стабилизација региона остала је недовршена услед нерешеног статуса Косова и трајне геополитичке поларизације. Стога се, према Фридману, „НАТО интервенција може оценити као ограничен успех, који је очувао кредибилитет Алијансе, али није довео до трајне стратешке победе, јер је регион и даље остао нестабилан“.⁶⁹³

Интервенција у Авганистану 2001. године (операција *Enduring Freedom*), спроведена у време администрације Џорџа В. Буша Млађег (*George W. Bush*), започета је као одговор на нападе Ал Каиде на САД 11. септембра те године. Она је означила почетак глобалне борбе против тероризма (*GWOT*), као новог легитимишућег оквира употребе америчке војне силе у постхладноратовској ери. У првој фази интервенције (октобар–крај 2001), декларисани политички циљ међународне коалиције, предвођене САД, био је уништење Ал Каиде, што је председник Буш јасно артикулисао у говору пред Конгресом 20. септембра 2001. године.⁶⁹⁴ Иако интервенција није имала експлицитно одобрење Савета безбедности УН за употребу силе, њена легитимација је заснована на позивању на право на индивидуалну и колективну самоодбрану из Члана 51 Повеље УН, што је индиректно потврђено резолуцијама СБ УН бр. 1368 и 1373, усвојеним након напада 11. септембра.⁶⁹⁵ Сузбијање глобалног тероризма свакако је представљало легитимно оправдање америчке интервенције, али оно није чинило једини циљ америчке стратегије. У позадини таквог циља, ипак, налазио се знатно шири геополитички интерес Вашингтона, који се огледао у тежњи за успостављањем дугорочног стратешког присуства у Централној Азији. Управо та димензија америчке интервенције изазвала је подозрење Русије, али и Кине, Ирана, централноазијских држава, па чак и Пакистана, као блиског америчког савезника. Наведене земље доживљавале су америчко присуство као елемент дугорочног геополитичког преобликовања региона, што је временом допринело јачању регионалних безбедносних формата и ерозији подршке америчком војном присуству у Авганистану.⁶⁹⁶

Смена талибанског режима, као политички циљ операције, постављен је накнадно у почетној фази њеног одвијања. Тако је комбинацијом ваздушних удара, деловања специјалних снага и ослањањем на Северну алијансу, талибански режим, који је пружао уточиште припадницима Ал Каиде, за релативно кратко време сломљен, што је пропраћено падом Кабула новембра 2001. године и формирањем привремене власти. У другој фази интервенције (2002–2021) претходни политички циљеви проширени су на стабилизацију земље, изградњу демократских институција и дуготрајан процес изградње државе (*nation-building*)⁶⁹⁷, што је у суштини одражавало потребу Сједињених Држава да консолидује стање у земљи након пада талибанског режима, а с друге стране, њихову намеру да ојачају свој утицај у Централној Азији у условима све израженије конкуренције са Русијом, Кином и Ираном.⁶⁹⁸ Међутим, у тој фази дошло је до појаве јаза између декларисаних политичких циљева и реалних стратегијских способности. Интервенција је прерасла из ограничене антитерористичке операције у дуготрајну контрапобуњеничку кампању (*COIN*). Слабост централних институција и корупција унутар нове авганистанске власти, у комбинацији са

⁶⁹³ Lawrence Freedman, *Isto*, pp. 356–357.

⁶⁹⁴ Према: George W. Bush, “Address to a Joint Session of Congress and the American People”, September 20, 2001, The White House, Washington, D.C., George W. Bush Presidential Archives, доступно на: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html>, приступљено: 07.09.2025.

⁶⁹⁵ Према: United Nations Security Council, “Resolution 1368”, September 12, 2001; United Nations Security Council, “Resolution 1373”, September 28, 2001.

⁶⁹⁶ Види више у: Martha Brill Olcott, *Central Asia’s Second Chance*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C., 2005, pp. 1–18, 52–76, 173–195.

⁶⁹⁷ Види више у: James F. Dobbins, John G. McGinn, Keith Crane, Seth G. Jones, Rollie Lal, Andrew Rathmell, Rachel Swanger and Anga Timilsina, *America’s Role in Nation-Building: From Germany to Iraq*, RAND Corporation, Santa Monica, 2003, pp. 129–147.

⁶⁹⁸ Svante E. Cornell, “The United States and Central Asia: In the Steppes to Stay?”, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 17, No. 2, 2004, pp. 240–242, 244–246.

јаким утицајем локалних религијских и етничких лидера, омогућили су обнову снаге и све јачи отпор талибанског покрета.⁶⁹⁹ Тако је уместо трајне стабилизације, Авганистан постао простор дуготрајног исцрпљивања Сједињених Држава. Услед растућих трошкова и изостанка политичких добитика, америчке снаге су се повукле 2021. године.

Други заливски рат (операција *Iraqi Freedom*), односно америчка инвазија на Ирак 2003. године, представљао је најамбициознију војну интервенцију у време администрације Џорџа В. Буша, будући да је подразумевала не само свргавање Садамовог режима, већ и дубоку трансформацију политичког и друштвеног поретка Ирака. Такође, реч је и о најспорнијој америчкој интервенцији, с обзиром на то да је покренута не само без одобрења Савета безбедности УН, већ и на основу обавештајних података, који су се убрзо показали нетачним. На темељу таквих података, формулисан је политички циљ интервенције, који је подразумевао отклањање безбедносне претње коју је, према тврдњама америчке администрације, представљао ирачки режим. Као кључни разлози таквог циља наведено је поседовање оружја за масовно уништење, као и наводне везе Садамовог режима са терористичким организацијама.⁷⁰⁰ Међутим, бројне анализе указују да је у позадини декларисаног политичког циља, интервенција имала шири геополитички контекст. Како наводи Хајнбуш (*Raymond Hinnebusch*), Ирак је посматран као средство преобликовања блискоисточног поретка, тачније као место учвршћивања америчког војног присуства у стратешки и енергетски кључном региону, као и простор редефинисања односа снага у региону, укључујући и позицију Ирана.⁷⁰¹

Током прве, иницијалне фазе интервенције (март–мај 2003), примарни циљ рата – свргавање режима Садама Хусеина – остварен је у кратком року, што је симболично потврђено проглашењем краја великих борбених операција 1. маја 2003. године.⁷⁰² Међутим, војни успех није био праћен адекватном стратегијом за постконфликтну стабилизацију Ирака, што је онемогућило превођење војне победе у одрживи стратегијски ефекат. Након свргавања режима није успостављена суверена национална власт, већ је земља стављена под директну окупациону управу привремене коалиционе администрације, уз распуштање постојећих државних институција, док је ограничени пренос власти уследио тек у јуну 2004. године. Демократски изабрана власт успостављена је након избора 2005. године.⁷⁰³ У таквим околностима, Ирак је убрзо упао у спиралу секташког насиља и унутрашњег конфликта. Истовремено, већ током 2003. и 2004. године, развио се организовани оружани отпор према америчким и коалиционим снагама, укључујући деловање огранка Ал Каиде у Ираку под вођством Абу Мусаба ал-Заркавијем (*Abu Musab al-Zarqawi*), чије је насиље, поред напада на окупационе снаге, било усмерено и против шиитског становништва.⁷⁰⁴ Тиме је друга фаза рата (2003–2011) обележена америчком окупацијом, контрапобуњеничким операцијама и неуспелим покушајима изградње државних институција.

⁶⁹⁹ Према: Seth G. Jones, *In the Graveyard of Empires: America's War in Afghanistan*, W. W. Norton, New York, 2009, pp. xxxi, 191, 315–316.

⁷⁰⁰ George W. Bush, "Operation Iraqi Freedom: Address the Nation", March 19, 2003. The White House Presidential Archives, доступно на: https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030319-17.html?utm_source=chatgpt.com, приступљено: 08.10.2025.

⁷⁰¹ Raymond Hinnebusch, "The US Invasion of Iraq: Explanations and Implications", *Critical Middle Eastern Studies*, Vol. 16, No. 3, 2007, pp. 209–228.

⁷⁰² Према: George W. Bush, "President Bush Announces Major Combat Operations in Iraq Have Ended", May 1, 2003, The White House, Washington, D.C., George W. Bush Presidential Archives, доступно на: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/05/20030501-15.html>, приступљено: 11.11.2025.

⁷⁰³ Види више у: James F. Dobbins, John G. McGinn, Keith Crane, Seth G. Jones, Rollie Lal, Andrew Rathmell, Rachel Swanger and Anga Timilsina, *America's Role in Nation-Building: From Germany to Iraq*, op. cit., pp. 167–222.

⁷⁰⁴ Kennet Katzman, "Al Qaeda in Iraq: Assessment and Outside Links", CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington, DC, August 15, 2008.

У почетној постинвазионој етапи (2003–2004), дефинисани су политички циљеви Сједињених Држава који су обухватили брзу стабилизацију земље, изградњу демократских институција и трансформацију Ирака у стабилног и прозападног регионалног актера. Међутим, са ескалацијом побуне и секташког насиља, ови циљеви су током 2004–2006. године постепено ревидирани, при чему се фокус померио са демократизације на безбедност и основну стабилизацију, са државне изградње на контрагерилске операције, и са визије „новог Ирака“ на спречавање потпуног институционалног и безбедносног колапса државе. Током етапе у периоду 2007–2008. године, политички циљ је додатно сужен и преобликован у настојање да се краткорочно смањи ниво насиља и стабилизују кључне урбане зоне, како би се створили ограничени услови за функционисање ирачких институција, без амбиције дубоке демократске трансформације. У завршној етапи током периода 2009–2011. године, у контексту намере постепеног повлачења америчких снага, политички циљеви су сведени на пренос безбедносне одговорности на ирачке снаге и контролисани излазак из конфликта, при чему је очување минималне стабилности и избегавање потпуног колапса постало важније од остварења раније прокламованих политичких.⁷⁰⁵

У складу са редукацијом политичких циљева, операција *Operation Iraqi Freedom* званично је окончана 31. августа 2010. године и замењена операцијом *Operation New Dawn*, чиме је означен крај борбених операција Сједињених Држава у Ираку и прелазак на ограничену саветодавну мисију усмерену на подршку ирачким снагама. Повлачењем последњих америчких трупа у децембру 2011. године окончан је скоро деветогодишњи војни ангажман САД у Ираку, чиме је формално окончан сукоб без остварења раније дефинисаних политичких циљева.⁷⁰⁶ Сједињене Државе, дакле, нису успеле да остварену војну победу и дуготрајно присуство преточе у стабилан и одржив политичко-безбедносни поредак. У таквом амбијенту створени су услови за развој побуњеничких и терористичких група које су, након повлачења америчких снага, кулминирале успоном транснационалне терористичке организације Исламска држава (*Islamic State*) у периоду 2013–2014. године.

Интервенција у Либији 2011. године (операција *Odyssey Dawn/NATO Unified Protector*), вођена у време администрације Барака Обаме (*Barack Hussein Obama*), представља последњи велики пример западног интервенционизма мотивисаног хуманитарном реториком. Декларисани политички циљеви били су заштита цивила и спречавање масакра, како је предвиђено Резолуцијом СБ УН бр. 1973, која је дозволила све неопходне мере, укључујући успостављање зоне забране лета.⁷⁰⁷ Међутим, суштински, геополитички мотиви, како сматрају Игве (*Stanley Chinedu Igwe*) и други аутори, укључивали су очување кредибилитета НАТО у тренутку одвијања Арапског пролећа, ограничење руско-кинеског утицаја у Северној Африци и подршку ширем процесу трансформације ауторитарних режима у региону.⁷⁰⁸

Према Далдеру (*Ivo H. Daalder*) и Ставридису (*James G. Stavridis*), Сједињене Државе нису ангажовале копнене борбене снаге током интервенције, ограничавајући своје учешће на ваздушне и поморске ударе, обавештајну подршку и командно-контролне капацитете, уз свесно избегавање дугорочног копненог ангажмана и преузимања одговорности за постконфликтну стабилизацију.⁷⁰⁹ Ово је била свесна политичка одлука

⁷⁰⁵ Види више у: James F. Dobbins, John G. McGinn, Keith Crane, Seth G. Jones, Rollie Lal, Andrew Rathmell, Rachel Swanger and Anga Timilsina, *Isto*, pp. 167-222.

⁷⁰⁶ Donna Miles, “U.S. combat mission ends in Iraq, Obama says”, American Forces Press Service, September 1, 2010, доступно на: https://www.army.mil/article/44534/u_s_combat_mission_ends_in_iraq_obama_says?utm_source=chatgpt.com, приступљено: 09.10.2025.

⁷⁰⁷ United Nations Security Council, “Resolution 1973”, 17 March, 2011.

⁷⁰⁸ Stanley Chinedu Igwe, Mohamad Ainuddin Iskandar Lee Abdullah, Iskandar Lee and Sherko Kirmanj, “An Assessment of the Motivations for the 2011 NATO Intervention in Libya and Its Implications for Africa”, *Canadian Social Science*, Vol. 13, No. 4, 2017, pp. 1–12.

⁷⁰⁹ Ivo H. Daalder and James G. Stavridis, “NATO’s Victory in Libya: The Right Way to Run an Intervention”, *Foreign Affairs*, Vol. 91, No. 2, 2012, pp. 2-7.

америчке администрације, како би се избегла негативна искустава из претходних интервенција, пре свега дуготрајних копнених окупација и побуњеничких ратова попут оних у Ираку и Авганистану.⁷¹⁰ Ни друге чланице НАТО нису распоредиле своје копнене снаге у Либији, већ се њихово ангажовање такође свело на ваздушне и поморске операције, логистичку и обавештајну подршку.⁷¹¹ Кључни носиоци копнених борбених дејстава биле су либијске побуњеничке снаге окупљене око Националног прелазног савета (NTC), које су, уз одлучујућу ваздушну подршку НАТО-а, заузеле Триполи и довеле до слома Гадафијевог режима.⁷¹²

Исход интервенције у Либији био је негативан за западне силе у политичком и геополитичком смислу. Како износи Куперман (*Alan J. Kuperman*), иако је интервенција довела до елиминације Гадафијевог режима, изостанак контроле над постконфликтним развојем Либије подрио је кредибилитет западног интервенционизма, посебно наратив о хуманитарној одговорности. Уместо стабилне транзиције, настала је нефункционална држава, што је довело до дуготрајне безбедносне нестабилности у Северној Африци, ширења оружја и милитантних група, као и пораста миграционих притисака ка Европи.⁷¹³ Истовремено, либијски случај је ојачао скептицизам Русије и Кине према западним интервенцијама, доприносећи блокади сличних иницијатива у Савету безбедности УН, што је било евидентно у случају Сирије.⁷¹⁴

4.2.2.3. Циљеви и исходи руских војних интервенција

Први чеченски рат био је, пре свега, усмерен на очување државног интегритета и спречавање даље фрагментације Руске Федерације. У контексту дубоке институционалне кризе деведесетих година, како наводи Хјуз (*James Hughes*), Москва је ситуацију у Чеченији доживљавала као егзистенцијалну претњу државном интегритету. Наиме, агресивно и сепаратистичко деловање чеченског лидера, Џохара Дудајева (*Джохар Мусаевич Дудаев*), сматрано је директном претњом руском суверенитету. Стога је покушај сепаратизма морао бити сузбијен, јер би, у супротном, могао да подстакне домино-ефекат сецесионистичких захтева у другим етнички и политички нестабилним републикама, и то не само на Северном Кавказу, већ и у Татарстану и Башкортостану.⁷¹⁵ Насупрот такве претње Москва је дефинисала политички циљ као очување територијалне целовитости и спречавање даљег слабљења државе.⁷¹⁶

У погледу употребе оружане силе, Први чеченски рат представља јасан пример неуспешне примене војноцентричне стратегије, будући да, упркос апсолутној војној надмоћи, није успела да достигне жељени политички исход. Током рата Москва је употребљавала силу на начин који је био доминантно конвенционалан и оријентисан ка физичком слому противника, ослањајући се на масовну употребу артиљерије и ваздушних удара у настојању да брзо успостави контролу над територијом и кључним урбаним центрима. Како наводи Крамер (*Mark Kramer*), таква примена силе била је неприлагођена захтевима унутрашњег, асиметричног сукоба, а додатно је била оптерећена

⁷¹⁰ Barack Obama, "Remarks by the President on the Situation in Libya", Office of the Press Secretary, The White House, March 18, 2011, доступно на: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/03/18/remarks-President-situation-libya>, приступљено: 11.11.2025.

⁷¹¹ Alan J. Kuperman, "A Model Humanitarian Intervention? Reassessing NATO's Libya Campaign", *International Security*, Vol. 38, No. 1, 2013, pp. 105–136.

⁷¹² Ivo H. Daalder and James G. Stavridis, "NATO's Victory in Libya: The Right Way to Run an Intervention", *Isto*, pp. 2–7.

⁷¹³ Alan J. Kuperman, *Isto*, pp. 105–136.

⁷¹⁴ Alex J. Bellamy and Paul D. Williams, "The New Politics of Protection? Côte d'Ivoire, Libya and the Responsibility to Protect", *International Affairs*, Vol. 87, No. 4, 2011, pp. 825–850.

⁷¹⁵ James Hughes, "Chechnya: The Causes of a Protracted Post-Soviet Conflict", *Civil Wars*, Vol. 4, No. 4, 2001, p. 26.

⁷¹⁶ Matthew Evangelista, "Chechnya's Russia Problem", *Current History*, Vol. 102, No. 666, 2003, pp. 314–315.

нефункционалном командом, слабом координацијом између оружаних снага, полиције и безбедносних служби, као и ограниченем политичком контролом над војним операцијама. Последица је била масовно разарање и велики број цивилних жртава, нарочито током борби за Грозни, при чему ни бројчана надмоћ ни интензитет употребе силе нису довели до слома побуњеничког отпора, већ су допринели његовом прилагођавању и продужавању сукоба. Уместо да изолује побуњеничко руководство и разгради његову друштвену подршку, руска стратегија је прекомерном силом произвела потпуно супротан ефекат, јачајући локални отпор и омогућавајући ратним командантима да се позиционирају као заштитници чеченског друштва од федералне репресије.⁷¹⁷ Такав начин употребе силе подрио је легитимитет Москве, допринео ерозији државног ауторитета и на крају резултирао прихватањем стања *de facto* сецесије кроз Хасавјуртски споразум из 1996. године.⁷¹⁸ Неуспех Русије у овом рату, дакле, није био резултат недостатка војних ресурса, већ неодговарајуће, конвенционалне стратегије, која није омогућила остварење основног политичког циља – обнову одрживе контроле над Чеченијом.

Други чеченски рат, како наводи Евангелиста (*Matthew Evangelista*), вођен је у политичком контексту који је обележио исход Првог чеченског рата, окончаног понижавајућим поразом за Москву, који је оставио Чеченију ван ефективне руске контроле, као и у околностима смене политичког руководства у Кремљу, односно доласка Путина на чело руске извршне власти. У таквим условима, иако је очување територијалне целовитости Руске Федерације остало кључни политички циљ, руска влада је након 1999. године интервенцију у Чеченији оправдавала превасходно као одговор на тероризам и претње унутрашњој безбедности државе, при чему су чеченски побуњеници представљани као део шире мреже исламског екстремизма, укључујући и наводне везе са терористичким организацијама попут Ал Каиде. Тиме је чеченски конфликт у Другом рату уоквирен пре свега као безбедносни, а не искључиво сецесионистички проблем.⁷¹⁹

За разлику од Првог, Други чеченски рат означио је почетак консолидације централне власти у Русији и обнове монопола над употребом силе на сопственој територији. Оликер (*Olga Oliker*) наводи да је у Другом чеченском рату руска команда била боље организована, пре свега кроз успостављање јединствене командне хијерархије, затим значајно унапређење координације копнених и ваздушних снага. Повећана је и ефективност у вођењу урбаних операција, што је био значајан помак у односу на искуство из Првог чеченског рата.⁷²⁰ Иако је почетна фаза сукоба подразумевала интензивну употребу ватрене моћи и значајна разарања, примена силе постепено се усмеравала на разбијање организованих оружаних структура побуњеника, а не на неселективно кажњавање друштва у целини. Истовремено, чвршћа цивилно-војна координација омогућила је да се војни успеси преводе у политичке ефекте кроз изградњу лојалних институција и нормализацију управљања. Тако је, према Баеву (*Pavel Baev*), Москва, суочена са ограничењима чисто војног решења, у другој фази чеченског конфликта све више померала тежиште са директне војне окупације ка полицијско-безбедносном управљању и ослањању на локалне, лојалне актере, пре свега кроз изградњу режима Ахмада Кадирова (*Ахмат Абдулхамидович Кадыров*). Овај приступ, иако није одмах елиминисао насиље, допринео је фрагментацији побуњеничког покрета и слабљењу његове способности да делује као јединствени политички пројекат.⁷²¹ Исход рата била је обнова ефективне контроле над Чеченијом и консолидација државног ауторитета. Тако је Русија у

⁷¹⁷ Према: Mark Kramer, "The Perils of Counterinsurgency: Russia's War in Chechnya", *International Security*, Vol 29, No. 3, Winter 2004/2005, pp. 12–18, 26–31, 41–46.

⁷¹⁸ James Hughes, *Isto*, p. 24.

⁷¹⁹ Matthew Evangelista, *Isto*, pp. 313, 315–316.

⁷²⁰ Olga Oliker, *Russia's Chechen Wars 1994–2000: Lessons from Urban Combat*, RAND Corporation, Santa Monica, 2001, pp. 49–53.

⁷²¹ Pavel Baev, "Chechnya and the Russian Military: A War Too Far?", in: Richard Sakwa (ed.), *Chechnya: From Past to Future*, Anthem Press, London, 2005, pp. 118–128.

Другом чеченском рату остварила стратешки успех не пуком применом силе, већ њеном усаглашеношћу са јасно дефинисаним политичким циљевима и применом невојних инструмената.

Кључни повод руске петодневне интервенције у Грузији августа 2008. године произилази из перцепције Русије да евроатлантско ширење у њеном суседству представља озбиљну претњу по њене интересе. Стога се шири геополитички циљ руске интервенције у Грузији може разумети као спречавање даљег приближавања ове земље Северноатлантској алијанси.⁷²² Међутим, као политички циљ наведена је заштита руских држављана и руског мировног контингента у Јужној Осетији након војног напада Грузије на ову област. Овај кратки сукоб представљао је прекретницу у постхладноратовским односима Русије и Запада, с обзиром на то да је означио напуштање дотадашње уздржаности Москве и отворену употребу војне силе против међународно признате државе. Руски напад и накнадна окупација делова грузијске територије изазвали су снажну реакцију западних држава не због саме Грузије, већ због страха да би се такав модел интервенције могао поновити и угрозити основне норме европског безбедносног поретка. У том смислу, овај рат означио је озбиљан лом у односима са Западом. Русија је јасно демонстрирала спремност да војним средствима ограничи спољнополитичку аутономију суседних држава и потврди свој статус доминантне силе у постсовјетском простору.⁷²³

Рат у Грузији био је пример брзе и одлучне употребе оружане силе којом је Москва демонстрирала обновљену спремност да војним средствима брани своје интересе у постсовјетском простору. Након потискивања грузијских снага из Јужне Осетије, руске снаге су наставиле продор у територију Грузије, заузимајући кључни град Гори и главну саобраћајницу на правцу исток-запад, успостављајући поморску блокаду луке Поти и систематски уништавајући грузијску војну инфраструктуру. Тиме је руска интервенција прерасла у широку прекограничну војну операцију. Од само неколико дана руске снаге поразиле су грузијску војску и запретиле освајањем престонице Тбилисија. То јасно указује на офанзивни и принудни карактер кампање. Након прекида ватре 13. августа 2008. године, уз посредовање Европске уније, руске снаге су ипак остале на грузијској територији још неколико недеља. Оне су наставиле са уништавањем војних капацитета Грузије, док је касније признање независности Јужне Осетије и Абхазије означило трајну промену политичко-безбедносног *status quo*-а у региону. У том контексту, Манкоф закључује да је Русија јасно показала да је поново постала сила са којом се мора рачунати.⁷²⁴ Рат из 2008. године представљао је успешан пример руске стратегије, будући да је Москва остварила своје кључне политичке циљеве, дугорочно онемогућивши Грузију да поврати контролу над Јужном Осетијом и Абхазијом и зауставивши процес њене евроатлантске интеграције. Стога, Асмус (*Ronald D. Asmus*) каже да је „исход рата из 2008. године представљао успешну конверзију руске војне победе у политички резултат, будући да је Москва употребом силе елиминисала сваку реалну могућност проширења НАТО-а на Грузију и трајно уназирила њене евроатлантске перспективе“.⁷²⁵

Политичке циљеве војне интервенције у Сирији 2015. године Русија је декларисала као борбу против међународног тероризма, очување сиријске државности кроз подршку режиму Башара ел Асада (*Bashar al-Assad*) и заштиту унутрашње безбедности Руске Федерације од повратка екстремиста у земљу. У том контексту, председник Путин и руски

⁷²² Svante E. Cornell, Johanna Popjanevski and Niklas Nilsson, “Russia’s War in Georgia: Causes and Implications for Georgia and the World”, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, Washington, DC & Stockholm, August 2008, p. 26.

⁷²³ Roy Allison, “Russia Resurgent? Moscow’s Campaign to ‘Coerce Georgia to Peace’”, *International Affairs*, Vol. 84, No. 6, 2008, pp. 1145–1147, 1149–1152.

⁷²⁴ Према: Jeffrey Mankoff, *Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics*, Rowman & Littlefield, Lanham, 2009, pp. 1, 264–265.

⁷²⁵ Ronald D. Asmus, *A Little War That Shook the World: Georgia, Russia, and the Future of the West*, Palgrave Macmillan, New York, 2010, pp. 4–5.

војно-политички врх представили су интервенцију као легитимну и превентивну контратерористичку операцију спроведену на позив међународно признате владе у Дамаску, уз наглашавање очувања суверенитета и спречавања распада сиријске државности.⁷²⁶ Међутим, антитерористички наратив политичког циља имао је изражену легитимацијску функцију, док су у позадини стајали шири геополитички разлози. Важан циљ Москве био је спречавање колапса сиријског режима, који је Кремљ доживљавао као предуслов очувања руског утицаја на Блиском истоку.⁷²⁷ Истовремено, интервенција је послужила као средство за превазилажење међународне изолације Русије, настале након отпочињања украјинске кризе, али и за наметање Москве као неизоставног актера у решавању регионалних и глобалних безбедносних питања.⁷²⁸ Она је, такође, имала за циљ јачање војног присуства Русије у источном Медитерану, како би се оспорио униполарни поредак и доминантна позиција Сједињених Држава.⁷²⁹

Руска употреба оружане силе у Сирији била је конципирана као ограничена, али високо концентрисана интервенција, ослоњена пре свега на ваздушну кампању, специјалне снаге и саветничку подршку снагама режима Башара ел Асада. Ваздушним дејствима из базе Хмејмим, руска авијација је систематски циљала побуњеничке формације које су директно угрожавале опстанак режима, што указује да је примена силе била превасходно подређена циљу стабилизације власти у Дамаску, а не толико борби против тероризма. Овакав начин употребе силе показао се дуго година ефективним, јер је, сходно кључном циљу, спречио колапс сиријске државе и омогућио режиму да поврати контролу над кључним територијама.⁷³⁰ Међутим, крајем 2024. године, након што су побуњеници из редова исламистичке организације Хајат Тахрир ал-Шам (*Hay'at Tahrir al-Sham*) поразили редовне сиријске снаге на северу земље, владавина Асада дошла је до самог краја. Успех побуњеника није био толико резултат војне конфронтације са сиријском војском, колико последица њеног унутрашњег моралног слома. До краја новембра те године, побуњеници су заузели Алеп, други сиријски град по величини, а затим су наставили са освајањем Хаме и Хомса, опкољавајући Дамаск, што је приморало Асада да напусти земљу и уточиште потражи у Русији. Управо тај догађај означио је крај пет деценија дуге владавине породице Асад, што је оставило дубоке геополитичке последице по регион.

Пад Асадовог режима довео је у питање будућност опстанка руских поморских база на Медитерану и умањио способност Русије да се супротстави присуству НАТО-а у блискоисточном региону. Истовремено, падом режима били су угрожени и руски економски интереси, јер је Сирија представљала важно тржиште за извоз руског оружја и енергетске инвестиције. Такође, њиме је подривен кредибилитет Русије као поузданог савезника, што у будућности може одвратити друге државе од ослањања на њену подршку.⁷³¹ У целини посматрано, војни ангажман у Сирији није представљао успех Русије, како су иначе многи аутори наводили. Напротив, њиме је откривена чињеница да Русија не поседује способност да води два оружана сукоба високог интензитета

⁷²⁶ Samuel Charap, Elina Treyger and Edward Geist, *Understanding Russia's Intervention in Syria*, RAND Corporation, Santa Monica, 2019, pp. 5, 8.

⁷²⁷ Markus Kaim and Oliver Tamminga, "Russia's Military Intervention in Syria: Its Operation Plan, Objectives, and Consequences for the West's Policies", SWP Comment 48, Stiftung Wissenschaft und Politik, Berlin, 2015, pp. 2–3.

⁷²⁸ Witold Rodkiewicz, "Russia's Game in Syria", Centre for Eastern Studies (OSW), Warszawa, 30 September, 2015, доступно на: https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2015-09-30/russias-game-syria?utm_source=chatgpt.com, приступљено: 08.10.2025.

⁷²⁹ Edward Black and Sidhartha Kaushal, "Russia's Options for Naval Basing in the Mediterranean After Syria's Tartus", RUSI, 14 January, 2025, доступно на: https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/russias-options-naval-basing-mediterranean-after-syrias-tartus?utm_source=chatgpt.com, приступљено: 08.10.2025.

⁷³⁰ Dmitri Trenin, *What Is Russia Up to in the Middle East?*, Polity Press, Cambridge, 2018, pp. 33–45.

⁷³¹ Widyane Hamdach, "The Fall of Bashar al-Assad: Winners, Losers, and Challenges Ahead", Georgetown Journal of International Affairs, May 7, 2025, доступно на: <https://gjia.georgetown.edu/2025/05/07/the-fall-of-bashar-al-assad-winners-losers-and-challenges-ahead/>, приступљено: 08.10.2025.

истовремено, имајући у виду да је више од две године пре пада Асадовог режима била примарно ангажована у рату у Украјини.

Рат у Украјини, по неким ауторима започет још 2014. године, а сасвим сигурно ескалиран 2022. године, може се сагледати кроз јасну разлику између декларисаних политичких циљева и геополитичких интереса Русије. Званични наратив Москве оправдавао је употребу силе заштитом руског и рускојезичног становништва, демилитаризацијом и денацификацијом Украјине, као и спречавањем њеног приступа организацији НАТО, што је представљено као директна претња националној безбедности Русије.⁷³² Овако декларисани циљеви били су у функцији легитимизације војне операције, код руске, украјинске, али и шире међународне јавности, која је започета знато пре њеног отпочињања.⁷³³ Насупрот томе, геополитички циљеви Русије били су знатно шири, што је подразумевало очување контроле над кључним делом постсовјетског простора, спречавање даљег ширења западних безбедносних и политичких структура, укључујући Европску унију, обезбеђивање стратешке дубине на западном правцу и ревизију постхладноратовског поретка.⁷³⁴

Украјина за Москву, наиме, није представљала само суседну државу већ геополитички простор од изузетног значаја за руске националне интересе. Како износе Миршајмер и Бжежински, без тог простора Русија не може да одржи позицију регионалне хегемоније нити статус велике силе у настајућем мултиполарном систему.⁷³⁵ Стога се може закључити да су декларисани политички циљеви Русије послужили само као нормативни оквир оправдања рата, док су њени стварни геополитички мотиви произишљиви из дугорочне стратегије редефинисања односа моћи у Европи и ширем међународном окружењу. С обзиром на то да рат у Украјини још увек није завршен, не може се говорити о његовом коначном исходу. Међутим, већ сада се може уочити да се употреба оружане силе показала као политички ограничен инструмент. Иако је војна супериорност Русији омогућила да наметне Украјини сукоб високог интензитета, она није довела до брзог и одлучујућег остварења претходно декларисаних политичких циљева. Уместо тога, сукоб се развио у дуготрајан и исцрпљујући рат, праћен снажном интернационализацијом и продубљивањем конфронтације са Западом, што свакако указује на умањену политичку корисност употребе оружане силе Русије у овом рату.

4.3. Војноцентризам у основи неуспеха ратних стратегија великих сила

Војне интервенције Сједињених Држава у хладноратовском и постхладноратовском периоду указују да је америчка стратегија, упркос неспорној војној супериорности, само у Првом заливском рату, а делимично и током рата у СР Југославији, успела да успешно постигне превођење војне победе у жељени политички исход. У свим осталим случајевима – Сомалији, Авганистану, Ираку и Либији – интервенције су јасно и директно показале структурне слабости концепта конвенционалне употребе силе у сложеним друштвеним и политичким срединама. У нешто мањем обиму, слично је и на примерима ратова које је водила Русија. Први рат у Чеченији, затим интервенција у Сирији и коначно рат у Украјини

⁷³² Vladimir Putin, "Address by the President of the Russian Federation", February 24, 2022, Kremlin, доступно на: <https://gja.georgetown.edu/2025/05/07/the-fall-of-bashar-al-assad-winners-losers-and-challenges-ahead/>, приступљено: 08.10.2025.

⁷³³ Према: Vladimir Putin, "On the Historical Unity of Russians and Ukrainians", July 12, 2021, доступно на: <https://gja.georgetown.edu/2025/05/07/the-fall-of-bashar-al-assad-winners-losers-and-challenges-ahead/>, приступљено: 08.10.2025.

⁷³⁴ Види више у: Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, "Foreign Policy Concept of the Russian Federation. Approved by President Vladimir Putin on November 30, 2016", Moscow, 1 December, 2016.

⁷³⁵ John J. Mearsheimer, "Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin", *Foreign Affairs*, Vol. 93, Iss. 5, September/October 2014, pp. 77–89; Zbignjev Bžežinski: *Velika šahovska tabla*, op. cit., str. 89.

само додатно потврђују јаз између војне моћи и жељених политичких исхода. У основи тог проблема налази се наглашени војноцентризам, присутан у самој концептуалној сржи њихових ратних стратегија. Њиме се фаворизује значај војне моћи на уштрб потребе за усклађивањем употребе силе са политичким циљевима и условима стратегијског окружења који су значајно измењени након 1945. године.

Поставља се питање зашто су велике силе у том периоду, упркос очигледним неуспесима, толико дуго и упорно истрајавале у примени војноцентричне стратегије. Одговор не треба тражити искључиво у погрешним проценама појединачних сукоба, већ, најпре, у обрасцима стратешке културе великих сила. Стратешка култура Сједињених Држава развијала се у споју географске изолованости, либералног идејног наслеђа и постепеног јачања уверења у сопствену изузетност. Океанска раздвојеност од европских центара моћи омогућила је Сједињеним Државама дуготрајно одсуство непосредних егзистенцијалних претњи, што је подстицало изолационистичке тенденције у спољној политици у миру. Али, таква уздржаност, према Миду (*Walter Russell Mead*), није доводила у питање централно место оружане силе у моменту уласка земље у рат.⁷³⁶ Напротив, историјска искуства – од Рата за независност, преко Америчког грађанског рата, Првог, а нарочито Другог светског рата – учврстила су америчко уверење да се политичка победа у рату постиже пре свега масовном мобилизацијом индустријских ресурса, технолошком надмоћи и одлучујућом употребом оружане силе, усмерене ка сломену противничке војне моћи. У том контексту, како износи Вејгли (*Russell F. Weigley*), америчка стратегијска пракса кретала се на путу од стратегије исцрпљивања, условљене слабошћу и ограниченим ресурсима у Рату за независност, ка стратегији уништења, која је консолидована током Америчког грађанског рата. Од тада, стратегија уништења постала је основни образац америчког начина ратовања.⁷³⁷

Миршајмер каже да „Американци нагињу ка непријатељству према реализму из разлога што се он коси са њиховим основним вредностима“.⁷³⁸ Међутим, либерални интернационализам и вера у универзалност демократског модела нису деловали као ограничавајући фактор употребе силе, већ су је, напротив, често морално оправдавали. Како сматра Луис (*Adrian R. Lewis*), рат је у америчком искуству често представљан као праведан и неопходан инструмент одбране слободе и демократских вредности, при чему је употреба војне силе схватана као легитимно средство у служби ширег моралног и политичког поретка. У том контексту, уверење у посебну улогу Сједињених Држава у свету доприносило је схватању да примена силе није пука реалполитичка мера, већ чин са израженом нормативном димензијом.⁷³⁹ Управо оваква нормативна интерпретација рата доприносила је редукованом схватању односа између војних и политичких циљева. Уколико се рат доживљава као морално оправдан и нужан чин у одбрани универзалних вредности, тада се сама војна победа често схвата као довољна потврда политичке исправности интервенције. У таквом оквиру схватања рата, фокус се ставља на добијање битака, што није увек довољно за добијање и рата. Стога, Ечеварија каже да се „амерички приступ рату најчешће заустављао на побеђивању у биткама и кампањама, без довољног помишљања како војну победу претворити у трајан стратегијски успех“.⁷⁴⁰

За разлику од Сједињених Држава, руска стратешка култура развијала се у потпуно другачијим географским и безбедносним условима. Просторна отвореност, одсуство

⁷³⁶ Према: *Walter Russell Mead, Special Providence: American Foreign Policy and How It Changed the World*, Routledge, London and New York, 2002, pp. xv–xvii, 3–6.

⁷³⁷ Према: *Russell F. Weigley, The American Way of War: A History of United States Military Strategy and Policy*, Macmillan, New York, 1973, pp. xvii–xx, 3–20, 192–222, 312–316.

⁷³⁸ *Džon Miršajmer, Tragedija politike velikih sila*, op. cit., str. 55.

⁷³⁹ *Adrian R. Lewis, The American Culture of War: A History of U.S. Military Force*, Routledge, New York, 2012, pp. 1–14.

⁷⁴⁰ *Antulio J. Echevarria, An American Way of War or Way of Battle?*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, March 2004, p. 1.

природних одбрамбених баријера и стална изложеност спољним претњама створили су трајан осећај рањивости, због чега је питање опстанка земље постало централно утемељење руске стратешке културе. Још од 16. века, у време владавине Ивана Грозног IV (*Иван IV Васильевич*), руска држава је функционисала у окружењу сталне претње са више страна.⁷⁴¹ Зато је Московија (назив за Русију у то доба – прим. аут.), како наводи Пое (Marshall Poe), често описивана као руска држава која живи у изразито непријатељском окружењу и трајној несигурности. То је разлог зашто је Русија била принуђена да континуирано одржава висок степен војне мобилизације.⁷⁴² Истраживања ране московске државе такође показују да је њена експанзија у 16. веку била заснована управо на перцепцији угрожености, што је стварало структурну потребу за померањем границе опасности и проширивањем територије као условом опстанка државе. Тако се образац „одбрана кроз експанзију“ постепено конституисао као темељни елемент руске геостратегијске логике, који је током 17. и 18. века усмеравао експанзионистичко деловање Петра I и Екатерине II (*Екатерине II Алексејевне*).⁷⁴³

Каснија историјска искуства само су потврдила овакву логику. Наполеонов поход на Русију 1812. године, као и немачки продор ка Москви 1941. године, учврстили су у руској и совјетској стратешкој мисли уверење да су просторна дубина, масовна мобилизација и снажна војна моћ пресудни фактори опстанка државе. Способност Русије, а касније и Совјетског Савеза, да апсорбује војне ударе моћних противника допринела је схватању да је војна моћ кључни гарант безбедности и опстанка државе. На овом историјском искуству заснивала се и совјетска стратегијска мисао. Стаљин је 1927. године јасно формулисао опстанак као основни приоритет државе, истичући да „Совјетски Савез мора најпре постојати да би уопште могао да гради и шири социјализам“⁷⁴⁴, а за то је била потребна војна моћ. Након Другог светског, логика опстанка, утемељена на војној надмоћи и стратешкој дубини, практично се испољила кроз тежњу Совјетског Савеза да успостави доминацију над Источном Европом. Тај широки безбедносни појас, под директном политичком и војном управом Москве, имао је улогу да спречи понављање егзистенцијалних претњи са Запада, односно војни продор НАТО ка Русији.

У периоду Хладног рата, поред утицаја стратешке културе, војноцентризму ратних стратегија Сједињених Држава и Совјетског Савеза значајно је допринела појава безбедносне дилеме. Свако настојање једне стране да повећа сопствену безбедност – јачањем конвенционалних снага, развојем нуклеарног оружја или улагањем у свемирске капацитете – друга страна је тумачила као потенцијалну претњу сопственој безбедности. Тај механизам међусобног неповерења и страха подстицао је континуирану трку у наоружању, која је довела до квантитативног и квалитативног унапређења војних способности у конвенционалној и нуклеарној димензији, као и до отварања космичког домена као новог простора стратешког ривалства.⁷⁴⁵ Према Џервису, у условима међусобне неизвесности и немогућности поузданог процењивања намера супротне стране, чак и изразито дефанзивне мере често су тумачене као потенцијално офанзивне, што је код обе

⁷⁴¹ Charles J. Halperin, “The Early Modern Muscovite State Reconsidered”, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, Vol. 24, No. 2, 2018, pp. 184–188.

⁷⁴² Marshall T. Poe, *A People Born to Slavery: Russia in Early Modern European Ethnography, 1476–1748*, Cornell University Press, London, 2000, pp. 11–12, 18, 32–33.

⁷⁴³ Према: Charles J. Halperin, “Ivan IV and the Tatars”, *Golden Horde Review*, Vol. 9, No. 1, 2021, pp. 189–198; Elena B. Smilyanskaya, “Russian Warriors in the Land of Miltiades and Themistocles: The Colonial Ambitions of Catherine the Great in the Mediterranean”, *HSE Working Papers, Series HUM 55/HUM/2014*, pp. 14–19; Hugh Ragsdale, “Evaluating the Traditions of Russian Aggression: Catherine II and the Greek Project”, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 66, No. 1, 1988, pp. 91–117.

⁷⁴⁴ Džon Miršajmer, *Tragedija politike velikih sila*, op. cit., str. 64.

⁷⁴⁵ Видети више у: Robert Jervis, “Cooperation Under the Security Dilemma”, *World Politics*, Vol. 30, No. 2, 1978, pp. 167–214; Michael M. May, “The U.S.-Soviet Approach to Nuclear Weapons”, *International Security*, Vol. 9, No. 4, 1985, pp. 140–153; Aaron Bateman, “Mutually Assured Surveillance at Risk: Anti-Satellite Weapons and Cold War Arms Control”, *Journal of Strategic Studies*, Vol. 45, No. 1, 2022, pp. 119–142.

суперсиле континуирано подстицало трку у наоружању.⁷⁴⁶ Последично, технолошки и индустријски развој снажно су обликовали доктрине и стратегије суперсила. Тако су стратегије нуклеарног одвраћања – од масовне одмазде до концепта флексибилног одговора – временом постале доминантни стратегијски концепти суперсила.

Према Греју, „хладноратовски технолошки и нуклеарни контекст подстакао је војно редуccionистичко схватање стратегије“.⁷⁴⁷ Слично њему, Фридман сматра да су стратегије нуклеарног одвраћања у целини биле производ перманентног страха од губитка технолошке и индустријске предности, услед чега је технологија постала централна осовина стратегијске мисли суперсила, како у миру, тако и у потенцијалном рату.⁷⁴⁸ Тако се стратешко промишљање суперсила током Хладног рата заснивало понајвише на проценама технолошких и војних способности противника. На тај начин, безбедносна дилема није само продубљивала међусобно неповерење суперсила, већ је снажно подстицала убрзани развој војне технологије и војно-индустријске производње. То је, само по себи, учврстило војноцентрично схватање стратегије, као доминантног обрасца деловања суперсила, како у миру, тако и у рату. Наиме, у амбијенту технолошког надметања суперсила, разумевање рата остало је у великој мери редуковано на израз индустријске, технолошке и војне надмоћи, што се показало погрешним – од Кореје до Авганистана. Такво размишљање није нестало окончањем Хладног рата. Напротив, упркос дубоким променама у стратегијском окружењу, оно је у великој мери пренето у постхладноратовски период.

У прилог томе Фридман износи да су западне силе и након Хладног рата задржале уверење да технолошка војна супериорност представља кључни извор стратегијске предности, што се јасно огледало у концепту Револуције у војним пословима (*RMA*). Она се засновила на претпоставци да ће напредне сензорске мреже, прецизно навођено оружје и информациона доминација водити ка брзом и одлучујућем политичком исходу рата.⁷⁴⁹ Емпиријски доказ зачетка овакве револуције за многе ауторе представљао је Први заливски рат (1991) у коме је технолошка надмоћ САД довела до брзог слома регуларне ирачке армије. Такав исход рата подстакао је бројне ауторе, попут Крепиновича, Овенса, Аркиле и Ронфелда, на размишљање да развој прецизног оружја, напредних сензорских система и умрежених командно-информационих структура омогућава фундаменталну промену у начину вођења рата. Веровали су да масиван, технолошки надмоћан почетни удар може парализовати вољу противника и сломити његову способност за организовани отпор.⁷⁵⁰ Такав начин употребе силе касније је примењен у Југославији, Авганистану, затим поново у Ираку и Либији, али није донео жељене политичке резултате.

4.4. Велика стратегија – одговор на неуспех војноцентричне стратегије

Након Другог светског рата, на таласу преваге реалистичког над идеалистичким погледом на свет, унутар науке о међународним односима створен је простор за настанак и потоњи развој стратешких студија, као њене дисциплине усмерене ка сагледавању безбедносне димензије међународне стварности. Појава дисциплине непосредно је повезана са успостављањем нуклеарног поретка после 1945. године. У раним фазама Хладног рата политички лидери, државни званичници и академски истраживачи настојали су да изграде нове теоријске оквире за разумевање стратегије у условима у којима је

⁷⁴⁶ Види више у: Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton University Press, Princeton, 1976, pp. 62–67.

⁷⁴⁷ Види више у: Colin S. Gray, *Modern Strategy*, op. cit., p. 37.

⁷⁴⁸ Види више у: Lawrence Freedman, *The Evolution of Nuclear Strategy*, op. cit., pp. 146-161, 232-240.

⁷⁴⁹ Према: Lawrence Freedman, *Strategy: A History*, op. cit., pp. 214-236.

⁷⁵⁰ Andrew F. Krepinevich, “Cavalry to Computer: The Pattern of Military Revolutions”, op. cit., pp. 30–42, William A. Owens, *Lifting the Fog of War*, op. cit., pp. 97–128; John Arquilla and David Ronfeldt, *The Advent of Netwar*, RAND Corporation, Santa Monica 1996.

глобална катастрофа могла постати стварност у року од неколико минута. Искуство из тридесетих година 20. века – када су политика попуштања и утопијске замисли о колективној безбедности доживеле неуспех у очувању мира – усмерило је стратешко мишљење ка реалистичкој парадигми. У анархичном међународном поретку, обележеном трајном конкуренцијом, полазило се од уверења да државе неминовно користе моћ како би обезбедиле сопствене националне интересе. За реалисте нуклеарног доба, међутим, кључни изазов постао је како употребити моћ тако да она истовремено штити интересе државе и спречи избијање сукоба који би могао довести до уништења не само зараћених страна, већ и читаве цивилизације. Управо је такав стратегијски парадокс подстакао настанак и развој теорија нуклеарног одвраћања, ограниченог рата и контроле наоружања, које су доминирале литературом стратешких студија и међународних односа од педесетих до осамдесетих година 20. века.⁷⁵¹

Фокусирањем истраживачке пажње на спречавање нуклеарне катастрофе, али и потенцијални нуклеарни сукоб суперсила, дисциплина није испунила своју мисију, барем не у потпуности. Током њеног „златног доба“⁷⁵², она је успела да изгради валидан концептуални оквир за разумевање нуклеарног одвраћања и великих међудржавних ратова⁷⁵³, али није обратила довољну пажњу на мање и ограничене ратове који су се, у сенци нуклеарне претње, одвијали у земљама Трећег света.⁷⁵⁴ Дисциплина није обратила довољну пажњу чак ни на оне ратове у којима су моћне и развијене земље, укључујући и саме суперсиле, претрпеле пораз од знатно слабијих војних противника – од Кореје до Авганистана. С обзиром на такав пропуст, дисциплина је постала предмет бројних критика. Због бављења тежишно нуклеарним и тоталним ратом суперсила, који се напросто никада нису догодили, а не мањим и ограниченим ратовима који су се реално одвијали на ободима међународног система, стратешке студије су задобиле етикету апстрактне, спекулативне и нерелевантне дисциплине.⁷⁵⁵ У тежњи да се тај пропуст отклони, тек након америчког пораза у Вијетнаму наступа ренесансни период дисциплине, који је трајао све до краја Хладног рата. У том периоду, предмет интересовања дисциплине престаје да буде искључиво нуклеарна проблематика и питање тоталног рата, а њену пажњу све више су привлачили конвенционални ратови.⁷⁵⁶ За теоретичаре дисциплине то је значило васкрсавање Клаузевица и повратак класичној стратешкој мисли.⁷⁵⁷ Међутим, нису сви хладноратовски стратегисти видели у Клаузевицу кључ решења за разумевање проблема стратешке мисли великих сила тог времена.

У сам сутон Хладног рата, трагајући за разлозима бројних неуспеха великих сила у хладноратовским сукобима ниског интензитета, Кревелд износи да је „стратешко мишљење о основним питањима рата – ко води рат, како се он води, зашто и због чега се води – постало фундаментално мањкаво, при томе укорењено у Клаузевицевој слици света која је постала застарела, па чак и погрешна“.⁷⁵⁸ Закључује да корен таквог проблема сеже дубоко

⁷⁵¹ John Baylis and James J. Wirtz, “Introduction”, in: John Baylis, Colin S. Gray and James J. Wirtz (eds.), *Strategy in the Contemporary World : An Introduction to Strategic Studies*, op. cit., 2019, p. 4.

⁷⁵² Друга деценија након Другог светског рата (1955-65) позната је као ‘златно доба’ стратешких студија. То је период у коме је доминирало питање нуклеарног оружја и везаних проблема као што су контрола наоружања и ограничени рат. Централно питање дисциплине у том периоду било је ‘како државе могу да користе оружје за масовно уништење као инструмент политике, с обзиром на ризик од могућег нуклеарног одговора?’ (Према: Stephen M. Walt, “The Renaissance of Security Studies”, *International Studies Quarterly*, Vol. 35, No. 2, June 1991, pp. 213-216).

⁷⁵³ George Dimitriu, “Clausewitz and the Politics of War: A Contemporary Theory”, *Journal of Strategic Studies*, Vol. 43, No. 5, 2020, p. 648.

⁷⁵⁴ Ahmed S. Hashim, “Is Strategic Studies at Risk?”, *Australian Journal of Defence and Strategic Studies*, Vol. 1, No.1, 2019, p. 93.

⁷⁵⁵ Према: Hedley Bull, “Strategic Studies and Its Critics”, op. cit., pp. 594-595.

⁷⁵⁶ Stephen M. Walt, *Isto*, p. 218.

⁷⁵⁷ Дело Едварда Лутвака ‘Strategy: The Logic of War and Peace’ вероватно је било најбоље сведочанство Клаузевицевог препорода.

⁷⁵⁸ Martin van Kreveld, *Transformacija rata*, op. cit., str. 11-14, 22-25.

у начин на који њихови стратегији поимају рат. Они упорно траже рат у Клаузевицевом универзуму, али им суштина савременог рата измиче, јер се сам рат трансформисао. Кревелд наводи да су у периоду Хладног рата конвенционални ратови великих размера изгубили своју релевантност. Упркос својој агресивној реторици, Совјетски Савез после 1945. године није водио ниједан истински конвенционални рат, док су Сједињене Државе, с друге стране, водиле такав рат само у Кореји. Кључни разлог овакве појаве, Кревелд види у ефекту нуклеарног наоружања, које је потиснуло могућност директних сукоба великих сила. Стога је њихово надметање било преусмерено са директних међудржавних сукоба ка дуготрајним, асиметричним и друштвено укорењеним сукобима, који су се водили на периферији међународног система.⁷⁵⁹ У таквим сукобима, Клаузевицев војноцентрични модел стратегије показао се неуспешним.

Кревелдово трагање за узроцима хладноратовских неуспеха великих сила није било усамљено. Готово две деценије пре њега, исти проблем Андре Бофр назива кобним недостатком стратегије. Идентификујући узрок тог проблема у уском, војноцентричном схватању рата, Бофр наводи да је након успеха у Другом светском рату, Француска постала дезоријентисана снажним таласом деколонизације. Ослањајући се искључиво на војну супериорност, она је, упркос значајним оперативно-тактичким успесима, ипак успела да изгуби рат у Индокини. У том рату, суочила се са стратегијом заснованом на герилском начину ратовања, којој није знала како да се супротстави. У Алжиру, без обзира на претходно искуство, Француска је поновила исте грешке, чак их је додатно продубила. Војна победа у Суецкој кризи прерасла је у тежак политички пораз, јер Француска, напосто, није разумела стратегијске услове потребне за успех таквог подухвата, пре свега интересе и реакције суперсила.⁷⁶⁰

Проблем неделотворности војноцентричне стратегије у хладноратовским сукобима није био ограничен само на Француску. Он је подједнако оптерећивао ратну праксу Сједињених Држава и Совјетског Савеза, што су потврдили ратови у Кореји, Вијетнаму и Авганистану. Сви ти сукоби јасно су показали ограничења Клаузевицевог првог принципа стратегије, будући да војна надмоћ више није била довољна за постизање жељених и одрживих политичких резултата. Стога се већ на примеру Корејског рата може уочити да се у хладноратовској ратној пракси намећао битно измењен први принцип стратегије, који је Кренсон експлицитно формулисао тек у другој деценији 21. века. Према том принципу, сама употреба оружане силе више није довољна за остваривање победе, већ она мора бити потпомогнута другим инструментима националне моћи.⁷⁶¹

Препознајући такав проблем још почетком шездесетих година 20. века, Бофр закључује да стратегија не треба да буде јединствена доктрина, већ метод мишљења који омогућава да се одаберу најефикаснији начини поступања. Свакој конкретној ситуацији, према њему, одговара једна одређена стратегија, која може бити оптимална у једном контексту, али потпуно неадекватна у другом. Управо у тој контекстуалној условљености, према Бофру, лежи сва истина успеха стратегије.⁷⁶² Такво схватање стратегије надовезује се на Клаузевицеву мисао да свака епоха има своју врсту рата. Стога, Бофр не гледа на стратегију као универзални рецепт или скуп непроменљивих правила, већ као на динамичан интелектуални процес, нужно условљен политичким циљевима, друштвеним околностима, технолошким могућностима и карактером противника. Полазећи од тога, Бофр закључује да избор стратегијских поступака у Хладном рату није смео да се ограничи искључиво на поступке војне природе, будући да је сам Хладни рат попримио отворено тоталан карактер. Зато је у то време, како износи, и ратна стратегија великих сила такође морала бити тотална.⁷⁶³

⁷⁵⁹ Isto, str. 11-14, 22-25.

⁷⁶⁰ Према: Bofr, *Uvod u strategiju*, op. cit., str. 12-13.

⁷⁶¹ John G. Krenson, "On Strategy: Integration of DIME in the Twenty-first Century", op. cit., p. 3.

⁷⁶² Bofr, Isto, str. 13-14.

⁷⁶³ Isto, str. 14.

Анализом хладноратовских ратова Француске и других великих сила, Бофр је, у суштини, указао на чињеницу да се конвенционална, војноцентрична стратегија више не показује делотворном, а такво правило само се наставило по завршетку Хладног рата. Посматрано у целини, доктрина конвенционалног сукоба, формулисана за техноцентричне, фронталне ратове индустријске епохе, није била адекватна за дуготрајне, исцрпљујуће сукобе ниског интензитета, у којима су политички, друштвени и морални фактори имали пресудан утицај на политички исход рата. Стога је Бофр сасвим оправдано указао на потребу великих сила за применом тоталне стратегије. Таква стратегија није ништа друго него велика стратегија, која је јасније концептуалне обресе добила нешто раније у делима Корбета, Фулера, Харта, Ерла и других аутора. Међутим, да би се јасно разумела потреба великих сила за применом таквог концепта у рату, неопходно је најпре сагледати кључне промене у стратегијском окружењу, које су се одиграле након 1945. године. Оне су значајно ограничиле слободу употребе оружане силе, али су, истовремено, повећале делотворност невојних инструмената моћи. Управо спој сужавања простора за употребу силе и раста значаја невојних средстава усмерио је стратешку пажњу великих сила ка све чвршћем усклађивању војних и невојних облика деловања у сукобима постхладноратовске епохе.

4.5. Промене у стратегијском окружењу након Другог светског рата

4.5.1. Политичко-правна димензија

Промене у политичко-правној димензији стратегијског окружења након 1945. године битно су умањиле политичку корисност употребе силе, будући да је она све више бивала условљена правним нормама, институционалним ограничењима и потребом за политичком легитимацијом. Гедис напомиње да од завршетка Другог светског рата није дошло до директног међудржавног рата између великих сила, што описује као историјску аномалију, коју назива „дугим миром“.⁷⁶⁴ Таква аномалија није била резултат делотворности међународног права, колико одвраћајућег ефекта нуклеарног наоружања. Међутим, иако међународно право није суштински спречило рат између великих сила, оно је ипак обликовало карактер ограничених ратова у којима су оне учествовале. Наиме, Повељом УН употреба силе сведена је на право на самоодбрану и на колективне акције одобрене од стране Савета безбедности, што је великим силама наметнуло потребу да своје војне ангажмане правно оправдавају и политички легитимизују. Тиме је њихова слобода употребе оружане силе значајно ограничена у односу на период индустријских ратова, у коме такав облик ограничења заправо није ни постојао.⁷⁶⁵

Потреба за легалитетом употребе силе, међутим, учинила је међународно право не само ограничавајућим фактором, већ и корисним дипломатским инструментом. Наиме, Хладни рат није обележен само посредним војним надметањем суперсила, већ и њиховом отвореном политичком и идеолошком борбом за задобијање међународног политичког легитимитета. У тој борби, обе стране су тежиле да себе прикажу као носиоце праведног и легитимног међународног поретка, покушавајући да на тај начин придобију савезнике, као и наклоност неутралних држава. Стога је отворено игнорисање међународног права било високоризично за суперсиле, јер се тиме подривао њихов међународни ауторитет (статус одговорне силе), као и спремност других земаља на политичку и безбедносну сарадњу.

⁷⁶⁴ John Lewis Gaddis, “The Long Peace: Elements of Stability in the Postwar International System”, *International Security*, Vol. 10, No. 4, 1986, pp. 99–101.

⁷⁶⁵ Сједињене Државе и Совјетски Савез тежили су да воде ратове не упркос међународном праву, већ око и кроз његове норме – у Кореји под мандатом УН, а у Вијетнаму и Авганистану на основу позива савезничке владе.

Свако, па и најмање, кршење међународних норми од стране једне суперсиле, коришћено је као повод за интензивно пропагандно деловање друге суперсиле, које је имало за циљ делегитимизацију супарничког, а оправдање сопственог деловања у међународној арени. То јасно показује америчка интервенција у Вијетнаму, која је спроведена без мандата СБ Уједињених нација. Одсудство легалитета интервенције покренуло је снажне међународне осуде, укључујући чак и критике појединих савезничких држава, док је у оквирима совјетске и кинеске пропаганде интервенција приказана као пример империјалистичке агресије.⁷⁶⁶ Према истом обрасцу, само од стране западних сила, приказана је совјетска интервенција у Авганистану. У прилог томе, Браун (*James D. J. Brown*) износи да је недовољно јасан легалитет те интервенције био повод оштрих осуда Москве у Генералној скупштини УН, затим темељ јачања западног наратива о СССР-у као агресивној сили, као и разлог слабљења совјетског утицаја у земљама Трећег света.⁷⁶⁷

У периоду након Хладног рата, игнорисање међународног права отворило је знатно шири простор за међународну осуду великих сила, увођење економских санкција и губитак њиховог политичког легитимитета. Покретање војне операције у Ираку 2003. године, без јасног додељеног мандата УН, умањило је коалициони потенцијал Сједињених Држава, с обзиром да су Немачка и Француска, управо због нелегалности операције, одбиле да у њој учествују.⁷⁶⁸ Након интервенције у Грузији, Европска унија је суспендовала преговоре са Русијом о новом Споразуму о партнерству и сарадњи, док је НАТО привремено замрзнуо рад Савета НАТО–Русија.⁷⁶⁹ Војна интервенција у Украјини била је повод снажних осуда Русије од стране западних земаља, али и покретања најобухватнијег пакета економских и финансијских санкција икада уведених против једне велике силе.⁷⁷⁰ Последице санкција свакако су индиректно одразиле на слободу употребе силе Русије у том рату, с обзиром да је била принуђена да трага за алтернативним изворима финансирања.

Након војних интервенција у Југославији и Ираку, Сједињене Државе, за разлику од Русије, нису биле подвргнуте санкцијама, не зато што интервенције нису биле правно спорне, већ зато што су, као доминантна сила тог времена, располагале институционалним, коалиционим и економским капацитетима који су онемогућавали њихово санкционисање. Ипак, интервенције САД нису заобиле критике других држава, па чак и савезничких земаља. Оне су задобиле репутацију велике силе која је спремна да занемари међународне институције у остваривању сопствених националних циљева. Такав наступ Сједињених Држава, иако није санкциониран, допринео је постепеној ерозији америчке меке моћи и слабљењу њиховог легитимитета као глобалног лидера.⁷⁷¹ Војни ангажмани Сједињених Држава допринели су и слабљењу њиховог утицаја унутар саме организације НАТО, што јасно потврђује неучествовање Немачке и Француске у интервенцији у Ираку, али и одбијање Турске да у том рату дозволи размештај америчких трупа на својој територији.⁷⁷² Тиме су додатно увећани трошкови Сједињених Држава у овом рату, што је посредно ограничило њихову слободу употребе силе.

Поред међународних ограничења, употреба силе након 1945. године све више је била условљена унутрашњим институционалним ограничењима. Према Левију (*Jack S.*

⁷⁶⁶ Fredrik Logevall, "The Indochina wars and the Cold War, 1945–1975", in: Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad (eds.), *The Cambridge History of the Cold War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, pp. 281–304.

⁷⁶⁷ James D. J. Brown, "Oil Fueled? The Soviet Invasion of Afghanistan", *Post-Soviet Affairs*, Vol. 29, No. 1, 2013, pp. 56–94.

⁷⁶⁸ Tuomas Forsberg, "German Foreign Policy and the War on Iraq: Anti-Americanism, Pacifism or Emancipation?", *Security Dialogue*, Vol. 36, No. 2, June 2005, pp. 213–231.

⁷⁶⁹ European Council, "Presidency Conclusions", Extraordinary European Council, Brussels, 1 September, 2008.

⁷⁷⁰ Elena Chachko and J. Benton Heath, "A Watershed Moment for Sanctions? Russia, Ukraine, and the Economic Battlefield", *AJIL Unbound*, Vol. 116, 2022, pp. 135–139.

⁷⁷¹ Према: Joseph S. Nye Jr., *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, PublicAffairs, New York, 2004, pp. x–xvii.

⁷⁷² Barış Kessgin and Juliet Kaarbo, "When and How Parliaments Influence Foreign Policy: The Case of Turkey's Iraq Decision", *International Studies Perspectives*, Vol. 11, No. 1, 2010, pp. 19–36.

Levy), домаћи политички фактори, укључујући институционалну структуру власти, јавну подршку и политичке трошкове употребе силе, све више су препознати као важне детерминанте одлука о прибегавању оружаном сили. Употреба силе, према њему, била је условљена унутрашњим политичким околностима под којима је њена примена била могућа. Такве околности зависиле су, пре свега, од степена домаће политичке подршке, што је одлуке о рату и начину употребе силе директно везивало за унутрашње институционалне факторе.⁷⁷³ На тај начин се легитимација рата у Левијевом разматрању приказује као резултат унутрашњих политичких калкулација државних елита, а не само као последица међународне структуре и расподеле моћи.

У периоду Хладног рата, унутрашња институционална ограничења била су посебно видљива у Вијетнамском рату, али су свакако постојала у ратовима које су водиле и друге велике силе. У Алжирском рату, Француска је употребљавала силу у складу са постепеним активирањем механизма демократске одговорности. Иако је сукоб у почетној фази вођен у оквирима правне фикције унутрашње безбедности, уз широка ванредна овлашћења извршне власти и војске, од краја 1956, а посебно током 1957. године, сведочења регрута, новинарски извештаји и јавне дебате о методама контра побуњеничког ратовања, нарочито о примени тортуре и незаконитих притвора, почели су да продиру у јавну сферу и политичке институције. Таква пракса није одмах довела до престанка репресије на терену, али је постепено трансформисала употребу силе у политички проблем, који је захтевао оправдање пред парламентом, судовима и јавношћу.⁷⁷⁴ Тако су парламентарна контрола и растући јавни притисак постепено сузили простор француским властима за вођење рата без озбиљнијих унутрашњих политичких последица. Кулминација институционалне кризе наступила је 1958. године, када је француска војска у Алжиру директно довела у питање цивилну власт. То је резултирало сломом Четврте републике и повратком на власт Шарла де Гола (*Charles de Gaulle*), док је уставни поредак Пете републике омогућио политички заокрет у рату и прихватање решења заснованог на алжирском праву на самоопредељење.⁷⁷⁵

Што се тиче Сједињених Држава, иако су у Вијетнамском рату располагале огромном војном надмоћи и користиле масовну ватрену моћ, укључујући интензивно бомбардовање и ангажовање стотина хиљада војника, унутрашња политичко-правна ограничења суштински су умањила ефективност њиховог ангажмана. Одлуке о употреби силе биле су под сталним надзором Конгреса, медија и јавности, док је пораст људских губитака, упоредо са медијским разоткривањем ратних злочина и цивилних жртава, довео до постепене ерозије унутрашње политичке подршке рату.⁷⁷⁶ Халин (*Daniel C. Hallin*) наводи да је критичност медијског извештавања расла упоредо са слабљењем консензуса унутар америчког политичког система, нарочито након Тет офанзиве (1968-1969), када је Конгрес све отвореније доводио у питање циљеве и трошкове рата. Истовремено, ширење друштвених протеста и пад поверења јавности у извршну власт створили су политички притисак који је ограничио маневарски простор америчке администрације и убрзао процес рестрикције војних операција и повлачења из Вијетнама.⁷⁷⁷ У прилог томе, Јанг (*Marilyn B. Young*) износи да је интензитет јавног противљења рату озбиљно забрињавао високе званичнике, што сматра потврдом да је домаћа јавност постала кључно ограничење вођења

⁷⁷³ Jack S. Levy, "The Causes of War and the Conditions of Peace", *Annual Review of Political Science*, Vol. 1, 1998, pp. 139–165.

⁷⁷⁴ Према: Raphaëlle Branche, "The French State Faced with the Algerian Nationalists (1954–1962): A War against Terrorism?", in: Samy Cohen (ed.), *Democracies at War against Terrorism*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, pp. 59–75.

⁷⁷⁵ Према: Matthew Connelly, "Rethinking the Cold War and Decolonization: The Grand Strategy of the Algerian War for Independence", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 33, No. 2001, pp. 221–245.

⁷⁷⁶ George C. Herring, *America's Longest War: The United States and Vietnam, 1950–1975*, 4th ed., McGraw-Hill, Boston, 2002, pp. xi–xvi.

⁷⁷⁷ Daniel C. Hallin, "The Media, the War in Vietnam, and Political Support: A Critique of the Thesis of an Oppositional Media", *The Journal of Politics*, Vol. 46, No. 1, 1984, pp. 2–24.

рата и важан фактор у постепеном сузбијању војних амбиција у Вијетнаму и тражењу излазне стратегије.⁷⁷⁸

Америчко искуство у Вијетнаму касније је концептуализовано као тзв. вијетнамски синдром, што је подразумевало институционалну резервисаност према дуготрајним, политички скупим и правно осетљивим војним интервенцијама. Вијетнамски синдром, међутим, није представљао краткотрајну реакцију, већ трајан образац унутрашњих политичких ограничења који је наставио да обликује америчку употребу силе и након Хладног рата. У Заливском рату (1991), на пример, искуство Вијетнама снажно је утицало на одлуку администрације Џорџа Х. В. Буша да дефинише ограничене политичке циљеве, како би се избегло дуготрајно и скупо војно ангажовање и минимизовали људски губици. Међутим, људски губици у Сомалији (1993) обновили су америчке страхове од политички неодрживих војних интервенција. Стога су Сједињене Државе током каснијих интервенција на Балкану – у Босни и Југославији – прибегавале ограниченој употреби силе, пре свега кроз извођење масовних ваздушних удара.⁷⁷⁹ У њима је изостало копнено ангажовање како би се избегли људски губици, док је хуманитарни дискурс послужио као средство политичке легитимације у условима ниске толеранције јавности према интервенцијама у иностранству.

У постхладноратовском периоду, отпор америчке јавности према ратовима у Авганистану и Ираку представљао је важан друштвено-политички фактор који је постепено умањивао политичку корисност употребе силе. Иако је интервенција у Авганистану 2001. године у почетној фази уживала готово потпуну подршку америчке јавности, изазвану шоком након напада 11. септембра, та подршка је временом опадала услед продужавања сукоба, раста људских и финансијских трошкова, као и одсуства јасно дефинисаног политичког исхода.⁷⁸⁰ Уочи рата у Ираку, дебате о опасности од „новог Вијетнама“ указивале су да вијетнамски синдром није нестао, већ да је наставио да делује као важан корективни фактор у унутрашњем политичком оквиру одлучивања о употреби силе.⁷⁸¹ За разлику од Авганистана, отпор јавности рату у Ираку појавио се још у фази припрема за интервенцију, када је значајан део америчке јавности довео у питање легитимност рата, посебно због изостанка јасног мандата Савета безбедности УН и, касније, дискредитованих тврдњи о постојању оружја за масовно уништење. Масовни протести широм Сједињених Држава током 2002. и 2003. године, као и брз пад јавне подршке након почетне фазе операција, трансформисали су рат у Ираку у дубоко контроверзан политички подухват, што је директно утицало на изборне резултате 2006. године (избори за амерички Конгрес – прим. аут.) и промену стратешког дискурса у Вашингтону.⁷⁸²

4.5.2. Социо-културна димензија

Утицај јавности на политичке елите у западним друштвима, као веома важног фактора ограничења слободе употребе оружане силе, објашњава се узајамним деловањем политичко-правних и социо-културних фактора. Наиме, за разлику од 19. и ране фазе 20. века, период Хладног рата обележен је највишим степеном институционализације

⁷⁷⁸ Marilyn B. Young, *The Vietnam Wars, 1945–1990*, HarperCollins, New York, 1991, pp. 206–207.

⁷⁷⁹ Richard N. Haass, *Intervention: The Use of American Military Force in the Post-Cold War Era*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C., 1994, pp. 12, 72, 109, 117; Eric V. Larson, *Casualties and Consensus: The Historical Role of Casualties in Domestic Support for U.S. Military Operations*, RAND Corporation, Santa Monica, 1996, p. 47.

⁷⁸⁰ Tom Rosentiel, “Public Divided Over Afghan Troop Requests, But Still Sees Rationale for War”, Report, Pew Research Center, November 5, 2009, доступно на: <https://www.pewresearch.org/politics/2009/11/05/public-divided-over-afghan-troop-requests-but-still-sees-rationale-for-war/>, приступљено: 11.10.2025.

⁷⁸¹ Andrew Priest, “From Saigon to Baghdad: The Vietnam Syndrome, the Iraq War and American Foreign Policy”, *Intelligence and National Security*, Vol. 24, No. 1, 2009, pp. 139–171.

⁷⁸² John Mueller, “The Iraq Syndrome”, *Foreign Affairs*, Vol. 84, No. 6, November/December 2005, pp. 44–54.

грађанске државе, односно уградњом широких грађанских, политичких и социјалних права у уставне и правне оквири западних друштава. На то указује Дал који сматра да пуни развој демократске социјалне државе започиње након Велике депресије и бива институционално заокружен тек након Другог светског рата.⁷⁸³ Развој грађанских слобода у том периоду довео је до јачања утицаја јавног мњења на одлуке политичких елита, свакако и оних по питању покретања рата и начина употребе силе. Истовремено, по питању рата, у западним друштвима дошло је и до значајних промена у социо-културној димензији стратегијског окружења. Западна друштва, према Нају, постала су све мање спремна да прихвате велике људске губитке, изузев у оним ситуацијама које се схватају као егзистенцијалне. Због тога западна друштва данас све ређе показују спремност за освајачке ратове. Иако рат у тим друштвима није нестао као средство политике, он је знатно мање прихватљив него што је то био раније. Стога, слабљење ратничке етике у западним друштвима данас захтева снажно морално оправдање.⁷⁸⁴ То потврђују и Тофлери који кажу да „демократске војске данас не могу добити рат без националне подршке“.⁷⁸⁵ Управо је спој јачања грађанских слобода и слабљења ратничке етике довео до значајног ограничења слободе употребе силе у западним друштвима.

Овакву промену Леви (*Yagil Levy*) назива „демократизацијом рата“ и каже да се у западним друштвима након Другог светског рата, а посебно од 1960-их година, јавља све израженија неусклађеност између политичке користи рата и трошкова које он производи. Наведени дисбаланс довео је до систематског опадања легитимитета жртвовања за рат, што објашњава помоћу три међусобно повезана процеса. Прво, војна потрошња је у доминантном економском дискурсу западних земаља све чешће представљана као препрека привредном расту, што је, у складу са неолибералним економским приступом, резултовало умањењем војних издатака. Друго, дошло је до постепеног раздвајања грађанства од војне службе, будући да је средња класа остварила значајан степен друштвене и економске мобилности, који више није био условљен учешћем у оружаним снагама. Треће, са слабљењем хладноратовског осећаја егзистенцијалне претње, жртвовање у име рата постало је политички и морално све теже оправдати.⁷⁸⁶

За разлику од западних друштава, у периоду након 1945. године, дошло је до сасвим другачијих социо-културних промена у земљама Трећег света. Тачније, овај период је у многим од тих земаља донео појаву национализма, који је представљао идеолошку потпору антиколонијалне борбе за политичку независност и национално самоодређење. Тако је национализам постао кључни мобилизаторски оквир, који је рат учинио легитимним средством колективног ослобођења, обезбеђујући висок степен друштвене кохезије, спремности на жртву и дуготрајну подршку оружаном борби. Управо је такав облик националне мобилизације, утемељен у политичкој и моралној вољи становништва, представљао озбиљан проблем за велике силе у војно-оперативној димензији, будући да се центар гравитације њихових противника изместио са класичних војних капацитета и материјалних ресурса у моралну и когнитивну димензију. То је код великих сила свакако умањило ефективност употребе оружане силе, што се јасно потврдило на примеру ратова које је Француска водила у Индокини и Алжиру, а Велика Британија у Кенији (1952–1960), Кипру (1955–1959) и Адену (1963–1967).

Такав проблем само је усложњен у постхладноратовском периоду, с обзиром на то да је глобализација наметнула нову социо-културну динамику у земљама исламске цивилизације. За разлику од „пробуђеног национализма“ из друге половине 20. века, многи

⁷⁸³ Robert A. Dahl, *Polyarchy: Participation and Opposition*, Yale University Press, New Haven, 1971, pp. 10–11.

⁷⁸⁴ Džozef S. Naj, *Paradoks američke moći: Zašto jedina svetska sila ne može sama*, op. cit., str. 24–25.

⁷⁸⁵ Alvin i Hajdi Tofler, *Rat i antirat*, op. cit., str. 9.

⁷⁸⁶ Yagil Levy, “The Second Lebanon War: Examining ‘Democratization of War’ Theory”, *Armed Forces & Society*, Vol. 36, No. 5, 2010, p. 788.

постхладноратовски сукоби великих сила обележени су „пробуђеним исламизмом“.⁷⁸⁷ Исламистичка идеологија, према многим ауторима, настала је као реакција исламског света на нови облик западног колонијализма.⁷⁸⁸ Као таква, она је постала погодно тле за настанак бројних транснационалних терористичких актера, попут Ал Каиде и Исламске државе, који су у ратовима – од Чеченије, преко Авганистана и Ирака, све до Сирије – оспоравали конвенционалну надмоћ великих сила, измештањем тежишта сукоба из физичке у моралну и когнитивну димензију рата. Суочене са таквим противницима, војноцентричне стратегије великих сила показале су ограничену способност прилагођавања, будући да су биле усмерене на физичко уништавање њихових снага и контролу територије, док су кључни извори моћи исламистичких покрета – идеолошка легитимација, политичка мобилизација и когнитивна доминација над локалним становништвом – остајали ван домашаја класичне употребе оружане силе.

Појаву исламског фундаментализма на таласу глобализације Греј назива „културном револуцијом у исламском свету, која је, упркос коришћењу индустријских и информационих технологија, наметнула ирегуларно, односно асиметрично ратовање као доминантан облик сукоба у постхладноратовском периоду“.⁷⁸⁹ Посматрајући из угла стратегије, Греј наглашава да се оваква појава не може разумети као превасходно војни проблем, будући да његови корени леже у унутрашњој кризи исламског света. Стога закључује да решење проблема исламског фундаментализма зависи првенствено од унутрашњих друштвених и политичких процеса у самим исламским друштвима, а не од употребе војне силе споља.⁷⁹⁰ Управо из тог разлога, ратне стратегије Сједињених Држава и Руске Федерације у Чеченији, Ираку, Авганистану и Сирији показале су ограничену, а често и потпуну неделотворност. Наиме, упркос одређеним тактичким и оперативним успесима, оне су тешко успевале да војну надмоћ претворе у одрживе политичке исходе, будући да су се узроци стратешких проблема налазили дубоко у друштвеним, идеолошким и идентитетским процесима земаља у којима су интервенисале.

4.5.3. Економска димензија

Након завршетка Другог светског рата, а нарочито у постхладноратовском периоду, економски фактор се наметнуо као једно од кључних ограничења политичке корисности употребе оружане силе великих сила. Он није деловао изоловано, већ у тесној интеракцији са политичко-правним, социо-културним, техничко-технолошким и војно-оперативним променама унутар стратегијског окружења. Ипак, у војним ангажманима великих сила тог периода управо је економска калкулација имала пресудан утицај на трајање, интензитет и обим употребе оружане силе. Такав развој догађаја је разумљив, с обзиром на то да је економски фактор понајвише повезан са трошковима рата, односно са ефикасношћу ратне стратегије, као њене фундаменталне одреднице. То наравно не значи да друге врсте трошкова – попут људских жртава, губитка унутрашњег и међународног легитимитета или нарушавања угледа државе – немају значај. Ипак, материјални и финансијски издаци у највећој мери утичу на ниво исплативости и дугорочне одрживости политичких циљева рата. Ова појава, међутим, не представља неку посебну новину хладноратовских и постхладноратовских сукоба, будући да је економска димензија одувек била неодвојиво повезана са феноменом рата. Оно што се временом мењало у економској калкулацији рата

⁷⁸⁷ Према: Милинко Врачар, „Одбрамбена функција државе у условима измењене физиономије рата“, у: Мирослав Митровић, Милован Суботић, Станислав Стојановић, Милинко Врачар, Игор Баришић, Игор Пејић, Будућност и Безбедност – Трендови од значаја за безбедност Републике Србије, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2025, стр. 262.

⁷⁸⁸ Види више у: Olivier Roy, *Globalized Islam: The Search for a New Ummah*, Columbia University Press, New York, 2004, pp. 45–67.

⁷⁸⁹ Colin S. Gray, *War, Peace and International Relations: An Introduction to Strategic History*, op. cit., p. 56.

⁷⁹⁰ Colin S. Gray, „How Has War Changed Since the End of the Cold War?“, op. cit., p. 22.

јесу само околности које су управо овај фактор учиниле, могло би се рећи, кључним ограничењем употребе оружане силе.

Током Хладног рата, велике силе су покретале ратове ослоњене на неупоредиво већу економску моћ у односу на своје противнике. Међутим, у тим сукобима показало се да економска надмоћ није производила апсолутну политичку победу. Финансијски и други материјални трошкови дуготрајних војних интервенција превазилазили су вредност политичких циљева, које су велике силе тежиле да досегну. Иако су Сједињене Државе, Совјетски Савез и Француска располагали снажном индустријском базом, способном за масовно ратовање, њихове економије су истовремено биле усмерене и ка цивилној потрошњи. Тако су оне постале осетљиве на инфлацију, јавни дуг и социјалне расходе. Стога су економије великих сила, пре свега западних, бивале изложене притисцима јавности и политичких елита, које су захтевале економску рационалност рата. Због тога се већ у ово доба појављује значајан јаз између економске моћи великих сила и политичке исплативости рата.

У хладноратовском периоду, ратови Француске у Алжиру, Сједињених Држава у Вијетнаму и Совјетског Савеза у Авганистану показују да је економски фактор представљао једно од кључних ограничења политичке корисности употребе оружане силе великих сила. Мером (*Gil Merom*) показује да одлука Шарла де Гола да оконча рат у Алжиру није била толико резултат војне немоћи Француске, колико рационалне процене да је дуготрајни колонијални рат постао несразмерно скуп и политички неисплатив у односу на стратешке користи које је могао да донесе. Високи трошкови одржавања масовног војног присуства, у комбинацији са унутрашњим политичким ризицима и ограничењима демократске државе, сузили су простор за наставак употребе силе као ефективног инструмента француске политике у Алжиру.⁷⁹¹ Слично томе, америчка интервенција у Вијетнаму, чији су директни трошкови премашили 110 милијарди долара (у ценама тог периода – прим. аут.), довела је до значајног фискалног оптерећења, инфлаторних притисака и сукоба између ратних издатака и домаћих социјалних програма, што је постепено подривало стратешку одрживост рата и подстакло редукцију војних циљева кроз политику „вијетнамизације“.⁷⁹²

Совјетска интервенција у Авганистану додатно потврђује овај образац. Дуготрајна контрагерилска кампања вођена је у условима значајне стагнације совјетске економије и напора државног руководства да спроведе унутрашње реформе, што је рат постепено учинило економски и политички неодрживим. Тако је авганистански рат све више перципиран као „крварећа рана“, која је трошила друштвене и државне ресурсе и подривала легитимитет политичког руководства, што је на крају допринело одлуци о повлачењу совјетских трупа.⁷⁹³ Како наводе Рувени (*Rafael Reuveny*) и Пракаш (*Aseem Prakash*), „економске последице овог рата убрзо су допринеле нестанку СССР-а са међународне сцене“.⁷⁹⁴ У сва три случаја, економски трошкови нису били једини фактор неуспеха ратних стратегија великих сила, али су представљали границу иза које се употреба оружане силе више није могла рационално оправдати у односу на дефинисане политичке циљеве.

У постхладноратовском периоду, одсуство претње од системског ривала значајно је изменило однос између економских трошкова и политичке корисности употребе оружане

⁷⁹¹ Gil Merom, “A ‘Grand Design’? Charles de Gaulle and the End of the Algerian War”, *Armed Forces & Society*, Vol. 25, No. 2, 1999, pp. 268–270.

⁷⁹² Према: Mark Atwood Lawrence, *The Vietnam War: A Concise International History*, Oxford University Press, Oxford, 2008, pp. 137–142; Ryan D. Edwards, “U.S. War Costs: Two Parts Temporary, One Part Permanent”, *Journal of Public Economics*, Vol. 113, 2014, pp. 54–66.

⁷⁹³ Nake M. Kamrany and David T. Killian, “Effects of the Afghanistan War on Soviet Society and Policy”, *International Journal of Social Economics*, Vol. 19, No. 7/8/9, 1992, pp. 129–134.

⁷⁹⁴ Rafael Reuveny and Aseem Prakash, “The Afghanistan War and the Breakdown of the Soviet Union”, *Review of International Studies*, Vol. 25, No. 4, 1999, p. 693.

силе. Ратови више нису могли бити оправдани војном претњом друге суперсиле или ширењем супарничке идеологије, што је умањило спремност друштава и политичких елита да толеришу и релативно умерене финансијске расходе. Стога су ратови морали бити оправдани ограниченим и често апстрактним циљевима, као што су стабилизација региона, борба против тероризма или хуманитарни разлози. У том контексту, економски трошкови рата постали су непосредан политички терет, будући да нису праћени јасно дефинисаним и дугорочно одрживим стратешким добицима. Истовремено, одсуство егзистенцијалног оправдања учинило је да се сваки продужени војни ангажман све чешће посматра као нерационално трошење јавних ресурса, што је додатно убрзавало притиске за редукцију или окончање војних операција.

Истовремено, све већи отпор јавности према рату поклопио се са растом трошкова савременог ратовања. Ратови су подразумевали примену скувих високотехнолошких система, ослањање на професионалне и логистички захтевне војске, као и дуготрајне операције стабилизације и обнове које су превазилазе класичну форму вођења рата. У том смислу, економски трошкови рата расли су експоненцијално. На то упућују и званични подаци Конгреса САД из 2017. године, према којима су укупни амерички трошкови ангажмана у ратовима у Авганистану, Ираку и Сирији до тог тренутка били вишеструко већи од ратних расхода претходног времена – више од пет пута су премашили трошкове Првог светског рата и Корејског рата, били су готово два и по пута већи од издатака у рату у Вијетнаму и чак више од осамнаест пута већи од трошкова Првог заливског рата.⁷⁹⁵ До средине 2021. године, укупни трошкови америчког ангажмана у рату у Авганистану порасли су на око један билион долара, што је представљало један од кључних фактора у одлуци америчког естаблишмента о повлачењу америчких трупа. После две деценије непрекидног сукобљавања са талибанским снагама, америчка администрација је закључила да политички интереси Сједињених Држава у Авганистану више не оправдавају тако високе финансијске издатке, чак ни упркос ризику од поновне ескалације исламског екстремизма и јачања утицаја Кине, Русије и Пакистана у тој земљи.⁷⁹⁶

Економску димензију стратегијског окружења, ипак, не треба анализирати искључиво кроз оквир трошкова којима се ограничава слобода употребе оружане силе великих сила, већ и кроз призму економских санкција, које су у условима глобализације добиле на значају као инструмент присиле у ратним дешавањима.⁷⁹⁷ У доба економске међузависности, искључење из глобалних економских токова представља озбиљан удар на економску стабилност противника и његову дугорочну способност да води рат. Санкције, стога, више не представљају краткорочно ограничење војних капацитета противника, јер директно и дугорочно погађају његов финансијски систем, индустрију, енергетски сектор и валутну стабилност државе. Глобална економија у значајној мери функционише кроз трговинске и финансијске механизме у оквиру којих Сједињене Државе и друге западне државе заузимају структурно повлашћен положај, пре свега захваљујући примату долара и централној улози западних финансијских институција. Та структурна предност омогућава овим државама повећан степен слободе деловања и утицаја у економској димензији савременог ратовања.⁷⁹⁸

Ипак, то не значи да и друге велике силе, попут Русије, немају могућност да користе економске санкције као средство политичког притиска. Анализе руске политике према Грузији показују да је Москва пре и током оружаног сукоба користила трговинске забране, ембарга и друге економске мере као инструмент утицаја, али су донели таквих санкција

⁷⁹⁵ Anthony Cordesman, "U.S. Military Spending: The Cost of Wars", The Center for Strategic and International Studies, July 10, 2017.

⁷⁹⁶ Todd Greentree, "What Went Wrong in Afghanistan?", *Parameters*, Vol. 51, No. 4, 2021, p. 8.

⁷⁹⁷ Према: Henry Farrell and Abraham L. Newman, "Weaponized Interdependence: How Global Economic Networks Shape State Coercion", *International Security*, Vol. 44, No. 1, 2019, pp. 42–48.

⁷⁹⁸ Према: Jonathan Kirshner, "Dollar Primacy and American Power: What's at Stake?", *Review of International Political Economy*, Vol. 15, No. 3, August 2008, pp. 420–426.

остали ограничени због њиховог регионалног карактера и одсуства контроле над кључним чвориштима глобалне економије.⁷⁹⁹ Иако су руске економске мере производеле одређене резултате, њихов утицај не може се упоредити са ефектима санкција које примењују Сједињене Државе и друге западне земље. С друге стране, упркос порасту значаја економских санкција у савременим сукобима, њихова политичка корисност остаје ограничена, јер економска штета не мора увек довести до промене понашања противничког режима, посебно у случајевима када су у питању опстанак и витални национални интереси. Напротив, дуготрајна изложеност санкцијама подстиче санкционисане државе на адаптацију кроз диверсификацију трговинских односа, јачање економских веза са незападним партнерима и развој алтернативних финансијских механизма, чиме се умањује ефективност уведених санкција. То се јасно уочава на примеру Русије током украјинског сукоба, где су западне санкције имале ограничен утицај на стратешке одлуке Москве и истовремено подстакле реструктурирање њених спољноекономских односа.⁸⁰⁰

4.5.4. Техничко-технолошка димензија

Утицај развоја технологије на повећање војних способности разуме се као линеаран и логичан процес. Међутим, стварна улога технологије у војним пословима након 1945. године била је знатно сложенија и, у извесној мери, парадоксална. Наиме, у том периоду технолошки напредак није нужно повећавао, већ је у многим случајевима умањивао политичку корисност војне моћи великих сила. Од своје прве и последње употребе у Другом светском рату, нуклеарно наоружање било је и остало најутицајнији фактор ограничења војне моћи. У том контексту, Нај истиче да „ефекти нуклеарног наоружања онемогућавају његову примену“⁸⁰¹, а са тиме се слажу и други аутори, који наводе да поседовање овог наоружања паралише борбу с обзиром да представља инструмент масовног убиства. Његово коришћење не би довело до жељеног политичког резултата, осим оног у коме би сви били поражени. Нико до сада није смислио начин како водити нуклеарни рат без ризика од глобалног самоубиства. Зато политичка корисност директне употребе овог наоружања готово и да не постоји, осим као инструмента одвраћања.⁸⁰²

Током хладноратовског периода суперсиле су значајан део свог међународног статуса заснивале на поседовању нуклеарног арсенала, али се показало да је превођење такве врсте моћи у конкретну и одрживу политичку корист изузетно ограничено, што важи и за друге велике силе попут Велике Британије и Француске. Како наводи Кревелд, нуклеарно наоружање није помогло нити једној од њих да задржи или поврати нешто што подсећа на њихов ранији статус велике силе, јер је стигло прекасно да спречи губитак колонијалних империја, а ни у супротном случају не би могло зауставити њихову дезинтеграцију.⁸⁰³ Исто ограничење уочава се и у постхладноратовском периоду, будући да само поседовање нуклеарног оружја не обезбеђује Сједињеним Државама очување глобалне доминације, нити представља средство помоћу којег ревизионистичка Русија може обновити утицај у постсовјетском простору. Истовремено, нуклеарно наоружање делује као снажан фактор ограничења и у домену конвенционалних сукоба. Како истиче

⁷⁹⁹ Види више у: Randall E. Newnham, “Georgia on my mind? Russian sanctions and the end of the ‘Rose Revolution’”, *Journal of Eurasian Studies*, Vol. 6, No. 2, 2015, pp. 161–170.

⁸⁰⁰ Murilo Rangel da Silva, “Western Sanctions against Russia in the Ukraine War: Effects of Russian Strategies on the Development of Multilateralism”, *Open Journal of Social Sciences*, Vol. 13, No. 1, 2025, pp. 400–418.

⁸⁰¹ Видети више у: Džozef S. Naj, *Budućnost moći*, op. cit., str. 49–50.

⁸⁰² Према: Милинко Врачар, „Одбрамбена функција државе у условима измењене физиономије рата”, оп. цит., стр. 252.

⁸⁰³ Martin van Kreveld, *Transformacija rata*, op. cit., str. 14–17.

Болефелдова (*Kathryn M. G. Boehlefeld*), „његово поседовање онемогућава конвенционалне ратове између нуклеарних сила или, у најмању руку, спречава њихову ескалацију“.⁸⁰⁴

Услед немогућности директног војног сукобљавања, суперсиле су своје технолошке капацитете каналисале кроз посредно ратовање, ослањајући се на савезнике и прокси актере у земљама Трећег света. Стога, Кревелд истиче да је „ефекат нуклеарног наоружања гурнуо конвенционалне ратове на периферију међународног система, у зоне тектонских раседа над којима је доминирала једна од суперсила“.⁸⁰⁵ Снабдевањем побуњеничких снага савременим наоружањем, Сједињене Државе и Совјетски Савез повећале су борбене способности ирегуларних актера, чиме су истовремено ограничиле сопствену ефективност примене силе. Наиме, пружањем војне помоћи Вијетконгу у Вијетнаму и муџахединима у Авганистану, суперсиле су индиректно, једна другој, умањиле војну надмоћ у тим ратовима. Коришћењем савременог наоружања, кроз примену асиметричних метода ратовања, побуњеничке снаге успеле су да пруже дугорочни и исцрпљујући отпор суперсилама.⁸⁰⁶ Тако је у дуготрајним, политички и економски исцрпљујућим сукобима, дифузија напредне војне технологије ка ирегуларним актерима ограничила могућност претварања оперативно-тактичких успеха Сједињених Држава и Совјетског Савеза у жељене стратешке исходе.

Последње године Хладног рата, и прве године постхладноратовског периода обележене су технолошком револуцијом, пре свега у области информационих технологија. Развој прецизног наоружања, напредних сензорских система, умрежених командно-информационих структура и настојање ка доминацији у информационом простору уверили су појединце из америчких војних и академских кругова да технолошка надмоћ може суштински изменити карактер рата и омогућити брзо остварење политичких циљева уз минималне људске губитке. Технологију су посматрали као средство које омогућава превазилажење традиционалних ограничења употребе оружане силе, пре свега друштвеног отпора противника. Ова уверења, како је речено, заснивала су се на интерпретацији исхода Првог заливског рата, који је у америчкој стратешкој мисли често представљан као емпиријска потврда технолошке револуције у војним пословима. Тако је у првим годинама постхладноратовског периода, рат све више схватан као проблем управљања системима и информацијама, а све мање као комплексан друштвено-политички процес.

Таквом схватању чврсто су се супротставили Коен (*Eliot A. Cohen*), Јаблонски (*David Jablonsky*) и други аутори. Они су технолошку револуцију у војним пословима критиковали због поистовећивања оперативно-тактичких успеха на бојном пољу са стратегијском ефективношћу употребе силе. Коен указује да је исход Првог заливског рата био условљен специфичним и тешко поновљивим околностима, те наглашава да технолошка надмоћ, ма колико значајна, не може заменити стратегију као суштински политички процес.⁸⁰⁷ Слично њему, Јаблонски наводи да технолошка револуција не може превазићи цивилно-војна и политичка ограничења употребе силе, јер су она дубоко укорењена у друштвеним и политичким структурама, а не у домену технике. По њему, технолошке иновације, које нису праћене одговарајућим доктринарним и стратегијским променама, доводе до редукције рата на пуку техничко-оперативну ефективност, при чему његова политичка сврха бива потиснута.⁸⁰⁸

⁸⁰⁴ Kathryn M. G. Boehlefeld, “Sticks and Stones: Nuclear Deterrence and Conventional Conflict”, *Journal of Indo-Pacific Affairs*, Vol. 3 No. 4, Winter 2020, p. 77.

⁸⁰⁵ Martin van Kreveld, *Transformacija rata*, op. cit., str. 22.

⁸⁰⁶ Према: Julian M. Prybyla, “Soviet and Chinese Economic Aid to North Vietnam”, *The China Quarterly*, Vol. 27, 1966, pp. 84–100; Benedetto Zanchetta, “Arming the ‘Freedom Fighters’ in Afghanistan: Carter, Reagan, and the End of the Cold War”, *Diplomacy & Statecraft*, Vol. 36, No. 2, 2025, pp. 475–497.

⁸⁰⁷ Eliot A. Cohen, “A Revolution in Warfare”, *Foreign Affairs*, Vol. 75, No. 2, March/April 1996, pp. 37–54.

⁸⁰⁸ David Jablonsky, *The Owl of Minerva Flies at Twilight: Doctrinal Change and Continuity and the Revolution in Military Affairs*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, May 1994, pp. 4–5, 8–9, 53–56.

Анализирајући искуство Првог заливског рата, Кордесман (*Anthony H. Cordesman*) закључује да је технолошка супериорност САД омогућила брзи војни пораз Ирака, али да није створила стабилан и одржив политички исход, што је у постконфликтном периоду довело до дуготрајне нестабилности и појаве асиметричних претњи. Према њему, технологија не решава стратешке проблеме Сједињених Држава, већ их често продубљује. Амерички противници не располажу напредним технолошким способностима и зато прибегавају алтернативним стратегијским приступима. Другим речима, технолошка надмоћ Сједињених Држава не производи симетричну технолошку трку, као у време Хладног рата, већ окреће америчке противнике ка асиметричном ратовању. Кордесман наводи да технолошки развој несумњиво унапређује оперативно-тактички ниво рата, али не нуди решења за његов стратегијаки ниво, јер су савремени сукоби обележени политичким, друштвеним и безбедносним факторима на које технологија нема утицај.⁸⁰⁹ На то указује и Фридман, који каже да се савремени ратови одвијају у политички, друштвено и културно изузетно сложеним условима, који се не могу поништити прецизним ударима и информационом надмоћи.⁸¹⁰

Стратегијски домети технолошке револуције у војним пословима јасно су доведени у питање ратовима у Чеченији, Авганистану и Ираку. У периоду њиховог одвијања, обележеним глобализацијом, информационом револуцијом и растућом порозношћу државних граница, технолошки развој није се показао као предност великих сила, већ је додатно увећао борбене способности њихових противника. Пролиферација савременог наоружања, у комбинацији са масовном доступношћу информационо-комуникационих технологија, омогућила је слабијим актерима да надоместе део своје технолошке инфериорности и прилагоде начин вођења борбе условима у којима директна војна конфронтација није била рационалан избор. Доступност и коришћење савремених информационих технологија омогућила је противницима великих сила да још више изместе сукоб из физичке у моралну и когнитивну димензију рата.

У Ираку и Авганистану, ирегуларни актери, пре свега исламски фундаменталисти, користили су савремене информационе технологије, пре свега онлајн друштвене мреже, како би систематски и дугорочно утицали на америчко јавно мњење. Ал Каида је у Ираку дистрибуирала преко друштвених мрежа видео снимке егзекуција и спектакуларних напада на коалиционе снаге, што је пропраћено интензивним медијским извештавањем у Сједињеним Државама. Такво извештавање поклапа се са наглим падом подршке рату од стране америчке јавности, која је у марту 2003. године, са преко 70 процената, опала на мање од 40 процената до краја 2005. године.⁸¹¹ У Авганистану су Талибани користили исте методе. Сваки појединачни инцидент са америчким и коалиционим снагама имао је ограничен војни значај, али је континуирана медијска репродукција тих инцидената изазвала у америчкој јавности осећај бескрајног и бескорисног рата.⁸¹² Бројне анализе показују да је управо медијска слика америчких и коалиционих губитака имала важан утицај на пад јавне подршке у САД, што је кулминирало политичким притиском јавности на америчке администрације да мењају стратегију и окончају војни ангажман у овим земљама.

С друге стране, развој информационих технологија на прелазу два века значајно је унапредио способност великих сила да воде сопствене или посредничке ратове у медијском и сајбер домену, проширујући простор сукоба ван класичног војног поља. Дигитализација комуникација, експанзија интернета и друштвених мрежа, као и развој сајбер капацитета,

⁸⁰⁹ Anthony H. Cordesman, "The Revolution in Military Affairs and Developments in the Persian Gulf", Center for Strategic and International Studies, Washington, D.C., September 1, 1999.

⁸¹⁰ Према: Lawrence Freedman, *Strategy: A History*, op. cit., pp. 214-236.

⁸¹¹ Sam Williams, "United States Public Opinion and the War in Iraq: Understanding Polling Trends through Discourse Analysis", *Sigma: Journal of Political and International Studies*, Vol. 34, No. 11, 2017, pp. 142, 155.

⁸¹² Према: Thomas H. Johnson and M. Chris Mason, "Understanding the Taliban and Insurgency in Afghanistan", *Orbis*, Vol. 51, No. 1, Winter 2007, pp. 71-89.

омогућили су великим силама да директно утичу на перцепције домаће и међународне јавности, обликујући наративе о легитимности сопственог деловања или подривајући легитимитет деловања противника и умањујући вољу за отпором његовог друштва. Истовремено, сајбер простор постао је средство за нападе на критичну инфраструктуру, информационе системе и командно-комуникационе мреже противника, чиме се остварују стратешки ефекти који су раније захтевали класичне војне активности. На тај начин, информационе и сајбер технологије повећале су оперативне способности великих сила, будући да су ефекти информационог деловања постали подједнако важни као и војни.

Индиректни сукоб западних сила и Русије у Украјини јасно показује на који начин је развој информационих технологија проширио ратовање на медијски и сајбер домен. Још од 2014. године, а посебно након ескалације сукоба 2022. године, обе стране интензивно користе информационе операције ради обликовања домаћег и међународног јавног мњења, легитимисања сопствених поступака и делегитимисања поступака противника. Сједињене Државе и њихови савезници ослањају се на дигиталне медије, друштвене мреже и стратешку комуникацију како би одржали политичку подршку Украјини и кохезију западне коалиције, док Руска Федерација користи дезинформационе кампање и сајбер операције ради подривања поверења у западне институције и смањења воље за дугорочну подршку Кијеву.⁸¹³ Паралелно с тим, руски сајбер напади на критичну инфраструктуру и државне информационе системе Украјине постали су саставни део сукоба, омогућавајући постизање значајних ефеката без директне војне конфронтације.⁸¹⁴

4.5.5. Војно-оперативна димензија

Промене у политичко-правној, социо-културној, економској и техничко-технолошкој димензији стратегијског окружења након 1945. године директно су се одразиле на војно-оперативну димензију, доводећи у питање способност војноцентричне стратегије великих сила да досегну политичке циљеве рата. У условима нуклеарне равнотеже, класична логика индустријског рата, заснована на уништењу противничких оружаних снага и наметању воље силом, постала је стратешки тешко одржива. То се, на пример, јасно показало већ у Корејском рату, где је, упркос материјалној и технолошкој надмоћи, као и значајним војно-оперативним успесима Сједињених Држава, употреба силе остала строго ограничена страхом од ескалације рата у глобални сукоб. Последишно, војна операција Сједињених Држава није довела до остваривања њиховог амбициознијег политичког циља, већ је окончана компромисним исходом – задржавањем *status quo* – што је указало на јаз између војних способности и политичке корисности употребе силе.

Овај јаз постао је још израженији у колонијалним и посредничким ратовима великих сила у Индокини, Алжиру, Кенији, Кипру, Вијетнаму, Авганистану итд. у којима је тежиште сукоба измештено из физичке у моралну и когнитивну димензију рата. За разлику од технолошких ратова индустријског доба, у ограниченим сукобима хладноратовског периода, центар гравитације противника великих сила више није био концентрисан у њиховим војним формацијама и материјалним ресурсима, већ у политичкој вољи, идеолошкој мобилизацији, као и у способности да пружи дуготрајан и испрљујући отпор. Како наводи Фридман, политичка и морална воља, уз герилски начин ратовања, обезбедила је способност побуњеничких покрета да издрже дуготрајан рат применом стратегије исцрпљивања знатно јачег противника. Суочена са таквом стратегијом, војна надмоћ великих сила није могла да се преведе у стратешки успех. Уништавање војних формација противника није истовремено подразумевало и слом његове воље, која је континуирано

⁸¹³ Shugofa Dastgeer and Rashmi Thapaliya, "Information and Disinformation about the Ukraine War on Social Media", *ESSACHESS – Journal for Communication Studies*, Vol. 16, No. 1, 2023, pp. 93–113.

⁸¹⁴ Polina B. Kostyuk and Yuri M. Zhukov, "Invisible Digital Front: Can Cyber Attacks Shape Battlefield Events?", *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 63, No. 2, 2019, pp. 317–347.

покретала одлучан отпор, упркос великим жртвама.⁸¹⁵ На тај начин, војно-оперативна димензија хладноратовског стратегијског окружења постала је поприште ограничене примене силе великих сила, која је, као таква, била недовољна да самостално реши сукобе у којима се борба водила изван домена примене чисто војних средстава.

У том периоду ипак су постојали изузеци који су одступали од оваквог правила, попут британских војних ангажмана у Малаји и Фокландима. Успех британске противпобуњеничке кампање у Малаји заснивао се на интеграцији три међусобно условљене компоненте: физичком одвајању побуњеника од становништва; селективној и ограниченој употреби војне силе и постепеној политичкој легитимацији колонијалне власти. Кључну улогу у таквом приступу имала је систематска контрола становништва. Тиме је побуњеницима пресечена логистичка, кадровска и обавештајна подршка, и последично умањена оперативна слобода. Војна сила је примењивана ограничено и селективно, са циљем ненаношења губитака становништву, већ изолације и ерозије побуњеничких мрежа. Тек након успостављања безбедносне контроле створени су услови за примену стратегијског приступа борбе за „срца и душе“ (*hearts and minds*), која је обухватала побољшање безбедности, социјално-економске мере и политичке реформе, укључујући постепени пренос власти.⁸¹⁶

Успех британске кампање на Фокландима резултат је повезивања политичких одлука, војних операција, дипломатских и економских активности у оквиру ограниченог међудржавног сукоба. Након аргентинске инвазије на Фокланде, Британија је одмах покренула дипломатске активности и припрему војне интервенције, при чему дипломатски напори нису обустављени ни након отпочињања борбених операција. Војне активности биле су ограничене на јасно дефинисани простор Јужног Атлантика, без ширења на аргентинско копно, што је допринело контроли ескалације и избегавању отпора домаће јавности.⁸¹⁷ Упоредо са војним активностима, Британија је применила и сет економских санкција, чиме су ограничене економске и финансијске опције Аргентине.⁸¹⁸ У таквим околностима, рат је трајао свега нешто више од једанаест недеља, при чему је окончан војном победом Британије, која је преведена у жељени политички исход. Кратко време одвијања и координисана примена свих инструмената моћи јесте оно што овај сукоб издваја од дуготрајних, скувих и структурно неразрешивих асиметричних сукоба великих сила које су водиле након Другог светског рата.

У целини посматрано, искуство ратова након 1945. године показује да технолошки напредак није деловао линеарно у корист повећања политичке корисности употребе оружане силе великих сила. Иако је несумњиво унапредио њихове оперативно-тактичке способности и омогућио брзе војне победе у ограниченим конвенционалним сукобима, што се у хладноратовском периоду показало у Фокландском рату, а у постхладноратовском периоду на примеру Првог заливног рата, а пре свега у рату у Грузији, у већини других сукоба, вођених против ирегуларних актера, технолошки развој и војна надмоћ нису довели до жељених и одрживих политичких исхода. Док је током периода Хладног рата дифузија напредног војног наоружања ка ирегуларним актерима умањила конвенционалну, технолошку предност великих сила, то је у постхладноратовском периоду, пре свега, учинила доступност и широка употреба савремених информационих технологија од стране њихових противника. Тиме је додатно увећана њихова способност да тежиште сукоба изместе у моралну и когнитивну димензију рата.

⁸¹⁵ Према: Lawrence Freedman, *Strategy: A History*, op. cit., pp. 178-185.

⁸¹⁶ Paul Dixon, “‘Hearts and Minds’? British Counter-Insurgency from Malaya to Iraq”, *Journal of Strategic Studies*, Vol. 32, No. 3, 2009, pp. 360–368.

⁸¹⁷ Stephen Badsey, “An Overview of the Falklands War: Politics, Strategy and Operations”, in: *The Military History Annual 2012*, National Institute for Defense Studies, Tokyo, 2013, pp. 139–153.

⁸¹⁸ Lisa L. Martin, “Sanctions During the Falkland Islands Conflict”, *International Security*, Vol. 16, No. 4, 1992, pp. 151–160.

Посматрано из угла војно-оперативне димензије стратегијског окружења, кључне промене унутар њега – од односа локалног становништва према интервенишућој сили, преко раста финансијских трошкова извођења операција, до сталне медијске изложености и притиска међународне и домаће јавности – довеле су до постепеног ограничења слободе употребе силе великих сила и умањења њене ефективности у моралној и когнитивној димензији противника. Тиме је физичка димензија сукоба изгубила значај који је имала у периоду индустријских ратова. Иако је употреба оружане силе задржала своју фундаменталну улогу у остваривању војних циљева, она је изгубила способност да самостално обезбеди одлучујуће и трајне политичке исходе. Под дејством бројних ограничења стратегијског окружења, војне операције све ређе могу да постигну крајњи стратегијски ефекат и произведу крајње жељено стање. Таква пракса указује да у савременим оружаным сукобима употреба силе више није довољан услов за остваривање апсолутне победе, што доводи у питање оправданост примене искључиво војноцентричне стратегије.

5. ПРИМЕНА КОНЦЕПТА ВЕЛИКЕ СТРАТЕГИЈЕ СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА И РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ У РАТОВИМА ПОСТХЛАДНОРАТОВСКОГ ПЕРИОДА

5.1. Теоријски оквир постхладноратовских ратова – повратак великој стратегији

Бројна литература из области безбедносних и стратешких студија указује да је завршетак Хладног рата означио прекретницу не само у међународним односима, већ и у пракси и теоријском разумевању рата. Сукоби на територији бивше Југославије, на Кавказу, у афричким земљама, у Авганистану, Ираку, Либији, Сирији, Украјини итд. навели су бројне ауторе на размишљање да се граматика, па и сама логика, ратова постхладноратовског доба битно разликује од класичних, модерних ратова. Несумњиво, свет је ушао у доба у коме се рат више не може једноставно схватити као конвенционалан међудржавни сукоб, који се одвија и окончава на бојном пољу, са јасно дефинисаном победничком и пораженом страном. Рат се данас све више перципира као сложен друштвени процес у коме су границе између рата и мира, војног и невојног, као и победе и пораза, све више замагљене.⁸¹⁹ Управо зато, карактер, а понекад и сама природа рата, постали су централне теме савремених теоријских расправа. Овај интелектуални процес, који се деценијама уназад одвија унутар академских и војних кругова, резултовао је ширим теоријским оквиром, унутар кога су поједини аутори „доводили у питање будућност главних ратова“⁸²⁰, док су други сматрали да ће рат генерално опстати, али у битно, чак и суштински, другачијем облику.

Један од првих покушаја артикулације промена рата и ратоводства био је концепт четврте генерације ратовања, који је крајем 1980-их година формулисао Вилијам Линд. Полазећи од искустава из касне фазе Хладног рата, он указује да се рат удаљава од класичног бојишта и све више захвата психолошку димензију друштва. При томе, бришу се границе између војног и цивилног, као и између рата и мира, док морални и психолошки ефекти рата постају важнији од физичког уништења противника, а медији и јавно мњење кључна средства борбе. У таквим сукобима противници не теже војном поразу супарничке стране, већ подривању њене унутрашње кохезије, политичке воље и легитимитета.⁸²¹ Прихватајући Линдове идеје почетком новог века, Томас Хемс истиче да су слаби актери развили стратегију дуготрајног и исцрпљујућег сукоба, усмереног против политичке воље и јавне подршке демократских друштава, а не против њихових оружаних снага.⁸²²

Упоредо са појавом Линдове теорије четврте генерације ратовања, Кревелд развија концепт нетројственог рата. Његови ставови о граматичи и логици ратова након Другог светског рата значајно су утицали на каснија теоријска промишљања савремених сукоба. Он сматра да је након 1945. године дошло до раскида са обрасцем модерног рата и да велики број сукоба више није могуће аналитички објаснити Клаузевицевим тројством држава–војска–народ. Под нетројственим ратовима Кревелд подразумева сукобе у којима доминирају недржавни актери, односно сукобе који се не воде између суверених држава и који немају јасно успостављену институционалну поделу на политичку власт, оружану силу и народ. У таквим сукобима не тежи се одлучујућим победама нити територијалним

⁸¹⁹ Lukas Milevski, “The Nature of Strategy versus the Character of War”, op. cit., pp. 438-439.

⁸²⁰ John Mueller, *Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War*, Basic Books, New York, 1990, p. 3.

⁸²¹ William S. Lind, Keith Nightengale, John F. Schmitt, Joseph W. Sutton and Gary I. Wilson, “The Changing Face of War: Into the Fourth Generation”, op. cit., pp. 22-26.

⁸²² Thomas X. Hammes, *The Sling and the Stone: On War in the 21st Century*, op. cit., pp. 4-6.

добицима, већ се борбена дејства одвијају у ширем друштвеном простору, при чему се граница између бораца и небораца замагљује.⁸²³

Такве промене уочавају се и у постхладноратовским сукобима, које Калдорова назива „новим ратовима“, тумачећи их производом глобализације и слабљења монопола државе над применом силе. Нови ратови, према њој, разликују се од класичних по структури актера, мотивима и начину њиховог вођења. Уместо регуларних армија, нове ратове воде флексибилне мреже државних и недржавних актера, при чему се бришу границе између унутрашњег и спољашњег, као и између јавног и приватног насиља. Попут Кревелда, она указује да циљеви савремених сукоба све чешће почивају на идентитетским мотивима, што доводи у питање применљивост Клаузевицевог схватања рата. У новим ратовима одлучујуће битке уступају место систематском насиљу над цивилима, присилном расељавању и контроли становништва, при чему рат добија тенденцију продужавања уместо јасног политичког исхода.⁸²⁴

Дафилд сматра да се савремени сукоби, које назива постмодерним, најчешће јављају у институционално ослабљеним државама које губе способност контроле територије и легитимне употребе силе, што отвара простор за недржавне актере – господаре рата, паравојне формације и приватне безбедносне структуре. У таквим условима насиље се усмерава ка контроли ресурса, становништва и трговинских токова, при чему економски и криминални мотиви постају кључни покретачи насиља.⁸²⁵ Сноу додаје да у постхладноратовским сукобима побуњеничке и паравојне групе све ређе делују као носиоци јасно артикулисаних политичких циљева, а све чешће као актери вођени профитом, етничком мобилизацијом и систематским насиљем над цивилима.⁸²⁶ Из ових ставова произлази да тзв. постмодерни ратови све више измичу Клаузевицевском оквиру природе рата, будући да насиље није искључиво подређено политичком циљу.

Вредан увид у постхладноратовске сукобе пружа Синиша Малешевић, који сматра да постхладноратовско насиље не представља прекид са модерним ратовима, већ њихову фрагментисану еволуцију. Оно што се, према њему, променило не односи се на природу рата, већ на западну перцепцију његовог одвијања, чиме се доводе у питање тезе о радикално новој, постмодерној природи савремених сукоба. Анализа ратова после 1991. године, укључујући и оне током распада Југославије, показује да су и у тим сукобима превагнули стари геополитички и идеолошки мотиви, што значи да основни покретачки механизми модерног насиља остају на снази. Малешевић закључује да, иако узроци и циљеви савремених ратова личе на оне из ранијих епоха, то не значи да се у њима ништа није променило. Промењен је шири историјски контекст и технолошки услови, али сама природа рата и организациона логика остају модерне.⁸²⁷

Смит дели Кревелдово мишљење да се након 1945. године развио другачији модел сукоба, као супротност индустријском рату. Парадигма рата међу људима, како назива тај модел, резултат је дуготрајне трансформације рата започете појавом нуклеарног наоружања, којим је индустријски рат између великих сила постао практично немогућ. Стога се у пракси јављају постколонијални, герилски и побуњенички облици сукоба, који постају јасно видљиви тек након завршетка Хладног рата, у времену када масовне индустријске армије губе своју функционалност. Овај модел одликује нестанак јасно раздвојених фаза мира, кризе и рата, које замењује стање трајне конфронтације у којем се политички и војни процеси преплићу у присуству цивилног становништва и медија. Смит,

⁸²³ Види више у: Martin van Kreveld, *Isto*, str. 11, 55-61, 121-148.

⁸²⁴ Mary Kaldor, "In Defence of New Wars", *Stability*, op. cit, pp. 1-16.

⁸²⁵ Према: Mark Duffield, "Post-modern Conflict: Warlords, Post-Adjustment States and Private Protection", op. cit., pp. 65-85.

⁸²⁶ Према: Donald M. Snow, *Uncivil Wars: International Security and the New Internal Conflicts*, op. cit., pp. 1-5, 10-18, 27-35.

⁸²⁷ Siniša Malešević, *The Sociology of War and Violence*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, pp. 50-53, 326-329.

стога, закључује, да оружана сила више не представља средство коначног одлучивања исхода рата, већ служи као инструмент притиска и управљања понашањем противника. Њена корисност, као политичког инструмента, постаје условљена разумевањем ширег политичког и друштвеног контекста, као и напуштањем логике индустријског рата, засноване на одлучујућој бици.⁸²⁸

Искуства из Чеченије, Ирака и Авганистана, као и рата Израела против Хезболаха у Либану, довела су до развоја концепта хибридног рата, који је 2007. године теоријски уобличио Френк Хофман. Хибридни рат, према њему, представља еволуцију, а не револуцију у војним пословима, чија се суштина огледа у истовременој примени различитих облика насиља уз тесну повезаност политичких, војних, информационих и криминалних активности. Хибридни актери комбинују тактике регуларних армија са флуидношћу побуњеничких мрежа и снажним пропагандним капацитетима. Као кључан пример, Хофман наводи сукоб Израела и Хезболаха 2006. године, који показује како недржавни актер може озбиљно оспорити војно надмоћну силу, најављујући ратове у којима се физичко бојиште преплиће са медијским и информационим простором. У том контексту, он критикује америчку војну доктрину због претераног ослањања на технолошки детерминизам и указује на потребу интеграције класичних стратегијских концепата са новим инструментима моћи, посебно у домену информационог ратовања.⁸²⁹

Хибридни рат, ипак, не представља јединствену концептуалну замисао, већ се идеја о таквом типу рата временом развијала кроз различите интерпретације његових актера и метода ратовања. У почетку, концепт хибридног рата коришћен је ради објашњења растуће способности недржавних актера, који су применом модерних технологија, савременог наоружања и комбинацијом конвенционалних и ирегуларних тактика замаглили границу између конвенционалног и неконвенционалног ратовања, проширујући бојиште ван искључиво војне сфере. Велика подударност таквог деловања са руским активностима у Украјини од 2014. године усмерила је фокус теоретичара ка нетрадиционалним формама државног деловања испод прага отвореног рата, што је довело до шире, колоквијалне употребе појма и губитка његове јасноће.⁸³⁰ У том контексту, Криж (*Zdeněk Kříž*) дефинише хибридни рат као облик сукоба у којем нападач не мора отворено прибегавати сили, већ пре свега настоји да контролише перцепције и одлуке политичког руководства и становништва друге стране, док се евентуална употреба силе примењује прикривено и индиректно.⁸³¹

Важан допринос разумевању постхладноратовских сукоба пружа кинеска теорија неограниченог рата, коју су 1999. године формулисали Ђао Лианг (*Qiao Liang*) и Ванг Шансуи (*Wang Xiangsui*). Полазећи од искустава Заливског рата, аутори тврде да рат у савременим условима више није искључиво војна активност, већ обухвата употребу свих расположивих средстава – војних и невојних формација, оружаних и неоружаних, смртоносних и несмртоносних метода – ради принуђивања противника на пораз. На тај начин указују на брисање граница између рата и мира, као и између војне и цивилне сфере, истичући да економски притисци, финансијски удари, информационе операције, правна средства и медијско деловање могу имати ефекте упоредиве са класичним оружаним дејствима. Иако се у савременом добу смањује учесталост отвореног војног насиља, рат, према њима, није нестао, већ се инфилтрирао у друштво на сложенији, шири и

⁸²⁸ Према: Rupert Smith, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*, op. cit., pp. 10-11, 29-30, 14-16, 257.

⁸²⁹ Frank G. Hoffman, *Conflict in the 21st Century – The Rise of Hybrid Wars*, op. cit., pp. 14-18, 27-30, 31-34.

⁸³⁰ Erik Reichborn-Kjennerud and Patric Cullen, "What is Hybrid Warfare?", Policy Brief, 1/2016, Norwegian Institute of International Affairs, 2016, pp. 1-2.

⁸³¹ Zdeněk Kříž, "Hybrid Warfare: A New Phenomenon in Europe's Security Environment", Jagello 2000 for NATO Information Centre in Prague, Praha – Ostrava, 2016.

прикривенији начин, уз растући значај политичког, економског и технолошког насиља као облика савременог ратовања.⁸³²

Постхладноратовска пракса подстакла је развој теоријских приступа усмерених на анализу сукоба који се одвијају испод прага отвореног рата, а који често представљају његов увод или наставак другим средствима. Овакви облици деловања, означени као сукоби у сивој зони, омогућавају државним и недржавним актерима да постепено мењају стратегијско окружење без изазивања директне војне реакције, уз намерно замагљивање политичке и правне одговорности и искоришћавање институционалних ограничења противника. Концепт сукоба у сивој зони појавио се на Западу средином 2010-их година, као аналитички оквир за разумевање деловања тзв. ревизионистичких сила које настоје да заобиђу војну надмоћ Сједињених Држава, при чему се као чести примери наводе руске информационе и сајбер операције у Украјини и балтичком простору, кинеско наметање чињеничног стања у Јужном и Источном кинеском мору, као и иранско деловање путем посредничких актера (Хезболах, Хамас итд). Такви сукоби одвијају се у простору између рата и мира, обухватајући информационе и психолошке операције, сајбер нападе, економске и правне притиске, прикривене активности и ограничену, често негирану употребу силе са циљем постепене промене стања без отворене ескалације. Њихова суштинска одлика јесте намерна нејасноћа у погледу природе конфликта и идентитета актера, што отежава благовремену и делотворну реакцију држава са израженим институционалним и политичким ограничењима.⁸³³

Сукоби у сивој зони, међутим, нису новина 21. века, већ имају корене у појму политичког ратовања, који је Џорџ Кенан дефинисао крајем 1940-их година као примену Клаузевицеве доктрине у време мира. Такав облик деловања обухвата употребу свих инструмената националне моћи, изузев отвореног рата, ради остварења политичких циљева државе, укључујући и отворене мере – дипломатију, економске инструменте и јавно информисање – као и прикривене активности попут подршке пријатељским политичким актерима, психолошких операција и подривања противника изнутра. Концепт сукоба у сивој зони стога представља теоријску реартикулацију Кенанове логике деловања испод прага отвореног рата, прилагођену условима постхладноратовског поретка, дигиталног информационог простора и појачаних правних и институционалних ограничења. У том смислу, у савременој западној литератури, појмови политичког ратовања, сукоба у сивој зони и каснијих интерпретација хибридног рата користе се као аналитички сродни и делимично преклапајући оквири за објашњење мултидимензионалног деловања државних и недржавних актера испод прага формалног рата.⁸³⁴

Наспрам наведених теорија и уочених новина у савременим сукобима стоје традиционалисти. Греј и Стрекан сматрају да су ратови великих сила након 1945. године, укључујући и оне у постхладноратовском периоду, само наставак модерних ратова, те да природа рата остаје непромењена, док промене у ратоводству одражавају еволуцију његовог карактера, а не суштинску трансформацију.⁸³⁵ Према њима, државе и даље доминирају оружаним сукобима, индустријски и војни ресурси остају кључни, а нуклеарно наоружање само ограничава употребу силе. Греј истиче да су промене у ратовима

⁸³² Qiao Liang and Wang Xiangsui, *Unrestricted Warfare*, PLA Literature and Arts Publishing House, Beijing, 1999, pp. 1-13, 179-183.

⁸³³ Према: Philip Capusta, "The Gray Zone", White Paper, U.S. Special Operations Command, 9 September 2015, pp. 1-10; International Security Advisory Board, "Report on Gray Zone Conflict", Final Report, U.S. Department of State, Washington, D.C., January 3, 2017, pp. 1-30.

⁸³⁴ Према: George F. Kennan, *Measures Short of War: The George F. Kennan Lectures at the National War College, 1946-47*, Giles D. Harlow and George C. Maerz (eds.), National Defense University Press, Washington, D.C., 1991, pp. 3-20; Linda Robinson, Todd C. Helmus, Raphael S. Cohen, Alireza Nader, Andrew Radin, Madeline Magnuson and Katya Migacheva, *Modern Political Warfare: Current Practices and Possible Responses*, RAND Corporation, Santa Monica, pp. xiii-xiv.

⁸³⁵ Више у: Colin S. Gray, "How Has War Changed Since the End of the Cold War?", op. cit., pp. 15-16; Hew Strachan, *The Changing Character of War*, op. cit., pp. 1-30.

постхладноратовског доба последица нестанка биполарног поретка и успона америчке униполарности, што је омогућило вођење ратова избора против војно инфериорних противника, уз честу илузију лаке победе и прецењивање техноцентричног модела. Он одбацује тезе о „новим ратовима“ као историјски неутемељене, сматрајући унутрашње и идентитетске сукобе последицом распада држава, а не нове епохе ратовања. Посебно критикује технолошки оријентисану трансформацију америчке војске, која унапређује вођење борбе, али не и вођење рата, јер занемарује политичку сврху – обликовање пожељног мира. Појава религијски мотивисаног тероризма након 2001. године, према Греју, важна је али ограничена појава која не доводи у питање трајну аналитичку релевантност Клаузевицевог оквира.⁸³⁶

Шта се из оквира наведених теорија може закључити о граматичици и логици ратова постхладноратовског доба? Размишљања да се логика рата изместила из политичке сфере почивају на уском разумевању политике. Кревелд, Калдорова и поједини аутори постмодерних ратова редукују схватање политике на интересе државе, те ратове мотивисане правдом, религијом или идентитетом погрешно тумаче као неполитичке, односно као пост-Клаузевицевске. Међутим, како Старчевић и Благојевић наводе, „тамо где Кревелд види државу, владу или суверена, Клаузевиц налази целокупно друштво са свим његовим интересима“.⁸³⁷ Клаузевиц сматра да „политика није ништа друго, већ само управљач свих интереса“.⁸³⁸ Шта год да су мотиви рата, они се увек воде ради промене политичког стања или стицања политичке користи. Чак и сукоби у којима доминира мотив профита могу се сматрати ратовима уколико је тај мотив политички артикулисан и институционално операционализован кроз организовано оружано насиље. Стога, теза о промени природе рата, заснована на доминантном учешћу недржавних актера и тзв. неполитичким мотивима није валидна. Рат је одувек био и остао инструмент политике, при чему је „политичко“ његов неупитан *definiens*, без обзира на историјски контекст и околности вођења рата.

Међутим, проблем настаје у разумевању промене улоге „силе“, као другог *definiens*-а рата. Бројни теоретичари међународних односа, безбедносних и стратешких студија указују да употреба силе у постхладноратовском периоду није иста као раније. Државе, према Нају, „и данас примењују силу, али се у претходних пола века њена улога мења“.⁸³⁹ Кревелд сматра да је „војна моћ развијених друштава данас постала једва важна, више је илузија него суштинска ствар“⁸⁴⁰, док Александар истиче „да насиље остаје неопходна компонента рата, али више нема ранији монопол“⁸⁴¹. Варден (*John Warden*) износи да „идеалан исход рата представља постизање политичког циља без дуготрајне и исцрпљујуће употребе силе“.⁸⁴² Чак и традиционалисти признају да се граматика рата променила. Греј наводи да је „употреба силе претрпела значајне промене у 21. веку, иако не суштинске. Наглашава да се сила и даље употребљава, али много теже него раније, са мањом политичком корисношћу него у прошлости, чак и у оној недавној“.⁸⁴³ Ипак, традиционалисти и даље сматрају да је граматика рата у постхладноратовском периоду остала доминантно војна и да сила задржава ауторитет над осталим инструментима моћи. У

⁸³⁶ Више у: Colin S. Gray, „How Has War Changed Since the End of the Cold War?“, op. cit., pp. 14-23.

⁸³⁷ Srđan V. Starčević i Srđan Blagojević, „Kreveldov spor sa Klauzevicem – Da li je smisao rata politički?“, *Srpska politička misao*, Vol. 56, No. 2, 2017, str. 124.

⁸³⁸ Клаузевиц, *О паму*, оп. цит., стр. 523.

⁸³⁹ Džozef S. Naj, *Budućnost moći*, op. cit., str. 49.

⁸⁴⁰ Према: Martin van Kreveld, *Transformacija rata*, op. cit., str. 11.

⁸⁴¹ John B. Alexander, „The Changing Nature of War, the Factors Mediating Future Conflict, and Implications for SOF“, Joint Special Operations University Report 06-1, Hurlburt Field, April 2006, p. 1.

⁸⁴² John Warden, „The Enemy as a System“, *Airpower Journal*, Vol. IX, No. 1, Spring 1995, pp. 40-55.

⁸⁴³ Види више у: Colin S. Gray, „How Has War Changed Since the End of the Cold War?“, op. cit., p. 15; Colin S. Gray, *Hard Power and Soft Power: The Utility of Military Force as an Instrument of Policy in the 21st Century*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 2011, p. 4.

прилог томе, Фридман истиче да „сила није једини инструмент политичког деловања у рату, али њен ауторитет над осталима не треба доводити у питање“.⁸⁴⁴

Средином друге деценије 21. века, настојећи да расветли бројне „теоријске магле“ у тумачењу граматике ратова постхладноратовског доба, Милевски износи да „трагање за новинама у рату представља сталну преокупацију многих аналитичара, нарочито када западне војске делују знатно мање способне да постигну успех у савременим сукобима него у ратовима прошлости. Бројна мишљења, ипак, упозоравају да су сталне потраге за новинама погрешне“.⁸⁴⁵ Полазећи од тога, Милевски се враћа концепту велике стратегије као најпогоднијем аналитичком оквиру за разумевање промена у граматичи ратова постхладноратовског доба. Ослањајући се на Фридманов став да сила никада није била једини инструмент за постизање политичких резултата у рату, он критички указује да, „упркос честом позивању на дефиниције стратегије, које укључују војна и невојна средства, Запад и даље показује значајне потешкоће у њиховом практичном интегрисању. Појава руског хибридног ратовања била је изненађење за западне теоретичаре и практичаре стратегије, као и за креаторе јавних политика, упркос обимној литератури посвећеној великој стратегији“.⁸⁴⁶

Повратак Милевског концепту велике стратегије свакако представља значајан теоријски помак у разумевању граматике постхладноратовских сукоба. Његова тврдња да Запад има потешкоћа у практичном повезивању војних и невојних инструмената моћи јесте прихватљива, али само делимично. Први заливски рат и Први чеченски рат несумњиво сведоче да су Сједињене Државе и Руска Федерација ушле у нову епоху са наслеђеном војноцентричном логиком. Али, у целини посматрано, овај период је ипак обележен постепеним, а понекад и значајним одступањем деловања двеју сила од класичног Клаузевицевог обрасца ратовања. Наиме, током овог периода приметно је да су две државе настојале да комбинују употребу силе са другим инструментима националне моћи. Иако такве промене нису увек давале жељене политичке резултате, оне ипак указују на прихватање концепта велике стратегије, као ширег оквира стратешког промишљања и деловања у рату. Кључни узрок оваквог концептуалног помака налази се у умањењу политичке корисности употребе оружане силе, које је настало као последица трансформације стратегијског окружења након 1945. године. Међутим, трансформација стратегијског окружења уједно је допринела и већој делотворности невојних инструмената моћи, што је Сједињене Државе и Руску Федерацију додатно усмерило ка примени концепта велике стратегије.

5.2. Концепт велике стратегије у рату – ДИВЕ модел

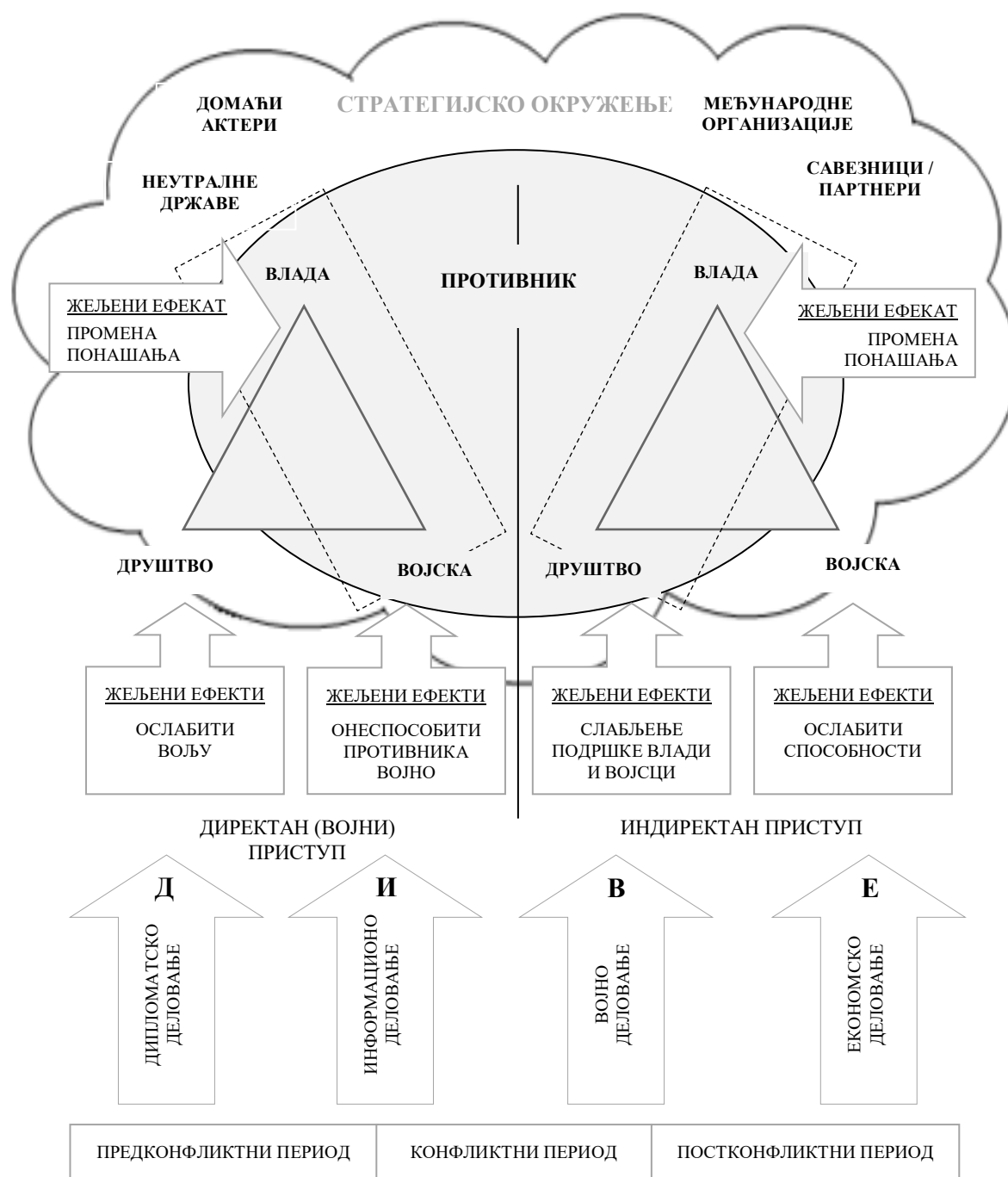
Иако концепт велике стратегије омогућава најјасније сагледавање промена у граматичи рата током постхладноратовског периода, то не значи да остали теоријски оквири немају своју вредност. Напротив, они расветљавају поједине аспекте савременог ратводства и специфичности услова стратегијског окружења у коме се оно одвија. Стога, ови оквири могу послужити као корисни теоријски комплементи концепту велике стратегије, пре свега што сам концепт још увек није јасно утемељен нити довољно операционализован у теорији стратешких студија. Међутим, без обзира на постојеће нејасноће концепта, теоретичари деле мишљење да велика стратегија представља највиши ниво стратегијског промишљања и деловања државе, којим се свеукупна национална моћ

⁸⁴⁴ Lawrence Freedman, “Strategic Studies and the Problem of Power”, in: Lawrence Freedman, Paul Hayes and Robert O’Neill (eds.), *War, Strategy, and International Politics: Essays in Honour of Sir Michael Howard*, Clarendon Press, Oxford, 1992, p. 290.

⁸⁴⁵ Lukas Milevski, “The Nature of Strategy versus the Character of War”, *Comparative Strategy*, op. cit., p. 440.

⁸⁴⁶ Lukas Milevski, *Grand Strategy is Attrition: The Logic of Integrating Various Forms of Power in Conflict*, op. cit., p. 1.

усмерава у правцу остварења политичког циља. Управо то представља полазиште за разумевање и свако даље објашњење овог концепта.

Слика 17 – ДИВЕ модел концепта велике стратегије у рату

Велика стратегија, дакле, не посматра рат као искључиво војни подухват, већ као сложен друштвени процес у којем је оружана сила само један, мада кључни, елемент стратегијског деловања државе. За разлику од војне стратегије, која се усредсређује на употребу оружаних снага ради постизања војних и политичких циљева рата, велика стратегија сагледава граматику рата кроз ДИВЕ модел – односно интегрисану и координисану примену дипломатских (политичких), информационих, војних и економских инструмената моћи у функцији остварења политичке сврхе рата. Управо таква примена инструмената моћи представља полазиште низа теорија постхладноратовских сукоба – укључујући концепте четврте генерације ратовања, хибридног и неограниченог рата,

сукоба у сивој зони и друге. Ове теорије, стога, допуњују концепт велике стратегије и доприносе њеном јаснијем разумевању и разграничењу са класичном војном стратегијом.

Интегрисана примена свих облика моћи у рату, поред мултидимензионалности, неминовно производи и мултивекторски карактер велике стратегије. Док је војна стратегија примарно усмерена на деловање према противничким оружаним снагама, велика стратегија истовремено пројектује више вектора деловања ка различитим актерима унутар стратегијског окружења – савезницима (партнерима), неутралним државама, међународним организацијама, друштву противника и другим релевантним субјектима – у циљу обликовања њихових ставова, перцепција и понашања. Вектори велике стратегије истовремено су усмерени и ка сопственим друштвеним структурама – домаћим актерима – како би се обликовали политички, економски, психолошки и други унутрашњи услови неопходни за успешно вођење рата. Управо зато Фулер истиче важност унутрашњег стратегијског окружења, напомињући да велика стратегија мора интегрисати војне способности нације, морал становништва, као и трговинске и индустријске ресурсе.⁸⁴⁷

За разлику од војне стратегије, велика стратегија није ограничена на период оружаног сукоба. Теоретичари попут Харта и Ерла наглашавају да рат и мир не чине одвојене фазе сукоба, већ континуум у којем стратегијско деловање мора обухватити периоде пре, током и после рата. Према Ерлу, велика стратегија подразумева припрему за рат и одређивање политичких циљева, док Харт домете велике стратегије проширује на период мира, указујући да циљ ратне политике није само победа, већ и обезбеђивање стабилног мира, односно спречавање да исход рата садржи клицу будућег конфликта.⁸⁴⁸ Стабилан мир, у савременом стратешком речнику, заправо представља крајње жељено стање, чија се основна функција налази у томе да се кроз сет повољних услова стратегијског окружења обезбеди дугорочна одрживост политичких резултата рата. Имајући у виду да се теорије, попут политичког ратовања, сукоба у сивој зони и каснијих интерпретација хибридног рата, усредсређују на интегрисану примену различитих облика моћи испод прага отвореног оружаног сукоба, јасно је да оне могу допринети бољем разумевању примене велике стратегије у предконфликтној и постконфликтној фази рата.

Важна разлика између војне и велике стратегије огледа се у начину на који оне третирају политички циљ рата. Војна стратегија се бави односом војних снага зараћених страна и начином њихове употребе у оружаном сукобу. Она одређује стратегијски приступ – уништење или исцрпљивање противника – разматра распоред снага, усмерава вођење кампања и операција и настоји да војне напоре претвори у тактичке, оперативне и стратегијске успехе. Њен домен ограничен је на војну димензију рата и физичко онеспособљавање противника, што представља предуслов за остварење виших политичких циљева. Политички циљ, стога, за војну стратегију представља задату величину. Он улази у стратегијску калкулацију војног стратега, али не подлеже преиспитивању или промени. Насупрот томе, велика стратегија формулише политички циљ рата, који третира као променљиву величину. Она континуирано преиспитује изводљивост и исплативост политичког циља у односу на расположиве војне и невојне ресурсе, начине њихове примене, временски хоризонт сукоба, прилике и ограничења стратегијског окружења, те настоји да га усагласи са свим наведеним елементима калкулације.

Следећа важна разлика између војне и велике стратегије односи се на третман ресурса. Војна стратегија превасходно почива на војно-оперативним ресурсима – структури, бројности, опремљености и обучености оружаних снага, као и на њиховој доктрини. Насупрот томе, велика стратегија приступа ресурсима у много ширем смислу, као свеукупном потенцијалу државе који обликује њену снагу, слабости и рањивости у војној, економској, политичкој, моралној и другим областима. Због тога велика стратегија континуирано преиспитује како промене у стратегијском окружењу утичу на

⁸⁴⁷ J. F. C. Fuller, *The Reformation of War*, 2nd ed., op. cit., p. 214.

⁸⁴⁸ Erl, *Tvorci moderne strategije*, op. cit., str. 2-3; Lidel Hart, *Strategija posrednog prilaženja*, op. cit., str. 212-219.

расположивост, довољност и слободу коришћења основних и оперативних ресурса. Њен задатак није само рационално управљање постојећим ресурсима, већ и њихово активно обликовање како би се створили неопходни услови за остварење политичких циљева рата. То не подразумева само јачање производних капацитета, ширење дипломатских веза или изградњу савезништва, већ и управљање ставовима јавности. Политичка воља, друштвена кохезија и спремност целокупног друштва на жртву представљају кључне нематеријалне ресурсе који директно одређују слободу деловања и издржљивост државе у дуготрајним сукобима.

За разлику од војне стратегије, велика стратегија разматра знатно шири оквир услова стратегијског окружења, који укључује различите облике угрожавања, као и економске, политичке, социјалне, културне и друге прилике и ограничења деловања државе у ратном процесу. Објашњења таквих услова, прилично јасно, налазе се у оквирима теорија постхладноратовских сукоба, које указују на промену структуре актера, њихових мотива, коришћених средстава итд. Додатно, стратегијско окружење постхладноратовског доба разјашњавају и савремени приступи у међународним односима, безбедносним и стратешким студијама, који наглашавају ограничења употребе силе – од питања њеног легалитета, легитимитета, до трансформације бојишта и његовог постепеног измештања у ширу друштвену сферу. Због тога корпус ових теорија доприноси дубљем разумевању концепта велике стратегије, чијом применом у рату држава настоји да прилагоди своје деловање комплексним условима унутрашњег и спољашњег стратегијског окружења, а не искључиво војно-оперативним факторима.

Велика стратегија јасно објашњава питање начина употребе силе и њеног ауторитета у односу на примену осталих инструмената моћи. Наиме, ставови бројних теоретичара да је у постхладноратовском периоду дошло до промене начина употребе силе нису спорни. Ипак, они се не могу тумачити као апсолутно потискивање значаја силе у ратном процесу, како то тврде неке касније интерпретације хибридног рата. Кревелд, на пример, износи да је „војна моћ постала једва важна, да је више илузија него што је суштинска ствар“⁸⁴⁹, што је свакако упитно. Међутим, велика стратегија то питање разрешава кроз потребу интеграције оружане силе са применом осталих инструмената моћи. Како Кренсон каже, „сама употреба оружане силе више није довољна за остваривање победе у рату, већ она мора бити потпомогнута другим инструментима националне моћи“.⁸⁵⁰ У том смислу, за велику стратегију оружана сила свакако остаје основни садржај рата и базична линија ратног процеса, али се начин њене употребе подређује тежњи да се политички циљеви остварају комбинованом применом војних и невојних инструмената моћи. Стога, умањење интензитета употребе силе у савременим ратовима не указује на апсолутни губитак њеног ауторитета, већ на њено прилагођавање условима окружења, како би се избегло стварање негативних ефеката. Војна моћ и даље остаје важна у ратном процесу, али се неуспех њене примене може приписати искључиво неприлагођеној употреби силе.

Варденова тврдња да је оптималан исход рата онај који се постиже брзо, уз минималну употребу силе, није у потпуности сагласна са применом концепта велике стратегије. Наиме, истина је да су временски ограничене и одлучујуће војне операције у Ираку (1991) и Грузији (2008) донеле Сједињеним Државама и Русији жељене политичке исходе. Међутим, дуготрајна и исцрпљујућа употреба силе у украјинском рату (2022–) показује супротан пример. Упркос значајним материјалним трошковима и људским губицима, Русија, за сада, успева да оствари одређене политичке бенефите у индиректном надметању са западним државама, које су рањиве у погледу економске међузависности, високих трошкова рата, утицаја јавности итд. Такав пример у великој мери доводи у питање Варденову тезу о нужности краткотрајне и одлучне употребе оружане силе. С друге стране, није утемељено ни схватање Милевског да се логика велике стратегије своди

⁸⁴⁹ Према: Martin van Kreveld, *Transformacija rata*, op. cit., str. 11.

⁸⁵⁰ John G. Krenson, „On Strategy: Integration of DIME in the Twenty-first Century“, op. cit., p. 3

искључиво на логику исцрпљивања. Он каже да „у случајевима комбиновања војне и невојне моћи, свеукупна логика стратегије постаје неминовно исцрпљујућа, јер само у оквиру дужег и споријег процеса исцрпљивања невојна моћ може задобити стратешки значај у надметању зараћених страна“.⁸⁵¹ Стога Милевски закључује да је „логика велике стратегије у рату искључиво логика исцрпљивања“.⁸⁵² Међутим, искуства одлучне, уништавајуће употребе силе из ратова у Ираку (1991) и Грузији (2008) директно демантују његову тезу.

Велика стратегија полази од тога да оптимално вођење рата зависи од контекста стратегијског окружења у коме се рат одвија. У прилог томе, Коен објашњава да је брзо остварен успех у Првом заливском рату био условљен искључиво специфичним и тешко поновљивим околностима.⁸⁵³ Посредно, то потврђује и Колин Греј, који наглашава да је употреба силе контекстуалне природе.⁸⁵⁴ Управо зато велика стратегија подједнако уважава и примењује оба војностратегијска приступа – и уништење противничких снага и њихово прогресивно исцрпљивање. Ипак, треба нагласити, стратегијски приступ уништења противника, кроз одлучујуће битке, оптималан је само у случајевима када се одлучујућа употреба силе правилно комбинује са другим инструментима моћи, што доказују наведени ратови у Ираку и Грузији, у којима су Сједињене Државе и Руска Федерација успешно усагласиле такав начин употребе силе са политичким, дипломатским, економским и информационим инструментима.

У погледу стратегијских приступа, велика стратегија се битно разликује од војне стратегије тиме што значајно већу пажњу посвећује подривању противничке моћи. Овакав приступ заснива се на изворном војном концепту индиректног приступа Лидел Харта, чија је суштина да се маневром, заобилазним дејствима и стварањем дезоријентације код противника релативизује његова снага и онемогући ефективна реакција. На тај начин се стварају услови за остваривање циљева рата уз ограничену употребу силе и мање трошкове. У савременим сукобима овај концепт је надограђен систематском употребом невојних инструмената моћи, чија политичка корисност у глобализованом, информационом и економски међузависном окружењу знатно надмашује ону из ранијих епоха. Док војна стратегија настоји да директним дејством у физичкој димензији сломи или уништи противничке оружане снаге, велика стратегија тежи да обилазним, индиректним путем ослаби сам темељ противникове моћи, то јест његов центар гравитације. Наиме, велика стратегија настоји да утиче на политичку и борбену вољу противника, на његову друштвену кохезију, унутрашњу безбедност, економску стабилност и међународни углед, чиме се постепено ограничава његова способност деловања. Стога је овакав стратегијски приступ, за разлику од чисто војног, више окренут ка моралној и когнитивној димензији рата.

Колин Греј с правом каже да је свака стратегија, у својој суштини, велика стратегија.⁸⁵⁵ Рат никада није био искључиво војна делатност, чак ни у доба Клаузевица и Наполеона. Употреба силе одувек је била праћена дипломатијом, пропагандом, економским мерама и другим облицима притиска. Ипак, оружана сила је вековима била толико доминантна у односу на друге инструменте да су рат и стратегија све до 20. века углавном описивани војним терминима. Управо зато Греј наводи да се „историја међународних односа у протекла два века сувише лако може разумети кроз оквир који пружа војна стратегија, а не велика стратегија“.⁸⁵⁶ У савременим условима, међутим, рат је све теже, а често и немогуће, тумачити искључиво кроз оквир војне стратегије, јер исход сукоба у све

⁸⁵¹ Lukas Milevski, *Grand Strategy is Attrition The Logic of Integrating Various Forms of Power in Conflict*, op. cit., p. xiii.

⁸⁵² *Isto*.

⁸⁵³ Eliot A. Cohen, "A Revolution in Warfare", *Foreign Affairs*, Vol. 75, No. 2, March/April 1996, pp. 37–54.

⁸⁵⁴ Colin S. Gray, *War, Peace and International Relations: An Introduction to The Strategic History*, op. cit., pp. 1-3.

⁸⁵⁵ Colin S. Gray, *The Strategy Bridge: Theory for Practice*, op. cit., p. 19.

⁸⁵⁶ Colin S. Gray, *War, Peace and International Relations: An Introduction to The Strategic History*, op. cit., p. 1.

већој мери зависи од интегрисане примене војних, политичких, економских, информационих и дипломатских инструмената моћи. Због тога у анализи савремених ратова концепт велика стратегија све снажније потискује војну стратегију и постаје централни аналитички оквир. Велика стратегија, наиме, омогућава јасније разумевање рата као комплексног друштвеног процеса, у коме је оружана сила само један – иако и даље централни – инструмент државног деловања.

5.3. Логика примене концепта велике стратегије у рату

Оно што и данас представља недоумицу у вези са разумевањем велике стратегије јесте непознавање њене логике у рату, то јест обрасца по коме се различити инструменти моћи комбинују у простору и времену у једну кохерентну државну делатност, усмерену ка остварењу политичког циља рата. У покушају разумевања ове логике, као полазна основа, може послужити модел планирања војне операције, приказан у доктринарном документу америчких оружаних снага *Joint Publication (JP) 3-0* из 2018. године. Према том моделу, операција се анализира кроз шест фаза одвијања – обликовање окружења, одвраћање, преузимање иницијативе, доминација, стабилизација и омогућавање успостављања цивилне власти. Наведене фазе нису замишљене као строга линеарна шема, већ као флексибилан оквир планирања војне операције, који омогућава истовремену примену више врста војних активности – као што су операције великог обима или противпобуњеничке операције. Иако овај модел, поред оружаних снага, препознаје постојање и других агената утицаја, попут различитих владиних целина и невладиних организација, он ипак не приказује нити објашњава механизам њихове интеграције са војним активностима. Стога, фокус овог модела остаје на војном планирању операције, док питање увезивања невојних инструмената у јединствену логику деловања остаје ван његовог разматрања.⁸⁵⁷

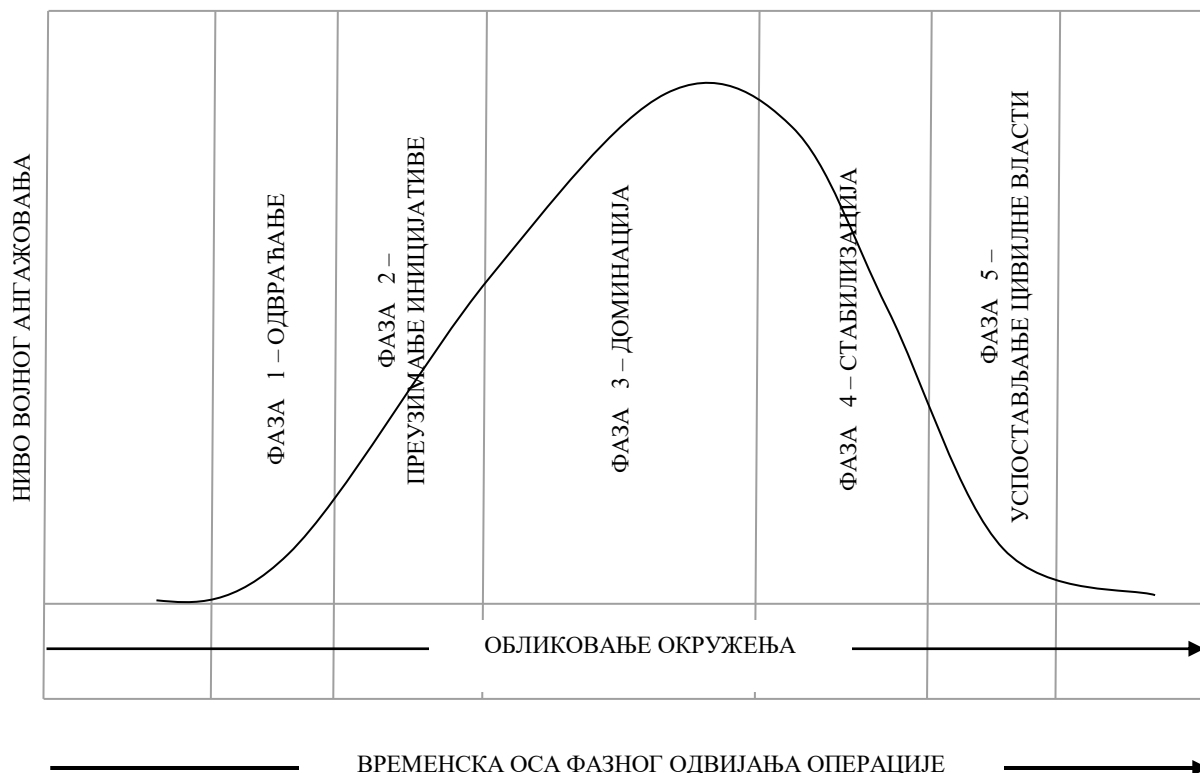
Према овом моделу, обликовање окружења представља базичну фазу војне операције, која се одвија током читавог периода њеног трајања и преклапа се са свим осталим фазама. Из угла војне доктрине, циљ ове фазе у предконфликтном периоду је стварање услова који спречавају ескалацију кризе или омогућавају повољне предуслове за касније извођење оперативних дејстава у периоду самог конфликта. Кључне активности у овој фази обухватају превентивно или дугорочно војно ангажовање, мере одвраћања, војну сарадњу и јачање капацитета партнера, обавештајну припрему бојишта, унапређење информационе размене са партнерским актерима, као и обезбеђење приступа и присуства сопствених снага у близини кризног подручја итд.⁸⁵⁸

Из угла велике стратегије, војне активности у овој фази могу се допунити координисаном применом дипломатских, економских и информационих инструмената моћи, са намером стварања повољних услова за примену оружане силе, као и политичке консолидације постигнутих војних резултата. Достизање таквих намера подразумева активности, као што су: покретање и усмеравање политичких процеса кроз дипломатске иницијативе, изградњу и јачање коалиција и партнерстава, као и обуздавање противника и његових постојећих или потенцијалних савезника путем дипломатских притисака и условљавања. Истовремено, дипломатским активностима могло би се тежити обезбеђењу и одржавању међународне подршке и легитимитета операције, пре свега у оквиру Уједињених нација и других релевантних међународних организација. Економска димензија могла би подразумевати јачање способности партнерских држава путем пружања финансијске помоћи, кредита и инвестиција, као и слабење способности противника применом санкција, трговинских ограничења и блокирања финансијских токова, уз истовремено одржавање сопствених производних капацитета и стабилних ланаца

⁸⁵⁷ Joint Chiefs of Staff, "Joint Publication 3-0: Joint Operations", Joint Chiefs of Staff, Washington DC, 22 October 2018, pp. V-7 - V-15.

⁸⁵⁸ Isto, p. V-9.

снабдевања. Информационе активности у овој фази могле би се усмерети на систематско обликовање перцепција међународних, савезничких, неутралних, противничких и домаћих актера, ради легитимисања сопственог а делегитимисања противничког деловања, као и јачања сопствене унутрашње кохезије и подривања кохезије противника. Обим, интензитет и временски распоред примене ових активности били би условљени конкретним параметрима стратегијске ситуације и динамиком војне операције.

Слика 18 – Фазни модел планирања и извођења војне операције⁸⁵⁹

Фаза одвраћања, из угла војне доктрине, има за циљ обесхрабривање противника и његових савезника да предузимају војне активности, стварањем перцепције да би трошкови и ризици таквог њиховог деловања били политички и ресурсно скупи и неприхватљиви. Кључне активности у овој фази обухватају: распоређивање снага у близини кризног подручја; извођење војних маневара и заједничких вежби са савезницима ради сигнализирања борбене способности, коалиционе кохезије и одлучности; интензивирање обавештајних активности и упућивање упозорења потенцијалном противнику, његовим савезницима и другим релевантним актерима.⁸⁶⁰ Из перспективе велике стратегије, ова фаза могла би се допунити координисаном применом невојних инструмената моћи, што обухвата: јачање економских санкција; ограничење или блокирање финансијских токова противника; економско оснаживање савезника; дипломатску изолацију противничке стране; упућивање демарша; активирање савезничких механизма итд. Информационо деловање могло би се усмерити на јачање пропагандних и контрапропагандних активности, док би се финансијска, политичка и информациона подршка могла пружати антирежимским снагама противника ради додатног повећања стратешког притиска на његово политичко руководство.

⁸⁵⁹ Преузето и прерађено: *Isto*, р. V-8.

⁸⁶⁰ *Isto*, р. V-9 - V-10.

У фази преузимања иницијативе, према војној доктрини, циљ је брзо успостављање оперативне предности кроз одлучну примену војних способности, како би се противник онемогућио да контролише динамику ескалације сукоба. То се постиже комбинацијом ограничених офанзивних дејстава и прецизних удара на кључне војне и командне капацитете противника, уз истовремено извођење сајбер и електронских операција ради нарушавања његове способности реаговања. Ове активности усмерене су на оперативну изолацију противника и стварање услова за спровођење борбених дејстава великог обима.⁸⁶¹ Из угла велике стратегије, ова фаза могла би се допунити применом невојних инструмената моћи, са циљем да се пре отвореног оружаног сукоба обезбеди или повећа стратешка предност над противником. У том смислу, кључне невојне активности у овој фази обухватале би: интензивирање пропагандних и контрапропагандних операција ради учвршћивања легитимитета сопственог деловања; појачавање економских санкција и других облика притиска; активирање дипломатских иницијатива, укључујући позивање на релевантне резолуције, билатералне споразуме и хуманитарне аргументе итд.

Према војној доктрини, циљ наредне фазе јесте успостављање војне доминације кроз концентрисана борбена дејства у времену и простору, ради слома способности и воље противника за организованим отпором и стварања услова за постизање одлучујуће победе. Главне војне активности ове фазе су интегрисана копнена, поморска и ваздушна борбена дејства великих размера.⁸⁶² Из угла велике стратегије, кључне невојне активности у овој фази могле би укључивати: јачање савезничких односа, очување кохезије и спречавање прекида спољне политичке подршке операцији; активну сарадњу са антирежимским снагама државе противника, ради подривања његове унутрашње кохезије; јачање и проширивање економских мера ради притиска на кључне економске секторе противника, који подржавају његов отпор; обезбеђивање сопствене економске и логистичке отпорности ради одржања интензитета операције; усмеравање информационих активности у правцу наглашавања неизбежности пораза противника и легитимности сопствених дејстава; контролу наратива ради спречавања мобилизације унутрашњег и међународног отпора итд.

Фаза стабилизације представља транзицију од примарно војног деловања ка интензивнијој употреби дипломатских, економских и информационих инструмената моћи, са циљем постконфликтне стабилизације окружења и стварања услова за успостављање функционалног политичког процеса. Према војној доктрини, ова фаза обележена је измештањем тежишта са борбених дејстава на стабилизационе активности, војне и невојне природе, усмерене на: поновно успостављање безбедног окружења; обезбеђење основних услуга; реконструкцију критичне инфраструктуре и пружање хуманитарне помоћи, ради обнове политичке, економске и социјалне стабилности. Иако у овој фази цивилне институције могу преузети вођство, војна организација и даље обезбеђује кључне капацитете и оперативну подршку. У ситуацијама у којима локалне структуре још нису функционалне, војска може привремено обављати одређене управне задатке.⁸⁶³ Из угла велике стратегије, у овој фази, дипломатске активности могле би се усмерити на сарадњу са новим властима, регионалним актерима и међународним организацијама ради обнове институција и успостављања функционалног управљања. Економске мере биле би у функцији финансирања инфраструктурних пројеката и подстицања локалне економске одрживости, док би информационе активности биле усмерене на јачање поверења становништва, отпора према дезинформацијама и учвршћивање легитимитета нових власти.

Основни циљ фазе успостављања цивилне власти јесте омогућавање цивилним органима да одрже пуни капацитет управљања, односно да самостално обезбеђују услуге, администрацију и друге потребе становништва. У доктринарном смислу, ова фаза означава

⁸⁶¹ *Isto*, V-10.

⁸⁶² *Isto*.

⁸⁶³ *Isto*.

достизање војног крајњег жељеног стања и формално окончање војне операције. Током њеног трајања, војна организација пружа подршку цивилним властима, по договору или под њиховом формалном управом, ради обнове административних, безбедносних и услужних функција неопходних за самостално функционисање државних институција.⁸⁶⁴ Из угла велике стратегије, у овој фази невојна средства би се примењивала како би се војно постигнути резултати трајно превели у функционално и легитимно цивилно управљање. Дипломатско деловање усмерило би се на међународну подршку и признање нових цивилних власти, као и на ограничавање дестабилизујућег деловања спољних актера кроз укључивање регионалних и међународних актера у процес дугорочног надзора. Економске и информационе мере примењивале би се како би се обезбила одрживост државних функција, друштвена стабилност и трајна легитимност постконфликтног поретка.

Фазе извођења операције, према наведеном моделу, могу се аналитички посматрати кроз предконфликтни, конфликтни и постконфликтни период. Предконфликтни период обухвата фазу одвраћања у којој се спроводе превентивне војне активности, али у којој доминирају дипломатске, економске и информационе активности усмерене на спречавање ескалације кризе, обуздавање противника и његових савезника, као и на јачање сопствених и савезничких капацитета ради обезбеђивања повољних предуслова за евентуално извођење војних дејстава. Преузимање иницијативе представља уводну фазу конфликтног периода, будући да укључује почетак ограничених офанзивних дејстава, прецизних удара, сајбер и информационих операција, што представља увод у отворени сукоб, али уз и даље значајну улогу невојних инструмената у стварању стратешке предности. Кључно место унутар конфликтног периода заузима фаза доминације, обележена борбеним дејствима великих размера, усмерених ка слому способности противника да организовано пружа отпор. У овој фази, у којој се постиже крајњи стратегијски ефекат у когнитивној димензији рата, доминирају војне активности, док дипломатске, економске и информационе мере делују подржавајуће, пре свега у правцу индиректног слабљења способности противника.

Постконфликтни период, који обухвата фазе стабилизације и успостављања цивилне власти, карактерише прелазак са борбених операција на институционалну реконструкцију друштва противника, политичку консолидацију и дугорочну легитимацију новог стања, уз доминантну примену невојних инструмената моћи, која води ка успостављању крајње жељеног стања. Међутим, постконфликтни период не мора нужно обухватати фазе стабилизације и успостављања цивилне власти. Оне су само један од могућих модела постконфликтног деловања, који је условљен стратегијским циљевима победничке стране у војном сукобу и њеним разумевањем крајње жељеног стања. На пример, политички циљеви САД у Првом заливском рату или Русије у Грузији били су ограничени, те нису захтевали смену режима и институционалну реконструкцију државе противника. Њихово деловање у постконфликтном периоду било је усмерено на дипломатску и војну принуду, одвраћање и учвршћивање постојећег *status quo*, без уласка у стабилизациони процес, јер за њим није било потребе. Фазе стабилизације и успостављања цивилне власти карактеристичне су за оне сукобе у којима је политички циљ промена режима у нестабилним, мултинационалним и мултирелигијским државама, попут Авганистана и Ирака.

Приметно је да је наведени доктринарни модел конципиран првенствено за конвенционални међудржавни сукоб, што се понајвише препознаје у фази доминације која подразумева сламање противника стратегијским приступом уништења. Иако војноцентричан, овакав модел занемарује стратегијски приступ исцрпљивања који је, на пример, тренутно доминантан у украјинском сукобу. Међутим, погодност овог модела јесте у томе што препознаје стратегијски приступ одвраћања, као и нетрадиционалне облике употребе војних снага, попут подршке цивилним властима у стабилизационој фази, што је било посебно изражено у ратовима у Ираку и Авганистану. Модел је, ипак, флексибилан и омогућава надоградњу. Полазећи од тога, ширењем фазе обликовања окружења применом

⁸⁶⁴ Isto.

невојних инструмената моћи значајно се шири спектар стратегијских приступа. Посебно се издваја приступ подривања, који је у војном смислу повезан са Хартовим индиректним приступом, а у великостратешком оквиру са Кенановим политичким ратовањем, које интегрише политичко, дипломатско, информационо, економско и друго деловање. Модел се може додатно развијати укључивањем противпобуњеничких операција, попут оних у Авганистану, Ираку или Чеченији, које припадају ширем обрасцу политичког, друштвеног и војног исцрпљивања противника. У том смислу, ако се наведени и други стратегијски приступи уоквире концептом велике стратегије, онда логика примене овог концепта не може бити једнозначна, већ она представља динамичан и контекстуално условљен спој различитих стратегијских приступа.

5.4. Примена концепта велике стратегије у ратовима Сједињених Држава

5.4.1. Развој примене концепта велике стратегије у ратовима Сједињених Држава

Еволуција америчке примене концепта велике стратегије у ратовима након Хладног рата показује у извесној мери парадоксалан образац. Након два тотална рата у 20. веку, посебно након Другог светског рата, Сједињене Државе су обновили способност великостратешког мишљења и деловања, која је у знатној мери изостајала у ограниченим, хладноратовским ратовима у Кореји и Вијетнаму. Таква способност постала је нарочито видљива у раној фази постхладноратовског доба, тачније током његове прве деценије, када је Вашингтон спровео две значајне војне интервенције – против Ирака 1991. и против СР Југославије 1999. године. Међутим, у каснијим интервенцијама у Авганистану (2001-2021), Ираку (2003-2011) и Либији (2011), способност Вашингтона да доследно примењује велику стратегију постепено је слабила. Такав тренд може се објаснити помоћу више фактора, пре свега ширењем идеолошких амбиција америчке спољне политике, у виду наметања демократских вредности, као и недовољним уважавањем социо-културних специфичности држава у којима су интервенисале. Последица тога била је изражена неспособност да се политички резултати постигнути употребом оружане силе у Авганистану, Ираку и Либији дугорочно одрже у постконфликтном периоду.

Први заливски рат издваја се као парадигматичан пример доследне примене ДИВЕ модела, односно концепта велике стратегије Сједињених Држава. Политички циљ – ослобађање Кувајта – био је ограничен, јасно формулисан и правилно усаглашен са проценом ирачких способности, затим са условима одвијања рата, сопственим ресурсима као и са стратегијским приступом брзог и одлучног војног савладавања противника. Дипломатске, економске и информационе мере претходили су употреби силе, стварајући повољан политички, правни, економски и наративни амбијент за њену употребу. Истовремено, оне су подупирале употребу силе током извођења војне операције, док су у постконфликтном периоду обезбедиле повољне услове окружења за одрживост политичких резултата. У таквом оквиру одвијања рата, економске мере – свеобухватне санкције и блокада финансијских средстава – деградирале су ирачке логистичке и оперативне капацитете, ограничавајући способност Багдада да дугорочно пружа отпор. Дипломатија је допринела легитимизацији политичког циља у оквиру УН, омогућила је формирање и управљање широком међународном коалицијом, пребацила је део материјалних трошкова на партнерске државе и формулисала услове мира. Информационе мере обликовале су америчку, регионалну и међународну јавност о ирачкој агресији и, тиме, континуирано учвршћивале легитимитет војне операције.

Сличан, мада доста неуспешнији пример примене ДИВЕ модела може се уочити у америчкој војној интервенцији у Југославији. У предконфликтном периоду, САД су спроводиле интегрисану примену свих инструмената националне моћи са циљем

обликовања повољног стратегијског окружења. У дипломатском домену, Вашингтон је интензивно радио на изградњи савезничког консензуса унутар НАТО-а о неопходности примене силе према Београду, што је било нарочито важно у односу на Немачку, Италију и Француску, које су имале значајне резерве по том питању услед унутрашњих правних ограничења, страховања од појаве избегличке кризе итд.⁸⁶⁵ Западне земље, нарочито Сједињене Државе, конзистентно су обликовале глобални наратив, заснован на дискредитацији Београда и хуманитарном уоквиривању кризе. Милошевић је представљан као главни носилац кривице, уз учестале историјске паралеле са тоталитарним лидерима, што је појачавало слику вредносне супротстављености субљених страна. Интервенција је приказивана као неопходан одговор на надолazeћу хуманитарну катастрофу. Тако су наводна страдања косовских Албанаца постављана у центар медијског извештавања у складу са дискурсом глобалног саосећања. Овакав информациони оквир служио је као кључни механизам политичке и јавне легитимације НАТО операције.⁸⁶⁶

Економске мере у предконфликтном периоду, али и током самог извођења операције, укључивале су санкције, финансијске рестрикције и ограничења трговине које су уводили Савет безбедности УН, ЕУ и Сједињене Државе, посебно након Резолуције Савета безбедности УН бр. 1160 из 1998. године. Ове мере имале су значајан утицај на стање привреде Југославије и представљале су економски притисак на режим уочи и током НАТО интервенције.⁸⁶⁷ У погледу војног инструмента, Сједињене Државе су постепено ојачавале своје капацитете на европском тлу, интензивирале припремне активности у оквиру НАТО-а и распоредиле ваздухопловне и морнаричке снаге у Јадранском мору као подршку могућој ваздушној операцији. Овај вид демонстративног распореда представљао је облик принудне дипломатије чији је циљ био да пошаље јасан сигнал Београду о спремности западне коалиције да употреби силу.⁸⁶⁸

Међутим, оно што се показало као недостатак великостратешке мисли у овој операцији јесте изостанак визије крајње жељеног стања у склопу дефинисаног политичког циља. Наиме, политички циљ операције био је ограничен и негативно формулисан – заустављање репресије над косовским Албанцима, повлачење југословенских/српских снага из простора Косова и Метохије, као и успостављање међународног цивилног и безбедносног присуства у том простору. Овако дефинисан, политички циљ није подразумевао изградњу потпуно новог политичког поретка у Србији, већ искључиво прекид постојећег стања на територији Косова и Метохије. Крајње жељено стање формулисано је тек касније усвајањем Резолуције Савета безбедности УН бр. 1244 и успостављањем мисије UNMIK у српској покрајини.⁸⁶⁹ Управо због недостатка визије крајње жељеног стања, политички исход операције био је непотпун. Повлачење југословенских снага и

⁸⁶⁵ Ivo H. Daalder and Michael E. O'Hanlon, *Winning Ugly: NATO's War to Save Kosovo*, op. cit., pp. 12-13, 23-24; Simon Duke, Hans-Georg Ehrhart and Matthias Karadi, "The Major European Allies: France, Germany, and the United Kingdom", in: Albrecht Schnabel and Ramesh Thakur (eds.), *Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship*, United Nations University Press, Tokyo, 2000, pp. 128-148.

⁸⁶⁶ Birgitta Höijer, Stig Arne Nohrstedt and Rune Ottosen, "The Kosovo War in the Media - Analysis of a Global Discursive Order", *Conflict & Communication Online*, Vol. 1, No. 2, 2002, доступно на: https://cco.regeneration.de/2002_2/pdf_2002_2/hoijer.pdf, приступљено: 12.12.2025.

⁸⁶⁷ United Nations Security Council, "Resolution 1160", March 31, 1998; William J. Clinton, "Executive Order 13088 of June 9, 1998: Blocking Property of the Governments of the Federal Republic of Yugoslavia (Serbia and Montenegro), the Republic of Serbia, and the Republic of Montenegro, and Prohibiting New Investment in the Republic of Serbia", The White House, June 9, 1998; U.S. Department of State, "New Economic Sanctions on the Federal Republic of Yugoslavia", White House Office of the Press Secretary, Washington, DC, May 1, 1999, доступно на: https://1997-2001.state.gov/regions/eur/fs_990501_ksvo_sanct.html, приступљено: 12.12.2025.

⁸⁶⁸ Bruce R. Nardulli, Walter L. Perry, Bruce Pirnie, John Gordon IV and John G. McGinn, "Disjointed War: Military Operations in Kosovo, 1999", RAND Corporation, Santa Monica, 2002, pp. 24-25.

⁸⁶⁹ United Nations Security Council, "Resolution 1244", June 10, 1999; United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (UNMIK), "Regulation No. 1999/1: On the Authority of the Interim Administration in Kosovo", July 25, 1999.

успостављање међународне мисије јесу остварени, али дугорочна политичка стабилизација региона остала је недовршена услед нерешеног статуса тзв. Косова и трајне геополитичке поларизације. Управо зато Фридман оцењује исход ове операције као ограничен успех.⁸⁷⁰ Она је очувала кредибилитет НАТО-а, али није довела до трајне стратешке победе, јер је регион и даље остао нестабилан.

Други недостатак великостратешке мисли САД односио се на примену одлучне силе, засноване на брзом неутралисању југословенских снага у простору Косова и Метохије. Овакав начин употребе силе није се показао као адекватан стратегијски приступ, јер није узео у обзир ниво обучености и оперативне прилагодљивости Војске Југославије, високо развијену вољу за борбом њених припадника, као ни отпорност српског друштва на спољни притисак. Процене да ће интензивни ваздушни удари брзо сломити отпорност југословенских јединица показале су се погрешним, делом због њихове способности да се ефикасно маскирају, редислоцирају и одрже борбену кохезију, а делом због политичке и психолошке спремности српског друштва да трпи материјалне и хуманитарне последице кампање. Овакво потцењивање способности противника довело је до несразмере између очекиваних и реалних ефеката употребе силе, што је ваздушне нападе постепено претворило у стратегију исцрпљивања, све више усмерену на дејства по цивилним циљевима широм Србије.⁸⁷¹ Последично, то је продужило трајање операције, а начин њеног вођења постепено је умањивао подршку интервенцији.

Исход рата на Косову 1999. године није био ни капитулација Србије у класичном смислу, нити пуна победа НАТО-а, већ политички договор постигнут под америчким притиском режима у Београду, при чему су обе стране задржале нешто важно и изгубиле нешто суштинско. Србија је повукла своје безбедносне снаге и прихватила губитак фактичке контроле над Косовом и Метохијом, али је зато задржала формални суверенитет кроз Резолуцију Савета безбедности УН бр. 1244 и избегла копнену инвазију, демилитаризацију државе и промену режима. С друге стране, НАТО је обезбедио своје присуство на територији Косова и Метохије и успостављање међународне управе, али је истовремено био принуђен да одустане од својих максималистичких циљева. Унутар Алијансе постојала су три кључна ограничења: прво, страх од људских губитака у случају покретања копнене операције, што је у више престоница било политички неприхватљиво; друго, растући политички замор у Европи, посебно у државама које су страховале да би дуготрајни ваздушни удари без видљивих резултата постепено еродирали јавну подршку рату; и треће, бојазан да би наставак бомбардовања, у условима све слабијег ефекта на терену, могао да произведе шире регионалне последице.⁸⁷² Управо таква комбинација ограничења учинила је да НАТО прихвати преговоре са Београдом и примени модел „присилног компромиса“, уместо апсолутне победе.

Релативно брзо остварене војне победе у Првом заливском рату и у Југославији, у великој мери пропраћене жељеним политичким резултатима, обликовале су стратегијски образац деловања Сједињених Држава у каснијим ратовима које су водиле у Авганистану, Ираку и Либији. За само двадесетак дана сломљен је режим Садама Хусеина у Багдаду, за нешто мање од четрдесет дана талибански режим у Кабулу, а за нешто више од сто педесет дана режим Муамера ел Гадафија (*Muammar Abu Minyar al-Gaddafi*) у Триполију. У сва три сукоба Вашингтон је успео да релативно брзо постигне првобитно постављене политичке циљеве захваљујући ограниченој, али одлучно примењеној и технолошки надмоћној војној сили, пажљиво усклађеној са дипломатским, економским и информационим

⁸⁷⁰ Lawrence Freedman, "Victims and Victors: Reflections on the Kosovo War", op. cit., pp. 356-357.

⁸⁷¹ Bruce R. Nardulli, Walter L. Perry, Bruce Pirnie, John Gordon IV and John G. McGinn, *Isto*, pp. xiv, 2-29; Stephen T. Hosmer, "The Conflict Over Kosovo: Why Milosevic Decided to Settle When He Did", RAND Corporation, Santa Monica, 2001, pp. xv-xvi, 66-71, 97-98; Daniel L. Byman and Matthew C. Waxman, "Kosovo and the Great Air Power Debate", *International Security*, Vol. 24, No. 4, Spring 2000, pp. 19-24.

⁸⁷² Barry R. Posen, "The War for Kosovo: Serbia's Political-Military Strategy", *International Security*, Vol. 24, No. 4, Spring, 2000, pp. 55, 67, 69.

инструментима моћи у предконфликтној и конфликтној фази. Такав модел – прецизно усмерен војни удар који брзо производи повољан политички исход – учврстио је уверење да Сједињене Државе могу решавати сложене међународне кризе без дуготрајног ангажмана који носи ризик нежељених последица.

Међутим, такво уверење истовремено је довело до потцењивања постконфликтних ризика или до потпуног одсуства визије крајњег жељеног стања у Авганистану, Ираку и Либији. Последично, у сва три рата почетни војни успех није био пропраћен дугорочно одрживом стратегијом у фази стабилизације, што је произвело побуну, унутрашње етничке и религијске сукобе, институционални колапс и дуготрајну нестабилност. Наиме, америчка велика стратегија била је, већим делом, доследна у предконфликтној и конфликтној фази, али суштински неефективна и неефикасна (неисплатива) у постконфликтној фази рата. На тај начин изостао је континуитет између војне победе и политичке консолидације. У сва три рата политички циљ Сједињених Држава био је неограничен. Он је захтевао смену постојећих режима и поновну изградњу политичког система у друштвима која су била дубоко подељена, институционално ослабљена, подложна корупцији и конкуренцији бројних локалних актера, што је захтевало обимне ресурсе и дугорочно ангажовање које Вашингтон није био спреман или није могао да обезбеди.

Америчка интервенција у Авганистану представља пример операције која је започета без јасно дефинисаног политичког циља, тачније представе о крајње жељеном стању, које је требало да одржи политички резултат употребе силе. У првим недељама интервенције политичка намера била је ограничена на уништење Ал Каиде, док, при томе, уопште није постојала јасна визија шта се жели постићи у самом Авганистану после операције. Талибани су у том периоду били условно третирани као противник, али не и као формално дефинисан циљ смене режима. Тек након њиховог одбијања америчких захтева политика Вашингтона се помера ка *de facto* рушењу режима, али и даље без јасно артикулисане постконфликтне визије.⁸⁷³ Дакле, сам Вашингтон никада није формално прогласио смену режима за званичан ратни циљ, већ се то догодило током саме операције. Тако је од самог почетка циљ био нејасан, он се временом мењао и постајао све комплекснији.⁸⁷⁴

Ширење политичких циљева довело је до компликација у фази стабилизације, тако што су америчке активности усмерене на постизање неких од тих циљева поткопавале друге. Наиме, политички циљ у тој фази био је изградња функционалне државе, али су САД на терену финансирале недемократске, корумпиране антиталибанске структуре, што је поткопавало институционалну изградњу државе.⁸⁷⁵ Последично, становништво је наставило да трпи корупцију, сиромаштво и злоупотребе „ратних војвода“, док је нова држава деловала као туђа и потпуно зависна од страних сила, што је у збиру учинило да су многи у Талибанима видели мање зло и привлачнију алтернативу од проамеричког режима у Кабулу.⁸⁷⁶ Тако су нејасни и променљиви политички циљеви довели до распада стратешке кохерентности целокупне операције у фази стабилизације.⁸⁷⁷ У том контексту, преузимање Кабула од стране Талибана 2021. године, након две деценије америчког присуства, показало је да је управо постконфликтна фаза била најслабија карика америчке стратегије у Авганистану.

⁸⁷³ Види више у: *Theo Farrell, Unwinnable: Britain's War in Afghanistan, 2001–2014*, The Bodley Head, London, 2017, p. 62.

⁸⁷⁴ Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction, “What We Need to Learn: Lessons from Twenty Years of Afghanistan Reconstruction”, SIGAR, Arlington, August, 2021, p. 12.

⁸⁷⁵ Clayton Thomas, “The Washington Post’s Afghanistan Papers and U.S. Policy: Main Points and Possible Questions for Congress, CRS Report R46197, Congressional Research Service, January 28, 2020, pp. 4-5.

⁸⁷⁶ Видети више у: Enrique Baltar Rodríguez, “Why Did State-Building Policy Fail in Afghanistan?”, *Open Journal of Political Science*, Vol. 13, No. 1, 2023, pp. 129–154.

⁸⁷⁷ Види више у: *Theo Farrell, Isto*, p. 115.

Уколико је Авганистан пример рата који су Сједињене Државе започеле без јасног политичког циља, онда је Ирак пример рата започетог са недовољним средствима у односу на декларисан политички циљ. Наиме, политички циљ Вашингтона у Ираку био је неограничен и јасно формулисан на самом почетку – уклонити Садама Хусеина и омогућити демократску транзицију Ирака.⁸⁷⁸ Вашингтон је имао и концепт употребе снага који је, барем у теорији, могао деловати оствариво.⁸⁷⁹ Грешка је, међутим, направљена у избору средстава. Генерал Ерик Шинсеки (*Eric Ken Shinseki*), тадашњи начелник штаба америчке војске, проценио је да је за стабилизацију Ирака потребно око 400.000 војника, што се заснивало на искуству НАТО-а у Босни.⁸⁸⁰ У пракси, међутим, политичке околности довеле су до распоређивања свега 170.000 војника, а број се убрзо спустио испод 120.000 војника. То је значило тек око 7 војника на 1000 становника – свега трећину односа примењиваног у Босни. Снаге су биле сувише малобројне и растегнуте да би постигле стабилност, што је било очигледно већ у раној фази окупације.⁸⁸¹

Сједињене Државе ушле су у постконфликтну фазу рата без разрађене визије обнове Ирака и уз значајно занемаривање дубоких етничких, верских и политичких подела које су прожимале ирачко друштво. Одлуке о распуштању ирачке војске и уклањању припадника БААС-а из државних институција оставиле су хиљаде неупослених, војно обучених људи и тиме отвориле простор за настанак побуне. Ови потези практично су учинили побуну неизбежном, јер је политика ране окупације произвела корпус понижених и радикализованих људи, идеалних за регрутовање. Амерички лидери нису схватили да земља клизи у хаос у тренутку када је ескалација већ била започела.⁸⁸² Последица је била таква да се Ирак, уместо да постане стабилна демократска држава, претворио у жариште побуне, секташког насиља и увод у будући успон Исламске државе. Сједињене Државе су 2011. године напустиле Ирак без постигнутог кључног политичког циља – консолидације демократског поретка – остављајући земљу у дубоко подељеном и нестабилном стању.

Америчка интервенција у Либији пример је неуспешне стратегије, јер се ослањала на погрешан концепт. Хуманитарна интервенција, одобрена Резолуцијом СБ УН бр. 1973, почивала је на два кључна предуслова. Први предуслов подразумевао је уверење да би масакр цивилног становништва од стране снага Муамера ел Гадафија могао бити спречен уколико би либијска опозиција, у борби против режима, добила ваздушну подршку западних земаља. Други предуслов почивао је на претпоставци да ће, након пада владе, бројне наоружане групе са различитим интересима успети да се консолидују и формирају мирну и легитимну демократску власт – и то без присуства западних копнених трупа.⁸⁸³ Председник САД, Барак Обама, је рекао: „Док је наша војна мисија уско усмерена на спасавање живота, ми настављамо да следимо шири циљ – Либију која припада не диктатору, већ њеним грађанима...прелазак ка легитимној влади, одговорној према либијском народу, биће тежак задатак. И док ће Сједињене Државе дати свој допринос, то

⁸⁷⁸ George W. Bush, “Operation Iraqi Freedom: Address the Nation”, March 19, 2003. The White House Presidential Archives, доступно на: https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030319-17.html?utm_source=chatgpt.com, приступљено: 08.10.2025.

⁸⁷⁹ Giles Moon, “Making Sound Strategy: Back to the Basics of Ends, Ways, and Means”, op. cit., p. 40.

⁸⁸⁰ Nora Bensahel, Olga Oliker, Keith Crane, Richard R. Brennan, Jr., Heather S. Gregg, Thomas Sullivan and Andrew Rathmell, “After Saddam: Prewar Planning and the Occupation of Iraq”, RAND Corporation, Santa Monica, 2008, p. 18.

⁸⁸¹ Giles Moon, *Isto*.

⁸⁸² Special Inspector General for Iraq Reconstruction, “Hard Lessons: The Iraq Reconstruction Experience”, SIGIR, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 2009, p. ix; Thomas E. Ricks, *Fiasco: The American Military Adventure in Iraq, 2003–2005*, Penguin Press, New York, 2006, pp. 162, 163, 192.

⁸⁸³ United Nations Security Council, “UN Resolution 1973”, March 17, 2011.

ће ипак пре свега бити задатак самих Либијаца. Уз време и простор који смо им обезбедили, они ће моћи да одреде своју сопствену судбину“.⁸⁸⁴

Показало се, први предуслов био је реалистичан, док други то свакако није био. Историја не познаје случајеве у којима више наоружаних група са међусобно супротстављеним циљевима истовремено одустаје од оружане борбе и прелази у мирну политичку коегзистенцију – посебно без снажног спољашњег подстицаја. Стога је било крајње невероватно да би Сједињене Државе могле да се повуку након ограничене ваздушне кампање и пасивно посматрају како се тај процес одвија сам од себе. Идеја да би САД могле да избегну проблеме настале због недовољног броја трупа у Ираку тако што у Либију неће послати баш никакве копнене снаге представљала је фантазију, а не стратегију. Највећи проблем Либије након 2011. године био је хроничан недостатак безбедности, проистекао из неуспеха да се разоружају и демобилишу побуњеничке милиције по окончању рата. И међународни саветници и ново либијско политичко руководство били су, од самог почетка, свесни кључне важности овог процеса, али нису успели да га спроведу. Као последица тога, различите наоружане групе и даље контролишу значајне делове земље, док се изабрана влада, у великој мери, налази у њиховој сенци.⁸⁸⁵

Могло би се закључити, стратегије Сједињених Држава у ратовима у Југославији, Авганистану, Ираку и Либији нису биле лишене обележја велике стратегије, иако су крајњи политички исходи били неуспешни или само делимично успешни. Другим речима, само постојање велике стратегије не гарантује њен успех, као што ни политички неуспех не значи да велика стратегија није примењена. У свим наведеним сукобима, елементи велике стратегије препознају се у томе што политички циљеви нису били усаглашавани искључиво са параметрима војно-оперативне димензије стратегијског окружења, већ и са ширим политичким, правним, економским, социо-културним и другим факторима стратегијског окружења. Поред тога, у свим фазама рата – предконфликтној, конфликтној и постконфликтној фази – Сједињене Државе су настојале да интегришу и координишу војне, дипломатске, економске и информационе инструменте моћи како би обезбедиле остваривање дефинисаног политичког циља. Управо таква интеграција различитих инструмената националне моћи представља једно од кључних обележја велике стратегије у савременом значењу тог појма. Међутим, проблем доследне примене концепта велике стратегије у наведеним ратовима настајао је услед недовољног уважавања одређених услова стратегијског окружења, као и због нејасно постављених политичких циљева, непотпуно или погрешно одабраних средстава, или пак неадекватно изабраних начина њихове примене. Другим речима, изостајање успеха није произишало из одсуства велике стратегије као такве, већ из недоследности у њеној формулацији и имплементацији, односно у непостизању оптималног односа циљева, начина и средстава у динамичним и сложеним условима постхладноратовског стратегијског окружења.

5.4.2. Стратегија Сједињених Држава у Првом заливском рату – студија случаја

5.4.2.1. Анализа стратегијске ситуације

Први заливски рат представља последицу ирачке агресије на Кувајт августа 1990. године, која није била изоловани чин, већ резултат сложене комбинаторике политичких амбиција, економских и геостратешких интереса. Агресија је уследила само две године након што је Ирак изашао из осмогодишњег исцрпљујућег рата са Ираном (1980-1988), оптерећен дуговима процењеним на између 80 и 100 милијарди долара. Највећи повериоци

⁸⁸⁴ Barack Obama, “Remarks by the President in Address to the Nation on Libya”, White House Office of the Press Secretary, March 28, 2011, доступно на: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/03/28/remarks-president-address-nation-libya>, приступљено: 12.12.2025.

⁸⁸⁵ Giles Moon, *Isto*, p. 40.

Ирака били су управо Кувајт, као и Саудијска Арабија, од којих је Багдад очекивао отпис дугова, што се ипак није догодило. Поред тога, ирачко руководство оптуживало је Кувајт за крађу нафте из заједничког нафтног поља *Rumalia*, чиме је, по мишљењу Багдада, нарушена ирачка економска стабилност. Кувајт је такође продавао нафту испод цена договорених у оквиру ОПЕК-а, чиме је додатно обарао приходе Ирака у критичном тренутку. Поседовање значајних нафтних резерви Кувајта представљало је за Ирак и економску и стратешку прилику, јер би њихово заузимање и експлоатисање значајно ојачало ирачки утицај у региону Персијског залива. Истовремено, ирачки председник Садам Хусеин тежио је да се наметне као лидер арапског света, супротстављајући се западним силама и, пре свега, Саудијској Арабији, кључном америчком савезнику на Блиском истоку.⁸⁸⁶

Заузимање Кувајта од стране Ирака директно је угрозило америчке националне интересе. Две недеље након агресије, амерички председник, Џорџ Буш Старији, потписао је Националну безбедносну директиву бр. 45, у којој се наводи да су интереси САД у Персијском заливу од виталног значаја за националну безбедност. Према том документу, амерички интереси укључивали су приступ нафти, као и безбедност и стабилност кључних пријатељских држава у региону. У директиви се још наводило да ће САД бранити војном силом своје виталне интересе у том подручју, и то против било које друге силе чији су интереси супротстављени америчким.⁸⁸⁷ Попут Буша Старијег, тадашњи амерички подсекретар одбране, Пол Волфиц (*Paul Wolfowitz*), изјавио је да се основни интерес САД у Персијском заливу налази у приступу нафти. При томе, америчка администрација проценила је, да је заузимањем Кувајта, Ирак успоставио контролу над 20 процената свих светских резерви нафте.⁸⁸⁸ Зато је из угла Вашингтона, ирачка инвазија представљала стратешки проблем кога је требало под хитно решити. У складу са таквом намером, Буш је шести дан након инвазије, тачније 8. августа, изнео политичке циљеве које је требало остварити како би се решила криза – хитно, безусловно и потпуно повлачење ирачких снага из Кувајта; повратак легитимне кувајтске владе; безбедност и стабилност Персијског залива и заштита живота америчких грађана у иностранству.⁸⁸⁹ Како је ирачка страна одбила да прихвати амерички ултиматум за повлачење из Кувајта, заливска криза прерасла је у оружани сукоб који је започет 17. јануара 1991. године, извођењем међународне војне операције *Desert Storm* под америчком командом.

Анализа стратегијске ситуације пре отпочињања војне операције указивала је на изразит диспаритет моћи у корист Сједињених Држава. Америчка војна моћ почивала је на високотехнолошким оружаним системима, добро обученом и бројном људству и супериорним командно-контролним капацитетима, што је обезбеђивало надмоћ у свим димензијама ратовања. Додатну снагу чинило је чланство у НАТО-у, које је Вашингтону обезбеђивало не само оперативну интероперабилност, већ и политичку и економску подршку савезника, посебно у Уједињеним нацијама. Развијена и стабилна економија, уз технолошки независан војно-индустријски комплекс, омогућавала је дугорочну подршку прекоморским операцијама, док је медијски апарат САД доприносио обликовању домаћег и међународног јавног мњења у корист америчке политике.

Пред саму инвазију на Кувајт, ирачка војска била је међу највећим и најопремљенијим у региону. Бројала је око 955.000 војника, укључујући 480.000

⁸⁸⁶ Према: Bruce W. Watson, Bruce George and Peter Tsouras, *Military Lessons of the Gulf War*, Presidio Press, Novato, 1991, pp. 17-18; F. Gregory Gause. "Iraq's Decisions to Go to War, 1980 and 1990", *Middle East Journal*, Vol. 56, No. 1, 2002, pp. 47-70.

⁸⁸⁷ White House, "U.S. Policy in Response to the Iraqi Invasion of Kuwait, National Security Directive 45", The White House, Washington, August 20, 1990.

⁸⁸⁸ UVA - Miller Center, "The Gulf War: A Turning Point in How the George H. W. Bush Administration Viewed the International Order", доступно на: <https://millercenter.org/statecraftmovie/gulf-war>, приступљено: 17.03.2025.

⁸⁸⁹ William A. Reese, "The Principle of the Objective and Promoting National Interests: Desert Shield/Storm: A Case Study", Executive Research Project F38, The Industrial College of the Armed Forces National Defense University, Fort McNair, Washington, D.C., 1993, pp. 13-14.

резервиста. Могло би се рећи да је ирачка војска била добро опремљена за стандарде земаља Трећег света. У њен састав улазило је око 5.700 тенкова, између 3.500 и 4.000 других оклопних возила, и око 700 борбених авиона. Републиканска гарда, иначе елитна јединица ирачке војске, организована у осам дивизија, била је посебно обучена јединица за офанзивне и маневарске операције, хемијско ратовање и противнападе.⁸⁹⁰ Ирак је споља изгледао као значајна регионална сила, али су друштвена нестабилност, затим слабости унутар војног система и сложени односи са регионалним државама, представљали значајна ограничења. Ирак је из рата са Ираном изашао економски исцрпљен. Држава је имала огроман спољни дуг, углавном према Саудијској Арабији и Кувајту, али и другим заливским државама.⁸⁹¹ Режим Садама Хусеина ослањао се на интензивну репресију, посебно над шиитским и курдским становништвом, што је захтевало велико присуство безбедносних служби и стварало дубоке друштвене поделе.⁸⁹² Систем политичке лојалности био је базиран на елитизму Садамове БААС партије и клановским везама, што је деградирало професионализам у свим државним институцијама. Унутрашња пропаганда представљала је Ирак као победника у рату са Ираном, али је реалност била потпуно другачија. Лажни осећај моћи и унутрашње стабилности створио је погрешне процене код Садама, укључујући уверење да ће САД остати неутралне у случају инвазије на Кувајт.⁸⁹³

У погледу услова стратегијског окружења, могу се идентификовати фактори који су погодовали деловању америчке администрације у решавању стратешког проблема, али и они који су представљали значајна ограничења. Посматрано из угла политичко-правне димензије, ирачка агресија на Кувајт представљала је очигледно кршење међународног права, што је Сједињеним Државама омогућавало да обезбеде висок степен међународног и домаћег легитимитета за употребу силе. Брза и недвосмислена осуда инвазије од стране Саудијске Арабије и Египта створила је повољан политички оквир за формирање шире међународне коалиције ради војне интервенције против Ирака. С друге стране, постојали су и ограничавајући фактори. Неке арапске државе, попут Јордана, Јемена, Судана и Либије, нису осудиле ирачку агресију, што је отварало могућност негативне реакције дела муслиманског света и потенцијално угрожавало кохезију коалиције.⁸⁹⁴ Додатну неизвесност представљала је могућа реакција Совјетског Савеза, који се, иако у дубокој унутрашњој кризи, и даље сматрао релевантним актером у Савету безбедности Уједињених нација.⁸⁹⁵ Коначно, одређене резерве постојале су и код појединих блиских америчких савезника, пре свега Француске и Турске, које су са Ираком имале развијене економске и енергетске односе, што је у почетној фази могло да ограничи брзину и обим њиховог политичког сврставања.⁸⁹⁶

5.4.2.2. Примена инструмената моћи у предконфликтном периоду рата

Одмах након заузимања Кувајта од стране Ирака, Сједињене Државе су започеле мултивекторско деловање засновано на координисаној примени дипломатских, економских и информационих инструмената националне моћи. Циљ је био да се обликује стратегијско

⁸⁹⁰ Према: Anthony H. Cordesman, "Iraq's Military Forces: 1988-1993", Center for Strategic and International Studies, Washington, September, 1994.

⁸⁹¹ Исто, p. 45.

⁸⁹² Charles Tripp, *A History of Iraq*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, pp. 237–243.

⁸⁹³ Lawrence Freedman and Efraim Karsh, *The Gulf Conflict: Diplomacy and War in the New World Order*, op. cit., pp. 11–13.

⁸⁹⁴ Walid Khalidi, "The Gulf Crisis: Origins and Consequences", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 20, No. 2, 1991, pp. 14–15.

⁸⁹⁵ Amnon Kapeliouk, "The U.S.S.R. and the Gulf Crisis", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 20, No. 3, 1991, pp. 70–71.

⁸⁹⁶ William Hale, "Turkey, the Middle East and the Gulf Crisis", *International Affairs*, Vol. 68, No. 4, 1992, pp. 683–686; Fred Halliday, "The Gulf War 1990–1991 and the Study of International Relations", *Review of International Studies*, Vol. 20, No. 2, 1994, p. 123.

окружење кроз стварање и јачање повољних, а умањивање или елиминацију неповољних услова за извођење предстојеће војне интервенције. У том контексту, администрација председника Буша Старијег покренула је интензивну дипломатску офанзиву усмерену на конструисање јасног и убедљивог наратива о ирачкој инвазији као директној претњи регионалној и међународној безбедности. Тај наратив служио је као основ за систематску међународну изолацију Ирака, чији би економски и политички притисци ослабили његове капацитете за отпор. Истовремено, исти наратив био је неопходан за легитимизацију америчког деловања на међународној сцени, са намером да се обезбеди подршка кључних савезника и формира широка коалиција за војну операцију против Ирака.⁸⁹⁷

Први корак америчке администрације био је активирање дипломатских канала у оквиру Организације уједињених нација. Као бивши потпредседник и некадашњи амбасадор САД при УН, Џорџ Буш Старији искористио је своје дугогодишње контакте и личне везе како би успоставио брзу комуникацију са лидерима кључних држава чланица. За Вашингтон је било од пресудног значаја да обезбеди подршку Саудијске Арабије, будући да је распоређивање америчких и савезничких трупа на њеној територији представљало предуслов за извођење евентуалне копнене операције против Ирака. Дипломатски напори САД, координисани са савезницима у УН, партнерима у НАТО-у и појединим арапским државама, резултирали су брзим институционалним одговором међународне заједнице. Већ 6. августа 1990. године, Савет безбедности УН усвојио је Резолуцију бр. 661, којом су Ираку уведене свеобухватне економске санкције, чиме је успостављен први формални корак у правцу међународне изолације Багдада и припреме легитимног оквира за даље мере, укључујући и потенцијалну употребу силе.⁸⁹⁸

Иако је у почетној фази приоритетни циљ америчке дипломатије био спречавање даљег ширења ирачке агресије у региону, пре свега према територији Саудијске Арабије, Вашингтон је истовремено интензивно радио на формирању широке међународне коалиције. У том циљу, амерички званичници, укључујући државног секретара Џејмса Бејкера (*James Baker*), одржали су низ билатералних и мултилатералних састанака са кључним западним савезницима, попут Велике Британије, Француске и Немачке, као и са лидерима арапских држава, међу којима су били Саудијска Арабија, Египат, Сирија и Јордан. Кључну улогу у процесу формирања коалиције имала је Саудијска Арабија, чија је одлука да одобри размештање америчких и савезничких трупа на својој територији представљала стратешки предуслов за даље војно деловање против Ирака.⁸⁹⁹ Захваљујући оваквом дипломатском ангажовању, до краја августа 1990. године формирана је међународна коалиција од 34 државе, које су на различите начине – војно, финансијски или политички – подржале употребу оружане силе против Ирака.⁹⁰⁰

Како би задобиле легитимитет за извођење војне операције међу водећим светским силама, САД су покренуле интензивне дипломатске преговоре са сталним чланицама

⁸⁹⁷ Према: Office of the Historian, "The First Gulf War", Foreign Service Institute, United States Department of State, доступно на: <https://history.state.gov/departments/history/short-history/firstgulf>, приступљено: 17.03.2025.

⁸⁹⁸ United Nations Security Council, "Resolution 661", August 6, 1990.

⁸⁹⁹ Кључни тренутак за приступање Саудијске Арабије међународној коалицији био је када је саудијски краљ Фахд (*Fahd bin Abdulaziz Al Saud*) прихватио америчко упозорење о непосредној ирачкој претњи и могућој инвазији на саудијску територију (Видети више у: Michael Gordon and Bernard Trainor, *The Generals' War: The Inside Story of the Conflict in the Gulf*, Back Bay Books, 1995; "Gulf War: Bush-Thatcher meeting in Washington", Margaret Thatcher Foundation, Aug. 6, 1990, доступно на: <https://www.margaretthatcher.org/document/110710>, приступљено: 17.03.2025). Иако традиционално неповрљиви према америчкој политици на Блиском истоку, Египат и Сирија придружили су се коалицији у замену за дипломатске и економске концесије, укључујући отпис египатског дуга од стране САД и савезника (Према: Steven Greenhouse, "Half of Egypt's \$20.2 Billion Debt Being Forgiven by U.S. and Allies", *The New York Times*, May 27, 1991, доступно на: <https://www.nytimes.com/1991/05/27/business/half-of-egypt-s-20.2-billion-debt-being-forgiven-by-us-and-allies.html>, приступљено: 17.03.2025).

⁹⁰⁰ Allyson Berri, "International Effort Key to Success in Operation Desert Storm", *Diplomatic Courier*, July 11, 2019, доступно на: <https://www.diplomaticcourier.com/posts/international-effort-key-to-success-in-operation-desert-storm>, приступљено: 26.05.2025.

Савета безбедности Уједињених нација. За америчку страну посебно је било важно задобијање подршке Совјетског Савеза и Кине. Као резултат тих преговора, у новембру 1990. године, Савет безбедности УН усвојио је Резолуцију бр. 678, којом је Ираку постављен ултиматум да се повуче са територије Кувајта до 15. јануара 1991. године или ће се, у супротном, суочити са „свим неопходним средствима“.⁹⁰¹ Иако је америчка дипломатија пружала прилику за мирно решење кризе, Садам Хусеин је одбио ултиматум. Наиме, у јануару 1991. године, државни секретар САД, Џејмс Бејкер, и ирачки министар спољних послова, Тарик Азиз (*Tariq Aziz*), састали су се у Женеви како би изнашли мирно решење кризе, али су преговори пропали, јер је Ирак одбио све америчке услове за повлачење.⁹⁰² Овај дипломатски неуспех само је додатно учврстио легитимитет будуће америчке војне интервенције.

Коришћењем медија и јавних наступа, председник Буш је успео, у значајној мери, да обликује позитиван став америчке јавности према неопходности извођења војне операције. Његови говори, укључујући и познату формулацију о „Новом светском поретку“, послужили су као нормативно оправдање интервенције у име очувања међународног права и глобалне безбедности. На тај начин је обезбеђена унутрашња легитимизација даљег деловања америчке администрације. Подршка јавности била је резултат више међусобно повезаних фактора, међу којима су се издвајали очигледна неоправданост ирачке агресије на Кувајт, медијско представљање Садама Хусеина као ауторитарног владара, као и перцепција Ирака као потенцијалне претње глобалној енергетској безбедности.⁹⁰³ Ипак, и поред генерално повољног јавног расположења, Бушова администрација је применила и формалне политичко-правне инструменте ради обезбеђивања пуне легалности интервенције. У том контексту, у јануару 1991. године, Конгрес САД је тесном већином одобрио употребу оружане силе против Ирака, чиме је заокружен процес унутрашње политичке легитимације војне операције.⁹⁰⁴

Упоредо са коришћењем дипломатије и медија, САД су примениле економски притисак како би економски и војно ослабиле Ирак, као потенцијалног противника, и тиме створиле повољније услове за извођење будуће војне операције. Економске мере обухватале су економске санкције и замрзавање финансијских средстава Ирака, затим комбиноване дипломатске и економске притиске на треће земље, као и мобилизацију економске подршке међународних савезника, како би се умањио ризик од настанка неприхватљивих економских трошкова током извођења војне операције. Свакако, један од важнијих механизма економског притиска био је увођење поменутих међународних санкција против Ирака августа 1990. године. Санкције су обухватале забрану трговине са Ираком, укључујући увоз нафте и извоз свих врста роба осим основних хуманитарних средстава. Ирак, који је у великој мери зависио од извоза нафте, био је погођен драстичним падом прихода, што је значајно умањило његову способност да финансира војну кампању, која је додатно умањена замрзавањем његових финансијских средстава у иностранству.⁹⁰⁵

⁹⁰¹ United Nations Security Council, “UN Resolution 678”, November 29, 1990.

⁹⁰² Mohamed Saed Muse, “Geneva Meeting on Persian Gulf Crisis”, C-Span, January 9, 1991, доступно на: <https://www.c-span.org/program/international-telecasts/geneva-meeting-on-persian-gulf-crisis/176306>, приступљено: 17.03.2025.

⁹⁰³ John Mueller, “A Review: American Public Opinion and the Gulf War: Some Polling Issues”, *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 57, No. 1, Spring 1993, pp. 80-91.

⁹⁰⁴ U.S. Congress, “S.J.Res.2 - A Joint Resolution to Authorize the Use of United States Armed Forces Pursuant to United Nations Security Council Resolution 678, 102nd Congress (1991-1992)”, доступно на: <https://www.congress.gov/bill/102nd-congress/senate-joint-resolution/2>, приступљено: 17.03.2025.

⁹⁰⁵ У сарадњи са савезницима, Вашингтон је блокирао милијарде долара које је Ирак депоновао у западним банкама, што му је додатно отежало могућност финансирања рата (Према: Abbas Alnasrawi, “Iraq: Economic Sanctions and Consequences, 1990-2000”, *Third World Quarterly*, Vol. 22, No. 2, April 2001; Peter Boone, Haris Gazdar and Athar Hussain, “Sanctions Against Iraq: Costs Of Failure”, A Report Prepared for the Center for Economic and Social Rights on the Impact of United Nations-imposed Economic Sanctions on the Economic Well-being of the Civilian Population of Iraq, November 1997).

Поред тога, америчка администрација извршила је снажан дипломатски притисак на кључне ирачке економске партнере. Јордан је био значајан трговински коридор за Ирак, стога је Вашингтон вршио снажан притисак на јорданску владу како би се ограничило снабдевање Ирака, што је довело до затезања односа између краља Хусеина (*Hussein bin Talal*) и америчке администрације. Међутим, Турска, близак амерички и НАТО савезник, пристала је да затвори нафтовод Киркук–Јумурталић, што је значајно смањило могућност Ирака да извози нафту. Истовремено, САД су вршиле притисак на Совјетски Савез, који је био један од главних снабдевача Ирака оружјем, да обустави трансфер војне опреме.⁹⁰⁶ Такође, оне су користиле механизме контроле нафтног тржишта, те су Саудијска Арабија и друге кључне извознице нафте из ОПЕК-а повећали производњу нафте, како би надоместиле губитке настале забраном извоза ирачке нафте. То је резултирало снижавањем цена нафте на светском тржишту, што је додатно умањило ирачке приходе и смањило његову способност да финансира војне операције, а уједно спречило пад производње у западним земљама.⁹⁰⁷ Истовремено, Вашингтон је обезбедио економску подршку савезника укључених у међународну коалицију, те су Британија, Египат, Француска, Немачка и Јапан значајно допринеле финансирању припрема за извођење војне операције.⁹⁰⁸

Коришћење медија од стране Сједињених Држава уочи Првог заливског рата представља један од најрепрезентативнијих примера систематске пропаганде и медијске манипулације у савременом ратовању. Информациона компонента била је кључна за формирање глобалне перцепције о Ираку као значајној претњи регионалној и међународној безбедности, за придобијање домаће и међународне подршке за интервенцију и, коначно, за обезбеђивање политичког и друштвеног легитимитета њеног спровођења. У том циљу, америчка администрација осмислила је свеобухватну медијску стратегију, чији је важан елемент било систематско коришћење телевизијских мрежа са 24-часовним информативним програмом за извештавање о ирачкој окупацији Кувајта, са циљем наглашавања хуманитарних, безбедносних и политичких последица агресије. Тако је телевизија постала кључни медиј за обликовање глобалног наратива о ирачкој агресији, при чему је *CNN* имао примат у креирању слике о Ираку као озбиљној претњи међународном миру. Стога је Заливски рат био први пример „телевизијског рата“, у којем је информативна надмоћ била готово једнако важна као и војна.⁹⁰⁹ Поред медија, САД су користиле и обавештајне податке за креирање негативне слике о Садаму Хусеину. Обавештајне агенције пласирале су извештаје о наводним злочинима ирачке војске, укључујући и инциденте који су касније доведени у питање.⁹¹⁰ У склопу информационог деловања, Пентагон је користио и психолошке операције (*PSYOP*) за подривање морала ирачке војске, као и за обезбеђивање међународне подршке.⁹¹¹

Што се тиче примене војног инструмента, у периоду од августа 1990. до јануара 1991. године, САД су спроводиле одвраћајуће војне активности које су имале за циљ стварање повољних услова у окружењу за покретање војне операције. Оне су биле у функцији демонстрације одлучности примене војне моћи, изградње коалиционе кохезије и припреме оперативне структуре за извођење напада на ирачке снаге у Кувајту. Кључни

⁹⁰⁶ Видети више у: John C. K. Daly, “Russia Reemerging as Weapons Supplier to Iraq”, *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 15, Iss. 43, 2018, доступно на: <https://jamestown.org/russia-reemerging-weapons-supplier-iraq/>, приступљено: 10.10.2025.

⁹⁰⁷ Pierre Criqui, “After the Gulf Crisis: The Third Oil Shock Is Yet to Come”, *Energy Studies Review*, Vol. 3, No. 2, 1991, p. 207.

⁹⁰⁸ Andrew Bennett, Joseph Lepgold and Danny Unger, “Burden-Sharing in the Persian Gulf War”, *International Organization*, Vol. 48, No. 1, 1994, pp. 39–75.

⁹⁰⁹ Видети више у: Frank J. Stech, “Winning CNN Wars”, *Parameters*, Vol. 57, No. 1, Autumn 1994, pp. 37–56.

⁹¹⁰ Према: Philip M. Taylor, *War and the Media: Propaganda and Persuasion in the Gulf War*, Manchester University Press, 1992; Linda Steiner and Garth S. Jowett, “Propaganda and the Gulf War”, *Critical Studies in Mass Communication*, Vol. 10, No. 3, 1993, pp. 286–300.

⁹¹¹ Jared M. Tracy, “Rising from the Ashes: PSYOP in Operation Desert Shield”, Part 1, *Veritas*, Vol. 18, No. 1, 2021, pp. 22–38.

аспект тих активности било је масовно распоређивање америчких трупа и војне опреме на територији Саудијске Арабије почетком августа у оквиру операције *Desert Shield*, којом је руководио генерал Норман Шварцкопф (*Norman Schwarzkopf*). До новембра 1990. године, више од 200.000 америчких војника било је стационирано у Саудијској Арабији, а до јануара 1991. године, овај број је нарастао на преко пола милиона. Сједињене Државе су послале велике контингенте оклопних, механизованих и ваздушно-десантних јединица, укључујући 82. ваздушно-десантну дивизију, 101. ваздушно-јуришну дивизију и 1. оклопну дивизију. Такође, у Персијском заливу распоређене су и значајне поморске снаге, укључујући носаче авиона *USS Dwight D. Eisenhower* и *USS Independence*. У склопу демонстрације силе, САД су спровеле низ демонстративних активности како би ослабиле морал ирачких снага и створиле притисак на Садама Хусеина да се повуче из Кувајта. Ваздушни прелети стратешких бомбардера В-52 из базе *Diego Garcia* у Индијском океану били су у функцији приказа америчких борбених способности. Истовремено, носачи авиона су спроводили вежбе у Персијском заливу, док су копнене јединице у Саудијској Арабији изводиле маневре близу границе са Кувајтом.⁹¹²

Одбијањем ирачке стране да напусти Кувајт започет је процес непосредних припрема савезничких снага за извођење војне операције под називом *Desert Storm*. Према оперативном наређењу Централне америчке команде (*CENTCOM*), примарни војни циљ био је уништење Ирачке Републиканске гарде, која је била кључни стуб Садамовог режима. Ова јединица, иначе, била је најбоље обучена и опремљена унутар ирачких оружаних снага. Њени припадници били су боље плаћени и уживали су веће привилегије и статус у односу на своје колеге у другим јединицама. Током инвазије на Кувајт, Републиканска гарда чинила је темељ Садамове моћи. Зато је осам елитних дивизија ове јединице идентификовано као центар гравитације ирачке војске. Из угла америчких стратега, оне су морале бити поражене како би се поново успоставила граница између Ирака и Кувајта, односно остварили прокламовани политички циљеви, које је Буш изнео 8. августа 1990. године.⁹¹³

5.4.2.3. Примена инструмената моћи у конфликтном периоду рата

У складу са постављеним војним циљем, Сједињене Државе и њихови савезници започели су војну операцију 17. јануара 1991. године, која је обухватала комбиновану употребу ваздушних, поморских и копнених снага. Почетну и доминантну фазу операције чинила је интензивна коалициона ваздушна кампања усмерена на систематско неутралисање ирачког интегрисаног система противваздушне одбране и ударе на командно-контролне структуре, чиме је постепено нарушавана способност Ирака за организовано деловање на бојишту. Од првог дана рата коалиционе снаге изводиле су ударе против јединица Републиканске гарде, које су биле размештене у окупираном Кувајту и јужном Ираку. Интензитет ових удара континуирано је растао, а ваздушна дејства нанела су Гарди значајна разарања у техници, логистици и маневарској способности, доводећи до озбиљног умањења њене борбене ефективности уочи копнене офанзиве. Иако су временски услови, дим са запаљених нафтних поља и ограничена видљивост периодично умањивали прецизност и темпо операције, коалиција је успела да одржи висок интензитет ваздушних удара и систематски деградира копнене капацитете Ирака. Ирачке дивизије, укључујући и оне из састава Републиканске гарде, претрпеле су обимна разарања, губитак координације, те су биле принуђене на повлачење ка унутрашњости Ирака. Овакви успеси ваздушне кампање били су резултат примене високо

⁹¹² Према: Kathleen Wright, David Marlowe, James Martin, Robert Gifford and Gregory Belenky, "Operation Desert Shield/Desert Storm", A Summary Report, Walter Reed Army Institute of Research, Washington, 1995, p. 1.

⁹¹³ William A. Reese, "The Principle of the Objective and Promoting National Interests: Desert Shield/Storm: A Case Study", op. cit., p. 16.

технолошког наоружања и напредних система, укључујући прецизно навођену муницију, сензорске платформе и интегрисане механизме за управљање ударима.⁹¹⁴

Након што је ваздушна кампања значајно ослабила ирачке снаге, копнена офанзива, позната као *The 100-Hour Ground War*, започета је 24. фебруара 1991. године, покретањем и деловањем савезничких трупа са територије Саудијске Арабије. Операција је изведена на простору окупираног Кувајта и јужног Ирака и заснивала се на широком маневарском продору са западног правца који је заобишао главне ирачке одбрамбене положаје у Кувајту и омогућио дубље продирање у унутрашњост Ирака, где су пресечене линије снабдевања ирачких јединица. Савезничке снаге брзо су напредовале, што је довело до повлачења бројних ирачких јединица, укључујући и делове Републиканске гарде, ка Басри, при чему је уочено озбиљно нарушавање командне кохезије и организације одбране. Велики број јединица напустио је положаје или се предао током напредовања коалиционих формација, што је допринело наглом колапсу организованог отпора у целом кувајтском и јужноирачком оперативном простору.⁹¹⁵ Током борбених дејстава, америчка морнарица одиграла је значајну улогу у спровођењу поморске блокаде Ирака и обезбеђивању подршке ваздушним и копненим операцијама коалиције. Поморске снаге су онемогућиле Ирак у коришћењу поморских линија снабдевања и допринеле изолацији ратишта. Истовремено, носачи авиона представљали су кључне платформе за извођење ваздушних удара против циљева у Ираку и Кувајту, док су ракетни разарачи и подморнице, лансирањем великог броја крстарећих ракета са морских платформи, пружили важан допринос почетној фази кампање и подршци укупним борбеним напорима коалиције.⁹¹⁶

Америчке и коалиционе снаге систематски су наносиле ударе на кључне компоненте ирачке цивилне и индустријске инфраструктуре – пре свега на електроенергетски систем, рафинерије, транспортне чворове и објекте двоструке намене – како би ослабиле способност режима да одржи отпор. Електрична мрежа била је један од примарних циљева, јер је њено уништавање паралисало комуникације, индустрију и функционисање државних институција. Ударима на мостове, железничку мрежу и складишта горива тежило се да се прекине логистика и спречи снабдевање ирачких јединица на фронту. Погађањем постројења за производњу оружја, муниције и хемијских компоненти директно је нарушена способност Ирака да одржи интензитет борбених дејстава. Овако усмерена кампања представљала је централни елемент стратегије системског разарања и имала је за циљ да неутралише отпор Ирака без потребе за дуготрајном копненом операцијом.⁹¹⁷

Паралелно са борбеним дејствима, спровођене су интензивне психолошке и информационе операције усмерене на нарушавање перцепције, самопоуздања и морала ирачких трупа. Ове активности заснивале су се на координисаној употреби пропаганде, обмане и информационог ратовања, са циљем да се појача осећај неизвесности и изазове психолошки притисак у противничким редовима, што је значајно допринело опадању борбеног морала и нарушавању кохезије и способности ирачких јединица. Америчке и коалиционе снаге су, кроз масовну дистрибуцију пропагандних порука, радио-емитовања и контролисано медијско извештавање, систематски преносиле слику технолошке надмоћи и неизбежности пораза, чиме су подстицале дефетизам и спремност на предају. Истовремено, намерним ширењем дезинформација о правцима главног удара, времену почетка копнене офанзиве и наводним унутрашњим побунама, коалиција је дезоријентисала ирачко

⁹¹⁴ U.S. Department of the Air Force, "Gulf War Air Power Survey, Volume II, Operations and Effects", U.S. Department of the Air Force, Washington, DC, 1993, pp. 249–292.

⁹¹⁵ *Isto*, pp. 293–326.

⁹¹⁶ U.S. Department of Defense, "Conduct of the Persian Gulf War: Final Report to Congress", U.S. Government Printing Office, Washington, DC, 1992, pp. 61–80, 249–293.

⁹¹⁷ *Isto*, pp. 197–215.

командовање и ослабила његову способност за рационално доношење одлука и ефективну употребу расположивих снага.⁹¹⁸

У периоду извођења операције настављено је спровођење свеобухватних економских санкција, које су, уз деловање поморских снага, спречиле ирачки извоз и лишиле Ирак већине предратних извозних прихода и међународних кредита. Уједињене нације су успеле да замрзну више од 3 милијарде долара ирачких актива у иностранству, да Ираку ускрате преко 95 процената предратних извозних прихода и да прекину приступ међународном кредитирању, док је поморска блокада зауставила готово сав увоз који би могао да побољша ирачке одбрамбене способности. Такође, паралелно са војним операцијама, Сједињене Државе су, у сарадњи са савезницима, спроводиле строгу контролу спровођења санкција и дипломатски утицале на међународне финансијске институције како би се Ираку онемогућио приступ било каквим облицима кредитне или финансијске подршке. Истовремено, појачан је обавештајни надзор ирачких покушаја набавке оружја, резервних делова и осетљиве војне опреме путем илегалних или посредних канала, што је додатно ограничило материјалну подршку ирачким оружаним снагама.⁹¹⁹

Током извођења операције, медијска кућа CNN имала је кључну улогу у медијском уоквиравању рата, обезбеђујући континуиране телевизијске преносе ваздушних удара, званичних брифинга Пентагона и технолошки обликованих приказа борбених дејстава. Због строго ограниченог приступа бојишту већина информација и визуелног материјала потицала је из званичних војних извора, што је медијско извештавање учинило структурно зависним од интерпретације коалиције.⁹²⁰ Такав начин презентације, са нагласком на прецизности удара, технолошкој супериорности и командним брифинзима, уз изостанак приказа страдања и разарања, обликовао је перцепцију рата као контролисаног, ограниченог и политички нискоризичног војног подухвата. Истовремено, овај медијски оквир допринео је наглom и трајном расту подршке интервенцији унутар Сједињених Држава, при чему су процеси медијског наступа створили утисак широког друштвеног консензуса, док је глобални домет CNN-а омогућио да се исти интерпретативни оквир пренесе и на међународну јавност.⁹²¹ Таква медијска доминација не само да је учврстила наратив који је повезивао војни успех са политичком исправношћу интервенције, већ је и сузила простор за артикулацију алтернативних интерпретација сукоба, чиме је јавно мњење било усмерено ка прихватању званичне политике без значајније јавне расправе.

Сједињене Државе су све време одвијања операције водиле интензивну дипломатију усмерену на очување јединства коалиције и спречавање покушаја ревизије мандата за употребу силе. Државни секретар Бејкер је кроз серију билатералних и мултилатералних разговора радио на обезбеђивању подршке кључних чланица Савета безбедности, али и на неутралисању утицаја оних држава које би могле угрозити коалиционо деловање. Посебан значај имало је дипломатско управљање односима са Москвом. У условима хладноратовског попуштања, Совјетски Савез је подржао санкције и резолуције УН, али је у завршној фази рата покушао да посредује у постизању политичког споразума, што су САД одбиле.⁹²² Кључни дипломатски успех била је и америчка способност да убеди Израел да не одговори на ирачке ракетне ударе, уз обећање додатне противракетне заштите, чиме

⁹¹⁸ Galih Adi Putra, Muhammad Hadiano Wirajuda and Helda Risman, "Psychological Warfare as a Driving Factor in the Development of Military Strategy During the Gulf War 1990–1991", *Advances in Social Sciences Research Journal*, Vol. 11, No. 1, 2024, pp. 97–106.

⁹¹⁹ Anthony H. Cordesman, "Lessons of the Gulf War 1990-1991", Center for Strategic and International Studies, Washington, DC, July 2013, pp. 71-75.

⁹²⁰ Види више у: Thomas B. Allen, F. Clifton Berry Jr. and Norman Polmar, *CNN: War in the Gulf: From the Invasion of Kuwait to the Day of Victory and Beyond*, Turner Publishing, Atlanta, 1991.

⁹²¹ Barbara Allen, Paula O'Loughlin, Amy Jasperson and John L. Sullivan, "The Media and the Gulf War: Framing, Priming, and the Spiral of Silence", *Polity*, Vol. 27, No. 2, 1994, pp. 255–284.

⁹²² Amnon Kapeliouk, "The U.S.S.R. and the Gulf Crisis", op. cit., pp. 70–78.

је спречен распад арапске компоненте коалиције.⁹²³ Како се операција ближила свом крају, који је наступио 28. фебруара 1991. године, америчка дипломатија је постала све активнија у формулисању услова за прекид непријатељстава. Преко Уједињених нација, Бушова администрација је дефинисала оквир примирја који је усвојен Резолуцијом СБ УН бр. 686 од 2. марта 1991. године. Ова резолуција је формално окончала рат и Ираку наметнула обавезе, као што су признавање кувајтске независности, исплата ратне одштете и уништавање делова војног арсенала.⁹²⁴

Упркос томе што су поједине чланице коалиције, посебно Велика Британија, исказивале спремност да се војна операција настави све до свргавања Садама Хусеина, администрација Џорџа Буша Старијег је свесно одбацила такву опцију. Амерички политички и војни планери процењивали су да би продор у Багдад неминовно довео до дуготрајне окупације Ирака, преузимања управне одговорности и драматичног раста политичких, финансијских и безбедносних трошкова. Поред тога, у Вашингтону су постојали изражени страхови да би свргавање режима могло довести до распада ирачке државе и стварања регионалне нестабилности са непредвидивим последицама. Због тога је Вашингтон дипломатским каналима заступао концепт ограниченог политичког циља, усмереног искључиво на ослобађање Кувајта, а не на промену режима у Багдаду. Управо је овакав приступ омогућио очување шире међународне коалиције и формално окончање рата кроз оквир Резолуције СБ УН бр. 686, без даљег ескалирања америчког ангажмана.⁹²⁵

5.4.2.4. Примена инструмената моћи у постконфликтном периоду рата

У постконфликтном периоду Сједињене Државе су наставиле да користе војни инструмент како би одржале регионалну стабилност, ограничиле обнову ирачких војних капацитета и вршиле политички притисак на режим Садама Хусеина. Америчка стратегија ослањала се на комбинацију одвраћања, принуде и контроле ваздушног простора. У априлу 1991. године САД и Велика Британија наметнуле су зоне забране лета изнад северног Ирака и 1992. године над југом земље како би спречиле употребу ирачке авијације против курдског и шиитског становништва. Након што је режим Садама Хусеина септембра 1996. године покренуо офанзиву на Ербил и друге курдске положаје у Ираку, САД су извеле ударе крстарећим ракетама на радарске и ПВО системе у јужној зони забране лета.⁹²⁶ Када је Багдад у новембру и децембру 1998. године поново спречио инспекторе УН да приступе локацијама за инспекцију, САД и Велика Британија покренуле су децембра 1998. године четвородневну операцију *Desert Fox*, усмерену на ирачке командне центре, центре за комуникацију, објекте за производњу оружја и ПВО системе. Циљ операције био је да се значајно деградира способност режима да производи, развија и сакрива капацитете за оружје за масовно уништење.⁹²⁷

Упоредо са контролом ваздушног простора Ирака, САД су прогресивно повећавале војно присуство у региону. Највећи број америчких снага распоређен је у Саудијској Арабији, Кувајту, Бахреину, као и Катару.⁹²⁸ Стално присуство носача авиона и разарача у Персијском заливу омогућило је САД да контролишу кључне морске комуникационе

⁹²³ Scott B. Lasensky, "Friendly Restraint: U.S.-Israel Relations During the Gulf Crisis of 1990–1991", *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 3, No. 2, June 1999, pp. 31–32.

⁹²⁴ United Nations Security Council, "Resolution 686", March 2, 1991.

⁹²⁵ Daniel Byman, "After the Storm: U.S. Policy toward Iraq since 1991", *Political Science Quarterly*, Vol. 115, No. 4, Winter 2000–2001, pp. 495–501.

⁹²⁶ James Cockayne and David Malone, "Creeping Unilateralism: How Operation Provide Comfort and the No-Fly Zones in 1991 and 1992 Paved the Way for the Iraq Crisis of 2003", *Security Dialogue*, Vol. 37, No. 1, 2006, pp. 123–141.

⁹²⁷ James McKay, "Fear of the Unknown: The Coalition from Operation Desert Fox to Operation Iraqi Freedom", *Defence and Security Analysis*, Vol. 21, No. 2, June 2005, pp. 143–158.

⁹²⁸ Види више у: Congressional Research Service. "U.S. Overseas Basing: Background and Issues for Congress", CRS Report R48123, Library of Congress, Washington, DC, July 10, 2024.

правце и спрече Ирак да набавља војну опрему или обнови стратешке системе. Тако се све до поновног сукоба 2003. године постконфликтна фаза америчке стратегије према Ираку заснивала на дугорочној примени ограничене, али перманентне силе као инструмента политичког притиска, са јасним циљем обуздавања и слабљења ирачког режима.

Сједињене Државе су наставиле да примењују економске инструменте са циљем ограничења војног и политичког капацитета Ирака и очувања стратешке доминације у региону Персијског залива. У априлу 1991. године, Резолуцијом СБ УН бр. 687, уведена су додатна рестриктивна ограничења, укључујући потпуну забрану ирачког извоза и увоза, као и обавезу потпуног уништења оружја за масовно уништење.⁹²⁹ Управо је последња одредба представљала кључни аргумент на који се Вашингтон позивао како би оправдао одржавање санкционог режима током читаве наредне деценије. Комбинација санкција, замрзнутих финансијских средстава и трговинских рестрикција довела је до дубоке економске кризе у Ираку, која се огледала у драматичном паду бруто домаћег производа, колапсу валуте и исцрпљивању државних резерви. Као одговор на хуманитарне последице, СБ УН је у априлу 1995. године усвојио Резолуцију бр. 986, којом је уведен програм „Нафта за храну“. Овим програмом омогућен је ограничен извоз ирачке нафте под строгим надзором Уједињених нација. У пракси, приходи од нафте остали су под контролом међународних институција, уз изражен утицај Сједињених Држава, што је Ираку ускратило могућност самосталног управљања приходима.⁹³⁰ Ограничење ирачког извоза нафте ојачало је позицију Саудијске Арабије и Кувајта на глобалном тржишту енергената, али су те земље, под притиском САД, сносиле значајан део трошкова америчког војног присуства у региону, што је Вашингтону смањило финансијско оптерећење. Додатно, САД су трговинским и финансијским притисцима утицале на суседне државе – посебно Јордан, Турску и Иран – да ограниче економску сарадњу са Багдадом, чиме је створена широка регионална економска изолација Ирака.⁹³¹

Вашингтон је упоредо спроводио медијску кампању, усмерену на одржавање притиска на режим Садама Хусеина. Кроз јавне наступе и брифинге, амерички званичници су континуирано потенцирали наратив о ирачком непоштовању резолуција Савета безбедности УН, посебно у погледу наведеног задржавања оружја за масовно уништење. Водећи амерички медији су пласирали овакав наратив, чиме су обликовали домаће и међународно мњење, укључујући и уверење о постојању веза између режима у Багдаду и Ал Каиде.⁹³² Након терористичких напада 11. септембра 2001. године, америчка администрација је додатно интензивирала медијску пропаганду која је повезивала Ирак са глобалним тероризмом, иако накнадне истраге нису пронашле кредибилне доказе о томе. Вашингтон је спроводио информационе и комуникационе активности усмерене ка самом Ираку, укључујући емитовање програма, попут Радија „Слободни Ирак“ (*Radio Free Iraq*), финансираног од стране америчке владе, чија је сврха била делегитимизација режима и подстицање унутрашњег незадовољства.⁹³³ Тако је постепено формиран наративни оквир који је олакшао мобилизацију домаће и спољне подршке за инвазију 2003. године.

⁹²⁹ United Nations Security Council, “Resolution 687”, April 3, 1991.

⁹³⁰ Lutz Oette, “Oil-for-Food Programme”, Oxford Public International Law, January 2011, доступно на: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1704>, приступљено: 15.11.2025; United Nations Security Council, “Resolution 986”, April 14, 1991.

⁹³¹ United States Government Accountability Office, “Persian Gulf: Allied Burden Sharing Efforts”, GAO/NSIAD-92-71, U.S. Government Accountability Office, Washington, DC, December 30, 1991; Toby Dodge. “The Failure of Sanctions and the Evolution of International Policy towards Iraq, 1990–2003”, *Contemporary Arab Affairs*, Vol. 3, No. 1, January 2010, pp. 83–91.

⁹³² Steven Kull, Clay Ramsay and Evan Lewis, “Misperceptions, the Media, and the Iraq War”, *Political Science Quarterly*, Vol. 118, No. 4, Winter 2003/2004, pp. 569–598.

⁹³³ Stephen Fairbanks, “Broadcasting to Iraq and Iran: Reaching Out by Radio”, Brief Analysis, The Washington Institute for Near East Policy, October 15, 1999, доступно на: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/broadcasting-iraq-and-iran-reaching-out-radio>, приступљено: 10.11.2025.

Истовремено, Вашингтон је наставио да користи дипломатију ради очувања регионалне доминације и изолације Ирака. Америчке активности биле су усмерене на строгу примену Резолуције СБ УН бр. 687, која је представљала правни оквир за дугорочни режим санкција, инспекција и демилитаризације Ирака. Сједињене Државе су, преко Савета безбедности УН, континуирано блокирале покушаје Русије, Француске и Кине да ублаже санкције, инсистирајући на томе да Багдад не испуњава обавезе према специјалној комисији УН за контролу оружја за масовно уништење (UNSCOM).⁹³⁴ Амерички амбасадор у Уједињеним нацијама, Медлин Олбрајт (*Madeleine Albright*), наглашавала је да Садам Хусеин не може бити поуздан партнер док не демонстрира потпуну, проверљиву сарадњу по том питању.⁹³⁵ Паралелно са тим, Вашингтон је дипломатски обликовао регионални наратив о Ираку као перманентној претњи стабилности Персијског залива, што је омогућило одржавање америчке војне присутности и јачање односа са кључним арапским савезницима. Наратив о наводном наставку ирачког програма развоја оружја за масовно уништење представљао је дипломатски континуитет америчке дипломатије, који је кулминирао 5. фебруара 2003. године у говору америчког државног секретара, Колина Пауела (*Colin Luther Powell*), пред Саветом безбедности УН, што је представљало својеврсни увод за извођење нове америчке интервенције у Ираку.⁹³⁶

5.4.2.5. Евалуација стратегије Сједињених Држава у Првом заливском рату

Америчка стратегија у Првом заливском рату представља јасан пример примене концепта велике стратегије, јер се није примарно ослањала на војне инструменте моћи, већ на мултидимензионалну и мултивекторску употребу свих инструмената државне моћи у свим периодима сукоба. У предконфликтном периоду, интегрисана примена инструмената моћи служила је истовремено искоришћавању постојећих прилика и стварању повољних услова у стратегијском окружењу, као и умањењу постојећих ограничења која би могла утицати на предстојеће извођење војне операције. Паралелно с тим, америчка страна је интегрисаном применом инструмената моћи настојала да ирачкој страни наметне широк спектар ограничења и редукује њене стратешке прилике. У конфликтном периоду доминирала је одлучна примена силе, која је све време била подржана невојним инструментима моћи, што је довело до постизања крајњег стратегијског ефекта, односно сламања политичке воље и воље за борбом ирачке стране. У постконфликтном периоду, употреба силе комбинована је са доминантном применом невојних инструмената моћи, са циљем обликовања крајње жељеног стања у стратегијском окружењу, како би се политички резултати постигнути у конфликтном периоду дугорочно одржали.

У предконфликтном периоду, војни инструмент моћи примењен је кроз брзо распоређивање снага, демонстрацију силе, успостављање неопходне оперативне инфраструктуре и спровођење психолошких операција. Дипломатија је функционисала као кључни механизам стварања повољног међународног окружења, то јест изолације Ирака, за задобијање легитимитета у Уједињеним нацијама, формирање међународне коалиције и несметаног распоређивања америчких снага у региону. Економски инструменти примењени су за деградирање ирачке економије кроз санкције, финансијска ограничења и притисак на ирачке трговинске partnere, што је смањило способност режима да води

⁹³⁴ Arms Control Association, "Iraq: A Chronology of UN Inspections", An ACA Special Report, доступно на: https://www.armscontrol.org/act/2002-10/features/iraq-chronology-un-inspections?utm_source=chatgpt.com, приступљено: 10.11.2025.

⁹³⁵ U.S. Department of State, "Albright on U.S. Policy Toward Iraq", Speeches and Statements, U.S. Department of State, Washington, DC, 26 March 1997, доступно на: <https://1997-2001.state.gov/statements/970326.html?safe=1>, приступљено: 10.11.2025.

⁹³⁶ U.S. Department of State, "Remarks to the United Nations Security Council", Secretary Colin L. Powell, New York City, February 5, 2003, доступно на: <https://2001-2009.state.gov/secretary/former/powell/remarks/2003/17300.htm>, приступљено: 10.11.2025.

продужени рат. Информациона моћ била је интегрални део свеукупне стратегије: путем медијских кампања, обавештајног деловања, психолошких операција и дипломатске комуникације допринела је стварању легитимитета операције, умањила међународни отпор и подржала све остале димензије моћи.

У конфликтном периоду, америчка стратегија остала је доследна оквирима логике велике стратегије, с обзиром на то да је употреба оружане силе била подржана применом свих осталих инструмената моћи, што је омогућило брзо постизање војног и политичког циља – слом ирачких снага и ослобађање Кувајта. Војни инструменти били су доминантни у овом периоду, а њихова примена огледала се, пре свега, у коришћењу стратегијског приступа уништења, са елементима стратегије исцрпљивања. Дипломатија је наставила да обезбеђује међународни легитимитет операције и коалициону кохезију, док су економске мере одржавале Ирак у стању економске и финансијске блокаде, ограничавајући његову способност да дугорочно пружа отпор. Информациона моћ допунила је војне активности обликовањем перцепција о легитимности операције и супериорности коалиционих снага, чиме је умањена политичка отпорност Ирака и ојачана подршка међународне јавности.

У постконфликтном периоду, војни инструменти моћи били су усмерени на дугорочно обликовање стратегијског окружења и контролу безбедносне динамике у Персијском заливу, кроз спречавање обнове ирачке војне претње, континуирано војно присуство у региону и ограничену употребу силе, док су дипломатски инструменти примењивани ради одржавања међународне изолације Ирака, јачања савезништава и управљања регионалним политичким процесима. Економски инструменти моћи, пре свега санкције и финансијска ограничења, примењивани су како би се онемогућио опоравак режима, док је информациона моћ коришћена за обликовање унутрашње и међународне перцепције о Ираку као о регионалној и глобалној претњи, ради легитимисања континуиране политике притиска. Интегрисана примена свих инструмената моћи омогућила је Сједињеним Државама да дугорочно одрже резултате постигнуте у конфликтној фази и да се постепено припреме за извођење нове операције у Ираку 2003. године.

5.5. Примена концепта велике стратегије у ратовима Руске Федерације

5.5.1. Развој примене концепта велике стратегије у ратовима Руске Федерације

За разлику од америчког искуства, еволуција примене велике стратегије у руским ратовима постхладноратовског доба показује образац постепеног, кохерентног и линеарног процеса. Руска Федерација је кроз тај процес прешла пут од државе која у Првом чеченском рату (1994–1996) није била способна да очува суверенитет над сопственом територијом, до државе која је у Другом чеченском рату (1999–2009) успела да тај суверенитет поврати, да истовремено води ограничени регионални рат у Грузији (2008), да убрзо спроведе дугорочну екстрарегионалну војну операцију у Сирији (2015–2024), као и да се 2022. године упусти у посреднички рат са Западом у Украјини, који се, по свом значају, обиму и интензитету, може сврстати у категорију „главних ратова“. Док су Сједињене Државе од 1999. године показивале све мању способност да постконфликтно стабилизују резултате својих интервенција, руска стратегијска пракса, у истом периоду, развијала се у потпуно супротном смеру. Постконфликтна стабилизација – било кроз изградњу локалних клијентелистичких структура, контролисану промену политичких елита или институционализовано војно и безбедносно присуство – постала је кључан део руског стратешког циклуса.

Први чеченски рат није пример примене велике стратегије, већ њеног одсуства, и управо зато искуства из овог рата представљају почетну тачку њене изградње. Рат је

започет у време дубоке институционалне кризе и колапса руске државне моћи, у коме Москва није поседовала способност великостратешког промишљања решавања чеченске кризе.⁹³⁷ Формално, политички циљ био је декларисан као очување територијалног интегритета Руске Федерације, али је у њему изостала визија будућег поретка у Чеченији, а самим тим и модел постконфликтне стабилизације. Војне операције биле су импровизоване, без јединствене командне структуре, са великим оперативним грешкама, док је политички врх Русије одбијао преговоре са Џохаром Дудајевим, кога је сматрао терористом.⁹³⁸ Дипломатске активности руске стране практично нису ни постојале, док се информациона димензија рата развијала у изразито неповољним околностима за Москву. Покушаји Москве да представи операцију као борбу против криминалаца и екстремиста имали су слаб одзив у остатку света, док су медијски извештаји о разарању Грозног и страдању цивила произвели негативну реакцију међународне јавности.⁹³⁹ Чеченски сепаратисти, с друге стране, интензивно су користили западне медије, приказујући рат као своју борбу за национално ослобођење, задобијајући тиме симпатије међународне јавности.⁹⁴⁰

Руска јавност била је дубоко подељена и без јасне подршке ратној политици Москве. Већина грађана није подржавала *status quo*, већ се колебала између жеље за окончањем рата и захтева за још јачим војним мерама, при чему је доминирала забринутост грађана због великих губитака руских војника. Подршка руске јавности временом је опадала, што је било све видљивије у противљењима масовном бомбардовању Грозног. При томе, већина грађана је сматрала да рат наноси штету међународном угледу Русије.⁹⁴¹ Стратегијски приступ руске стране није био заснован на економском притиску, иако је контрола каспијских нафтовода представљала потенцијално средство у том погледу. Уместо економских притисака, Москва је била склонија директној војној интервенцији. Овакав приступ показује да је руска стратегија била готово у потпуности војно-политичка, а не економски усмерена.⁹⁴² Слом руске стратегије довео је до Хасавјуртског споразума (1996) којим је Чеченија *de facto* добила независност.⁹⁴³

Други чеченски рат представља прву руску операцију у којој су политички циљ, инструменти моћи и постконфликтно деловање били усаглашени у једну целовиту, кохерентну великостратешку матрицу. За разлику од првог рата, који је био обележен институционалним хаосом и одсуством доследног политичко-војног планирања, Москва је након 1999. године – у тренутку политичке консолидације и успона Владимира Путина на челу руске власти – развила интегрисани приступ који је објединио војне операције, унутрашњу безбедност, политичку стабилизацију, обавештајне, медијске и економске

⁹³⁷ Према: Anatol Lieven, *Chechnya: Tombstone of Russian Power*, Yale University Press, New Haven, 1998, pp. 149–151.

⁹³⁸ Matthew Evangelista, *The Chechen Wars: Will Russia Go the Way of the Soviet Union?*, Brookings Institution Press, Washington, DC, 2002, pp. 24, 37–38.

⁹³⁹ Mark Galeotti, *Russia's Wars in Chechnya 1994–2009*, Osprey Publishing, Oxford, 2014, pp. 70–71.

⁹⁴⁰ Mike Bowker, “Western Views of the Chechen Conflict”, in: Richard Sakwa (ed.), *Chechnya: From Past to Future*, Anthem Press, London, 2005, pp. 224–226.

⁹⁴¹ Theodore P. Gerber, and Sarah E. Mendelson, “Russian Public Opinion on Human Rights and the War in Chechnya”, *Post-Soviet Affairs*, Vol. 18, No. 4, 2002, pp. 288–289, 299.

⁹⁴² Oktay F. Tanrısever, “The Battle for Chechnia: Russia Confronts Chechen Secessionism (1989–1999)”, *METU Studies in Development*. Vol. 27, No. 3–4, 2000, pp. 321–348.

⁹⁴³ Најважнија одредба Хасавјуртског споразума била је она којом је предвиђено да се питање државноправног статуса Чеченије – да ли ће постати независна држава или остати у саставу Руске Федерације – реши најкасније до 31. децембра 2001. године. На председничким и парламентарним изборима одржаним 27. јануара 1997. године, које је посматрала ОЕБС, Аслан Масхадов је изабран за председника Чеченије. Неколико месеци касније, 12. маја 1997. године, у Москви је потписан Уговор о миру и начелима међусобних односа између Руске Федерације и Чеченске Републике Ичкерије, којим је *de facto* учвршћен положај Чеченије као независног субјекта, иако питање њеног коначног државноправног статуса није било решено и остало је одложено у складу са Хасавјуртским споразумом (Према: *Isto*).

активности, као и дугорочну реконструкцију послератне Чеченије.⁹⁴⁴ Тако је на стратегијском плану, Москва спојила војну кампању постепеног слома побуне, која је прешла од масовног бомбардовања ка специјалној полицијској контратерористичкој операцији, са политичком кооптацијом локалних актера, од којих је најзначајнији Ахмат Кадиров. Другим речима, она је са примарно војне стратегије уништења, прешла на стратегију подривања унутрашње кохезије противника.

Наиме, кључни преокрет у руској операцији била је Путинова одлука да се Ахмату, а потом и његовом сину Рамзану Кадинову (*Рамзан Ахматович Кадинов*), препусти широка аутономија у успостављању поретка свим неопходним средствима. Брутални методи Кадироваца постали су осовина не само безбедносне кампање, већ и Путинове политичке стратегије у Чеченији. „Чеченизација“ је довела до тога да Кадирове снаге преузму главну улогу у противтерористичким операцијама против сепаратистичких снага. Тако је у Чеченији до 2007. године број федералних трупа преполовљен, док је Кадиров изградио сопствене формације упоредивог обима, лојалне искључиво њему.⁹⁴⁵ На тај начин Москва је интегрисала војни и политички инструмент моћи у кохерентно стратегијско деловање, засновано на локалној кооптацији и постепеном сломену побуне, коју је – након погибије Дудајева 1996. године – политички предводио Аслан Масхадов (*Аслан Алијевич Масхадов*), а њено радикално и милитантно крило Шамил Басајев (*Шамил Салманович Басајев*).

Током рата, Русија је спровела снажну медијску операцију, усмеравајући медијски наратив на борбу против међународног исламистичког тероризма, чиме је сукоб реинтерпретиран у складу са новим глобалним трендовима након 11. септембра 2001. године. На тај начин, Москва је конструисала бинарну поделу 'држава против тероризма', што јој је омогућило дипломатску легитимност и одсуство значајнијег међународног притиска. Ово је први пример руске стратегије комбиновања унутрашњег сузбијања побуне са глобалним дискурсом антитероризма.⁹⁴⁶ Москва је, дакле, на дипломатском плану настојала да капитализује западну борбу против тероризма, представљајући Чеченију као једно од изворишта глобалног цихадизма, чиме је обезбедила међународну легитимност за своју операцију.

Постконфликтна фаза представља елемент руске операције који није постојао у Првом чеченском рату. У том периоду Москва је спровела обимну економску реконструкцију која је постепено створила дубоку финансијску зависност Чеченије од Москве. Између 2001. и 2005. године у републику је упућено више од седамдесет милијарди рубаља, при чему је више од осамдесет пет процената годишњег буџета било покривено федералним средствима. Управо у тим оквирима започела је прва озбиљна обнова након 1994. године, која је попримила потпунији облик током 2005–2007. године. Ова политика била је део ширег модела економског подређивања Северног Кавказа, у којем су све републике региона примале између половине и деведесет процената свог буџета из федералних извора. Побољшање економских услова имало је стабилизујући ефекат на политичку и безбедносну ситуацију, што показује да је економски инструмент био кључно средство контролисане постконфликтне стабилизације, у комбинацији са политичком кооптацијом и учвршћивањем локалних безбедносних структура.⁹⁴⁷

Други чеченски рат, могло би се рећи, поставио је матрицу која ће постати препознатљив образац руске пројекције моћи у наредним деценијама. Москва је постепено напустила концепт масовне употребе силе, карактеристичне за Први чеченски рат, и прешла на интеграцију специјалних јединица, полицијских структура и обавештајних капацитета у јединствени контратерористички режим, ослањајући се, при томе, на лојалне

⁹⁴⁴ Види више у: Brian D. Taylor, *State Building in Putin's Russia: Policing and Coercion after Communism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, pp. 250–272.

⁹⁴⁵ Mark Kramer, "The Perils of Counterinsurgency: Russia's War in Chechnya", op. cit., pp. 8–11.

⁹⁴⁶ Mark Galeotti, *Isto*, pp. 70–72.

⁹⁴⁷ Brian D. Taylor, *State Building in Putin's Russia: Policing and Coercion after Communism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, p. 264.

прокси актере. Оваква комбинаторика централизованог командовања, локалне кооптације и финансијског награђивања политичке лојалности омогућила је постконфликтну стабилизацију и контролу простора у којима је интервенисала. Управо се зато Други чеченски рат може сматрати експерименталним примером развоја нове руске доктрине, чији су елементи, у модификованом облику, постали видљиви у каснијим војним операцијама у Грузији, Сирији и Украјини. На тај начин, Чеченија је била не само простор сузбијања побуне, већ и простор за тестирање механизма савремене руске употребе силе у блиској координацији са осталим инструментима моћи.

Најпотпунији пример руске примене ДИВЕ модела у постхладноратовском периоду представља рат у Грузији. Русија је у овом рату успела да доследно примени основне елементе велике стратегије у све три фазе и да све облике деловања усмери ка јединственом политичком циљу. Такав степен стратешке кохерентности омогућио је брз војни успех и дугорочно очување политичког исхода. Неформални циљ Москве био је ограничен и јасно дефинисан – спречити грузијски покушај насилне реинтеграције Јужне Осетије и Абхазије, зауставити приближавање Тбилисија НАТО-у и учврстити руску позицију на Кавказу. Дипломатске, економске и информационе мере у предконфликтној фази створиле су амбијент у којем је употреба силе могла бити представљена као одговор на грузијску агресију и заштита руског становништва, што је постало формално оправдање за интервенцију. Током петодневног рата ове мере су подржавале војну операцију – дипломатија је неутралисала међународне притиске, економски инструменти су ограничили грузијске могућности дуготрајног отпора, а информационе активности обликовале су перцепцију о одговорности Грузије за почетак рата. У постконфликтној фази Москва је интегрисала све инструменте моћи како би обезбедила трајност резултата – признала је независност Јужне Осетије и Абхазије, ојачала војно присуство и користила дипломатско-економске механизме да дугорочно сузи маневарски простор Грузије. У том оквиру, употреба силе није била самостална акција, већ интегрисани елемент шире, великостратешке калкулације, чији је циљ био редефинисање односа моћи на Кавказу у складу са руским интересима.

Рат у Сирији следећи је пример руске примене велике стратегије у постхладноратовском периоду, који је резултовао мањим успехом у односу на рат у Грузији. Од почетка интервенције 2015. године, па све до децембра 2024. године, када је срушен Асадов режим, Москва је са доста успеха успевала да интегрише дипломатију, информационе операције, војне активности и економске мере у јединствену великостратешку целину ради постизања три формално декларисана политичка циља – борбу против међународног тероризма, очување сиријске државности и заштиту унутрашње безбедности Руске Федерације од повратка екстремиста у земљу. Антитерористички наратив у позадини политичког циља, међутим, имао је изражену легитимацијску функцију, док се у позадини осталих декларисаних циљева налазила тежња Русије да очува режим Башара ел Асада, самим тим и свој утицај у Сирији и на Блиском истоку, као и да реафирмише сопствену позицију у међународној арени, сврставајући се поново у ред великих сила. Истовремено, интервенција је послужила као средство за превазилажење међународне изолације Русије, настале након украјинске кризе, тачније анексије Крима 2014. године.

Руска војна кампања у Сирији дугорочно се показала успешном у погледу остваривања политичких циљева Москве, уз релативно ограничене трошкове, како у погледу људских губитака, тако и финансијских издатака. Успех кампање почивао је, између осталог, на јасно дефинисаним и ограниченим политичким циљевима, као и на чињеници да су се руске снаге суочиле са побуњеничким групама које нису имале капацитет за координацију активностима током операције. Москва је током операције доследно усклађивала тактику са ситуацијом на терену, ослањајући се пре свега на ваздушну моћ, како би њеном применом омогућила напредовање сиријских режимских снага на копну. На тај начин, Русија је постепено унапређивала интеграцију сопствених

ваздушних активности са копненим деловањем трупа савезничких формација, што је значајно подигло укупну ефективност заједничког деловања.⁹⁴⁸ Руска ваздушна кампања била је кључни фактор војног сламања побуњеничких снага – од операција у Алепу, Идлибу и Дари, до кампање против Исламске државе у централној и источној Сирији.⁹⁴⁹

У том смислу, употреба силе била је централни инструмент руске стратегије. Москва је примењивала ограничени, високо ефектан експедициони модел, заснован на ваздушним ударима, употреби специјалних снага, морнарице, артиљерије, војне полиције, уз доминантно ослањање на Сиријску арапску војску, Хезболах и друге прорежимске прокси формације. На тај начин је Москва избегла авганистански сценарио. Уместо масовног распоређивања копнених снага, Русија је, доминантно дејствима из ваздуха, пружала кључну ватрену подршку сиријским снагама на терену.⁹⁵⁰ Таквим деловањем, режим у Дамаску повећао је контролу са свега 20 процената територије у 2015. години на приближно 60 процената до 2018. године.⁹⁵¹

Током операције, употреба силе била је усаглашена са осталим инструментима моћи. Паралелно са активностима на фронту, Русија је покренула интензивну дипломатску кампању. ЖенеВСки процес представљао је стандардни, УН-подржани формат решавања сиријске кризе и дуго је био главна међународна платформа под утицајем западних актера. Насупрот томе, формат Астана, који су касније успоставиле Русија, Турска и Иран, постао је централни инструмент Москве за преузимање контроле над политичким током рата. У тим оквирима, руске дипломате су преговарале о прекидима ватре и формирању деескалационих зона. Оваква динамика омогућила је директно повезивање тактичких успеха са политичким преговорима, чиме је Москва постепено истиснула западни утицај из мировних процеса и наметнула сопствену архитектуру решавања сукоба. На овај начин, дипломатски напори Москве омогућавали су континуитет опстанка Асадовог режима и консолидацију руске позиције у Сирији.⁹⁵² Кроз Астана преговарачки формат, Москва је постала главни посредник између Анкаре и Дамаска. Уважавајући интересе Турске на северу Сирије, прихватајући њене војне операције у том подручју против курдских снага, Русија је успела да подстакне постепено ублажавање антисиријског става Анкаре, до мере у којој је она почела да разматра обнову односа са Асадом.⁹⁵³

Поред војног инструмента, Русија је упоредо примењивала информационе активности како би обликовала перцепције јавности о рату на домаћем, регионалном и глобалном нивоу. Кроз државно контролисане медије, као што су *Russia Today*, *RT Arabic*, *Rossiya 24* и *Sputnik Arabic*, Москва је стварала наратив да је интервенција легитимна, представљајући је искључиво као борбу против тероризма и као одбрану суверености сиријске државе, при чему се ратни оквир сводио на бинарни избор „Асад или цихадисти“. У складу са ширим информационим приступом Кремља, наведени и други медији намерно су брисали разлику између стварних чињеница и пропаганде, изједначавајући различите наративе као алтернативне тачке гледишта, док су критике Запада, укључујући оптужбе за ратне злочине и хемијске нападе, представљали као инсинуације, лажне заставе или

⁹⁴⁸ Seth G. Jones, “Moscow’s War in Syria”, A Report of the CSIS Transnational Threats Project, Center for Strategic and International Studies, Washington, DC, 2020, pp. 1-16.

⁹⁴⁹ Michael Simpson, Adam R. Grissom, Christopher A. Mouton, John P. Godges and Russell Hanson, “Road to Damascus: An Assessment of Russian Airpower in Syria, 2015 to 2018”, RAND Corporation, Santa Monica, 2022, pp. 84–85.

⁹⁵⁰ Seth G. Jones, *Isto*.

⁹⁵¹ Amatzia Baram, “Bringing Assad in from the Cold”, GIS Reports Online, May 10, 2023, доступно на: https://www.gisreportsonline.com/r/syria-war-assad/?utm_source=chatgpt.com, приступљено: 12.11.2025.

⁹⁵² Seth G. Jones, “Moscow’s War in Syria”, A Report of the CSIS Transnational Threats Project, Center for Strategic and International Studies, Washington, DC, 2020, pp. 52-63.

⁹⁵³ Cenk Özatici and Polat Üründül, “Relations Between Russia and Türkiye in The Context of The Syrian Conflict: From Edge of the War to Strategic Cooperation”, *The Rest: Journal of Politics and Development*, Vol. 14, No. 2, Summer 2024, pp. 238–250.

завере.⁹⁵⁴ Информациона компонента руске стратегије заснивала се на три кључна стуба – легитимизацији сопствене интервенције, дискредитацији Запада и сиријске опозиције, и стварању сумње у сваки извештај који оптужује Русију или Асадов режим. Таква архитектура медијске капмање омогућила је Москви да наметне сопствени наративни оквир рата, разгради западни легитимитет и учврсти себе као неопходног арбитра у решавању сиријске кризе.⁹⁵⁵

Русија је истовремено користила економске мере како би ојачала сопствене ратне напоре и умањила способност противника. Са једне стране, повратак нафтних и гасних поља – пресудних за производњу електричне енергије и снабдевање горивом – омогућио је Асадовом режиму да обнови економске ренте у условима када су приходи од нафте пали за 98 процената у периоду 2010-2014. године, што је била кључна компонента стабилизације државног и војног апарата.⁹⁵⁶ Са друге стране, контрола енергетски богатих територија била је директан вид економског подривања способности побуњеничких снага, јер је њихово финансирање у великој мери зависило од локалне експлоатације нафте и рафинерија које су држале различите фракције. Истовремено, Русија је настојала да будућу економску архитектуру Сирије трајно веже за сопствене интересе. Добијањем дугорочних концесија, укључујући двадесетпетогодишње уговоре о *offshore* експлоатацији, као и права на удео у сваком енергетском пољу које буде враћено под контролу сиријске државе, Москва је настојала да војне успехе постигнуте током рата трансформише у трајне економске и геополитичке добитке.⁹⁵⁷

Током операције, Русија је паралелно користила Центар за помирење зараћених страна, као инструмент стратегијског подривања побуњеничких снага, иако је на формалном нивоу Центар представљен као механизам за посредовање између локалних заједница и режима у Дамаску. Од свог успостављања 2016. године, Центар је посредовао у склапању 1.479 примирја, чиме је створен оквир у коме су се локалне заједнице постепено реинтегрисале у структуре режима. Његова примарна функција није била у постизању локалних примирја, већ у систематском слабењу друштвене подршке побуњеничким снагама, подстицањем прелазака појединих локалних заједница на страну режима. Истовремено, економска димензија помирења у пракси је била у рукама власти у Дамаску. Укидање независних локалних хуманитарних мрежа и преусмеравање свих токова помоћи искључиво на државне канале омогућило је властима да контролишу приступ храни, лековима и јавним услугама, што је, у бројним подручјима, функционисало као средство притиска на оне који су одбијали споразуме. Политичка димензија помирења огледала се у томе што су локални савети, који су представљали алтернативу државним институцијама, били расформирани. При томе, лојалне клановске елите и верски ауторитети преузимали су управне улоге у помиреним областима, док су се бивши припадници антирежимских снага укључивали у локалне прорежимске милиције или су стављани под обавезу регрутовања.⁹⁵⁸

Падом Асадовог режима децембра 2024. године, успех руске стратегије у Сирији доведен је у питање. Међутим, она се не може сматрати у потпуности неуспешном, јер је делимично остварила неке од својих кључних политичких циљева. Политички циљ – одрживост режима – свакако је пропао, али то никада није био примаран циљ, већ очување и јачање руског утицаја на Блиском истоку. Иако је Башаров режим заменио нови, под

⁹⁵⁴ Julien Nocetti, "Dazed and Confused: Russian Information Warfare and the Middle East – The Syria Lessons", EuroMeSCo Policy Brief No. 93, IEMed/ISPI, Barcelona, 2019, pp. 1-12.

⁹⁵⁵ EUvsDisinfo, "Revisiting Russia's narratives on its Syria intervention", December 20, 2024, доступно на: <https://euvsdisinfo.eu/revisiting-russias-narratives-on-its-syria-intervention/>, приступљено: 12.11.2025.

⁹⁵⁶ Nada El Abdi, "Energy and Geo-Economics: Evidence Underpinning Russian Intervention in Syria", *Journal of Liberty and International Affairs*, Vol. 6, No. 3, 2021, pp. 40-41.

⁹⁵⁷ David Maher and Moritz Pieper, "Russian Intervention in Syria: Exploring the Nexus between Regime Consolidation and Energy Transnationalisation", *Political Studies*, Vol. 69, No. 4, 2021, pp. 955-956.

⁹⁵⁸ Hinnebusch, Raymond and Omar Imady. "Syria's Reconciliation Agreements", *Syria Studies*, Vol. 9, No. 2, 2017, p. 3.

руководством Ахмед ел Шара (*Ahmed Hussein al-Sharaa*) из редова исламистичке организације Хајат Тахрир ал-Шам, иначе блиско повезане са Ал Каидом, Русија и даље остаје војно присутна у Сирији, тачније у својим главним базама у Хмејмиму и Тартусу. Штавише, званична Москва у последњих годину дана све више јача односе на новим властима у Дамаску, упркос томе што оне уживају снажну подршку западних земаља и Турске. Привремена влада Ахмед ал Шара види Русију као важног актера стабилизације прилика у Сирији и региону уопште, чак је и спремна да укључи Москву у процес инфраструктурне обнове земље.⁹⁵⁹ Из наведеног се може закључити да руска стратегија у Сирији, упркос паду Асадовог режима, није пропала, већ је прошла кроз процес реоријентације. Руска војна инфраструктура остаје нетакнута. Базе у Хмејмиму и Тартусу, две највеће руске војне инсталације ван постсовјетског простора, настављају да функционишу и играју улогу регионалних чворишта пројекције руске моћи у Леванту, источном Медитерану, али и на северу Африке.

Војна операција Русије у Украјини, која је непосредно претходила анексији Крима марта 2014. године, затекла је западне аналитичаре. Брз и убедљив успех операције деловао је изузетно импресивно, нарочито у поређењу са ранијим руским интервенцијама у Чеченији и Грузији, које су, према њима, обележене прекомерном употребом силе, слабом координацијом, застарелом опремом и неадекватном стратегијом. Последњих деценија, наиме, на Западу је доминирало уверење да је руска војска технолошки и концепцијски заостала, заробљена у хладноратовским оквирима разумевања употребе силе. Зато је руска примена широког спектра невојних инструмената моћи током украјинске кризе – попут информационих активности, дезинформација и политичко-психолошког притиска – била велико изненађење за западне аналитичаре. У том смислу, концепт хибридног ратовања, који се у америчком војном дискурсу развио почетком 2000-их година, наметнуо се као најпогоднији аналитички оквир за тумачење успеха руске стратегије. Као такав, не само да је постао доминантан у академским круговима који се баве руским војним питањима, већ је ушао у речник политичких и војних лидера на Западу и постао саставни део доктринарних докумената НАТО чланица.⁹⁶⁰

Међутим, велики број радова о руском начину ратовања после 2014. године показује да је концепт хибридног ратовања, као аналитички алат, постао изузетно споран. Његови заговорници тврде да је руска операција на Криму открила нови модел рата коме се суседи Русије и сам Запад не могу успешно супротставити. Критичари концепта, с друге стране, наглашавају да у њему нема суштински ничега новог, јер су индиректни приступи и неконвенционалне тактике – попут посредничких снага, информационог ратовања, психолошких операција или саботажа – одавно присутне у арсеналима већине држава.⁹⁶¹ Критике такође указују да се значење концепта протеже толико широко да он тежи да постане синоним концепту велике стратегије.⁹⁶² Управо се у тој тежњи концепта хибридног ратовања налази и његово ограничење. Он може да послужи у описивању интегрисане примене различитих инструмената моћи, али, за разлику од концепта велике стратегије, он не може да објасни шири контекст зашто, када и како држава такву примену усаглашава са комплексним факторима унутрашњег и спољашњег стратегијског окружења, у свим фазама одвијања рата.⁹⁶³

⁹⁵⁹ Associated Press, "Putin Hosts Syria's Interim Leader for Talks, With Russian Military Bases on the Agenda", AP News, January 28, 2026, доступно на: <https://apnews.com/article/russia-syria-putin-alsharaa-assad-24cb3546e93d5ab573792de66e841438>, приступљено: 12.11.2025.

⁹⁶⁰ Keir Giles, "Russia's 'New' Tools for Confronting the West: Continuity and Innovation in Moscow's Exercise of Power", Chatham House Research Paper, Chatham House, London, March 2016, p. 6.

⁹⁶¹ Bettina Renz, "Russia and 'Hybrid Warfare'", *Contemporary Politics*, Vol. 22, No. 3, 2016, pp. 283–284.

⁹⁶² Erik Reichborn-Kjennerud and Patric Cullen, "What is Hybrid Warfare?", Policy Brief, 1/2016, Norwegian Institute of International Affairs, 2016.

⁹⁶³ Зато се Милевски са правом пита: „Како је руски модел хибридног ратовања могао представљати толики шок за западне теоретичаре и доносиоце одлука, ако се зна да постоји обимна литература која се деценијама

У том смислу, потпуно су неутемељена схватања оних теоретичара хибридног ратовања који у руском деловању у Украјини проналазе сличности са начинима ратовања недржавних актера, попут Хезболаха. Такви приступи занемарују чињеницу да Русија не делује као нерегуларни актер који импровизује активности у условима асиметричних војних ограничења, већ као велика сила која поседује дугорочно формулисане политичке циљеве и читав спектар војних и других способности за њихово остваривање. Руска стратегија у Украјини, стога, није последица прости имитације тактика недржавних актера, већ производ великостратешког промишљања како остварити националне интересе у комплексним условима стратегијског окружења, у којима се непрестано преплићу политички, правни, економски, социо-културни, војни и други фактори. Стога, руску стратегију у украјинском рату треба посматрати искључиво кроз теоријски оквир концепта велике стратегије. Тиме се омогућава јасно разумевање њене логике и континуитета. Посматрано из те перспективе, може се рећи да се корени руске ратне стратегије у Украјини не налазе искључиво у догађајима из 2014. године, током којих је дошло до насилне смене Јануковичевог (*Виктор Фёдорович Янукович*) проруског режима, већ у периоду када је Кијев, попут Тбилисија, недвосмислено показао евроатлантске амбиције.

Оно што се за сада са сигурношћу може рећи јесте да је украјински рат најинтензивнији посреднички рат између Русије и Запада након завршетка Другог светског рата, који се подједнаком жестином одвија у свим димензијама ратовања. Од фебруара 2022. године рат се налази у акутној, конфликтној фази, те се, услед информационог надметања, бројне медијске објаве, па чак и стручне и академске анализе, још увек не могу сматрати поузданим извором научног објашњења сукоба. У том смислу, потребно је сачекати окончање рата како би се извели релевантни закључци. Ипак, без обзира на то, са извесном сигурношћу може се рећи да је украјински рат најеклатантнији пример руске примене концепта велике стратегије у постхладноратовском периоду. Оно што ће у будућим истраживањима свакако привлачити пажњу теоретичара јесу питања како је Москва, у условима до сада незабележених економских санкција Запада, успела да одржи економску, социјалну и политичку стабилност, високу продуктивност ратне економије и, генерално, способност вођења дуготрајног, интензивног и скупог рата.

На Западу и даље преовлађује уверење да је Владимир Путин, након што 2014. године није успео да врати Украјину под руски утицај анексијом Крима и подршком регуларним и нерегуларним снагама у Донбасу, у фебруару 2022. године покушао да то постигне широком конвенционалном инвазијом. Будући да руске снаге нису успеле да брзо сломе украјинску одбрану и остваре блицкриг победу, Москва се постепено окренула стратегији дуготрајног рата исцрпљивања, која је постала основ њеног даљег војног деловања.⁹⁶⁴ Међутим, такве оцене са Запада треба узети са дубоком резервом. Пре свега, оне су резултат уског тумачења руског деловања, углавном из перспективе војне димензије ратовања. Осим тога, бројне изјаве америчких и европских званичника, као и анализе водећих института и тинк тенкова на Западу, указивале су протеклих година да Русија трпи неприхватљиве материјалне и нематеријалне губитке и да није способна за наставак рата, што се ипак показало као нетачно. Стога, остаје питање да ли је примена стратегијског приступа уништења с почетка војне операције представљала погрешну процену Москве или, пак, део њене стратешке обмане. Такође, отворено је и питање да ли је Русија прешла на стратегију исцрпљивања због немогућности да одлучно онеспособи украјинске снаге или из других разлога који превазилазе границе украјинског ратишта. Могуће је да је руски улог у Украјини много већи од саме Украјине, а да је примена стратегијског приступа исцрпљивања тек средство за достизање таквог улога.

уназад бави питањима велике стратегије?“ (Lukas Milevski, *Grand Strategy is Attrition: The Logic of Integrating Various Forms of Power in Conflict*, op. cit., p. xi).

⁹⁶⁴ Lawrence Freedman, “There Is Nothing Inevitable About a Russian Victory in Ukraine”, *The New York Times*, March 4, 2026, доступно на: <https://www.nytimes.com/2026/03/04/opinion/ukraine-russia-negotiations.html>, приступљено: 04.03.2026.

5.5.2. Стратегија Руске Федерације у рату у Грузији – студија случаја

5.5.2.1. Анализа стратегијске ситуације

Рат у Грузији био је резултат споја међусобно испреплетених унутрашњих и међународних фактора. Он је представљао кулминацију вишегодишње унутрашње кризе, обележене тежњама постсовјетске Грузије да поврати контролу над сепаратистичким регионима – Абхазијом и Јужном Осетијом – као и њеном јасно артикулисаном евроатлантском амбицијом.⁹⁶⁵ Такође, рат је био подстакнут ширим геополитичким надметањем западних сила, пре свега Сједињених Држава, и Руске Федерације, с друге стране, која је настојала да спречи ширење западног, а очува сопствени утицај у постсовјетском простору.⁹⁶⁶ За Тбилиси и грузијског председника Михаила Сакашвилија (*Михеил Николџович Саакашвили*), који је на власт дошао на таласу Револуције ружа 2004. године, питање повратка територијалног интегритета било је уско повезано са могућношћу приступа Грузије евроатлантском блоку.⁹⁶⁷ За Москву, Грузија је представљала простор од стратешке важности у Јужном Кавказу, те се ширење НАТО преко њене територије сматрало неприхватљивим.⁹⁶⁸

Корени грузијске кризе сежу у период сложених процеса распада Совјетског Савеза. Нарастајуће антисовјетско и националистичко расположење довели су до проглашења независности Грузије 9. априла 1991. године. Међутим, дезинтеграција совјетског политичког простора истовремено је активирала историјски дубоко укоренење етничке тензије унутар саме земље. Новембра 1989. године власти у Цхинвалију прогласиле су Аутономну Јужноосетинску Совјетску Републику, што је изазвало оружани сукоб са грузијским снагама. Сукоб је окончан тек јануара 1992. године, када је Тбилиси пристао на прекид ватре како би избегао директан сукоб са Москвом. Мировни споразум је пропраћен распоређивањем мешовитих руских, осетинских и грузијских снага. Готово у исто време дошло је и до сукоба у Абхазији након проглашења њене независности, у чему је задобила политичку и материјалну подршку Москве. Након крвавих сукоба и бројних жртава, примирје је постигнуто јула 1994. године, што је пропраћено распоређивањем мировних снага ЗНД-а, под руским вођством.⁹⁶⁹

Ситуација у Грузији остала је релативно стабилна све до 2004. године. Доласком Сакашвилија на власт, Грузија заузима политички курс, који је суштински изменио природу и динамику односа између Тбилисија, сепаратистичких региона и Руске Федерације. Током његовог мандата Грузија је спровела најинтензивнији процес евроатлантских интеграција, поставивши чланство земље у НАТО као стратешки приоритет. Иако је Грузија приступила програму „Партнерство за мир“ још 1994. године, тек у Сакашвилијево време партнерство са НАТО постаје оперативно и динамично. Тбилиси је убрзао политички дијалог са Алијансом, усвојио национални програм приступања и ускладио одбрамбено-безбедносну структуру са НАТО стандардима. Грузијске снаге редовно су учествовале у заједничким вежбама са снагама Алијансе, укључујући и оне на сопственој територији, док је део грузијских снага упућен у

⁹⁶⁵ Ronald D. Asmus, *A Little War That Shook the World: Georgia, Russia, and the Future of the West*, Palgrave Macmillan, New York, 2010, pp. 1-11.

⁹⁶⁶ Svante E. Cornell and S. Frederick Starr, “Introduction”, in: Svante E. Cornell and S. Frederick Starr (eds.), *The Guns of August 2008: Russia's War in Georgia*, M.E. Sharpe, Armonk, 2009, pp. 3-5.

⁹⁶⁷ Ronald D. Asmus, *A Little War That Shook the World: Georgia, Russia, and the Future of the West*, Isto, pp. 72-75, 218-219.

⁹⁶⁸ Andrei Illarionov, „The Russian Leadership's Preparation for War“, in: Svante E. Cornell and S. Frederick Starr (eds.), *The Guns of August 2008: Russia's War in Georgia*, M.E. Sharpe, Armonk, 2009, pp. 49-84, 77-83.

⁹⁶⁹ George Hewitt, *Discordant Neighbours: A Reassessment of the Georgian-Abkhazian and Georgian-South Ossetian Conflicts*, Brill, Leiden-Boston, 2013, pp. 92-94, 152-153, 190-191; Bruno Coppieters, “The Georgian-Abkhaz Conflict”, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, Vol. 1, 2004, pp. 1-29.

мултинационалне операције у Ираку и Авганистану. Тако је након 2004. године Грузија постала најинтегрисанији партнер НАТО из постсовјетског простора.⁹⁷⁰

Самит земаља НАТО у Букурешту априла 2008. године представљао је преломну тачку у развоју сарадње између Грузије и Алијансе. За разлику од Сједињених Држава које су Грузији пружиле пуну подршку у додељивању Акционог плана приступања НАТО-у, европске чланице Алијансе – Немачка, Француска и Италија – супротставиле су се таквој намери, будући да су страховале од реакције и погоршања односа са Русијом. Као кључни аргумент навеле су два замрзнута конфликта на територији Грузије. Став да држава са нерешеним проблемом територијалног интегритета не може постати чланица НАТО-а учврстио је уверење Москве и Тбилисија да статус Абхазије и Јужне Осетије постаје кључна стратегијска варијабла. Грузија је сматрала да се таква препрека мора што пре отклонити, по потреби и употребом силе, док је за Москву очување стања замрзнутог конфликта представљао механизам за спречавање даљег грузијског приближавања Алијанси. Тако је компромис НАТО чланица да се Грузији ускрати Акциони план придруживања, а, с друге стране, пружи обећање за чланство, произвео дубоке стратешке последице, јер су обе стране протумачиле такву одлуку као полазиште за војно решавање кризе.⁹⁷¹

Из стратегијског угла, Русија је грузијско приближавање НАТО-у посматрала као стратешки проблем, који је директно угрожавао њене виталне интересе у простору Јужног Кавказа. Евентуално укључивање Грузије у евроатлантске структуре значило би промену регионалне безбедносне архитектуре на штету Москве, те је стога очување нерешеног статуса Абхазије и Јужне Осетије постало кључни инструмент њеног спречавања на путу ка чланству у Алијанси. У таквој стратегијској матрици, Москва је сматрала да је неопходно задржати или обновити кризну динамику у сепаратистичким регионима, која би ограничила утицај Тбилисија, а истовремено ојачала руску позицију. У данима ескалације кризе, руске власти су представиле политички циљ операције као заштиту становништва и мировних снага, објашњавајући своје војно ангажовање као реактивну меру, легитимисану наративом о угрожености руских грађана.⁹⁷² Такав став поновљен је у Савету безбедности УН, где је наглашено да Русија није могла дозволити да цивили или мировњаци буду нападнути. Тиме је операција легитимисана као нужан одговор на непосредну претњу.⁹⁷³

Анализа стратегијске ситуације уочи почетка рата указивала је на изразит диспаритет моћи у корист Русије, која је располагала далеко супериорнијим војним капацитетима у односу на Грузију. Стратешку предност обезбеђивале су јој бројне механизоване јединице стациониране у Северном Кавказу, као и руски мировни контингенти распоређени у зони конфликта унутар Грузије. Војном диспаритету две земље доприносила је и асиметрија моћи у другим димензијама сукоба. Док је Грузија зависила од ограничених националних ресурса и западне подршке, која није подразумевала обавезу колективне одбране, Русија је имала широк маневарски простор да истовремено искористи војну, политичку, информациону и дипломатску надмоћ. Посебан значај имала је дипломатска моћ Русије. Као стална чланица Савета безбедности УН могла је да блокира сваки покушај усвајања резолуције, која би осудила њене потезе или пружила међународни легитимитет Грузији. Укупно посматрано, комбинаторика војне, технолошке, материјалне, дипломатске и друге надмоћи обликовала је способности са којима је Русија ушла у рат.

Ипак, упркос израженој надмоћи, Русија је деловала у оквиру бројних ограничења, која су умањивала њену способност вођења дуготрајног рата. Иако је у том периоду руска

⁹⁷⁰ Giorgi Iakobishvili, "The Challenging Path of Georgia towards NATO Membership", *Defence and Science*, No. 2, 2023, pp. 84-92.

⁹⁷¹ Владимир Трапара, *Ратови Русије 1999-2019*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2020, стр. 130.

⁹⁷² Ronald D. Asmus, *Isto*, p. 42.

⁹⁷³ George Hewitt, *Isto*, p. 236.

економија бележила раст, знатан део њених прихода зависио је од извоза нафте и гаса.⁹⁷⁴ Тако би сваки поремећај енергетског извоза умањео економску способност Русије за извођење војне операције. Поред тога, наслеђе два чеченска рата наметало је додатна ограничења. Значајан део руских оружаних снага био је уморан, кадровски исцрпљен и логистички оптерећен, док је руско друштво показивало висок степен ратног замора.⁹⁷⁵ Такође, руско војно ангажовање ограничавали су структурни проблеми оружаних снага, као што су недостатак борбено спремних јединица, слаба обученост регрута и масовна употреба дотрајале опреме. Истовремено, застарели командно-комуникациони системи, одсуство прецизно навођених средстава, као и ослањање на цивилне мобилне мреже, јасно су показивали ниску оперативну спремност руске армије.⁹⁷⁶ На дипломатском плану, Русија је морала да рачуна на ризик да би отворена интервенција против Грузије могла проузроковати погоршање односа са Западом и нарушити њену међународну репутацију у тренутку када је тежила статусу стабилног глобалног актера.⁹⁷⁷

С друге стране, Русија је деловала и у оквиру повољних прилика, које су повећавале њену стратешку предност и, уједно, умањивале ризике и негативан утицај постојећих ограничења. Структурна слабост Грузије у војној и институционалној сфери представљала је важну прилику за Москву. Након 2004. године, Грузија је уложила велика новчана средства како би развила интероперабилност са НАТО-ом и прилагодила своју доктрину учешћу у мултинационалним операцијама, али те промене нису изградиле потребне капацитете за вођење дуготрајног рата, што је ограничило њену способност да издржи дуготрајнији рат.⁹⁷⁸ Осим тога, поларизованост грузијског политичког простора, нерешени односи са сепаратистичким регионима, затим присуство руских мировњака и паравојних структура у тим регионима, пружали су Москви значајну стратешку предност и слободу деловања. Другу важну прилику чинила је повољна међународна динамика, која је подразумевала ограничену политичку спремност Запада да се укључи у сукоб у Јужном Кавказу. Иако су САД биле главни стратешки партнер Грузије, Вашингтон је, у том периоду, био дубоко војно ангажован у Ираку и Авганистану. То је значајно смањивало могућност Вашингтона да брзо, и у пуном капацитету, одреагује на кризу, која за њега, у то време, иначе није имала висок стратешки приоритет у поређењу са Блиским истоком.⁹⁷⁹

5.5.2.2. Примена инструмената моћи у предконфликтном периоду рата

Од стицања независности Грузије, Русија је систематски примењивала различите инструменте националне моћи како би очувала утицај над Тбилисијем, при чему је та пракса задобила знатно интензивнији карактер у месецима који су претходили рату. У погледу дипломатије, Русија је предузимала различите активности како би обликовала стратегијско окружење у своју корист и ослабила грузијске позиције. У Савету безбедности УН и ОЕБС-у систематски је блокирала резолуције и иницијативе које су афирмисале територијални интегритет Грузије, а ограничавала њену улогу у решавању кризе. При томе, инсистирала је на томе да се њене мировне мисије у Абхазији и Јужној Осетији признају као кључни фактор за одржавање стабилности. Паралелно са тим, Русија је кроз ЗНД формат настојала да легитимише своје присуство и деловање у региону, док је

⁹⁷⁴ Clifford G. Gaddy and Barry W. Ickes, "Resource Rents and the Russian Economy", *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 46, No. 8, 2005, pp. 559–583.

⁹⁷⁵ Mark Galeotti, *Russia's Wars in Chechnya 1994–2009*, op. cit., pp. 8, 22–24.

⁹⁷⁶ Martin Russell, "Russia's Armed Forces: Reforms and Challenges", IN-Depth Analysis, European Parliamentary Research Service, April 2015, pp. 4–10.

⁹⁷⁷ International Crisis Group, "Russia vs Georgia: The Fallout", Europe Report No. 195, International Crisis Group, Brussels, 2008, pp. 1, 20, 28.

⁹⁷⁸ Dzebisashvili, Shalva, "Conditionality and Compliance: The Shaky Dimensions of NATO Influence (The Georgian Case)", *Connections: The Quarterly Journal*, Vol. 13, No. 2, Spring 2014, pp. 1–23.

⁹⁷⁹ Svante E. Cornell and S. Frederick Starr, "Introduction", in: Svante E. Cornell and S. Frederick Starr (eds.), *The Guns of August 2008: Russia's War in Georgia*, op. cit., p. 7.

билатералном дипломатијом утицала на кључне европске државе да се успротиве интеграцији Грузије у НАТО, што је уродило плодом на самиту у Букурешту 2008. године. Процес тзв. паспортизације, то јест доделе руског држављанства грађанима сепартистичких региона, дипломатски је представљан као хуманитарна мера, а фактички је служио као темељ за будуће тврдње о обавези заштите руских држављана.⁹⁸⁰ Војне и безбедносне активности Тбилисија у Кодорској клисури на североистоку Абхазије послужиле су руској дипломатији да оптужи Грузију за милитаризацију региона. Москва је те активности представљала као директно кршење постојећих споразума о прекиду, чиме је легитимисала своје присуство у региону.⁹⁸¹ Уочи самог рата, Русија је користила дипломатију како би своју интервенцију представила као реактиван и нужан потез, а не као унапред припремљену ревизионистичку акцију.

Поред дипломатије, информационо деловање чинило је важан елемент руских припрема за рат. Москва је систематски користила информационе инструменте како би обликовала међународну, регионалну и домаћу перцепцију кризе, легитимисала сопствене циљеве и активности и створила повољне услове за евентуално оперативно ангажовање оружаних снага. У средишту овог приступа налазила се стратешка комуникација усмерена на изградњу наратива о „грузијској агресији“ и председнику Сакашвилију као нестабилном и непоузданом политичком лидеру, чија политика приближавања НАТО-у наводно угрожава регионалну стабилност. Државни руски медији систематски су појачавали представу домаће јавности о моралној оправданости руске улоге „заштитника“ становништва на Кавказу, истовремено ширећи слику о Грузији као држави која континуирано провоцира и угрожава руске мировне снаге. Према становништву у Јужној Осетији и Абхазији пласиран је наратив о великој извесности грузијског напада, што је служило јачању подршке за руско безбедносно присуство у региону. Што се тиче међународне јавности, Москва је настојала да представи своју улогу као строго усклађену са мировним мандатима, уз истовремено настојање да Тбилиси прикаже као актера који нарушава *status quo*. У недељама које су претходиле сукобу, руски медији и званичници пласирали су тврдње о наводним плановима Грузије за „геноцидну операцију“, користећи терминологију препознатљиву из постјугословенских ратова како би се унапред створила морална и политичка основа за потенцијалну интервенцију.⁹⁸²

У годинама које су претходиле рату, Москва је систематски користила економске инструменте како би ослабила маневарски простор Тбилисија, очувала свој утицај у региону и створила услове за евентуално оперативно ангажовање оружаних снага. Најважнији елемент овог приступа било је дугорочно ослањање на зависност Грузије од руског гаса и електричне енергије, што је Москви омогућило да кроз периодичне прекиде испорука и нагла повећања цена сигнализира политичку цену евроатлантских интеграција. Москва је већ од 2006. године примењивала низ економских санкција против Грузије – забрану увоза вина и минералне воде, блокаду авио-саобраћаја, финансијских и поштанских услуга, као и рестрикције према грузијским радницима у Русији – чиме је директно утицала на приходе и унутрашњу економску стабилност земље.⁹⁸³ Посебну димензију чинила је економска подршка Јужној Осетији и Абхазији. Кроз субвенције, снабдевање енергентима по сниженим ценама, исплате пензија и јавних трошкова, као и инфраструктурне инвестиције, Русија је ове регионе практично интегрисала у сопствени

⁹⁸⁰ Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia, “Report: Volume I”, IFFMCG, European Union, Brussels, 2009, pp. 14, 18; International Crisis Group, “Russia vs Georgia: The Fallout”, Europe Report No. 195, International Crisis Group, Brussels, 2008, pp. ii, 8.

⁹⁸¹ David J. Smith, “The Saakashvili Administration’s Reaction to Russian Policies Before the 2008 War”, in: Svante E. Cornell and S. Frederick Starr (eds.), *The Guns of August 2008: Russia’s War in Georgia*, M.E. Sharpe, Armonk, 2009, p. 133.

⁹⁸² Према: Tamar Amashukeli, *The Russian Media and Russia’s Military Intervention in Georgia in 2008*, Master’s thesis, Linnaeus University, Växjö, Sweden, 2011, pp. 1–2, 43–48, 51–53, 72–74.

⁹⁸³ Svante E. Cornell, *Georgia After the Rose Revolution: Geopolitical Predicament and Implications for U.S. Policy*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, February 2007, pp. 29–30.

економски и финансијски систем и тиме створила стабилну логистичку основу за брзо војно реаговање. Коначно, финансирање стратешких инфраструктурних пројеката омогућили су Русији да осигура оперативну проходност и логистички континуитет између Северног Кавказа и Јужне Осетије, што ће се показати од пресудног значаја за успех перације.⁹⁸⁴

Русија је у месецима који су претходили сукобу јачала своје војно присуство у Абхазији и Јужној Осетији. У склопу ширих припрема за могући војни сукоб, први значајнији корак било је упућивање 400 припадника тзв. железничких трупа у Абхазију ради обнове пруге до руске границе. Истовремено су распоређене додатне армијске, ваздушно-десантне и морнаричке јединице, које су повећале мировни контингент са око 1.500 на 3.000 људи. До лета 2008. године укупно руско присуство у Абхазији достигло је приближно 15.000 војника, док је абхазијска армија – под директним руским утицајем – мобилисала значајне резерве.⁹⁸⁵ Паралелно с тим, у то доба, снаге руског Севернокавказског војног округа извеле су недељу дуге маневре у пограничним шумским пределима, док је руска авијација појачала активности у региону, укључујући пребазирање додатних летелица на аеродромима у Абхазији.⁹⁸⁶ У истом периоду оба руска мировна батаљона у Абхазији и Јужној Осетији истовремено су почела са утврђивањем својих положаја, што је представљало јасан сигнал уласка у завршну фазу оперативних припрема. Завршни корак било је покретање војног маневара „Кавказ-2008“ 15. јула, са око 8.000 припадника руске војске, унутрашњих трупа и ФСБ-а, уз учешће оклопних јединица и подршку Ратног ваздухопловства и Црноморске флоте.⁹⁸⁷ Свеукупно посматрано, интензивне припреме за рат трајале су неколико месеци пре самог почетка рата 8. августа 2008. године.

5.5.2.3. Примена инструмената моћи у конфликтном периоду рата

У недељи која је претходила избијању рата дошло је до постепене, али константне ескалације оружаних инцидената између грузијских снага и јужноосетијских формација, што је у медијима представљено као размена снајперске и минобацачке ватре која се интензивирала током првих дана августа. Током овог периода у региону је било приметно појачано руско политичко, медијско и безбедносно присуство, укључујући и довођење руских новинара у Цхинвали данима пре рата, што је оцењено као индикатор високе припремљености Москве за предстојећи сукоб.⁹⁸⁸ Грузијске снаге су 7/8. августа отпочеле војну операцију у Јужној Осетији и ушле на њену територију, напредујући до Цхинвалија. Као резултат те акције, оне су у раним јутарњим часовима 8. августа контролисале значајан део урбаног подручја града. Управо у тим околностима руска страна је започела интервенцију. Одмах после поноћи 8. августа, руска 58. армија добила је наређење за покрет ка Роки тунелу, а прве јединице прошле су кроз њега око два сата касније.⁹⁸⁹ Овај потез представљао је почетак широке руске операције у копненом, ваздушном и поморском домену, са јасним војним циљем да протера грузијске снаге из Јужне Осетије, уништи војне капацитете Грузије како би спречила будуће операције и наметне трајну безбедносну

⁹⁸⁴ Према: International Crisis Group, „Abkhazia Today”, Europe Report No. 176, International Crisis Group, Brussels, 2006, pp. 4-5, 11-13, 16-17; International Crisis Group, „Georgia’s South Ossetia Conflict: Make Haste Slowly”, Europe Report No. 183, International Crisis Group, Brussels, 2007, pp. 21-24.

⁹⁸⁵ Pavel Felgenhauer, „After August 7: The Escalation of the Russia-Georgia War”, in: Svante E. Cornell and S. Frederick Starr (eds.), *The Guns of August 2008: Russia’s War in Georgia*, op. cit., pp. 173-174.

⁹⁸⁶ Andrei Illarionov, „The Russian Leadership’s Preparation for War”, op. cit., p. 70.

⁹⁸⁷ Johanna Popjanevski, „From Sukhumi to Tskhinvali: The Path to War in Georgia”, in: Svante E. Cornell and S. Frederick Starr (eds.), *The Guns of August 2008: Russia’s War in Georgia*, op. cit., p. 143.

⁹⁸⁸ Johanna Popjanevski, *Isto*, p. 155-156.

⁹⁸⁹ Види више у: Владимир Трапара, *Ратови Русије 1999-2019*, оп. цит., стр. 131-142.

реалност која би онемогућила Тбилисију да поврати контролу над Јужном Осетијом и Абхазијом.⁹⁹⁰

Руски противудар у Јужној Осетији брзо се развио у широку копнену и ваздушно-артиљеријску операцију. Снаге федералне армије пробиле су се у Цхинвали, уз подршку авијације, која је деловала по грузијским положајима северно и јужно од града. Тако је до 10. августа оперативна иницијатива прешла у руске руке.⁹⁹¹ Истовремено је активиран и западни фронт у Абхазији, где су руске снаге, заједно са абхазијским формацијама, спровеле операције дуж реке Ингури, приморавајући грузијске јединице на повлачење, што је означено као један од пресудних момената шире регионалне динамике.⁹⁹² У оквиру истог оперативног комплекса деловала је и Црноморска флота, која је била део ангажовања здружених копнених, ваздушних и поморских снага Руске Федерације.⁹⁹³ До 12–13. августа Русија је већ контролисала кључне тачке у Јужној Осетији и Абхазији и истовремено напредовала према Горију и Потјију, што је у европским престоницама створило утисак да би наставак операција могао произвести дубљу дестабилизацију Грузије и ширег региона. У таквим околностима Европска унија је проценила да је неопходно хитно дипломатско деловање, јер су брзина и обим руског напредовања указивали на то да је оперативна иницијатива у потпуности прешла у руске руке и да би даљи наставак дејстава могао водити продору руских снага дубље у унутрашњост земље. Због тога је Париз, као председавајући у то време Саветом ЕУ, покренуо интензивну дипломатску мисију са циљем заустављања рата, што је резултовало договором у шест тачака о прекиду ватре.⁹⁹⁴

По први пут у историји ратовања, упоредо са класичним борбеним дејствима, Русија је покренула сајбер нападе на владине веб сајтове, медије и финансијске институције Грузије, изазивајући забуну и реметећи комуникације. Руски сајбер оперативци настојали су да ускрате, наруше и униште информације унутар грузијских рачунарских мрежа, истовремено прикупљајући обавештајне податке. Напади су укључивали дистрибуиране нападе ускраћивања услуге и измене садржаја веб-сајтова, што је ефикасно онемогућило рад кључних грузијских интернет страница, укључујући сајтове председника, парламента и великих банака. Хакери су користили напредне технике како би продрли у мреже и приступили осетљивим подацима, додатно поткопавајући грузијски одговор. Бројни сајтови били су измењени тако што су на њих постављане слике које су председника Сакашвилија поредиле са Адолфом Хитлером, што је нагласило психолошку димензију напада. Поред тога, руски хакери манипулисали су анкетама на сајту CNN-а, како би утицали на међународно јавно мњење, представљајући руске акције као легитимну мировну мисију. Упркос ограниченој интернет инфраструктури Грузије у то време, сајбер напади значајно су помогли руској војној инвазији тиме што су сејали конфузију, деморалисали грузијске институције и омогућили Кремљу да прикупља кључне податке.⁹⁹⁵

Током извођења војне операције, руски медији су били усмерени ка домаћој, грузијској и међународној јавности, али уз различите комуникационе технике и нивое порука. На унутрашњем плану, садржај водећих штампаних гласила доследно је репродуковао званични наратив Кремља. У најинтензивнијим данима рата, описивали су Сакашвилија као политичара који се из улоге уједињитеља убрзо претворио у гробара грузијске државности, а да Сједињене Државе настоје да од Кавказа направе буре барута.⁹⁹⁶

⁹⁹⁰ Jim Nichol, "Russia–Georgia Conflict in August 2008: Context and Implications for US Interests", CRS Report for Congress RL34618, U.S. Congressional Research Service, Washington, DC, 2009, pp. 3–7.

⁹⁹¹ Pavel Felgenhauer, *Isto*, pp. 163–165, 167–169.

⁹⁹² Johanna Popjanevski, *Isto*, p. 154–155.

⁹⁹³ Pavel Felgenhauer, *Isto*, p. 162.

⁹⁹⁴ *Isto*, pp. 162, 173–175.

⁹⁹⁵ Ketevan Chincharadze and Larry P. Goodson, "The Enduring Impact of the 2008 Russo-Georgian War", War Room, U.S. Army War College, December 19, 2024, доступно на: <https://warroom.armywarcollege.edu/articles/enduring-impact/>, приступљено: 14.11.2025.

⁹⁹⁶ Hans-Georg Heinrich and Kirill Tanaev, "Contradictory Media Coverage of the August War", *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 3, No. 3, Summer 2009, pp. 257–258.

Руски стратешки комуникациони наступ био је високо координисан – Министарство одбране, председничка администрација и повезани медији наступали су синхронизовано, док су интервјуи и саопштења високих званичника систематски достављани руској и међународној штампи. Истовремено, државни телевизијски канал *Russia Today* емитовао је 24-часовни програм са снимцима из зоне операција. Намера Москве била је да представи рат као мировну мисију у одговору на грузијску агресију против руских мировњака и цивилног становништва, уз нагласак да је циљ спречавање хуманитарне катастрофе и заштита руских држављана. Примарна публика ових порука биле су рускојезичне заједнице у државама ЗНД-а, а тек потом међународни медији и глобална јавност.⁹⁹⁷ За грузијску публику медијски садржаји имали су и психолошку димензију. Између осталог, руска телевизија емитовала је јавно понижавање заробљених грузијских војника у Цхинвалију, што је служило као инструмент за застрашивање противника.⁹⁹⁸ На тај начин, руски медији истовремено су легитимисали војну операцију пред руском јавношћу, а дискредитовали грузијско руководство и западну подршку пред међународном публиком.

Током трајања сукоба, Русија је користила економске инструменте у блиској повезаности са војним и политичким активностима, користећи их као средство оперативне подршке ратним дејствима, дестабилизације грузијске економије и консолидације контроле над спорним територијама. Напредујући кроз централну Грузију, руске снаге су систематски онеспособљавале кључну саобраћајну и цивилну инфраструктуру, укључујући железничку линију која повезује источни и западни део земље, што је непосредно умањивало економску способност противничке стране да одржи логистичку подршку својим активностима током војне операције. Ове мере су, у ширем смислу, допринеле да Москва нанесе разоран ударац грузијској економији и инфраструктури, што је додатно ограничило маневарски простор Тбилисија током саме операције. У току рата дошло је до продубљивања економске изолације Грузије. Прекиди транспорта, трговинских и финансијских токова, као и затварање граничних прелаза повећавали су економске трошкове Тбилисија, сужавајући његов маневарски простор током преговора.⁹⁹⁹

Од првог дана рата, Русија је отпочела офанзивну дипломатску кампању, усмерену на то да се грузијска акција у Цхинвалију представи као примарни узрок ескалације. Москва је 8. августа затражила хитну седницу Савета безбедности УН, где је амбасадор Виталиј Чуркин (*Виталий Иванович Чуркин*) окарактерисао грузијску операцију као напад на цивилно становништво и мировне снаге, што је чинило окосницу руског дипломатског образложења интервенције.¹⁰⁰⁰ Руска страна је, при томе, наглашавала присуство великог броја лица са руским држављанством. Руски председник, Дмитри Медведев (*Дмитрий Анатольевич Медведев*), и тадашњи премијер, Владимир Путин, одржавали су непрестану комуникацију са европским лидерима, инсистирајући на тези да је Грузија прва употребила силу и тиме угрозила мировни контингент, што је у првим данима кризе створило извесну уздржаност у реакцијама појединих европских престоница, нарочито код Италије.¹⁰⁰¹ Генерално, европске државе су биле подељене у почетној реакцији на руску интервенцију, при чему су поједине чланице захтевале оштрији став према Москви, док су друге заступале умеренији или опрезнији приступ.¹⁰⁰² Непостојање јединственог европског фронта омогућило је Русији да у почетној фази операције избегне дипломатске притиске за

⁹⁹⁷ Ronald J. Deibert, Rafal Rohozinski and Masashi Crete-Nishihata, "Cyclones in Cyberspace: Information Shaping and Denial in the 2008 Russia–Georgia War", *Security Dialogue*, Vol. 43, No. 1, 2012, pp. 9–10.

⁹⁹⁸ Rick Fawn and Robert Nalbandov, "The Difficulties of Knowing the Start of War in the Information Age: Russia, Georgia and the War over South Ossetia, August 2008", *European Security*, Vol. 21, No. 1, 2012, p. 74.

⁹⁹⁹ Svante E. Cornell, "War in Georgia, Jitters All Around", *Current History*, Vol. 107, No. 711, 2008, pp. 307–314.

¹⁰⁰⁰ Pavel Felgenhauer, *Isto*, p. 159–163.

¹⁰⁰¹ Jim Nichol, "Russia–Georgia Conflict in August 2008: Context and Implications for US Interests", CRS Report for Congress RL34618, U.S. Congressional Research Service, Washington, DC, 2009, pp. 6–7, 18.

¹⁰⁰² Ronald D. Asmus, *A Little War That Shook the World: Georgia, Russia, and the Future of the West*, op. cit., p. 13.

хитан прекид ватре под условима који би ограничили слободу њеног војног деловања и могућност постизања војног циља.

У завршној фази извођења операције, руска дипломатија настојала је да политички капитализује војне добитке и преобликује услове примирја у складу са сопственим интересима. Иако је формално прихватила посредовање Француске, Москва је суштински контролисала процес преговора, одбијајући првобитни француски текст и наметнувши формулације које су јој омогућиле да задржи проширено војно присуство на грузијској територији и након проглашеног примирја. Руске снаге су после потписивања шест тачака мировног споразума наставиле да делују ван административних граница Јужне Осетије и Абхазије и заузеле додатне територије, што је у пракси легитимисало њихово продужено присуство управо захваљујући неодређеним и, за Москву, повољним одредбама примирја.¹⁰⁰³ Истовремено, Русија је дипломатски спречила укључивање формулација које би недвосмислено потврдиле територијални интегритет Грузије, што је представљало предуслов за накнадно признање независности два сепаратистичка региона. Под притиском хитности обуставе непријатељстава, француска страна била је приморана да прихвати формулације које су одговарале руским захтевима, јер је Москва упорно одбијала сваки текст који би ограничио њену оперативну слободу.¹⁰⁰⁴ На тај начин, дипломатски преговори нису послужили као простор за компромис, већ као механизам којим је Русија институционализовала исходе борбених дејстава, задржавајући и ширећи своје присуство у сепаратистичким регионима.

5.5.2.4. Примена инструмената моћи у постконфликтном периоду рата

По окончању рата, Русија је наставила да користи војну моћ као инструмент постконфликтне војне стратегије, усмерене на трајну консолидацију политичког резултата рата и институционализацију контроле над Јужном Осетијом и Абхазијом. Иако је конфликтна фаза била кратка, постконфликтне војне активности наставиле су се годинама касније, обухватајући систематско јачање војне инфраструктуре, трансформацију претходног мировног присуства у сталне гарнизоне и постепено формирање нових административних линија раздвајања. Русија је одмах након прекида ватре проширила базе у Цхинвалу, Цавају, Гудаути и Очамчирију, распоредила неколико хиљада војника, механизоване јединице, ПВО системе и развила нове путне и логистичке правце. Ове мере створиле су стабилан оперативни поредак који је физички онемогућавао повратак грузијских снага и временом претварао линије раздвајања у *de facto* државне границе.¹⁰⁰⁵

Поред територијалне контроле, Москва је користила војну моћ за спровођење медијске кампање, усмерене на учвршћивање нове конфигурације моћи у Абхазији и Јужној Осетији. Централну улогу у том процесу имале су систематске војне вежбе руских јединица, које су, уз пратеће медијско извештавање контролисано од стране локалних и руских пропагандних канала, представљане као доказ непобедивости руских оружаних снага и њихове способности да обезбеде стабилност и заштиту становништва. Овакво информационо деловање било је усмерено на стварање осећаја зависности локалног друштва од руског војног присуства, истовремено производећи страх и деморализацију у Грузији и одвраћајући спољне актере од било каквог ревизионистичког деловања.¹⁰⁰⁶ Тако је комбинација контроле терена и информационог деловања омогућила Москви да у

¹⁰⁰³ Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia, "Report: Volume I", op. cit., p. 22.

¹⁰⁰⁴ Ronald D. Asmus, *A Little War That Shook the World: Georgia, Russia, and the Future of the West*, op. cit, p. 199-200.

¹⁰⁰⁵ Tracey German, "Securing the South Caucasus: Military Aspects of Russian Policy towards the Region since 2008", *Europe-Asia Studies*, Vol. 64, No. 9, 2012, pp. 1650–1666.

¹⁰⁰⁶ Види више у: Manon Bokuchava, Serhiy Shturkhetsky, Mariia Zubarieva and Nataliia Voitovych, "Mass Communication as a Part of a Military Strategy", *Journal of Education Culture and Society*, No. 1, 2023, pp. 143–159.

постконфликтној фази дуготрајно стабилизује нову конфигурацију моћи на Јужном Кавказу.

Москва је у постконфликтном периоду континуирано улагала у пропаганду, дезинформације и политички утицај у Грузији. Развијала је вишеслојну мрежу меке моћи, осмишљену да обликује јавно мњење, подстиче проруске ставове и подрива евроатлантске амбиције Грузије. Медији под контролом Кремља, тзв. трол фарме и организоване мреже на друштвеним платформама, активно су ширили антизападне наративе, представљајући европске и НАТО интеграције као претњу суверенитету и традиционалним вредностима Грузије. Овакве активности истовремено су промовисале представу да је Русија природни економски и безбедносни партнер Грузије, чиме се додатно учвршћивао осећај зависности од Москве. Широка мрежа проруских невладиних организација настојала је да умањи негативан значај руске агресије, то јест да оправда окупацију грузијских територија и подстакне антизападни став грађана Грузије. Ове организације не само да су обликовале јавно мњење, већ су функционисале и као инструмент политичког лобирања и мешања у изборне процесе. На тај начин, руски наративи су у значајној мери преокупирали медијски простор Грузије и продрли дубоко у политички живот земље, при чему је део политичке елите, посебно унутар странке „Грузијски сан“, репродуковао реторику Москве усмерену против евроатлантских интеграција, али и ка нормализацији односа са Русијом.¹⁰⁰⁷

Економске инструменте Москва је усмеравала ка обликовању и управљању постконфликтним процесима у Грузији — од институционалног реструктурирања сепаратистичких региона до континуираног економског притиска на грузијске власти — чиме је настојала да очува дугорочан утицај и контролу над политичким процесима у региону. Москва је продубила економске и институционалне везе са сепаратистичким регионима кроз директне буџетске донације, финансирање инфраструктурних пројеката, трансфер власништва над кључним ресурсима и усвајање руског регулаторног, техничког и трговинског оквира. То је довело до фактичке економске интеграције оба региона у руски економски систем и стварања структурне зависности од Москве. У том периоду, Русија је покрила између 60 и 70 процената буџета Абхазије, док је буџет Јужне Осетије готово у целини био финансиран руским трансферима. Банкарски, царински и енергетски системи оба региона интегрисани су са институцијама Руске Федерације. Ове мере нису имале само економску функцију, већ су стварале и политички ефекат кроз потискивање институционалног суверенитета Грузије и учвршћивања постконфликтне одвојености оба региона од Тбилисија.¹⁰⁰⁸ Истовремено, Москва је наставила да користи економске рестрикције против Грузије, задржавајући већину трговинских санкција уведених пре 2006. године, што је имало за последицу економско слабљење земље у критичном постконфликтном периоду.¹⁰⁰⁹

У постконфликтном периоду, Русија је спровела опсежну дипломатску офанзиву, усмерену на институционализацију политичког резултата рата, преобликовање међународног наратива, спречавање западне интервенције у даље политичко решавање кризе, као и на јачање сопственог утицаја у Грузији. Руска дипломатија је, дакле, имала за циљ стабилизацију кризе у складу са својим интересима, односно конверзију војног успеха у дугорочну политичку реалност. Најзначајнији дипломатски потез након рата свакако је било формално признање независности Јужне Осетије и Абхазије 26. августа 2008. године, када је руски председник Медведев потписао декрете којима Русија у потпуности признаје

¹⁰⁰⁷ Vasil. Sikharulidze, “Russian Influence Operations in Georgia: A Threat to Democracy and Regional Stability”, Foreign Policy Research Institute, March 13, 2025, доступно на: <https://www.fpri.org/article/2025/03/russian-influence-operations-in-georgia-a-threat-to-democracy-and-regional-stability/>, приступљено: 14.11.2025.

¹⁰⁰⁸ André W. M. Gerrits and Max Bader, “Russian Patronage over Abkhazia and South Ossetia: Implications for Conflict Resolution”, *East European Politics*, Vol. 32, No. 3, 2016, pp. 297–313.

¹⁰⁰⁹ Alain Délétoz, “Russia–Georgia: the Aftermath”, Op-Ed / Europe & Central Asia, International Crisis Group, 10 November, 2008, доступно на: <https://www.crisisgroup.org/opd/europe-central-asia/russia-internal/russia-georgia-aftermath>, приступљено: 15.11.2025.

ове регије као суверене државе.¹⁰¹⁰ У образложењима која су руски званичници изнели пред Саветом безбедности УН, наглашено је да је овакав потез био неопходан да би се сачували животи и безбедност становништва након грузијске офанзиве у августу 2008. године.¹⁰¹¹ При томе, преседан западног признања независности тзв. Косова, искоришћен је као аргумент који је руској дипломатији послужио да поткрепи легитимност признања сепаратистичких ентитета у Јужном Кавказу.¹⁰¹²

Октобра 2008. године, на основу мировног споразума од 12. августа, а под окриљем ЕУ, ОЕБС-а и УН-а, покренути су ЖенеВСки разговори, као формат политичког дијалога између Грузије, Русије и представника Абхазије и Јужне Осетије. Москва је користила овај формат како би нагласила теме „безбедности“ и „стабилности“, и како би *de facto* позиционирала абхаске и јужноосетинске представнике као посебне стране у процесу, одбацујућу теме везане за обнову грузијског суверенитета и повлачење руских снага.¹⁰¹³ Паралелно, руска дипломатија је радила на демонтажи постојећих међународних мисија које су почивале на претпоставци да су Абхазија и Јужна Осетија део Грузије. У Савету безбедности УН, Русија је јуна 2009. године уложила вето на резолуцију којом се продужава мандат мисије *UNOMIG*, чиме је она практично укинута, а истовремено је у ОЕБС-у блокирала продужење мандата Мисије у Грузији, што је довело до њеног затварања и повлачења војних посматрача са терена.¹⁰¹⁴ Овакви процеси учврстили су позицију Русије као кључног безбедносног и политичког актера у постконфликтној зони, уз истовремено значајно редукован међународни мониторинг који би могао да ограничи њене потезе и утицај.

У месецима након рата, Москва је водила интензивну дипломатску активност усмерену на ублажавање западних критика, настојећи да у комуникацији са европским државама прикаже Грузију као одговорну страну за избијање сукоба, а да сопствену војну акцију оправда као реакцију на хуманитарне и безбедносне претње. Истовремено, Европска унија, иако кључни посредник у постизању прекида ватре и покретању постконфликтног дијалога, деловала је у условима значајних унутрашњих подела које су ограничавале могућност усаглашавања оштријег приступа према Москви. Док су државе источне и северне Европе заступале чврћи став, утицајне чланице, попут Немачке и Француске, биле су скептичне према санкцијама и оштрим мерама, наглашавајући потребу опрезнијег односа према Русији. Ове разлике обликовале су укупну реакцију ЕУ, која је прерасла у активно али недовољно усаглашено деловање, што је ограничило домет европског притиска и омогућило Москви да избегне значајније последице у дипломатској сфери.¹⁰¹⁵

¹⁰¹⁰ Reuters, “Medvedev’s Statement on Russia’s Recognition of South Ossetia, Abkhazia”, Radio Free Europe, August 26, 2008, доступно на: https://www.rferl.org/a/Medvedevs_Statement_On_Russias_Recognition_Of_South_Ossetia_Abkhazia/1193986.html, приступљено: 14.11.2025.

¹⁰¹¹ United Nations Security Council, “Security Council Briefed by Political Affairs, Peacekeeping on Georgia Developments, Including 26 August Recognition Decrees on Abkhazia, South Ossetia”, UN Press, August 28, 2008, доступно на: <https://press.un.org/en/2008/sc9438.doc.htm>, приступљено: 14.11.2025.

¹⁰¹² Giorgio Comai, “Moscow’s Approach towards De Facto States after Kosovo’s Recognition”, *Balceni Caucaso – Transeuropa*, August 8, 2013, доступно на: https://www.balcanicaucaso.org/en/cp_article/moscows-approach-towards-de-facto-states-after-kosovos-recognition-2/, приступљено: 14.11.2025.

¹⁰¹³ Nona Mikhelidze, “The Geneva Talks over Georgia’s Territorial Conflicts: Achievements and Challenges”, *Documenti IAI 10 | 25*, Istituto Affari Internazionali, Rome, 25 November, 2010.

¹⁰¹⁴ United Nations Security Council, “Security Council Fails to Adopt Resolution Extending Mandate of Georgia Mission for Two Weeks, as Russian Federation Votes against Text”, UN Press, June 15, 2009, доступно на: <https://press.un.org/en/2009/sc9681.doc.htm>, приступљено: 14.11.2025.

¹⁰¹⁵ Ömer Kurtbağ, “EU’s Response to the Georgia Crisis: An Active Peace Broker or a Confused and Divided Actor?”, *OAKA, Cilt:3, Sayı: 6*, 2008, pp. 58–74.

5.5.2.5. Евалуација стратегије Руске Федерације у рату у Грузији

Стратегија Руске Федерације у рату у Грузији у потпуности је конципирана у складу са логиком велике стратегије, будући да се у свим периодима одвијања рата темељила на координисаној примени различитих инструмената моћи. Уочи сукоба, интегрисана примена дипломатских, војних, економских и информационих инструмената послужила је Русији како за стварање повољних услова за деловање у унутрашњем и спољашњем стратегијском окружењу, тако и за постепено умањивање ограничења слободе свог будућег војног деловања. Паралелно, Русија је комбинацијом невојних и војних средстава систематски настојала да сузи маневарски простор Грузије, намећући јој додатна ограничења војног и другог деловања. Током самог сукоба, војне активности постале су носећи елемент руског деловања, али су истовремено биле константно подупиране дипломатским, информационим и економским механизмима, што је омогућило брзо постизање војног и политичког циља рата. У постконфликтном периоду, Русија је наставила да примењује војне активности, али само у мери неопходној за одржавање контроле територије, док је тежиште деловања премештено на невојна средства, кроз која је настојала да дугорочно одржи политичке резултате рата.

У предконфликтном периоду, војне активности Русије обухватале су распоређивање снага у близини кризне зоне, извођење војних маневара, јачање мировних контингената, демонстрацију силе и логистичке припреме, чиме су створени повољни услови за брзу и ефективну употребу оружане силе почетком августа 2008. године. Истовремено, дипломатија је функционисала као кључни механизам обликовања међународног окружења. Москва је настојала да делегитимише грузијско руководство, истичући сопствену улогу „стабилизатора“, промовишући правне аргументе о заштити руских држављана, док је кроз УН, ОЕБС и билатералне канале тежила да умањи могућност ширег западног ангажовања. Економски инструменти коришћени су ради слабљења маневарског простора Тбилисија, очувања утицаја у сепаратистичким регионима и стварања услова за потенцијално ангажовање руских оружаних снага. Поред тога, информациони инструменти били су усмерени ка изградњи наратива о Грузији као иницијатору кризе, док је Русија представљана као заштитник локалног становништва и мировних снага, чиме је у домаћој, регионалној и међународној јавности постепено конструисан наративни оквир о њеној легитимној употреби силе.

У конфликтном периоду, руска стратегија је доследно комбиновала употребу оружане силе са свим осталим инструментима моћи, што је омогућило брзо постизање политичко-војних циљева. Војне активности биле су доминантне и оне су обухватале интегрисане копнене, поморске и ваздухопловне операције, као и борбену експлоатацију мировних снага. Дипломатија је истовремено омогућила Русији да усмери расправу у УН у правцу који јој одговара, да сузи маневарски простор САД, НАТО и ЕУ и да наметне услове прекида ватре. Економски инструменти функционисали су као подршка ратним напорима, али и за наставак притиска на Грузију, чиме је ограничена њена способност да одржи дуготрајан отпор. Информациони инструменти су подржали војне операције стварањем медијске надмоћи, спровођењем психолошких и сајбер дејстава и дипломатско-информационим обликовањем наратива којим је легитимисана употреба силе, ослабљена политичка позиција Грузије и убрзано постигнуто политичко окончање сукоба.

У постконфликтном периоду, војни инструмент моћи био је усмерен на одржавање политичког резултата рата кроз изградњу база, контролу граница, реформу локалних безбедносних структура и трајно присуство у Абхазији и Јужној Осетији. Дипломатија је послужила као средство за формално признање независности Јужне Осетије и Абхазије, укидање надзорних механизма УН и ОЕБС-а, нарушавање западног консензуса у корист Грузије и институционално везивање оба региона за Русију. Економски инструменти били су у функцији интеграције спорних територија у руске финансијске, тржишне и управне структуре, као и задржавања притиска на грузијску економију. Информациони

инструменти били су важан механизам дугорочне стабилизације путем медијске доминације, делегитимизације грузијског руководства и наметања наратива о новој реалности. Москва је тиме учврстила политичке резултате постигнуте у рату и створила основу за дугорочну контролу политичких и безбедносних процеса у региону.

ЗАКЉУЧАК

Савремена литература из области стратешких и безбедносних студија описује доба након Другог светског рата, а посебно након Хладног рата, као период трансформације рата. Иако је значајан број аутора настојао да објасни промене рата, суштина тих промена и даље остаје предмет стручних и научних расправа. Оне су подстакнуте различитим, често и међусобно искључивим теоријским погледима на то шта се у рату променило, а нека од доминантних схватања јесу та да је свет ушао у еру тзв. нетројствених, нових, хибридних, неограничених или постмодерних ратова. Такви ратови се значајно, а по неким ауторима и суштински, разликују од ратова модерне епохе, између осталог и по начину њиховог вођења. У том контексту, данас се говори о ратовању четврте, пете или чак неке наредне генерације, док се последњих година граматика рата моћних и развијених земаља све чешће повезује са концептом велике стратегије. Управо зато трансформацију рата треба посматрати не само кроз техничко-технолошке и оперативно-тактичке иновације, већ пре свега кроз шири друштвени контекст, који од 1945. године понајвише обликује карактер ратова које су водиле, и које још увек воде, велике силе.

Без обзира на различите погледе теоретичара шта се то у рату променило, а шта је остало исто, чињеница је да је свет ушао у доба у коме се рат више не може једноставно схватити као конвенционалан међудржавни сукоб, који се одвија и окончава на бојном пољу. Рат се данас све више перципира као сложен друштвени процес у коме су границе између рата и мира, војног и невојног, победе и пораза, замагљене. Поједини аутори сматрају да је оружана сила изгубила ауторитет над применом невојних средстава, док други тврде да савремени ратови више нису мотивисани само политичким разлозима. На тај начин, ова група аутора директно оспорава Клаузевицеву политичку логику рата и његову војну граматику метака и чаура. Управо зато, карактер, а понекад и сама природа рата, постали су централне теме теоријских расправа о трансформацији рата. Овај интелектуални процес, који се од завршетка Хладног рата одвија унутар академских и војних кругова, резултовао је ширим теоријским оквиром, у коме поједини аутори доводе у питање будућност главних ратова, док други сматрају да ће рат генерално опстати, али у битно, чак и суштински другачијем облику. На темељу таквих размишљања постаје јасно да разумевање савременог рата захтева напуштање класично војних аналитичких модела а, са друге стране, развој нових модела, способних да обухвате и објасне његову растућу комплексност.

Комплексност рата постала је посебно видљива од времена индустријализације и тоталних ратова. Стога се трансформација рата мора сагледавати кроз призму различитих наука и дисциплина, а не само из угла војне теорије. Међутим, поставља се питање зашто је за науку толико важно проучавање рата и његових промена? Одговор би се, између осталог, могао пронаћи у предметном интересовању науке о међународним односима, с обзиром да се њени корени, углавном, налазе у потреби за систематским проучавањем овог феномена. Наиме, рат је кроз историју обликовао судбине читавих народа и цивилизација, пред собом је брисао границе држава, моћних царстава и империја, а из његове магме рађали су нови поретци и правила. Готово све земље данашњице настале су, територијално уобличене, системски уређене, ојачане или ослабљене кроз процесе који су праћени применом оружаног насиља. У прилог томе, Греј наводи да су, „у последње две деценије, рат и страх од рата били међу најснажнијим утицајима који су обликовали токове међународних односа“.¹⁰¹⁶

¹⁰¹⁶ Према: Colin S. Gray, *War, Peace and International Relations: An Introduction to The Strategic History*, op. cit., p. 1.

Деструктивност рата и његове последице налазе се у самом фокусу два главна теоријска правца науке о међународним односима. У годинама након Првог светског рата, идеалисти су делили мишљење Квинси Рајта (*Quincy Wright*) да је рат системска грешка коју треба елиминисати, односно болест коју треба лечити.¹⁰¹⁷ Тако се у периоду између два светска рата, наука о међународним односима тежишно бавила проучавањем узрока рата и проналажењем механизма њиховог отклањања.¹⁰¹⁸ Подстакнути далеко разорнијим последицама Другог светског рата, реалисти су, супротно идеалистима, гледали на рат као на природну датост, непрестану претњу опстанку и безбедности државе. Сматрали су да природа човека и анархична структура међународног система континуирано подстичу безбедносно надметање и агресивно понашање држава, због чега су одбацивали морална начела у светској политици, пружајући легитимитет употреби силе.¹⁰¹⁹

На таласу преваге реалистичког погледа на свет, на Западу је, након Другог светског рата, створен простор за настанак и потоњи развој стратешких студија, као дисциплине унутар науке о међународним односима, усмерене ка сагледавању безбедносне димензије међународне стварности. Теоретичари дисциплине, такозвани хладноратовски стратегисти, сагледавали су међународну стварност кроз објектив стратегије, настојећи да одговоре на основни Клаузевицевски проблем – како силу учинити рационалним инструментом политике. Настанак дисциплине непосредно је везан за појаву нуклеарног наоружања и успостављање биполарног поретка, у коме су политички лидери, државни званичници и академска заједница настојали да изграде нове теоријске оквири за разумевање стратегије у условима у којима је глобална катастрофа могла постати стварност у року од неколико минута. У таквом амбијенту, кључни изазов дисциплине постало је питање како користити моћ, а да она истовремено штити интересе државе и спречи избијање сукоба. У том контексту, Броди је рекао: „До сада је главна сврха војног естаблишмента била да добије ратове, од сада она мора бити да их спречи“.¹⁰²⁰

Бродијева мисао с почетка Хладног рата, према појединим ауторима, означила је настанак стратешких студија, али оно што је битније, она је представљала прекретницу у разумевању стратегије. Наиме, једна од кључних разлика између класичних и хладноратовских стратегиста огледала се у томе што се пажња стратешких студија проширила са рата на период мира. Питање како остварити политички циљ у рату, према Булу, остало је важно за стратешке студије, али више не и једино, нити најважније. Чак и када је то питање разматрано, то није увек чињено кроз објектив победе, јер је у нуклеарно доба победа – класично схваћена као наметање сопствене воље противнику силом – замењена сопственим опстанком.¹⁰²¹ Управо је то разлог зашто се у хладноратовском периоду стратегија све мање тумачила кроз призму рата и теорије победе, а све више кроз оквир теорије одвраћања и спречавања рата.

Непосредан подстицај за настанак стратешких студија свакако је био нуклеарни изазов, али се развој дисциплине у великој мери темељи и на искуству два тотална рата и спознаји да је рат постао знатно комплекснија појава него у ранијим временима. Стога је интердисциплинарни приступ стратешких студија тежио да надомести ограничења војне науке у разумевању рата и стратегије. Напросто, рат се усложио, а са њим и стратегија. У периоду тоталних ратова, сукоб се са копна и мора проширио у ваздушни простор, док су нарастање армија, ширење фронта преко читавих континената, као и употреба технолошки

¹⁰¹⁷ Видети више у: Quincy Wright, *A Study of War*, Volume II, University of Chicago Press, Chicago, Illinois, 1942, pp. 1326-1350.

¹⁰¹⁸ Према: Scott Burchill and Andrew Linklater, "Introduction", in: Burchill, Scott et al. (eds.), *Theories of International Relations*, Palgrave MacMillan, Basingstoke, 2013, pp. 7-9.

¹⁰¹⁹ Видети у: Džon Miršajmer, *Tragedija politike velikih sila*, op. cit., str. 45-53; Stipe Buzar, „Rat u teorijama međunarodnih odnosa – kratak osvrt na tri teorije“, op. cit., str. 261-268.

¹⁰²⁰ Bernard Brodie, *The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order*, Yale Institute of International Studies, New Haven, 1946, p. 50.

¹⁰²¹ Према: Hedley Bull, "Strategic Studies and Its Critics", op. cit., pp. 593-594.

све софистициранијег наоружања, захтевали иновативне приступе, развој науке, снажну економију, мобилизацијске способности и све сложенију логистику. Отуда је Клемансо, у годинама након Првог светског рата, с правом закључио да је рат постао исувише важна ствар да би се препустио генералима. Искуство тоталних ратова показало је да војна организација више није кадра да управља ратним процесом који потражује ангажовање целокупног друштва. Тако је рат, у то доба, захтевао великостратешко, а не уско војностратегичко промишљање и деловање.

Упркос томе што је нуклеарно наоружање онемогућило тоталне и директне сукобе великих сила, рат се у другој половини 20. века ипак додатно усложио. Посредним надметањем великих сила преко земаља Трећег света, рат се прелио из ровова у само друштво, што је Кревелд описао теоријом нетројственог рата, Смит ратом међу људима, а Линд четвртом генерацијом ратовања. Од Алжира, а посебно Вијетнама, рат је дубоко зашао у медијски, а касније, на таласу информационе револуције, у дигитални простор. Глобализација је инкорпорирала рат у финансијске и економске токове, као и у сфере културе, идеологије и идентитета. Како су рат и глобално друштво постајали све сложенији, генералштабови великих сила постепено су изгубили некадашњи ексклузивитет у осмишљавању, планирању и вођењу рата. Места генерала и војних стратега, уз државнике и дипломате, све више су заузимали академски радници и експерти из различитих области, док су на фронту, поред војника, били све присутнији представници медија, приватне војне компаније, паравојне формације, становништво, криминалне групе, терористичке, међународне и невладине организације. Стога класично војностратегичко промишљање више није било у стању да обухвати и управља све већом комплексношћу савременог оперативног окружења.

Иако су у седам деценија свог постојања стратешке студије дале значајан допринос развоју стратешке мисли, оне, у погледу теоријског објашњења рата, ипак нису у потпуности одговориле на питање – како силу учинити рационалним инструментом политике. С обзиром да је настала и развијала се у нуклеарно доба, дисциплина је, све до краја Хладног рата, била усредсређена на потенцијални нуклеарни и тотални сукоб суперсила. Управо је то био разлог зашто хладноратовски стратегисти нису посветили довољну пажњу мањим и ограниченим ратовима који су се, у сенци нуклеарне претње, одвијали у земљама Трећег света.¹⁰²² Они нису посветили довољну пажњу чак ни оним ограниченим ратовима у којима су велике силе претрпеле поразе од знатно слабијих, недржавних противника. Услед таквог пропуста дисциплина се нашла на мети оштрих критика. Због бављења нуклеарним и тоталним ратом, који се заправо никада нису догодили, а скретања пажње са ограничених ратова, који су се реално одвијали на ободима међународног система, стратешке студије су задобиле епитете апстрактне, спекулативне и недовољно релевантне дисциплине.¹⁰²³

У хладноратовском периоду развоја стратешких студија ипак се појавио мањи број дела посвећених проблематици ограничених ратова, која су потписали аутори, попут Андре Бофра, Роберта Озгуда, Бернарда Фола и Херија Самерса.¹⁰²⁴ Међутим, њихова дела остала су ван главних теоријских токова дисциплине и без већег утицаја на обликовање ратних стратегија великих сила. У групи наведених аутора важно је издвојити размишљања Бофра, који је још почетком шездесетих година 20. века, анализирајући неуспехе војноцентричне стратегије Француске у ратовима у Индокини и Алжиру, оправдано указао на потребу великих сила за применом тоталне стратегије. Будући да је Хладни рат попримио тоталан

¹⁰²² Ahmed S. Hashim, "Is Strategic Studies at Risk?", *Australian Journal of Defence and Strategic Studies*, Vol. 1 No.1, 2019, p. 93.

¹⁰²³ Према: Hedley Bull, "Strategic Studies and Its Critics", op. cit., pp. 594-595.

¹⁰²⁴ André Beaufre, *Introduction à la stratégie*, Presses Universitaires de France, Paris, 1963; Robert E. Osgood, *Limited War: The Challenge to American Strategy*, University of Chicago Press, Chicago, 1957; Bernard B. Fall, *Hell in a Very Small Place: The Siege of Dien Bien Phu*, Lippincott, Philadelphia, 1967; Harry G. Summers Jr., *On Strategy: A Critical Analysis of the Vietnam War*, Presidio Press, Novato, 1982.

карактер, Бофр је закључио и да би ратна стратегија великих сила такође морала попримити такав облик. Тотална стратегија није ништа друго него велика стратегија, која је јасније концептуалне обресе добила нешто раније у делима Џулијана Корбета, Џ. Ф. Џ. Фулера, Базила Лидел Харта, Едварда Мид Ерла и других аутора. Њихова размишљања о великој стратегији била су подстицај појединим савременим ауторима, попут Лукаса Милевског, да трансформацију рата и деловање великих сила у постхладноратовском периоду објасне управо кроз теоријске оквири овог концепта. Размишљања ових аутора представљала су и подстицај за израду ове дисертације, будући да су пружила шире теоријско упориште за разумевање промена карактера савремених рата и стратегије.

Окончањем Хладног рата и умањењем непосредне опасности од нуклеарне претње, стратешке студије све више су се окретале проблематици рата и питању његове трансформације. Суочене са стварношћу у којој доминирају неконвенционални, асиметрични и друштвено укореењени сукоби, оне су све интензивније преиспитивале политичку корисност примене модела индустријског рата. Тако је питање трансформације рата постало један од најзначајнијих изазова теоретичара стратешких студија. Међутим, теоријска магла створена различитим тумачењима овог феномена и даље отежава јасно разумевање онога што се у рату променило, а шта је остало непромењено. Док традиционалисти, као доследни следбеници Клаузевицевог учења, тврде да се изменио само карактер рата, поједини теоретичари „нових ратова“ сматрају да је измењена и сама његова природа. На тај начин, новоратовски теоретичари доводе у питање досадашња достигнућа војне науке и стратешких студија, практично их враћајући на сам почетак. Наиме, поставља се суштинско питање – ако се природа рата променила, шта је онда уопште рат? Полазећи од овог проблема, Стрекан закључује да, уколико желимо да разумемо да ли се рат мења и на који начин те промене утичу на међународне односе, најпре морамо знати шта је рат.

Изазов међународних односа, који Стрекан препознаје у непознавању рата, могао би се, између осталог, схватити и као проблем стратега великих сила са којим се суочавају још од завршетка Другог светског рата. Бројни порази и неуспеси великих сила – од рата у Индокини све до Либије – упућују на закључак да стратегији великих сила нису схватили да успех стратегије у савременим сукобима све више зависи од познавања природе и карактера рата. Њихово познавање, наиме, показује се далеко важнијим за успех стратешких исхода него што је то поседовање војне надмоћи или супериорности. Оно омогућава јасно разумевање како се, под утицајем прилика и ограничења савременог стратегијског окружења, рат развија и мења. То је данас, у ери одвијања процеса глобализације и информационе револуције, постало суштински важно за формулисање и имплементацију успешне стратегије. Гледано из угла великих сила, утицај ових процеса на обликовање карактера савремених ратова умањено је политичку корисност употребе оружане силе, самим тим и делотворност војноцентричне стратегије. Оружана сила, како Смит закључује, више не представља средство коначног одлучивања исхода рата, а њена политичка корисност постала је условљена разумевањем ширег политичког и друштвеног контекста, као и напуштањем логике индустријског рата, засноване на одлучујућој бици.

Без обзира на то што војноцентризам и даље прожима ратне стратегије великих сила, приметно је да су по окончању Хладног рата Сједињене Државе и Руска Федерација начиниле извештан отклон од логике индустријског рата. Ипак, стратешке студије, све до украјинске кризе и руске анексије Крима 2014. године, нису понудиле адекватан теоријски оквир за разумевање овог заокрета, што је уједно представљало и један од кључних подстицаја за настанак ове дисертације. Пажња дисциплине била је претежно усмерена на начин ратовања противника великих сила, док је стратегијско деловање самих великих сила често било потискивано или критиковано као претежно војноцентрично. Поред тога, прва тумачења руског деловања у Украјини заснивала су се на погрешним аналогијама са тзв. хибридним деловањем недржавних актера, попут Хезболаха у Либану. При томе је у великој мери занемарена чињеница да Русија не делује као нерегуларни актер који

импровизује активности услед сопствених војних ограничења, већ као велика сила која располаже широким спектром војних и невојних способности. Руска стратегија у Украјини, стога, не представља пуко опонашање комбиноване примене конвенционалних и неконвенционалних тактика и метода карактеристичних за недржавне актере, већ производ великостратешког промишљања усмереног ка рационалном остваривању националних интереса у сложеним условима стратегијског окружења.

Зато се повратак концепту велике стратегије почетком 21. века појављује не као изнуђено, већ као једино логичко решење за излазак из теоријске магле бројних и често супротстављених тумачења трансформације савременог рата. У том контексту, концепт велике стратегије намеће се као валидан теоријски оквир за анализу и објашњење постхладноратовске стратегијске праксе Сједињених Држава и Руске Федерације – од Првог заливског рата све до Украјине. То не значи да остали постхладноратовски теоријски приступи немају своју вредност. Напротив, теорије хибридних, нових, неограничених или постмодерних ратова расветљавају поједине аспекте савременог ратоводства и специфичности услова стратешког окружења у коме се оно одвија. У том смислу, у дисертацији је показано да наведени и други теоријски приступи могу послужити као веома корисни теоријски комплементи концепту велике стратегије, будући да сам концепт још увек није јасно теоријски утемељен нити довољно операционализован у стратешким студијама.

С обзиром на бројне нејасноће у вези са разумевањем велике стратегије, у дисертацији је показано да она представља највиши ниво стратегијског промишљања и деловања државе, како у рату тако и у миру, којим се свеукупна национална моћ усмерава ка остварењу задатог политичког циља. Када је реч о разумевању велике стратегије у рату, важно је истаћи да овај концепт није усредсређен искључиво на период оружаног сукоба, већ подједнако обухвата и мирнодопске фазе које сукобу претходе и које након њега следе. У предконфликтном периоду, интегрисаном, мултидимензионалном и мултивекторском применом свих инструмената моћи, велика стратегија обликује повољне услове у стратегијском окружењу за каснију употребу оружане силе. Насупрот томе, у постконфликтном периоду њена улога огледа се у стварању услова неопходних за дугорочно очување политичких резултата остварених у конфликтној фази рата. Током самог оружаног сукоба, интегрисана примена невојних инструмената моћи континуирано подупире употребу оружане силе, како би се жељени ефекти остварили у потпуности и на оптималан начин. Управо овакво разумевање велике стратегије у рату представља основно теоријско полазиште за анализу и објашњење постхладноратовске ратне праксе Сједињених Држава и Руске Федерације.

У намери да се стратегије Сједињених Држава и Руске Федерације у ратовима постхладноратовског доба прикажу кроз теоријски оквир велике стратегије, у првом поглављу дисертације најпре су размотрени појмови рата и стратегије, а затим је објашњен међусобни однос ова два феномена. Такав приступ био је нужан, с обзиром на то да данас постоји велики број недоумица не само у вези са природом и карактером рата, већ и у погледу самог појма стратегије и њених суштинских одредница. Међутим, сваки озбиљнији покушај разумевања ових феномена, па самим тим и њиховог међусобног односа, неминовно нас враћа Клаузевицу, упркос чињеници да је његова теоријска мисао последњих деценија изложена бројним критикама новоратовских теоретичара. Ипак, традиционалисти оправдано одбацују такве критике, сматрајући да оне произлазе из уског или погрешног разумевања Клаузевицевог дела. Они стога наглашавају трајну вредност теоријског легата пруског генерала, који је аналитичким испитивањем успео да сазна научне законе рата, посредством којих се могу спознати његова природа и место стратегије унутар ње.

Кроз концепте парадоксалног тројства, општег трења, логику и граматику рата, Клаузевиц је успео да објасни дуалну природу рата и његову структуру. Он имплицитно указује да унутрашњу структуру рата чине стално присутне тежње елемената

парадоксалног тројства – народа, војске и владе – док је његова спољашња структура одређена елементима општег трења, односно свим оним појавама из средине одвијања рата, које позитивно или негативно утичу на деловање војске. Управо ови елементи, као и процеси који се развијају између њих, чине природу рата, односно његово универзално законодавство. Сагласно томе, природа рата обухвата све његове трајне и непроменљиве карактеристике. Тако је сваки рат обележен политичком сврхом, која чини његову логику; насиљем, које одређује његову граматику; емоцијама; затим повољним приликама (шансама) и отежавајућим условима средине (трење).

Важност Клаузевицеве теорије огледа се и у томе што она рат не приказује искључиво као сукоб физичких сила, већ и као надметање супротстављених воља зараћених страна. Управо је такво разумевање рата касније, у оквиру теорије војне науке и стратешких студија, омогућило његово сагледавање кроз физичку, моралну и когнитивну димензију. Наведене димензије од кључног су значаја за разумевање различитих стратешких приступа у савременом рату, будући да се рат више не води искључиво применом војних приступа уништења и исцрпљивања противника у физичкој димензији. Напротив, савремено ратовање све више обухвата активности усмерене на непосредно деловање у моралној и когнитивној димензији противника, што се огледа у растућем значају стратегијског приступа изнуривања. Управо ту постаје видљива једна од најважнијих разлика између војноцентричне ратне стратегије и стратегије засноване на концепту велике стратегије. Док се војна стратегија претежно ослања на употребу оружане силе у физичкој димензији, велика стратегија интегрише све инструменте националне моћи како би се истовремено деловало у физичкој, моралној и когнитивној димензији противника, усмеравајући тако свеукупну националну моћ ка остварењу политичког циља у рату.

Клаузевицев концепт природе рата указује на централно место стратегије у ратном процесу. Парадоксално тројство и концепт општег трења не само да објашњавају природу рата, већ представљају и основу за разумевање стратегије као повезујућег механизма између његових унутрашњих и спољашњих елемената. Сваки рат обележен је интелектуалним напором политичког и војног руководства да елементе структуре рата међусобно усклади и тако усмери свеукупно деловање ка ефективном и ефикасном остварењу политичког циља. Из тога произлази да је „стратешко“ суштинска карактеристика рата, што стратегију чини интегралним делом његове природе. Стратегија је, међутим, истовремено и део карактера рата, који обухвата све његове променљиве карактеристике, повезане како са тежњама тројства, тако и са условима средине у којој се рат одвија. Управо те карактеристике чине сваки рат јединственим. Интензитет тежњи тројства зависи како од њихове међусобне интеракције, тако и од утицаја срединских елемената. Како су услови средине по правилу променљиве величине, њихове промене утичу на унутрашњу динамику тежњи тројства, а самим тим и на стратегију, која је непосредно повезана са тежњом војске. Прво поглавље, стога, јасно потврђује прву посебну хипотезу дисертације – *стратегија истовремено стална и променљива карактеристика рата, те саставни део његове природе.*

Друго поглавље дисертације посвећено је дубљем разумевању стратегије као резултата стратегијске калкулације, која представља срж како процеса њеног формулисања, тако и поступка оцене њене успешности. Стога је у овом поглављу тежиште стављено на разумевање логике стратегијске калкулације, посредством које се елементи стратегије – циљ, начин и средства – усклађују како међусобно, тако и са елементима стратегијског окружења, ради постизања ефективности и ефикасности деловања, што заправо чини основу успешности стратегије. Како би се ова логика јасније објаснила, израђен је Клаузевиц-Ликов модел стратегијске калкулације, заснован на Клаузевицевом концепту природе рата, Ликовом моделу анализе стратегије и системској анализи рата. Ликов модел анализе стратегије послужио је за објашњење разлога и начина усаглашавања елемената стратегије, док су Клаузевицева схватања природе рата омогућила јасније разумевање

улоге срединских фактора – прилика и шанси – у поступку усаглашавања наведених елемената. Управо такав аналитички оквир омогућава разумевање због чега се војноцентрична стратегија великих сила показује недовољно успешном још од завршетка Другог светског рата, као и зашто су након Хладног рата Сједињене Државе и Руска Федерација постепено начиниле отклон од таквог приступа и усмериле се ка примени концепта велике стратегије.

За разлику од оквира војностратегијског промишљања, Клаузевиц–Ликов модел стратегијске калкулације омогућава знатно шире разумевање политичког циља рата, ресурса и услова стратегијског окружења. Док војна стратегија политички циљ углавном прихвата као задату величину, велика стратегија га посматра као променљиву категорију чија се изводљивост и исплативост континуирано преиспитују у односу на расположиве ресурсе, начине њихове примене, временски хоризонт сукоба, као и прилике и ограничења стратегијског окружења. Док је домен војне стратегије претежно ограничен на војно-оперативне ресурсе, велика стратегија полази од ширег разумевања ресурсне базе државе, која обликује њене снаге, слабости и рањивости у војној, економској, политичкој, моралној и другим областима. Најзад, за разлику од војне стратегије, која је усредсређена пре свега на војно-оперативне услове бојишта, велика стратегија сагледава шири оквир стратегијског окружења – политички, економски, правни, социјални, културни и друге домене – јер управо они у постхладноратовским сукобима све више обликују повољне прилике и ограничења за употребу оружане силе.

У поређењу са Ликовим моделом анализе стратегије, који омогућава основну структурну анализу усклађености њених елемената, Клаузевиц–Ликов модел стратегијске калкулације пружа дубљи увид у питања због чега и на који начин ти елементи интерагују — како међусобно, тако и са факторима средине. Стога се у дисертацији овај модел показао као погодан аналитички алат за доказивање тезе да је постизање ефективности и ефикасности ратне стратегије данас знатно сложеније него у епохи модерних ратова. Наиме, овај модел омогућава објашњење начина на који сложени услови савременог стратегијског окружења значајно ограничавају политичку корисност употребе оружане силе великих сила, што последично намеће потребу за интегрисаном и координисаном применом свих инструмената националне моћи ради постизања ефективности и ефикасности њиховог деловања у рату. У каснијим поглављима, примена овог модела јасно је потврдила другу посебну хипотезу у дисертацији – *успешност стратегије условљена је њеном ефективношћу и ефикасношћу, које се постижу извођењем стратегијске калкулације у складу са карактером стратегијског окружења*.

У трећем поглављу дисертације анализирају се ратови великих сила у модерној епохи, јер управо ти сукоби, обележени доминацијом војноцентричне стратегије, представљају полазну основу за разумевање успешности стратегија великих сила након Другог светског рата, као и каснијих промена у стратешком промишљању и деловању Сједињених Држава и Руске Федерације у ратовима постхладноратовског периода. Ратови великих сила у модерном добу разматрани су кроз призму њихових мотива, односно величине политичких циљева (ограничени и неограничени), као и кроз примену различитих војностратегијских приступа (уништења и исцрпљивања), који су усмеравали деловање зараћених страна ка остварењу тих циљева. У том погледу, модел стратегијске калкулације послужио је као аналитички оквир за објашњење начина на који су расположиви (основни и оперативни) ресурси, као и услови стратегијског окружења (повољни и неповољни), утицали на карактер тих ратова, али и на избор стратегијских концепата, односно стратегијских приступа.

Анализом ратова раног модерног доба кроз оквир стратегијске калкулације може се закључити да су основни и оперативни ресурси значајно ограничавали величину ратних циљева европских сила и усмеравали их ка примени стратегије исцрпљивања. Европске силе тог периода нису располагале развијеним системом мобилизације нити индустријском базом способном да подржи дуготрајне и скупе сукобе. Војни састави били су

професионални, али истовремено скупи за одржавање, недовољно мотивисани и често слабо дисциплиновани. Борбене способности европских армија биле су ограничене технолошким развојем и недовољно развијеном логистиком, због чега нису биле способне за потпуно политичко и војно уништење противника, већ пре свега за остваривање ограничених територијалних добитака, контролу комуникација, јачање политичког утицаја и потврђивање династичког легитимитета. Стратегија ратова тог доба била је прилагођена управо таквим условима. Иако су битке тежиле уништењу противника, доминантан стратегијски приступ ипак је било исцрпљивање. То је била епоха у којој су велике фронталне битке постале централни облик вођења рата, али и период у коме се трагало за одлучујућом битком, која је, услед ограничених ресурса и способности, најчешће изостајала. У том контексту, најзначајнији сукоби – од Тридесетогодишњег рата до Наполеонових ратова – доносили су блиставе тактичке победе, али често непотпуне стратегијске исходе, због чега се у литератури оправдано описују као ограничени династички ратови.

У доба модерних ратова, које започиње Наполеоновим походима почетком 19. века, стварање масовних армија и убрзани развој индустријализације радикално су променили граматику рата. Док су ратови раног модерног доба били ограничени slabим ресурсима, малим професионалним армијама и скромним логистичким могућностима, индустријско друштво омогућило је мобилизацију огромног људства, масовну производњу наоружања и изградњу инфраструктуре способне да подржи дуготрајне, интензивне и изузетно скупе војне операције. У том периоду државе стичу способност да воде ратове са неограниченим политичким циљевима применом стратегијског приступа уништења, будући да су масовне армије, железнички транспорт, развијени системи финансирања и логистике, појава телеграфа и индустријска производња радикално увећали борбене способности оружаних снага. Примери као што су Наполеонов ратови, Пруски ратови за уједињење Немачке, делимично Руско-турски рат и ратови за уједињење Италије, а потом и Шпанско-амерички рат, јасно показују постепени помак од стратегије исцрпљивања ка стратегији уништења противника. Уместо ограничених операција усмерених на исцрпљивање противника и очување равнотеже моћи, државе све више теже разарању противничких армија, заузимању његове територије, уништењу инфраструктуре и наметању неограничених политичких исхода. Логика индустријског рата у потпуности се утемељује и свој врхунац достиже у Другом светском рату, у коме су целокупни потенцијали друштва били мобилисани како би се противник не само војно поразио, већ и системски сломио.

Могло би се рећи да је 19. век место рођења стратегије уништења, али је њена еволуција ипак била праћена бројним ограничењима. Свака технолошка иновација истовремено је доносила и нову зависност, односно нову рањивост. Што је технологија постајала сложенија, то су војске више зависиле од индустријске базе, снабдевачких линија и технички оспособљеног кадра. Управо је тај однос између снаге и рањивости постао једна од кључних одлика стратегијске калкулације 19. века. Најтеже су страдале континенталне европске силе – Русија, Аустрија и Француска – које нису успеле да се административно и технолошки модернизују, док су Пруска и Сједињене Државе, управо захваљујући успеху у том процесу, постале носиоци парадигме индустријског рата. У раном 20. веку Сједињене Државе наставиле су да јачају свој војни потенцијал, док је Русија (Совјетски Савез) успела да значајно унапреди војну производњу, што је представљало један од кључних предуслова за победу над нацистичком Немачком. Тако се период раног модерног и модерног доба може разумети као постепена еволуција од ограничених ратова исцрпљивања ка тоталним ратовима уништења са неограниченим политичким циљевима. У том смислу, у потпуности се потврђује трећа посебна хипотеза дисертације – у модерним ратовима стратегија великих сила, укључујући САД и Русију, била је војноцентрична, тежишно усмерена ка остваривању неограничених циљева рата, употребом оружане силе као кључног инструмента моћи и применом концепта војног онеспособљавања противника.

Четврто поглавље дисертације било је усмерено на разматрање ратова великих сила у хладноратовском и постхладноратовском периоду, као и на анализу промена у стратегијском окружењу, које су, од завршетка Другог светског рата, постепено умањивале политичку корисност употребе оружане силе и тиме ограничавале делотворност војноцентричне стратегије великих сила. Истовремено, ове промене – нарочито након Хладног рата, под утицајем глобализације и информационе револуције – значајно су повећале улогу невојних инструмената моћи у стратегијском деловању великих сила. У оквиру таквих промена анализиране су хладноратовске интервенције Француске, Сједињених Држава и Совјетског Савеза у Индокини, Алжиру, Вијетнаму и Авганистану, као и постхладноратовске интервенције Сједињених Држава и Русије у Ираку, Чеченији, Југославији, Авганистану, Грузији, Сирији, Либији и, најзад, Украјини. Наведени сукоби разматрани су кроз призму промена насталих у политичко-правној, економској, социо-културној, техничко-технолошкој и војно-оперативној димензији стратегијског окружења, чији су утицаји пресудно обликовали домете, ограничења и исходе примењених стратегијских приступа великих сила.

Промене у стратегијском окружењу након Другог светског рата значајно су обликовале карактер хладноратовских војних интервенција великих сила, посебно Сједињених Држава и Совјетског Савеза. Нуклеарна претња ограничила је политичке циљеве суперсила, јер је непрестана опасност од ескалације рата у тотални сукоб онемогућавала формулисање максималистичких политичких захтева и одлучујућу употребу силе кроз стратегијски приступ уништења противника. Истовремено, претежно ослањање на војну супериорност у дуготрајним, асиметричним и друштвено укореним сукобима показало се неделотворним начином деловања, будући да се центар гравитације противника постепено померао са њихових војних способности ка политичкој вољи, идеологији и друштвеној подршци, које конвенционална употреба силе од стране две суперсиле није могла у потпуности да сломи. На ове интервенције снажно су утицала и ограничења међународног права, јер су суперсиле настојале да легитимишу свој ангажман пред Уједињеним нацијама и међународном заједницом, за чију су се наклоност истовремено надметале. Управо је због тога дипломатија добила посебан значај у ратовима хладноратовске ере. Важан ограничавајући фактор представљао је и политички систем демократских држава, у којима су владајуће елите зависиле од изборне подршке јавности. Медијско извештавање, раст људских губитака и финансијски трошкови директно су утицали на политичку одрживост интервенција. Тако је у САД дошло до појаве „вијетнамског синдрома“, који је у америчком друштву произвео дубоку одбојност према војним ангажманима. Тиме је умањена способност америчке администрације да води дуготрајне ратове без широке јавне подршке. У таквим условима, хладноратовске интервенције суперсила, као и великих сила, попут Француске Британије, постале су јасан пример умањене политичке корисности употребе оружане силе и све мање делотворности војноцентричне стратегије.

Касније, у постхладноратовским сукобима, политичко-правна ограничења и трајна потреба за међународном легитимацијом војних интервенција додатно су умањили делотворност чисто војних решења Сједињених Држава и Руске Федерације, док су економски трошкови и социо-културне специфичности региона у којима су две државе интервенисале додатно ограничавали политичку корисност употребе оружане силе. Иако је технолошки напредак значајно повећао борбену моћ великих сила, пролиферација и доступност савремених технологија – од система противваздухопловне одбране и противоклопног оружја до сајбер капацитета и дигиталне комуникације – истовремено су ојачале и способности њихових противника. Појава исламизма као глобалне идеологије додатно је повећала способност и отпорност побуњеничких покрета у Авганистану, Ираку, Сирији и Чеченији, док им је несметан приступ медијима и информационом простору омогућио лакшу и масовнију мобилизацију, већу друштвену подршку, способност утицаја на међународно јавно мњење и обликовање негативне перцепције војних интервенција

Сједињених Држава и Руске Федерације унутар њихових друштава. Истовремено, развој технологије, посебно у информационом домену, који је произвео глобалну информациону покривеност, као и повећана ефективност економских санкција у условима све веће економске међузависности, значајно су увећали делотворност невојних инструмената моћи Сједињених Држава и Руске Федерације, нарочито у сукобима са државним актерима, као што су Ирак, Грузија, Југославија и Украјина. У целини посматрано, све израженија ограничења употребе оружане силе и пораст делотворности невојних инструмената моћи након 1945. године указују на потребу великих сила да постепено напуштају примену искључиво војноцентричне стратегије у рату и усмеравају се ка примени концепта велике стратегије. У том погледу, анализа ратова великих сила и стратегијског окружења у наведеном периоду потврђује четврту посебну хипотезу дисертације – *потреба великих сила за применом велике стратегије у рату, укључујући САД и Русију, настаје након Другог светског рата, пре свега услед промена у политичко-правној, социо-културној, техничко-технолошкој, војно-оперативној и економској димензији стратегијског окружења, које су умањиле политичку корисност употребе оружане силе, а повећавале политичку корисност примене невојних инструмената моћи.*

Пето поглавље дисертације непосредно је усмерено на објашњење примене концепта велике стратегије од стране Сједињених Држава и Руске Федерације у ратовима постхладноратовског периода. У том контексту, најпре је извршено појашњење самог концепта кроз његову компарацију са концептом војне стратегије и повезивањем са различитим теоријским оквирима тумачења постхладноратовских сукоба – теоријама хибридних, неограничених и постмодерних ратова, као и концептима сукоба у сивој зони и другим савременим приступима. На темељу резултата ове компарације и теоријског повезивања, израђен је ДИВЕ модел концепта велике стратегије у рату, који је у другом делу поглавља примењен у поступку анализе и објашњења великостратешког промишљања и деловања Сједињених Држава и Руске Федерације у њиховим постхладноратовским интервенцијама. Кроз постојећи доктринарни модел извођења војне операције америчких оружаних снага, допуњен интегрисаном применом невојних инструмената моћи, разрађена је логика примене велике стратегије у рату. На тај начин конструисан је валидан аналитички оквир који је омогућио анализу и објашњење еволуције примене концепта велике стратегије од стране Сједињених Држава и Руске Федерације у ратовима од завршетка Хладног рата до данас.

Еволуција америчке примене концепта велике стратегије у интервенцијама постхладноратовског доба у извесној мери показује парадоксалан образац. Након два тотална рата у 20. веку, Сједињене Државе обновили су способност великостратешког мишљења и деловања, која је у ограниченим хладноратовским ратовима била у великој мери ослабљена. Повратак такве способности био је нарочито видљив током прве деценије постхладноратовског периода, у интервенцијама против Ирака и Савезне Републике Југославије. Међутим, касније, у ратовима у Авганистану, Ираку и Либији, америчка способност великостратешког промишљања и деловања постепено је слабила. Наиме, у интервенцијама деведесетих година 20. века Вашингтон је успео да оствари јасно дефинисане ограничене политичке циљеве интегрисаном применом војних, дипломатских, економских и информационих инструмената моћи. У том смислу, Први заливски рат представља готово уџбенички, односно парадигматичан пример примене концепта велике стратегије у рату. Насупрот томе, у Авганистану, Ираку и Либији почетни војни успеси нису били праћени одрживом постконфликтном визијом, пре свега услед недовољног уважавања социо-културних специфичности држава у којима је интервенисано. Сједињене Државе су у тим сукобима тежиле дубокој политичкој реконструкцији наведених земаља кроз изградњу функционалних и стабилних демократских институција. Међутим, у срединама које су биле етнички и верски подељене, институционално слабе, оптерећене корупцијом и постојањем паралелних центара моћи, такав подухват показао се као неисплатив, неодржив и готово немогућ.

Еволуција примене концепта велике стратегије у постхладноратовским ратовима Руске Федерације ослања се на релативно кохерентан и линеаран процес – од практично одсуства велике стратегије током деведесетих година 20. века до постепене и доследне интеграције различитих инструмената моћи у каснијем периоду. Први чеченски рат, наиме, не представља пример примене велике стратегије, већ њеног очигледног одсуства, те негативна искуства из тог сукоба представљају полазну тачку за каснију изградњу руског великостратешког приступа. Рат је започет у условима дубоке институционалне кризе и колапса руске државне моћи, када Москва није поседовала способност кохерентног великостратешког промишљања и решавања чеченске кризе. Други чеченски рат, међутим, означава прекретницу, јер је Москва по први пут успела да доста успешно повеже војне, безбедносне, политичке, дипломатске, економске и информационе инструменте моћи, ослањајући се притом на локалне прокси актере и обимну економску реконструкцију региона у коме је интервенисала. Тако је у том рату успостављена матрица будућег великостратешког деловања Руске Федерације. Она посебно долази до изражаја у рату у Грузији, где Русија, кроз ограничен политички циљ, кратку и одлучну војну операцију и одрживу постконфликтну стабилизацију, пружа један од најконзистентнијих примера примене ДИВЕ модела у све три фазе рата. Интервенција у Сирији представља наредни корак у развоју оваквог приступа – ограничени политички циљ и експедициони ангажман, повезан са дипломатским форматима, информационим операцијама и економским аранжманима, док рат у Украјини означава најобимнију и најинтензивнију примену концепта велике стратегије у рату. У том сукобу Русија истовремено користи војну силу, енергетске и индустријске капацитете, информационо-психолошке операције и дипломатске маневре у условима дуготрајног стратешког надметања са Западом.

Генерално посматрано, руска постхладноратовска ратна пракса показује развојни пут од хаотичне и претежно војноцентричне употребе силе ка све интегрисанијем великостратешком приступу, у коме постконфликтна стабилизација и дугорочно одржавање политичког исхода постају кључни елементи руске стратегије. Успех руске стратегије у ратовима тог доба заснован је и на формулисању ограничених политичких циљева, који нису захтевали високе трошкове нити су били изложени сложеним постконфликтним ризицима. С друге стране, Сједињене Државе су током времена показивале све израженије слабости управо у домену постконфликтне стабилизације, будући да су њихови политички циљеви често били неограничени, амбициозни и у бројним случајевима готово неоствариви у условима дубоко подељених, институционално слабих и социо-културно сложених друштава. Међутим, без обзира на бројне неуспехе, све постхладноратовске интервенције Сједињених Држава ипак су биле обележене обрасцем великостратешког деловања. У том смислу, пето поглавље потврђује пету посебну хипотезу дисертације да – *у ратовима постхладноратовског периода долази до постепене трансформације војноцентричне стратегије Сједињених Држава и Руске Федерације у велику стратегију, што се огледа у све већој примени невојних инструмената моћи и комбинованој употреби различитих концепата ратовања, док се промене у погледу политичких циљева испољавају кроз њихово све чешће ограничавање.*

На крају, на основу спроведеног теоријског и емпиријског истраживања – од Клаузевицевог поимања природе рата и стратегије, преко моделовања стратегијске калкулације и анализе модерних, хладноратовских и постхладноратовских ратова великих сила, па све до разматрања примене концепта велике стратегије у интервенцијама Сједињених Држава и Руске Федерације – може се закључити да су све посебне хипотезе дисертације у потпуности потврђене. Збирно посматрано, оне показују да се, под утицајем дубоких промена у политичко-правној, социо-културној, техничко-технолошкој, војно-оперативној и економској димензији стратегијског окружења након 1945. године, војноцентрична логика деловања Сједињених Држава и Руске Федерације постепено трансформисала у великостратешку. На тај начин потврђена је основна хипотеза дисертације да – *промене у стратегијском окружењу након Другог светског рата*

условљавају постепену трансформацију војноцентричне у велику стратегију Сједињених Држава и Руске Федерације у ратовима постхладноратовског периода.

ЛИТЕРАТУРА

МОНОГРАФИЈЕ

- Дугин, Александар, *Основи геополитике – Геополитичка будућност Русије*, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Вишњић, Душан, *Стратегија државе као судбина нације*, Институт ратне вештине, Министарство одбране, 2005.
- Вуковић, Небојша, *Логика империје: Николас Спајкмен и савремена америчка геополитика*, Конрас, Нација Прес, Београд, 2007.
- Марковић, Михаило, *Логика*, Народна књига, Београд, 1956.
- Марковић, Михаило, *Филозофски основи науке*, САНУ, Београд, 1981.
- Микић, Слободан Б., *Поглед на рат*, Војна академија, Београд, 2003.
- Милашиновић, Радомир М. и Срђан М. Милашиновић, *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности, Београд, 2007.
- Милковски, Вангел, Хатица Бериша, Милан Миљковић и Хајрадин Радончић, *Војна Стратегија 2*, МЦ „ОДБРАНА“, Београд, 2025.
- Оцић, Часлав, *Ка обали плови: Стратеголошка разматрања*, Друштво за привредну историју, Београд, 2017.
- Симеуновић, Драган, *Теорија политике*, Ридер, I део, Удружење „Наука и друштво“, Београд, 2002.
- Станар, Драган, *Војна етика и морал војске*, МЦ Одбрана, Београд, 2024.
- Степић, Миломир, *Геополитика: Идеје, теорије, концепције*, Институт за политичке студије, Београд, 2016.
- Трапара, Владимир, *Ратови Русије 1999–2019*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2020.
- Abel, Jonathan, *Guibert's General Essay on Tactics*, Brill, Leiden/Boston, 2021.
- Allen, Thomas B., F. Clifton Berry Jr. and Norman Polmar, *CNN: War in the Gulf: From the Invasion of Kuwait to the Day of Victory and Beyond*, Turner Publishing, Atlanta, 1991.
- Andrew, Christopher and Vasili Mitrokhin, *The World Was Going Our Way: The KGB and the Battle for the Third World*, Basic Books, New York, 2005.
- Aron, Raymond, *Clausewitz: Philosopher of War*, Routledge Revivals, Routledge: Taylor & Francis, 2022.
- Aron, Raymond, *Paix et guerre entre les nations*, Calmann-Levy, Paris, 1962.
- Arquilla, John and David Ronfeldt, *The Advent of Netwar*, RAND Corporation, Santa Monica 1996.
- Asmus, Ronald D., *A Little War That Shook the World: Georgia, Russia, and the Future of the West*, Palgrave Macmillan, New York, 2010.
- Bacevich, Andrew J., *America's War for the Greater Middle East: A Military History*, Random House, New York, 2016.

- Bailey, Thomas A., *America Faces Russia: Russian-American Relations from Early Times to Our Day*, Cornell University Press, New York, 1950.
- Beaufre, André, *Introduction à la stratégie*, Presses Universitaires de France, Paris, 1963.
- Bensahel, Nora, Olga Oliker, Keith Crane, Richard R. Brennan, Jr., Heather S. Gregg, Thomas Sullivan and Andrew Rathmell, "After Saddam: Prewar Planning and the Occupation of Iraq", RAND Corporation, Santa Monica, 2008.
- Bertalanffy, Ludwig von, *General System Theory: Foundations, Development, Applications*, George Braziller, New York, 1968.
- Black, Jeremy, *European Warfare, 1660–1815*, UCL Press, London, 1994.
- Black, Jeremy, *Rethinking Military History*, Routledge, London, 2004.
- Black, Jeremy, *War in the Eighteenth-Century World*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2013.
- Bofr, *Uvod u strategiju*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1968.
- Brands, Hal, *What Good Is Grand Strategy?: Power and Purpose in American Statecraft from Harry S. Truman to George W. Bush*, Cornell University Press, Ithaca, 2014.
- Brodie, Bernard, *The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order*, Yale Institute of International Studies, New Haven, 1946.
- Browning, Peter, *The Changing Nature of Warfare: The Development of Land Warfare from 1792 to 1945*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- Bull, Hedley, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Second Edition, MacMillan Press, London, 1995.
- Bžežinski, Zbignjev: *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; Romanov, Banja Luka, 2001.
- Callwell, Charles Edward, *Small Wars: Their Principles and Practice*, University of Nebraska Press, Lincoln, 1906.
- Charap, Samuel, Elina Treyger and Edward Geist, *Understanding Russia's Intervention in Syria*, RAND Corporation, Santa Monica, 2019.
- Clausewitz, Carl von, *On War*, edited and translated by Michael Howard and Peter Paret, Princeton University Press, New Jersey, 1976.
- Corbett, Julian S., *Some Principles of Maritime Strategy*, United States Naval Institute, Annapolis, 1911, (reprinted 1988).
- Creveld, Martin van, *The Transformation of War*, Free Press, New York, 1991.
- Creveld, Martin Van, *On Future War*, Brassey's (UK) Ltd., London, 1991.
- Daalder, Ivo H. and Michael E. O'Hanlon, *Winning Ugly: NATO's War to Save Kosovo*, Brookings Institution Press, Washington, D.C., 2000.
- Dahl, Robert A., *Polyarchy: Participation and Opposition*, Yale University Press, New Haven, 1971.
- Delbrueck, Hans, *The Dawn of Modern Warfare: History of the Art of War*, Vol. 4, translated by Walter J. Renfro, Jr., University of Nebraska Press, Nebraska/London, 1985.
- Dennen, Johan Matheus Gerardus van der, *On War: Concepts, Definitions, Research Data: a Short Literature Review and Bibliography*, Rijksuniversiteit, Groningen, 2005.
- Deutsch, Karl W., *The Analysis of International Relations*, 2nd Edition, Prentice-Hall INC, New Jersey, 1978.

- Dobbins, James F., John G. McGinn, Keith Crane, Seth G. Jones, Rollie Lal, Andrew Rathmell, Rachel Swanger and Anga Timilsina, *America's Role in Nation-Building: From Germany to Iraq*, RAND Corporation, Santa Monica, 2003.
- Drew, Dennis M. and Donald M. Snow, *Making Twenty-First-Century Strategy: An Introduction to Modern National Security Processes and Problems*, Air University Press, Alabama, 2006.
- Drucker, Peter F., *Management: Revised Edition*, Harper-Collins e-books, New York, 2009.
- Duffield, Mark, *Global Governance and the New Wars: The Merger of Development and Security*, Zed, London, 2001.
- Dukes, Paul, *A History of Russia: Medieval, Modern, Contemporary c. 882–1996*, Palgrave, London, 1998.
- Echevarria, Antulio J., *Clausewitz and Contemporary War*, Oxford University Press, New York, 2007.
- Echevarria, Antulio J., *Reconsidering the American Way of War*, Georgetown University Press, Washington, D.C., 2014.
- Erl, *Tvorci moderne strategije*, Knjiga treća, Vojno delo, Beograd, 1952.
- Evangelista, Matthew, *The Chechen Wars: Will Russia Go the Way of the Soviet Union?*, Brookings Institution Press, Washington, D.C., 2002.
- Fall, Bernard B., *Hell in a Very Small Place: The Siege of Dien Bien Phu*, Lippincott, Philadelphia, 1967.
- Farrell, Theo, *Unwinnable: Britain's War in Afghanistan, 2001–2014*, The Bodley Head, London, 2017.
- Freedman, Lawrence and Efraim Karsh, *The Gulf Conflict, 1990–1991: Diplomacy and War in the New World Order*, Princeton University Press, Princeton, 1993.
- Freedman, Lawrence, *Strategy: A History*, Oxford University Press, New York, 2013.
- Freedman, Lawrence, *The Evolution of Nuclear Strategy*, 3rd ed., Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2003.
- Freedman, Lawrence, *The Future of War: A History*, PublicAffairs, New York, 2017.
- Freedman, Lawrence, *The Official History of the Falklands Campaign, Vol. I, The Origins of the Falklands War*, Routledge, London and New York, 2005.
- Fuller, J. F. C., *The Reformation of War*, 2nd ed., Hutchinson and Co, London, 1923.
- Fuller, J.F.C., *The Foundations of the Science of War*, Hutchinson & Co. Ltd., London, 1925.
- Gaddis, John Lewis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*, rev. and expanded ed., Oxford University Press, Oxford, 2005.
- Gaddis, John Lewis, *The Cold War: A New History*, Allen Lane, London, 2006.
- Gaddis, John Lewis, *We Now Know: Rethinking Cold War History*, Clarendon Press, Oxford, 1997.
- Galeotti, Mark, *Russia's Wars in Chechnya 1994–2009*, Osprey Publishing, Oxford, 2014.
- Gordon, Michael and Bernard Trainor, *The Generals' War: The Inside Story of the Conflict in the Gulf*, Back Bay Books, 1995.

- Gray, Chris Hables, *Postmodern War: The New Politics of Conflict*, Guilford Press, New York, 1997.
- Gray, Colin S., *Another Bloody Century: Future Warfare*, A Weidenfeld&Nicolson Ebook, London, 2011.
- Gray, Colin S., *Fighting Talk: Forty Maxims on War, Peace, and Strategy*, Praeger Security International, London, 2007.
- Gray, Colin S., *Modern Strategy*, Oxford University Press, Oxford, 1999.
- Gray, Colin S., *The Strategy Bridge: Theory for Practice*, Oxford University Press, New York, 2010.
- Gray, Colin S., *War, Peace and International Relations: An Introduction to The Strategic History*, Routledge, London and New York, 2007.
- Haass, Richard N., *Intervention: The Use of American Military Force in the Post–Cold War Era*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C., 1994.
- Hajdi, Alvin i Tofler, *Rat i antirat*, Paideia, Beograd, 1998.
- Hammes, Thomas X., *The Sling and the Stone: On War in the 21st Century*, Zenith Press, St. Paul, 2004.
- Hart, B. S. Liddell, *Strategy*, Second Revised Edition, A Meridian Group, London, 1967.
- Hart, Lidel, *Strategija posrednog prilaženja*, Vojno delo, Beograd, 1952.
- Hart. Basil H. Liddell, *The Decisive Wars of History: A Study in Strategy*, G Bell & Sons, London, 1929.
- Herberg-Rothe, Andreas, *Clausewitz's Puzzle: The Political Theory of War*, Oxford University Press, New York, 2007.
- Herring, George C., *America's Longest War: The United States and Vietnam, 1950–1975*, 4th ed., McGraw-Hill, Boston, 2002.
- Herring, George C., *America's Longest War: The United States and Vietnam, 1950–1975*, 6th ed., McGraw-Hill Education, New York, 2020.
- Herring, George C., *From Colony to Superpower: U.S. Foreign Relations since 1776*, Oxford University Press, New York, 2008.
- Heuser, Beatrice, *The Evolution of Strategy: Thinking War from Antiquity to the Present*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- Hewitt, George, *Discordant Neighbours: A Reassessment of the Georgian–Abkhazian and Georgian–South Ossetian Conflicts*, Brill, Leiden–Boston, 2013.
- Hirsch, John L. and Robert B. Oakley, *Somalia and Operation Restore Hope: Reflections on Peacemaking and Peacekeeping*, United States Institute of Peace Press, Washington, D.C., 1995.
- Hobsbawm, Eric J., *The Age of Revolution: Europe 1789–1848*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1962.
- Hol, Kelvin S. i Gardner Lindzi, *Teorije ličnosti*, Nolit, Beograd, 1983.
- Howard, Michael, *Grand Strategy: Volume IV, August 1942–September 1943*, Her Majesty's Stationery Office, London, 1972.
- Howard, Michael, *War in European History*, Oxford University Press, Oxford, 2009.

- Ikenberry, G. John, *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*, Princeton University Press, Princeton, 2001.
- Ingrao, Charles W., *The Habsburg Monarchy, 1618–1815*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- Jervis, Robert, *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton University Press, Princeton, 1976.
- Jervis, Robert, *The Meaning of the Nuclear Revolution: Statecraft and the Prospect of Armageddon*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1989.
- Jones, Seth G., *In the Graveyard of Empires: America's War in Afghanistan*, W. W. Norton, New York, 2009.
- Jovanović, Slobodan, *Država*, BIGZ, Beograd, 1990.
- Kaldor, Mary, *New and Old Wars: Organised Violence in a Global Era*, Stanford University Press, 1999.
- Kaldor, Meri, *Novi stari ratovi – Organizovano nasilje u globalizovanoj eri*, Beogradski put, Beograd, 2005.
- Kalinovsky, Artemy M., *A Long Goodbye: The Soviet Withdrawal from Afghanistan*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, 2011.
- Keegan, John, *A History of Warfare*, Knopf, New York, 1993.
- Keegan, John, *The First World War*, Alfred A. Knopf, New York, 1999.
- Kegli, Jr., Čarls V. i Judžin R. Vitkof, *Svetska politika: Trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka, Diplomatska akademija, Beograd, 2004.
- Kenedi, Pol, *Uspon i pad velikih sila: Ekonomska promena i ratovanje od 1500. do 2000. godine*, CID, Podgorica, JP Službeni glasnik, Beograd, 1999.
- Kennan, George F., *Measures Short of War: The George F. Kennan Lectures at the National War College, 1946–47*, Giles D. Harlow and George C. Maerz (eds.), National Defense University Press, Washington, D.C., 1991.
- Kisindžer, Henri, *Diplomatija II*, Verzal press, Beograd, 1999.
- Kotkin, Stephen, *Armageddon Averted: The Soviet Collapse, 1970–2000*, Oxford University Press, Oxford, 2008.
- Kreveld, Martin van, *Transformacija rata*, Službeni glasnik, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2010.
- Krivokapić, Boris, *Rat i pravo: Teorija i praksa oružanih sukoba i međunarodno pravo*, Udruženje pravnika Republike Srpske, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, Banja Luka, 2023.
- Kyle, Keith, *Suez: Britain's End of Empire in the Middle East*, I.B. Tauris, London, 2011.
- Laqueur, Walter, *Guerrilla Warfare: A Historical and Critical Study*, Little, Brown, Boston, 1997.
- Larson, Eric V., *Casualties and Consensus: The Historical Role of Casualties in Domestic Support for U.S. Military Operations*, RAND Corporation, Santa Monica, 1996.
- Lawrence, Mark Atwood, *The Vietnam War: A Concise International History*, Oxford University Press, Oxford, 2008.

- Leffler, Melvyn P., *A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration, and the Cold War*, Stanford University Press, Stanford, 1992.
- Lewis, Adrian R., *The American Culture of War: A History of U.S. Military Force*, Routledge, New York, 2012.
- Lewis, John David, *Nothing Less than Victory: Decisive Wars and the Lessons of History*, Princeton University Press, Princeton, 2010.
- Liang, Qiao and Wang Xiangsui, *Unrestricted Warfare*, PLA Literature and Arts Publishing House, Beijing, 1999.
- Lieven, Anatol, *Chechnya: Tombstone of Russian Power*, Yale University Press, New Haven, 1998.
- Lo, Bobo, *Russia and the New World Disorder*, Chatham House, London, Brookings Institution Press, Washington, D.C., 2015.
- Logevall, Fredrik, *Choosing War: The Lost Chance for Peace and the Escalation of War in Vietnam*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1999.
- Lonsdale, David J., *The Nature of War in the Information Age: Clausewitzian Future*, Frank Cass, London, 2004.
- Luttwak, Edward N., *Strategy: The Logic of War and Peace*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2001.
- Lynch, John, *The Hispanic World in Crisis and Change, 1598–1700*, Blackwell, Oxford, 1992.
- Lynn, John A., *The Bayonets of the Republic: Motivation and Tactics in the Army of Revolutionary France, 1791–94*, Routledge, New York, 2019.
- Lynn, John, *The Wars of Louis XIV 1667–1714*, Routledge, London, 1999.
- Machiavelli, Niccolò, *Art of War*, Translated, Edited, and with a Commentary by Christopher Lynch, The University of Chicago Press, Chicago and London, 2005.
- Mankoff, Jeffrey, *Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics*, Rowman & Littlefield, Lanham, 2009.
- Matloff, Maurice, *Strategic Planning for Coalition Warfare, 1943–1944*, Center of Military History, United States Army, Washington, D. C., 1994.
- Maurice, Frederick, *The Russo-Turkish War, 1877: A Strategical Sketch*, Swan Sonnenschein & Co., London, 1905.
- McFaul, Michael, *Russia's Unfinished Revolution: Political Change from Gorbachev to Putin*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2001.
- Mead, Walter Russell, *Special Providence: American Foreign Policy and How It Changed the World*, Routledge, London and New York, 2002.
- Mijalković, Saša V., *Nacionalna bezbednost*, Drugo, izmenjeno i dopunjeno izdanje, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2011.
- Miletić, Andreja, *Nacionalni interes u američkoj teoriji međunarodnih odnosa*, Centar za međunarodne studije Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1978.
- Milevski, Lukas, *The Evolution of Modern Grand Strategic Thought*, Oxford University Press, Oxford, 2016.
- Miršajmer, Džon, *Tragedija politike velikih sila*, Izmenjeno i dopunjeno izdanje, Čigoja štampa, Beograd, 2017.

- Monaghan, Andrew, *Russian Grand Strategy in an Era of Competition*, Manchester University Press, Manchester 2022.
- Munkler, Herfried, *The New Wars*, Polity, Cambridge, 2004.
- Naj, Džozef S., *Kako razumevati međunarodne odnose: Uvod u teoriju i istoriju*, Stubovi kulture, Beograd, 2006.
- Naj, Džozef S., *Budućnost moći*, Arhipelag, Beograd, 2012.
- Naj, Džozef S., *Kako razumevati međunarodne sukobe: Uvod u teoriju i istoriju*, Stubovi culture, Beograd, 2006.
- Nardulli, Bruce R., Walter L. Perry, Bruce Pirnie, John Gordon IV and John G. McGinn, "Disjointed War: Military Operations in Kosovo, 1999", RAND Corporation, Santa Monica, 2002.
- Newsinger, John, *British Counterinsurgency: From Palestine to Northern Ireland*, 2nd ed., Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2015.
- Nutter, G. Warren, Israel Borenstein and Adam Kaufman, *Growth of Industrial Production in the Soviet Union*, Princeton University Press, Princeton, 1962.
- Nye, Joseph S., *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, Basic Books, New York, 1991.
- Nye, Joseph S., *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, PublicAffairs, New York 2004.
- Olcott, Martha Brill, *Central Asia's Second Chance*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C., 2005.
- Oliker, Olga, *Russia's Chechen Wars 1994–2000: Lessons from Urban Combat*, RAND Corporation, Santa Monica, 2001.
- Ormrod, David, *The Rise of Commercial Empires: England and the Netherlands in the Age of Mercantilism, 1650–1770*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Osgood, Robert E., *Limited War: The Challenge to American Strategy*, University of Chicago Press, Chicago, 1957.
- Osinga, Frans P. B., *Science, Strategy and War: The Strategic Theory of John Boyd*, Routledge, London and New York, 2006.
- Outram, Dorinda, *The Enlightenment*, Cambridge University Press, Cambridge, 2019.
- Owens, William A., *Lifting the Fog of War*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2000.
- Perazić, Gavro Đ., *Međunarodno ratno pravo*, Kultura, Beograd, 1966.
- Poe, Marshall T., *A People Born to Slavery: Russia in Early Modern European Ethnography, 1476–1748*, Cornell University Press, London, 2000.
- Posen, Barry R., *Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2014.
- Posen, Barry R., *The Sources of Military Doctrine: France, Britain, and Germany Between the World Wars*, Cornell University Press, Ithaca, 1984.
- Primakov, Jevgenij, *Svet bez Rusije? – Čemu vodi politička kratkovidost*, Službeni glasnik, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2010.

- Ricks, Thomas E., *Fiasco: The American Military Adventure in Iraq, 2003–2005*, Penguin Press, New York, 2006.
- Robinson, Linda, Todd C. Helmus, Raphael S. Cohen, Alireza Nader, Andrew Radin, Madeline Magnuson and Katya Migacheva, *Modern Political Warfare: Current Practices and Possible Responses*, RAND Corporation, Santa Monica, 2018.
- Roy, Olivier, *Globalized Islam: The Search for a New Ummah*, Columbia University Press, New York, 2004.
- Rumelt, Richard, *Good Strategy–Bad Strategy: The Difference and Why It Matters*, Crown Currency, 2011.
- Schelling, Thomas C., *Arms and Influence*, Yale University Press, New Haven and London, 1966.
- Schvarzenberger, Georg, *Power Politics: A Study of International Society*, Stevens, London, 1951.
- Showalter, Dennis, *The Wars of German Unification, 1864–1871*, Arnold, London 2004.
- Simić, Dragan R., *Poredak sveta*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999.
- Simić, Dragan R., *Svetska politika*, Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa, Beograd, 2009.
- Simpson, Emile, *War From the Ground Up: Twenty-First-Century Combat as Politics*, Oxford University Press, USA, 2012.
- Smith, Leonard V., *French Colonialism: From the Ancien Régime to the Present*, Cambridge University Press, Cambridge, 2023.
- Smith, Peter B., Michael Harris Bond and Çigdem Kagitçibasi, *Understanding Social Psychology Across Cultures: Living and Working in a Changing World*, SAGE Publications, 2006.
- Smith, Rupert, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*, A Knopf Book, New York, 2007.
- Snow, Donald, *Uncivil Wars: International Security and the New Internal Conflicts*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 1996.
- Spykmen, Nicolas, *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1942.
- Stent, Angela E., *The Limits of Partnership: U.S.-Russian Relations in the Twenty-First Century*, Princeton University Press, Princeton, 2014.
- Stephen T. Hosmer, “The Conflict Over Kosovo: Why Milosevic Decided to Settle When He Did”, RAND Corporation, Santa Monica, 2001.
- Stevenson, David, *Cataclysm: The First World War as Political Tragedy*, Basic Books, New York, 2004.
- Stojanović, Radoslav, *Sila i moć u međunarodnim odnosima*, Radnička štampa, Beograd, 1982.
- Strachan, Hew, *The Changing Character of War*, Europaeum, Oxford, UK, 2006.
- Strachan, Hew, *The Direction of War: Contemporary Strategy in Historical Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.
- Stueck, William W., *The Korean War: An International History*, Princeton University Press, Princeton, 1995.

- Stupar, Milorad, *Filozofija politike: Antičko i moderno shvatanje političke zajednice*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, IP Filip Višnjić Beograd, 2010.
- Summers, Harry G. Jr., *On Strategy: A Critical Analysis of the Vietnam War*, Presidio Press, Novato, 1982.
- Sun Cu, *Umeće ratovanja*, Intermedia, Beograd, 2016.
- Svechin, Aleksandr A., *Strategy*, ed. Kent D. Lee, East View Publications, Minneapolis, 1992.
- Talbott, Strobe, *The Russia Hand: A Memoir of Presidential Diplomacy*, Random House, New York, 2002.
- Taylor, Brian D., *State Building in Putin's Russia: Policing and Coercion after Communism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011
- Taylor, Philip M., *Munitions of the Mind: A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Day*, 3rd ed., Manchester University Press, Manchester, 2003.
- Taylor, Philip M., *War and the Media: Propaganda and Persuasion in the Gulf War*, Manchester University Press, 1992.
- Telp, Claus, *The Evolution of Operational Art, 1740–1813: From Frederick the Great to Napoleon*, Frank Cass, London, 2005.
- Tilly, Charles, *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1992*, Blackwell Publishers, Cambridge, 1992.
- Tofler, Alvin, *Treći talas*, Prosveta, Beograd, 1983.
- Trenin, Dmitri, *What Is Russia Up to in the Middle East?*, Polity Press, Cambridge, 2018.
- Tripp, Charles, *A History of Iraq*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- Vaïsse, Justin, *Zbigniew Brzezinski: America's Grand Strategist*, Harvard University Press, Cambridge, 2018.
- Vego, Milan, *Joint Operational Warfare: Theory and Practice, Vol. I*, U.S. Naval War College, Newport, 2007.
- Višnjić, Dušan, *Pojam oružane borbe: Logički ogled*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1988.
- Walt, Stephen M., *Taming American Power: The Global Response to U.S. Primacy*, W. W. Norton, New York, 2005.
- Walt, Stephen M., *The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy: Elite and the Decline of U.S. Primacy*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2018.
- Watson, Bruce W., Bruce George and Peter Tsouras, *Military Lessons of the Gulf War*, Presidio Press, Novato, 1991.
- Weigley, Russell F., *The Age of Battles: The Quest for Decisive Warfare from Breitenfeld to Waterloo*, Indiana University Press, Bloomington, 1991.
- Weigley, Russell F., *The American Way of War: A History of United States Military Strategy and Policy*, Macmillan, New York, 1973.
- Westad, Odd Arne, *The Global Cold War: Third World Interventions and the Making of Our Times*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- Williams, William Appleman, *The Tragedy of American Diplomacy*, 2nd revised edition, Delta Books, New York, 1978.

- Woloch, Isser, *The New Regime: Transformations of the French Civic Order, 1789–1820*, W. W. Norton, New York, 1994.
- Wright, Quincy, *A Study of War*, Volume II, University of Chicago Press, Chicago, Illinois, 1942
- Yarger, Harry R., *Strategy and the National Security Professional: Strategic Thinking and Strategy Formulation in the 21st Century*, Praeger, Westport, 2008.
- Young, Marilyn B., *The Vietnam Wars, 1945–1990*, HarperCollins, New York, 1991.

МОНОГРАФСKE CTУДИЈE

- Врачар, Милинко, „Одбрамбена функција државе у условима измењене физиономије рата”, у: Мирослав Митровић, Милован Суботић, Станислав Стојановић, Милинко Врачар, Игор Баришић, Игор Пејић, *Будућност и Безбедност – Трендови од значаја за безбедност Републике Србије*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2025.
- Arquilla, John and David Ronfeldt, *The Advent of Netwar*, RAND Corporation, Santa Monica 1996.
- Brands, Hal, *The Promise and Pitfalls of Grand Strategy*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, August 2012.
- Cepeda, Jose E., *What Should Be America's Next Post 9-11 Grandstrategy?*, U.S. Army War College, Carlisle Barracks, Pennsylvania, April 2008.
- Cornell, Svante E., *Georgia After the Rose Revolution: Geopolitical Predicament and Implications for U.S. Policy*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, February 2007.
- Davis, Paul K., *Effects-Based Operations: A Grand Challenge for the Analytical Community*, RAND Monograph Report MR-1477, RAND Corporation, Santa Monica, 2001.
- Echevarria, Antulio J., *An American Way of War or Way of Battle?*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, March 2004.
- Echevarria, Antulio J., *Fourth-Generation War and Other Myths*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College Press, November 2005.
- Gray, Colin S., *Defining and Achieving Decisive Victory*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, April 2011.
- Gray, Colin S., *Hard Power and Soft Power: The Utility of Military Force as an Instrument of Policy in the 21st Century*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, April 2011.
- Hoffman, Frank G., *Conflict in the 21st Century – The Rise of Hybrid Wars*, Potomac Institute for Policy Studies, Arlington, Virginia, December 2007.
- Jablonsky, David, *The Owl of Minerva Flies at Twilight: Doctrinal Change and Continuity and the Revolution in Military Affairs*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, May 1994.
- Kim, Jiyul, *Cultural Dimensions of Strategy and Policy*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, May 2009.
- Krenson, John G., “On Strategy: Integration of DIME in the Twenty-first Century“, Strategic Research Project, U.S. Army War College Press, February 2012.

- Lasica, Daniel Todd, *Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory*, School of Advanced Military Studies, U.S. Army Command and General Staff College, Fort Leavenworth, Kansas, 2009.
- Metz, Steven and James Kievit, *Strategy and the Revolution in Military Affairs: From Theory to Policy*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, June 1995.
- Metz, Steven and Phillip Cuccia, *Defining War for the 21st Century*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College Press, February 2011.
- Milevski, Lukas, *Grand Strategy is Attrition: The Logic of Integrating Various Forms of Power in Conflict*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, April 2019.
- Strange, Joe and Richard Iron, *Understanding Centers of Gravity and Critical Vulnerabilities*, Marine Corps University Press, Quantico, 2004.
- Troeder, Elizabeth G., *A Whole-of-Government Approach to Gray Zone Warfare*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College Press, May 2019.
- Yarger, Harry R., *Strategic Theory for the 21st Century: The Little Book on Big Strategy*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, February 2006.

ЧЛАНЦИ У НАУЧНИМ ЧАСОПИСИМА

- Баришић, Игор и Милинко Врачар, „Теоријска полазишта у разматрању концепта асиметричног ратовања”, *Војно дело*, Година LXXV, бр. 4, 2023, стр. I/22-II/33.
- Врачар, Милинко, „Место и улога стратегије у Клаузевицевом концепту дуалне природе рата”, *Војно дело*, Вол. 77, Бр. 1, 2025, стр. I/36-II/77.
- Врачар, Милинко и Вангел Милковски, „Стратегијски приступ Републике Србије у решавању косовско-метохијског проблема“, *Национални интерес*, Год. XVII, Вол. 43, Бр. 3, 2022, стр. 51-71.
- Врачар, Милинко С. и Игор И. Баришић, „Одбрамбена функција државе – традиционално и савремено разумевање“, *Српска политичка мисао*, Вол. 89, Бр. 1, 2025, стр. 85-180.
- Копања, Михајло, „Ефективност одвраћања: Када је одвраћање права стратегија за остваривање националних интереса?”, *Српска политичка мисао*, Вол. 80, Бр. 2, 2023, стр. 75-96.
- Словић, Срђан, „Монтескјеов концепт природног стања, природних и позитивних закона и облика владавине“, *Политичка ревија*, Вол. 54, Бр. 4, 2017, стр. 21-36.
- Станар, Драган, „Етички чинилац борбеног морала“, *Национални интерес*, XVI, Vol. 37, Бр. 1, 2020, стр. 7–22.
- Старчевић, Срђан В. и Срђан Благојевић, „Кревелдов спор са Клаузевицем: Да ли је смисао рата политички?”, *Српска политичка мисао*, Vol. 56, бр. 2, 2017, стр. 135-153.
- A’Hearn, Brian and Valeria Rueda, “Internal Borders and Population Geography in the Unification of Italy”, *The Journal of Economic History*, Vol. 83, No. 3, 2023, pp. 747–785.
- Abdi, Nada El, “Energy and Geo-Economics: Evidence Underpinning Russian Intervention in Syria”, *Journal of Liberty and International Affairs*, Vol. 6, No. 3, 2021, pp. 38–51.
- Ajzenhamer, Vladimir, “Uloga međunarodnog autoriteta u Lejkovoj hijerarhizovanoj ‘shemi’ svetske politike”, *Međunarodni problemi*, Vol. LXXI, br. 3, 2019, str. 311–334.

- Alcoberro, Agustí, “The War of the Spanish Succession in the Catalan-Speaking Lands”, *Catalan Historical Review*, Vol. 3, 2010, pp. 69–86.
- Allen, Barbara, Paula O’Loughlin, Amy Jasperson and John L. Sullivan, “The Media and the Gulf War: Framing, Priming, and the Spiral of Silence”, *Polity*, Vol. 27, No. 2, 1994, pp. 255–284.
- Allen, Julie K., “Remembering the Schleswig War of 1864: A Turning Point in German and Danish National Identity”, *The Bridge*, Vol. 37, No. 1, 2014, pp. 53-70.
- Allison, Roy, “Russia Resurgent? Moscow’s Campaign to ‘Coerce Georgia to Peace’”, *International Affairs*, Vol. 84, No. 6, 2008, pp. 1145–1171.
- Alnasrawi, Abbas, “Iraq: Economic Sanctions and Consequences, 1990-2000”, *Third World Quarterly*, Vol. 22, No. 2, April 2001, pp. 205-218.
- Barrett, Thomas M., “Lines of Uncertainty: The Frontiers of the North Caucasus”, *Slavic Review*, Vol. 54, No. 3, 1995, pp. 578–601.
- Bateman ,Aaron, “Mutually Assured Surveillance at Risk: Anti-Satellite Weapons and Cold War Arms Control”, *Journal of Strategic Studies*, Vol. 45, No. 1, 2022, pp. 119–142.
- Baumann, Robert F., “Subject Nationalities in the Military Service of Imperial Russia: The Case of the Bashkirs”, *Slavic Review*, Vol. 78, No. 3, 2019, pp. 667–688.
- Bektas, Yakup, “The Crimean War as a technological enterprise” *The Royal Society Journal of the History of Science*, Vol. 71, No. 3, 2017, pp. 233–262.
- Bellamy, Alex J. and Paul D. Williams, “The New Politics of Protection? Côte d’Ivoire, Libya and the Responsibility to Protect”, *International Affairs*, Vol. 87, No. 4, 2011, pp. 825–850.
- Bennett, Andrew, Joseph Leggold and Danny Unger, “Burden-Sharing in the Persian Gulf War”, *International Organization*, Vol. 48, No. 1, 1994, pp. 39–75.
- Bennett, Mark, “International analysis of battlefield performance in the Austro-Prussian War, 1866–1870”, *War and Society*, Vol. 41, No. 3, 2022, pp. 182-200.
- Betts, Richard K., “Should Strategic Studies Survive?”, *World Politics*, Vol. 50, No. 1, 1997, pp. 7-33.
- Bhat, Ali Muhammad, “Great Game in Central Asia: Causes and Consequences”, *Journal of Social Sciences*, Vol. 16, No. 1, 2020, pp. 125–133.
- Bigo, Vinca, “Open and Closed Systems and the Cambridge School”, *Review of Social Economy*, Vol. LXIV, No. 4, December 2006, pp. 493-514.
- Black, Jeremy, “The Global Seven Years War, 1754–1763”, *The International History Review*, Vol. 35, No. 2, 2013, pp. 425–442.
- Boeck, Brian J., “When Peter I Was Forced to Settle for Less: Coerced Labor and Resistance in a Failed Russian Colony (1695–1711)”, *The Journal of Modern History*, Vol. 80, No. 3, 2008, pp. 485-514.
- Boehlefeld, Kathryn M. G., “Sticks and Stones: Nuclear Deterrence and Conventional Conflict”, *Journal of Indo-Pacific Affairs*, Vol. 3 No. 4, Winter 2020, pp. 77-88.
- Bokuchava, Manon, Serhiy Shturkhetsky, Mariia Zubarieva and Nataliia Voitovych, “Mass Communication as a Part of a Military Strategy”, *Journal of Education Culture and Society*, No. 1, 2023, pp. 143–159.
- Brodie, Bernard, “Strategy as Science”, *World Politics*, 1. July, 1949, pp. 467-510.

- Brown, James D. J., "Oil Fueled? The Soviet Invasion of Afghanistan", *Post-Soviet Affairs*, Vol. 29, No. 1, 2013, pp. 56–94.
- Brown, Peter B., "How Muscovy Governed: Seventeenth-Century Russian Central Administration", *Russian History*, Vol. 36, No. 4, 2009, pp. 459–529.
- Bull, Hedley, "Strategic Studies and Its Critics", *World Politics*, Vol. 20, No. 4, July 1968, pp. 593-605.
- Buzar, Stipe, „Rat u teorijama međunarodnih odnosa – kratak osvrt na tri teorije“, u: Vladimir Filipović (ur.), *Zbornik sveučilišta Libertas*, 1-2, Libertas međunarodno sveučilište, Zagreb, 2017, str. 261-272.
- Byman, Daniel and Matthew C. Waxman, "Kosovo and the Great Air Power Debate", *International Security*, Vol. 24, No. 4, Spring 2000, pp. 5-38.
- Byman, Daniel, "After the Storm: U.S. Policy toward Iraq since 1991", *Political Science Quarterly*, Vol. 115, No. 4, Winter 2000–2001, pp. 493–516.
- Caruso, Amerigo and Jens Späth, "'Identity Containers' in Nineteenth-Century Italy and Germany: An Introduction", *National Identities*, Vol. 22, No. 4, 2020, pp. 361–371.
- Censer, J. R., "Intellectual History and the Causes of the French Revolution", *Journal of Social History*, Vol. 52, No. 3, 2019, pp. 545-554.
- Chachko, Elena and J. Benton Heath, "A Watershed Moment for Sanctions? Russia, Ukraine, and the Economic Battlefield", *AJIL Unbound*, Vol. 116, 2022, pp. 135–139.
- Chengdan, Qian, "Transformation of European States: From Feudal to Modern", *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Vol. 2, 2010, pp. 6683–6691.
- Chernikova, Tatiana V., "The 'Flip Side' of Peter the Great's Reforms", *RUDN Journal of Russian History*, Vol. 20, No. 1, 2021, pp. 88–107.
- Citino, Robert M., "The War Hitler Won: The Battle for Europe, 1939–1941", *Journal of Military and Strategic Studies*, Vol. 14, No. 1, 2011, pp. 1–18.
- Clark, J. C. D., "How Did the American Revolution Relate to the French? Richard Price, the Age of Revolutions, and the Enlightenment", *Modern Intellectual History*, Vol. 19, No. 1, 2022, pp. 105–127.
- Cockayne, James and David Malone, "Creeping Unilateralism: How Operation Provide Comfort and the No-Fly Zones in 1991 and 1992 Paved the Way for the Iraq Crisis of 2003", *Security Dialogue*, Vol. 37, No. 1, 2006, pp. 123–141.
- Cohen, Eliot A., "A Revolution in Warfare", *Foreign Affairs*, Vol. 75, No. 2, March/April 1996, pp. 37–54.
- Collier, Paul, "Rebellion as a Quasi-Criminal Activity", *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 44, No. 6, 2000, pp. 839-853.
- Connelly, Matthew, "Rethinking the Cold War and Decolonization: The Grand Strategy of the Algerian War for Independence", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 33, No: 2001, pp. 221–245.
- Coppieters, Bruno, "The Georgian-Abkhaz Conflict", *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, Vol. 1, 2004, pp. 1–29.
- Cornell, Svante E., "The United States and Central Asia: In the Steppes to Stay?", *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 17, No. 2, 2004, pp. 239–254.
- Cornell, Svante E., "War in Georgia, Jitters All Around", *Current History*, Vol. 107, No. 711, 2008, pp. 307-314.

- Criqui, Pierre, "After the Gulf Crisis: The Third Oil Shock Is Yet to Come", *Energy Studies Review*, Vol. 3, No. 2, 1991, pp. 205-216.
- Crump, Laurien and Simon Godard, "Reassessing Communist International Organisations: A Comparative Analysis of COMECON and the Warsaw Pact in Relation to Their Cold War Competitors", *Contemporary European History*, Vol. 27, No. 1, 2018, pp. 85-109.
- Daalder, Ivo H. and James G. Stavridis, "NATO's Victory in Libya: The Right Way to Run an Intervention", *Foreign Affairs*, Vol. 91, No. 2, 2012, pp. 2-7.
- Dal, Robert, „Moć“, *Nova srpska politička misao*, Vol. XIII, No. 1-4, 2006, str. 33-55.
- Dastgeer, Shugofa and Rashmi Thapaliya, "Information and Disinformation about the Ukraine War on Social Media", *ESSACHESS – Journal for Communication Studies*, Vol. 16, No. 1, 2023, pp. 93-113.
- Davis, Richard R., "Helmuth von Moltke and the Prussian-German Development of a Decentralised Style of Command: Metz and Sedan 1870", *Defence Studies*, Vol 5, No. 1, 2005, pp. 83-95.
- Davison, Roderic H., "Russian Skill and Turkish Imbecility: The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered", *Slavic Review*, Vol. 35, No. 3, 1976, pp. 463-483.
- Deibert, Ronald J., Rafal Rohozinski and Masashi Crete-Nishihata, "Cyclones in Cyberspace: Information Shaping and Denial in the 2008 Russia-Georgia War", *Security Dialogue*, Vol. 43, No. 1, 2012, pp. 3-24.
- Dimitriu, George, "Clausewitz and the Politics of War: A Contemporary Theory", *Journal of Strategic Studies*, Vol. 43, No. 5, 2020, pp. 645-585.
- Dixon, Paul, "'Hearts and Minds'? British Counter-Insurgency from Malaya to Iraq", *Journal of Strategic Studies*, Vol. 32, No. 3, 2009, pp. 353-381.
- Dodge, Toby, "The Failure of Sanctions and the Evolution of International Policy towards Iraq, 1990-2003", *Contemporary Arab Affairs*, Vol. 3, No. 1, January 2010, pp. 83-91.
- Duffield, Mark, "Post-modern Conflict: Warlords, Post-adjustment States and Private Protection", *Civil Wars*, Vol. 1, No. 1, 1998, pp. 65-102.
- Eccles, Henry C., "Strategy-The Theory and Application", *Naval War College Review*, Vol. 32, No. 3, May-June 1979, pp. 11-21.
- Echevarria, Antulio J., "Reconsidering War's Logic and Grammar", *Military Strategy Magazine*, Vol. 1, Iss. 2, 2011, pp. 4-7.
- Edwards, Ryan D., "U.S. War Costs: Two Parts Temporary, One Part Permanent", *Journal of Public Economics*, Vol. 113, 2014, pp. 54-66.
- Eisenstadt, Shmuel N., "Multiple Modernities", *Daedalus*, Vol. 129, No. 1, 2000, pp. 1-29.
- Ekelund Jr., Robert Burton and Mark Thornton, "The 'Confederate' Blockade of the South", *Quarterly Journal of Austrian Economics*, Vol. 4, 2001, pp. 23-42.
- Evangelista, Matthew, "Chechnya's Russia Problem", *Current History*, Vol. 102, No. 666, 2003, pp. 313-319.
- Farrell, Henry and Abraham L. Newman, "Weaponized Interdependence: How Global Economic Networks Shape State Coercion", *International Security*, Vol. 44, No. 1, 2019, pp. 42-79.
- Fawn, Rick and Robert Nalbandov, "The Difficulties of Knowing the Start of War in the Information Age: Russia, Georgia and the War over South Ossetia, August 2008", *European Security*, Vol. 21, No. 1, 2012, pp. 57-89.

- Florya, Boris N., “Relationships between Russia and the Left-Bank Cossack Hetmanate and the Conclusion of the Treaty of Bakhchisarai”, *Slavic Almanac*, No. 1-2, 2024, pp. 12-28.
- Fordham, Benjamin O., “Revisionism Reconsidered: Exports and American Intervention in World War I”, *International Organization*, Vol. 61, No. 2, 2007, pp. 277-310.
- Forsberg, Tuomas, “German Foreign Policy and the War on Iraq: Anti-Americanism, Pacifism or Emancipation?”, *Security Dialogue*, Vol. 36, No. 2, June 2005, pp. 213–231.
- Forsberg, Tuomas, “Russia and the European Security Order Revisited: From the Congress of Vienna to the Post–Cold War”, *European Politics and Society*, Vol. 20, No. 2, 2019, pp. 154–171.
- Foster, Gregory D., “A Conceptual Foundation for a Theory of Strategy”, *The Washington Quarterly*, Vol. 13, No. 1, Winter, 1990, pp. 43-59.
- Freedman, Lawrence, “The Meaning of Strategy: Part I: The Origin Story”, *Texas National Security Review*, Vol. 1, Iss. 1, 2017, pp. 90-105.
- Freedman, Lawrence, “Victims and Victors: Reflections on the Kosovo War”, *Review of International Studies*, Vol. 26, 2000, pp. 335–358.
- Fursov, Kiril A., “Russia and the Ottoman Empire: The Geopolitical Dimension: Guest Editor’s Introduction”, *Russian Studies in History*, Vol. 57, No. 2, 2018, pp. 99-102.
- Gaddis, John Lewis, “The Emerging Post-Revisionist Synthesis on the Origins of the Cold War”, *Diplomatic History*, Vol. 7, No. 3, 1983, pp. 171–190.
- Gaddis, John Lewis, “The Long Peace: Elements of Stability in the Postwar International System”, *International Security*, Vol. 10, No. 4, 1986, pp. 99–142.
- Gaddy, Clifford G. and Barry W. Ickes, “Resource Rents and the Russian Economy”, *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 46, No. 8, 2005, pp. 559–583.
- Gause, F. Gregory, “Iraq’s Decisions to Go to War, 1980 and 1990”, *Middle East Journal*, Vol. 56, No. 1, 2002, pp. 47–70.
- Gennaioli, Nicola and Hans-Joachim Voth, “State Capacity and Military Conflict”, *Review of Economic Studies*, Vol. 82, No. 4, 2015, pp. 1409-1448.
- George J., Thurston, “The Italian War of 1859 and the Reorientation of Russian Foreign Policy”, *The Historical Journal*, Vol. 20, No. 1, 1977, pp. 121-144.
- Gerber, Theodore P. and Sarah E. Mendelson, “Russian Public Opinion on Human Rights and the War in Chechnya”, *Post-Soviet Affairs*, Vol. 18, No. 4, 2002, pp. 271-305.
- German, Tracey, “From Cooperation to Confrontation: U.S.–Russia Relations since 9/11”, *International Politics*, Vol. 61, 2024, pp. 567–586.
- German, Tracey, “Securing the South Caucasus: Military Aspects of Russian Policy towards the Region since 2008”, *Europe-Asia Studies*, Vol. 64, No. 9, 2012, pp. 1650–1666.
- Gerrits, André W. M. and Max Bader, “Russian Patronage over Abkhazia and South Ossetia: Implications for Conflict Resolution”, *East European Politics*, Vol. 32, No. 3, 2016, pp. 297–313.
- Ghervas, Stella, “Balance of Power vs. Perpetual Peace: Paradigms of European Order from Utrecht to Vienna, 1713–1815”, *The International History Review*, Vol. 39, No. 3, 2016, pp. 404–425.
- Goldman, Minton F., “Soviet Military Intervention in Afghanistan: Roots & Causes”, *Polity*, Vol. 16, No. 3, 1984, pp. 384–403.

- Gray, Colin S., “How Has War Changed Since the End of the Cold War?”, *Parameters*, Vol. 35, No. 1, 2005, pp. 14-26.
- Gray, Colin S., “Irregular Warfare: One Nature, Many Characters”, *Strategic Studies Quarterly*, Winter 2007, pp. 35-57.
- Greentree, Todd, “What Went Wrong in Afghanistan?”, *Parameters*, Vol. 51, No. 4, 2021, pp. 7-22.
- Gunitsky, Seva, “Democratic Waves in Historical Perspective”, *Perspectives on Politics*, Vol. 16, No. 3, 2018, pp. 634-651.
- Gunn, Steven, David Grummitt and Hans Cools, “War and the State in Early Modern Europe: Widening the Debate”, *War in History*, Vol. 15, No. 4, 2008, pp. 371-388.
- Gutmann, Myron P., “The Origins of the Thirty Years’ War”, *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 18, No. 4, 1988, pp. 749–770.
- Hale, William, “Turkey, the Middle East and the Gulf Crisis”, *International Affairs*, Vol. 68, No. 4, 1992, pp. 679–692.
- Halliday, Fred, “The Gulf War 1990–1991 and the Study of International Relations”, *Review of International Studies*, Vol. 20, No. 2, 1994, pp. 109-130.
- Hallin, Daniel C., “The Media, the War in Vietnam, and Political Support: A Critique of the Thesis of an Oppositional Media”, *The Journal of Politics*, Vol. 46, No. 1, 1984, pp. 2–24.
- Halperin, Charles J., “The Early Modern Muscovite State Reconsidered”, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, Vol. 24, No. 2, 2018, pp. 181–196.
- Harris, John P., “The Myth of Blitzkrieg”, *War in History*, Vol. 2, No. 2, 1995, pp. 335–362.
- Harris, Robert D., “French Finances and the American War, 1777-1783”, *The Journal of Modern History*, Vol. 48, No. 2, 1976, pp. 233-258.
- Harrison, Mark, “Resource Mobilization for World War II: the U.S.A., U.K., U.S.S.R., and Germany, 1938-1945”, *The Economic History Review*, Vol. 40, No. 2, 1988, pp. 171-192.
- Harvey, Andrew S., “The Levels of War as Levels of Analysis”, *Military Review*, Vol. 10, Iss. 1, November-December 2021, pp. 75-81.
- Hashim, Ahmed S., “Is Strategic Studies at Risk?”, *Australian Journal of Defence and Strategic Studies*, Vol. 1, No.1, 2019, pp. 83-98.
- Heinrich, Hans-Georg and Kirill Tanaev, “Contradictory Media Coverage of the August War”, *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 3, No. 3, Summer 2009, pp. 224–260.
- Helms, Marilyn M. and Judy Nixon, “Exploring SWOT Analysis – Where Are We Now?, A Review of Academic Research from the Last Decade”, *Journal of Strategy and Management*, Vol. 3, No. 3, 2010, pp. 215–251.
- Herberg-Rothe, Andreas, “Theory and Practice: The Inevitable Dialectics”, *Militaire Spectator*, Vol. 184, No. 4, 2015, pp. 160–172.
- Hinnebusch, Raymond and Omar Imady. “Syria’s Reconciliation Agreements”, *Syria Studies*, Vol. 9, No. 2, 2017, pp. 1-14.
- Hinnebusch, Raymond, “The US Invasion of Iraq: Explanations and Implications”, *Critical Middle Eastern Studies*, Vol. 16, No. 3, 2007, pp. 209–228.
- Holland, J. H., “Complex Adaptive Systems”, *Daedalus*, Vol. 121, No. 1, 1992, pp. 17-30.
- Hughes, James, “Chechnya: The Causes of a Protracted Post-Soviet Conflict”, *Civil Wars*, Vol. 4, No. 4, 2001, pp. 11-48.

- Hurd, Ian, "Legitimacy and Authority in International Politics", *International Organization*, Vol. 53, No. 2, 1999, pp. 379–408.
- Iakobishvili, Giorgi, "The Challenging Path of Georgia towards NATO Membership", *Defence and Science*, No. 2, 2023, pp. 84-92.
- Ibrayymov, Georgy Vadimovich, "The Great Game in Front and Central Asia in the XIX Century: Historiography of the Question", *RUDN Journal of World History*, Vol. 13, No. 4, December 2021, pp. 431–445.
- Igwe, Stanley Chinedu, Mohamad Ainuddin Iskandar Lee Abdullah, Iskandar Lee and Sherko Kirmanj, "An Assessment of the Motivations for the 2011 NATO Intervention in Libya and Its Implications for Africa", *Canadian Social Science*, Vol. 13, No. 4, 2017, pp. 1–12.
- Ingram, Edward, "Great Britain's Great Game: An Introduction", *The International History Review*, Vol. 2, No. 2, 1980, pp. 160–171.
- James, Patrick, "Structural Realism and the Causes of War", *Mershon International Studies Review*, Vol. 39, No. 2, 1995, pp. 181-208.
- Janžekovič, Izidor, "The Balance of Power from the Thirty Years' War and the Peace of Westphalia (1648) to the War of the Spanish Succession and the Peace of Utrecht (1713)", *History of European Ideas*, Vol. 49, No. 3, 2022, pp. 561–579.
- Janžekovič, Izidor, "The Balance of Power from the Thirty Years' War and the Wars of Louis XIV", *European History Quarterly*, Vol. 53, No. 4, 2023, pp. 667-686.
- Janžekovič, Izidor, "The Balance of Sea Power in the Early Modern Era: The Anglo-Dutch Wars (1652–1674)", *International Journal of Maritime History*, Vol. 36, No. 4, 2024, pp. 799-824.
- Jervis, Robert, "Cooperation Under the Security Dilemma", *World Politics*, Vol. 30, No. 2, 1978, pp. 167–214.
- Johnson, Thomas H. and M. Chris Mason, "Understanding the Taliban and Insurgency in Afghanistan", *Orbis*, Vol. 51, No. 1, Winter 2007, pp. 71–89.
- Kaldor, Mary, "In Defence of New Wars", *Stability*, Vol. 2, No. 1, 2013, pp. 1-16.
- Kamrany, Nake M. and David T. Killian, "Effects of the Afghanistan War on Soviet Society and Policy", *International Journal of Social Economics*, Vol. 19, No. 7/8/9, 1992, pp. 129–151.
- Kapeliouk, Amnon, "The U.S.S.R. and the Gulf Crisis", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 20, No. 3, Spring, 1991, pp. 70–78.
- Keen, David, "The Economic Functions of Violence in Civil Wars", *The Adelphi Papers*, Vol. 38, Iss. 320, 1998, pp. 1-89.
- Keiger, John F. V., "Thinking the Causes of World War I", *Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development*, No. 1, 2014, pp. 52-63.
- Kesgin, Barış and Juliet Kaarbo, "When and How Parliaments Influence Foreign Policy: The Case of Turkey's Iraq Decision", *International Studies Perspectives*, Vol. 11, No. 1, 2010, pp. 19-36.
- Keys, Paul, "System Dynamics as a Systems-Based Problem-Solving Methodology", *Systems Practice*, Vol. 3, No. 5, 1990, pp. 479–493.

- Khalidi, Walid, “The Gulf Crisis: Origins and Consequences”, *Journal of Palestine Studies*, Vol. 20, No. 2, 1991, pp. 5–28.
- Kirshner, Jonathan, “Dollar Primacy and American Power: What’s at Stake?”, *Review of International Political Economy*, Vol. 15, No. 3, August 2008, pp. 418–438.
- Klapsis, Antonis, “Economic Crisis and Political Extremism in Europe: From the 1930s to the Present”, *European View*, Vol. 13, No. 2, 2014, pp. 189–198.
- Kochegarov, Kirill, “Russian-Polish Projects on Joining or Exchanging of Military Forces to Struggle against Turkey and Crimea in the 1660s–1680s: Genesis, History, Reasons for Failure”, *Open Military Studies*, Vol. 1, 2020, pp. 113–122.
- Kodalle, Thorsten, D. Ormrod, C. Sample and K. Scott, “A General Theory of Influence in a DIME/PMESII/ASCOP/IRC2 Model”, *Journal of Information Warfare*, Vol. 19, No. 2, 2020, pp. 12–26.
- Kostyuk, Polina B. and Yuri M. Zhukov, “Invisible Digital Front: Can Cyber Attacks Shape Battlefield Events?”, *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 63, No. 2, 2019, pp. 317–347.
- Kramer, Mark, “The Collapse of East European Communism and the Repercussions within the Soviet Union (Part 1)”, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 5, No. 4, 2003, pp. 178–256.
- Kramer, Mark, “The Perils of Counterinsurgency: Russia’s War in Chechnya”, *International Security*, Vol. 29, No. 3, Winter 2004/2005, pp. 5–62.
- Krauthammer, Charles, “The Unipolar Moment”, *Foreign Affairs*, Vol. 70, No. 1, Winter 1990/1991, pp. 23–33.
- Krebs, Ronald R., “The Citizen-Soldier Tradition in the United States: Has Its Demise Been Greatly Exaggerated?”, *Armed Forces & Society*, Vol. 36, No. 1, 2009, pp. 153–174.
- Krepinevich, Andrew F., “Cavalry to Computer: The Pattern of Military Revolutions”, *The National Interest*, No. 37, 1994, pp. 30–42.
- Kull, Steven, Clay Ramsay and Evan Lewis, “Misperceptions, the Media, and the Iraq War”, *Political Science Quarterly*, Vol. 118, No. 4, Winter 2003/2004, pp. 569–598.
- Kuperman, Alan J., “A Model Humanitarian Intervention? Reassessing NATO’s Libya Campaign”, *International Security*, Vol. 38, No. 1, 2013, pp. 105–136.
- Kurtbağ, Ömer, “EU’s Response to the Georgia Crisis: An Active Peace Broker or a Confused and Divided Actor?”, *OAKA, Cilt: 3, Sayı: 6*, 2008, pp. 58–74.
- Kwan, Jonathan, “The Congress of Vienna, 1814–1815: Diplomacy, Political Culture, and Sociability”, *The Historical Journal*, Vol. 60, No. 4, 2017, pp. 1125–1146.
- Larsdotter, Kersti, “Military Strategy in the 21st Century”, *Journal of Strategic Studies*, Vol. 42, No. 2, 2019, pp. 155–170.
- Lasensky, Scott B., “Friendly Restraint: U.S.-Israel Relations During the Gulf Crisis of 1990–1991”, *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 3, No. 2, June 1999, pp. 25–32.
- Lawrence, Mark, “Poachers turned gamekeepers: A study of the guerrilla phenomenon in Spain, 1808–1840”, *Small Wars & Insurgencies*, Vol. 25, No. 4, 2014, pp. 843–857.
- Layton, Peter, “The Idea of Grand Strategy”, *The RUSI Journal*, Vol. 157, No. 4, 2012, pp. 56–61.
- Levy, Jack S., “The Causes of War and the Conditions of Peace”, *Annual Review of Political Science*, Vol. 1, 1998, pp. 139–165.

- Levy, Yagil, "The Second Lebanon War: Examining 'Democratization of War' Theory", *Armed Forces & Society*, Vol. 36, No. 5, 2010, pp. 787-803.
- Libel, Tamir, "Professional Military Education as an Institution: A Short (Historical) Institutional Survey", *Scandinavian Journal of Military Studies*, Vol. 4, Iss. 1, 2021, pp. 121-131.
- Lieven, Dominic, "Russia and the Defeat of Napoleon, 1812-14", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, Vol. 7, No. 2, 2006, pp. 283-308.
- Lind, William S., Keith Nightengale, John F. Schmitt, Joseph W. Sutton and Gary I. Wilson, "The Changing Face of War: Into the Fourth Generation", *Marine Corps Gazette*, October 1989, pp. 22-26.
- Loch, Thorsten and Agilolf Kesselring, "Through Artillery from Thrust to Fire: How Prussian Military Thinking Anticipated Emergent Warfare in 1870", *War in History*, Vol. 31, No. 2, 2024, pp. 128-147.
- Ludwikowski, Rett R., "The French Declaration of the Rights of Man and Citizen and the American Constitutional Development", *American Journal of Comparative Law*, Vol. 38, 1990, pp. 448-462.
- Lykke, Arthur F., "Defining Military Strategy", *Military Review*, January-February 1997, pp. 183-186.
- Lynn, John A., "The Growth of the French Army during the Seventeenth Century", *Armed Forces & Society*, Vol. 6, No. 4, 1980, pp. 568-585.
- Maass, Richard W., "Difficult to Relinquish Territory Which Had Been Conquered: Expansionism and the War of 1812", *Diplomatic History*, Vol 39, No. 1, 2015, pp. 70-97.
- Maher, David and Moritz Pieper, "Russian Intervention in Syria: Exploring the Nexus between Regime Consolidation and Energy Transnationalisation", *Political Studies*, Vol. 69, No. 4, 2021, pp. 944-964.
- Malešević, Siniša, "The Sociology of New Wars?: Assessing the Causes and Objectives of Contemporary Violent Conflicts", *International Political Sociology*, Vol. 2, No. 2, 2008. pp. 97-112.
- Marks, Thomas A., "Counterinsurgency and Operational Art", *Low Intensity Conflict & Law Enforcement*, Vol. 13, No. 3, December 2005, pp. 168-211.
- Martin, Lisa L., "Sanctions During the Falkland Islands Conflict", *International Security*, Vol. 16, No. 4, 1992, pp. 143-178.
- May, Michael M., "The U.S.-Soviet Approach to Nuclear Weapons", *International Security*, Vol. 9, No. 4, 1985, pp. 140-153.
- McCormick, Gordon H., Steven B. Horton and Lauren A. Harrison, "Things Fall Apart: The Endgame Dynamics of Internal Wars", *Third World Quarterly*, Vol. 28, No. 2, 2007, pp. 321-367.
- McKay, James, "Fear of the Unknown: The Coalition from Operation Desert Fox to Operation Iraqi Freedom", *Defence and Security Analysis*, Vol. 21, No. 2, June 2005, pp. 143-158.
- Mearsheimer, John J., "Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin", *Foreign Affairs*, Vol. 93, Iss. 5, September/October 2014, pp. 77-89.
- Mello, Patrick A., "In Search of New Wars: The Debate about a Transformation of War", *European Journal of International Relations*, Vol. 16, No. 2, 2010, pp. 297-309.

- Meneses, Filipe Ribeiro de, “Too Serious a Matter to Be Left to the Generals? Parliament and the Army in Wartime Portugal, 1914–18”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 33, No. 1, 1998, pp. 85-96.
- Merom, Gil, “A ‘Grand Design’? Charles de Gaulle and the End of the Algerian War”, *Armed Forces & Society*, Vol. 25, No. 2, 1999, pp. 267–288.
- Michels, Georg B., “A Breathing Space for Vienna? The 1677 Ottoman Invasion of Ukraine and Its Impact on Hungary and the Habsburg Empire”, *Austrian History Yearbook*, Vol. 56, 2025, pp. 72–98.
- Milevski, Lukas, “Asymmetry Is Strategy, Strategy Is Asymmetry”, *Joint Force Quarterly*, No. 75, 4th Quarter, 2014, pp. 77-83.
- Milevski, Lukas, “The Nature of Strategy versus the Character of War”, *Comparative Strategy*, Vol. 35, No. 5, 2016, pp. 438-456.
- Mintzberg, Henry, “The Fall and Rise of Strategic Planning”, *Harvard Business Review*, Vol. 72, No. 1, 1994, pp. 107-114.
- Mirkova, Anna M., “Population Politics’ at the End of Empire: Migration and Sovereignty in Ottoman Eastern Rumelia, 1877–1886”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 55, No. 4, 2013, pp. 955–985.
- Moon, Giles, “Making Sound Strategy: Back to the Basics of Ends, Ways, and Means”, *Military Strategy Magazine*, Vol. 9, Iss. 2, Winter 2024, pp. 35-40.
- Mueller, John, “A Review: American Public Opinion and the Gulf War: Some Polling Issues”, *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 57, No. 1, Spring 1993, pp. 80-91.
- Mueller, John, “The Iraq Syndrome”, *Foreign Affairs*, Vol. 84, No. 6, November/December 2005, pp. 44–54.
- Moller, Jorgen, “Medieval Roots of the Modern State: The Conditional Effects of Geopolitical Pressure on Early Modern State Building”, *Social Science History*, Vol. 42, No. 2, 2018, pp. 295-316.
- Natkhov, Timur, “Colonization and Development: The Long-Term Effect of Russian Settlement in the North Caucasus, 1890s–2000s”, *Journal of Comparative Economics*, Vol. 43, No. 1, 2015, pp. 76–97.
- Neely, Mark E., “Was the Civil War a Total War?”, *Civil War History*, Vol. 37, No. 1, 1991, pp. 5-28.
- Newnham, Randall E., “Georgia on my mind? Russian sanctions and the end of the ‘Rose Revolution’”, *Journal of Eurasian Studies*, Vol. 6, No. 2, 2015, pp. 161–170.
- Nikolić, Miloš i Ljiljana Stošić Mihajlović, “Strategijska analiza poslovanja preduzeća”, *Trendovi u poslovanju*, Godina VIII, Sveska 1, br. 15, 2020, str. 28-36.
- Nuechterlein, Donald E., “National Interests and Foreign Policy: A Conceptual Framework for Analysis and Decision-Making”, *Review of International Studies*, Vol. 2, No. 3, 1976, pp. 246-266.
- Oliveira, Guilherme de and Carmine Guerriero, “Extractive States: The Case of the Italian Unification”, *International Review of Law & Economics*, Vol. 56, 2018, pp. 142-159.
- Ong, Weichong, “Blitzkrieg: Revolution or Evolution?”, *The RUSI Journal*, Vol. 152, No. 6, 2007, pp. 82–87.

- Onorato, Massimiliano Gaetano, Kenneth Scheve and David Stasavage. "Technology and the Era of the Mass Army", *The Journal of Economic History*, Vol 74, No. 2, June 2014, pp. 449–481.
- Owens, Mackubin Thomas, "Strategy and the Strategic Way of Thinking", *Naval War College Review*, Vol. 60, No. 4, 2007, pp. 111-124.
- Özaticı, Cenk and Polat Üründül, "Relations Between Russia and Türkiye in The Context of The Syrian Conflict: From Edge of the War to Strategic Cooperation", *The Rest: Journal of Politics and Development*, Vol. 14, No. 2, Summer 2024, pp. 238–250.
- Palen, Marc-William, "The Imperialism of Economic Nationalism, 1890–1913", *Diplomatic History*, Vol. 39, No. 1, 2015, pp. 157–185.
- Palmer, Ada, "Humanist Lives of Classical Philosophers and the Idea of Renaissance Secularization: Virtue, Rhetoric, and the Orthodox Sources of Unbelief", *Renaissance Quarterly*, Vol. 70, No. 3, 2017, pp. 935-976.
- Panagiotou, George, "Bringing SWOT into Focus", *Business Strategy Review*, Vol. 14, No. 2, 2003, pp. 8–10.
- Patman, Robert G., "The Roots of Strategic Failure: The Somalia Syndrome and Al Qaeda's Path to 9/11", *International Politics*, Vol. 52, No. 1, 2015, pp. 89–109.
- Pessen, Edward, "George Washington's Farewell Address, the Cold War, and the Timeless National Interest", *Journal of the Early Republic*, Vol. 7, No. 1, 1987, pp. 1–25.
- Porter, Michael E., "What is strategy?", *Harvard Business Review*, Vol. 74, No. 6, 1996, pp. 61-78.
- Posen, Barry R., "Nationalism, the Mass Army, and Military Power", *International Security*, Vol. 8, No. 2, 1993, pp. 80–124.
- Posen, Barry R., "The War for Kosovo: Serbia's Political-Military Strategy", *International Security*, Vol. 24, No. 4, Spring, 2000, pp. 39-84.
- Priest, Andrew, "From Saigon to Baghdad: The Vietnam Syndrome, the Iraq War and American Foreign Policy", *Intelligence and National Security*, Vol. 24, No. 1, 2009, pp. 139–171.
- Prybyla, Julian M., "Soviet and Chinese Economic Aid to North Vietnam", *The China Quarterly*, Vol. 27, 1966, pp. 84–100.
- Putra, Galih Adi, Muhammad Hadiano Wirajuda and Helda Risman, "Psychological Warfare as a Driving Factor in the Development of Military Strategy During the Gulf War 1990–1991", *Advances in Social Sciences Research Journal*, Vol. 11, No. 1, 2024, pp. 97–106.
- Radivojević, Zoran, "Poreklo međunarodnog humanitarnog prava", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, Br. 58, 2011, pp. 85-102.
- Ragsdale, Hugh, "Evaluating the Traditions of Russian Aggression: Catherine II and the Greek Project", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 66, No. 1, 1988, pp. 91-117.
- Reid, Joseph D. Jr., "Economic Burden: Spark to the American Revolution?", *The Journal of Economic History*, Vol. 38, No. 1, 1978, pp. 81–100.
- Renz, Bettina, "Russia and 'Hybrid Warfare'", *Contemporary Politics*, Vol. 22, No. 3, 2016, pp. 283–300.
- Reuveny, Rafael and Aseem Prakash, "The Afghanistan War and the Breakdown of the Soviet Union", *Review of International Studies*, Vol. 25, No. 4, 1999, pp. 693-708.

- Richard, Charles and Robert Peters, "A Modest Proposal to Improve Joint Professional Military Education", *Journal of Policy & Strategy*, Vol. 5, No. 1, 2025, pp. 1–8.
- Rodríguez, Enrique Baltar, "Why Did State-Building Policy Fail in Afghanistan?", *Open Journal of Political Science*, Vol. 13, No. 1, 2023, pp. 129–154.
- Rowlands, Guy, "Foreign Service in the Age of Absolute Monarchy: Louis XIV and His Forces Étrangères", *War in History*, Vol. 17, No. 2, 2010, pp. 141-165.
- Sakwa, Richard, "New Cold War or Twenty Years' Crisis? Russia and International Politics", *International Affairs*, Vol. 84, No. 2, 2008, pp. 241–267.
- Šarović, Dragoljub i Milan J. Perović, "TQM: Kompleksni adaptivni sistem", *Kvalitet & izvrsnost*, Br. 7-8, 2020, str. 31-37.
- Schoemaker, Paul J. H., "Scenario Planning: A Tool for Strategic Thinking", *Sloan Management Review*, Vol. 36, No. 2, 1995, pp. 25–40.
- Scianna, Bastian Matteo, "A Predisposition to Brutality? German Practices against Civilians and Franks-Tireurs during the Franco-Prussian War 1870–1871 and Their Relevance for the German 'Military Sonderweg' Debate", *Small Wars & Insurgencies*, Vol. 30, No. 4–5, 2019, pp. 968–993.
- Shalva, Dzebisashvili, "Conditionality and Compliance: The Shaky Dimensions of NATO Influence (The Georgian Case)", *Connections: The Quarterly Journal*, Vol. 13, No. 2, Spring 2014, pp. 1–23.
- Shaw, Denis J. B., "Geographical Practice and Its Significance in Peter the Great's Russia", *Journal of Historical Geography*, Vol. 22, No. 2, 1996, pp. 160–176.
- Sherry, Suzanna, "The Intellectual Origins of the Constitution: A Lawyers' Guide to Contemporary Historical Scholarship", *Constitutional Commentary*, Vol. 5, 1988, pp. 323–349.
- Showalter, Dennis E., "The Prussian Landwehr and Its Critics, 1813–1819", *Central European History*, Vol. 4, No. 1, 1971, pp. 3–33.
- Silove, Nina, "Beyond the Buzzword: The Three Meanings of 'Grand Strategy'", *Security Studies*, Vol. 27, No. 1, 2018, pp. 22-57.
- Silva, Murilo Rangel da, "Western Sanctions against Russia in the Ukraine War: Effects of Russian Strategies on the Development of Multilateralism", *Open Journal of Social Sciences*, Vol. 13, No. 1, 2025, pp. 400–418.
- Simma, Bruno, "NATO, the UN and the Use of Force: Legal Aspects", *European Journal of International Law*, Vol. 10, No. 1, 1999, pp. 1–22.
- Sindeev, Alexander A., "A. A. Gromyko and Security Policy: Conflict of Strategies after Helsinki", *Contemporary Europe*, No. 3 (131), 2025, pp. 202–211.
- Slavko Mrkić, „Međunarodno-pravni tretman rata“, *MP 3*, Vol. LXI, Br. 3, 2009, str. 223-243.
- Smith, M.L.R., "On Efficacy: A Beginner's Guide to Strategic Theory", *Military Strategy Magazine*, Vol. 8, Iss. 2, 2022, pp. 10-17.
- Sosin, Jack M., "Louisburg and the Peace of Aix-la-Chapelle, 1748", *The William and Mary Quarterly*, Vol. 14, No. 4, 1957, pp. 516–535.
- Stech, Frank J., "Winning CNN Wars", *Parameters*, Vol. 57, No. 1, Autumn 1994, pp. 37-56.
- Steiner, Linda and Garth S. Jowett, "Propaganda and the Gulf War", *Critical Studies in Mass Communication*, Vol. 10, No. 3, 1993, pp. 286–300.

- Stephens, Alan, "The Transformation of Low Intensity Conflict", *Small Wars & Insurgencies*, Vol. 5. No. 2, 1994, pp. 143-161.
- Sterkenburgh, Frederik Frank, "Staging a Monarchical-Federal Order: Wilhelm I as German Emperor", *German History*, Vol. 39, No. 4, December 2021, pp. 519–541.
- Stevens, Carol B., "Why Seventeenth-Century Muscovite Campaigns against Crimea Fell Short of What Counted", *Russian History*, Vol. 19, No. 1–4, 1992, pp. 487–504.
- Stone, James, "Bismarck and the Great Game: Germany and Anglo-Russian Rivalry in Central Asia, 1871–1890", *Central European History*, Vol. 48, No. 2, 2015, pp. 151–175.
- Storrington, Adam L., "The Age of Louis XIV: Frederick the Great and French Ways of War", *German History*, Vol. 38, No. 1, 2020, pp. 24–46.
- Strachan, Hew, "The Lost Meaning of Strategy", *Global Politics and Strategy*, Vol. 47, Iss. 3, 2005, pp. 33-54.
- Streich, Philip and Jack S. Levy, "Information, Commitment, and the Russo-Japanese War of 1904-1905", *Foreign Policy Analysis*, Vol. 12, 2016, pp. 489–511.
- Suchoples, Jaroslaw, "In the Shadow of the Eastern Neighbour: Finland in the Security Policy of Russia and the Soviet Union from Peter the Great to Contemporary Times", *Studia Europejskie – Studies in European Affairs*, Vol. 4, 2022, pp. 9-38.
- Tanrisever, Oktay F., "The Battle for Chechnia: Russia Confronts Chechen Secessionism (1989–1999)", *METU Studies in Development*, Vol. 27, No. 3–4, 2000, pp. 321–348.
- Teitelman, Emma, "The Properties of Capitalism: Industrial Enclosures in the South and the West after the American Civil War", *Journal of American History*, Vol. 106, No. 4, March 2020, pp. 879–900.
- Thompson, John A., "Conceptions of National Security and American Entry into World War II", *Diplomacy & Statecraft*, 2005, Vol. 16, No. 4, pp. 671–697.
- Tracy, J. D., "The Habsburg Monarchy in Conflict with the Ottoman Empire, 1527–1593: A Clash of Civilizations", *Austrian History Yearbook*, No. 46, 2015, pp 1–26.
- Tracy, Jared M., "Rising from the Ashes: PSYOP in Operation Desert Shield", Part 1, *Veritas*, Vol. 18. No. 1, 2021, pp. 22-38.
- Tzouvala, Ntina, "These Ancient Arenas of Racial Struggles': International Law and the Balkans, 1878–1949", *European Journal of International Law*, Vol. 29, No. 4, 2018, pp. 1149–1171.
- Vennesson, Pascal, "Is Strategic Studies Rationalist, Materialist, and A-Critical? Reconnecting Security and Strategy", *Journal of Global Security Studies*, Vol. 5, Iss. 3, July 2020, pp. 494-510.
- Villacres, Edward J. and Christopher Bassford, "Reclaiming the Clausewitzian Trinity", *Parameters*, Vol. 25, No. 1, Autumn 1995, pp. 9-19.
- Vračar, Milinko, "Fizionomija rata u postmoderni: Studija slučaja sirijskog oružanog sukoba", *Međunarodni problemi*, Vol. LXXI, No. 4, 2019, str. 447-475.
- Waldman, Thomas, „Clausewitz and the Study of War”, *Defence Studies*, Vol. 12, No. 3, 2012, pp. 345–374.
- Walt, Stephen M., "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly*, Vol. 35, No. 2, June 1991, pp. 211-240.
- Warden, John, "The Enemy as a System", *Airpower Journal*, Vol. IX, No. 1, Spring 1995, pp. 40-55.

- Wayman, Frankwhelon and J. David Singer, "Inter-State, Intra-State, and Extra-State Wars: A Comprehensive Look at Their Distribution over Time, 1816–1997", *International Studies Quarterly*, Vol. 47, No. 1, 2003, pp. 47-90.
- Wedin, Lars, "The Wonderful Trinity in a Globalized World", *Journal of the Royal Swedish Academy for War Sciences*, No. 2, 2010, pp. 127-145.
- Weimer-Jehle, Wolfgang, "Cross-Impact Balances: A System-Theoretical Approach to Cross-Impact Analysis", *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 73, No. 4, 2006, pp. 334–361.
- Weller, Marc, "The Rambouillet Conference on Kosovo", *International Affairs*, Vol. 75, No. 2, 1999, pp. 211–251.
- Williams, Sam, "United States Public Opinion and the War in Iraq: Understanding Polling Trends through Discourse Analysis", *Sigma: Journal of Political and International Studies*, Vol. 34, No. 11, 2017, pp. 139-162.
- Wilson, Peter H., "Foreign military labour in Europe's transition to modernity", *European Review of History: Revue Européenne d'histoire*, Vol. 27, No. 1–2, 2000, pp. 12–32.
- Wilson, Peter H., "The Causes of the Thirty Years' War 1618–1648", *The English Historical Review*, Vol. 123, No. 502, 2008, pp. 554–586.
- Wilson, Peter H., Katarína Tkáčová and Thomas Pert, "Mapping Premodern Small War: The Case of the Thirty Years War (1618–48)", *Small Wars & Insurgencies*, Vol. 34, No. 6, 2023, pp. 1043–1071.
- Wright, Quincy, "Changes in the Conception of War", *American Journal of International Law*, Vol. 18, 1924, pp. 755-767.
- Yüksel, İrfan, "Developing a Multi-Criteria Decision Making Model for PESTEL Analysis", *International Journal of Business and Management*, Vol. 7, No. 24, 2012, pp. 52–66.
- Zaman, Rashed Uz, "Strategic Culture: A Cultural Understanding of War", *Comparative Strategy*, Vol. 28, No. 1, pp. 68-88.
- Zanchetta, Benedetto, "Arming the 'Freedom Fighters' in Afghanistan: Carter, Reagan, and the End of the Cold War", *Diplomacy & Statecraft*, Vol. 36, No. 2, 2025, pp. 475–497.
- Zorgbibe, Charles, "Sources of the Recognition of Belligerent Status", *International Review of the Red Cross*, No. 310, 2003, pp. 111-127.

ЧЛАНЦИ У ЗБОРНИЦИМА РАДОВА

- Ајзенхамер, Владимир, „Стратешке студије – од војних наука до студија безбедности“, у: Владимир Цветковић (ур.), *Науке безбедности: Врсте и облици, Факултет безбедности*, Београд, 2020, стр. 77-102.
- Aaslestad, Katherine, "Blockade and Economic Warfare", in: Alan Forrest and Peter Hicks (eds.), *The Cambridge History of the Napoleonic Wars - Volume III: Experience, Culture and Memory*, Cambridge University Press, Cambridge, 2022, pp. 117-141.
- Alan, Forrest, "The Strategies of the Napoleonic Wars", in: Isabelle Duyvesteyn and Beatrice Heuser (eds.), *The Cambridge History of Strategy - Volume 2: From the Napoleonic Wars to the Present*, Cambridge University Press, Cambridge, 2025, pp. 18-37.
- Alexander, Martin S. and J. F. V. Keiger, "France and the Algerian War: Strategy, Operations and Diplomacy", in: Martin S. Alexander and J. F. V. Keiger (eds.), *France and the Algerian*

- War: Strategy, Operations and Diplomacy, 1954-1962*, Frank Cass, London, Portland, 2022, pp. 1-28.
- Badsey, Stephen, “An Overview of the Falklands War: Politics, Strategy and Operations”, in: *The Military History Annual 2012*, National Institute for Defense Studies, Tokyo, 2013, pp. 139–153.
 - Baev, Pavel, “Chechnya and the Russian Military: A War Too Far?”, in: Richard Sakwa (ed.), *Chechnya: From Past to Future*, Anthem Press, London, 2005, pp. 118–128.
 - Bartholomees, J. Boone, “A Survey of the Theory of Strategy”, in: J. Boone Bartholomees (ed.), *Theory of War And Strategy*, 5th Edition, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, Carlisle, 2012, pp. 13-43.
 - Baylis, John and James J. Wirtz, “Introduction”, in: John Baylis, Colin S. Gray and James J. Wirtz (eds.), *Strategy in the Contemporary World: An Introduction to Strategic Studies*, Sixth Edition, Oxford University Press, New York, 2019, pp. 1-15.
 - Bowker, Mike, “Western Views of the Chechen Conflict”, in: Richard Sakwa (ed.), *Chechnya: From Past to Future*, Anthem Press, London, 2005, pp. 223–238.
 - Branche, Raphaëlle, “The French State Faced with the Algerian Nationalists (1954–1962): A War against Terrorism?”, in: Samy Cohen (ed.), *Democracies at War against Terrorism*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, pp. 59-75.
 - Burchill, Scott and Andrew Linklater, “Introduction”, in: Scott Burchill et al. (eds.), *Theories of International Relations*, Palgrave MacMillan, Basingstoke, 2013, pp. 1-29.
 - Cohen, Eliot, “Technology and Warfare”, in: John Baylis, Wirtz James and Colin S. Gray (eds.), *Strategy in the Contemporary World: An Introduction to Strategic Studies*, 4th Edition, Oxford University Press, 2013, pp. 133-150.
 - Cornell, Svante E. and S. Frederick Starr, “Introduction”, in: Svante E. Cornell and S. Frederick Starr (eds.), *The Guns of August 2008: Russia’s War in Georgia*, M.E. Sharpe, Armonk, 2009, pp. 3-9.
 - David J. Smith, “The Saakashvili Administration’s Reaction to Russian Policies Before the 2008 War”, in: Svante E. Cornell and S. Frederick Starr (eds.), *The Guns of August 2008: Russia’s War in Georgia*, M.E. Sharpe, Armonk, 2009, pp. 122-142.
 - Duke, Simon, Hans-Georg Ehrhart and Matthias Karadi, “The Major European Allies: France, Germany, and the United Kingdom”, in: Albrecht Schnabel and Ramesh Thakur (eds.), *Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship*, United Nations University Press, Tokyo, 2000, pp. 128-148.
 - Freedman, Lawrence, “Strategic Studies and the Problem of Power”, in: Lawrence Freedman, Paul Hayes and Robert O’Neill (eds.), *War, Strategy, and International Politics: Essays in Honour of Sir Michael Howard*, Clarendon Press, Oxford, 1992, pp. 279-294.
 - Hunt, Lynn, “The French Revolutionary Wars”, in: Michael Broers and Philip Dwyer (eds.), *The Cambridge History of the Napoleonic Wars - Volume 1: Politics and Diplomacy*, Cambridge University Press; Cambridge, 2022, pp. 127-146.
 - Huntington, Samuel P., “Introduction”, in: Franklin Osanka (ed.), *Modern Guerrilla Warfare: Fighting Communist Guerrilla Movements, 1941-1961*, The Free Press, New York, 1962, pp. xv–xxii.

- Illarionov, Andrei, „The Russian Leadership’s Preparation for War“, in: Svante E. Cornell and S. Frederick Starr (eds.), *The Guns of August 2008: Russia’s War in Georgia*, M.E. Sharpe, Armonk, 2009, pp. 49-84.
- Jablonsky, David, “Why Is Strategy Difficult?”, in: J. Boone Bartholomees Jr. (ed.), *U.S. Army War College Guide to National Security Issues, Vol. I: Theory of War and Strategy*, 5th ed., Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 2012, pp. 9-12.
- Jović, Nikola and Milan Krstić, “From Objectivist Ontology to Sovereigntist Practice: How Serbian Citizens’ Perception of National Interest Shapes Their Desired Prioritization of Foreign Policy Goals”, in: Dragan Đukanović, Saša Mišić and Nikola Jović (eds.), *National Interest(s) in World Politics*, University of Belgrade – Faculty of Political Science, Belgrade, 2024, pp. 11-26.
- Jung, Dietrich, “A Political Economy of Intra-State War: Confronting a Paradox”, in: Dietrich Jung (ed.), *Shadow Globalization, Ethnic Conflicts and New Wars: A Political Economy of Intra-State War*, Routledge, London, 2003, pp. 9-26.
- Kennedy, Paul M., “Grand Strategies in War and Peace: Toward a Broader Definition”, in: Paul M. Kennedy (ed.), *Grand Strategies in War and Peace*, Yale University Press, New Haven, 1991, pp. 1-7.
- Kennedy, Robert, “The Elements of Strategic Thinking: A Practical Guide”, in: Gabriel Marcella (ed.), *Teaching Strategy: Challenge and Response*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, Carlisle, 2010, pp. 9-45.
- Kramer, Mark, “The Soviet Bloc and the Cold War in Europe”, in: Klaus Larres (ed.), *A Companion to Europe Since 1945*, Wiley-Blackwell, Chichester, 2009, pp. 69-75.
- Logevall, Fredrik, “The Indochina wars and the Cold War, 1945–1975”, in: Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad (eds.), *The Cambridge History of the Cold War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, pp. 281-304.
- Lykke, Arthur F., “Toward an Understanding of Military Strategy”, in: Joseph R. Cerami and James F. Holcomb (eds.), *U.S. Army War College Guide to Strategy*, U.S. Army War College, Carlisle 2001, pp. 179-186.
- Mahnken, Thomas G. and Joseph A. Maiolo, “Part I - The Uses of Strategic Theory”, in: Thomas G. Mahnken and Joseph A. Maiolo (eds.), *Strategic Studies: A Reader*, Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York, 2008, pp. 5-7.
- Mahnken, Thomas G., “Strategic Theory”, in: John Baylis, James J. Wirtz and Colin S. Gray (eds.), *Strategy in the Contemporary World: An Introduction to Strategic Studies*, Oxford University Press, Oxford, 2019, pp. 56-71.
- Malley-Morrison, Kathleen, “Preface”, in: Kathleen Malley-Morrison, Sherri McCarthy and Denise Hines (eds.), *International Handbook of War, Torture, and Terrorism*, Springer, New York, 2013, pp. vii–x.
- Murray, Williamson and MacGregor Knox, “Thinking about Revolutions in Warfare”, in: MacGregor Knox and Williamson Murray (eds.), *The Dynamics of Military Revolution, 1300–2050*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, pp. 1-14.
- Murray, Williamson and Mark Grimsley, “Introduction: On Strategy”, in: Williamson Murray, Knox MacGregor and Alvin Bernstein (eds.), *The Making of Strategy: Rulers, States, and War*, Cambridge University Press, New York, 1994, pp. 1-23.

- Olsson, Christian and Siniša Malešević, "War", in: William Outhwite and Stephen Turner (eds.), *The Sage Handbook of Political Sociology*, SAGE Publications Ltd., London, 2017, p. 715-733.
- Posen, Barry R., "From unipolarity to multipolarity: transition in sight? ", in: G. John Ikenberry, Michael Mastanduno and William C. Wohlforth (eds.), *International Relations Theory and the Consequences of Unipolarity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, pp. 317-341.
- Strachan, Hew and Andreas Herberg-Rothe, "Introduction", in: Hew Strachan and Andreas Herberg-Rothe (eds.), *Clausewitz in the Twenty-First Century*, Oxford University Press, New York, 2007, pp. 1-13.
- Vera, Fabrizio Dal, "Quietis publicae perturbatio: Revolts in the Political and Legal Treatises of the Sixteenth and Seventeenth Centuries", in: Malte Griesse (ed.), *From Mutual Observation to Propaganda War: Premodern Revolts in Their Transnational Representations*, Transcript Verlag, Bielefeld, 2014, pp. 273–308.
- Vračar, Milinko, „How to Understand Strategy“, in: Srdjan Blagojević & Dragan Trifković (eds.), *VojNa 2025: International scientific conference on military sciences*, Military Academy, Belgrade, 2025, pp. 268-274.

УЧБЕНИЦИ

- Група аутора, *Методологија ратне вештине*, Центар високих војних школа, Београд, 1996.
- Марковић, Михаило, *Логика*, треће издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1994.
- Шеших, Богдан, *Основи методологије друштвених закона*, Научна књига, Београд, 1978.
- Miljanić, Gojko, *Vojna istorija*, Udžbenik za vojne akademije, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980.

ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ И МАСТЕР ТЕЗЕ

- Копања, Михајло, *Геополитички приступ утврђивању делотворности концепта велике стратегије обуздавања (Студија случаја: Сједињене Америчке Државе, 1979-1989)*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Факултет безбедности, Београд, 2022.
- Petrov-Yoo, Adelaide, *Explaining America's Proxy War in Afghanistan: U.S. Relations with Pakistan and Saudi Arabia, 1979–1989*, Master's Thesis, Clark University, Worcester, Massachusetts, 2019.
- Waldman, Thomas, *War, Clausewitz, and the Trinity*, Doctoral Dissertation, University of Warwick, UK, Coventry, June 2009.
- Amashukeli, Tamar, *The Russian Media and Russia's Military Intervention in Georgia in 2008*, Master's Thesis, Linnaeus University, Växjö, Sweden, 2011.

ЕНЦИКЛОПЕДИЈСКА ИЗДАЊА

- Група аутора, *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1975.

- Група аутора, *Војни лексикон*, Војноиздавачки завод, Београд, 1981.
- Група аутора, *Социолошки лексикон*, Савремена администрација, Београд, 1982.
- Мишић, Милан, *Енциклопедија Британика, В–Ђ*, Народна књига: Политика, Београд, 2005.
- Група аутора, *Војна енциклопедија: Књига девета*, Друго издање, Војноиздавачки завод, Београд, 1975.
- Група аутора, *Војна енциклопедија: Књига осма*, Друго издање, Војноиздавачки завод, Београд, 1974.
- Група аутора, *Војна енциклопедија: Књига прва*, Друго издање, Војноиздавачки завод, Београд, 1970.
- Група аутора, *Војна енциклопедија: Књига шеста*, Друго издање, Војноиздавачки завод, Београд, 1973.
- Miletić, Andreja, “Rat”, u: Milan Matić i Milan Podunavac (ur.), *Enciklopedija političke kulture*, Београд, 1993.

РЕЗОЛУЦИЈЕ, ДИРЕКТИВЕ И ПРАВНА АКТА

- Clinton, William J., “Executive Order 13088 of June 9, 1998: Blocking Property of the Governments of the Federal Republic of Yugoslavia (Serbia and Montenegro), the Republic of Serbia, and the Republic of Montenegro, and Prohibiting New Investment in the Republic of Serbia”, The White House, June 9, 1998.
- Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, “Foreign Policy Concept of the Russian Federation. Approved by President Vladimir Putin on November 30, 2016”, Moscow, 1 December, 2016.
- NATO, “The North Atlantic Treaty”, Washington, D.C., 1949.
- U.S. Department of State, “New Economic Sanctions on the Federal Republic of Yugoslavia”, White House Office of the Press Secretary, Washington, DC, May 1, 1999.
- United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (UNMIK), “Regulation No. 1999/1: On the Authority of the Interim Administration in Kosovo”, July 25, 1999.
- United Nations Security Council, “Resolution 660”, August 2, 1990.
- United Nations Security Council, “Resolution 661”, August 6, 1990.
- United Nations Security Council, “Resolution 678”, November 29, 1990.
- United Nations Security Council, “Resolution 686”, March 2, 1991.
- United Nations Security Council, “Resolution 687”, April 3, 1991.
- United Nations Security Council, “Resolution 794”, December 3, 1992.
- United Nations Security Council, “Resolution 814”, March 26, 1993.
- United Nations Security Council, “Resolution 986”, April 14, 1995.
- United Nations Security Council, “Resolution 1160”, March 31, 1998.
- United Nations Security Council, “Resolution 1244”, June 10, 1999.
- United Nations Security Council, “Resolution 1368”, September 12, 2001.
- United Nations Security Council, “Resolution 1373”, September 28, 2001.

- United Nations Security Council, “Resolution 1973”, March 17, 2011.
- United Nations, “Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice”, San Francisco, 1945.
- United States, “United States Constitution”, Government Printing Office, Washington, D.C., 2023.
- White House, “U.S. Policy in Response to the Iraqi Invasion of Kuwait, National Security Directive 45”, The White House, Washington, August 20, 1990.
- Российская Федерация, „Конституция Российской Федерации“, Принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 года.

ДОКТРИНАРНА ДОКУМЕНТА

- Heffington, Steven, Adam Oler and David Tretler, “A National Security Strategy Primer”, National Defense University Press, Washington, D.C., 2019.
- Schmitt, John F., “A Practical Guide for Developing and Writing Military Concepts”, Hicks & Associates, Inc., McLean, December 2002.
- U.S. Department of the Army, “ADP 3-0: Operations”, Headquarters, Department of the Army, Washington, D.C., 2022.
- U.S. Joint Chiefs of Staff „Joint Publication 5-0: Joint Planning“, U.S. Joint Chiefs of Staff, Washington, D.C., June 16, 2017.
- U.S. Joint Chiefs of Staff, “Joint Publication 3-0: Joint Operations”, Joint Chiefs of Staff, Washington D.C., 22 October 2018.
- U.S. Joint Chiefs of Staff, “Strategy: Joint Doctrine Note 1-18”, US Joint Force Development, 25 April 2018.
- U.S. Marine Corps, “MCDP 1-1: Strategy”, U.S. Marine Corps, Headquarters United States Marine Corps, Washington, D.C., 12 November 1997.
- UK Ministry of Defence, „Joint Doctrine Publication 3-00 (JDP 3-00): Campaign Execution”, 3rd Edition, Change 1, UK MoD, October 2009.
- United States Marine Corps, “The Marine Corps War College Strategy Primer”, USMC, Marine Corps University Press, Quantico, Virginia, 2021.

АНАЛИЗЕ И ИЗВЕШТАЈИ

- Alexander, John B., “The Changing Nature of War, the Factors Mediating Future Conflict, and Implications for SOF”, Joint Special Operations University Report 06-1, Hurlburt Field, April 2006.
- Boone, Peter, Haris Gazdar and Athar Hussain, “Sanctions Against Iraq: Costs Of Failure”, A Report Prepared for the Center for Economic and Social Rights on the Impact of United Nations-imposed Economic Sanctions on the Economic Well-being of the Civilian Population of Iraq, November 1997.
- Capusta, Philip, “The Gray Zone”, White Paper, U.S. Special Operations Command, 9 September 2015.

- Centre for the Study of Civil Wars, “UCDP/PRIO Armed Conflict Dataset Codebook - Version 19.1”, Centre for the Study of Civil Wars, International Peace Research Institute, Oslo, 2019.
- Congressional Research Service. “U.S. Overseas Basing: Background and Issues for Congress”, CRS Report R48123, Library of Congress, Washington, DC, July 10, 2024.
- Cordesman Anthony H., “The Revolution in Military Affairs and Developments in the Persian Gulf“, Center for Strategic and International Studies, Washington, D.C., September 1, 1999.
- Cordesman, Anthony H., “Iraq’s Military Forces: 1988-1993”, Center for Strategic and International Studies, Washington, September, 1994.
- Cordesman, Anthony H., “Lessons of the Gulf War 1990-1991”, Center for Strategic and International Studies, Washington, D.C., July 2013.
- Cordesman, Anthony H., “U.S. Military Spending: The Cost of Wars”, The Center for Strategic and International Studies, July 10, 2017.
- Cornell, Svante E., Johanna Popjanevski and Niklas Nilsson, “Russia’s War in Georgia: Causes and Implications for Georgia and the World”, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, Washington, DC & Stockholm, August 2008.
- European Council, “Presidency Conclusions”, Extraordinary European Council, Brussels, 1 September, 2008.
- Giles, Keir, “Russia’s ‘New’ Tools for Confronting the West: Continuity and Innovation in Moscow’s Exercise of Power”, Chatham House Research Paper, Chatham House, London, March 2016.
- Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia, “Report: Volume I”, IIFFMCG, European Union, Brussels, 2009.
- International Crisis Group, “Abkhazia Today”, Europe Report No. 176, International Crisis Group, Brussels, 2006.
- International Crisis Group, “Georgia’s South Ossetia Conflict: Make Haste Slowly”, Europe Report No. 183, International Crisis Group, Brussels, 2007.
- International Crisis Group, “Russia vs Georgia: The Fallout”, Europe Report No. 195, International Crisis Group, Brussels, 2008.
- International Security Advisory Board, “Report on Gray Zone Conflict”, Final Report, U.S. Department of State, Washington, D.C., January 3, 2017.
- Jones, Seth G., “Moscow’s War in Syria”, A Report of the CSIS Transnational Threats Project, Center for Strategic and International Studies, Washington, D.C., 2020.
- Kaim, Markus and Oliver Tammenga, “Russia’s Military Intervention in Syria: Its Operation Plan, Objectives, and Consequences for the West’s Policies”, SWP Comment 48, Stiftung Wissenschaft und Politik, Berlin, 2015.
- Katzman, Kennet, “Al Qaeda in Iraq: Assessment and Outside Links”, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington, DC, August 15, 2008.
- Kesternich, Ingo, Bettina Siflinger, James P. Smith and Joachim K. Winter, “The Effects of World War II on Economic and Health Outcomes across Europe”, *IZA Discussion Paper* No. 6296, The Institute for the Study of Labor (IZA), Bonn 2012.
- Kříž, Zdeněk, “Hybrid Warfare: A New Phenomenon in Europe’s Security Environment”, Jagello 2000 for NATO Information Centre in Prague, Praha – Ostrava, 2016.

- Mikhelidze, Nona, “The Geneva Talks over Georgia’s Territorial Conflicts: Achievements and Challenges”, Documenti IAI 10 | 25, Istituto Affari Internazionali, Rome, 25 November, 2010.
- Nichol, Jim, “Russia–Georgia Conflict in August 2008: Context and Implications for US Interests”, CRS Report for Congress RL34618, U.S. Congressional Research Service, Washington, D.C., 2009.
- Nocetti, Julien, “Dazed and Confused: Russian Information Warfare and the Middle East – The Syria Lessons”, EuroMeSCo Policy Brief No. 93, IEMed/ISPI, Barcelona, 2019.
- Reese, William A., “The Principle of the Objective and Promoting National Interests: Desert Shield/Storm: A Case Study”, Executive Research Project F38, The Industrial College of the Armed Forces National Defense University, Fort McNair, Washington, D.C., 1993.
- Reichborn-Kjennerud, Erik and Patric Cullen, “What is Hybrid Warfare?”, Policy Brief, 1/2016, Norwegian Institute of International Affairs, 2016.
- Russell, Martin, “Russia’s Armed Forces: Reforms and Challenges”, IN-Depth Analysis, European Parliamentary Research Service, April 2015.
- Simpson, Michael, Adam R. Grissom, Christopher A. Mouton, John P. Godges and Russell Hanson, “Road to Damascus: An Assessment of Russian Airpower in Syria, 2015 to 2018”, RAND Corporation, Santa Monica, 2022.
- Smilyanskaya, Elena B., “Russian Warriors in the Land of Miltiades and Themistocles: The Colonial Ambitions of Catherine the Great in the Mediterranean”, HSE Working Papers, Series HUM 55/HUM/2014.
- Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction, “What We Need to Learn: Lessons from Twenty Years of Afghanistan Reconstruction”, SIGAR, Arlington, August, 2021.
- Special Inspector General for Iraq Reconstruction, “Hard Lessons: The Iraq Reconstruction Experience”, SIGIR, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 2009.
- Theohary, Catherine A., “Defense Primer: What Is Irregular Warfare?”, CRS Reports, IF12565, Version 4, January 8, 2024.
- Thomas, Clayton, “The Washington Post’s Afghanistan Papers and U.S. Policy: Main Points and Possible Questions for Congress, CRS Report R46197, Congressional Research Service, January 28, 2020.
- U.S. Department of Defense, “Conduct of the Persian Gulf War: Final Report to Congress”, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1992.
- U.S. Department of the Air Force, “Gulf War Air Power Survey, Volume II, Operations and Effects”, U.S. Department of the Air Force, Washington, D.C., 1993.
- United States Government Accountability Office, “Persian Gulf: Allied Burden Sharing Efforts”, GAO/NSIAD-92-71, U.S. Government Accountability Office, Washington, D.C., December 30, 1991.
- Wright, Kathleen, David Marlowe, James Martin, Robert Gifford and Gregory Belenky, “Operation Desert Shield/Desert Storm”, A Summary Report, Walter Reed Army Institute of Research, Washington, 1995.

- Arms Control Association, “Iraq: A Chronology of UN Inspections”, An ACA Special Report, доступно на: https://www.armscontrol.org/act/2002-10/features/iraq-chronology-un-inspections?utm_source=chatgpt.com, приступљено: 10.11.2025.
- Associated Press, “Putin Hosts Syria’s Interim Leader for Talks, With Russian Military Bases on the Agenda”, *AP News*, January 28, 2026, доступно на: <https://apnews.com/article/russia-syria-putin-alsharaa-assad-24cb3546e93d5ab573792de66e841438>, приступљено: 12.11.2025.
- Baram, Amatzia, “Bringing Assad in from the Cold”, *GIS Reports Online*, May 10, 2023, доступно на: https://www.gisreportsonline.com/r/syria-war-assad/?utm_source=chatgpt.com, приступљено: 12.11.2025.
- Berri, Allyson, “International Effort Key to Success in Operation Desert Storm”, *Diplomatic Courier*, July 11, 2019, доступно на: <https://www.diplomaticcourier.com/posts/international-effort-key-to-success-in-operation-desert-storm>, приступљено: 26.05.2025.
- Black, Edward and Sidharth Kaushal, “Russia’s Options for Naval Basing in the Mediterranean After Syria’s Tartus”, *RUSI*, 14 January, 2025, доступно на: https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/russias-options-naval-basing-mediterranean-after-syrias-tartus?utm_source=chatgpt.com, приступљено: 08.10.2025.
- Bush, George W., “Address to a Joint Session of Congress and the American People”, September 20, 2001, The White House, Washington, D.C., George W. Bush Presidential Archives, доступно на: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html>, приступљено: 07.09.2025.
- Bush, George W., “Operation Iraqi Freedom: Address the Nation”, March 19, 2003. The White House Presidential Archives, доступно на: https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030319-17.html?utm_source=chatgpt.com, приступљено: 08.10.2025.
- Bush, George W., “President Bush Announces Major Combat Operations in Iraq Have Ended”, May 1, 2003, The White House, Washington, D.C., George W. Bush Presidential Archives, доступно на: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/05/20030501-15.html>, приступљено: 11.11.2025.
- Chincharadze, Ketevan and Larry P. Goodson, “The Enduring Impact of the 2008 Russo-Georgian War”, War Room, U.S. Army War College, December 19, 2024, доступно на: <https://warroom.armywarcollege.edu/articles/enduring-impact/>, приступљено: 14.11.2025.
- Comai, Giorgio, “Moscow’s Approach towards De Facto States after Kosovo’s Recognition”, *Balcani Caucaso – Transeuropa*, August 8, 2013, доступно на: https://www.balcanicaucaso.org/en/cp_article/moscows-approach-towards-de-facto-states-after-kosovos-recognition-2/, приступљено: 14.11.2025.
- Daly, John C. K., “Russia Reemerging as Weapons Supplier to Iraq”, *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 15, Iss. 43, 2018, доступно на: <https://jamestown.org/russia-reemerging-weapons-supplier-iraq/>, приступљено: 10.10.2025.
- Délétroz, Alain, “Russia–Georgia: the Aftermath”, Op-Ed / Europe & Central Asia, International Crisis Group, 10 November, 2008, доступно на: <https://www.crisisgroup.org/opd/europe-central-asia/russia-internal/russia-georgia-aftermath>, приступљено: 15.11.2025.
- Dunn, Martin, “Levels of War”, доступно на: <https://www.clausewitz.com/readings/Dunn.htm>, приступљено: 18.11.2024.

- EUvsDisinfo, “Revisiting Russia’s narratives on its Syria intervention”, December 20, 2024, доступно на: <https://euvsdisinfo.eu/revisiting-russias-narratives-on-its-syria-intervention/>, приступљено: 12.11.2025.
- Fairbanks, Stephen, “Broadcasting to Iraq and Iran: Reaching Out by Radio”, Brief Analysis, The Washington Institute for Near East Policy, October 15, 1999, доступно на: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/broadcasting-iraq-and-iran-reaching-out-radio>, приступљено: 10.11.2025.
- Freedman, Lawrence, “There Is Nothing Inevitable About a Russian Victory in Ukraine”, The New York Times, March 4, 2026, доступно на: <https://www.nytimes.com/2026/03/04/opinion/ukraine-russia-negotiations.html>, приступљено: 04.03.2026.
- Greenhouse, Steven, “Half of Egypt's \$20.2 Billion Debt Being Forgiven by U.S. and Allies”, *The New York Times*, May 27, 1991, доступно на: <https://www.nytimes.com/1991/05/27/business/half-of-egypt-s-20.2-billion-debt-being-forgiven-by-us-and-allies.html>, приступљено: 17.03.2025.
- Hamdach, Widyane, “The Fall of Bashar al-Assad: Winners, Losers, and Challenges Ahead”, Georgetown Journal of International Affairs, May 7, 2025, доступно на: <https://gjia.georgetown.edu/2025/05/07/the-fall-of-bashar-al-assad-winners-losers-and-challenges-ahead/>, приступљено: 08.10.2025.
- Höijer, Birgitta, Stig Arne Nohrstedt and Rune Ottosen, “The Kosovo War in the Media - Analysis of a Global Discursive Order”, *Conflict & Communication Online*, Vol. 1, No. 2, 2002, доступно на: https://cco.regener-online.de/2002_2/pdf_2002_2/hoijer.pdf, приступљено: 12.12.2025.
- Horwath, Rich, “The Origin of Strategy”, Strategic Thinking Institute, доступно на: <https://www.strategyskills.com/the-origin-of-strategy/>, приступљено: 09.04.2024.
- Kennan, George F., “The Long Telegram”, U.S. Department of State, February 22, 1946, доступно на: <https://nsarchive2.gwu.edu/coldwar/documents/episode-1/kennan.htm>, приступљено: 14.10.2005.
- Kiley, Kevin, “The Grand Quartier-General Impérial and the Corps d’Armée: Developments in the Military Art, 1795–1815”, Napoleon Series, November 10, 2025, доступно на: https://www.napoleon-series.org/military-info/organization/c_staff2.html, приступљено: 15.08.2025.
- Lynch, Cecilia, “Strategy vs Plan: What's the difference and which do you need?”, доступно на: <https://www.focusedmomentum.com/blog/difference-between-a-strategy-and-a-plan>, приступљено: 16.9.2024.
- Margaret Thatcher Foundation, “Gulf War: Bush-Thatcher meeting in Washington”, Margaret Thatcher Foundation, Aug. 6, 1990, доступно на: <https://www.margaretthatcher.org/document/110710>, приступљено: 17.03.2025.
- Miles, Donna, “U.S. combat mission ends in Iraq, Obama says”, American Forces Press Service, September 1, 2010, доступно на: https://www.army.mil/article/44534/u_s_combat_mission_ends_in_iraq_obama_says?utm_source=chatgpt.com, приступљено: 09.10.2025.
- Muse, Mohamed Saed, “Geneva Meeting on Persian Gulf Crisis”, C-Span, January 9, 1991, доступно на: <https://www.c-span.org/program/international-telecasts/geneva-meeting-on-persian-gulf-crisis/176306>, приступљено: 17.03.2025.

- NATO, “Kosovo Air Campaign (March-June 1999)”, NATO, updated October 21, 2024, доступно на: https://www.nato.int/en/what-we-do/operations-and-missions/kosovo-air-campaign-march-june-1999?utm_source=chatgpt.com, приступљено: 10.12.2025.
- Obama, Barack, “Remarks by the President in Address to the Nation on Libya”, White House Office of the Press Secretary, March 28, 2011, доступно на: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/03/28/remarks-president-address-nation-libya>, приступљено: 12.12.2025.
- Obama, Barack, “Remarks by the President on the Situation in Libya”, Office of the Press Secretary, The White House, March 18, 2011, доступно на: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/03/18/remarks-President-situation-libya>, приступљено: 11.11.2025.
- Oette, Lutz, “Oil-for-Food Programme”, Oxford Public International Law, January 2011, доступно на: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1704>, приступљено: 15.11.2025.
- Office of the Historian, “The First Gulf War”, Foreign Service Institute, United States Department of State, доступно на: <https://history.state.gov/departmentshistory/short-history/firstgulf>, приступљено: 17.03.2025.
- Owens, Mackubin T., “Colin Gray: The Strategist’s Strategist”, Foreign Policy Research Institute, Philadelphia, USA, June 8, 2020, доступно на: <https://www.fpri.org/article/2020/06/colin-gray-the-strategists-strategist/>, приступљено: 17.05.2022.
- Putin, Vladimir, “Address by the President of the Russian Federation”, February 24, 2022, Kremlin, доступно на: <https://gjia.georgetown.edu/2025/05/07/the-fall-of-bashar-al-assad-winners-losers-and-challenges-ahead/>, приступљено: 08.10.2025.
- Putin, Vladimir, “On the Historical Unity of Russians and Ukrainians”, July 12, 2021, доступно на: <https://gjia.georgetown.edu/2025/05/07/the-fall-of-bashar-al-assad-winners-losers-and-challenges-ahead/>, приступљено: 08.10.2025.
- Reuters, “Medvedev’s Statement on Russia’s Recognition of South Ossetia, Abkhazia”, Radio Free Europe, August 26, 2008, доступно на: https://www.rferl.org/a/Medvedevs_Statement_On_Russias_Recognition_Of_South_Ossetia_Abkhazia/1193986.html, приступљено: 14.11.2025.
- Rodkiewicz, Witold, “Russia’s Game in Syria”, Centre for Eastern Studies (OSW), Warszawa, 30 September, 2015, доступно на: https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2015-09-30/russias-game-syria?utm_source=chatgpt.com, приступљено: 08.10.2025.
- Rosentiel, Tom, “Public Divided Over Afghan Troop Requests, But Still Sees Rationale for War”, Report, Pew Research Center, November 5, 2009, доступно на: <https://www.pewresearch.org/politics/2009/11/05/public-divided-over-afghan-troop-requests-but-still-sees-rationale-for-war/>, приступљено: 11.10.2025.
- Sikharulidze, Vasil, “Russian Influence Operations in Georgia: A Threat to Democracy and Regional Stability”, Foreign Policy Research Institute, March 13, 2025, доступно на: <https://www.fpri.org/article/2025/03/russian-influence-operations-in-georgia-a-threat-to-democracy-and-regional-stability/>, приступљено: 14.11.2025.
- U.S. Congress, “S.J.Res.2 - A Joint Resolution to Authorize the Use of United States Armed Forces Pursuant to United Nations Security Council Resolution 678, 102nd Congress (1991-1992)”, доступно на: <https://www.congress.gov/bill/102nd-congress/senate-joint-resolution/2>, приступљено: 17.03.2025.

- U.S. Department of State, “Albright on U.S. Policy Toward Iraq”, Speeches and Statements, U.S. Department of State, Washington, DC, 26 March 1997, доступно на: <https://1997-2001.state.gov/statements/970326.html?safe=1>, приступљено: 10.11.2025.
- U.S. Department of State, “Remarks to the United Nations Security Council”, Secretary Colin L. Powell, New York City, February 5, 2003, доступно на: <https://2001-2009.state.gov/secretary/former/powell/remarks/2003/17300.htm>, приступљено: 10.11.2025.
- United Nations Security Council, “Security Council Briefed by Political Affairs, Peacekeeping on Georgia Developments, Including 26 August Recognition Decrees on Abkhazia, South Ossetia”, UN Press, August 28, 2008, доступно на: <https://press.un.org/en/2008/sc9438.doc.htm>, приступљено: 14.11.2025.
- United Nations Security Council, “Security Council Fails to Adopt Resolution Extending Mandate of Georgia Mission for Two Weeks, as Russian Federation Votes against Text”, UN Press, June 15, 2009, доступно на: <https://press.un.org/en/2009/sc9681.doc.htm>, приступљено: 14.11.2025.
- UVA - Miller Center, “The Gulf War: A Turning Point in How the George H. W. Bush Administration Viewed the International Order”, доступно на: <https://millercenter.org/statecraftmovie/gulf-war>, приступљено: 17.03.2025.